

**БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЕТНОЛОГИЯ И ФОЛКЛОРИСТИКА
С ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЙ**

МЕСТНИ ОБЩНОСТИ, КУЛТУРНИ НАСЛЕДСТВА И МУЗЕИ

LOCAL COMMUNITIES, CULTURAL HERITAGE AND MUSEUMS

**СОФИЯ 2021
ИЕФЕМ - БАН**

Българска академия на науките
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей

МЕСТНИ ОБЩНОСТИ, КУЛТУРНИ НАСЛЕДСТВА И МУЗЕИ

LOCAL COMMUNITIES, CULTURAL HERITAGE AND MUSEUMS

София 2021
ИЕФЕМ – БАН

Местни общности, културни наследства и музеи

Сборник с материали от научна конференция с международно участие
„Местни общности, културни наследства и музеи“, София, 25–26.02.2021 г.

Книгата е резултат от проект „Културни ресурси, валоризация на наследства и местно развитие“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ при Министерството на образованието и науката на Република България (ДН20/12 от 20.12.2017 г.).

Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей –
Българска академия на науките

С финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“

Съставители

Валентина Ганева-Райчева, Ирена Бокова, Николай Ненов

Редакционна колегия

Валентина Ганева-Райчева, Ирена Бокова, Ирена Тодорова, Искрен Великов (секретар), Наталия Рашкова, Николай Ненов, Николай Сираков

Рецензенти

проф. д-р Владимир Пенчев
доц. д-р Оксана Минаева

©Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей –
Българска академия на науките, 2021

©Стоян Бунджулов, Мартин Стойчев – графичен дизайн и предпечат

Снимка на корицата:

Автор: Блаж Вербич, © Архивен отдел, СЕМ.

Скачането на курентите, Птуй, 2020 г.

ISBN 978-954-8458-54-2

Local Communities, Cultural Heritage and Museums

Collection of Papers from the International Research Conference

Local Communities, Cultural Heritage and Museums' - Sofia, 25–26.02.2021

The book is published under the project 'Cultural Resources, Heritage Valorization and Local Development', funded by the National Science Fund of the Ministry of Education and Science of the Republic of Bulgaria (under number ДН20/12, 20.12.2017).

*Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum –
Bulgarian Academy of Sciences*

with the financial support of the National Science Fund

Edited by

Valentina Ganeva-Raycheva, Irena Bokova, Nikolay Nenov

Editorial Board

*Valentina Ganeva-Raycheva, Irena Bokova, Irena Todorova, Iskren Velikov (secretary),
Natalia Rashkova, Nikolay Nenov, Nikolay Sirakov*

Reviewers

Prof. Vladimir Penchev, PhD

Assoc. Prof. Oksana Minaeva, PhD

*©Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum –
Bulgarian Academy of Sciences, 2021*

© Stoyan Boundjoulov, Martin Stoychev – graphic design and prepress

Cover photo:

Author: Blaž Verbič, ©SEM Documentation.

Jump of the kurenti, Ptuj, 2020

ISBN 978-954-8458-54-2

СЪДЪРЖАНИЕ / CONTENTS

Уводни думи9

МУЗЕЯТ – ОБЩУВАНЕ С ПУБЛИКИ, ОБЩУВАНЕ С НАСЛЕДСТВА

Местните общности в един транслокален музей. Музеят на
модерната гръцка култура в диалог с местните общности..... 11
Панайота Агрианопулу

Музеи и общности във военновременна обстановка
(Примерът на музеите в Арцах)25
Нжде Еранян, Хайкухи Мурадян

Словенският етнографски музей като координатор на опазването
на нематериалното културно наследство – предимства и недостатъци 35
Аня Йерин, Адела Пукл

Текстилното индустриално културно наследство на Сливен 49
Тони Димитрова

Интерпретация на наследството – учебни помагала и музейни политики.... 63
Силвия Трифонова-Костадинова

Мартеници в музейните интерпретации..... 98
Искра Тодорова

Интерактивността – платформа за експониране на културни наследства
(По примера на градовете Русе и Сливен) 111
Кристиян Постаджиян

МЕСТНИ ОБЩНОСТИ И КУЛТУРНИ НАСЛЕДСТВА

В списъците или извън тях. Маскарадни традиции и създаването на
наследство в Румъния и в чужбина 123
Йоана Баскервил

Екзарх Стефан в културната памет на Широка лъка 138
Таня Марева

Селският храм като местен социокултурен ресурс	157
<i>Росен Малчев</i>	
Проекции на местното знание и валоризация на наследство	168
<i>Владимир Демирев</i>	
Фолклорът – културна ценност и наследство (Примери от Русенско)	181
<i>Наталия Рашкова</i>	
Добърските баби: съхраняване и преосмисляне на местното песенно и фолклорно наследство в съвременен контекст.....	195
<i>Веселка Тончева</i>	
Регионална музикално-танцова култура – преосмисляне и трансформации.....	209
<i>Петьо Кръстев</i>	
Виното – традиция, наследена от траките (Пример от Сливенско)	222
<i>Николай Сираков</i>	
КУЛТУРНИ НАСЛЕДСТВА И СОЦИАЛНИ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ	
Биокултурно наследство – аспекти на валоризацията му в България.....	234
<i>Валентина Ганева-Райчева</i>	
Културни наследства vs туристически атракции. Различният поглед към местните наследства	253
<i>Ирена Бокова</i>	
Образи на наследството и мотиви в археологически експозиции на музеите в Сливен и Русе.....	270
<i>Николай Ненов</i>	
Образи на наследството и мотиви в музейните репрезентации: музеи на Възраждането	285
<i>Искрен Великов</i>	
Да „съпреживееш“ Средновековието.....	298
<i>Кристиян Ковачев</i>	
Градът – сцената – музеят. За някои нови модели на градските празници (По материал от гр. Самоков, Софийска област).....	307
<i>Константин Рангочев</i>	

**Валоризация на наследството в творческите квартали
„Капана“ (Пловдив) и „Таляна“ (Варна) 313**
Златина Богданова

**Селото като източник на ресурси за предприемачество.
Въобразяване, експлоатиране и консумиране на „селското“ 328**
Атанаска Станчева

**„Тия овце ми допадат като животни и като наследство.“ Валоризиране
на местните породи селскостопански животни като културно наследство
и на фермерите като пазители на традициите 345**
Начо Димитров

LOCAL COMMUNITIES, CULTURAL HERITAGE AND MUSEUMS

Introductory Words 358

THE MUSEUM: INTERACTION WITH AUDIENCE, INTERACTION WITH HERITAGE

**Local Communities in a Trans-local Museum. The Museum of Modern
Greek Culture Dialoguing With Local Communities 361**
Panayiota Andrianopoulou

**Museum and communities in situation of war
(Exemplified by Artsakh museums) 372**
Nzhdeh Yeranyan, Haykuhi Muradyan

**The Slovene Ethnographic Museum as Coordinator for the Safeguarding of the
Intangible Cultural Heritage: Advantages and Disadvantages 380**
Anja Jerin, Adina Pukl

The Cultural Heritage of the Textile Industry in the Town of Sliven 391
Toni Dimitrova

Interpreting Heritage – Teaching Books and Museum Policies 404
Silviya Trifonova-Kostadinova

Martenitsi in Museum Interpretations 432
Iskra Todorova

Interactivity – Exhibition Platform for Cultural Heritage (Following the Example of the Cities of Rousse and Sliven)	444
<i>Christian Postagian</i>	

LOCAL COMMUNITIES AND CULTURAL HERITAGE

In or Out of Lists. Masquerade Traditions and Heritage-making in Romania and Abroad	453
<i>Ioana Baskerville</i>	

Village Churches as a Local Socio-cultural Resource	466
<i>Rosen Malchev</i>	

Wine – a Tradition Inherited from the Thracians (a Case from Sliven)	476
<i>Nikolay Sirakov</i>	

CULTURAL HERITAGE AND SOCIAL REPRESENTATIONS

Bio-cultural Heritage: Valorization Aspects in Bulgaria.....	487
<i>Valentina Ganeva-Raycheva</i>	

Cultural Heritage vs Tourist Attractions. A Different Perspective on Local Heritage	503
<i>Irena Bokova</i>	

Heritage Images and Patterns in the Archaeological Exhibitions in the Museums in Sliven and Rousse	521
<i>Nikolay Nenov</i>	

Images of Heritage and Motifs in the Museum Representations in the Regions of Sliven and Rousse: Museums of the National Revival Period	534
<i>Iskren Velikov</i>	

The City – the Stage – the Museum. On Some New Models of Urban Festivals (Evidence from the Town of Samokov in Sofia Region).....	546
<i>Konstantin Rangochev</i>	

Valorisation of Heritage in the Creative Districts Kapana (Plovdiv) and Talyana (Varna)	552
<i>Zlatina Bogdanova</i>	

Abstracts.....	565
A6mopume.....	569
Authors.....	574

УВОДНИ ДУМИ

Сборникът „Местни общности, културни наследства и музеи“ съдържа статии, разработени от представени доклади в научна конференция с международно участие с едноименно заглавие. Тя е организирана в рамките на проект „Културни ресурси, валоризиране на наследства и местно развитие“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ (ДН20/12 от 20.12.2017). Проектът се изпълнява от изследователски екип от Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българската академия на науките (базова организация), Нов български университет, Регионален исторически музей – Русе, Регионален исторически музей – Сливен. Обект на изследване са пресечните точки между наследниците (местни общности) и музеите, институциите по места, които валоризират и популяризират наследството с оглед на неговото експониране и управление с цел местно развитие и подобряване качеството на живот.

Като резултат от проучванията на изследователския екип се роди идеята за научен форум, който да насочи вниманието към няколко важни аспекти в интерпретацията на отношенията между общностите, културните наследства и музеите. Аргумент за разширяване на научното участие със специалисти извън страната бе и нарастващата роля на културното наследство в международните политики и програми за развитие, акцентът върху културата като важен фактор за устойчиво и приобщаващо развитие (на пример в Програма 2030, приета от Генералната асамблея на ООН).

Научната конференция „Местни общности, културни наследства и музеи“ се организира от Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей в партньорство с Нов български университет и Регионалния център за опазване на нематериалното културно наследство в Югоизточна Европа под егидата на ЮНЕСКО. Тя се проведе онлайн на 25 и 26 февруари 2021 г. и включи изследователи и експерти от България, Армения, Гърция, Румъния и Словения.

За дискусия бяха предложени теми, свързани с ценностно преосмисляне и трансформации на местни културни ресурси в наследства, с ролята на живите наследства в музейните практики и политики, с предаване на познание, емоция, съпреживяване, споделяне, с нови образи, послания и продукти на местни наследства, с процеси и дейности по преосмисляне на символни, икономически и социални аспекти на наследствата. Проблематиката има за цел да развие в допълнителност познанието за взаимовръзките общности

– наследства – музеи и тяхното обвързване с идеи за местно развитие и повишаване качеството на живот, с музейните политики и практики към наследството, с отношенията между заинтересованите страни – институции, местни общности, културни предприемачи.

Предлаганият сборник включва 24 статии, разпределени в три части. Първата част е с акцент върху общуване с публики и с наследства, втората част разглежда ролята на местните общности и конструирането и преживяването на наследства, а третата привлича вниманието върху социалните репрезентации, обвързани с наследствата. Интересът към проблематиката на конференцията и желанието на изследователския екип за по-широко популяризиране на представените изследвания породиха идеята за двуезично издание на български и на английски език. Съставителите дадоха възможност на българските автори, които имат желание, да преведат своите текстове на английски език. Текстовете на чуждестранните автори са преведени на български език с подкрепата на Регионалния център за опазване на нематериалното културно наследство в Югоизточна Европа под егидата на ЮНЕСКО.

Всички статии имат резюме на български и на английски език, прилага се и кратко представяне на авторите в края на изданието.

От съставителите

МЕСТНИТЕ ОБЩНОСТИ В ЕДИН ТРАНСЛОКАЛЕН МУЗЕЙ. МУЗЕЯТ НА МОДЕРНАТА ГРЪЦКА КУЛТУРА В ДИАЛОГ С МЕСТНИТЕ ОБЩНОСТИ

Панайота Агрианопулу

***Резюме:** Правейки общ преглед на основните понятия, свързани с нематериалното културно наследство и живата култура, настоящия текст си поставя за задача да обсъди ключовата роля, която етноложките музеи могат да споделят за опазването на местните културни изразни средства, и стратегиите за стимулиране на активно-то и ангажирано участие на общността в този процес. Взимайки за пример съществуващия вече дълги години Национален музей на модерната гръцка култура, ще обсъдим начините, по които местните общности договарят своята културна представеност посредством конкретни музейни политики.*

***Ключови думи:** нематериално културно наследство, жива култура, участие на общността, етноложки музейни политики*

В днешния свят, нашата интуиция моментално долавя, че нещата изглеждат различно в глобален, континентален, регионален, местен и семеен/личностен мащаб¹.

Още през 2000 г. Дейвид Харви заяви, че посоката, в която се опитваме да интерпретираме културните феномени, зависи от първоначално зададения мащаб. Местното се дефинира като „местно“, когато се разглежда в по-голям мащаб, сравнено или съпоставено с групи „местни“ неща или представено пред една по-широка публика. Такъв може би е случаят с местните култури, обсъждани в един национален етнографски музей. А понятието „местен“, „локален“ не се разглежда непременно като пространствено измерение, доколкото *locus* може да се определи и като метафорично пространство, като професионална идентичност, като общи културни, езикови или религиозни особености, като споделен социален опит. Освен това, понятията „локален“ и „локалност“ започнаха да се конструират през 90-те години на XX век в противовес на засилващата се културна глобализация. Тази тенденция трябва да се разглежда във взаимовръзка с паралелно протичащото обостряне на градската носталгия по вкоренеността в „местната“ среда, в „родното“, както и с изобретяването на алтернативните или културни места за бягство от социалните субекти на постмодерния урбанизъм.

¹ Harvey 2000: 75.

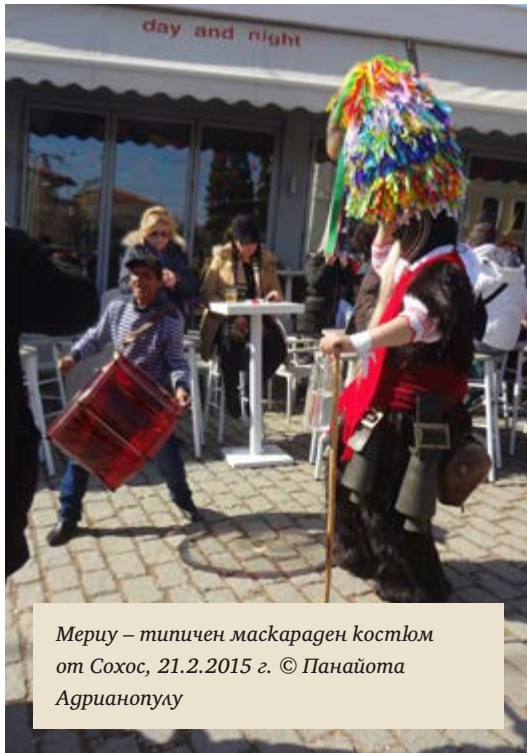
В настоящата статия ще се опитам да проследя различните начини, по които местни култури, продукт на местни общности, са представени в Националния музей на модерната гръцка култура (до неотдавна известен като Музей на гръцкото фолклорно изкуство), като обвързва въпроса с основополагащите идеи на категорията „нематериално културно наследство“ (НКН), на живата култура².

Етнографските музеи и нематериалното културно наследство

В Конвенцията на ЮНЕСКО от 2003 г.³ нематериално културно наследство се дефинира като: „*обичаите, формите на представяне и изразяване, знанията и уменията, а така също и свързаните с тях инструменти, предмети, артефакти и културни пространства, признати от общностите, групите, а в някои случаи и от отделни лица като част от тяхното културно наследство*

² Настоящата статия представлява преработена версия на статията „Мост през течението: Материалната и живата култура в Музея на модерната гръцка култура“, публикувана в том 2020 на *Jahrbuch die Europäische Ethnologie*. Тя не би могла да се реализира без просветляващите дискусии с колегите от ММГИ и с неговия директор г-жа Елена Мелиди, за което от цялото си сърце им благодаря.

³ Оригиналният текст на Конвенцията от 2003 г. (Чл. 2.1), Оперативните директиви за прилагането ѝ, Етичните принципи за опазване на нематериалното културно наследство, Общата рамка за резултатите и наборът от документи, приети на съвещанията и в експертните групи, са достъпни на адрес: <https://ich.unesco.org/en/convention> (23.11.2020).

Мериу – типичен маскараден костюм
от Сохос, 21.2.2015 г. © Панайота
Агрианопулу

[...], предавано от поколение на поколение, се пресъздава постоянно от общностите и групите в зависимост от тяхната обкръжаваща среда, тяхното взаимодействие с природата и тяхната история и формира чувството им за самобитност и приемственост, като по този начин способства за насърчаване на уважението към културното многообразие и творчеството“.

През последните пет години, терминът *нематериално наследство* сякаш постепенно отстъпва място на *жива култура*, като последното понятие изразява по-красноречиво ярките, непрекъснато протичащи във времето, динамично преобразуващи се практики на социалното, професионалното и обредното ежедневие, включващи в себе си сезонни празни-

ци, традиционни занаяти и земеделие, все още живи устни традиции. Живата култура, дори да се самообновява непрекъснато, се нуждае от опазване, така че да бъдат осигурени условията на социалната близост и благоденствие, в които тя се възпроизвежда.

И все пак тези категоризации, „материалност“ и „нематериалност“, се припокриват в повечето форми на културно изразяване, възпроизвеждайки културата в нейната тоталност (Shelton 2014: 64). В този смисъл, дори ако предметите от по-далечното или по-близкото минало са съставлявали – и, да се надяваме, все още съставляват – крайъгълния камък на музеите, музейните институции не се занимават толкова със самите предмети, колкото, и най-вече, с хората, които са ги изработили, ползвали, обозначили в определен социално-икономически контекст като един непрекъснат, развиващ се във времето процес (Stanton 2011:14).

През 2004 г. Ричард Курин повдига въпроса за ролята на музеите в опазването, популяризирането и повишаването на общественото разбиране за нематериалното културно наследство.

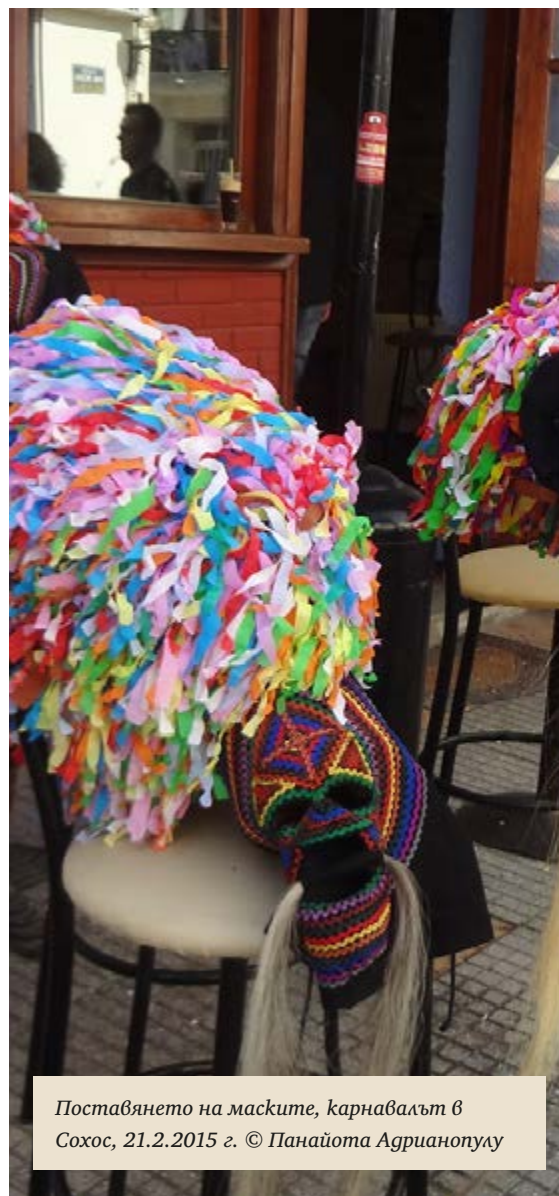
„Нематериалното наследство е по дефиниция живо, жизнено и въплътено в текущите обществени отношения. Трябва ли правителствата по света сега да определят музеите като основните звена по изпълнението на новата Кон-

венция? В състояние ли са музеите реално да опазят нематериалното културно наследство? А искат ли? И ако да, трябва ли да бъдат преучредени и преконфигурирани, за да се справят със задачата?“ (Kurin 2004).

Макар музеите да не се споменават изрично в основните текстове на Конвенцията за нематериалното културно наследство като активно заинтересована страна по отношение на политиките за опазването му, те могат да се окажат вписващи се в различни профили на такива заинтересовани страни. Въпреки очевидния контраст между музейните методики за съхранение на материалното и опазване на нематериалното културно наследство, определящото съображение е адаптирането на парадигмата на опазване на нематериалното културно наследство към музейния контекст, без противопоставяне на материално и нематериално и при отреждане на подобаващо място на продукцията на живата култура в общностите на нейните стопани и носители за осветяване на музейните артефакти и/или експонати (Alivizatos 2012).

На повечето от повдиганите въпроси относно местните общности, множествените наследства и музейните политики би могло да се намери отговор, или поне възможност за надлежно третиране, в етнологичните музеи (Fromm 2016: 93–94), които по дефиниция са обвързани с живата култура на местните общности, доколкото събират, съхраняват и документират, опитват се да интерпретират и излагат на показ свидетелства за материалната култура, отнасящи се до общности, населяващи различни места и носители на различни културни, религиозни и етнически характеристики.

Етнологичните музеи могат да играят водеща роля в представянето

Поставянето на маските, карнавалът в
Сохос, 21.2.2015 г. © Панайота Агрианопулу

на дейности по опазването с участието на ангажирани общности (Jacobs 2020: 43), не само чрез споделяне на знания и опит за ползването, функционирането, смисъла и символиката на събраните артефакти, но най-вече с оглед предаване на емпиричното ноу-хау, свързано с определени културни изрази средства, а дори и за възпроизвеждането на тези практики в музейна среда (Krepс 2005: 5).

Националните етноложки музеи не би трябвало да се задоволяват с излагането зад акуратно проектираните си витрини на произволни образци от културите на местните общности, а да се допитват до въпросните общности в целия ход на музейните процедури, от събирането и документирането на експонатите, та до съпътстващите събития, служещи за рамка на дадена изложба. От друга страна, музеите трябва да реорганизират политиките си на събиране, процеса на документиране и консервиране, програмирането на временните и постоянните си изложби, всичко в тясна консултация с местните общности, *„като се погрижат политиките им на събиране на артефакти да зачитат стойността на елементите на нематериалното наследство, които не са непременно съставна част от материалните им колекции, а са останали извън стените им, вплетени в разнообразните общности, на които музеите служат“* (Altaуli 2020: 50).

В различни музеи вече се прилагат някои добри практики:

- целеви кампании за набирание на експонати или призови за дарителство на предмети с музейна стойност по критерии за равна представеност по географски, полов, религиозен или етнически признак;
- етнографски интервюта с членове на местната общност по конкретни данни, съотносими към налични или липсващи документни единици;
- консултации по самобитни техники за съхранение – това може да се отнася както до местната, така и до професионалната общност, като може да се окаже изключително полезно, доколкото включва и дейности по предаване на знания;
- синергии с местни институции (музеи, сдружения, общински власти) за организиране на временни изложби и съпътстващи събития.

Музеят на модерната гръцка култура – кратка история и описание на политиките

През 1918 г., повратна точка в бурната модерна епоха на национално строителство в Югоизточна Европа, група атински интелектуалци и археолози създават Музея на гръцките занаяти, докато градското население на Гърция

*Музикантът и Бабугера, карнавална практика от село
Фламбуро, околия Серес, Северна Гърция, 25.2.2017 г.
© Виктор Ефтимчу*

тепърва започва да открива фолклорната култура като важен отличителен белег на нацията и да обявява фолклора за национална научна дисциплина. През 1923 г. музеят е преименуван в Национален музей на приложните изкуства.

През първия период от съществуването си музеят издирва „избирателните афинитети“ на съвременните гръцки селяни и гражданите на древна Атина, чието ехо се долавя в първите дарени или закупени артефакти, не задължително принадлежащи към висшата култура. Основните критерии при събирането им са тяхната висока естетическа стойност, „автентичността“ им, тяхната уникалност и непреходност като средство за доказване на ненарушимата приемственост в историята на гръцката нация⁴.

В периода между двете световни войни, музеят отново е преименуван, този път в Музей на гръцкото фолклорно изкуство (за краткост: МГФИ), като поддържа линията на издирване, събиране и документирание, дооформяйки идеята за зараждане на неоелинизма в устната и материална фолкорна култура.

В годините след Втората световна и след Гражданската война (1945–1949 г.), МГФИ възприема „подхода на прахосмукачката“, предприемайки експедиции за

⁴ Повече информация относно историята на ММГК ще намерите в The role of Ethnographical Museums within a United Europe. Athens 1995, и по-специално в статиите на Karastamati-Romaiou 1995: 156–158 и Skouteri-Didaskalou 1995: 54.

издирване и закупуване на всевъзможни предмети, с едничката цел да спаси остатъците на някогашния доиндустриален пейзаж на гръцкия бит, изместен от неумолимо настъпващата модерност. Този подход е логичен резултат от следвоенните проекти за ориентираната към развитие международна помощ, обезлюдяването на селските райони и миграцията към градовете, породена от финансови и политически причини. Предмети от домакинството, сечива, стари грехи, съхранили горчиви спомени – всичко това бива изоставено или раздавано на всеки, който го пожелае, и – макар непълно или погрешно документирано – обогатява музейните сбирки. През 1973 г. МГФИ се премества в атинския квартал „Плака“, в подножието на Акропола, където разполага с по-добра изложбена площ и хранилища. Политиката на издирване и събиране на експонати продължава да комбинира творби на фолклорни и съвременни занаятчии, доколкото преходните явления и модни тенденции преоткриват традицията като източник на творческо вдъхновение.

През 80-те години на ХХ в., наред със засилените мерки за документиране и съхранение, произтичащи от въвеждането на международни стандарти в музейното дело, музеят все повече се отваря към широката публика, организирайки временни изложби, образователни програми и събития на открито в центъра на Атина⁵.

За ММГК новата ера официално започва през 2012 г. с получаването на официално одобрение за пренареждане на постоянните експозиции в новите помещения на музейния проект. Решено е музеят да се премести в комплекс от 13 сгради, издържани в различни архитектурни стилове, съответстващи на различни исторически периоди, заобикалящи две затворени пространства – вътрешни дворове – и включващи в себе си остатъци от крепостна стена от късноримската епоха, базилика от VII в. и параклис от XVII в., всичко това в самото сърце на историческия център на Атина. Новият музейен проект се стреми, на първо място, да подходи към въпроса за вътрешната последователност на колективната неоелинска идентичност, придавайки на скромните предмети от ежедневието право на самостоятелен културен живот, основаващо се на тяхната значимост за хората във времената, когато са били ползвани, и на приноса им за съвременната колективна памет на нацията. От този момент нататък мисията на тези предмети е да дадат отговор на основополагащите въпроси за човешкото социално и културно присъствие. Те са организирани в ясно разграничени групи, разположени в

⁵ За повече информация относно историята на ММГК, вж. <http://www.mnep.gr/gr/to-mouseio/i-istoria-tou-mouseiou> (23.11.2020).

отделни сгради, които функционират като самостоятелни етноложки музеи за светските архитектурни и социални аспекти на местообитанието и средствата за изхранване, еволюцията на облеклото, ролята на жените в доиндустриалното общество (представена най-вече чрез домакинската им дейност в рамките на дома), труда и забавленията в градска и селска среда, на религията, народните поверия и традиционната обредност в гръцките земи. Преименуван отново, този път в Музей на модерната гръцка култура (ММГК), той променя изцяло своята политика.

Направен е цялостен преглед на стопанисването на музейните сбирки, възлизащи на над 25 000 предмета, като са възприети нови подходи в събирането, документирането и интерпретирането. Документацията е обвързана по принцип с анализа на фолклорното изкуство. Кръстосаните препратки между библиографски източници по принцип не винаги са достатъчни за попълване на празнотите в информацията за събрани или закупени някога предмети с непълна или липсваща документация. Сътрудничеството с професионални етнологзи, историци и учени в областта на социалните науки, провеждали теренни изследвания в общности, подобни на онези, от които черпят контекст ранните „безмълвни“ музейни сбирки, спомага за откриване на „нови слоеве на значение в [тяхната] културна биография“ (Meijer-Van Mensch 2020:

Танцът на Бабугера на централния площад в село
Фламбуро, околия Серес, Северна Гърция, 25.2.2017 г.
© Виктор Ефтимю

77). Отчитайки, че тези предмети съдържат в себе си материалните свидетелства за начина на живот в предишната им битност, етнологите на музея настояват да се провеждат етнографски събеседвания с дарителите като начин за цялостното документиране на новопостъпилите експонати.

Музеят на модерната гръцка култура и множеството местни общности

Музеят си дава сметка, че участието на местните общности е от ключово значение, още от времената преди изобретяването на етикета „нематериално културно наследство“ или „жива култура“, когато местните власти са организирали „фолклорни мероприятия“, било за популяризиране на празнични събития, обичаи или занаятчийски продукти, или за насърчване на предаването на знания, главно чрез образователни програми и практически семинари.

За негов късмет, ММГК никога не е твърдял, че се превръща в Музей на нематериалното културно наследство⁶. Както се заявява в новия музеоложки проект, целта на обновената музейна експозиция, или експозиции, е да *„даде холистична представа за модерната гръцка култура чрез интерпретация както на материалното, така и на нематериалното културно наследство“*.

От края на 80-те, МГФИ организира различни дейности за запознаване на градската публика с местната жива култура. Едно от най-популярните събития между 1996 и 2004 г. е възпроизвеждането на пролетните карнавални празненства, извършвано от носители от различни общности, поканени за целта в самия търговски и туристически център на Атина. Въпреки скептицизма на етнологите по отношение на фолклоризацията в резултат от деконтекстуализацията и „дестилирането“ на тези практики при тяхното представяне на открито в градска среда (Halfstein 2018: 139)⁷, тази събития спомагат за укрепване на връзката между етнологи и местни общности. В допълнение, те въвеждат в градския пейзаж социални и обредни практики от отдалечени райони на страната, за които до момента се знае единствено от описателни документални филми, показвани по телевизията.

⁶ В тясно специализираните „музеи на НКН“, изникнали като гъби в Югоизточна Европа и Турция след 2003 г., често се помещават аранжирани и деконтекстуализирани моментни снимки на социални практики, ритуали, ноу-хау, основани на материалната – и оттам достъпна за сетивата – страна на ежедневието. Този въпрос бе анализиран по време на 12-та среща на Мрежата от експерти по нематериално културно наследство в Югоизточна Европа, проведена в Любляна, Словения (26–27 октомври 2018 г.). В допълнение към музеите на открито и еко-музеите от 70-те години на ХХ в., бяха представени форми на жива култура, свързани с природосъобразни практики, датиращи отпреди изобретяването на тези термини, вж. Da Re 2020.

⁷ Вж. за сравнение Bendix 1988.

По подобен начин, към края на 80-те образователната политика на ММГК започва да разработва нови територии за повишаването на обществената осведоменост за различни аспекти на местната фолклорна култура, стартирайки специализирани учебни програми, образователни музейни комплекти (напр. за обучение по тъкане, кукловодство в театъра на сенките, изработване на фигурки, както и годишния жизнен цикъл според категоризацията на ван Женеп). Съпътстващите дейности за възрастни, организирани по инициатива на Дружеството на приятелите на МГФИ, се разглеждат като средство за предаване на знания, най-вече в областта на домашните приложни занаяти и бродерията.

В края на 80-те ММГК организира временна фотоизложба, посветена на остров Карпатос⁸, в която предмети от острова, присъстващи в музейните сбирки, бяха показани в техния социален контекст чрез фотографии от празничната обредност и ежедневието, заснети на място в процеса на тяхната реална употреба. Посетителите си даваха сметка, че тези артефакти не са останки от едно безнадеждно остаряло минало, а в определени случаи все още се произвеждат, използват и почитат, обличат и служат за украса. При теренните експедиции на музейните работници в подготовката за изложбата, местни хора заемаха на музея предмети за нейното окомплектоване, при което се установиха близки отношения между местните общности и музейните експерти. Изложбата се оказа толкова успешна, че продължи до самото затваряне на старите изложбени зали през 2015 г., наложило се с оглед пренареждане на хранилището преди преместването на музея.

Новите политики по отношение на херитагизацията (превръщането на културата в наследство) изтласкват институционалните възприятия на фолклорната култура извън тесните рамки на автентичността и носталгичните представи, замръзнали във времето. В този смисъл ММГК проявява стремеж да се преориентира към практики на последователно въвличане на общността в музейните процеси. По-долу са изложени два случая на музейно представяне на местната култура, които се оказаха особено удачни за въвличане на самите общности на нейните носители.

В първия случай става дума за популяризиране чрез показване на местната култура на общността на Сохос. Това е един провинциален малък град

⁸ Карпатос може да се охарактеризира като едно от малкото останали знакови пространства за живото наследство на Гърция, бидейки извън всяко съмнение едно от последните места, където може да бъде проследена културната продукция в модерната рамка на сравнително доиндустриалните представи, срв. Kavouras 1992.

на 52 километра северозападно от Солун, известен с живата си музикална и танцова култура, както и с пролетния карнавален празник, при който се звъни с хлопки.

Местната общност, свикнала да бъде обект на изследователски интерес (Cowan 1990) и информирана за Конвенцията от 2003 г., съдейства на Министерството на културата на Гърция при вписването през 2019 г. на Карнавала Мерцу в Националния регистър на НКН. Междувременно уредниците на ММГК решиха да изложат внушителния карнавален костюм, чиято маска е емблема на градчето, и се свързаха с местните власти за помощ при издирването на майстори на звънци, които да изработят липсващите части за костюма в музейната колекция. След напрегната комуникация между отговорния уредник в музея и представители на общността, местните хора заключиха, че е най-добре да дарят един чисто нов костюм за Мерцу, който да бъде изложен на мястото на 70-годишния експонат от музейната сбирка, като ясен знак за ангажираност на местната общност в процеса и за посредническата роля на занаятчийските техники, използвани до ден днешен.

Втората случка е от февруари 1999 г., като поводът беше откриването на карнавала. Музеят, в сътрудничество с кооператива „Фолкнет“, органи-

зиращ международния фестивал на звънците в Солун⁹, покани в Атина музиканти и представители на Фламбуро, село край северния гръцки град Серес, да демонстрират своите умения в звъненето с хлопки, облечени в зооморфни костюми с островърхи маски, покриващи главата, за които се твърди, че са най-високите от всички подобни маски в околните села.

Местната общност прие незабавно поканата, радостна, че „*учени хора от столицата Атина ни познават и ценят, избрали са ни и ще ни заведат при тях, като ще ни платят и цялото пътуване надолу [до Атина]*“. Участниците пристигнаха рано сутринта след 7-часово пътуване; „дегузираха“ се с маскарадните си костюми в залите на музея и се заловиха за „работа“. Шествието им премина през цялата пешеходна зона на Плака, като за отправни точки използваша разпръснатите наоколо сгради на ММГК, като накрая се събраха във вътрешния двор на новия музеен комплекс, където се завихри спонтанно празненство с участието на десетки зрители, проследили маршрута им по улиците на квартала. Междувременно те завързаха разговори с публиката в залите на музея и със служителите на ММГК (уредници и охрана), най-важно от които бе, че се чувстваха „уважени и че представлявали нещо“, като искали да дойдат отново тук. Дори подобни важни и ефективни събития за повишаване на обществената осведоменост да търпят известен упрек във „фолклоризация“ на наследството, те са в състояние да задействат обмена на информация с общността на носителите, стига да са налице стабилни контакти, които да водят до взаимно разбирателство относно нуждите и страховете на местната общност, до общо планиране на бъдещи дейности и до взаимодействие с широката публика¹⁰.

Заклучение

„*Действайте локално – мислете глобално*“ бе лозунгът, замислен да насочи вниманието на гражданското общество към наболелите проблеми на околната среда, който бе възприет от природозащитниците в борбата им срещу климатичните промени¹¹. Много скоро думите „локално“ и „глобално“ се сляха в неологизма „глокално“, съчетаващ в едно и примиряващ помежду им две привидно противоречиви, но неизбежно допълващи се взаимно понятия.

⁹ За повече информация относно фестивала: <http://www.bellroads.gr/en> (23.11.2020).

¹⁰ Erlie, Vakka 2007.

¹¹ Повече информация относно движението „Мислете глобално – действайте локално“ („Think Global - Act Local“), можете да намерите на следните интернет адреси: <https://warwick.ac.uk/newsandevents/knowledge-archive/socialscience/thinklocal/>, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3828730/> както и съответните страници на Програмата за развитие на Организацията на Обединените нации на адрес: <https://www.undp.org/content/undp/en/home/blog/2018/think-globally-act-locally.html>.

Музеите, особено етноложките, съзнаващи критично важната си социална роля, трябва да следят новите течения в обществото и да дават гумата на местните общности, които да говорят за себе си, за своите културни следи и текуща културна продукция, без посредници и коментатори, отворени за диалог с публиката.

Литература

Alivizatou, Marilena 2012. n. Walnut Creek.

Altayli, Afsin 2020. The social role of Museums. – In: Nikolić Đerić, Tamara (ed.): *Museums and intangible cultural heritage: Towards a third space in the heritage sector. A companion to discover transformative heritage practices for the 21st century.* Bruges, 48–50.

Bendix, Regina 1988. Folklorism: the challenge of a concept. – *International Folklore Review* 6, 5–15.

Cowan, Jane 1990. *Dance and the Body Politic in Northern Greece.* Princeton

Da Re, Claudia 2020. La diffusion du modèle écomuséal a-t-elle été favorisée par la Convention de l'UNESCO pour la sauvegarde du patrimoine culturel immatériel? – *Revue d'histoire des techniques* VIII: 1, 1–15.

Erlie, Tone, Bakka, Egil 2007. Museums, Dance and the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage: 'Events of Practice' – A New Strategy for Museums? – In: *Research Articles, Santander Art and Culture Law Review* 2, 135–156. DOI:10.4467/2450050XSNR.17.017.8427

Fromm, Annette 2016. Ethnographic Museums and Intangible Cultural Heritage Return to our Roots. – *Journal of Marine and Island Cultures* 5, 89–94.

Halfstein, Valdimar 2018. Intangible Heritage as a Festival; or, Folklorization Revisited. – *Journal of American Folklore* 131:520, 127–149.

Harvey, David 2000. *Spaces of hope.* Berkeley: University of California Press.

Jacobs, Marc 2020. Communities, Groups and Individuals (CGIs) and Intangible Cultural Heritage Communities, Museums Engaged. – In: Nikolić Đerić, Tamara (ed.): *Museums and intangible cultural heritage: Towards a third space in the heritage sector. A companion to discover transformative heritage practices for the 21st century.* Bruges, 38–43.

Karastamati-Romaïou, Eleni 1995. The Museum of Greek Folk Art and its role in the organization of Greek folk museums. – In: *The role of Ethnographical Museums within a United Europe.* Athens, 155–165.

Kavouras, Pavlos 1992. Dance at Olymbos, Karpathos: Cultural Change and Political Confrontations. – *Ethnografica* 8, 173–190.

Kreps, Christina 2005. Indigenous Curation as Intangible Cultural Heritage: Thoughts on the Relevance of the 2003 UNESCO Convention. – In: *Theorizing Cultural Heritage* 1:2. Smithsonian Center for Folklife and Cultural Heritage, 3–9.

Kurin, Richard 2004. Museums and Intangible Heritage: Culture Dead or Alive? – *ICOM News* 4, 7–9.

Meijer-van Mensch, Léontine 2020. The “liquid museum“. – In: Nikolić Đerić, Tamara (ed.): *Museums and intangible cultural heritage: Towards a third space in the heritage sector. A companion to discover transformative heritage practices for the 21st century.* Bruges, 67–71.

Shelton, Anthony 2014. Re-totalising Culture. Breathing the Intangible into Museum Practice? In: *Ethnologies* 36:1–2, 207–234. <https://doi.org/10.7202/1037607ar>

Skouteri-Didaskalou, Eleonora 1995. Folk Museums, cultural identity, historical memory. – In: *The role of Ethnographical Museums within a United Europe.* Athens, 47–66.

Stanton, John E. 2011. Ethnographic museums and collections: from the past into the future. In: Griffin, Des/ Paroissien, Leon (eds.). *Understanding Museums. Australian Museums and Museology.* Canberra: https://nma.gov.au/research/understanding-museums/JStanton_2011.html (22.11.2020).

Панайота Агрианопулу
Музей на модерната гръцка култура
Атина, Гърция
p_andrian73@hotmail.com

МУЗЕИ И ОБЩНОСТИ ВЪВ ВОЕННОВРЕМЕННА ОБСТАНОВКА (ПРИМЕРЪТ НА МУЗЕИТЕ В АРЦАХ)

Нжге Еранян, Хайкухи Мурадян

***Резюме:** Настоящата статия си поставя за цел да изследва формалните и неформални начини за опазване на културните ценности в обстановка на война, както и да проследи средствата, способите и общностните механизми за съхранение на културното наследство в периоди на въоръжени конфликти. Това изследване се основава на културни наблюдения, преглед на медийни материали и теренни наблюдения, извършени по време на Втората Арцахска война¹. Методиката на изследването включва също и изучаване на различни международни конвенции, декларации, както и анализ на законодателството на Арцах.*

***Ключови думи:** съхранение на културното наследство, военни престъпления, формални и неформални механизми на защита на културните ценности, системи на международното право, Арцах*

Въведение

През 2012 г., на тържествената гала вечеря, организирана от ИКОМОС за отбелязване на 40-та годишнина от приемането на Конвенцията за световното наследство, Ирина Бокова² започна речта си с описание на това, какво е културно наследство³. Тя каза: „Културата и наследството не са камъни и сгради; те са въпрос на идентичност и принадлежност. Те носят в себе си ценности от миналото, които са значими за обществата днес и утре. Ние трябва да опазваме своето наследство, защото то е онова, което ни обединява като общност от хора; то е онова, което ни свързва в нашата обща съдба“. Културното наследство се дефинира като материални и нематериални проявления на идентичността на местното население във времето, които свързват един с друг хората, обитаващи даден географски ареал. Земята се превръща в културен ландшафт, който оформя бита на хората, населяващи тази територия, техния културен и етнически образ.

¹ Тук условно наричаме „Втора Арцахска война“ въоръжения конфликт, започнат от Азербайджан и обхванал периода 27 септември – 9 ноември 2020 г.

² Ирина Бокова бе избрана за Генерален директор на ЮНЕСКО на 15 ноември 2009 г. и преизбрана за втори мандат през 2013 г.

³ Обръщение на Ирина Бокова, генерален директор на ЮНЕСКО, по повод годишната гала вечеря на ИКОМОС за отбелязване на 40-та годишнина от приемането на Конвенцията за световното наследство; Вашингтон, декември 2012 г. // <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000218792>.

Културната политика на Азербайджан спрямо Арцах (Нагорни Карабах)⁴ през целия период на съветска власт беше насочена към обезличаване и заличаване на арменското културно наследство. Атеистичната идеология на съветската пропаганда бе използвана като лост за принуда в провеждането на тази политика, посредством който арменските църкви, паметници и особено недвижимото културно наследство на Нагорни Карабах бяха системно унищожавани⁵. След разпадането на Съветския съюз, края на Първата Арцахска война предостави на арменците възможност да възстановят културното си наследство, да насочат ресурси към неговото реставриране и привеждане в годност за нова употреба. Така например, възстановени бяха Апостолическата катедрала Газанчецоц („Христос Спасител“, още през 90-те години)⁶; манастирът Дадиванк (чиято реставрация започна в ранните години на века, продължи през периода 2008–2010; възстановителните работи бяха възобновени през 2014–2015 г. и продължиха до 2020 г.); главната църква в Гчаванк (възстановителните работи започнаха през 2008 и продължиха до 2019 г.); църквата Св. Ованес в с. Тоз (възстановителните работи започнаха през 2018 и приключиха в началото на 2020 г.); църквата Канах Жам („Зелената църква“, възстановена през 90-те) и т.н. Списъкът на реставрираното материално наследство (включващо църкви, манастири, паметници на културата и пр.) е твърде дълъг. Нещо повече: периодът на относителен мир от 2004 до 2020 г. (ако не се брои четиридневната война от 2016 г. и множеството нарушения на прекратяването на огъня) създаде известна стабилност и възможности за развитие на арменската общност в Арцах.

Културната политика на Арцах се изгражда от обявяването на независимостта насам върху основата на модела на национално освобождение⁷, който позволява опазването на културното наследство да „превърне отбраната в приоритет“. Формирането на културната политика на Република Арцах е до голяма степен повлияно от геополитическия ѝ статут. Може определено да се каже, че като политически непризната държава, в състояние на война, откъсната от процесите на международно сътрудничество, с пречки

⁴ Арцах (Нагорни Карабах) е непризната държава в Южен Кавказ, където конфликтът, започнал с рухването на Съветския съюз, продължава до ден днешен.

⁵ Պետրոսյան 2010.

⁶ Тук би трябвало да споменем, че църквата Газанчецоц има символна стойност за арменците в Арцах, защото е духовният център на областта. Тя е една от първите реставрирани църкви, отворила врати непосредствено след Първата Арцахска война. Не случайно през време на Втората Арцахска война църквата на два пъти става обект на бомбени нападения. Бомбардирането на тази културна ценност имаше за цел да бъде унищожена културната идентичност на арменците и прекършена волята им.

⁷ Относно моделите на културни политики вж. Драгичевич-Шешич, Стойкович 2000.

пред членуването ѝ в международни организации, Арцах среща сериозни затруднения в провеждането на културната си политика. Поради изброените обстоятелства, културната политика на Република Арцах в последните десетилетия е била насочена главно към съхранението на съществуващата инфраструктура и организация на културата.

Струва си да се спомене също, обаче, че до есента на 2020 г. бяха реализирани много държавни програми за активизиране и развиване на културния живот в Арцах. Така например, в рамките на програмата за развитие на музейното дело, бе осигурено участието на музейни специалисти към Министерството на културата в курсове за обучение и семинари, организирани за музейни работници в Република Армения⁸. В сферата на музейното и библиотечното дело бяха предприети стъпки за придобиване на нови артефакти, за попълване на музейните и библиотечните сбирки, за повишаване качеството на предоставяните услуги и за подобряване на условията в сградния фонд и логистичната инфраструктура. Особено внимание заслужава откриването на нови музеи: в Тигранакерт, Кашатаг, Шуши и пр. Службата за опазване на историческата среда на Република Арцах е институционален член на ИКОМ, като в определени случаи специалисти на ИКОМ са обучавали музейни работници в Арцах.

Най-общо може да се каже, че въпреки многото проблеми в Арцах, сред които липсата на възможности за сътрудничество с външния свят, опазването и развитието на културното наследство са ясно очертана насока в държавната политика. Освен това, народът на Арцах, живеещ условия на непрестанна заплаха от война, продължава да създава културни ценности, да облагородява жизнената си среда.

Съхранението на музеите в обстановка на война – формални и неформални механизми

Войната, започната от Азербайджан на 27 септември 2020 г., определено бе насочена не само срещу местното население, а и срещу културното наследство на региона. По време на тази война, конкретни културни обекти станаха мишена за ударите на азербайджанската армия. Най-известният пример за това беше църквата Газанчецоц в гр. Шуши. Руският журналист

⁸ По-конкретно следва да споменем обучението на тема „Организация на образователните програми в музей“, организирано от Асоциацията на музейните работници и приятели на музеите (Ереван, 11–13 май 2016 г.), учебния семинар, организиран от Музейния образователен център (Горис, 10 юни 2016 г.), Международния научно-практически семинар „Образи на паметта“ (Ереван, 25–29 септември 2017 г.), Регионалния учебен курс по планиране и разработване на музейни образователни проекти (Ереван, 22–25 ноември 2017 г.).

Юрий Котъонок, който е бил в църквата в момента на атаката, твърди, че преди да бъде бомбардирана, църквата не е функционирала като военен обект⁹. Била е ударена на два пъти, като втората бомба е паднала един час след първата. А самият факт, че втората бомба е проникнала през дупката в сградата, направена от първата, доказва, че църквата е ударена преднамерено с високо прецизни оръжия¹⁰.

По време на войната бе бомбардиран и Домът на културата и младежта в Шуши¹¹, изграл съществена роля в културния живот на местните хора. В него се намираше най-голямата зала в Арцах. Поради липсата на други театрални и културни сгради в Арцах, всички театрални и дори оперни представления се провеждаха там. Споменатите по-горе случаи на целенасочено разрушаване от азербайджанската армия на арменски паметници на културата далеч не са единствените в хода на войната.

Многобройни видеозаписи свидетелстват, че войниците от азербайджанската армия с особено настървение са разрушавали, премахвали и осквернявали арменското културно наследство в новозавзетите територии.

Списък на музеите, открити между 90-те години на ХХ век и 2020 г.¹²

Преди 27 септември 2020 г. в шестте области на Арцах функционираха общо 21 държавни и частни музея. По-долу е техният списък.

№	Наименование на музея	Година на откриване
	Исторически музей на град Шуши	1991
	Държавен музей на изкуствата в Шуши	2013
	Държавен геоложки музей „Професор Г. Габриелянц“	2014
	Художествена галерия на Шуши	1994
	Музей на арцахските килими	2011
	Краеведчески музей на област Кашатаг	1996
	Музей на изящните изкуства на Степанакерт	1982, открит повторно 2013
	Държавен исторически и краеведски музей на Арцах	1939

⁹ <http://www.segodnia.ru/content/236386>.

¹⁰ <https://ru.armeniasputnik.am/karabah/20201016/24942848/Deystviya-Azerbaydzhana-shokiruyut-vsekh-Yuriy-Kotenok-skazal-v-chem-spetsifika-voyny-v-Karabakhe.html>.

¹¹ <https://rus.azatutyun.am/a/30880791.html>.

¹² Списъкът е предоставен от Министерството на образованието, науката и културата на Арцах, 18.02.2021 г.

Музей в памет на падналите азамартици (борци за свобода)	2002
Музей на парите	2018
Къща-музей на Никол Думан с етнографски комплекс	2004
Краеведски музей на област Мартакерт	1996
Краеведски музей на област Аскеран	1996
Краеведски музей на област Мартуни	1981
Исторически музей на село Бердашен	1989
Къща-музей Прасегов в Колхозашен	1971
Краеведски музей „А. Мкртчян“ на област Хадрут	1984
Музеят в село Туми	2016
Музей „А. Хамперянц“ в Мец Тагер	1980
Историко-археологически музей в Тигранакерт	2010
Дворцов комплекс-музей „Мелик Яган“ в град Тог	2014

В резултат от войната, повече от половината музеи в Арцах (общо 12 музея) останаха в териториите под контрола на Азербайджан¹³. Арцахските музеи, попаднали под контрола на азербайджанската армия, са изложени на смъртна опасност. След окупацията на Хадрут, по свидетелски показания, Историко-географският музей на област Хадрут е бил изгорен до основи. Жителите на град Хадрут и околните села са били принудени да напуснат домовете си. Снаряд, паднал в близост до Историческия и краеведски музей на Мартакерт избива прозорците на музея. Нищо не се знае за останалите осем музея и техните постоянни изложби в териториите под азербайджански контрол.

Достатъчно е да посочим един конкретен пример за умишлено увреждане на музеи и културни резервати при бомбардирането на археологическия комплекс в зоната на резервата Тигранакерт, който се намира на метри от сградата на музея, културен паметник.

Общо 10 музея и 4 културни резервата, включващи в себе си 2 музея, попаднаха под контрола на Азербайджан, т.е. с тях пълният брой на завладяните музеи достига 12. В изложбените зали на тези музеи се съхраняваха общо над 20 000 експоната. Понастоящем нищо не се знае за съдбата нито

¹³ Музеи, попаднали под контрола на Азербайджан: Исторически музей на град Шуши, Държавен музей на изкуствата в Шуши, Държавен геоложки музей „Професор Г. Габриелянц“, Художествена галерия на Шуши, Музей на арцахските килими (частично евакуиран), Краеведчески музей на област Кашатаг, Музей на парите, Краеведски музей „А. Мкртчян“ на област Хадрут, Музеят в село Туми, Музей „А. Хамперянц“ в Мец Тагер, Историко-археологически музей в Тигранакерт, Дворцов комплекс-музей „Мелик Яган“ в град Тог.

на музеите, нито на експонатите.

Тези музеи са изпълнявали важна роля в живота на съответните общности. В тях са се организирани множество образователни програми, отбелязвали са се празници, провеждали са се фестивали и други събития, като самите музеи са се превърнали в гарант за развитие на общността. Така например, в музея в Тигранакерт се е празнувал Вардавар, денят на богинята Астхик, изнасяли са се оперетни представления. В Тигранакерт са идвали по 30 000 туристи годишно, някои от Съединените щати, Швейцария, Канада, Франция, Русия, Италия и други страни. Населението на околните села води гостите си в Тигранакерт, изпраща книги, брошури и изображения на града на роднините си, живеещи зад граница, и т.н. А нима засилването на ролята на културното наследство при формиране на националната идентичност не е главната цел на културната политика¹⁴? Дълги години в двореца Мелик-Яган в гр. Тог се провеждаше Празникът на виното в Арцах, в който вземаха участие много гости от чужбина.

Следва да се отбележи, че по инициатива на отделни благотворители частните музеи бяха преместени в други населени места или част от колекциите им бяха изнесени на безопасно място. Междувременно гържавните музеи, като Историко-географския музей в Степанакерт, бяха евакуирани по инициатива на гържавата. Други музеи и културни ценности са безвъзвратно загубени. Съдбата им, откакто попаднаха под контрола на азербайджанските нашественици в окупираните територии, е неизвестна, като Азербайджан дори забрани на представители на съответната комисия към ЮНЕСКО да посещават тези области, за да организират или наблюдават защитата на културното наследство¹⁵.

Музеят на килимите в Шуши може да се цитира като пример на частна инициатива за спасяване на музейна колекция. Неговият основател, Вардан Асцатрян, създава музея през 2011 г., а първата експозиция е открита през 2013 г. Музейната колекция се състои от две части. Първоначалната частна колекция от килими, вложена в основаването на музея, включва стари образци от прочути арменски майстори килимари от различни села в Армения и Нагорни Карабах. Втората част е съставена от старинни арменски килими, издирени и закупени от Вардан Асцатрян в Австрия, Швейцария, Турция

¹⁴ Petrosyan 2019: 74.

¹⁵ Експерти на ЮНЕСКО не са допуснати да посетят църкви в контролираните от Азербайджан части на Арцах – „Католикос“ <https://en.armradio.am/2021/01/14/unesco-experts-not-allowed-to-visit-churches-in-azerbaijani-controlled-parts-of-artsakh-catholikos/> 14.01.2021.

(Истанбул) и Германия¹⁶. Музеят представляваше самобитен образователен, културен и научноизследователски център. Заради военновременната обстановка, основателят на музея прехвърли в Ереван повече от 100 експоната, които понастоящем са изложени там, като над 200 килима и други етнографски предмети останаха в сградата на музея. Съдбата на изоставените културни ценности е неизвестна.

Не само музейни колекции, но и библиотеки, културни центрове, паметници на културата и религията, частни колекции, останали под контрола на Азербайджан, са изложени на опасност.

Унищожаването на културното наследство – военно престъпление според международните конвенции

Съществуват различни международни конвенции, декларации, закони и етични кодекси, които уреждат и формулират правните системи за защита на културното наследство. В този смисъл с особена важност се отличават следните три конвенции:

- Хагската конвенция от 1954 г. за защита на културните ценности в случай на въоръжен конфликт с двата Протокола към нея (съответно от 1953 и 1999 г.)¹⁷;
- Конвенцията на ЮНЕСКО от 1970 г. за мерките, насочени към забрана и предотвратяване на незаконния внос, износ и прехвърляне на право на собственост на културни ценности¹⁸;
- Конвенцията на ЮНЕСКО от 1972 г. за опазване на световното културно и природно наследство (широко известна като Конвенцията за световното наследство)¹⁹.

Основната идея на всички тези конвенции е, че посегателствата срещу културното наследство се смятат за посегателства срещу нашата споделена идентичност. По принцип, една от най-важните мисии на ЮНЕСКО е да защитава споделените културни ценности, да способства за укрепване на трайния мир и равноправното, устойчивото развитие. Подпомагането на сътрудничеството в сферата на образованието, науката, културата, комуникациите и обмена на информация е стратегически залог във времето, когато обществата по целия свят са изправени пред нарастващия натиск на промяна

¹⁶ Музей на килимите в Шуши // <https://artsakhpress.am/arm/news/77303/> 5.12.2017.

¹⁷ Вж.: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/first-protocol/>.

¹⁸ Вж.: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

¹⁹ Вж.: <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>.

ната, а международната общност се сблъсква с нови предизвикателства²⁰.

Всички тези конвенции са предназначени за, и адресирани към, международно признати държави. В случая на Арцах, тези конвенции сякаш не вършат никаква работа, не допринасят полза, тъй като Арцах е една от държавите, които не са получили международно признание. В такъв случай, проблемът с упражняването на културните права на нейния народ трябва да получи приоритет. В този смисъл по-целесъобразно би било да се позовем на Римския статут. Стъпвайки върху повече от век юриспруденция в международното право, този международноправен инструмент свидетелства за засилващо се осъзнаване на връзката между посегателствата срещу културното наследство, човешките права и сигурността. Римският статут на Международния наказателен съд, приет през 1998 г., конкретизира, че „умишлено извършване на нападения срещу сгради, предназначени за култова дейност, образование, изкуство, наука или благотворителна дейност, исторически паметници, болници и места, където се събират болни и ранени, при условие че те не са военни обекти“, се счита, че попада в определението за военни престъпления, както по смисъла на международните въоръжени конфликти, така и по смисъла на въоръжени конфликти, които не са с международен характер²¹.

В случая на Арцах, например, противодействието на закононарушенията от страна на азербайджанските въоръжени сили понастоящем се затруднява от факта, че нито една от двете държави – нито Армения, нито Азербайджан – не е ратифицирала Римския статут. И двете държави, обаче, са подписали Втория протокол (1999) към Хагската конвенция от 1954 г.

Следва да се отбележи, че ЮНЕСКО, като международен орган, отговарящ за опазване на културното наследство, изразява сериозна загриженост по отношение на продължаващата ескалация на насилието в зоната на конфликт Нагорни Карабах, която води до нарастващ брой човешки жертви, причинява щети по гражданската инфраструктура, като застрашава и безопасността на журналистите в региона. В изявление от 9 октомври 2020 г.²², ЮНЕСКО „... приканва всички страни да спазват задълженията си, произтичащи от международното хуманитарно право, по-конкретно по смисъла на Хагската конвенция от 1954 г. за защита на културните ценности в случай на въоръжен конфликт с двата Протокола към нея (от 1954 и 1999 г.), с оглед предотвратя-

²⁰ Визията на ЮНЕСКО // <https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco>.

²¹ Член 8 от Римския статут // <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>.

²² Изявление на ЮНЕСКО относно ситуацията в зоната на конфликт Нагорно Карабах – <https://en.unesco.org/news/situation-nagorno-karabakh-conflict-zone-unesco-statement?fbclid=IwAR2qntIIBml5Z1dzCFt0Om8YvVPyEwXNug3Zw-uB0vCO4tSm7NLgZo1vgFk> 09-10-2020.

тяване увреждането на културното наследство във всичките му форми“.

Това изявление на ЮНЕСКО бе предшествано от двукратни бомбени атаки срещу катедралата Газанчеоц от азербайджанските въоръжени сили на 8 октомври 2020 г., при които, както вече бе споменато, бяха ранени чуждестранни журналисти, оказали се по това време в сградата. Не случайно в изявлението си ЮНЕСКО споменава и въпроса със закрилата на журналисти и цивилни по време на конфликта: „... Това включва и задълженията по силата на Резолюция № 2222 (2015) на Съвета за сигурност на Организацията на Обединените нации за защита на журналисти, медийни професионалисти и свързани с тях лица в обстановка на конфликт, за насърчаване на свободни, независими и безпристрастни медии като една от жизнено важните основи на демократичното общество, която може да допринесе и за защитата на цивилни лица.“ Струва си да се отбележи, че макар в резултат от бомбената атака на азербайджанските въоръжени сили очевидно да са пострадали цивилни лица – чуждестранни журналисти, в официалното изявление призив на ЮНЕСКО към двете страни в конфликта не се споменава конкретно военно престъпление, в случая извършено от Република Азербайджан. В резултат от обявената от Азербайджан 44-дневна война студенти и ученици бяха лишени от правото си да получат образование, като много от тях вече са лишени от възможността да се завърнат по родните си места, по-конкретно в Хадрут, Шуши, Карвахар, като им се предлага да продължат образованието си в училища и университети в Република Армения. Очевидно е, че Азербайджан, който наруши правото на децата на образование, и този път не получи никакво предупреждение или напомняне от международната организация за задълженията, произтичащи от подписването на конвенциите на ЮНЕСКО. В същото (единствено за момента) изявление на ЮНЕСКО се казва още: „ЮНЕСКО призовава също така всички страни да се въздържат от всякакви нападения срещу, и увреждане на, деца, учители, учебен персонал и училища, като настоячително ги приканва да отстояват правото на образование, припомняйки принципите на Декларацията за безопасните училища и съдържащите се в нея насоки за ограничаване използването на училища и университети за военни цели, за укрепване защитата на образованието срещу въоръжени нападения и осигуряване непрекъснатостта на безопасния учебен процес в условия на въоръжен конфликт“.

След края на конфликта, азербайджанските медии излъчиха серия от видеозаписи, на които се вижда как представители на азербайджанските въоръжени сили разрушават арменски училища, опожаряват музеи, разрушават паметници на културата, трошат хачкари (кръстови камъни) и оскверняват

арменски църкви в окупираните територии. Властите в Република Армения и Арцах изразиха загриженост чрез различни форми на демарш и официални писма до ЮНЕСКО. ЮНЕСКО остава в готовност да предостави необходимата помощ в рамките на своя мандат за изпълнение на тези задължения и ангажменти.

Очевидно е, че в обстановка на война съдбата на музеите остава в неизвестност; невъзможно е да се предотврати културният вандализъм на азербайджанците и тяхната омраза към арменското наследство.

Заклучение

Независимо от наличието на международни закони, конвенции и разнообразие от практики за защита на културните ценности в зони на въоръжен конфликт, културното наследство остава един от най-уязвимите елементи в такива ситуации. Ние сме на мнение, че международните конвенции са едностранчиви, не отговарят на интересите на всички страни, включително на интересите на местните общности. Наследството е онзи набор от ценности, който е създаден в резултат от формирането на културна идентичност, въплъщаваща дадена човешка общност и принадлежаща към съответния географски ареал. Ето защо, при възникване на въоръжен конфликт, културното наследство е особено уязвимо на нападения, включително бомбени атаки, защото унищожаването на културното наследство се свързва с премахването на културната идентичност, а оттам с подкопаване или унищожаване на самата човешка общност. Анализът в настоящата статия показва, че целенасочените атаки срещу културното наследство по време на война и нарушенията на културната идентичност на окупираните територии след приключване на войната имат за цел елиминирането на всякакви следи от културното присъствие на коренното население. Културното наследство – това е историята на човешката общност, колективната памет, укрепваща връзките ѝ със земята. Това е една от причините културното наследство да се превръща в стратегическа цел при военен конфликт.

Прилаганите от Азербайджан механизми на насилствено заличаване на арменското културно наследство работят по няколко направления: присвояване (приписва се на Афганистан); отричане на арменската идентичност (православието – удини, кюрди и пр.); унищожаване/заличаване на надписите върху кръстови камъни, надгробни камъни, разрушаване на културни паметници.

Литература

Forrest, Craig 2011. *International Law and the protection of Cultural Heritage*. Routledge.

Պետրոսյան Ջ. 2010. Մշակութային էթնոցիդն Արցախում, (մշակութային ժառանգության բռնաշրջադարձի մեխանիզմը) // Ադրբեջանի պետական ահաբեկչությունը և էթնիկական գոտիների քաղաքականությունը Լեռնային Ղարաբաղի դեմ, Շուշի, էջ 137–148:

Драгичевич-Шешич, Милена, Бранимир Стойкович 2000. *Культура: менеджмент, анимация, маркетинг*. Новосибирск: Издательский дом „Тузра“.

Vecco, Marilena 2010. A Definition of Cultural Heritage: From the Tangible to the Intangible – *Journal of Cultural Heritage*, 11, 321–324.

Definition of Cultural Heritage. 2005. *References to Documents in History, ICCROM*: http://cif.icomos.org/pdf_docs/Documents%20on%20line/Heritage%20definitions.pdf.

Petrosyan, Hamlet 2014. In the Conflict Zone. Archaeological Museum of Artsakh Tigranakert. – *Museum*, 11 (in Russian).

Petrosyan, Hamlet 2019 The Monument and the Society. Tigranakert in Artsakh. – *Archeologia Pubblica in Italia*. Firenze, p.69–77.

Rush, Lauri 2012. *Archaeology, Cultural Property and the Military*. The Boydell press, UNESCO.

Нжде Еранян

Исторически музей на Армения

nzhdehyan@gmail.com

Хайкуки Мурадян

Департамент за културологични изследвания

Исторически факултет

Държавен университет на Ереван

СЛОВЕНСКИЯТ ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЙ КАТО КООРДИНАТОР НА ОПАЗВАНЕТО НА НЕМАТЕРИАЛНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО – ПРЕДИМСТВА И НЕДОСТАТЪЦИ

Аня Йерин, Агела Пукл

Резюме: Изследването и документирането на нематериалното и материалното наследство е част от задълженията на уредниците на Словенския етнографски музей (СЕМ) от близо век. СЕМ се ангажира с ролята на национален координатор по опазването на нематериалното културно наследство през 2011 г., което включва активно взаимодействие с носителите на наследството и с експерти в различни области, изграждане на партньорства, дефиниране на заинтересовани лица и институции, и създаване на различни мрежи. В тази статия бихме искали да демонстрираме предимства и недостатъците на музея като координатор с конкретния пример на карнавалните обичаи в Словения.

Ключови думи: нематериално културно наследство, музейен експонат, музей, носители, ЮНЕСКО

Словенският етнографски музей (по-нататък за краткост СЕМ) води началото си от 1821 г., когато в Любляна е бил основан Музеят на провинция Крань (Краниола), притежавал в допълнение към богатата си колекция от неевропейски експонати и малка етнографска сбирка¹. През цялата история на развитието си като национален музей, СЕМ се опитва да обхване различни тематични области, често свързани с нематериалното културно наследство, както на словенския народ, така и на неевропейските култури, като в дейността си върви в крак с тенденциите на музейната наука.

Отначало музейните сбирки се обогатяват основно с експонати от словенската провинция, отговарящи на определени типологически и естетически критерии, или с предмети, които по някакъв начин се открояват с вида и предназначението си, или пък са най-стари в дадена категория, като целта е да се покаже самобитността и историческата възраст на словенската нация. През 60-те и 70-те години на ХХ в., обаче, учените изследователи насочват вниманието си към съвремието, към начина на живот на различните групи, към събиране на данни в контекста на отделни предмети, техните производители и ползватели. През този период се наблюдава „преход от изучаването на културни елементи към работа с техните носители и тяхната

¹ Централно място в сбирката заемат събраните народни приказки, предания, народни песни и описания на конкретни обичаи (Rogelj Škafar 1993: 5).

връзка с елементите“ (Rogelj Škafar 1993: 16). По това време, според Жидов, самите предмети „стават важни носители на „невидима“, „нематериална информация“ (Židov 2020: 56). Следващото десетилетие носи „преориентация на музейните изследователи към съвременните тенденции в обществото и културата“ (Keršič, 1999: 129–131).

Между 40-те и 60-те години на ХХ в., „етнолозите се втурнали да събират предмети на материалната, социалната и духовната култура“, тъй като по онова време различията между градския и селския живот ставаха все по-малки (Keršič 1999: 130). Тогавашните учени насочват усилията си към търсене на обекти за своите изследвания в словенската провинция². Между 1945 и 1962 г., по инициатива на тогавашния директор Борис Орел, започват да се сформират т.нар. теренни екипи на Орел³. Тогава за пръв път музейни работници извършват системни, макар и краткосрочни, теренни изследвания, при които изучават материалната, социалната и духовната култура на словенските земи (Jerin 2012: 25). По време на тези теренни изследвания

² Музейните сбирки е трябвало да се попълват с предмети, допринасящи за представяне на „пълна картина за словенския бит“ (Rogelj Škafar 1993: 12).

³ През този период се сформират 18 теренни екипи, а след смъртта на Борис Орел (1962 г.) до началото на 80-те години се организират още 15 теренни изследвания (Jerin 2012: 26).

са събрани предмети, които днес съставляват неотменна част от сбирките на СЕМ, направени са много снимки, като се изграждат богати колекции от рисунки и теренни записки, отнасящи се не само до предметите, а и до ежедневиия и празничния бит на хората, както и до техните знания и умения. Всички тези документи представляват основата на съвременната сбирка на Архивния отдел⁴.

Тъкмо по това време започва да се изгражда и сбирката от карнавални маски, която днес е част от Хранилището на духовната култура. От запазените източници може да се установи, че тогавашните учени са си давали ясна сметка за важността на документирането на нематериалното културно наследство, което проличава от запазен коментар на Нико Курет – един от най-известните изследователи на словенските карнавални маски, който през 1944 г. пише за маскарания обичай *Лауфария* в Церкно: „Този обичай трябва да бъде изследван отблизо, на място, колкото може по-скоро. Необходимо е да се наблюдава, да се документира на снимки (или още по-добре, на филм)“ (Kuret 1944: 101).

Карнавалните маски и костюми, а по-рядко и цели комплекти от маска, костюм и атрибути, са най-често закупени от хора на терен, макар че музеят е получил някои и като дарение. През 50-те, 60-те и 70-те години на ХХ в. музеят съхранява главно накити за глава, лицеви маски и шапки. Едно изключение е комплектът от маска и костюм на *шкоромати* – участници в карнавала на Сирни Заговезни от село Хрушица. През 1963 г., на базата на теренни изследвания и обзор на литературни източници, СЕМ организира изложба под наслов „Словенски фолклорни маски“ с цел да „събере на едно място, ако не всички, то поне по-голямата част от словенските фолклорни маски“. „Това ни го продиктува необходимостта да спасим от западане, забвение или деформация богатата, колоритна и интересна традиция, съхранена в карнавалните маски, да проучим самотното в нея, а също и онава, което се е изменило с времето“ (Kuhar 1963: 2).

В Словения има множество малки маскарани празници, адресирани към местното население, в които то с готовност се включва. Музейните уредници редовно ги документират и установяват контакт с хората на място, което представлява само началото на нашето сътрудничество. Хората проявяват голям интерес към нещата, предадени за съхранение в музея от техните предци. По тази причина преди четири години възобновихме системното събиране на традиционни карнавални маски, като новопостъпилите

⁴ Наследството на теренните екипи на Орел е важно не само за СЕМ, но и за създаването на самостоятелни отдели по етнология в областите, където са извършени теренните изследвания (Jerin 2012: 26).

предмети се излагат на тематични изложби всяка година в сезона на карнавалите. При представяне на наследството се стараем да постигнем онова разбиране на музейния предмет, така както е дефиниран от Мароевич: „отделен от действителността, за да може средата, в която е възникнал, да бъде документирана в новата музейна среда. Музейният предмет е носител на наследство от миналото към настоящето и средство за неговото съхраняване за бъдещето“ (Maroević 1993: 120).

Един поглед отблизо към онова, с което са се занимавали музейните специалисти в своите теренни проучвания, показва, че още преди ратифицирането на Конвенцията на ЮНЕСКО (2003) за опазване на нематериалното културно наследство (наричана по-нататък: Конвенцията) от Словения, те вече са фокусирали вниманието си върху нематериалното наследство, като в центъра на техните интереси са били неговите носители, техните знания и умения.

Република Словения ратифицира Конвенцията към края на 2007 г.; на следващата година тя бе транспонирана в националното законодателство като Закон за опазване на културното наследство. Прилагането на Конвенцията в Словения доведе до едно ново разбиране на нематериалното културно наследство – така, както е дефинирано в Член 2: „Нематериално културно наследство означава обичаите, формите на представяне и изразяване, знанията и уменията, а така също и свързаните с тях инструменти, предмети, артефакти и културни пространства, признати от общностите, групите, а в някои случаи отделните лица като част от тяхното културно наследство“ (Convention 2003: Article 2).

В глобален план, трите списъка на културната конвенция⁵ способстват за опазване на нематериалното културно наследство и изграждане на мрежи за функционирането на различните професионални институции, в това число на СЕМ, който от 2011 г. насам, с поемането на ролята на национален координатор за опазване на нематериалното културно наследство (по-нататък в текста: Координаторът), разглежда този вид наследство през призмата на Конвенцията⁶. След 2011 г. изследванията на нематериалното културно наследство от музейни специалисти се осъществяват по две направления. Както в миналото, СЕМ включва нематериалното културно наследство в

⁵ Това са: Представителният списък на нематериалното културно наследство на човечеството, Списъкът на нематериалното културно наследство, нуждаещо се от спешна защита, и Регистърът на добрите практики за опазване на нематериалното културно наследство.

⁶ В рамките на публичната администрация на координатора функционират музейните уредници, чиято област на компетентности често е взаимно свързана с нематериалното културно наследство.

обичайната си сфера на дейност, като осигурява неговото популяризиране, докато в ролята си на Координатор идентифицира, документира, проучва, оценява и интерпретира нематериалното културно наследство в духа на Конвенцията на ЮНЕСКО⁷.

Всяка държава, приела Конвенцията, се ангажира да осъществява определени мерки за неговото опазване⁸, между които единствената изрично предписана от ЮНЕСКО е създаването на един или повече списъци, обхващащи нематериалното културно наследство, което може да се намери на територията на въпросната държава. Регистърът, който функционира като инструмент за идентифициране и опазване на нематериалното културно наследство (Blake 2018: 22), трябва да бъде редовно актуализиран (Convention: Article 12) с нови вписвания и актуални данни за включените в него елементи. Държавата, подписала Конвенцията, трябва да осъществява предписаните мерки в изпълнение на Конвенцията в съответния национален контекст или за нейното „претворяване“ в местната система (Židov 2018: 43) в тясно взаимодействие с носителите на наследството⁹.

Карнавална маска: Грозникът, Дрежнишке равне, 2019 г. Сн.: Блаж Вербич, от колекцията на ©СЕМ.

⁷ За повече информация относно нематериалните аспекти на наследството в СЕМ като национален музей вж. Židov 2020: 56–61.

⁸ В Словения, чрез акта на ратифициране на Конвенцията на ЮНЕСКО се възприемат мерките и средствата за опазване на нематериалното културно наследство, включително неговото „идентифициране, документиране, изследване, запазване, защита, насърчаване, подобряване и предаване, особено посредством формално и неформално образование, както и вливане на нова сила в някои аспекти на това наследство“ (2007: Article 2). За повече от страничните ефекти на опазването, вж. Hafstein 2015.

⁹ С подписването на Конвенцията, опазването на нематериалното културно наследство става грижа не само на носителите, а и на държавата, която го регламентира (Židov 2014: 157). Държавата е длъжна да осигури такива условия в рамките на нематериалното културно наследство, които способстват за неговото създа-

Маски от карнавала за Сирни Заговезни, наречени мачкаре, Туряк, 1965 г. Сн. Фанчи Шарф, ©Архивен отдел, СЕМ.

Основно задължение на Координатора в Словения е да подготвя предложения за вписване на елементи на нематериалното културно наследство в Националния регистър на нематериалното културно наследство¹⁰ (по-нататък в текста: Регистъра), воден от Министерството на културата. В изпълнение на това Координаторът взаимодейства с експерти по нематериално културно наследство и други лица, работещи в тази област в Словения, като на преден план винаги е изведено сътрудничеството с носителите на наследството (общности, групи хора или отделни лица); те са тези, които осъзнават, представят, разпространяват, изменят, създават и оформят културата в и от името на общността (Smrke 2004: 268)¹¹, което се потвърждава и от подхода за участие „отдолу нагоре“, очертан от Конвенцията (Kurin 2007: 15). Днес някои обявяват нематериалното културно наследство за самата същина на културното наследство, тъй като то представлява живата култура на общността, нейната еволюция и продължаващо развитие (Lenzerini 2011: 102), като нейното опазване е необходимо, доколкото тя остава неви-

ване, поддържане и предаване между поколенията (Blake 2018: 22). За повече относно ролята на носителите на нематериално културно наследство вж. в Sousa 2018.

¹⁰ Регистърът на нематериалното културно наследство, Регистърът на недвижимото наследство и Регистърът на движимото наследство заедно формират Регистъра на културното наследство.

¹¹ Това се демонстрира също и от големия брой носители на нематериално културно наследство, вписани в Регистъра: към днешна дата (края на януари 2021 г.) в него фигурират 245 отделни лица, сдружения, групи и общности.

гима или отмира, понеже зависи от успешното си предаване от едно поколение на друго (Convention 2005: 97). По смисъла на Конвенцията, нематериалното културно наследство се дефинира като основен източник на културно многообразие и гарант на устойчивото развитие, което Найринк (Neuřinck 2017: 159, 169) разглежда като потенциален резервоар на човешко познание. Когато днес се отъждествяваме с даден елемент на нематериалното културно наследство, възприемаме го като наш, по този начин способстваме за неговото опазване.

Ако проследим развитието на карнавалните обичаи и еволюцията на карнавалните маски и герои, като вземем за пример най-известните маскирани персонажи в Словения – *курентите*, чиито шествия от врата на врата бяха вписани в Националния регистър през 2012 г., можем да видим, че жизнеността на нематериалното културно наследство, която е условие за опазването на даден обичай, е била налице през цялото време. „По едно описание от 1887 г., *курентът* от равнината около Птуй изглежда, сякаш е избягал от Ада, сякаш е побратим на самия Луцифер“ (Brence 2013: 54), докато понастоящем „*курентите* вече не се състезават по грозота, а по красотата“¹². Изучавайки и изследвайки развитието, е важно да се занимаваме паралелно и с материалното, и с нематериалното наследство, които са неразривно свързани помежду си. „Има основополагащи различия в опазването на материалното и нематериалното културно наследство. При първото, това предполага мерки за запазването му в неговата сегашна форма“ (Židov 2018: 45), докато при нематериалното културно наследство трябва да си даваме сметка, че то е в процес на непрекъсната промяна. В случая с *курентите*, жизнеността на нематериалното културно наследство се изразява най-вече в техния външен вид, във включването на женени мъже, на жени и деца, които също обличат карнавални костюми, както и в участията им в събития извън естествената им среда и/или извън карнавалния сезон. От 60-те години на XX в. насам, *курентите* стават все по-красиви и все повече си приличат помежду си, което отчасти се дължи на голямото влияние на обичая *Курентованье* в градеца Птуй, но също и на неговата „фолклоризация“, на броя утвърдени производители на карнавални костюми и на нарастващото материално благосъстояние на поръчителите (Brence 2013: 58). Към това могат да се прибавят и нови дейности, като нововъзникналия ритуал, изпълняван навръх Сретение Господне през последните две десетилетия и известен като „скачането на *курентите*“, при който участниците *куренти* се събират около нечия къща в

¹² Етнологът Алеш Гачник, Радио 1, <https://www.radio1.si/42969/kurenti-vec-ne-teknujejo-v-grdoti-ampak-v-leroti> (5.2.2021).

околностите на Птуй, слагат си само звънциите (без костюма от овча кожа) и в полунощ започват да танцуват около огъня. Това е събитието, което отбелязва официалното откриване на карнавалния сезон.

По инициатива на общността на *курентите* и в сътрудничество с тях и с други експерти, нашият музей изготви номинацията за вписване на елемента „Шествия на *куренти* от врата на врата“ в Представителния списък на ЮНЕСКО на нематериалното културно наследство на човечеството. Изготвянето на номинации е сложен и отговорен процес, при който наследството на носителите трябва да бъде отчетено и зачитано. Като Координатор, музеят често попада на носители, които искат единствено признание и утвърждаване на тяхното наследство. Например, при изготвянето на една номинация, когато СЕМ предложи експертния си опит и познаването на насоките и правилата на ЮНЕСКО за оформянето на досието, някои от участниците отговориха, че тяхната цел била единствено да се сдобият със знака на ЮНЕСКО. Независимо от значителното равнище на разногласия помежду ни, в крайна сметка представихме номинация, която доведе до успешното вписване на елемента в Представителния списък през 2017 г. Този пример потвърждава, че на нашата роля като национален координатор понякога се гледа просто като вид услуга за постигане на определена цел.

Към 31 януари 2021 г., в Националния регистър имаше вписани 89 елемента на нематериалното културно наследство, от които 14 са карнавални обичаи: „Шествия на *куренти* от врата на врата“, „Карнавалът в Мозирье“, „Карнавалният обичай в Поникве“, „Карнавалният обичай в Загорица“, „Карнавалният обичай във Врбица“, „Шелмария – карнавален обичай“, „Карнавалът в Дрежница и Дрежничке Равне“, „*Шкороматия* – карнавален обичай“, „Обиколките на карнавалните орачи“, „Карнавална сватба с бор“, „Карнавалният обичай в Церкно“, „Тегленето на гъската“, „Карнавалът в Лиц“ и „Карнавалните обиколки на косачи, орачи и сватбари в Лоче“. Големият брой карнавални обичаи, вписани в Регистъра, може да се обясни с факта, че подобни регистри са по неизбежност селективни, доколкото се основават на зададени от експертите критерии (Arantes 2013: 39–40). В Словения критериите за вписване бяха формулирани в съответствие с Конвенцията, със Закона за опазване на културното наследство и Правилника за водене на Регистъра на културното наследство. Всички предложения за вписвания на елементи в Регистъра бяха съставени при най-високата възможна степен на участие на носителите (общности, групи и отделни лица), доколкото без тях, без техните идеи и разбиране за наследството, нито експерти, нито политици и други заинтересовани страни биха имали някакъв шанс за опазят наслед-

Курунти, Птуй, 1966 г. Сн.: Борис Кухар, © Архивен отдел, СЕМ.

ството (Jerin and Pukl 2018: 5).

С приемането на Конвенцията от 2003 г. (в сравнение с другите конвенции на ЮНЕСКО), се промени и разшири разбирането за културно наследство, като бе поставено ударение върху важността на носителите и въведен и критерият за тяхното участие (Neuğünck 2014: 319). В работата си като Координатор често сме изправени пред различни желания и възгледи на носителите, които се интересуват главно какво може да им „даде“ вписването в Регистъра: докато някои се стремят единствено към признание на наследството им, други прилагат подхода отгоду нагоре¹³. Но независимо от различните причини, подтикващи хората да опазват нематериалното си културно наследство, най-важното винаги е, че те се идентифицират с наследството и го разглеждат като свое. И все пак, дефиницията на това, какво съставлява наследство, все още зависи от гледната точка на носителите и от особеностите на това наследство, които го отличават от всичко останало. Най-често става дума за различия във вида на карнавалните персонажи, които се проявяват в съседни селища, в реда на провеждане на карнавалния

¹³ Често това са опити за упражняване на политически натиск върху експертите с цел повлияване на тяхното становище и решения по отношение на защитата и опазването на нематериалното културно наследство.

Шествия на куренти от врата на врата, Марковци,
2016 г. Сн.: Адела Пукл, ©Архивен отдел, СЕМ.

обичай, в това чии маски и традиции са по-стари и т.н. „Въпросът за идентичността предполага набор от утвърдителни признаци, маркиращи във възходящ порядък отличимостта на едно село от съседните села, на въпросното село и съседните му села от другите села в областта, на областта от националния контекст и на „националното“ от глобалното“ (Porri 2012: 58). Пример за това са носителите на наследството на карнавала *Шкороматия*. Така наречените шкоромати са карнавални персонажи, познати в няколко места на област Бркини, чиито маски се отличават по определени признаци – напр. *шкороматът* със звънци от село Хрушица носи гървена маска, докато в съседните села същият *шкоромат* е без маска. По подобен начин, в някои групи се допускат и маскирани жени. Понякога между отделните групи възникват спорове и търкания. Всички тези варианти на локално ниво са изключително важни, когато става дума за отделни групи *шкоромати*, поставени в местната си среда. Но когато те се обединят за благо на споделеното регионално наследство, както стана преди няколко години, когато в Любляна хора с костюми на *шкоромати* се включиха в ежегодното шествие в чест на Дядо Мраз, различните групи *шкоромати* се обединиха и поискаха обяснение за поругаването на тяхното наследство в погрешен контекст. „Доколкото

съхранението на нематериалното културно наследство зависи в най-голяма степен от неговите носители, е много важно това съхранение да бъде в техен интерес“ (Židov 2018: 46). Става дума за предаването на знания, умения, обичаи и практики, които не са деконтекстуализирани, институционализирани и манипулирани от икономически, политически или каквито и да било други интереси (Sousa 2015: 8). Наблюдаваме все по-голяма осведоменост от страна на носителите за важността на тяхното наследство, при което те се обръщат за професионална помощ към институции като Словенския етнографски музей; оттам и експертите са наясно, че от най-голяма полза за изследване и проучване на нематериалното културно наследство е сътрудничеството с неговите носители и взаимното доверие.

Скачането на курентите, Птуй, 2020 г. Сн.: Блаж Вербич, © Архивен отдел, СЕМ.

Сходствата и различията между карнавалните обичаи, които непрекъснато се видоизменят и адаптират към новата реалност, се забелязват в Словения на всяка крачка. За опазването на карнавалната традиция и осигуряването на усещане за идентичност на носителите и тяхната естествена среда способства в най-голяма степен присъствието и жизнеността на карнавалните обичаи. Ето защо сегашната година е толкова различна, тъй като епидемията от COVID-19 остави силен отпечатък върху карнавалния сезон и прекъсна десетилетната традиция на карнавали и шествия на мас-

кирани групи¹⁴. „Това промени начините, по които живеем, работим, приживяваме се и общуваме помежду си. Внесе нови думи и понятия в нашия речников запас и промени рамката на нашите представи за общност – както в глобален, така и в локален смисъл“ (Finigan and Maskintosh 2020: 14). Ето защо е толкова по-важно музеите да откриват, документират, събират и съхраняват карнавални маски и обичаи.

Един преглед на движимото културно наследство, събрано в музейните сбирки през последните 70 години, показва, че карнавалните маски не се променят толкова драстично, както свързаните с тях обичаи и традиции, които се предават от поколение на поколение, често без да са записани, като всяко поколение добавя и/или изпуска някои елементи. Приемането на Конвенцията на ЮНЕСКО от 2003 г. допринесе за разбирането, че нематериалното културно наследство се изменя и че може да бъде съхранено, само ако е живо. По-конкретно експертите вече не мислят така закостеняло, както през 1963 г., когато при откриването на изложба на карнавални маски в Словения се писа, че „времето, разбира се, носи промяна. Но доколкото маските продължават една традиция, останала от незапомнени времена, те остават, както са били от хиляди години, привилегия на мъжа (за това от векове насам се грижат групи от млади мъже). А там, където традицията е ерозираща или се е разпаднала, маски се носят и от деца, а сред маскираните персонажи се появяват и жени. Така традицията приключва“ (Kuhar 1963: 6). Но може би традицията не приключва дотам, може би вместо това тя се е адаптирала, променила е формата си, като продължава да вдъхновява учените изследователи да изучават и документират карнавалните обичаи.

В случая на карнавалните маски и обичаи, искахме да представим неразривната връзка между материалното и нематериалното наследство, както и начина, по който дейностите на служителите от Словенския етнографски музей в ролята му на национален координатор са взаимно свързани и се допълват. Тази двойствена роля, която има своите предимства и недостатъци, оставя своя отпечатък върху нас като музейни работници и дава посока на нашите знания за нематериалното културно наследство – такава,

¹⁴ Разликата между традиционните маскирани празници или шествия на маскирани групи из селата и карнавалите е, че първите са предназначени за местна консумация, за местната общност, за живеещите с това културно наследство; местните посрещат маскираните персонажи в домовете си и им предлагат нещо за хапване и пийване. От друга страна, карнавалите са празнични събития (често международни фестивали), организирани с намерението да бъдат представени различни видове карнавални маски (традиционни, съвременни, на групи ученици или деца от детските градини), най-вече с цел забавление. Традиционни карнавални групи участват във фестивали извън родния град/село, често и извън рамките на карнавалния сезон.

каквото е днес. Даваме си сметка, че именно нематериалното културно наследство е същността на уникалния характер на една нация; то е нещото, което допринася в най-голяма степен за нейната идентичност. Но докато често пъти с него се злоупотребява от носителите му за други цели, нашият музей, като професионална институция в системата за опазване на нематериалното културно наследство, нерядко се оказва притиснат между носителите, експертите и политическата целесъобразност.

Литература

Arantes, Antonio A. 2013. Beyond Tradition: Cultural Mediation in the Safeguarding of ICH. – *Anthropological perspectives on intangible cultural heritage*. Cham ... [etc.], 39–55.

Blake, Janet 2018. Museums and Safeguarding Intangible Cultural Heritage – Facilitating Participation and Strengthening their Function and Society. – *International Journal of Intangible Heritage* 13, 18–32.

Brence, Andrej 2013. *Tradicionalne pustne maske na ptujskem območju*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj Ormož.

Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage 2003. Pariz: Unesco. – <https://ich.unesco.org/en/convention> (10. 1. 2021).

Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage 2005. – *Australian Indigenous Law Reporter* 9 (1), 97–101.

Finigan, Nina and Lucy Mackintosh 2020. The Covid-19 Collecting Project at Auckland Museum, New Zealand. – *ICME NEWS* 91, 14–19.

Hafstein, Valdimar Tr. 2015. Intangible Heritage as Diagnosis, Safeguarding as Treatment. – *Journal of Folklore Research* 52 (2–3), 281–298.

Jerin, Anja, Barbara Sosič and Miha Špiček 2012. Uporabnost in dostopnost: digitalizacija fonda Orlovih ekip. – In: Katalin Munda Hirnök and Helena Rožman (Ed.). *Živeti z dediščino: zbornik referatov mednarodne konference*. Ljubljana: Slovene Ethnological Society, 25–34.

Jerin, Anja and Adela Pukl 2018. Who owns ICH? The role of bearers, experts and the State in the safeguarding of ICH in Slovenia. – *Memoriamedia Review* 3, 1–11.

Keršič, Irena 1999. Razvojna strategija zbirke Slovenskega etnografskega muzeja. – *Etnolog* 9 (2), 129–133.

Kuhar, Boris 1963. Naša razstava. – In: *Slovenske ljudske maske*, 1–2. Ljubljana: Slovene Ethnographic Museum.

Kuret, Niko 1944. Pustne šeme na Cerkljanskem. – *Etnolog* 17, 101.

Kurin, Richard 2007. Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Key Factors in Implementing the 2003 Convention. – *International Journal of Intangible Heritage* 2, 10–20.

Lenzerini, Federico 2011. Intangible Cultural Heritage: The Living culture of peoples. – *The European Journal of International Law* 22 (1), 101–120.

Maroević, Ivo 1993. *Uvod u muzeologiju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije.

Neyrinck, Jorijn 2014. Beyond the Conventional. Brokers, Facilitators and Mediation: Cultural Success (F)Actors fort he Safeguarding of Intangible Cultural Heritage. – In: *Volkskunde* 3, 319–337.

Neyrinck, Jorijn 2017. Intangible Cultural Heritage in Times of ‘Superdiversity’: Exploring Ways of Transformation. – *International Journal of Intangible Heritage* 12, 158–174.

Poppi, Cesare 2012. Carnival’s many masks: an introduction. – In: Antonella Mott (Ed.). *Carnival King of Europe II*. San Michele dell’Adige: Museo degli usi e costumi della gente Trentina, 56–60.

Rogelj, Škafar, Bojana 1993. *Slovenski etnografski muzej: sprehod skozi čas in le delno skozi prostor*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

Smrke, Franc and Ingrid Slavec Gradišnik 2004. Besednjak neopredmetene kulturne dediščine. – *Etnolog* 14 (65), 267–271.

Sousa, Filomena 2015. *Intangible Cultural Heritage: Memoriamedia e-Museum : methods, techniques and practices*. Alenquer: Memoria Imaterial CRL.

Sousa, Filomena 2018. *The Participation in the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage: The Role of Communities, Groups and Individuals*. Alenquer: Memoria Imaterial CRL: https://www.memoriamedia.net/pci_docs/The_Participation_in_the_Safeguarding_of_the_ICH_Filomena_Sousa.pdf (10. 1. 2021).

Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine 2008. Uradni list RS. – *Mednarodne pogodbe*, št. 1/2008, 19. 12. 2007: <https://www.uradnilist.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlmpid=20082> (20. 1. 2021).

Židov, Nena 2014. Nesnovna kulturna dediščina Slovenije: Dileme v zvezi z njenim varovanjem v luči Unescove Konvencije. – In: Tatjana Dolžan Eržen, Ingrid Slavec Gradišnik and Nadja Valentinčič Furlan (Ed.). *Interpretacije dediščine: zbornik referatov mednarodne konference*. Ljubljana: Slovene Ethnological Society, 150–161.

Židov, Nena 2018. Težave Slovenije pri varovanju nesnovne kulturne dediščine v luči Unescove Konvencije (2003). – *Etnolog* 28 (79), 41–62.

Židov, Nena 2020. Nesnovna kulturna dediščina in muzeji. – *Etnolog* 30 (81), 49–67.

Аня Йерин

Словенски етнографски музеј
anja.jerin@etno-muzej.si

Адела Пукл

Словенски етнографски музеј
adela.pukl@etno-muzej.si

ТЕКСТИЛНОТО ИНДУСТРИАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО НА СЛИВЕН

Тони Димитрова

Резюме: *Текстилът е една от емблемите на Сливен. Индустриализацията на България е свързана с промени в текстилното производство, а те настъпват най-рано в Сливен. Развитието на този процес променя облика на града, качеството на живот и социалната структура на общността.*

Материалният образ на местната индустриална текстилна история се изгражда от архитектурните, техническите и документалните паметници. Познаването, изследването, опазването и популяризирането на тези свидетелства очертават общата културна идентичност на региона и създават ефективен ресурс за съвременно икономическо развитие.

Ключови думи: *текстил, наследство, индустрия, култура, музей*

Въведение

Българското индустриално културно наследство носи белезите на отрасловите, икономическите, социалните, политическите и културните особености на конкретния регион и на страната като цяло, показва видимите културни следи за научните, техническите и технологичните възможности на обществото, съхранява жизнена връзката между миналото и бъдещето, изразена чрез материалния израз на постоянния човешки стремеж към благоденствие и просперитет.

Свидетелствата на индустриалната текстилна култура са разнообразни и многозначни. Често те имат ясни етнографски, архитектурни, географски или природни характеристики или пряко кореспондират с други ценности, включително и от сферата на нематериалното богатство като знания, умения, техники и практики.

Постиженията в областта на текстилната техника и текстилното производство у нас са пряко свързани с икономическото и технологичното състояние на Балканите и Европа, с търговските и културните ни взаимодействия с останалия свят, с възможността за ползване и създаване на иновации. Откриването и дефинирането на ценности, които принадлежат към техническата и индустриалната култура, по същество е определяне на онези значими и важни белези, които ги изпълват със съдържание и играят съществена роля за хората – за тяхното битие, за социалния и стопанския им живот.

Една от емблемите на Сливен е текстилът. Той е важна част от бита на местната общност в продължение на столетия, до голяма степен определя

историческата съдба и просперитета на града, служи като основание за високо самочувствие и гордост, успешно се вписва и в съвременната културна и икономическа карта на региона. Тук съхраняването и доброто представяне на свидетелствата на текстилната култура е въпрос на определяне и запазване на идентичността на общността.

Материалният образ на местната индустриална текстилна история се изгражда от архитектурните промишлени зони, свидетелствата на техническата текстилна култура и документалното богатство.

Исторически архитектурни индустриални обекти в Сливен, свързани с текстилното производство

Значителна част от историческите индустриални територии на Сливен, които съхраняват паметта за възход и просперитет на региона от края на XIX и началото на XX в., са свързани с текстилното производство. От гледна точка на историческия момент те имат важна роля за развитието на града и за качеството на живот на общността през различните периоди. От съвременна гледище – носят потенциала на съществен ресурс за образование, наука, култура и туризъм.

В началото на процеса на българската индустриализация стоят две сливенски текстилни фабрики – малкото частно предприятие на Добри Желязков от 1834 г.¹ и Държавната сукнена фабрика от 1836 г. (Дамянов и др. 1982: 19–26). Днес първата сграда е запазена само като фасада, променила е своята функция и е част от хотелски комплекс. Държавната фабрика присъства в съвременния културен ландшафт на града с едно от зданията си, построено през 1842–1843 г., и е част от националното богатство на България². Образец за индустриална архитектура от първата половина на XIX в. с модерна за времето си инфраструктура, тази забележителна сграда преживява различните периоди от развитието на града и страната и претърпява своите превъплъщения – от фабрика се превръща в затвор, в музей на политзатворника, в архив, в бизнес инкубатор. Днес съхранява фондове на Музея на текстилната индустрия и на Регионалния исторически музей, представя малки експозиционни пространства и приютява музейни ателиета. Но това съвсем не изчерпва потенциала на този важен исторически обект за съвременно презентиране и присъствие в културния живот на града. С внушителния си изглед, откритата, но непоказана хидросистема и запазени карцери той е по-скоро визуален

¹ Проф. Николай Тодоров определя предприятието от 1834 г. като специализирана работилница с манифактурно разделение на труда (Тодоров 1972: 269).

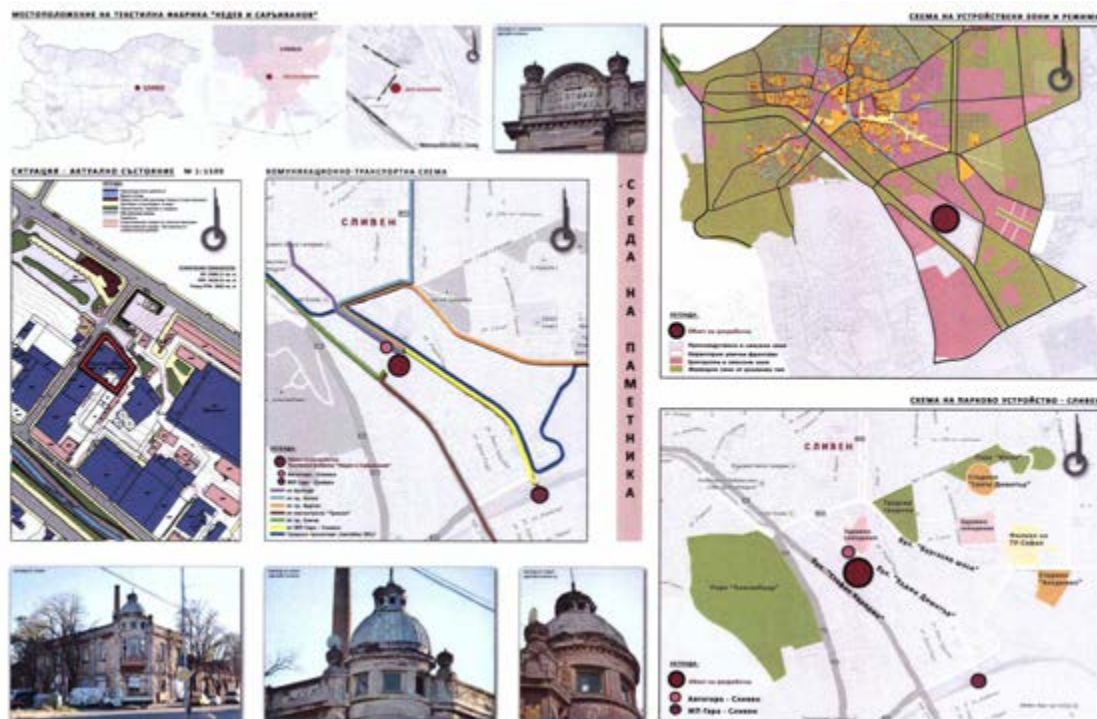
² Удостоверение № 918/06.04.2001 и № 10606/24.10.2003 на Министерството на културата.

маркер за противоречията на времето, но не е изпълнен със съдържанието, което му се полага.

Макар и по-късно, българската индустриализация се развива с темпове, съизмерими с европейската. Само за едно десетилетие, от 1882 до 1892 г., в дефилетата около Сливен се изграждат 14 нови текстилни фабрики. (Златанов 1984: 29–43). И това се случва преди българската държава да предприеме насърчителни мерки за стимулиране на промишлеността – първият закон за насърчаване на местната индустрия е приет от Народното събрание през декември 1894 г.

Новите промишлени сгради стават все по-големи, по-модерни и се превръщат в индустриални комплекси. Те оставят своя отпечатък върху градския пейзаж в миналото и днес. Съвременните предприятия в една или друга степен са приемник на старите текстилни фабрики. Неизбежно те развиват, променят и модернизират някогашните сгради. Някои обаче още пазят достолението на оригиналната си архитектура и напомнят за смелите амбиции на своите създатели, за трудния път на успеха и за горчивите поуки на историята. Такава е административната сграда на текстилна фабрика „Недев & Саръиванов“. Построена в началото на ХХ в. в стария индустриален квартал на града, днес тя се оказва по-близо до градския център, отколкото до про-

Актуално състояние и среда на Текстилна фабрика „Недев & Саръиванов“

мишлената зона.

Създатели на фабриката са Димитър Саръиванов и Недю х. Иванов, и двамата – акционери в БИТД „Напредък“, което възстановява текстилното производство в Държавната сукнена фабрика след Освобождението. Първата производствена сграда е построена през 1883 г. в Сопирското дефиле, има площ 265 м² и е оборудвана с 6 дървени тъкачни станове, няколко предачки и стари гаражи. За задвижване на машините се използва едно водно колело с диаметър 8 м (Димитрова 2018: 157). Приблизително така изглежда всяка от текстилните фабрики, създадени в последните две десетилетия на XIX в. в околностите на Сливен.

В началото на XX в. градът бързо се развива, построява се железопътна линия и промишлените сгради търсят нови локации. Производството на „Недев & Саръиванов“ се премества от Сопирия в индустриалния квартал в близост до новата железопътна гара. Оттогава до днес уникалната фабрична сграда преживява няколко епохи и икономически системи – от времето на първоначално натрупване на капитали след Освобождението и устрема на бързо икономическо развитие, през национализацията и социалистическото стопанство до прехода и новото време. Сега тя има доста неузгледен вид, олющена фасадата и

многократно преустройвани вътрешни помещения с реална заплаха от разрушаване или пълно преобразяване.

Индустриализацията на Сливен се проектира върху цялостния градски ландшафт. Успелите индустриалци демонстрират нов стандарт на живот и обогатяват градската архитектура със забележителни красиви сгради, някои – оцелели до днес. Това са Узуновата къща, построена през 1910 г. от Георги Узунов, днес – художествена галерия, къщата на Иван Желязков, син на Добри Желязков, построена през 1895 г. – сега Регионален исторически музей, къщата на Апостол Стефанов – днес Общински детски комплекс на Русчо Андонов, Панайот Попович, Коста Кантарджиев, Марин Маринкев, Ной Марков и др.

В регионален план оценката и експлоатирането на архитектурните индустриални обекти повтарят по-общите тенденции. Те представляват много малък дял от световното културно наследство – едва 5% от общия списък по критериите на ЮНЕСКО (Кирилова 2015). В Сливен са регистрирани 272 недвижими културни ценности, от които само 5 са свързани с промишлената история, от тях 4 – с текстилната индустрия.

Оцелелите до днес индустриални архитектурни паметници се нуждаят от обективна оценка, професионално отношение и добри инвестиции. Европейската практика определя две основни възможности за тяхното съживяване и социализация: музеификация или трансформация (Кирилова 2015).

Музейната адаптация предполага висока оценка на индустриалния обект и акцентирание на характеристиките, които имат значение за определяне на регионалната идентичност, за местната история и развитие. Най-сполучлив пример за това е превръщането му във фабрика музей, където преживяването на наследството е най-достовърно.

Трансформацията на индустриалните останки за повторно използване с образователни, културни или икономически цели е вторият път, но той не следва да бъде за сметка на подценяване на историческата стойност и автентичността на промишлената сграда.

Свидетелства на техническата текстилна култура

Техническите културни паметници представляват системи и устройства, които свидетелстват за процеси, технологии и производства през определен период от време в конкретна среда на тяхното активно действие. Характерна особеност на сливенското индустриално производство от края на XIX и началото на XX в. е непълната диференциация на производствените дейности, т.е. пряденето и тъкането се извършват в една обща производствена единица, в една и съща сграда. В много случаи на същото място се осъществява и

предварителната обработка на вълната – пране, чепкане, развличване, както и апретурните операции – боядисване, сушене, гладене, тепане и др. Това обстоятелство до известна степен ограничава внедряването на техническите нововъведения във всички направления.

В исторически план модернизирването на предачната и тъкачната техника протича по различен начин – първо се механизират по-тежките и трудопоглъщащи операции, каквато е преденето, по-късно – и тъкането. През 90-те години на XIX в. индустриалните заведения в града и околностите вече са оборудвани с предачни машини, задвижвани с водна енергия, а за тъкането все още се използват ръчни гървени станове (Златанов 1984: 31–33). Механизирването на сливенските текстилни фабрики е бавен, труден и скъп процес, тъй като машините се внасят от чужбина при доста високи транспортни разходи (Мишайков 1904: 487). В края на XIX в. тези предприятия все още носят белезите на манифактурно производство, но е налице стремеж към промяна. През 1893 г. в сп. „Светлина“ – месечно издание за наука, изкуство и индустрия, Йордан Михайлов (Бродар) пише: *„От освобождението ни насам в Сливен се е отваряло по една нова фабрика през година, през две и почти всичките им машини и др. технически принадлежности се доставят от Белгия, за която цел белгийските индустриалци са получили със стотици хиляди лева сливенски пари. Този доволно забележителен износ е обърнал вниманието на белгийските статистици и когато преди година дойде в България сегашният достоен дипломатически агент на Белгийското правителство г-н Пети де Тозе, едно от първите му желания било да отиде в град Сливен да види какви са тия хора и какво вършат с машините, които толкова много изнасят ежегодно из Белгия“* (Михайлов 1893: 83–85).

В началото на XX в. настъпва бърз подем в производството на вълнен текстил, който е обусловен от реформирането на машинния парк на местните фабрики. През 1904 г. в тях работят предачни машини с 5350 вретена, което представлява над 40% от всички предачни мощности в страната. Тъкачните станове са 194, от тях – 43 механични (Мишайков 1904а: 480). Във фабриката на братя Калови вече има и парна машина – един локомотив с мощност 30 конски сили (Златанов, 1984: 39).

Тенденцията към технологично развитие и техническо израстване важи със същата сила и за плетачната индустрия – друг важен за региона текстилен бранш. Началото му е поставено през 1888 г., когато за първи път в България Христо Бушев използва машини за плетене, внесени от чужбина. Малките плетачници, създадени в Сливен в края на XIX и началото на XX в., са оборудвани с 10 до 30 линейни плетачни машини за чорапи и трикотаж – всички задвижвани ръчно. Влагайки много усилия, труд и амбиция, пионерите в този отрасъл

Предачна машина за прекъснато прегене
(селфактор), произведена в Германия през 1937 г.

бързо придобиват самочувствие и увереност, особено след получените отличия от международните търговски изложения в Пловдив през 1892 г., в Чикаго през 1893 г., в Анверс (Антверпен) и Брюксел през 1894 г. Продукцията на сливенските плетачи става разпознаваема, за което ѝ подхождат и подобаващи етикети: „Първа плетачна фабрика за разни видове трика, фусты, джакети, фланели, гащи, костюмчета, роклички, катишъони, чорапи, гети и др. на Иван П. Загорски – Сливен“ (Хараламбов 1988: 19). Модернизирането на производството се осъществява чрез внедряването на моторни едноцилиндрови чорапни машини и друга съпътстваща техника. Плетачния отрасъл се развива бързо и става устойчив съществен сегмент от промишлената структура на града.

За местните жители създаването и израстването на текстилната индустрия е от особена важност. Тя формира някои от чертите на общността и определя степеня на нейното благосъстояние. Затова съхраняването на историческата памет за началото на тези процеси и явления, за периодите на възход и поводите за самочувствие се приема като обща отговорност. Още през 1903 г., когато промишлеността е само на няколко десетилетия, в Сливен се създава специално дружество, което цели да подпомага развитието на града чрез анализиране на индустрията и откриване на промишлен музей: „Основава се в град Сливен Дружество за икономическо повдигане на града. Целта на Дружеството е като проучва икономическото положение в град Сливен да се грижи за подобряването му... Дружеството ще постигне целите си като съ-

Ръчен жакардов тъкачен стан, произведен в Австрия в края на XIX в. и жакардова табелка, изтъкана в сливенското текстилно училище през 1883 г.

бира и изследва разни данни по производството и промишлеността в града... То ще вземе инициативата за уреждане на един местен промишлено-занаятчийски музей, както и да открива изложба“³.

Идеята за обособяване на специално място в родния град на българската индустрия, където да се изследват, съхраняват и експонират свидетелствата за индустриалното ни минало се реализира 80 години по-късно, когато е взето решение за създаване на Музея на текстилната индустрия.

Откриването, консервирането и реставрирането на запазените свидетелства на индустриалната техническа текстилна култура е нелека задача. Поради бързите качествени промени в технологиите, остаряването на материалите, липсата на заменяеми части, често – големи габарити и много други причини, възстановяването на една производствена машина до работещо състояние е дълъг и труден процес, а понякога – невъзможен.

За Музея на текстилната индустрия, чиято характеристика предполага презентирание на научно, техническото и индустриалното съдържание, е особена важност динамичното представяне на наследството. Фабричната история наистина оживява, когато машината заработи отново, но вече не за да произвежда, а за да разказва за епохите, за градовете, за хората, за пред-

³ Устав на Дружеството за икономическо повдигане на град Сливен, утвърден със заповед № 433 от 3 май 1903 г. на Министерството на търговията и земеделието, 1904. Сливен: Дружествена печатница „Труд“.

разсъдъците, за стремежите и за успехите. Тогава преживяването на наследството се осъществява чрез всички сетива – усеща се мирисът на вълна и на машинно масло, чува се грохотът на машините и работните процеси се наблюдават в реално време.

Стремежът към бързо развитие и просперитет минава през добро образование и иновативно мислене. Българското професионално образование възниква и израства заедно с промените в производството. Още през 1883 г. в Сливенската Държавна сукнена фабрика се организират първите професионални курсове и обучението става решаващ фактор за индустриалното развитие в региона и държавата. Връзката образование – индустрия е двупосочна⁴: от една страна, развитието на индустрията предопределя посоката и темпа на развитие на образованието, от друга, качеството и креативността в образованието задават стандартите в индустрията. Красноречив пример за тази корелация е местното текстилно училище, което през 1905 г. се нарича „Образцова учебна текстилна фабрика“ (Колева и др. 2013: 36).

Техническите паметници като свигетелства на един неспирен процес на усъвършенстване, прогрес и напредък са пряко свързани със значимите открития в човешката история, които маркират важните етапи от нейното развитие и намират ясна регионална проекция. В постоянната експозиция на музея е изложен интересен експонат, паметник на техническата култура – единственият запазен в България ръчен жакардов тъкачен стан, който е произведен в Австрия в края на XIX в. Този експонат демонстрира изобретението на французина Жозеф-Мари Жакард (Joseph-Marie Jacquard), който в усилията си да изтъче фигури върху плат създава първата работеща програма. Това велико откритие от началото на XIX в. бързо навлиза в европейската текстилна индустрия. През 1834 г., когато по българските земи промишлеността тепърва прохожда, в света вече работят 30 000 модерни станове с програми за фигурално тъкане (Димитрова 2017: 279). За първи път в България такива тъкачни станове започват да се използват след 1880 г. в Сливен, пак в Държавната сукнена фабрика, наета от БАИТД „Напредък“. Във фонда на музея се съхранява уникална малка табелка с надпис „Курс по тъкарство, Сливен, 83“, изтъкана на жакардов стан от първите курсисти на българското професионално образование. Това означава, че още в първите години след Освобождението този модерен начин за тъкане е познат в Сливен, нещо повече – той е предмет на обучението (Димитрова 2017а: 285).

⁴ Научен архив на Музея на текстилната индустрия инв.№ 490, 04-3/120, препис от ОДА фонд № 39 Читалище „Зора“ – Сливен.

Училището – фабрика има отговорната задача „да приготви майстори – работници по тъкарство и бояджийство с едновременно изучаване на двата занаята... За подобриенето на това толкова полезно за града и околните заведения една от най-необходимите мерки е нареждането на апретурното отделение. Това апретурно отделение ще бъде като образцово окръжно и в него ще се апретират не само училищните платове, но и на частните производители, чрез което ще се спомогне твърде много както на домашната така и на фабричната текстилна индустрия и по този начин на ученика ще може да се даде същинска практика за да ползува себе си и обществото“ (Златаров 1895: 94-96).

Техническите културни паметници, свързани с индустриалното текстилно наследство на Сливен – от гървеното вретено до машината с внушителни размери, са важни фрагменти от общата картина на процесите в икономическото и стопанското развитие на региона и страната. Те допринасят за открояване на типичните черти и на характерните регионални особености на тези явления.

Документални свидетелства на индустриалното текстилно наследство в Сливен

Документалните паметници заедно с архитектурните обекти и техническото богатство изграждат цялостна представа за промишленото наследство и неговото значение за региона. Интересът към миналото и съзнанието за опазване на свидетелствата за значимите факти от него са причината, поради която във фондовете и архивите все още постъпват оцелели документи и снимки, касаещи индустриалната история на Сливен. Хранилищата на това наследство са различни: значителен масив информация, която се отнася до регистрациите, производството и активите на текстилните предприятия се съхранява във фондовете на Държавен архив Сливен. В Националната библиотека се пазят ценни документи за Правителствената фабрика, а местното читалище „Зора“ съхранява сведения за сливенските индустриалци, които са и видни общественици и благодетели. Тематичният обхват на Регионалния исторически музей и на Музея на текстилната индустрия включват и такъв тип гвижими културни ценности. Подобни свидетелства се пазят също в лични и фамилни архиви.

Индустриалното текстилно документално наследство се отличава със собствена специфика, тъй като касае производствени процеси, техника и изобретения. В състава му влизат писмени ценности и фотоси, производствени и търговски картели с мостри на платове, регистрации на патенти, технически спецификации и паспорти, технологични постановки на тъкани и разбор

на мостри.

Запазените документални материали свидетелстват за темповете на развитие на сливенската текстилна индустрия, за процесите на обновление и модернизация, за производството и асортимента, за периодите на спад и растеж, за промените в организацията и управлението на промишлените единици, за отношенията между собственици и работници, за динамиката в социалната структура на общността.

В началото на ХХ в. Сливен е пети по големина град в България и успешно се развива благодарение на природните си дадености и предприемчивостта на своите граждани. Населението му бавно се увеличава, което до голяма степен се дължи и на разрастващата се индустрия: през 1893 г. градът наброява 23210 жители (Иречек 1899: 705), през 1900 г. – 24549 жители, през 1910 г. – 25142, през 1920 г. – 28590, през 1926 г. – 29335 (Табakov 2018: 258).

С разширяването на промишлените дружества се увеличава и броят на заетите в тях работници. През 1902 г. в сливенските текстилни предприятия, работят общо 496 постоянни работници при средна заплата 1,40 лв. на ден и все още нерегулирани отношения със собствениците⁵.

Както в другите български и европейски индустриални центрове, така и в

⁵ Изложение на бургаския окръжен управител 1902. Научен архив на Музей на текстилната индустрия, инв. № 729, 03-6/48, копие от ОДА Ф. 386К, опис 2а, а.е. 37.

Акция и запазена марка на АД „Андонов & Михайлов“ с две фабрики в Сливен.

Сливен промишленото развитие оказва пряко влияние върху процеса на класова сегрегация на обществото и върху развитието на социалните взаимоотношения. През 1892 г. в страната има 2124 фабрични текстилни работници и още 3350 души работят надомно (Илиева: 2). През този период започват и осъзнати протестни действия за по-добри условия на труд и по-високо заплащане. През 1903 г. сливенските текстилни работници от 6 фабрики успяват да отвоюват 11-часов работен ден, 24-часова неделна почивка и повишаване на надниците. Това дава самочувствие за създаване на синдикална организация на текстилните работници в цялата страна още на следващата година (Илиева а: 5). Усилията за регламентиране на отношенията между главните участници в производствения процес дават реален резултат – през 1907 г. във фабрика „Георги Стефанов Синове“ в Сливен е подписан пър-

вият колективен трудов договор в българското текстилно производство. През 1923 г. ТАД „Андонов & Михайлов“ учредява пенсионен фонд за подпомагане на работниците и семействата им, а през 1936 г. във фабрика „Недев & Саръиванов“ е открита е работническа трапезария.

През 1940 г. броят на текстилните работници в сливенските фабрики е 3250 и те са съществен фактор в икономическата и социалната структура на общността⁶.

Заклучение

Откриването и идентифицирането на текстилното промишлено културно наследство е начало на процеса по неговата консервация, реставрация, социализиране и представяне. Всеки обект, който съдържа уникално качество,

⁶ Писмо на бургаската областна дирекция до министъра на вътрешните работи и народното здраве 1940. Научен архив на Музея на текстилната индустрия инв. № 303, 05-1/7.

свързано с индустриалната история, представлява материализиран спомен за техническите и социалните системи на предишните поколения. Той е носител на послания от рационален характер, които са важни не само като знание за отминали периоди, но също имат значение и за близката и далечна перспектива на общността.

Уникалността, заедно с автентичността формират високата стойност на индустриалните паметници и определят тяхното значение за съвременната местна култура. Чрез добавяне на качествена репрезентативна функция те стават незаменими посланици на отминали технически епохи и сладководумни разказвачи на регионална история. Именно тази добавена стойност ги прави значими за съвременната местна културна индустрия и икономика.

Познаването и изучаването на индустриалното наследство, насърчаването на неговото опазване и популяризиране, осигуряването на широк достъп на гражданите до него са само част от мерките за очертаване на общата културна идентичност на региона и за създаване на ефективен културен ресурс за икономическо развитие.

В този процес важно място и отговорна роля се пада на музейната институция. Музеят има задачата да стимулира и да участва в откриването, спасяването и популяризирането на индустриалните паметници. Той трябва да ги съхрани като свидетелство на обществената функция на техническите и социално-икономическите явления и закономерности. Негова е отговорността да създаде онази среда, в която най-пълно ще се демонстрира уникалното качество на конкретния обект, както и да осигури трансмисия между обекта и потребителя. Познавайки добре предварителните очаквания на публиката, музеят има възможността да влияе върху тях, дори да ги променя, като предложи едно незабравимо и неповторимо съпреживяване на наследството.

Литература

- Бояджиев, Ангон 2008.** *Будна памет за Сливен*. Т. 1. Сливен: Агенция „Компас“.
- Вълчев, Александър 1994.** Текстилната ни индустрия първа прокара пътя. – *Текстилна промишленост*, (10), 5–9.
- Дамянов, Георги, Атанас Червендинев, Мария Червендинева, Свилена Кисъова 1982.** *Текстилната промишленост в България – минало, настояще, бъдеще*. София: Държавно издателство „Техника“.
- Дечева, Деница 2015.** Реставрация, реконструкция и адаптация на текстилна фабрика „Недев & Саръиванов“ (проект – проект №30). – *Конкурс за сгради*, <http://2015.thecityacademyawards.bg/?project=деница.дечева.уасг.софия>
- Димитрова, Тони 2017.** Жакардовото тъкане в колекциите на Музея на текстил-

ната индустрия. – Цекова, Екатерина, Светозара Карарагева, Любов Филипова, Люба Дашовска, Едит Павлова (съст.). *Годишник на Националния политехнически музей – София*, 19, 277–288.

Димитрова, Тони 2018. Текстилна фабрика Недев & Саръиванов в Сливен – разказ за миналото и бъдещето. – Цекова, Екатерина, Светозара Карарагева, Едит Павлова (съст.). *Годишник на Националния политехнически музей – София*, 20, 157–166.

Златанов, Здравко 1984. *150 години сливенска текстилна промишленост*. София: „Профиздат“.

Илиева, Галя. *Революционни борби на сливенските текстилни работници*. Научен архив на Музей на текстилната индустрия, инв. № 210, 03-5/7.

Иречек, Константин 1899. *Княжество България*. Пловдив: „Хр. Г. Данов“.

Козаров, Георги 1934. *Добри Желязков Фабрикаджия*. София: Печатница „П. Глушков“.

Колева-Звънчарова, Милена 2014. Документи за фабриката на Добри Желязков в Сливен. Към историята на българската текстилна промишленост. – *Библиотека. Списание за библиотечни и информационни науки, книгознание и литературна история*, XXI (LX) (6), 21-31.

Колева, Юлия, Тони Димитрова, Елена Павлова 2013. *130 години училище по текстил „Добри Желязков“ Сливен*. Сливен: ИК „Жажда“.

Мишайков, Димитър 1904. Очерк на фабричната вълнена индустрия в България. – *Списание на Българското икономическо дружество*, 478-488.

Табаков, Симеон 2018. *Опит за история на град Сливен*. Т. 3. София: ИК „БАРАКА“.

Тодоров, Николай 1972. *Балканският град XV-XIX в. – социално икономическо и демографско развитие*. София: „Наука и изкуство“.

Хараламбов, Хараламби 1988. *История на плетачно-чорапното производство в Сливен 1888 – 1988 г.* София: „Профиздат“.

Кирилова, Ралица 2015. Валоризация на индустриалното наследство: практики и предизвикателства. – В: Христова, Евелина (съст.). *Сборник с доклади от XVI лятна школа по Пъблик Рилейшънс „Комуникация и култура“*, 5–6.07.2014, http://ebox.nbu.bg/ssc15/view_lesson.php?id=18 (13.07.2020).

Михайлов, Йордан (Бродар) 1893. *Фабриците за сукна в Сливен*, http://www.sportnabiblioteka.bg/images/download/Svetlina/3_4.pdf (22.12.2020)

Тони Димитрова

Музей на текстилната индустрия

Пл. „Стоил войвода“ № 3

Гр. Сливен 8800, България

textilemuseum@abv.bg

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА НАСЛЕДСТВОТО – УЧЕБНИ ПОМАГАЛА И МУЗЕЙНИ ПОЛИТИКИ

Силвия Трифонова-Костадинова

Резюме: Текстът анализира учебните помагала като необходим инструмент за разбирането и употребата на наследството в общуване с деца и юноши. Те извеждат на преден план ключови моменти от развитието на местните общности и създават предпоставки за формирането на локална идентичност у подрастващите. Помагалата провокират творческия и мисловния потенциал на подрастващите, помагат за правилното ориентиране на участниците в заобикалящия ги свят въз основа на общуването им с наследства. Те отразяват музейната политика в търсенето, съхраняването и популяризирането на културното наследство. Всекидневната работа с подрастващи допринася за многогласието на музейния разказ, допълва го със съдържание, прави го гъвкав, динамичен и актуален към днешния ден.

Ключови думи: музейна педагогика, музейни разкази, учебни помагала в музея, изграждане на локална идентичност, развитие на подрастващи

Разнообразието от интерпретации в музея е предпоставка за правилното разбиране, улесняване на достъпа и начините за споделяне на наследството. Това създава основание за конструиране на завършени модели на общуване между институцията и потребителите на културен продукт. Интерпретацията е възможен начин за осъществяване на контакт, инициране на диалог и изграждане на многопластовост на музейните послания, необходими както на посетителите при разчитане на символите и декодиране на смислите в експозиционните пространства, така и на музея по отношение на успешната колаборация с аудиториите. Интерпретацията „вече не е средство за предаване на информация, а провокация за активно участие на посетителите в комуникационния процес, интегрална част от цялостното музейно преживяване“ (Пиргова 2020: 346). Включването на публиките променя музейната среда, преобразява изложбените зали и модифицира информационните съобщения като формулира множество варианти на едно съдържание – процес, продуциран от социалното обкръжение, предварителния житейски опит, знания, умения и усещания на присъстващите в музея. Това прави местата на памет пъстри, многогласни, различни и неповторими. Интерпретацията е едновременно и процес, и краен резултат – процес на обмисляне, генериране на идеи и послания и резултат – създаване на продукти – експозиционни текстове, изложби, рекламни и помощни материали, които са посредник между институцията и нейните посетители. Всички те, в своята съвкупност,

представяват цялостната политика на музея по отношение на търсенето, съхраняването и популяризирането на културното наследство.

Помагалата за часовете по музейна педагогика предлагат един по-различен ракурс към музейния разказ, като извеждат на преден план ключови моменти от развитието на местните общности и създават предпоставки за формирането на локална идентичност у подрастващите. Настоящият текст се спира на опита на Регионален исторически музей – Русе за създаване и употреба на учебни помагала, които служат за реализацията на музейни политики.

Образователната програма на Русенския музей се нарича „Русезнание“, а фокусът ѝ попада върху местното културно и природно наследство, неговото изучаване, популяризиране и споделяне. Тя стартира през втория срок на учебната 2008/2009 г. по инициатива на ВМРО и русенския музей. Дисциплината е утвърдена от Регионалното управление на образованието (тогава Регионален инспекторат по образование) и към нея първоначално се включват 16 учебни заведения. Учениците в тях изучават „Русезнание“ като свободно избираема дисциплина. Първоначално стартира с четири теми, предназначени за провеждане в музейна среда – *„Музей, експонати, колекции. Погледи към миналото“*: познавателна игра, описваща три предмета от всекидневието на хората в миналото, *„Музеят съкровищница, музеят – разказ, музеят, медия. Погледи към съвременето“*: творческа задача – създаване на история с предмети. Учебните заведения, в които е застъпено изучаване на „Русезнание“, работят по зададените модули, а в музейна среда учениците разширяват познанията си чрез практически задания, игри и уъркшопи. Първият час по новата тогава образователна програма в музея се провежда с възпитаниците на Средно училище с изучаване на немски език „Фридрих Шилер“, които работят по темата за музейните експонати и колекции. *„Това е предизвикателство за музея, който трябва да се обърне към реалността, да може да бъде конкурентен на пазара на забавленията и по този начин да успява да формира свои нови посетители. На пръв поглед изглежда така, сякаш Русезнание е желано и се е случило. То обаче стъпва на десетилетния опит на Русенския музей в реализацията на образователни проекти и системно обучение на специалисти по темата“* (Ненов 2010: 99).

Създаването на образователната програма и случването ѝ в музейна среда предполага и наличието на специалисти, които да са запознати не само с историята и културата на Русе и региона, но и със спецификата на музейната работа и обучение. Така се стига до необходимостта от музеен педагог. *„В идеалния случай всеки музей следва да има един ангажиран специалист*

по образование, който да познава музея и неговите колекции, призван да помага на хората да ги ползват и се учат от тях. За някои музеи тази служба и нейното функциониране е най-висш приоритет“ (Мишкова 2015: 219). Русенският музей разполага с двама музейни педагози, които работят с детската аудитория и „превеждат“ на разбираем за подрастващите език иначе сложната научна материя. От 2018 г. в Националната класификация на професиите и длъжностите е вписана и професията „музеен педагог“, което е „знак за професионализирането на дейността на музейния специалист, отговорен за образователните програми“ (Петев 2019: 224).

Музейната педагогика като специфична научна дисциплина създава методологически инструментариум, позволяващ да се осмислят различните видове музейни дейности в педагогически аспект, което води до повишаване на статуса на всеки музей (Мишкова 2015: 221). Тя започва да се изучава в част от висшите учебни заведения, излизат и множество статии, посветени на работата на музейните педагози. „Предмет на музейната педагогика са съдържанието, методите и формите на педагогическо въздействие върху музейната публика, а също и резултатите от това въздействие по повод изграждането на музейна култура“ (Цекова 2007: 63). През 2018 г. е издаден и „Наръчник за работа на музейния специалист с публики“, който споделя добри практики и дава насоки за работа с аудиториите (Петев 2019). Работата на музейните педагози с публиките и спецификата на дейностите изискват и нарочно създадени помощни средства, които да подпомагат провеждането на музейните занимания. Така се създава необходимостта от дидактична литература. Русенският музей разполага с разнообразен набор от издания за работа с детската аудитория. Учебните помагала за часовете по музейна педагогика следват цялостната политика на музея по отношение на търсенето, съхраняването и популяризирането на културното наследство. Провокирани от поредицата активности, които културният институт развива през годините, тяхната поява е следствие от продължително наблюдение и детайлен анализ на аудиториите, станали деен участник в практическото им реализиране. Тук нямаме предвид само и единствено проучване на базата на анкетни листове и въпросници, с които музеите се опитват да установят посетителския интерес – те са полезни, но не винаги са най-адекватния и правилен начин за оценка на въздействието, което едно или друго събитие оказва на присъстващите. Анкетите предполагат премисляне на отговор или избор от вече наличен такъв, което не представя първичното усещане, преживяване и емоция от начина на пребиваване в музейните пространства.

Тук по-скоро можем да отбележим въздействието, което дадена иници-

атива има върху аудиториите, а мерител за това е устойчивостта на определен род събития, броят на присъстващите, количеството на активно участващите, желанието за нови „срещи“ от страна на потребителите на културния продукт. В последните години особено силно е въздействието на социалните платформи като начин за бързо и безпрепятствено достигане до информация, за споделяне на мнения, консолидиране във виртуални групи по интереси. Коментарите, направени за публикации или събития, са показателни за посоката на работа на музея в много отношения, а има и случаи, в които именно те подтикваат местата на памет към конкретни действия. Като пример ще посочим публикация на страницата на музея във Фейсбук, която съобщава за направено дарение на столове за подстригване на деца от времето на социализма, използвани в популярен фризьорски салон в Русе. Информацията достига до 24 533 човека с 4 776 ангажирания, 674 харесвания, 153 споделяния (които също имат своите споделяния) и 60 коментари на потребители, носещи различни усещания – тъга, носталгия, задоволство, радост. Потребителите адмирират направеното дарение, както и експонирането му в музея.

Пример, който удостоверява въздействието на аудиториите върху музейните политики, е от 2019 г., когато става ясно, че австрийски аукцион продава на търг вещи на княз Александър Батенберг, сред които и сребърен

поднос със златни нишки, подарен на княза от русенци при посрещането му в крайдунавския град. Публикацията във Фейсбук достига до 10 081 човека, с нея се ангажират 1618 човека, направени са 21 коментари, 217 харесвания и 67 споделяния на хора от различни възрасти, които насърчават изкупуването на ценната вещ и предоставянето ѝ на музея. Държавата в лицето на Министерството на културата участва в търга и печели част от предметите, които предоставя на Националния исторически музей в София, а Русенският музей договаря подносет да бъде показан през месец май, поради силния интерес от страна на местната общност.

Описаните примери визуализират тясна връзка и доброто ниво на комуникация между институцията музей и потребителите на културен продукт, което е ключов фактор в процеса на декодиране на заложените послания и смисли в експозиционната среда от страна на аудиториите и в същото време е гаранция за успешно прилагане на различни интерпретационни модели, улесняващи съвместното общуване. Това показва взаимно влияние между музея и неговите публики в ситуация на осъществяване на конструктивен диалог. Столовете за подстригване и сребърният поднос на княз Батенберг съвсем не са изолирани случаи, а част от дългогодишна и последователна линия на сътрудничество на културния институт и неговите „приятели“, в която първият възпитава и въвлича аудиториите в дейностите на кураторите чрез съучастие и съпреживяване, а те, аудиториите, макар и в повечето случаи неосъзнато, съдействат за отваряне (демократизиране) на музейните пространства и превръщането им в гъвкава и адекватна на очакванията на своите потребители структура.

А примерите в това отношение са многобройни. Русенският музей е организатор на множество събития, някои от които с устойчив външен характер като Ноц в музея, Детска ноц в музея, Лято в музея, Професионално ателие „Културно наследство и археология“, Ноц на прилепите. Те имат повече от десет издания и са пряко обвързани с темите, изграждащи културния пейзаж на града и региона. Дългогодишното им провеждане и целенасоченото им търсене и очакване от страна на публиките може да ги съотнесе в графата „успешни“. В основата им са залегнали преживяванията, усещанията, близостта до местните наследства, което провокира интерес и стремеж за достигане до знание – за местната история, културни навици, дълголетни традиции, изучаването на локални практики и характерни особености. Всички тези елементи от културната политика на музея се пренасят на страниците на разработваните и използвани от него помагала за подрастващи – там е и Средновековието, и Дунавският римски лимес, и

Археологически разкопки – образователна програма. ©РИМ – Русе.

Модерността, природата, както и грижата за природното многообразие и околната среда.

Помагалата за часовете по музейна педагогика са специфичен способ за възпитаване на публиките, при който културният институт задава общите параметри на работа, а посетителите доразвиват съдържанието, според социалния и професионален опит, който притежават, съгласно културните им нагласи, житейски виждания и компетенции. Помощните материали са възможен начин на диалог между специалисти и публики.

Помагалата на музея са разработени от музейни педагози с участието на уредници – експерти в различни области от историческата наука. Това е съществен елемент, на който е важно да бъде обърнато внимание, тъй като водещото начало е на специалистите, работещи с деца, а не на научните работници. Този все още не особено популярен подход за създаване на музейно съдържание за подрастващи в България обаче е далеч по-конструктивен, тъй като доближава по естествен начин сложната научна материя към възрастните възприятия на участниците. Музейните педагози успяват да синтезират информацията, да я „преведат“ на разбираем за подрастващите език и да използват терминологичния апарат по начин, който не натоварва целевата група, а предизвиква нейното любопитство и интерес. Всекидневно общуване на музейните педагози с младите хора ги прави особено чувств-

Археологически разкопки – образователна програма.©РИМ – Русе.

вителни към начина, по който групата усвоява, анализира, интерпретира и формулира изводи и тезиси на база на предоставената информация – нещо, което би затруднило строго профилираните в своята област уредници. Съвместната работа обаче води до създаването на качествен образователен продукт, инспириран от музейната среда и използван само и единствено в нея.

Помощните материали са цветни, с множество изображения, карти, схеми, визуализиращи личности, процеси и явления от различните епохи. Имат ясна и опростена структура и позволяват самостоятелна работа в изложбените пространства. Помагалата насърчават работата с експозиционните текстове от залите, което ги прави достатъчно информативни, както при изпълнението на конкретни задачи, така и за получаване на нови знания. Могат да бъдат класифицирани в няколко групи, съобразно целта на тяхното създаване:

- Методически, които са насочени основно към възрастните и задават основни насоки, параметри и положения при работата с подрасстващите („Да открием Русе“);
- Тематични за експозиции, които разработват конкретна тематика, осъществяват активности, които се разгръщат в определена експозиция или я представят („Екомузейно помагало“, „По Дунавския римски Лимес“);

- Тематични помагала за дейности, които обхващат конкретни аспекти от музейната работа (Книга-игра „Предметите говорят“, журнал „В грехите на историята“). Към тази група се причисляват и комплексни помагала, които разгръщат повече от една теми и обединяват няколко музейни експозиции от едни и същи или сходни дейности („Археологическа тетрадка“), както и информационните листове и карти.

Първото помагало на музея е създадено от необходимостта от синтезирани методически указания за часовете по музейна педагогика „*Да открием Русе*“. Изданието е насочено по-скоро към музейните специалисти, които се занимават с ученически групи, въпреки че визуалният материал – текстове и снимки, е подходящ и за ученици. Помагалото обхваща ключови теми от развитието на градското пространство, като се започне от праисторическия период, римското присъствие, минава през средните векове, Модерността, османското присъствие и се достигне до съвременния облик на Русе. Съдържанието следва хронологическа последователност, но е подчинено и на основните мотиви, свързани с разказа за Русе. Така се оформят няколко водещи лайтмотива – *На път, Именуване на града, Архитектура, Поломие, Деца и училище*. Акцентите са маркирани още в оформлението на корицата, което насочва читателя към естеството на текстовете при първия им досег с изданието.

Помагалото е цветно, текстовете са кратки и информативни. Визуалният материал разчита на изображения от фонда на музея – архивни снимки, стари пощенски картички, части от карти, схеми, фотографии на сувенири, отрязъци от периодичния печат, снимки на експонати и съвременни фотоси. Всяка тема е съпътствана от спомен или описан любопитен или малко познат факт, който допълва съдържанието, прави го по-пъстро и колоритно. Препратките, които научният текст прави със споделените лични истории, приближават четящия до описаното време, знанието става достъпно и разбираемо, а научното повествование се пречупва през призмата на индивидуалния разказ.

Пътуването като тема се разгръща в няколко направления – пътуват гревните римляни, които изграждат своите крепости по поречието на река Дунав, пътуват старите русенци до различни точки на Европа през Модерността, пътуват селяните, за да отидат да работят в града, пътуват гостите на Русе, пътува се през „свободното време“ – категория, навлязла във всекидневието на градското население в края на XIX в. и началото на XX в. Преместването, заселването, усвояването на нови пространства е хилядолетна практика, продиктувана от необходимостта първоначално за оцеля-

ване, а след това и за господство и разширяване на кръгозора, себеразвитие и досег с чуждестранни култури. В страниците на помагалото постоянен е образът на река Дунав и корабите – от времето, когато римските войни са заселили местността на днешната „Сексагинта Приста“ със своите кораби до австрийските параходи, с които русенци опознават европейските страни, за да усвоят нови модели на живот и поведение. Сюжетът за първата железница преминава през голяма част от разказите в помагалото. Темата за Поломието обхваща времето на праисторическите хора, заселили сегашните територии на региона, пещерите и светилищата в Русенско, съкровищата, Археологическият резерват „Червен“, границата на Римската империя. Османският Русчук включва руско-турските войни, освободението на града, Дунавския вилает, революционните комитети и наследството, останало от турското присъствие в региона. Архитектурата е емблематичен за Русе сюжет, тъй като представят новостите, които навлизат в България и чиито проявления намират силно присъствие в крайдунавския град. Тук за първи път улиците получават имена, а домовете номера, сградите имат архитектурни елементи, внесени от Австрия, поради което градът доста често се асоциира с Виена.

Помагалото дава ценни насоки за работа в часовете по музейна педагогика, тъй като маркира основни етапи и мотиви, свързани с развитието на града. Изданието обхваща целия спектър от теми и топови, изграждащи облика на Русе до края на ХХ в.. То синтезира различните проявления на наследството, които изграждат културния облик на града и формират идентичността на неговите жители. Тук са разказите за османския Русчук и Дунавския вилает, създаването на който е съзнателен опит за реформиране на държавата по европейски модел, управлението на Мидхат паша и големите промени в града, османското наследство. Обхванати са темите за революционните комитети, освободението на Русе, княжеското време и европейското лице на Русе. Представени са също и обекти - своеобразни символи в миналото или настоящето на Русе като Стъклената будка и Мостът на дружбата. Засегната е темата за първите екопротести през 80-те – 90-те години на миналия век.

„Да открием Русе“ задава и основните параметри на експозиционната дейност, която музеят разгръща в годините назад. Голяма част от маркираните теми стават основа за създаване на изложби – „*Детето и детството*“, „*Русенци на път*“, „*Светът на жените*“. Друга част от съдържанието на учебното помагало пак се фокусира върху природното богатство. Според замисъла на неговия автор, помагалото представлява синтезирана версия на

историята на Русе.

Археологическото наследство е широко застъпено в образователната програма на музея. През 2011 г. културният институт осъществява проект „Епископска резиденция от късното Средновековие – археология, образование и туризъм“ по Програма за опазване на археологическите обекти, консервация и музейно развитие на Американския научен център – София и Музеят „Фийлд“ в Чикаго (Chicago Field Museum). Целта му е осигуряване на широк достъп до култура. *„Конкретните теми се фокусират върху съвременните процеси в музеологията, като по този начин разширяват антропологическите измерения на археологията“*¹. Проектът включва реставрация и консервация на Епископския комплекс от XV–XVI в., консервация на джизими културни ценности, намерени в епископския комплекс, издаване на водач за Русенското Поломие и образователен модул.

Археологическата тетрадка е издание, което разгръща един от многобройните аспекти на музейната работа – проучвателската дейност и по-конкретно в частта ѝ, свързана с теренните проучвания. Помагалото има изчистена, ясна и лесна за възприемане структура, изградена от няколко тематични ядра, подчинени на обща концепция. Текстове са кратки, достъпни, придружени от богат визуализиращ материал (снимки, илюстрации, схеми), онагле-

¹ Указаният пасаж е от апликационната форма на проекта на Регионален исторически музей – Русе.

„Да се облечем в...история“ – образователна игра. ©РИМ
– Русе.

дяващ новите и непознати за подрастващите факти и понятия. Образователни задачи провокират към активност и възможност за прилагане на вече усвоените знания и терминология. Те осъществяват няколко ключови цели – общаване на учениците към пространствата на музея и непосредствен досег с артефактите и разказите, които те носят, от една страна, запознаване с характерните особености на науката археология и работата на археолозите, от друга и изграждане на цялостна система от знания за културното наследство на Русе и региона от времето на римското присъствие и Средновековието. „Аз и моите колеги археолози, се

фокусирахме върху конкретни приложения на археологическото наследство. В България археологията често присъства в медиите и интересът към тази наука е голям. Поради това чрез археологията се насочихме към създаване на музейното образование и осигуряване на достъп до нови публики“².

Регионален исторически музей – Русе разполага с няколко археологически обекти – Археологически резерват „Средновековен град Червен“, Археологически резерват „Ивановски скални църкви“, който е и част от списъка на световното културно наследство на ЮНЕСКО и римска крепост „Сексагинта Приста“. Трите обекта са ключови за изясняването и разбирането на римското присъствие по Дунав и развитието на региона през средните векове, поради което са пренесени на страниците на Археологическата тетрадка.

Знанието за работата на археолозите и тяхната проучвателска дейност съставлява един от образователните модули в рамките на „Русезнание“. В

² Интервю с Н. Ненов, юни, 2020.

кабинета за работа с деца подрастващите осъществяват първите си археологически разкопки под ръководството на музейните педагози. Теренните проучвания заемат централно място и в традиционната за русенския музей инициатива „Детска нощ в музея“. В нарочно създадено работно поле (пясъчник) в Ландариума на музея децата, с помощта на археолозите, снабдени с инструменти, влизат в ролята на проучватели като намират своите първи находки (керамика и метални предмети, намерени по време на реални археологически проучвания и предварително скрити от ръководителите). С помощта на уредниците от отдел „Археология“ подрастващите описват и датират откритите предмети, като се опитват да изкажат хипотези за предназначението им. *„Откривателското учене разчита на вроденото любопитство на децата, като се използват различни модели как точно да се провокира интересът им: да търсят, да се оглеждат, да наблюдават, да пипат, да анализират, сами да усетят потенциала на научния подход“* (Петев 2019: 205). „Разкопките“ се оказват един от устойчивите (осъществяват се повече от 10 поредни години) и може да се каже много успешни модели за комуникация с подрастващите от една страна и придобиване на трайни знания по определена тема (в случая — археология), от друга.

Археологическата тетрадка съдържа 24 страници с любопитни факти от историята и културата на Римската империя и средновековната българска държава. *„Целта на представените в нея дидактични задачи, организирани като пътешествие във времето и епохите, е да даде основен поглед върху методологията и същността на науката археология, като същевременно не е ограничена от академичния изказ“*³.

Ключов персонаж от страниците на тетрадката е римският войник Марк Улпий Виктор, чието име става известно от каменен жертвеник, открит в храма на Аполон на крепостта „Сексагинта Приста“. Марк Улпий води учениците през различните периоди и ги напътства при осъществяването на поставените задачи. При него е използван придобилият популярност в европейските практики метод „разказ от първо лице“. *„Ако съдим по стилистиката, разказите от първо лице, единствено число, са предназначени от уредниците за групата на не-специалистите и децата – посетители в музея“* (Шаренкова 2012: 305). Така научните тезиси стават по-достъпни и лесно разбираеми за широката аудитория. „Разказването от първо лице, единствено число, е похват, който създава възможност за идентификация между личния опит на посетителя и историята в експозиционния контекст. Използван най-чес-

³ Д. Драгоев, интервю, юни 2020.

то в художествената литература и филмовата индустрия, в последните години той навлиза и в експозиционните разкази на музеи“ (Шаренкова-Тошкова, Мишкова 2011: 102).

Археологическата тетрадка прави препратки с *„най-големите архитектурни постижения в Римската империя и средновековната българска държава, показва любопитни моменти от историята и развитието на латинската и средновековната българска азбуки, начинът за изписване на цифри и години в различните графични системи“*⁴. Информационните текстове са оформени в рубриката „Знаете ли, че...“. От страницата на тетрадката децата научават как се четат римските цифри и по какъв начин се изписват годините. Учат се да разпознават римските божества и да ги обвързват с артефактите, изложени в експозициите. В заниманията по музейна педагогика участниците правят маски на римски богове и търсят техните гръцки съответствия. Значително място в тетрадката е отделено на нумизматиката с видовете монети, техните номинали и владетелите, при които са били изсечени. От страниците на археологическото помагало децата научават как се разчитат монети.

Информацията е в основата на тематичен уъркшоп „Как да четем римски монети“, който се води от специалисти – нумизмат и музейен педагог. По време на работилницата участниците прилагат придобитите знания като използват автентични монети, намерени при разкопките на „Сексагинта Приста“ и следват инструкциите от тетрадката. В едно от изданията на „Нощ на учените“ в музея (септември 2019) в уъркшопа за разчитане на монети се включват и възрастни, изкушени от възможността за пряк досег с наследството от римско време и въвличане в работата на музейните специалисти. В обучителния модул „Детективи на времето“ археологическата тетрадка разяснява основни термини и факти, свързани с археологията. *„В тази част, на базата на многоброен илюстративен материал се изясняват конкретни археологически ситуации и възможната им интерпретация. Тази част е своеобразно въведение към практическата, „теренна“ работа в музейна среда“*⁵.

Периодът на Средновековието е застъпен в помагалото със средновековния български град Червен, който е част от експозициите на русенския музей. Той е един от най-големите военно-административни, стопански и църковни културни центрове на Второто българско царство (XII–XIV в.). Червен е археологически обект с разпознаваем принос в изучаването на средновековната българска култура. Проучванията разкриват замък, крепостни стени,

⁴ Д. Драгоев, интерв, юни 2020.

⁵ Д. Драгоев, интерв, юни 2020.

„Да се облечем в...история“ – образователна игра.©РИМ – Русе.

кули, два подземни водоснабдителни прохода, 16 църкви, обществено-административни сгради, много жилища и значими находки - монетни съкровища, накити, епиграфски паметници, керамика, предмети от всекидневието, занаятчийски инструменти, въоръжение. В Археологическата тетрадка са указани местоположението, значимостта и значението на крепостта през периода на нейното функциониране. От страницата на помагалото читателите се запознават с множеството скални манастири по поречието на р. Русенски Лом и по-конкретно Ивановските скални църкви, включени в списъка на световното културно наследство на ЮНЕСКО.

В Археологическата тетрадка участниците изготвят „Полеви дневник“, в който отразяват подробности за проучвания обект и разкритите структури. Децата описват находката, номерират я и я стратифицират (отразяване в план-квадратна мрежа). Целта е да се изясни в голяма степен видът и характерът на проучвания обект. Начинаещите археолози чертаят върху мащабирана хартия и попълват полева инвентарна книга, което им позволява да навлязат в дълбочина в работата на проучвателите. Придобиват се също умения за създаване на синтезирани, точни и ясни, описания на предмети, оразмеряване, оформяне на изображения и работа с експонати. „Чрез учебните и методическите помагала, създадени по проекта, се подчертава стратегическата роля на археологията в процеса на валоризация на наслед-

*ството и възпитание към уважение на различията*⁶.

В рамките на проекта „Епископска резиденция от късното Средновековие“ е създадена и „**Книга на крепостите**“. Тя е иновативно по своя характер помагало, което препраща към наследството на средните векове. С необичайните си размери и авторски илюстрации в стила на комиксите, книгата на крепостите въвлича участниците в света на средновековните хора — тяхното всекидневие, културни и религиозни практики и възприятията им за заобикалящия ги свят. Помагалото представя организацията на средновековните градове — начинът на изграждане на крепостни стени и сгради, тяхното предназначение, управление и обитатели. Акцент е поставен върху отбраната и въоръжението през посочения времеви отрязък. В основата на разказа отново е средновековния Червен. Атрактивната форма на представяне на знанията за Средновековието провокира интереса на децата, стимулира тяхното любопитство и адаптира сложната научна материя към възрастовите възприятия на присъстващите. Участниците в Професионалното ателие „Културно наследство и археология“ на музея⁷ имат нарочни посещения на резервата, където се запознават на практика със знанията от проведените вече музейни занимания.

Употребата на музейния обект като начин за образование обаче съвсем не се ограничава само и единствено до учениците и целенасочено създадените групи. Успешен пример за приобщаваща музейна практика е ежегодният фестивал „Средновековен лагер Червен“, който се провежда през пролетта от сдружение „Чигот“ и музея. Историческите възстановки „оживяват“ крепостта и пресъздават ключови моменти от епохата на Второто българско царство - време на велики царе и императори, на висока култура и на безпросветно невежество, на религиозни спорове и на епични войни с ромец, кръстоносци и неверници. Достоверни реконструкции на средновековни български облекла, украшения, оръжия, и на предмети от всекидневието допълват разказа за средновековна България и за живота тогава – не само за царете и техните героични битки, но и за обикновените хора, за делниците и празниците, за грижите и забавленията, за занаятите и търговията. През последната година на феста (2019) врати отвори „средновековна“ кръчма „Странстващата бъчва“ — демонстрационна кухня за автентични готварски рецепти и емблематичната за епохата напитка – медовина.

Проектът „Епископска резиденция от късното Средновековие“ по без-

⁶ Н.Ненов, интервю, юни 2020 г.

⁷ Професионалното ателие „Културно наследство и археология“ е проект на Русенския музей, в който участие взимат ученици от IX до XII кл. с отличен успех по история.

спорен начин съдейства за развитие и обогатяване на образователните дейности, чрез изграждане на нови методологически подходи в работата с подрастващите от една страна и усъвършенстване на комуникационните взаимодействия музей – уредник – посетител от друга. Помагалата „Археологическа тетрадка“ и „**Книга на крепостите**“ онагледяват съвременните музейни политики на въвличане на публиките в дейността на институцията, създават нови интерпретационни модели на вече познати наративни мотиви и активизират дебата за местното културно наследство от периода на Средновековието и Древен Рим.

Разказът за римското наследство на региона се разгръща детайлно в залите на Историческия музей. През I в. съвременните български територии попадат в границите на Римската империя. Обособяват се провинция Мизия и провинция Тракия. През римската епоха река Дунав е естествена северна граница на империята, наречена *Limes Romanus*. По протежението на реката е построен т.нар Крайдунавски път, който свързва многобройните крепости, охраняващи границата. В тях са разположени различни по численост военни части. Ключова за разбирането на периода е ролята на „Сексагинта Приста“ – един от обектите на Регионален исторически музей – Русе и част от Дунавския лимес. Наименованието в буквален превод означава „Шестдесет кораба“. Кастелът получава името си, когато в края на I в. през р. Дунав е прехвърлен един римски легион с 60 кораба от типа „пристис“. Първите известни епиграфски и писмени извори за Сексагинта Приста са от началото на II в. При археологически проучвания са разкрити части от няколко сгради, храм на Аполон и Принципията – щабът на военната част. Важността на Сексагинта Приста и на римското наследство за региона се разпознават с провеждането на XXII Световен Лимес конгрес през 2012 г. в Русе, който събира на едно място повече от 400 учени и експерти от 15 държави от Европа и света, които се занимават с археология и изучаване на някогашните римски провинции, тяхната култура и възможностите за създаване на маршрути и развитие на туризма. Останките от крепостни стени и множеството артефакти, показани в музея, се пренасят на страниците на **Книга-водач „По Дунавския Лимес“**. Помагалото разгръща разказа за създаването на провинция Мизия, основните легиони, техните знамена и крепости. Поредица от образователни задачи предоставят знания за римските крепости и военните части, на подрастващите се дава възможност да сравняват и съпоставят предмети, факти, да правят анализи и да изграждат хипотези въз основа на наученото до момента. Помагалото съдържа богат набор от обяснителни текстове, снимки на артефакти от фонда на музея, карти, схеми, как-

то и модел на разположението на залите, в които са изложени експонати от Сексагинта Приста и Ятрус. То съдейства едновременно за опознаване и приобщаване на посетителя към музейната среда и улеснява общуването с наследството от римско време.

Освен в тематичните зали на Историческия музей, част от образователните задачи от книгата-водач музейните педагози провеждат на територията на крепостта „Сексагинта Приста“. Интерактивни дисплеи с въпроси за крепостта и нейните обитатели провокират познавателния процес у подрастващите, тяхното любопитство и логическа мисъл. Сред останките на кастела посетителите имат възможност да се превъплътят в ролята на легионери като използват адаптирани сетове, визуализиращи римското въоръжение – щитове, брони, ризници, шлемове, мечове. Така участниците успяват да преживеят атмосферата на мястото и духа на епохата. През месец септември на „Сексагинта Приста“ се провежда и традиционният Римски пазар. Сред автентичните останки на крепостта могат да бъдат видени площадни артисти и местни разказвачи, забавления, анимации, възстановка на автентични занаяти от епохата на римляните — сечене

на монети, гърнчарство, плетене и изработване на накити, рисуване върху стъкло и изработване на изделия от природни материали. Шатрите на местни производители представят богата продукция от млечни и пчелни продукти, сокове, вина.

На посетителите се предлагат кулинарни дегустации на всекидневни блюда и напитки от римско време с характерни продукти като риба, маслини, леща, овесени ядки, вино. Дрехи и прически от епохата допълват колорита на атрактивните възстановки. Пред присъстващите възстановчиците от „Първи италиански легион“ правят демонстрация на въоръжение и бойни техники от времето на римското присъствие по нашите земи. Богатото културно наследство е проследено и в документалния филм „Пътешествие по Дунавския римски лимес“, създаден по поръчка на музея и използван в часовете по музейна педагогика.

Историята на древноримските провинции и прякото им обвързване с артефактите и разказите в музея намират своите нови интерпретации. Създават се културни и туристически маршрути. „Сексагинта Приста“ става част от проект за популяризиране и развитие на Пътя на римските императори и Дунавския път на виното (SDITOROMAN), в който участват партньори от България, Сърбия, Хърватия, Холандия, Германия, Румъния и Унгария и който се превръща в „катализатор за промяна в начините за представяне и споделяне на наследството в региона“ (Ненов 2019:259). Артефакти и обекти от римско време от България и Румъния⁸ оживяват в 3D модели, показани в изложби в музеите в Русе и Констанца. Необходимостта от създаването на подобни макети, тяхното физическо докосване като възможност на музея да допълни преживяването и да формира различна чувствителност – такава, която се вписва в „общите (дигитални) измерения на наследството“ (Ненов 2019: 270). „Чрез експозицията, която включва 3D модели на артефакти от дунавски крепости, римската крепост „Сексагинта Приста“ дава възможност да се обогатят представите на посетителите за Римския дунавски Лимес, тъй като многобройността на артефактите, както и тяхната висока стойност, придават на мястото централна роля в разбирането на света на римската граница по река Дунав“ (Ненов 2019: 269).

Проучвателската дейност на музея е в основата на създаването на поре-

⁸ Крепостите Червен, Абритус, Нове, Димум, Сексагинта Приста, Дуросторум, Ятрус и Тримамиум, Тропаеум Траяни, Сачидава, Калатис, Истрия, Томи, Улметум, Карсиум, Капидава са визуализирани по проект ARCHIVE – „Интерактивна визуализация на древноримското културно наследство в трансграничния регион между България и Румъния“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, РИМ – Русе и НИАМ – Констанца, Румъния (Програма за трансгранично сътрудничество).

гица от информационни листове за заниманията по музейна педагогика. Помощните материали са част от проект „В дрехите на историята – обучение в култура“, който русенският музей осъществява с подкрепата на Министерството на културата през 2019 г. Целта е да се очертае духът на Русе и региона през различните периоди от неговото развитие, като по този начин интерпретацията се обогати. Разказът обхваща времето на праисторията, някогашното римско присъствие, Средновековието, което формира образа на Русенското Поломие и проявленията на Модерността. Проектната идея включва провеждането на четири тематични работилници, които визуализират дейности от всекидневния живот на хората от разглежданите епохи. Чрез интерактивни занимания в музейна среда, участниците достигат до получаване на трайни знания по разглежданите теми и до формиране на базисни умения за извличане на информация по предоставени детайли. Методологията обхваща отработени и изпитани вече обучителни практики, които систематизира и оформя в тематични модули. Те се допълват от специално изработени костюми, характерни за всеки времеви отрязък, които участниците обличат и които придават автентичност, правдоподобност и особен колорит.

Информационните листове се отличават с няколко съществени характеристики, които улесняват до голяма степен процесите на възприемане, възпроизвеждане и анализиране на поднесената информация. Помощните материали подпомагат за ориентирането на пограстващите в музейните пространства. Всяко едно от помагалата се съотнася към конкретна тематична зала в музея и следва определена хронология – „Праистория“ за зала „Праистория“, „Средновековие“ за зала „Червен“ и зала „Иваново“, „Античност“ за зала „Ятрус“ и зала „Сексагинта Приста“ и „Модерност“ за Музей на градското всекидневие. Така присъстващите си изясняват структурата и организацията на експозиционните площи и последователността на времевите периоди, които изучават. В своята съвкупност тези елементи изграждат представа за цялостната концепция при оформянето на музея, неговата мисия и разказа, който носи. Всеки един от информационните листове повтаря организацията на изложбеното пространство, към което се съотнася и следва представената в него микрохронология. Това е важно с оглед изясняване на последователността и логиката при представянето на темите и акцентите, разгърнати зад витрините и улеснява възприемането на поднесените знания. Информационните листове имат сходна структура. Систематичността при съставянето им е предпоставка за вярно изградени хипотези и правилно формулирани изводи от страна на участниците. По-

мощните материали по проекта „В дрехите на историята – обучение в култура“ открояват основните микротеме и топови, характерни за разглеждания период, например „Градове и занаяти“, „Религия“, „Крепости“, „Селища и хора“, „Богове и герои“, Русенска селищна могила, Ивановски скални църкви и др. Поставянето на акцент, около който се съграждат отделните истории, позволява открояването на дадени елементи като база, около която децата „нарупват“ определен набор от знания, които разширяват и обогатяват в хода на заниманието. Този подход подпомага по-добрата организация на мисловния процес и задава посоката за интерпретирането на нарочни казуси.

Поредица от занимателни въпроси провокира участниците да наблюдават детайли, да възпроизвеждат текстове, да решават логически задачи, да откриват предмети в експозиция, да отговарят на въпроси, да изграждат реплики на керамични съдове. Централно място във всеки от разглежданите материали се отнежда на артефакта – като самостоятелен предмет от всекидневното на някогашните хора, като експонат, допълващ цялостния разказ за епохата. Участниците в групите боравят с конкретни предмети, за да осъществят поставените цели като ги описват, датират и съотнасят към съответния трудов процес. Информационните листове съдържат ключови експонати и характерни особености на всеки от четирите периода.

Информационният лист, посветен на праисторията, децата използват по време на заниманията си в едноименната зала на музея. Централно място в него се отделя на Русенската селищна могила. В експозиционното пространство е показан план на селище и модели на жилища с интериор и външна част. Подрасстващите имат за задача да допълнят текст за живота през каменно-медната епоха с използването на предварително зададени понятия и да оборудват праисторическа къща. Изложените зад витрините артефакти са пренесени на страниците на помагалото – брадви от кремъци, тежести, молици от еленов рог, сърпове, костни чукове, харпуни, брадви-чукове, бойни топки и обясняват занаятите, характерни за всекидневното на праисторическите хора. Конструкциите на праисторическа къща, очертани в информационния лист, трябва да бъдат допълнени с характерни предмети, познати на участниците от практическото занимание с музейния педагог.

Историята на един от централните образи в зала Праистория – „Ернестина“ е пренесена в помощните материали и има за цел да покаже всекидневното на тогавашните хора и промените, които започват да настъпват в техния начин на живот. Скелетът на момиче от втората половина на петото хилядолетие, намерен от русенският археолог д-р Димитър Чернаков през 2010 г. и експониран в зала „Праистория“, получава името Ернестина.

На витрината до пренесеното (хокерно) погребение са изписани предсмъртните думи на Ернестина, които описват детайли от живота на хората в племето. Разказът на момичето всъщност е съвременен музеоложки подход за скъсяване на дистанцията между посетителите и научните елементи в експозиционния разказ. Той улеснява усвояването на иначе сложните и малко познати теоретични обосновки и приближава публиката към цялостния контекст на музейното повествование. В едно от заданията на информационния лист учениците трябва да дорисуват керамичен съд – фуния, намерен край с. Щръклево през 4800-4700 г. пр. Хр., който визуализира продукт от занаятчийската дейност на праисторическия човек. Очертанието на контурите и правилното изрисване на орнаментите е важно, тъй като изисква възпроизвеждане на предварително отработен вече процес, при който в практическата част на урока, децата сглобяват реплика на същия предмет, но от глина. По този начин се получава насладване на сходни по своето значение задачи, които групата осъществява сама и които затвърждават получените знания по няколко различни начина.

Информационният лист, представящ наследство на Средните векове, е отправна точка при конструирането на цялостния разказ за Русенското Поломие през годините назад, за репрезентацията на културно развитие, възможване и просперитет на селищата в региона и формирането на облика на местните общности. Запазените артефакти са свидетелство за богатия свят на средновековните хора, пренесен в пространствата на музея и оживял в зала „Червен“. Там се провеждат занимания от периода на Средновековието – подрастващите изучават занаяти, чрез подреждане на пъзели, тъкане на станове, преобличане с характерни за периода дрехи на властни боляри и техните красиви съпруги. Заданието за сглобяване на съдове от глина, реплики на автентични находки, показани зад витрините на зала „Червен“ на музея, се пренася на страниците на помагалото с дорисуването на чиния – емблематичен за епохата предмет.

Децата работят с карти на Червен, които им помагат да се ориентират в устройството на средновековния град и да откриват конкретни елементи от него. Схеми на манастирски комплекси и изображения на автентични стенописи от музейните обекти запознават участниците с културния и духовен живот през Второто българско царство. Артефакти от витрината в едноименната зала съставят въоръженieto на войниците, което учениците описват в информационния лист. Намирането на предмети от витрините на залите – свещник, бебешки грънкулки, златарско чукче, икона, провокират откривателския дух у участниците, подпомагат познавателния

„Човек и природа“ – образователна програма. ©РИМ – Русе.

процес и съдействат за по-ясното и правилно разбиране на експозицията. В информационния лист участниците трябва да напишат трите си имена на глаголица, както са го правили средновековните монаси, преписвали богослужебните книги.

Информационният лист, посветен на Античността, разгръща темата за някогашното римско присъствие по българските земи. Заниманията се провеждат в залите „Сексагинта Приста“ и „Ятрус“ на музея. Следвайки структурата на помощните материали от този вид, подрастващите работят с експозиционните текстове като пренасят части от тях в нарочното задание. Дорисуват плато, което преди това са изградили от глинени парчета. Характерна особеност на листовите, посветени на Античността, е представяне на конкретни персонажи от първо лице. В едно от заданията Херкулес обрисова свои отличителни особености и стимулира младите хора да търсят неговия образ сред експонатите в музея. Разказът от първо лице придава достоверност на образа и правдоподобност на историята като същевременно намалява времевата отдалеченост на личности и събития от съвременния потребител.

Този вид музейно повествование въвлеча участниците в спецификата на епохата и репродуцира вече изградени познавателни и логически елементи спрямо конкретния казус. Тракийският конник обрисова свои характерни особености като едновременно с това се диференцира от два други популярни обекта — Магарския конник и Свети Георги. Така моделът на „съпоставяне“ генерира и детайлизира персоналния набор от информация на участника и насърчава намирането на допълнителна такава, както в помощ на заданието, така и в посока на препратките, които то прави. В задачите от работния лист „Античност“ се използват конкретни понятия, имена на личности и топоси от указаната епоха - Марк Аврелий, император Домициан, Херкулес, Сексагинта Приста, „Златен век“ на Римската империя, което активизира възпроизвеждането на вече получена информация от групата. Решаването на задачи с римски цифри е необичаен начин за стимулиране на познавателния процес у подрастващите. Това е линия, която обаче вече е разработвана в Археологическата тетрадка и по мнение на музейните педагози дава добри резултати в работата с подрастващи. В едно от заданията децата трябва да определят колко денара е заплатата на римския войник. Това препраща към експозиционните пространства, където темата е развита с интерактивна игра, в която всеки посетител на музея може да разбере колко е възнаграждението на легионерите.

Заданията от информационния лист за Модерността се провеждат в тематичната експозиция Музей на градското всекидневие (Къщата на Калиопя) и обхващат периода от края на XIX в. и началото на XX в. Тогава в страната навлизат множество нововъведения, които променят всекидневието на градските хора. Променя се архитектурата, облеклото, порядките в обществото, които неминуемо дават отражение и на начина на живот на отделните домакинства, що се отнася до храната и храненето, празниците и цялостният режим на живот. Индустриализацията улеснява живота на хората. Градовете увеличават своето население, а голяма част от жителите им са заети във фабрики. Тяхното работно време вече е нормирано – имат време за работа и такова за почивка. Появата на категорията „свободно време“ провокира и нови дейности за хората, живеещи в градовете – разходки, пикници, посещение на опера, театър, пиене на чай, посещение на ресторанти и сладкарници, карнавали. Русе се счита за вратата, през която Европа навлиза в България, поради което проявленията на модерното време се усещат първо и особено чувствително в крайдунавския град.

Информационният лист, по който работят присъстващите, маркира някои от основните категории, характерни за периода – свободно време, дом,

облекло, технически напредък. Младите хора търсят и разпознават новите предмети в дома на модерните хора – кинематографски апарат, машина за сладолед, кутия за масло, кутия за шапки, детско столче, рисуват типични предмети от обзавеждането, описват новите начини за забавление като обозначават терминологичния апарат, характерен за времето и появата на карнавал, пикник, соаре, бал. Творчески задачи изискват от учениците да онагледят облеклата на жените и мъжете от периода на Модерността, да пресъздадат маски и костюми за градски карнавал. В помощния лист учениците трябва да регистрират технологичния напредък в посочения времеви интервал.

Всеки един от информационните листове завършва с кръстословица, в която са маркирани основните термини от разделите „Праистория“, „Рим“, „Средновековие“ и „Модерност“. Тази последна задача е едновременно обобщение, самооценка и акт на повторно преживяване на дейностите в рамките на всяка работилница.

В работилницата по Модерност децата използват и нарочно създадена **книга-журнал** с облекла от края на XIX в. и началото на XX в. Седемте оригинални рисунки на русенския художник Огнян Балканджиев илюстрират различния начин на обличане през Модерността. Представени са грехи на различни прослойки от местната общност – гамска градска рокля, турска мъжка традиционна носия, турска военна униформа, традиционна българска носия на омъжена жена, традиционна българска мъжка носия, всекидневен градски мъжки костюм, мъжка военна българска униформа. Задача на децата е да съберат трите части на всяка греха и да разкажат за персонажа, който я използва, времето и поводът, по който е била носена. Наглед приятно и забавно, заниманието всъщност подтиква учениците да демонстрират придобитите вече знания по темата Модерност, отличителните белези на периода, новостите, с които градските хора се сблъскват и как те рефлектират върху всекидневието им.

Процесът се улеснява от проведения паралелно тематичен уъркшоп по проекта *„В грехите на историята – обучение в култура“*, в който децата имат възможност да облекат грехи, характерни за епохата. Преживяването се превръща в основен компонент от пребиваването на участниците в музея, а преобличането е своеобразен акт на трансформация, в който музейната среда моделира своите потребители посредством разнообразните форми на проявления на наследството, а публиките променят местата на памет чрез начина, по който реагират на отправените към тях предизвикателства. Този двустранен процес на влияние адаптира местата на памет към

очакванията на посетителите – прави ги гъвкави, динамични, отворени, от своя страна посетителите се учат да бъдат активна страна в структурирането и организирането на музейното пространство, чрез дейно участие в проектните инициативи на институцията.

В основата на помощните материали за часовете по музейна педагогика стои **артефактът** като автентично средство за онагледяване на епохата. Около него се изгражда цялото повествование на музейния разказ. Експонатът съдържа в себе си основни белези и характеристики на конкретен времеви отрязък. Той е отправна точка за изграждане на умения за извличане на информация, формулиране на изводи, създаване на анализи. Артефактът създава условия за бърз и безпрепятствен досег до наследство, провокира творческото и асоциативно мислене на погроставащите като едновременно с това разчупва традиционните представи за статичност на музейния предмет чрез включването му и активно „участие“ в заниманията – децата използват реплики на намерени при археологически проучвания предмети или вещи от Етнографски отдел. Като пример можем да посочим изгрови модел, който се прилага в часовете по музейна педагогика в русенския музей и се оказва подходящ за участници от широк възрастов диапазон. Ученици получават три непознати за тях предмета – изрисувано парче от средновековна керамика (съд за хранене), вретено и желязна подкова, а целта е да узнаят какво представляват, кога и за какво са били употребявани – чрез серия от насочващи въпроси. По този начин младите хора се научават „да изследват, да датират музеен експонат, да правят заключения, паралели, разлики между исторически периоди, както и разликата в начина на живот на хората в миналото и хората в съвременността“ (Трифоновна 2015: 111).

Историята, разказана от предмети, е популярна практика в световните музеи. Тя приближава посетителя към миналото, историята, наследството като го превръща в активен потребител на създадения културен продукт. Така в края на 2018 г. музеят реализира изложбата „Предметите говорят“, която има за цел да конструира историята на Русе от периода на XX в., но разказана от предмети – вещи, дарени от музейните публики. Личната история на всеки експонат впечатлява със своята индивидуалност, като в същото време разкрива специфични черти за времето и притежателите си, които иначе трудно биха могли да бъдат очертани в контекста на Голямата история. Изложбата всъщност се оказва първи и може да се каже експериментален опит за съучастие на публиките в дейността на музея⁹.

⁹ Това не е първият поглед, който музеят обръща към предметите (вж. Ненов 2018)

Пример за съучастие на публиките и тяхното активно включване към музейните инициативи е проектът „Предметите говорят“, който русенският музей реализира през 2017 г. с финансовата подкрепа на Общинска фондация „Русе – град на свободния дух“. Неговата цел е да конструира и визуализира историята на Русе от периода на ХХ в. посредством изложба от дарения. Вещите се събират в продължение на пет месеца след обявен от музея конкурс. Задължително условие е всеки от предметите да притежава история, свързана с неговата поява, употреба или значение за хората, на които е принадлежал. Въпреки че преобладаващата част от вещите, които постъпват в музея, са част от всекидневното на хората, те се отличават с особена сантименталност за дарителите, породена от спомена за миналото, което най-често в съзнанието на хората е по-добро, стойностно и последователно от настоящето. В своята комплексна цялост събраните вещи и техните разкази обрисуват конкретни житейски моменти и процеси, характерни за живота на града през ХХ в.. Проектът залага създаването на експозиция с нейните общи параметри, но крайният продукт всъщност е дело на дарителите, които предоставят предметите и споделят техните истории. Експозиционният разказ следва посоката на развитие, начертана от аудиторите. По този начин музейните публики стават дейни участници в изграждането на експозицията, превръщат се в създатели на културен продукт. Те оформят музейното пространство според своите визии, очаквания и желания. Така проектът „Предметите говорят“ добива особена ценност - съучастие на музейните публики. *„През последните години фокусът на музейните изложби попада върху предмета и индивидуалния разказ, който той носи. Споделянето на наследството е важен процес за обществото, в който разказът, осъществяващ трансмисията, се превръща в средство за разбиране на миналото и настоящето“* (Ненов, Трифонова-Костадинова 2019: 315).

В рамките на проекта е създадена **книга игра** „Предметите говорят“. Луксозното помагало е своеобразен ключ за разбирането на експозицията. Изданието се използва в часовете по музейна педагогика и съдейства за по-бързото, лесно и правилно разбиране на експозиционния разказ от погротващите. Централно място се отнежда на артефактите и историите, които те носят. Снимките и съпътстващите ги кратки текстове са поставени в контекста на различни антропологични категории – детство, дом, свободно време, война, ние и светът, технологии. По този начин се достига до по-бързото, вярно и точно осмисляне на предоставената информация и се създават възможности за надграждане и интерпретация на отправените послания. Всяка една от страниците на помагалото съдържа времева линия

Театрална ваканция в музея. ©РИМ – Русе.

с периодизация. Младите хора трябва да свържат снимките на предмети със съответната година, в която са използвани. Ключът към правилното ориентирване и съотнасяне са личните истории на предметите.

Малките разкази се превръщат в ориентир както по отношение на конкретно поставената задача, така и за цялостното възприемане на периода на ХХ в. и начина на живот на хората тогава. За погротстващите недалечното минало се оказва загадка, която те трудно биха могли да изяснят, ако нямат база, на която да стъпят. Методът на съпоставката е свързващото звено между „познато“ и „непознато“, „старо“ и „ново“, „тогава“ и „сега“. *„За съвременните поколения ценностите и материалната среда на далечното минало се явяват друго „измерение“, трудно обяснимо през техните лични разбираня и светоглед“* (Шаренкова, Мишкова 2011: 101). Паралелите, които се изграждат, помагат на младите хора да се ориентират правилно в предметния свят на миналото. За да е по-достъпно, забавно и познавателно, помагалото залага на игровите форми на комуникация с погротстващите. С насочващи въпроси, учениците установяват важни детайли, свързани с показаните вещи – едни по-ясно разпознаваеми, като големина и цвят, гру-

зи по-трудни – като произход, предназначение и начин на употреба, а трети – относително абстрактни като емоционална стойност и локална значимост. Целта на образователните игри е да стимулират творческото и иновативно мислене на децата като част от процеса на приобщаването им към историята и културните практики на местните общности.

В една от игрите децата за първи път се докосват до телеграмата като начин за комуникация между хора на големи разстояния в миналото. Няма как участниците да се ориентират в количеството думи, които трябва да използват и тяхната семантична натовареност, ако не направят съпоставка с вече познат принцип на работа. Задача на участниците е да напишат съвременен еквивалент на телеграма в Twitter или Messenger като използват ограничен брой символи. Хартиената телеграма от експозицията служи за пример, който онагледява какво точно да съдържа посланието. Познатото – в случая онлайн-платформата, служи като отправна точка за изучаване на непонятни за съвременните деца модели, процеси и дейности. Придобиването на ново знание в случая се случва на базата на вече получен от учениците житейски опит.

Играта „Предметите на хората“ показва изображения на вещи, които са малко познати на младите хора днес – желязна маша за коса и ролки, детско сметало за умножение, алуминиева сапунерка, перодръжки, ученическо калпаче – част от униформата през социализма и гъдулка. Задача на децата е да разберат какви са показаните вещи и кой ги използва. Играта прави препратки, както с първата част от помагалото, в която са поместени личните истории на част от предметите, така и със самата експозиция, където са изложени. Активният диалог артефакт-потребител се вписва успешно в методологията на съвременната музеология, която *„включва различни подходи, сред които биографичният, разказът от първо лице и интерактивните дейности, които съчетават образователните с развлекателните функции на музея и допринасят за изграждането на достоверност на посланията“* (Ненов 2016: 9).

„Моето съвременно съответствие“ пък е задание, което провокира децата да заменят предмети от ХХ в. с техния актуален еквивалент. Задачата се оказва не особено лесна, тъй като голяма част от тях са непознати за участниците. Негативи за стъкло, грамофонни плочи, транзистор, уред за разбиране на майонеза са вещи, които повечето от подрастващите виждат за първи път. С помощта на музейния педагог и експозиционния разказ, младите хора се ориентират във възможните съответствия на показаните илюстрации. Обвързването на предметния свят от миналото със съвременността е начин за идентифициране на личността, изграждане на чувство

за принадлежност към конкретна общност, към нейните обичаи, традиции и ритуали и тяхната трансформация във времето.

Особено внимание трябва да бъде обърнато на играта, която предполага скрит в торба/ раница предмет. Участниците в нея могат да са индивидуални играчи, може да се състезават и в отбори. С помощта на опорни въпроси, всеки един от участниците изказва предположение, оформя хипотеза за скрития в раницата предмет. Той може да е реален, но и въображаем – тук важен е по-скоро процесът на общуване и преосмисляне на възможна хипотеза за една вещ, отколкото самата вещ. В края на образователните игри в помагалото участниците трябва да нарисуват и разкажат историята на своята любима вещ. Непрекъснатите препратки към съвременността, които заниманията правят, поддържат жива връзката между младите хора и музея, правят го актуален, близък, интересен - пространство за общуване с миналото. Като акт на творческа проява, породена от комуникацията в музейна среда, учениците създават своя експозиция на първа страница от помагалото. Те са куратори на изложбата – избират най-впечатляващите експонати, според тях, аранжират витрините си по начин, който да привлича и заинтригува посетителите. Това е съществен момент в цялостното занимание с изложбата и книгата-игра, защото е обратната връзка от работата си с подрастващите, от която музеят се нуждае, за да отговаря адекватно на очакванията им.

Предметно ориентираната музеология е популярна практика в световните музеи. Описаният по-горе пример е само един от последните опити на русенския музей в това отношение. Работата с артефакти и споделянето на истории от близкото минало създава предпоставки за преосмисляне, интерпретиране и анализиране на периода на социализма от една страна и стимулира съчастието на публиките от друга.

В края на 2014 г. музеят откри нова експозиция Екомузей с Аквариум. На четири етажа е представено многообразието от растителни и животински видове и защитени територии по поречието на Дунав в тяхната естествена среда. Показана е богата колекция от вкаменелости, специално място е отредено на праисторическите животни. Представен е макет на космат мамут в реални размери. Изложена е и единствената в света най-цялостно запазена част от друг вид мамут – долната челюст от *Mammuthus primus*. В Екомузея се намира най-големият сладководен аквариум в България, представящ разнообразието от дунавски риби, както и терариум със змии, характерни за региона. Новата експозиция е особено любопитна и атрактивна за посетителите, а множеството интерактивни елементи предопределят

високия интерес и продължителното пребиваване на посетителите в музейното пространство. Там се провеждат и част от заниманията от часовете по музейна педагогика. През 2019 г. екипът на музея издаде и **Екомузейно помагало**. Богато илюстрираното, цветно издание съдържа няколко обучителни модула, обхващащи четирите сезона от годината – пролет, лято, есен и зима. Множество схеми, рисунки и авторски снимки на растителни и животински видове разкриват богатството на флората и фауната в русенско от различни епохи, като едновременно с това визуализират взаимовръзката на човека с природата. Помагалото съдържа информационни текстове, адаптирани за деца, познавателни игри и въпроси, любопитни факти за малко познати процеси и явления. Целта е получаване на трайни знания у подрастващите, свързани с природното многообразие в България и възпитаване на отговорни и ангажирани с опазването на околната среда млади хора.

Помагалото всъщност е своеобразен водач за експозицията „Екомузей с Аквариум“. Неговата цел е да помогне на подрастващите да се ориентират бързо и лесно сред витрините и диорамите, на различните етажи на музея. Страниците на книгата илюстрират колекциите на екомузея, тяхното формиране, попъване и опазване. Екомузейното помагало описва в детайли, разработени и изпробвани вече обучителни модули, чиято цел е да оформят годишен цикъл от събития в четирите сезона от годината.

Обучителният модул „Пролет“ се фокусира върху птиците. От страниците на книгата подрастващите научават за различните видове, техните местообитания и начин на хранене. Информацията се допълва от сведения за блатните растения по поречието на реката, Дунавските острови и човешките дейности в полза на опазването на природата. В практическата част от модула с поредица от интерактивни дейности в зала „Блатна екосистема“ на екомузея учениците влизат в ролята на водоплаващи и водозазеци птици с помощта на плавници и кокили. *„Разглеждането на музея като игрово пространство е свързано преди всичко с осмислянето на онези принципи на дейност, които водят към пробуждане на въображението и фантазията, към провокиране на изяви на творчество и самостоятелно мислене, към разширяване на знанията и социалния опит на посетителя“* (Кръстева 2016: 179). Така въображението на подрастващите се провокира и посредством тактилноста – в черни кутии подрастващите докосват макети на крака на водоплаващи и водозазеци птици като се опитват да ги разграничат и да определят принадлежността им. Това подпомага асоциативното мислене на участниците и възможността за възпроизвеждане на получени вече нови знания на базата на отделни сегменти от тях. Съпътстващо събитие на обучителен мо-

гул „Пролет“ е отбелязването на Международния ден на птиците – 1 април.

Обучителният модул „Лято“ е с акцент изучаване на богатството от дунавски риби. В аквариума на екомuzeя децата опознават най-разпространените видове, запознават се с техните наименования, получават информация за риболова и рибарските общности. В практическата част от модула въоръжени с въдици, участниците трябва да ловят риби и да ги разделят в различните водни басейни, според вида им – сладководни или соленоводни. След приключването на улова, рибите се разпределят в Червената книга за видовете риби. Тактилни кутии провокират учениците да оразличат рибите с люспи от тези, които нямат. Това е важно, защото сензорното участие трябва да се насърчава. *„Разширявайте тази асоциативност, тя обогатява музейното преживяване и го прави по-автентично“* (Петев 2019). Обучителен модул „Лято“ е със съпътстващо събитие – Ден на река Дунав, 29 юни.

Обучителният модул „Есен“ има за цел да разкрие тайнствения живот на прилепите – къде се срещат, с какво се хранят, как се размножават, по какъв начин се ориентират и защо е важно да ги пазим. Поместена е също информация за видове, които попадат под закрилата на закона като пчелоядът и египетският лешояд, за растения и птици, населяващи територията на Природен парк „Русенски Лом“. Специално място е отделено на опазването на природата, ограничаване на замърсителите и начините за рециклиране. В практическата част на модула децата влизат в ролята на прилепи като се опитват да се ориентират, преминавайки през специално изграден сензорен тунел. Изработват и макети на летящите бозайници от глина. Съпътстващо събитие към обучителния модул е Международната нощ на прилепите, която се отбелязва през месец октомври.

Обучителният модул „Зима“ разгръща темата за *„ледената епоха“* и изчезналите животински видове. За базисна основа се използват експонираните находки на мамути и мастодонти, става ясно кога са живели тези видове, как са съжителствали с хората и защо са изчезнали. Представена е също информация за науката палеонтология, видовете миди и охлюви, изчезнали преди милиони години, пещерната мечка. В практическата част на модула участниците строят колиба с макети на мамутски кости. Екомuzeйното помагало допълва и обогатява експозиционния разказ и надгражда музейния урок. Дидактическите задачи са свързани с работа с текстове и снимков материал, използване на елементи от получена вече информация и възпроизвеждане на такава, отговори на въпроси, формулиране на тезиси.

Екомuzeйното помагало е част от проект „Културна екосистема. Човек и природа - музейни образователни модули“, реализиран РИМ – Русе с подкре-

пата на Министерството на културата. Той обединява поредица от активности, свързани с изучаване, разбиране и споделяне на различните форми на наследство. Акцентът попада върху биологичното и видово многообразие, а взаимовръзката между човека и природата е ключов компонент в конструирането на познавателните елементи. Пълноценното и адекватно осмисляне на темата за заобикалящата ни среда се осъществява посредством експозицията „Екомузей с Аквариум“ – многобройните диорами визуализират защитените територии по поречието на Дунав, животинските видове и техните реални местообитания. Новоизграденният Терариум и най-големият сладководен аквариум в България допълват разказа за разнообразието на популациите в региона. Проектът осъществява амбициозната задача не само постигане на конкретни знания по предварително заложените теми, а да провокира траен интерес към природните дадености, както и формиране на екологичната култура у децата. Досегът на младите хора с реални експонати в екомузея, интерактивните игри и беседи подпомагат по-бързото, лесно и адекватно изучаване, възприемане и осмисляне на унаследеното, както и стремеж към съхраняване и самоопределяне посредством него.

Природните богатства на региона се разгръщат и в образователната програма по етноботаника. Издадено е учебно помагало „Хербариен албум“, чрез който ученици правят препарати на лечебни растения, намерени в защитената местност „Калимок – Бръшлен“. Билките се описват от децата в определена последователност - семейството, към което принадлежи растението, вида, българското наименование, находището, датата, на която е поставена и ученикът, който го е събрал. Всеки хербарий е придружен от инструкции, които указват как се работи с него и каква предварителна подготовка се изисква. Целта на заниманието е да повиши информираността на участниците, свързана с лечебните растения в региона, в който живеят. Досегът до природното многообразие, прави младите хора ангажирани с проблемите по опазването на флората и социално отговорни към заобикалящия ги свят.

Разработването на образователната програма по етноботаника е част от проекта „Да съхраним билките в защитена местност Калимок – Бръшлен“, който русенският музей реализира. Той включва поредица от дейности, насочени към ученици от пет селища, намиращи се на територията на защитената местност – Сливо поле, с. Голямо Враново, с. Старо село, с. Ряхово и гр. Тутракан. Участниците във всяка една от групите присъстват на обучителни семинари по биоразнообразие, водени от уредници от отделите „Природа“ и „Етнография“ на музея. Теоретичните занимания ориентират

рат присъстващите за видовете билки, срещани на указаната територия, за употребата им при профилактика и лечение на заболявания и състоянието на популациите от една страна, а от друга страна дават знания за защитените местности и методите за тяхното опазване. *„Реализацията на образователна програма по етноботаника допринесе за проучването състава на лечебните растения и състоянието на популациите им на територията на защитената местност, както и употребата им за профилактика и лечение от местното население“* (Кубратова 2007: 290).

Теренната работа на групите включва провеждане на интервюта с местното население, инвентаризация на селските градини, както и обхождания на съседни на населеното място територии. Целта е преди да пристъпят към направата на препарати, участниците да проучат детайлите около наличието, отглеждането, съхранението и използването на билките в изследваните региони. Добавена стойност са и комуникацията с местните общности, които разказват за опит и знания, предаван през годините и работа на терен, която е специфична дейност, изискваща използването на определен набор от похвати и умения на питащия. Младите хора получават методическа помощ за водене на интервю от етнографите на музея. Попълнени са общо 88 анкетни карти, в които са записани 378 рецепти по билколечение, а резултатите са публикувани в брошура „Лечебните растения в ЗМ Калимок – Бръшлен“. *„Чрез обучение на подрастващото поколение от тези райони ще се формира екологично мислене и поведение у децата и техните родители. Лечебните растения са огромен ресурс, който, ако не се регулира правилно, ще доведе до големи загуби на екосистемата“*¹⁰. Образователната програма по етноботаника всъщност до голяма степен съдейства за формиране у посетителите на адекватно отношение към природните дадености и съпричастност с тяхното опазване.

Помагалата по музейна педагогика са възможен начин за комуникация между музея и неговите аудитории. Те улесняват процеса на общуване, възприемане и пребиваване на подрастващите в музейните пространства. Образователните музейни дейности все по-осезаемо навлизат в обичайния живот на музейната общност, на подрастващите и техните преподаватели. Те се превръщат в необходимост. В началото на 2020 г., във връзка с въведеното извънредно положение в страната за ограничаване разпространението на вируса COVID19, учебният процес във всички учебни заведения преминава в дистанционна форма. Въпреки липсата на подготовка и опит от страна на

¹⁰ Извадка от апликационната форма за кандидатстване с проекта.

засегнатите страни, обучението стартира и се провежда задоволително. В тази обстановка русенският музей провежда първия си онлайн урок с третокласници от училище „Йордан Йовков“ в Русе. Занятието отразява промените в градското пространство на Русе след неговото Освобождение. Заниманието обхваща ключови моменти, символи и процеси от указания период, сред които пътуването, представено чрез първата железопътна линия Русе – Варна и корабоплаването по Дунав, Княжеството и символите на гържавността с разказа за княжеския дворец и сребърния поднос на княз Александър Батенберг, градските празници – честването на Светите братя Кирил и Методий, Гергьовден, Великден, традиционната русенска Търла и Карнавала, модата и промените в облеклото на гражданите, архитектурата и европейският облик на града. Децата чуват и историята на появата на всеизвестната торта „Гараш“, създадена в Русе.

Централно място е отредено на артефакта като автентично средство за онагледяване на епохата. Картички, снимки и вещи от фонда на музея визуализира разказа за следосвобожденско Русе. Online заниманията в реално време и комуникацията със съвременните технологични средства отразяват гъвкавостта, динамиката и промяната в мисленето и отношението на съвременния музей към неговите публики. Музейните специалисти все повече и все по-често полагат усилия да представят местата на памет така, че те да отговорят адекватно на очакванията на своите посетители с използването на иновативни идейни решения и нестандартни подходи в общуването и като начин за реализация на своите политики по отношение на общуването с наследството.

В края на 2020 г. Регионалният исторически музей в Русе стана носител на годишната награда на Комисията по образованието и науката на Народното събрание – „Училището в музея, музеят в училището“. Призът бе даден за образователната програма „Русезнание“, а наградата е признание за десетилетния опит на музея в представянето на културното наследство по иновативен начин.

Литература

Кръстева, Стефанка 2016. *Ела в моя музей : Очакват ни приключения!* Изд. „Фондация „Моят музей“.

Кубратова, Мая 2007. Проектът „Да съхраним билките“ в ЗМ Калимок–Бръшлен 2006–2007. – *Известия на Регионален исторически музей – Русе*, X. Русе: Регионален исторически музей, 290–304.

Мишкова, Иглика 2015. *Образование в музея. Състояние и перспективи в Бълга-*

рия. София: ИК „Гутенберг“.

Ненов, Николай 2010. Русезнание – музейно образование. – В: *Принципите на музейната мрежа и образованието. Учебният музей – функции и стратегии*. София: НБУ/Изд. „Захарий Стоянов“, 94–101.

Ненов, Николай 2018. *100 артефакта от героичното време. Визуални разкази в музея*. София: ИИК „РОД“.

Ненов, Николай 2019. По пътя на римските императори и дунавският път на виното – в търсене на местно наследство. – *Български фолклор. Местни наследства – преосмисляне и трансформация*, 45 (3), 259–272.

Ненов, Николай 2016. *Общуване с наследството. В търсене на музейни траектории*. София: ИИК „РОД“.

Ненов, Николай, Трифонова-Костадинова, Силвия 2019. Предметите говорят – споделени наследства и съучастие на публики. – *Български фолклор*, 45 (3), 314–337.

Петев, Тодор 2019. *Наръчник на музейния специалист за работа с публики*. София: Изд. „Фондация „Моят музей“.

Пургова, Ивета 2020. Динамика на музейната интерпретация. – *Българска етнология. Музеят – интерпретации и преживяване*, 46 (3), 341–366.

Трифонова, Магдалена 2015. Визуализация на музейното образование. – В: Ирена Бокова (съст.). *Сборник с научни публикации, проект № BG051PO001-3.3.06.-0060*. Т. 2. Част 2. София: НБУ, 89–121: <https://phdvirtualcenter.nbu.bg/wp-content/uploads/2016/01/BookTom2Part2.pdf>; <http://eprints.nbu.bg/4346/#> (19.01.2021).

Цекова, Екатерина 2007. *Музейна комуникация и музейно образование*. Кн. 1. София: Министерство на културата, кръг „Будител“.

Шаренкова, Радостина 2012. Истории от първо лице единствено число: приложение в музея. – *Известия на Регионален исторически музей – Русе*. Кн. 16. Русе: РИМ, 299–310.

Шаренкова-Тошкова, Радостина, Излика Мишкова 2011. „Проектът „Открит музей“: пресечна точка на минало и бъдеще“. – *Българска етнология*, № 4, 95–111.

Силвия Трифонова-Костадинова

„Връзки с обществеността“,

Регионален исторически музей – Русе

Пл. „Княз Александър Батенберг“ 3

7000 гр. Русе, България

silvi.kostadinova@gmail.com

pr.museumruse@gmail.com

МАРТЕНИЦИ В МУЗЕЙНИТЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Искра Тодорова

Резюме: Настоящото изследване прави опит да проследи музейните интерпретации на мартениците от гледна точка на съвременната музеология. В българската наука интерпретациите на първомартенската обредност и в частност на мартениците са ориентирани предимно към фолклорния вариант и към възстановяване на митологични представи и архетипи. До голяма степен музеите следват тази линия на репрезентации и интерпретации. Много рядко във фондовете на музеите попадат съвременни образци, а още по-рядко те биват експонирани и интерпретирани в експозиция.

Ключови думи: мартеници, музейни интерпретации, репрезентации

Настоящото изследване прави опит да проследи музейните интерпретации на мартениците от гледна точка на съвременната музеология. Обект на изследователския интерес са етнографските експозиции в националните, регионалните, общинските и специализираните етнографски музеи у нас през последните 30 години. Основните използвани методи са наблюдението и полуструктурираното интервю. Наблюденията на музейните експозиции и активности съчетават личен опит и опосредствано наблюдение на визуални материали, публикувани в интернет. Интервютата са правени със специалисти от музеите – уредници или директори на институцията¹, по предварително изготвен насочващ въпросник, но с възможност да се излезе от неговата рамка и да се събере уточняваща и разнопосочна информация по обсъжданата тема. Като източник на информация са използвани електронните платформи на българските музеи², журналистически материали, публикувани в интернет пространството³ и научна литература по въпроси, свързани с музейните репрезентации и интерпретации.

¹ Проведените интервюта са със специалисти от следните музеи: Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей (ИЕФЕМ) – БАН, Национален исторически музей (НИМ) – София, Регионален етнографски музей (РЕМ) – Пловдив, Регионален етнографски музей на открито (РЕМО) – Етър, регионалните исторически музеи във Видин, Враца, Плевен, Ловеч, Шумен, Велико Търново, Стара Загора, Варна, Търговище, общинските музеи в Тутракан, Полски Тръмбеш, Горна Оряховица, Елена, Етрополе.

² В хода на изследването във връзка със заявената тема са обследвани официалните сайтове и фейсбук страниците на ИЕФЕМ – БАН, НИМ, почти всички регионални музеи, както и на много от общинските.

³ На практика е невъзможно да приложи линкове към всички прегледани материали поради голямото им количество – при изписване на ключови думи излизат хиляди резултати. Поради тази причина към наблюденията по някои подтеми в статията са посочени от една до три връзки към релевантни материали, които представят типични ситуации.

Мартеницата като културно наследство

През 2017 г. номинацията за елемента „Мартеница“, свързан с културните практики на Първи март, е вписана в Представителния списък на елементите на нематериалното културно наследство на човечеството на ЮНЕСКО. Номинацията е мултинационална и включва България, Румъния, Молдова и Република Северна Македония. Чрез този акт първомартенските културни практики и мартеницата като основен обреден атрибут получават международно признание.

В българската менталност мартеницата е възприемана като един от символите на етничната ни идентичност. Независимо от отпадането на повечето елементи от първомартенския обреден комплекс, съдържащи се в традиционния календар, устойчиво до днес остава носенето на мартеници от всички членове на българската общност.

Във фолклорната традиция от XIX в. мартениците не се разменят, не се подаряват, приготвя ги обикновено най-възрастната жена в дома, която връзва по една усукана червено-бяла вълнена нишка на ръката или на врата на най-уязвимите членове в семейството – децата, младите момичета и булки, а също и на новородените домашни животни (Миков 2018: 26). Във времето на модерността празничните практики започват да се урбанизират, развиват се нови културни модели, а мартеницата променя функциите си, променят се формата и материалите, от които е направена (Миков 2018: 29–30). Тя става търговска стока, започват да я произвеждат занаятчии и специализирани цехове в различни предприятия. Нова форма на празнична размяна на поздравления е и изпращане на благопожелания с пощенски илюстрирани картички, на които е прикрепена мартеница. Тази практика започва в началото на XX в. и става масова след 60-те години. Макар и в по-голяма степен виртуални картички за Баба Марта си разменяме и днес (Тодорова 2020: 141–144).

В българската наука интерпретациите на първомартенската обредност и в частност на мартениците, са ориентирани предимно към фолклорния вариант и към възстановяване на митологични представи и архетипи (Йорданова 1972; Василева 1985; Миков 1985; Вълчинова 1994; Баева 2012; Байчинска 2016; Виденова 2020). В някои изследвания темата присъства в обобщаващи и заключителни текстове само като констатация на промените. В заключителния абзац на монографията на Л. Миков „Първомартенска обредност“ са направени изводи за съвременното състояние на празника, за промяната на функцията на мартеницата от амулет в предмет с художествена функция (Миков 1985: 81). Авторът прави същите констатации и в друг текст (Миков 2018: 26–30), без да се описват и анализират подробно урбанизирани-

те и новопоявилите се празнични практики и обредни атрибути.

Промените, настъпили в празничното поведение на българите по отношение на първомартенските практики след демократичните промени в България, коментира в своя статия Ирина Седякова от Института по славяноведение към Руската академия на науките (Седякова 2009: 139–148). Сравнявайки ситуацията от времето на социализма (края на 70-те год. на XX в.) и периода от началото на XXI в., тя установява видимите и в градската среда следи от увеличаването и демонстрацията на практиките, свързани с мартениците (закачането им по дървета и храсти). Статията коментира и провокираните от новите технологии явления: виртуалните поздравления подменят обичайните реални пощенски честитки. В интернет започва тиражиране на информация за „новата стара“ митология на мартеницата и първомартенската обредност в сериозен мащаб. Но като цяло вниманието е насочено най-вече върху семантиката и прагматиката, която българите приписват на мартениците в наши дни. За авторката случаят с мартениците в България е важен индикатор за процесите в развитието на обществото и неговите ценности и ориентири (Седякова 2009: 139).

При обзор на традиционната календарна празнично-обредна система и анализ на промените в нейните функции и състав някои автори констатираат, че Първи март продължава да се отбелязва, макар с редуциран обреден комплекс (Симеонова 2000: 91; Ройчева 2004: 159), но и при тях конкретика за появилите се нови форми на отбелязване и нови празнични атрибути липсва. В повечето сборници на БАН за отделни региони и етнографски групи⁴ в коментарите за промените в традиционния празничен календар, първомартенската празничност изобщо не се споменава. Развилите се през XX в. първомартенски практики сякаш остават до голяма степен невидими за родните етнолози.

От своя страна музеите следват развитието на теренните изследвания и научните подходи при работа с мартениците, както и свързаните с тях празнични практики. Репрезентациите и интерпретациите им в експозиции и активности са ориентирани към традиционния им наследен вариант – като материална ценност и като нематериално културно наследство.

⁴ Например изданията с теренни материали – Добруджа (Василева 1974: 341–344), Пирински край (Дражева 1980: 453–456), Ловешки край (Попов 1999: 319–320), Странджа (Гребенарова 1996: 348–350), Капанци (Василева 1985а: 230–235).

Къде са мартениците в музея? Наличие във фондовете на българските музеи

В основата на всеки реален музей стоят неговите колекции. От тяхната пълнота, разнообразие и степен на проученост до голяма степен зависи изпълнението на основните цели на институцията – да съхранява, проучва, популяризира, показва и споделя знание. При издирване на материали по темата в музеите се оказва, че само Британският музей притежава колекция от български мартеници, която е дигитализирана и виртуално достъпна⁵. Повечето от тях са от 90-те години на XX в. Британските специалисти са ги класифицирали като културно наследство, определено като „амулет“ и свързано с България.

Ситуацията в българските музеи е доста по-различна. В по-голямата си част те не притежават мартеници, заведени в основен фонд. Почти всички етнографски отдели вписват мартеници в научно-спомогателния фонд – в него се включват оригинали, но не с качества на културна ценност. Мартениците в музеите у нас са копия на традиционни образци, изработени от музейните специалисти, по описание в теренни материали. Идеята е да се илюстрира обреден реквизит в експозиционен разказ за пролетната календарна обредност или това са обичайни модели, изработени от представители на изследваните и представяни общности. Други случаи на заведени в същия фонд образци са дарени от деца, изработени по време на ателиетата за мартеници. Има случаи, в които се завеждат и дарени от занаятчии мартеници, които са инспирирани от традиционните, но са иновативни като техника на изработка или визия. Следователно според Закона за културното наследство, повечето от наличните в музеите мартеници, не са културни ценности⁶.

Поради спецификата на изработване и употреба на мартеници в традиционна среда и поради факта, че голяма част от наследените, описани от етнографите практики отдавна са преустановени, в музея е невъзможно да бъдат придобити по какъвто и да е начин автентични експонати от периода на XIX в. Стремехът на кураторите етнографи да покажат „най-истинския“ вариант на фолклорната традиция, както и следването на научните интерпретации по темата за първомартенската обредност, измества погледа на музейните специалисти от променящата се жива традиция и води до гореописаните методи на работа, които реконструират мартеницата от

⁵ <https://www.britishmuseum.org/collection/search?place=Bulgaria> (20.06.2021).

⁶ Определените като културни ценности вещи, придобити от музея, се завеждат в Основен или в Обменен фонд.

миналото. Все пак, трябва да отбележа, че макар и рядко, музейни специалисти вписват в основен фонд мартеници и поздравителни картички от ново и най-ново време – Регионален етнографски музей – Пловдив, регионалните музеи на Шумен и Русе. Има музеи, които не притежават мартеници във фондовете си и не провеждат събирателска и изследователска работа по темата – например в регионалния музей в Ловеч, в общинския музей в Етрополе.

Парадоксално е, че мартеницата като обреден атрибут и в международен план, и в българската ценностна система е безспорно културно наследство, а в музейните ни фондове, с малки изключения, тя твърде рядко присъства като културна ценност. Ясно е, че мартеници от XIX в. няма да се появят, но тези, които функционират като елементи от празнична обредност, свързана с устойчива и развиваща се празнична практика през XX в., все още имаме шанс да издирим, съхраним и представим в музеите.

Мартениците като експонати

От обследваните музейни обекти мартеници в постоянни експозиции установих в три регионални музея – Враца, Велико Търново и Кърджали. И на трите места мартениците са копия на традиционни образци и са част от музейния разказ за календарните празници в съответния регион. Извадени от собствения си обреден контекст те илюстрират подтемата „Обреден реквизит“ и имат анотации с текст: „Традиционни мартеници“.

Във Враца и Велико Търново експозициите са създадени през периода на социализма (80-те год. на XX в.), в Кърджали – от 90-те г. на XX в. (Иванова 2016: 159–185). По своята същност тези експозиции са варианти на големия национален разказ и показват етноспецифика на регионално ниво. Създадени от общността, която представя себе си, този вид експозиции разчитат и на предварителните познания на своите публики, затова множеството от предметите в тях са носители на информация сами по себе си. За липсващите елементи от цялостния разказ се разчита на беседата на екскурзовод или уредник.

За разлика от минималния брой постоянни изложби с наличие на мартеници, временни се реализират ежегодно в периода преди Първи март в почти всички музеи с етнографска насоченост. Обикновено те са експонирани в малка витрина или на табло и съдържат мартеници от научно-спомогателния фонд или са изработени от деца в работилниците, организирани от музея в съответната година. Често, за да подсилят стойността на мартениците, във витрините се експонират други вещи от традиционната культу-

ра – носии, тъкани с шевици, керамични съдове, кратуни и др.⁷. Временните изложби не са съпроводени с текстова информация на постер, рядко имат и анотации. В повечето случаи тези изложби служат като илюстрация на традиционни мартеници за работилниците и ателиетата, организирани от музейните специалисти.

Друго основание за организиране на временна изложба е гостуване на частни колекции с мартеници и първомартенски картички, както и на образци, изработени от майстори, занимаващи се с приложно изкуство, или така наречените народни художествени занаяти⁸. Макар и все още много рядко, реализират се и изложби, в които музеите показват в съчетание традиционни и модерни мартеници и първомартенски картички. В Шумен музейните специалисти организират работилница за мартеници и правят изложба през 2015 г. под надслов „Живата традиция“, в която показват мартеници, изработени в ателиетата за деца в периода 1998–2002 г., и картички от 20-30-те години на XX в. от собствения си фонд в съчетание с частни колекции съвременни мартеници⁹. В Регионалния исторически музей в Русе през 2019 г. показахме мартеници и картички от времето на социализма, а през 2021 г. показваме първомартенски картички от XX в.¹⁰.

Мартеници в музейните дейности

В повечето музеи устойчиви през последните 20 години се оказват музейните дейности преди Първи март, насочени предимно към детска аудитория. Те са плод на желанието да се разчупи стереотипната представа за музея като „място, където нищо не се пипа“ и на публиките да се поднася знание и съприкосновение с традицията по забавен начин. Най-често на територията на музея се организират работилници или ателиета за мартеници. Подобен тип занятия са познати от времето на социализма като част от интерактивното обучение в традиция и са включени в образователните програми на детски градини и училища. В периода след 1989 г. с демократизирането на музейната институция и на достъпа до музейните територии музейните

⁷ Вж.: Етнографски музей в Берковица: <https://www.berkovitsa.bg/изложба-мартеници-за-здраве-и-сила> (11.02.2021); Регионален исторически музей в Габрово: <https://sever.bg/Представяме-ви/Мартеници-по-автентични-образци-от-11-региона-в-страната-1.a.c.29916.i.266090.html> (11.02.2021).

⁸ Вж.: Изложба на Задругата на майсторите в ИЕФЕМ – БАН: <http://pochivka.com/n19-43416--Софийският-етнографски-музей-открива-пролетна-изложба-базар-на-мартеници>; изложба на майстор на мартеници, гостуваща в Регионалния исторически музей в Стара Загора – <https://bnr.bg/starazagora/post/101081943/izlojba-sas-svoi-martenici-shte-otkrie-za-osmi-pat-jurnaliskata-tana-ivanova> (11.02.2021).

⁹ БТА: <http://www.bta.bg/bg/c/BO/id/1020335> (15.02.2021).

¹⁰ Фейсбук страница на РИМ – Русе: <https://www.facebook.com/museumruse/posts/2122141741172491> (15.02.2021); <https://www.facebook.com/museumruse/photos/a.141461815907170/3760715997315049/> (01.03.2021).

специалисти започват да работят по този модел. Задължителна част от занятието е беседа, в която се разяснява мартенската обредност, символиката на мартеницата, фолклорните представи за Баба Марта. В някои случаи има елементи на театрализация, като водещият занятието или друго лице се облича в народна носия и играе ролята на Баба Марта¹¹. Изработените мартеници остават за участниците, но нерядко участниците даряват някои от тях на музея. Именно тези мартеници попадат в научно-спомогателния фонд на съответния музей. Все още повечето колеги предпочитат да презентират традиционните фолклорни варианти и участниците имат задача да направят такъв тип мартеници¹². По същия начин се правят и изнесени беседи от музейни специалисти, които се провеждат в различни институции за работа с деца.

Много рядко и трудно се появяват примери на разчупване на характерния за втората половина на ХХ в. етнографски поглед към културното наследство във всичките му форми (Казаларска 2016: 89–90; Иванова 2016: 159–185; Ненов 2018: 191–202; Шаренкова 2020: 399). В последните десетина години започват да се появяват и нови практики, при които участниците са стимулирани да експериментират с различни форми и материали. Целта е вдъхновението от традиционните модели да ги мотивира да създават модерни мартеници. През 2019 г. в Регионалния исторически музей в Пазарджик се изработват мартеници по традиционни образци, но успоредно с това на участниците се предлага демонстрация за направа на иновативни мартеници от тесто, а на следващата година от царевична шума¹³. В Екомузея в Русе участниците изработват мартеници от ръчно направена хартия със семена на цветя¹⁴.

Организираните от музеите конкурси за създаване на мартеници също добиват популярност. Те са организирани или на локално ниво – музеят е гомакин, а музейните специалисти влизат в ролята на жури¹⁵, или на нацио-

¹¹ Вж.: Изложба на мартеници с театрализация и програма от деца в етнографската експозиция във Видин – <https://bnr.bg/vidin/post/100526559/150-rachno-izraboteni-martenici-sa-predstaveni-v-krastata-kazarmavav-vidin> (15.06.2021); работилница за мартеници с елементи на театрализация в музея в Хасково – <https://www.parvomai.net/news/487808/martenichki-v-muzeya> (12.06.2021);

¹² Вж.: РИМ – София: <https://www.az-deteto.bg/atelie-za-izrabotvane-na-avtentichni-martenitsi-sabira-detsa-v-regionalniya-istoricheski-muzey-v-sofiya/17157/view.html> (12.06.2021); РИМ – Търговище: <http://targovishte.tv/targovishte/kultura-targovishte/item/1772-atelie-za-avtentichni-martenitzi-v-muzeya-v-targovishte> (12.06.2021).

¹³ РИМ – Пазарджик: <https://www.marica.bg/region/pazardjik/deca-pravqt-martenici-v-muzeq> (15.06.2021); <https://www.pz-topnews.bg/етнографската-експозиция-на-музея-в-п/> (15.06.2021).

¹⁴ Екомузей с Аквариум – Русе: <https://bntnews.bg/bg/a/posadi-si-martenitsa-novata-initsiativa-na-ekomuzeya-v-ruse> (15.06.2021).

¹⁵ Вж.: РИМ – Смолян: <https://www.haskovo.net/news/416833/konkurs-za-martenichki-da-vpletem-balgariya-v-evropa-obyaviha-v-smolyan> (15.06.2021); РИМ – Ловеч: <https://lovechtoday.eu/konkurs-za-avtentichni-martenici-objav/> (15.06.2021).

нално, също с жури от представители на музея организатор, в някои случаи с членове художници и майстори занаятчии¹⁶.

Благотворителни базари са друг вид активност, насочена към по-широк кръг участници. В този случай музеят е организатор, домакин и/или съучастник в благотворителното събитие¹⁷. Работилници, изложби, конкурси за мартеници организират и музеи, които не притежават в нито един от фондовете си мартеници.

Работата с различните публики в полето на музейните активности съчетава интерпретацията на материално и нематериално културно наследство по отношение на първомартенските празнични практики. Едновременно с това се създават нови, ако приемем, че тези активности са събитийно ориентирани към Първи март, и се вписват в съвременната градска култура. В последните години се наблюдава тенденция за вписване на национално-патриотични изяви – Първи и Трети март се обединяват¹⁸, а често мартениците съдържат и зелен конец, за да наподобяват националния триколюр.

В по-голямата си част музейните дейности са насочени предимно към детската аудитория, но това се дублира с подобни изяви в училища, читалища и други институции за работа с деца. Възниква въпросът дали подобни събития са необходими на музеите и доколко се вписват в музейното образование.

Споделен опит или за мартениците и тяхната интерпретация в Регионален исторически музей – Русе

Активната работа в Регионален исторически музей – Русе с мартениците като културно наследство е провокирана от дарение, получено в началото на 2007 г. То се състои от над 100 мартеници, събирани от Марианка Де Монтис в продължение на 50 години във Франция, където тя живее. Преди да постъпи при нас, нейната колекция е представена в Института по етнология и фолклористика с Етнографския музей в София (Карамихова 2005: 85). По повод Първи март (2007) показахме дарението в мраморната зала на къща музей „Захари Стоянов“. Три години по-късно М. Де Монтис ни осигури средства за витрина за експониране на дарението. В следващите години тя ни изпрати останалите при нея мартеници, с които колекцията достигна

¹⁶ Вж.: РЕМО – Етър: <https://dnews.bg/napravete-martenici-ot-gaitan-i-uchastvaite-v-nacionalnia-konkurs-na-muzei-etar.html> (15.06.2021);

¹⁷ Вж.: РЕМО – Етър: <https://dnews.bg/baba-marta-v-etara-podkrepa-balgarskata-koleda.html> (10.02.2021); РИМ – Хасково: <https://www.haskovo.net/news/487148/blagotvoritelen-bazar-veselite-martenichki> (10.06.2021).

¹⁸ Заниманията на музея в град Бяла черква през 2021 г. обхваща посрещане на Баба Марта и изработване на мартеници и отдаване на почит към Трети март – с провеждане на революционна клетва пред нож и револвер, с разказ за Руско-турската освободителна война.

над 200 бройки. Решението на Фондовата комисия на музея е да бъдат вписани в Основния фонд на отдел „Етнография“. Основания за това е установеното им функциониране като елемент от първомартенската обредност, който илюстрира развитието на традиционна празнична практика в съвременността. Друго основание е неосъзнаването на значението им от по-голямата част от българското общество, което крие риск те да бъдат загубени за науката и забравени като свидетелства за културния живот през XX в.

От 10 години в Регионалния исторически музей в Русе се поддържа витрина, която се подновява за всеки Първи март. В основата на почти всяка изложба стоят експонатите от колекцията на М. Де Монтис. Популяризирането ѝ заостри вниманието на местната общност, което доведе до множество дарителски актове и обогати фондовете ни с мартеници и картички от различни периоди. С наличните експонати във фонда, като и с гостуващи експонати, репрезентираме колекцията мартеници и привличаме вниманието към различни акценти от фолклорните представи, свързани с празника. Освен традиционните сюжети¹⁹ чрез колекцията обговаряме и теми, свързани с музеологията. Изложбата „Колекции и колекционери“²⁰ запознава своите публики не само със сбирката мартеници от фонда на отдел „Етнография“. В текст на постер се говори за ролята на музейните колекции да документират различни времеви отрязъци, събития, обществени нагласи. Коментират се и ангажиментът на специалистите да разчетат и покажат характерните особености на различните периоди от съществуването на предметите и да намерят начините за споделяне на постигнатото познание.

За Първи март 2016 г. темата на изложбата беше посветена на мартениците и мигрантите по света²¹, което обвързва традиционните практики с новите социални динамики. През 2019 г. предложихме изложба с мартеници от времето на социализма²², което провокира и научно изследване по темата. Като резултат от изследването беше публикувана и статия в Известията на РИМ – Русе, т. 22, която разгръща темата за времето на социализма (Тодорова 2020: 139–152). Така живата, развиваща се традиция влезе и в научно обращение. През 2020 г. бяха разменени изложби с мартеници с музей „Геохари Антонеску“ от гр. Гюргево. Колегите ни от Румъния предоставиха възможността на своите посетители да се запознаят с българските мар-

¹⁹ <https://www.facebook.com/museumruse/photos/a.141461815907170/477613225625359> (12.06.21); <https://www.facebook.com/museumruse/photos/a.806010932785585/806011022785576> (12.06.21)

²⁰ [http://sedmicata.com/events/подредиха-витрина-с-мартеници-в-музея/\(12.06.21\)](http://sedmicata.com/events/подредиха-витрина-с-мартеници-в-музея/(12.06.21))

²¹ [https://www.facebook.com/museumruse/posts/974157632637580\(12.06.21\)](https://www.facebook.com/museumruse/posts/974157632637580(12.06.21))

²² [https://www.facebook.com/museumruse/posts/2122141741172491\(12.06.21\)](https://www.facebook.com/museumruse/posts/2122141741172491(12.06.21))

меници²³ и първомартенските ни обичаи, а в нашата витрина гостуваха румънски мартеници. На Първи март 2021 г. беше представена изложба с първомартенски поздравителни картички, в която представяме зараждането и развитието на свързаните с тях културни практики през ХХ в.²⁴

През последните десет години, макар и не регулярно, са проведени няколко ателиета и са изнесени беседи. В повечето случаи те са по желание на ръководителите на формални и неформални детски групи. Много добре е приет експериментът „Направи си мартеница мамут“. Проведени бяха няколко занятия в два поредни дни в залата за временни изложби в новооткрития „Екомузей с Аквариум“. Поводът е Първи март, а целта – чрез участие в интерактивно занятие със забавно преживяване, децата да получат амулет символ на екомузея и по този начин да се популяризира новият обект на РИМ – Русе²⁵.

Работилница за мартеници отново в екомузея с мото „Посади си мартеница“ също предизвика интерес. Основният материал за мартениците беше ръчно изработена хартия, която съдържа семена на цветя. От нея децата можеха да изрязват силуети на мамут, корморан, бухал и пеликан. След това тази мартеница можеше да бъде посадена в саксия или директно в градината, където ще узраснат красиви цветя²⁶. Този експеримент показва добро сътрудничество между музейните отдели. Оказа се, че комбинирането на наследства от различен характер е добра иновативна практика, която разчупи стереотипните модели за работа в работилниците за мартеници.

Празничните практики, свързани с мартениците, са жива традиция, която е успяла да намери своето място в динамиката на общественото и културното развитие и предлага нови възможности, както за интерпретиране и актуализиране на музейните политики и активности, така и за научни търсения.

В контекста на темата за съвременните музейни интерпретации на мартениците се очертават основните тенденции при работа с традиционното наследство – в експозиции се представят варианти на фолклорните модели от ХІХ – началото на ХХ в. Правят се работилници за мартеници, насочени предимно към детска аудитория, но създаваните модели са отново ориентирани към традиционните варианти. Има представяне на изложби само с

²³ [http://giurgiu-tribune.ro/ziua-bulgariiei-si-martisorul-sarbatorite-in-avans-la-muzeul-judetean-teohari-antonescu-din-giurgiu/\(12.06.21\)](http://giurgiu-tribune.ro/ziua-bulgariiei-si-martisorul-sarbatorite-in-avans-la-muzeul-judetean-teohari-antonescu-din-giurgiu/(12.06.21)).

²⁴ От своя страна колегите от музея в Гюргево откриха изложба „С цветовете на мартеницата“, в която показа традиционни пешкири – с червена везба на бяла основа.

²⁵ <https://thesite.bg/rabotilnitsa-za-martenitsi-mamuti-v-ekomuzeya> (12.06.2021).

²⁶ <https://bntnews.bg/bg/a/posadi-si-martenitsa-novata-initsiativa-na-ekomuzeya-v-ruse> (12.06.2021).

изработени в ателиета традиционни мартеници (Тодорова 2020).

Въпреки че обществото ни ги определя като един от маркерите на националната ни идентичност, съвременните мартеници като че ли не са достатъчно привлекателни като музейни предмети за специалистите. Налице е непреодоляна инерция от наследени от социализма форми на репрезентации и интерпретации в музеите – търсене на автентичност, което води до пренебрегване на съвременни форми на мартеници. Необходимо е да се проведат теренни проучвания и да се направят регистрации на нововъзникналите и развили се през ХХI в. първомартенски празнични практики. Това ще доведе до съхранение на паметта за тях и до възможност за интерпретирането и репрезентирането им в научен контекст, както и в музейните пространства.

В случая с мартеницата, която представлява еманация на първомартенската обредност, знанието за Баба Марта и символиката на цветовете демонстрира необходимостта музеите да представят пред публика не единствено форми на „автентични“ мартеници, а по възможност естествения развой на тази форма на живо наследство. Така в експозициите ще бъдат включени градските форми на първомартенска празничност от периода между двете световни войни, както и многообразието от форми, оживило мартеницата във времето на социализма. Не на последно място поставяме музейните трансформации на артефактите – присъствието им в дигитални страници, в каталози и виртуални изложби, което, вярваме, ще се случи в скоро време.

Представянето на съвременното състояние на първомартенските практики, би довело до повишаване на тяхната културна стойност за обществото. Защото присъствието в музейното пространство валоризира всеки обект, избран за показ и интерпретация. Затова изборите, които правим при работата си с културните ценности, са сериозна отговорност пред обществото. Трансмисията на културна памет, експертното знание и интерпретациите на живата традиция, свързана с Първи март, поднесени чрез съвременни музеоложки методи за работа, биха спомогнали за по-доброто разбиране и отношение към това културно наследство.

Литература

Баева, Вихра 2102. Мартеницата и Баба Марта. – В: Баева, Вихра. *Нишката на живота. Между коланчето за рожба и Богородичния пояс*. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 217–226.

Байчинска, Красимира 2016. Архетиповият свят на мартеницата. – В: Анчев, Анатоли (съст.) *Етнографски проблеми на народната духовна култура*. Т. 11. София:

Изг. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 33–59.

Василева, Маргарита 1974. Обща характеристика на календарните празници и обичаи. – В: Тодоров, Делчо, Стоян Генчев, Гина Кръстева, Максим Сл. Младенов. (ред. колегия). Добруджа. *Етнографски, фолклорни и езикови проучвания*. София: БАН, 341–344.

Василева, Маргарита 1985. Календарни празници и обичаи. – В: Генчев, Стоян, Маргарита Ваасилева, Стефана Стойкова (ред. колегия). *Етнография на България*. Т. 3. София: БАН, 89–139.

Василева, Маргарита 1985. Обща характеристика на календарните празници и обичаи. – В: Тодоров, Делчо, Ганка Михайлова, Маргарита Василева, Максим Младенов (ред. колегия). *Капанци. Бит и култура на старото български население в Североизточна България*. София: БАН, 230–235.

Виденова, Михаела 2020. Март – complexiooppositorum в българския народен календар. – <https://jungbg.org/blog/mart-v-balgarskiya-naroden-kalendar/> (21.02.2021).

Вълчинова, Галина 1994. Сечко и Марта – формирането на един митологичен комплекс в българската народна култура. – В: Попов, Рачко (съст.). *Етнографски проблеми на народната духовна култура*. Т. 2. София: „Клуб`90“, 33–77.

Гребенарова, Славка 1996. Календарни обичаи и обреди. – В: Черкезова, Марина, Рачко Попов, Стоян Райчевски (ред. колегия). *Странджа. Материална и духовна култура*. София: Изг. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 306–351.

Дражева, Райна 1980. Обща характеристика на календарните празници и обичаи. – В: Хаджиниколов, В., М. Велева, Г. Георгиев, Д. Тодоров (ред. колегия). *Пирински край*. София: БАН, 453–456.

Иванова, Ваня 2016. „Музеят отвъд нацията“ – мисия (не)желана (конкретни практики в РИМ – Кърджали и ИМ – Чипровци). – Във: Вуков, Николай, Светла Казаларска, Иглика Мишкова (съст.). *Музеят отвъд нацията? Серия „Дебати в музеологията“*. София: ИК „Гутенберг“, 159–185.

Йорданова, Лозинка 1972. Към проучването на народните мартеници в България. – *Известия на Етнографския институт и музей*. Кн. 14. София.

Казаларска, Светла 2016. Музеите на миграциите и мобилният обрат. Апоритите на постнационалния разказ. – Във: Вуков, Николай, Светла Казаларска, Иглика Мишкова (съст.). *Музеят отвъд нацията? Серия „Дебати в музеологията“*. София: ИК „Гутенберг“, 75–93.

Карамихова, Маргарита 2005. Първомартенска изложба в Националния етнографски музей. – *Българска етнология*, № 1, 85.

Миков, Любомир 1985. *Първомартенска обредност*. София: Изг. „Септември“.

Миков, Любомир 2018. Българската народна мартеница – амулет и накит. – В: Миков, Любомир (съст.) *Българската фолклорна култура и възрожденското изкуство. Избрани студии*. Т. 3. София: Изг. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 26–30.

Ненов, Николай 2018. *Общуване с наследството. В търсене на музейни траектории*. ИИК „РОД“, София.

Попов, Рачко 1999. Календарни празници и обичаи. – В: Михайлова Ганка и Рачко Попов (съст.). *Ловешки край*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 293–320.

Ройчева, Яна 2004. Градът, селото и модернизацията на празнично-обредната система на българите през втората половина на XX в. – Във: Велчева, Надя (съст.). *Проблеми на съвременната етнология*. София: БАН, 141–171.

Седакова, Ирина 2009. Мартеница в современной городской культуре Болгарии. – В: Седакова, Ирина (отв. редактор), Максим. Макарцев, Тамяна Цивьян. *Мартеница. Mărțișor. Март'с. Verore...*(Материалы Круглого стола 25 марта 2008 года). Москва: Институт славяноведения РАН, 139–148, https://inslav.ru/sites/default/files/editions/2008_martenica.pdf (15.02.2021)

Симеонова, Гатя 1999. *Традициите в празничността*. София: ИК „Цанко Церковски“ ЕООД.

Симеонова, Гатя 2000. *Традиционните празници в състояние на промяна*. София. Академично изд. „Проф. Марин Дринов“.

Тодорова, Искра 2020. Първомартенската празничност през социализма. – В: Ненов, Николай и Искрен Великов (съст.). *Стари места, нови празници. Известия на Регионален исторически музей – Русе*. Кн. 12. Русе: РИМ – Русе, 139–152.

Шаренкова, Рагостина 2020. Етнографските музеи на кръстопът: критическа рефлексия в поствремена. – *Българска етнология*, № 3, 385–404.

Искра Тодорова

Уредник в отдел „Етнография“

Регионален исторически музей – Русе

пл. „Ал.Батенберг“ 3

7000 Русе, България

iskra_filipova@abv.bg

ИНТЕРАКТИВНОСТТА – ПЛАТФОРМА ЗА ЕКСПОНИРАНЕ НА КУЛТУРНИ НАСЛЕДСТВА (ПО ПРИМЕРА НА ГРАДОВЕТЕ РУСЕ И СЛИВЕН)

Кристиян Постаджиян

Резюме: Устойчивото развитие на музеите се базира на пълноценната взаимовръзка между тях и много на брой вътрешни и външни публики. Музеите се превръщат все по-често от източник на знание в среда за интерактивно преживяване. Активното взаимодействие с аудиторията и елементът на интерактивност в експозициите играят ключова роля при популяризирането на културното наследство и привличането на нова аудитория в лицето на новите поколения. Развитието на технологиите промени изцяло начина, по който хората общуват помежду си; начина, по който възприемат информация от заобикалящия ги свят; начина, по който учат и се развиват. Настоящата статия разглежда някои от най-успешните техники за интеракция при експониране на културни наследства.

Ключови думи: музей, интерактивност, виртуална реалност, добавена реалност, маркетинг на съдържанието, геймификация, интернет сайтове

Съхранението, популяризирането и развитието на културното наследство¹ са сред основните ценности в едно общество. Дефиницията, която дава българското законодателство, определя културното наследство като обхващащо „нематериалното и материалното недвижимо и движимо наследство като съвкупност от културни ценности, които са носители на историческа памет, национална идентичност и имат научна или културна стойност“². Тук попадат исторически, архитектурни и етнографски обекти и комплекси, археологически обекти и резервати, антропологични останки, произведения на изящни и приложни изкуства, народни занаяти, устна традиция и език, книжовни и литературни ценности, обичаи, обреди, празненства, вярвания, ритуали, музика, песни, танци, народни игри и други.

Достъпът до културното наследство е регламентирано от същия закон: правото на достъп до културното наследство е възможност да се ползват културните ценности, като се осигури физически или интелектуален достъп до тях, без да се увреждат или подлагат на риск. Държавата, общините и частните лица, собственици на културни ценности, създават условия и гарантират на всяко лице равен достъп до културни ценности.

В този дух законът и наложените традиции и практики дават възможнос-

¹ Настоящият текст представя резултати от работата по проекта „Културни ресурси, валоризиране на наследства и местно развитие, финансиран от Фонд „Научни изследвания (ДН20/12 от 2017 г.).

² Виж повече тук: Закон на културното наследство – <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135623662> (7.05.2021).

ти на гражданите и гостите на една държава и регион за физически и интелектуален достъп до културни ценности, при условия, свързани с тяхното опазване. Това обаче в никакъв случай не може да изчерпи обхвата на дейности, които гарантират изпълнението на мисията на опазващите културното наследство – даването на достъп най-малкото е пасивен и едностранен акт на взаимодействие, което нито отговаря на духа на времето, в което живеем, нито на начина на живот на съвременните поколения. Ето защо популяризирането на културното наследство, привличането на младата аудитория в музейните пространства и развиването на пълноценно взаимодействие с аудиториите са важни задачи, които всеки, свързан с опазването и развитието на културното наследство, трябва да инициира и развива.

Устойчивото развитие на всяка една организация се базира на пълноценната взаимовръзка между нея и много на брой вътрешни и външни публики. Съвременните организации функционират чрез взаимодействието с различни публики. Всяка от тях има своето значение за ефективната работа на дадената организация. Музеите в частност имат особена мисия и цел да съхраняват културното наследство и това поражда специфичния поглед към темата за взаимоотношенията. Тук не става въпрос само и единствено за устойчиво управление и функциониране на една организация, но и за адекватното изпълнение на нейна основна и фундаментална цел, която е от значение не само за самата нея, но и за обществото като цяло.

Правилното разбиране и развитието на взаимоотношенията с публиките (вътрешни аудиторици, посетители, регионални и централни структури на властта, дарители и колекционери, библиотеки, университети, неправителствени организации и т.н.) е ключово при осъществяване на социалните функции на музея В разработената концепция за развитието на Националния музеен комплекс – София, 2015–2020 г. пише: „От съществено значение е разбирането за ролята на институцията не просто като източник на знание, който предлага възможности за информиране, а като среда, която осигурява на посетителя интерактивно преживяване, условия за съучастие и съпреживяване... Ключова роля ще играят маркетинговата стратегия, осигуряването на достъпна и интригуваща информация, елементът на интерактивност в експозициите, разнообразието и характера на образователните програми. Подходът за създаването на устойчивост на публиката включва: усъвършенстване и улесняване на комуникацията с публиката, осигуряване на устойчива публика, включване на определени таргет групи в активна мрежа“ (Иванова 2015: 5).

Активното взаимодействие с аудиторията и елементът на интерак-

тивност в експозициите изграят ключова роля при популяризирането на културното наследство и привличането на нова аудитория в лицето на новите поколения. Причината за това е в развитието на технологиите, което промени изцяло начина, по който хората общуват помежду си; начина, по който възприемат информация от заобикалящия ги свят; начина, по който учат и се развиват.

Маккрингъл прави следната класификация на поколенията – Строители (рогени 1925 – 1946 г.), Бейби бумъри (рогени 1946 – 1964), поколение X (рогени 1965 – 1979), поколение Y (рогени 1980 – 1994), поколение Z (рогени 1995 – 2009) и поколение Алфа (рогени 2010 – 2020) (McCrindle 2014: 6). Всяко едно от поколенията има своя специфика, отношение към света, начин, по който общува и начин на възприемане на информацията. Различията са продиктувани от различната среда, в която е формиран характерът на тези поколения, различните събития, които са съпроводили техния живот, различните технологии за комуникация и в цялост различния начин на живот.

Поколение Алфа получава името си от първата буква от гръцката азбука, тъй като то е първото, родено изцяло в дигитална среда. Това е поколението, което се очаква да възприема дигиталната среда интуитивно и да взаимодейства със заобикалящия го свят предимно дигитално. Приема се, че дигиталните устройства и технологии са естествена среда за това поколение и съпътстват всичко, което тези хора откриват за света. Затова и тяхното възпитание е до голяма степен свързано с дигиталната среда. Тази тенденция беше още по-засилена през 2020–2021 г., когато това поколение, част от него в първите години на училищно обучение, се сблъска с глобалната пандемия от COVID-19 и прекара голяма част от времето в дигитални и хибридни форми на обучение. За начина на развлечение и прекарване на свободното време на алфа поколението е повече от характерна дигиталната среда.

Всичко посочено идва да покаже, че значителна част от сегашните поколения възприемат света и всичко, което ги заобикаля по нов и различен начин, предимно свързан с онова, което дигиталната среда поднася и развива. Комуникацията между хората се случва предимно чрез технологиите, а не чрез лична комуникация. Възприемането на случващото се около нас и разбирането на света се случва с технологиите. Дори боравенето с ежедневно заобикалящите ни предмети се случва все по-често с технологиите, чрез т. нар. IoT (Internet of Things – Интернет на нещата/обектите). Все повече устройства общуват чрез интернет и получават конкретни задачи от хората чрез интернет.

Начинът на възприемане на информацията и нейното критично обмисляне

също се променя. Гугъл описва тази тенденция още през 2010 г. чрез концепцията ZMOT или Zero moment of truth (нулев момент на истината). В миналото, преди ерата на интернет, имаше първи момент на истината – когато потребителят е пред стелажа в магазина и избира да купи или не. Вторият момент на истината – когато потребителят използва продукта и решава дали да го купи отново или не. Третият момент на истината – когато използването на бранда катализира емоция, любопитство, страст и желание да говориш за бранда и да споделиш опыта си с него. Но днес маркетингът познава и нулевия момент на истината, дефиниран от Гугъл – новият момент за взимане на решение за покупка, който се случва чрез търсещите машини в интернет, много преди потребителят дори да тръгне за магазина.

Нещо повече, времето, което новите поколения инвестират във възприемане на информация, намалява драстично и се трансформира. Ако за предишните поколения информацията е била поднасяна предимно чрез текст, а сериозното ѝ обмисляне и оформяне на мнение е било свързано с прочитането на значителен обем информация, то всяко следващо поколение не само търси по-кратки форми, но и различен формат на поднасяне на информация. През последните 10 години на практика аудио-визуалното съдържание почти измести стандартния текст от социалните канали и това е тенденция, която се засилва все повече и повече.

Отнесено към културното наследство на практика това показва, че все повече хора, представители на последните поколения, първо ще прочетат намиращото се в интернет и след това ще вземат решение дали да посетят или не определен музей. За тези поколения търсенето на информация в Гугъл не само е отправна гледна точка за решения, но и маркер за значимост. Отсъствието от Гугъл, липсата на сайт, страница в социалната мрежа или отсъствието на мобилно приложение са индикатор за тези поколения, че даденото нещо не съществува или не си заслужава тяхното внимание. Това налага все повече експозиционните пространства да навлизат в дигиталната среда, както и да взаимодействат ефективно с новите поколения в нея. Това може да се случва както във физическата среда, така и онлайн.

На първо място важен аспект е **наличието и поддръжката на интернет сайтове, разработени в духа на съвременните комуникационни и технологични системи**. Това означава, че съдържанието, което се поднася, е не просто информативно, а свързано с взаимодействие с аудиторията, лично и адаптивно към различни устройства, даващо много и различни форми за ангажираност на аудиторията.

Поддръжката на сайтовете е важна в две направления. Едното засяга

управление на информацията. Интернет страниците на музеите безспорно има какво да предложат на своите публики като съдържание, свързано с експозициите, историята, събития и инициативи. Бърз поглед в интернет сайта на Регионалния исторически музей „Д-р Симеон Табаков“ – Сливен показва серия от актуални новини в съответния раздел на интернет страницата на музея: от отразяване на интересни исторически събития като 145 години от Априлското въстание и 200 години от рождението на Георги С. Раковски, през информация за експозиции в музея, до онлайн конкурси за деца и покана за Деня на децата (Изображение 1).

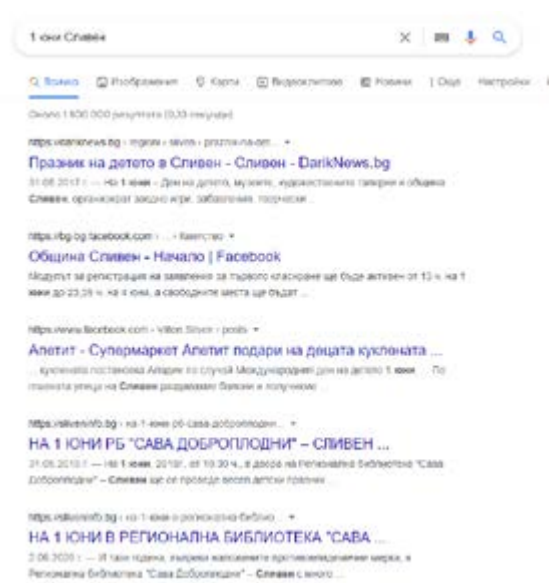
Създаването на съдържание изисква редица умения, не само свързани с работа с текст, но и оптимизация на съдържанието с оглед на търсещите машини, използване на ключови думи, които биха повишили индексирането в търсещи машини и т.н. Така например, публикуваната новина за празника на Деня на детето е актуална и детайлна, но е важно да се индексира добре в търсещите машини така, че при търсене в Гугъл под ключови думи – напр. 1 юни Сливен, да се зареди като резултат във водеща позиция. Това би довело трафик на сайта и би било ефективно при популяризирането на инициативи на музея.

Изображение 2 отразява търсенето в Гугъл под посочените ключови думи, но тук информация за инициативата на музея липсва. Тези ключови думи са подбрани, тъй като те отразяват начина, по който потенциалната аудиа-

Сайт на Регионалния исторически музей „Д-р Симеон Табаков“ – Сливен, меню „новини“

Резултат от търсещите машини под ключови думи, свързани с новина, публикувана в сайта на РИМ – Сливен

тория би търсила информация и отразяват концепцията за нулевия момент на истината, обсъдена по-горе.

Посоченото на последните редове изисква интернет страниците да се поддържат и от техническа гледна точка, тъй като търсещите машини в интернет често сменят алгоритмите си, а това изисква и съответната актуализация на сайтовете. Томс и Георгиев ясно очертават ролята на ежедневната поддръжка на сайтовете: „Текущата работа ден след ден прави разликата между хубавия сайт и работещото онлайн решение“ (Томс, Георгиев, 2010: 48).

Когато обсъждаме поддръжката на съдържание в интернет страниците няма как да не обърнем внимание и на концепцията за **маркетинг на съдържанието**. Това е друг важен аспект при изграждането на интерактивност при експонирането на културното наследство. Темелкова дава следната рамка на този процес: „Маркетингът на съдържанието може да бъде определен като прогрес в маркетинговата комуникационна практика, която стъпва на традиционните форми, но се развива в практика много по-ефективна, по-ефикасна и приемана от публиките. Маркетингът на съдържанието набляга на това информацията да бъде образователна, информативна, полезна и забавна. Важна е стойността на информационните материали, която се предоставя на аудиторията, защото благодарение на нея клиентът ще прецени дали да поеме по пътя от първоначалната среща с бранда до осъществяване на сделката. Използват се различни медийни формати като текст, видео, фотографии, аудио, презентации, електронни книги и инфографики, за да бъде разказана историята на марка, компания, продукт или история непряко свързана с тях, но водеща към тях“ (Темелкова 2021: 36). Насищането с подобен тип информация на множество канали в дигиталната среда гарантира, че различните публики имат достъп до това съдържание по всяко време. Съдържанието се индексира в търсещите машини, а когато е съобразено и с ключовите думи на техни търсения се възпроизвежда в момента, в който потребителят има нужда от него.

Ключово в цялата концепция за маркетинг на съдържанието е предоставянето на полезна информация по ангажиращ начин. Тук биха могли да се използват различни инструменти извън класическите медии като социалните мрежи, блогове, уебинари, подкасти, геймификация и т.н. Би било добра практика музеите да имат разработена концепция за маркетинг на съдържанието, още повече всяка една експозиция има значителна информационна стойност и често „крие“ редица факти и неизвестни истории, които могат да бъдат представени по ангажиращ на аудиторията начин, а чрез средствата

на маркетинга и да въвлечат самата публика в тази комуникация.

Пример за успешна **геймификация**³ може да бъде видян в сътрудничеството между Лувъра и Нинтендо – най-големият производител на игрални конзоли в света. През 2012 г. двете компании създават игра, която представя над 700 произведения на изкуството от Лувъра, с детайлна аудио информация и 3D изображения⁴.

Добър пример за маркетинг на съдържанието има и от България. През 2016–2017 г. се реализира проект за интерактивна визуализация на древно-римското културно наследство в трансграничния регион между България и Румъния, като участници в него са Русенският университет „Ангел Кунчев“, Регионалният исторически музей в Русе и Националният исторически и археологически музей в Констанца, Румъния. В рамките на проекта са създадени мобилни приложения, които осигуряват достъп до разнообразни документи за историята на археологическите обекти и за различни артефакти, фотографии, видеоклипове, карти⁵.

Съвременният маркетинг на съдържанието разчита изключително много и на т.нар. **сторителинг** – създаване на ангажиращо аудиторията съдържание, чрез интересен и увлекателен начин на разказване на истории. В духа на маркетинговата комуникация брандовете са в центъра на тези истории, провокирайки различни емоции у хората. Използването на повече визуални материали и създаването на текстове, които оживяват в тона на комуникация на потребителите са важна и неотлъчна част от този процес. За връзката между бранда и потребителите чрез умелото разказване на корпоративни истории Гизова пише: „Фирмата разказва история, която отразява идентичността на бранда. Историята на бранда е самоотразяване на потребителите“ (Гизова 2018). Визуалното съдържание заема много важна част в разказването на истории.

Добър пример в тази насока е книгата „100 артефакта от героичното време. Визуални разкази в музея“, издание на РИМ – Русе, която представя епохата на Българското национално възраждане чрез експонатите, съхранени в над 30 музея от България. Историята е представена чрез 100 предмета, които онагледяват съзряването на българската нация по нетрадиционен начин. Сред артефактите са бастунчето на Баба Тонка, печата на Българския революционен комитет – Севлиево, детска рисунка на маршируващи руски воини

³ Маркетингов инструмент, който прилага елементи от известни игри, разчитайки на любовта към игрите у хората.

⁴ Видеоето може да бъде видяно тук: <https://www.youtube.com/watch?v=CNSjj1FIVc&t=46s> (17.05.2021).

⁵ Повече за проекта може да бъде видяно тук: <https://www.archiverobg.eu/> (14.09.2018).

В с. Вардун, Търговищко (1878), камбаната, обявила началото на Априлското въстание в град Клисуре, пушката на дядо Ильо Войвода, сабята на Христо Ботев и други. Този поглед към историята чрез конкретни предмети, които будят любопитството на читателите и създават нови и неподозирани насоки на тяхното въображение, безспорно е пример за добро взаимодействие с аудиторията и нов начин на разказване на историите, които се крият в музейните експонати.

Интерпретация на „Млекарката“ на Йоханес Вермер, от Alex Woollard (@Woollards).
Източник: официален twitter канал на Getty Museum.

Друга добра насока на взаимодействие с публиките е т.нар. **генерирано от потребителите съдържание (User generated content)**. Някои изследователи наричат този подход „гражданска медия“. Безспорно през последните две десетилетия социалните медии дават широка платформа за гражданите в едно общество да публикуват съдържание, още повече когато всеки потребител има винаги под ръка фотокамера, чрез която може да запечата визуално всяко едно явление, на което стане свидетел. Този процес провокира традиционните медии и днес дори обществени медии като ВВС имат платформи за потребителски генерирано съдържание.

Публикуването на снимки от посетен музей, например, е също форма на генерирано съдържание от потребителите. Особено тогава, когато в експозиционното пространство може бъде открита провокация към фотообек-

тива, създаденото потребителско съдържание не само става интересно, но и добива допълнителна аудитория чрез споделяне и ново споделяне от други потребители. Така обикновена снимка в музея може да генерира комуникация, която надвишава традиционния резултат дори и от платена рекламна кампания. Ето защо превръщането на всеки посетител в част от експозицията е ключов момент, който трансформира потребителското преживяване в музея и превръща човека във важна и неизменна съставна част от света на историите, представени в пространството.

Превръщането на посетителите във вид медия, чрез която допълнително се популяризират музейните експозиции е важно с оглед на съвременните тенденции за „медии от гражданите за гражданите“. Бошнакова цитира данни, според които над 60% от потребителите на фейсбук и твитър ползват двете социални мрежи като източник на новини. Тя заключава „Днес всеки може да бъде медия, да създава и да разпространява новини... Когато всеки мобилен телефон може да прави видео и снимки, всеки един човек е потенциален източник на новини“ (Бошнакова 2016: 183). Ето защо музеите все повече трябва да гледат на своите посетители не само като на своя публика, но и като платформа, чрез която се достига до нови и по-широки групи публики.

Интересен пример за генерирано съдържание от потребителите дава музеят Гети в Лос Анджелис. През 2020 г. в условията на глобална пандемия, музеят предизвика своите потребители да пресъздадат в домашни условия известни произведения на изкуството, които са изложени в музея, като споделят „творбите“ си в социалните мрежи (изображение 3). За броени часове изявата се превърна в едно от най-коментираните неща в интернет пространството като хиляди потребители не само разгледаха виртуалните изложби на музея, но и направиха своя интерпретация на произведенията на изкуството.

Механиката на интеракцията се развива в три стъпки: потребителите избират произведение на изкуството, избират три предмета от дома си и пресъздават творбата с тези вещи, след което я споделят⁶.

Съвременните технологии могат да се използват иновативно за ефективно взаимодействие с потребителите. Добър пример в това отношение е технологията **Augmented Reality (добавена реалност)**. В съчетание с възможностите за гео-локализиране, разпознаване на обект и 3D, някои музеи вече превръщат преживяването на потребителя в музейното пространство в истинска дигитална разходка във времето и пространството, помагайки на

⁶ Повече примери може да бъдат видени тук: <https://twitter.com/GettyMuseum/status/1242845952974544896> (30.07.2020).

посетителите да разберат по-добре културното наследство, представяно в музеите. Добър пример в това отношение е Институтът Франклин – Филадельфия, Пенсилвания, и проектът „Terracotta Warriors AR“ (Теракомената армия добавена реалност), където чрез използването на добавена реалност посетителите могат да видят 3D обект на всеки елемент в експозициите и по този начин да се пренесат векове назад и да преживеят историята, представена в експозицията далеч по-емоционално и вълнуващо⁷. Разнообразните възможности, които тази технология дава, могат да превърнат експозиционното пространство и в персонализирано, чрез добавянето на различни елементи, които са въпрос на избор от страна на посетителите. Анчев и Виденова дават интересна гледна точка към музейните изложби: „Всяка музейна изложба е субективно преживяване, в което колкото са посетителите, толкова са възможните прочити и оценки“ (Анчев, Виденова 2016: 81).

Атанасов обръща внимание на една важна функция, която добавената реалност има в областта на музейното дело: „Съгласно новата роля, която се приписва на музея, той трябва да бъде център за производство на знания и обучение. На практика двете институции (бел. авт.: училищата и музеите) са свързани, като тази връзка означава насърчаване и улесняване на обучението“ (Атанасов 2016: 108). Ето защо на добавената реалност в музеите може да се гледа не само като на средство за взаимодействие с посетителите, което дава нови възможности за преживяване в това пространство, но и като средство децата да бъдат стимулирани да научат повече за културното наследство чрез интерактивни сценарии, в които потребителите могат да участват. Авторът привежда и примери, от които е видно, че употребата на добавена реалност за учебни цели влияе положително на мотивацията на учащите, тяхното ангажиране и задържане на вниманието върху учебния процес.

Разбира се, тук е важно да се отбележи, че ключов момент при разработването на добавена реалност е намирането на баланс между представянето на елемента на забавление и самия обект на експозицията. Забавлението не бива да концентрира цялото внимание на посетителя, а само да създаде нужния контекст, за да провокира интерес и да предостави допълнителна информация.

Друга важна платформа за изграждането на взаимодействие при експониране на културни наследства предлагат **мобилните приложения**. Редица музеи предлагат свои приложения, чрез които посетителите имат достъп

⁷ Видеопредставяне може да бъде видяно тук: https://www.youtube.com/watch?v=9advEusJB_Y (14.09.2018). Търсене на видеото в YouTube под име „China's Terracotta Warriors get armed with AR“.

до карта на експозицията, аудио гидове, допълнителна информация за експонатите, интерактивни елементи и т.н. Чарлзуорт заключава: „Технологиите не предизвикват промяна в поведението, те позволяват промяна в поведението“ (Charlesworth 2018: 27). Именно съвременните технологии могат да променят начина, по който посетителите в един музей взаимодействат с музейната експозиция. От друга страна, мобилното приложение позволява активна и регулярна комуникация с потребителите, бидейки част от мобилното устройство, което неизменно е част от живота на тези потребители 24 часа в денонощието и 7 дни в седмицата. Известията, възможностите за представяне на важни събития и т.н., са възможности, чрез които едно мобилно приложение може да бъде използвано и като активна комуникационна платформа.

Безспорно важен елемент в развитието на новите технологии за взаимодействие с аудиторията е и **изкуственият интелект (Artificial intelligence - AI)**. В световен мащаб вече има примери за приложение на изкуствен интелект в музейното дело. Изкуственият интелект е свързан с разработването на компютърни системи, чрез които машините се обучават на способности, присъщи за хората – да разсъждават, да се учат, да планират или да творят. В много индустрии технологията е ценна от гледна точка на изучаването на разнообразни потребителски модели и персонализирането на взаимодействието с аудиторията. В близко бъдеще може да се разчита, че благодарение на тази технология посетителите в един музей ще могат да разглеждат експозициите под акомпанимента на персонален гид, който представя много и различни гледни точки, детайли и информация, свързана с музейните експонати, при това адаптирайки се към спецификата на всеки един индивид. Така например, подходът при дете на възраст под 10 години би бил един, а при възрастен човек с вече натрупани знания – друг.

Темата за интерактивността като платформа за експониране на културните наследства не може да бъде изчерпана с приведените примери. Динамиката в развитието на технологиите, иновациите в музейното дело и наличието на поколения, родени в дигитална среда и търсеци дигиталния прочит на реалността, поставят непрестанни предизвикателства пред откриването на различни техники за взаимодействие с потребителите. Ето защо цел на всеки музей е търсенето и предлагането на нови технологии за представяне на културното наследство по начин, който гарантира обратна връзка от посетителите и превръщането им в публика, с която общуването е двупосочно.

Литература

Анчев, Анатоли, Михаела Виденова 2016. Етнографската музейна изложба като преживяване. – В: Казаларска, Светла, Елена Водинчар, Яна Гергова (съст.). *Музеят и обществото на спектакъла. Серия „Дебати в музеологията“.* София: ИК „Парадигма“, 79–98.

Атанасов, Петър 2016. Новият музей и цифровото бъдеще. Приложение на AR в музейна среда. – В: Казаларска, Светла, Елена Водинчар, Яна Гергова (съст.). *Музеят и обществото на спектакъла. Серия „Дебати в музеологията“.* София: ИК „Парадигма“, 107–125.

Бошнакова, Десислава 2016. *Колективната мъдрост (краудсорсинг).* София: Рой комюникейшънс.

Гизова, Боряна 2017. Емоционалният брандинг и теорията за марките на любовта (Lovemarks). – *Годишник на департамент „Масови комуникации“, НБУ.* София: НБУ, http://ebox.nbu.bg/mascom18/view_lesson.php?id=12 (30.01.2021).

Иванова, Слава 2015. *Концепция за развитието на Национален музеен комплекс – София, 2015-2020,* https://nationalgallery.bg/wp-content/uploads/2018/02/development_conception.pdf (30.01.2021).

Ненов, Николай 2018. *100 артефакта от героичното време. Визуални разкази за музея.* София: ИИК РОД.

Темелкова, Стефания 2021. Content marketing инструменти за позициониране на марката в съзнанието на потребителите. – В: *Сборник с доклади от първа научно-приложна конференция „Маркетинг в действие“.* София: Аскони-издат.

Томс, Жюстин, Денислав Георгиев 2010. *Успешен онлайн маркетинг с 65 примера от практиката.* София: Сиела Софт енд пাবлишинг АД.

Charlesworth, Alan 2018. *Digital Marketing: A Practical Approach.* London: Routledge.

McCrinkle, Mark 2014. *The ABC of XYZ Understanding the global generations.* McCrinkle Research Pty Ltd.

Кристиян Шнорк Постаджиян

Нов български университет

Корпус I, офис 123

ул. „Монтевидео“ 21

1618 София, България

kpostagian@nbu.bg

В СПИСЪЦИТЕ ИЛИ ИЗВЪН ТЯХ. МАСКАРАДНИ ТРАДИЦИИ И СЪЗДАВАНЕТО НА НАСЛЕДСТВО В РУМЪНИЯ И В ЧУЖБИНА

Йоана Баскервил

***Резюме:** Маскарадните традиции в Румъния са част от новогодишните празненства и са представителни за селищата в северните и източните области на страната. В най-широк смисъл маскарадите са елемент на нематериалното културно наследство, който може да се открие на много места в Европа и на други континенти. За да обхване проблема с практиките на маскиране в съвременните общности и свързаните с тях социални контексти, настоящата статия прави съпоставка между зимните маскарадни традиции в Румъния и подобни на тях обичаи в други европейски страни, включени в Представителния списък на ЮНЕСКО.*

***Ключови думи:** ЮНЕСКО, Представителен списък, фолклорна маскарадна традиция, критични изследвания на нематериалното културно наследство, местни общности*

„Списъкът“ като начин за показване на културата

Разглеждането и оценяването на културна продукция е модерно начинание, което възниква тогава, когато равнището на икономическо развитие в европейските държави позволява на населението да отделя време за културни занимания. Време, в което се появяват музеите и, в допълнение, се засилва интересът към натрупване на предмети, изразяващи културни идентичности и различия, към екзотични артефакти от далечни земи, и е свързано с постепенното нарастване на културата на материално потребление в Европа през XIX в. Повечето от тези допринасящи фактори са тясно преплетени с тенденцията към нарастване на етнотуризма и превръщането на културната специфичност в източник на приходи за местните общности в рамките на тази увеличаваща се международна туристическа индустрия. Международните изложения, или „световни панаири“, са първият значим начин на демонстриране на културната специфичност, стимулиран от правителствените стратегии за привличане на международна търговия и извличане на икономически ползи от туризма чрез превръщането на културни артефакти в стока. На методологическо равнище, световното изложение е родното място на една енциклопедична система на културни предмети като керамика, текстили, мебели и пр. Там е и източникът на „таксономичните проблеми“ при международните показвания на културата, които се превръщат в едно „зрелище на национални експонати, разглеждани в съвкупност“, без ясно обособени връзки между тях (Gillooly 2007: 25). Предизвикателството на излагане без класифициране и налагане на културни йерархии оказва реално въздействие върху историята на големите изложения, така, както е раз-

глеждана от съвременни изследователи на тази тема. Голямото изложение в Англия през 1851 г., например, придава материален израз на представата как британците от епохата на кралица Виктория са „разбирали културната идентичност като, и чрез, събиране, показване и етикетирание на набор от предмети“ (Barton, Bates 2013: 59).

Необходимостта от внасяне на ред в представянето на експонатите на големите изложения от XIX в. и началото на XX в. идва в продължение на една по-стара система на опредметяване на културата чрез просто, но изчерпателно изброяване и натрупване, чрез паратаксис и минимум критерии за класификация. Това явление е наименовано и подробно описано от Умберто Еко като „принцип на списъка“. Еко отбелязва присъствието му от древната литература до художествения модернизъм и го определя като една всепроникваща система, провокирала човешкия ум през цялата история на културата. Той разглежда този принцип като своеобразна обсебеност на човешкия дух: „Страхът, че може да се окажем неспособни да кажем всичко, ни обзема не само когато сме изправени пред безкрайно разнообразие на наименования, но и пред безкрайно разнообразие на неща“ (Еко 2009: 67).

Великият италиански културен историк и семиотик прави разграничение между практически (или „прагматични“) и „поетични“ списъци. Практичният списък може да бъде с чисто справочен характер, като този вид списък обикновено обхваща предмети, които съществуват и са познати, т.е. са краен брой. От друга страна, Еко обяснява странната потребност на хората да съставят поетични списъци, когато са изправени пред невъзможността да изброят всички елементи в дадена категория: „понеже не успяваме да изброим нещо, което убягва на способността ни за контрол и наименование, такъв би бил случаят с Омировия Каталог на корабите“ (Еко 2009: 117). Според формулираната от Еко типология на списъците, една музейна колекция трябва да бъде ситуирана на границата между две категории – прагматичната и поетичната: „Но как би следвало да разглеждаме самия музей или какъвто и да било вид колекция? Освен в изключително редки случаи на колекции, съдържащи всички предмети от даден вид (например всички, но наистина всички произведения на даден художник), една колекция е винаги отворена и може по всяко време да бъде увеличена с добавянето на някой друг елемент. Особено ако колекцията се основава, както в случая на римските патрици, средновековните феодали или съвременните музеи и галерии, на склонност към натрупване и разширяване до безкрайност“ (Еко 2009: 165). Едно от най-представителните проявления на порива към изброяване в списъци са били „т.нар. *Wunderkammern*, зали на чудесата или зали с куриозни предмети – предшествениците на нашите природонаучни музеи, където някои са се опитвали да събират систематизирано всички неща, които си е стру-

вало да се знаят, докато други са събирали неща, изглеждали им невероятни или нечувани, включително причудливи предмети или изумителни експонати като препарирани крокодил, които обикновено висели от клиновия камък на свода и доминирали над цялото помещение“ (Есо 2009: 203).

Критичните отзиви както за международните изложения, така и за принципа на изброяване, ни отвеждат в центъра на социологическите дебати за културата в епохата на глобализация, възникнали около „връзките между глобалното и местното, временното и универсалното, в ироничната игра на подобие и различие, на познато и непознато, на традиционно и модерно, на уникалност и всеобхватност“ (Harvey 1996: 35). Това са неразрешими противопоставяния, съответстващи на самото естество на глобализацията, а вписването на представителни за нашите общества културни елементи в глобален списък заедно с елементи, които имат само синтактична близост, на мен ми изглежда като населяване на съвременна безразборна *Wunderkammer*, където желанието за показване е породено от стратегии за културна дипломация, докато структурата на съгържанието на колекцията играе само вторична роля.

Съставянето на културни списъци на принципа на паратаксиста без връзка между изброените в тях елементи замъглява критичния анализ и осъзнаването на дълбоката смислова структура на тези елементи. Оценяването на динамиката на вече съществуващи елементи, награждайки върху класове от елементи и изучавайки безкрайното им взаимно преплитане и богати взаимовръзки, са по-рядко срещани инициативи. Критичната рамка, която съм избрала за настоящата статия, е предназначена да допринесе за цялостния международен дебат върху концептуалните съображения в механизма на съставяне на списъци по смисъла на Конвенцията на ЮНЕСКО от 2003 г., като предложи на вниманието на читателя и един румънски казус. Необходимо е днес – когато особено Представителният списък започва да се пренаселва – да възприемем една критична гледна точка по принцип спрямо начина на излагане на културното наследство, за да избегнем онова, което фолклористът Барбро Клайн нарича „наивно, безкритично, неисторично, нетеоретизирано разбиране за културното наследство“, което е истинска заплаха за културата при съвременното преплитане на политика и икономика в културния сектор (Klein 2006: 74). Друга свързана с това опасност за *Wunderkammer* в Представителния списък е липсата на реакция срещу тенденцията да се възхищаваме на вписаните елементи в рамките на стария канон на учудване и любопитство, с онзи стар вкус към екзотиката.

Подобно на стар илюстриран лексикон, Списъкът на ЮНЕСКО ни дава отлична представа за културния рог на изобилието на света, но същевременно ни оставя донякъде озадачени пред нееднаквата представеност на

световната културна география, поради неравномерното разпределение на изброените в него чудеса. Тази реалност позволява на културните позиции относно начина на съставяне на списъците на ЮНЕСКО да придобиват особена сила, когато започнем да анализираме политическите и бюрократичните последици от тази програма на ЮНЕСКО, както с право споменава В. Хафщайн: „Списъците на наследството са удобен обект за административната логика: изброяването в списъци произвежда количествено изразими резултати, опровергавайки прословутата непогатливост на изброяване на културата; освен това списъците на наследството са политически целесъобразни, доколкото позволяват на правителствата да си присвояват успехи в културната област, когато техни паметници и практики са включени в почетни международни списъци като Списъка на световното наследство на ЮНЕСКО“ (Hafstein 2014: 111–112, вж. също Schuster 2002). Дефинирането на понятието „нематериално културно“ наследство и изброяването в списъци на елементи, които биха могли да бъдат определени като такива, бе възприето от всички страни, приели Конвенцията от 2003 г., като знак за мащабна мобилизация на държавата и конкретно на нейния културен сектор, за нуждата от активно включване на местните общности от носители в документирането и опазването на тяхното собствено наследство. Но, както посочиха много учени, това не беше чак толкова лесно начинание (Hafstein 2009; Namar and Volanská 2015). Административните процедури за идентифициране и документиране на нематериално културно наследство на местно ниво поначало предполагат извършване на подбор и установяване на имплицитни йерархии, което засяга естествените взаимоотношения между носителите или практикуващите даден елемент, техните общности и местните и националните публики.

Между най-разпространените нежелани последици, пред които са изправени много общности на носители на наследство, са неустойчивият туризъм и комерсиализацията, прекаленото опростяване и фестивализацията на явленията, нереалните очаквания на местните общности и носителите към ползите от получаването на „етикета на ЮНЕСКО“ и т.н. По-конкретно, в страните, където традиционно фолклорът се ползва като средство за политическа пропаганда, масова фолклорна индустрия или етнически туризъм, фолклоризацията на включено в списъците нематериално културно наследство сякаш представлява една от основните заплахи. Както посочва Хафщайн, „Като оставим настрана добрите намерения, изброяването в списъци на традиционни практики и изразни средства всъщност допринася за тяхната „фолклоризация“, привличайки към тях вниманието на туристите и превръщайки ги в инструменти за възстановяване на местните икономики“ (Hafstein 2009: 106). „Херитагизацията“, превръщането на културния

артефакт в наследство, като процес на трансформиране на културата в стока с икономическа стойност, е общопризнато явление: „Наследството позволява да наблюдаваме отблизо динамиката между икономика и политика, като се фокусираме върху „културата“ като икономическа стока. Процесът на номиниране на наследството открито обявява тази стока за независима и от двете сфери; ето защо, той допринася за интензивни дискусии между опоненти, ползватели и посредници, активно участващи в дискурсите преди и след номинацията“ (Bendix 2009: 260).

Свързаните с това проблеми идват от различните значения, които се влагат в прилагателното „представителен“ в названието на „Списъка“ на ЮНЕСКО; макар по загаденост „представителен“ да означава „типичен“ или „среден“ за дадено множество, при вписване на културата си в „Списъка“, съответните държави разглеждат собствените си елементи през призмата на тяхното превъзходство и изключителност. Тези семантични търкания са добре описани от Хамар и Волянска: „Друг е въпросът кои елементи следва да бъдат включени в Представителния списък. Това трябва да бъдат представителни елементи с изключителна стойност. Дали дадена държава следва да номинира за световния списък елементи, които са ценни „за нас“ и за местната общност, или елементи, които са по-атрактивни, екзотични и уникални в международен план от международна гледна точка, и като такива имат по-голям шанс да бъдат успешно вписани?“ (Hamar, Voľanská 2015: 42). За да обясни метакултурния процес, станал възможен чрез вписването в световната *Wunderkammer*, или в националните регистри, българската антроположка Мила Сантова използва метафората с „изображението в огледалото“, акцентирайки върху процеса на разделяне между културната реалност, изживяна от носителите на, и практикуващите това наследство, и създадената от културните типологии и системи за неговото описване и регистриране: „Изображението на наследството в огледалото е едновременно акуратно и измамно. То е отчасти копие, сянка... на реалността, на някаква реалност, на реалността такава, каквато е била, и каквато ще се окаже, че е“ (Santova 2014: 53).

Какво идва след включването в списъка?

В една рецензия на книгата на Еко се задава много смисленият въпрос: „Има ли все още живот в списъка?“ (Beard 2009). Този въпрос е дори по-актуален по отношение на елементите, включени в Списъка на ЮНЕСКО, предвид необходимостта тези елементи да бъдат опазвани като живо наследство, както с право изисква правилникът на ЮНЕСКО. Всички експерти по нематериално културно наследство си дават сметка за важния принос на Конвенцията на ЮНЕСКО от 2003 г. за развитието на националните културни политики и

практики в съответните им държави, но многото ползи за културната дипломация от това да фигурираш „в Списъка“ не носят автоматично същите предимства за същинските човешки общности, които поддържат и опазват „вписаната“ култура. Оценка на развитието на местните общности след успешно приключил процес на номинация и вписване на тяхното нематериално наследство в Представителния списък бе предприета от неколцина учени, които представиха чудесен задълбочен анализ на „ефекта от вписването“ върху съответните общности от носители. Макар досиетата с номинациите да имаха ясна и добронамерена цел да предложат решения на очакваните рискове по номинацията, изглежда, сякаш или е твърде трудно да се противодейства на вече предвидени проблеми, или вниманието на националната културна бюрокрация е прекалено съсредоточено върху ползите и по-малко върху загубите от успешното вписване.

Във Франция, например, елементът „Шествия с дракони и великани в Белгия и Франция“ (вписан съвместно от Франция и Белгия през 2008 г.) не донесе никакви успехи за местното развитие, както отбелязва Лоран-Себастиен: „Хората проявяват склонност да възприемат новите културни политики на ЮНЕСКО като удобен инструмент за развитието на местните общности. В контекста на постиндустриалната икономика етикетът за НКН на ЮНЕСКО е натоварен с много надежди. На първо място, това е надеждата, че ЮНЕСКО ще подтикне централното правителство да предостави финансова подкрепа на местните фестивали по линия на ЮНЕСКО. За жалост, Франция гледа на членството си в ЮНЕСКО като нещо, имащо отношение единствено към въпросите на международната дипломация. Съответно, френската национална комисия за ЮНЕСКО няма правомощията да подпомага местните жители в техните културни дела“ (Fournier 2013: 338).

Кьоим Юн изследва въздействието на вписването в списъка на ЮНЕСКО на един шамански ритуал от Южна Корея. Той прави интересната забележка, че почетният знак на ЮНЕСКО положително е бил оценен на национално равнище поради произтичащия от това знаков капитал на световния пазар, превърнал остров Чеджу в дестинация за етнически и културен туризъм, но същевременно посочва, че местните носители са били мотивирани да търсят това международно признание по-скоро от материален интерес (Yun 2015: 43–46). Културните ведомства на Корея се опитали да разиграт този шамански ритуал откъснато от естествената му среда на острова, за да го направят по-лесно смилаем за широката глобална публика. За жалост, обаче, самите шамани започнали да губят местната си клиентела. Един от тях дори споделил с Юн, че вече никой не идвал при него да го моли за обредните му услуги, понеже местните хора си мислели, че след полученото признание от ЮНЕСКО сигурно е вдигнал много цените (Yun 2015: 50–51).

Лица Гилман е изучавала последиците от вписването в списъка на ЮНЕСКО върху ритуала Вимбуза в Малави. Това е целебен ритуал, за който се твърди, че лекува болести, предизвикани от демони. Нарасналият интерес към този ритуал, понякога смятан за неприличен и предлаган за забрана заради нехристиянските си корени, се дължи на свързаните с него целебни танци, които са били включвани, откъснато от самия ритуал, в режисирани представления наред с други танци от Малави. Когато Гилман запитала местните хора дали се чувстват представени от културата на Вимбуза, те изразили надежда, че националните и международните инициативи и политики ще бъдат насочени по-скоро към ежедневните им житейски нужди, отколкото към културни елементи, които могат лесно да бъдат поставени в рамки, използвани с търговска цел, излагани в музеи, показвани на фестивали като екзотични представления за „дива“ Африка. (Gilman 2015: 72).

Културната „представителност“ често се разбира по различни начини от различните участници в процеса на номинация за списъците на ЮНЕСКО. За културните бюрократи и дипломати, тя може да означава стремеж към добре свършена работа в името на гържавата, за постигане на по-високо място в класацията на имплицитно състезаващите се помежду си култури на света; за носителите и практикуващите на местно ниво означава подсилване на местната културна идентичност като повод за гордост и привлекателност за туристи; за гражданското общество и медиите всяка нова успешна номинация е източник на национална гордост при мисълта, че „светът“ признава техните културни трагедии.

Стар маскарад и съвременно местно развитие?

Макар Румъния да беше една от най-рано присъединилите се към Конвенцията на ЮНЕСКО от 2003 г. гържави, примерите на терен не доказват, че гържавната културна администрация действително е прегърнала Конвенцията и нейните препоръки като стратегически инструмент за развитие на човешките общности. Един пример, който доказва това, бе предложен на вниманието ни от Ирина Балотеску, румънски експерт по НКН, която интервюира членове на общността и свои колеги експерти, допринесли за вписването на румънски елемент в Представителния списък: „Мъжката група Колиндат, колежен ритуал“ (съвместна номинация на Румъния и Молдова от 2013 г.). В село Олтина, Южна Румъния, където енорийският свещеник активно насърчава и опазва практикуването на *колиндат*, Балотеску констатира, че фактът на включване на писмото му на съгласие в досието за номинацията не предизвиква особен интерес от страна на местната администрация за запазване на практиката; свещеникът е на мнение, че това местно нематериално културно наследство ще продължи да си съществува така или иначе

като празнична традиция, с или без помощта на местната или централната културна администрация. Демографският проблем на общността обаче може да окаже влияние върху предаването на тази практика в рамките на селото, което много млади хора напускат, за да търсят работа в градовете или в чужбина (Balotescu 2018: 96–97).

Нещо повече, Алин Рус, антрополог, изучавал в последно време кукерските игри в две села в Източна Румъния, открива редица социални и икономически проблеми, които се отразяват на социално сближаващата роля на местните ритуали: „Анализирайки определени ритуали от категорията на кукерските игри, ние подходихме от гледна точка на суровите реалности в света на днешното село: демографски упадък, трудова миграция към страните от Западна Европа, социално неравенство, коварното набъркване на медите в местните практики, както и високата степен на ритуално насилие в резултат от тези външни влияния“ (Rus 2018: 426). Изследваните от Рус игри представляват важна категория от румънското нематериално културно наследство, призната като такава от гражданското общество и местните общности. Въпросът, който чака своя отговор в бъдеще, е дали успешното документиране и вписване на тази практика в Представителния списък на ЮНЕСКО ще помогне на общността на кукерите да се справят по-успешно със социалните и икономическите проблеми и дали може да се постигне местно развитие в резултат от присъствието на тяхното наследство в Световния списък.

Липсата на проект за вписване от страна на Румънската национална комисия за опазване на нематериалното културно наследство се дължи основно на трудността при разграничаване на една конкретна практика от останалите в същата категория. Един труден изследователски въпрос бе формулиран от Лурдес Аризпе в резултат от многогодишната ѝ работа на терен в Мексико, където тя посочва сложната динамика на единственост и множественост на културните практики: „Как да открием културна практика, която да е единствена по рода си“, когато „повечето културни практики принадлежат към специфични културни области и в съседни села на един и същи микрорегион могат да бъдат открити толкова много подобни една на друга практики“ (Arizpe 2013: 18). Отграничаването на уникалността и оценяването на белезите за контраст би била задължителна стратегия за осигуряване на правилен избор на „представителния“ елемент в съответствие с културните права на неговите носители и практикуващи индивиди, но това изискване е трудно да се изпълни на практика в един свят, където културните взаимовръзки и близостта, заемките и обменът в резултат на общата история и география са толкова актуални. Интензивното изучаване на традиционните маскарadni практики от историческа гледна точка

разкрива „огромно многообразие на маскирани дейности, разпростирани се във времето и пространството“ (Twycross, Carpenter 2002: 1), като отрича теорията за съществуване на културно явление в изолация, сочейки съществуването на паралелни и взаимосвързани практики, които една общност е заемала от друга поне в рамките на Европа, а със сигурност влиянието им върху съвременните фолклорни практики се разпростира и по-далеч (Twycross, Carpenter 2002: 21). Днес е трудно да разграничим една единствена специфична и изолирана традиция в тази категория. Например Гънел и неговите сътрудници откриват наличието на важни сходства в обичаите, свързани с носене на карнавални костюми в цяла Северна Европа (Gunnell 2007). Нещо повече, Хърбърт Халпърт стига дотам да предложи първата „типология на целия комплекс на кукерството“ (Halpert 1969: 37), в която биха могли да се включат всички документиранни форми на кукерски обичаи от Европа и отвъд границите ѝ.

В най-ранните си документиранни проявления, ритуалните посещения на облечени в карнавални костюми изпълнители по домовете на местни хора през сезона на зимните празници се описват като смесица от носене на маски, пеене, подсвиркване и веселба – като изпълнителите са били най-вече групи млади ергени, водени от желанието да влеят в своята общност позитивната магическа енергия на сезона. Характерна за златната епоха на ранно модерните европейски селски общности, зимната публична обредност впоследствие бива присвоена от градската култура и се превръща в тачен символ на предполагаемите дрежни корени на града и селото, но наред с това и в обект на потребление, развлечение и забава. Знаем, че в своята обредна фаза, обичаят е символизиращ връзката между човек и природа, като различните обредни практики са били свързани с осигуряване на плодородие и здраве, на гладък преход между зима и пролет, като са били тясно свързани със селскостопанския цикъл. За хората, принадлежащи към съвременните градски общности и следователно твърде отдалечени от онези, „които са живели, работейки ежедневно със земята и нейната производителност“, зимните карнавали вече не са празник на икономиката, а все повече се превръщат в забавление и възможност за социални контакти (Abrahams 1982: 163).

Румънски маскарadni игри са документиранни още през XVII в. от чуждестранни пътешественици и църковни хроникьори, а за пръв път са изучавани в контекста на ранния румънски етнически театър. Учените сочат, че навремето хората са изпълнявали такива игри по комбинация от причини: обредност, спазване на календара, както и забавление. Към тези причини можем определено да добавим и тяхната метакултурна функция, която в днешно време придобива все по-голяма важност: игрите са се утвърдили като важна връзка с миналото и носталгично пътуване назад към идеализирания селски

живот за повечето жители на големите градове, когато се изпълняват там. През последните десетилетия, повече от всякога хората ги ценят като ангажимент към опазване на традицията, като символичен акт на съпротива срещу глобализацията и все по-урбанизираната среда на живот. Онова, което е забелязал Джералд Крийд по отношение на традиционното кукерство, може определено да обясни популярността на този елемент от нематериалното културно наследство сред румънците: „Селяните са открили нов смисъл в кукерството, не защото са изостанали, а защото са съобразителни, изразителни човешки същества и виждат в кукерството образа на необяснимите и необратими изпитания на съдбата (...) За тези кукери привлекателността на традицията не е толкова в отхвърлянето на модерните възможности за избор, колкото обвинителен акт към неспособността на съвременната система да им достави модерните блага, които имплицитно са им били обещани“ (Creed 2011: 205).

Румънските зооморфни маскарадни игри са запазили до ден днешен важната роля на централния маскиран персонаж, който определя идентичността и дава названието на обичая като цяло. Това важи с особена сила за *Козата и Мечката* – най-популярната маскарадна игра в румънския обреден календар. Все по-голяма важност придобиват и разширените категории от разнообразни маски, представени в съвкупност, на групи от свързани помежду си персонажи – нещо, което в специализираната литература се нарича „карнавализирана“ версия на обичая. Както сочат нашите експерти, това са по-късни версии на първообраза – обреда с една единствена маска – и тяхното практикуване се насърчава от наличието на фестивална сцена и голяма публика (Ciubotaru 2017: 27). Особено *Мечката*, присъстваща в контекста на кукерска игра, изпълнява централната роля. Не можем да не забележим, обаче, по-късната връзка между обредната мечка, изпълняваща съществена функция в пролетния празничен календар (Vulcănescu 1970: 112), и дресираната мечка, разкарвана по селата от роми мечкари, за да „лекува“ здравословни проблеми като болки в кръста, в ставите и т.н. По скалата на културната динамика, този тип кукерска игра се е превърнала в днешно време в нещо, което бихме нарекли „фестивална мечка“ – атрибут, редуциран от обредната си роля до една чисто показна функция със съпътстващата подмяна на материалите за изработване на маската и костюма.

Дори без отличителния знак на ЮНЕСКО, новогодишните румънски *мечки* са широко рекламирани като обект на туристическо потребление в западните медии, но представената информация сякаш поставя тенденциозно ударение върху изостаналостта на източноевропейския фолклор като смесица от намеци за праисторическия произход на ритуала и страховита, екзотична атракция. Една статия в „Дейли Мейл“, описваща обичая с румънските

новогодишни *мечки*, е илюстрирана със снимки на Асошиейтед Прес, с чиято помощ читателят би следвало да изпита вълнуващите страхове на автентичната земя на „Дракула“: „Смразяващо! На тези индоевропейски племена, известни като гето-даки, смятали мечките за свещени животни, се приписва произходът на фестивала преди стотици години“ (Акбар 2015). Журналистът сякаш поставя ударението върху факта на оцеляването на обичая като елемент от ранната фолклорна обредност. Ако „Мечата игра“ бъде изобщо някога вписана в списък на ЮНЕСКО и ако това не доведе като резултат до укрепване на местната идентичност и икономическа устойчивост, можем да предвидим, че поне фактът на вписването ще предостави на световните медии и чуждестранните туристи галеч по-точна и професионална информация за румънското нематериално наследство. Дискурсът на „Дейли Мейл“ прилича на закъсняло проявление на ориентализма, намерило продължение в глобалния мащаб на етническият туризъм или адаптирана категория на „примитивизма“, идентифициран от Питър Бърк в навечерието на зараждането на романтичното фолклорно движение и Хердеровото „откритие на народа“: „Тенденцията била да ги ситуират в някакъв неидентифициран „примитивен период“, в който са оцелявали без промяна хиляди години“ (Burke 1978: 21). Екзотизацията на този елемент на румънското нематериално културно наследство от западните медии непряко поставя ударение върху прехласването на „цивилизования“ свят по идиличните обичаи на все още „примитивния“ Изток, незасегнат колкото Запада от последиците на индустриалната революция. Така или иначе, докато румънският зооморфен маскарад не бъде включен в Представителния списък, ние не можем да оценим предимствата на едно такова начинание за местната устойчивост. Независимо от това, можем да предвидим донякъде ситуацията, която ще се получи, и нейното въздействие върху благоденствието на местните общности, след като веднъж получат лелеяния знак на ЮНЕСКО, ако анализираме и сравним споделените от други държави съображения след вписването на подобни елементи на нематериалното наследство в Представителния списък.

За целта анализирах следните номинации за Представителния списък: „Празникът Бушо в Мохач: маскирани карнавални обреди в края на зимата“ (вписан от Унгария през 2009 г.¹), „Маскирани шествия от врата до врата в селата на област Хлинецко по Сирни Заговезни“ (вписан от Чехия през 2010 г.²), „Шеменлауфен, карнавалът в Имст, Австрия“ (вписан от Австрия през 2012 г.³), „Народният празник Сурва в Пернишко“ (вписан от България през

¹ <https://ich.unesco.org/en/RL/busofestivities-at-mohacs-masked-end-of-winter-carnival-custom-00252>.

² <https://ich.unesco.org/en/RL/shrovetide-door-to-door-processions-and-masks-in-the-villages-of-the-hlinecko-area-00397>.

³ <https://ich.unesco.org/en/RL/schemenlaufen-the-carnival-of-imst-austria-00726>.

2015 г.⁴), „*Момерия*, новогодишни празненства в осем села в област Козани, Западна Македония, Гърция“ (вписан от Гърция през 2016 г.⁵), „Зимни празници, карнавалът в Поденце“ (вписан от Португалия през 2019 г.⁶). Важно е да се отбележи, че всички тези номинации подчертават **естетическата стойност** на елемента, очевидно дължаща се на неговата зрелищност като колорит, музика, храна, положителна енергия – всичко това предназначено да омагьоса сетивата на публиката. На свой ред, тази зрелищност стимулира **социална функция** – и наистина, всички номинации обясняват важността на фестивала за изграждане на социални връзки. Споменава се и **обредната или магическа функция за постигане на плодovitост**, макар че това би се счело за твърде неуместно в една секуларизирана рамка. Запазването на обредната функция е важно, но, от друга страна, насърчаваните режисирани версии на тези практики и липсата на шествия от врата на врата всъщност засенчват обредната им страна. Традиционното правило, според което само ергени са имали право да участват, в последно време отстъпва на един по-приобщаващ подход в унгарския и българския варианти, за разлика от чешкия, в който все още се настоява за спазването на това правило. За българите обичаят е важен и като източник на самочувствие, позволяващо на носителите да се справят с негодите на ежедневието, докато чехите поставят ударение върху ритуала като антитеза на заплахата от прекомерна урбанизация в основните общности на неговите носители.

Какви са тогава методите и стратегиите, които тези страни смятат за подходящи за запазване на зрелищното, социалното и магическото? За организиране на маскарадните си празници, местните общности се надяват да получат подкрепа и финансиране от местната и централната администрация, но и нещо повече: централната власт се надява туризмът да осигури устойчиво развитие за местните общности. Признава се, обаче, че осигуряването на устойчив туризъм в малките общности, без това да се отрази на органичния им социален живот, е трудна задача. Фестивалът в Австрия сякаш не отчита този вид заплахата, докато други дори приветстват перспективата да се сдобият с глобална публика и увеличен туристически поток. Единствено португалската и гръцката общности от носители показват признаци на тревога пред перспективата от неустойчив туризъм. Гръцките изпълнители се боят, че ако бъде режисиран и превърнат в театрално представление, техният обичай ще бъде деконтекстуализиран. Португалия и Унгария биха желали да привлекат внимание извън границите на малкото

⁴ <https://ich.unesco.org/en/RL/surova-folk-feast-in-bernik-region-00968>.

⁵ <https://ich.unesco.org/en/RL/momoeria-new-year-s-celebration-in-eight-villages-of-kozani-area-west-macedonia-greece-01184>.

⁶ <https://ich.unesco.org/en/RL/winter-festivities-carnival-of-podence-01463>.

село, към туристическите ресурси и инвестиции в разширения селски културен ландшафт, към местната кухня, занаяти и земеделие. Струва си да се отбележи, че гръцкото представление включваше и възможност за обяснение на ритуала за плодородие пред деца като ценен урок по мъдро стопанисване на природните ресурси и важността на природата за гръцките селяни. Португалците също планираха да покажат в един музей наблизо цикъла на изработване на вълнените одеяла, използвани в карнавала, като елемент от местната традиционна икономика.

В заключение, в светлината на множеството функционални и исторически сходства между карнавалните и маскарадните практики в различни европейски държави, би било от полза да се подхожда към техните отличителни черти с повече интегрирани и взаимно свързани стратегии за опазването им, като се подчертава необходимостта от преодоляване на по-дълбоките проблеми, засягащи местните общности от носители. Нужни са по-добри познания за, и представяне на, богатото наследство от маскарадни празници в региона и в света като цяло, за да се предоставя на интересуващата се публика вярна информация за техните съвременни функции, като всички тези обичаи се поставят в една обща рамка с цел избягване на неравнопоставеното им представяне. Това ще преобрази онова, което сега напоя *Wunderkammer* на ЮНЕСКО, във функционираща мрежа от нематериално културно наследство, като ще ни помогне да избегнем нежеланата перспектива да се озовем в стая, претърпана с красиви, но замръзнали предмети без връзка помежду им, без връзка между съвременната социална динамика и нуждите на местните общности.

Литература

Abrahams, Roger D. 1982. The Language of Festivals: Celebrating the Economy. – In: Victor, Turner (ed.). *Celebration: Studies in Festivity and Ritual*. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 167–177.

Akbar, Jay 2015. Pictured, the colourful army of Romanian gypsy ‘dancing bears’ who take to the streets at New Year to ward off evil spirits. – *Daily Mail*, December, 2015. Available at: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3372035/Pictured-extraordinary-Rmanian-gypsy-dancing-bears-wear-streets-New-Year-ward-evil-spirits.html> (20.02.2021).

Arizpe, Lourdes 2013. Similarity and Micro-regional strategies in ICH. – In: Arizpe, Lourdes, Cristina Amescua (eds.). *Anthropological Perspectives on ICH. SpringerBriefs in Environment, Society, Development and Peace*, Vol. 6, 17–32.

Balotescu, Irina 2018. *Patrimoniul cultural imaterial în context intern și internațional. Dinamica unui concept*. Iași: Editura Universității Alexandru Ioan Cuza.

Barton, Anna and Catherine Bates 2013. ‘Beautiful Things’: Nonsense and the Museum. – In: Shears, Jonathon and Jen Harrison (eds). *Literary Bric-à-Brac and the Victorians. From*

Commodities to Oddities. London: Routledge, 49–66.

Beard, Mary 2009. The Infinity of Lists by Umberto Eco. Is there still life in the list? – “*The Guardian*“ (12 December, 2009). Available at: <https://www.theguardian.com/books/2009/dec/12/umberto-eco-lists-book-review> (21.02.2021).

Bendix, Regina 2009. Heritage between economy and politics. An assessment from the perspective of cultural anthropology. – In: Laurajane Smith, Natsuko Akagawa (eds.). *Intangible Heritage*. London: Routledge, 253–269.

Burke, Peter 1978. *Popular culture in early modern Europe*. London: Temple Smith.

Ciobotaru, Ion H. 2017. *Festivalul folcloric Datini și obiceiuri de iarnă*. Iași: Editura PIM (In Romanian).

Creed, Gerald 2011. *Masquerade and Postsocialism. Ritual and Cultural Dispossession in Bulgaria*. Bloomington: Indiana University Press.

Eco, Umberto 2009. *The Infinity of Lists. From Homer to Joyce*, translation from Italian by Alistair McEwen. London: Maclehorse Press.

Fournier, Laurent-Sébastien 2013. Intangible Cultural Heritage in France: From State Culture to Local Development. – In: Regina F. Bendix, Aditya Eggert and Arnika Peselmann (dir.). *Heritage Regimes and the State*. Göttingen University Press, 327–340.

Gillooly, Eilleen 2007. Rhetorical Remedies for Taxonomic Troubles: Reading the Great Exhibition. – In: Buzard, James, Joseph W. Childers and Eilleen Gillooly (eds.). *Victorian Prism: Refractions of the Crystal Palace*. Charlottesville and London: University Press of Virginia, 23–39.

Gilman, Lisa 2015. Demonic or Cultural Treasure? Local Perspectives on Vimbuza, ICH and UNESCO in Malawi. – In: Michael Dylan Foster, Lisa Gilman (eds.). *UNESCO on the ground. Perspectives on Intangible Cultural Heritage*. Bloomington: Indiana University Press, 59–76.

Gunnell, Tony 2007. *Masks and Mumming in the Nordic Area*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Hafstein, Valdimar Tr. 2009. Intangible heritage as a list. From masterpieces to representation. – In: Smith, Laurajane, Natsuko Akagawa (eds.). *Intangible Heritage*. London: Routledge, 93–111.

Hafstein, Valdimar Tr. 2014. Patrimonial Reflections: From Burning Buildings to Bodies of Heritage. – *Patrimoine culturel immatériel*, Vol. 36, No 1, 107–128.

Halpert, Herbert 1969. A Typology of Mumming. – In: Herbert Halpert, G.M. Story (eds.), *Christmas Mumming in Newfoundland. Essays in Anthropology, Folklore, and History*. Toronto: Memorial University of Newfoundland, 37–61.

Hamar, Juraj, Voľanská, Ľubica 2015. Between Politics, Science and Bearers. Implementation of the UNESCO-Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – In: *Národopisná revue (Journal of Ethnology)*, 25 (5), 34–46.

Harvey, Penelope 1996. *Hybrids of Modernity. Anthropology, the nation state and the universal exhibition*. London & New York: Routledge.

Klein, Barbro, 2006. Cultural Heritage, the Swedish Folklife Sphere, and the Others. – In: *Cultural Analysis* 5, 57–80.

Schuster, Mark J. 2002. *Making a List and Checking it Twice: The List as a Tool of Historic Preservation.* Working Paper no. 14, The Cultural Policy Center at the University of Chicago, 1–21. Available at: <http://culturalpolicy.uchicago.edu/publications.html> (21.02.2021).

Yun, Kyoim 2015. The Economic Imperative of the UNESCO Recognition. A South Korean Shamanic Ritual. – In: Michael Dylan Foster, Lisa Gilman (eds.). *UNESCO on the ground. Perspectives on Intangible Cultural Heritage.* Bloomington: Indiana University Press, 41–58.

Santova, Mila 2014. *To capture the elusive. Intangible cultural heritage.* Sofia: Prof. Marin Drinov Academic Publishing House.

Twycross, Meg, Sarah Carpenter 2002. *Masks and Masking in Medieval and Early Tudor England.* London: Routledge.

Vulcănescu, Romulus 1970. *Măștile populare.* București: Editura Științifică (In Romanian).

Йоана Баскервил

Департамент по етнология –

Румънска академия на науките, клон Яш

Национална комисия по опазване на НКН –

Министерство на културата, Румъния

gerciuc_i_o@yahoo.com

ЕКЗАРХ СТЕФАН В КУЛТУРНАТА ПАМЕТ НА ШИРОКА ЛЪКА

Таня Марева

Резюме: *Последният български екзарх Стефан (със светско име Стоян поп Георгиев Шоков) е забележителен източноправославен висш архиерей и църковен догматик от първата половина на XX в., с признати заслуги за спасяването на българските евреи, нееднозначно приет от своите съвременници. Той не е „забравена“ личност за родното село Широка лъка, с приноси за просветното и културно развитие на своите земляци, но политическите обстоятелства по време на народната власт силно ограничават интересът към живота и делото му. Посттоталитарното преосмисляне на мястото му в българската и световната история налага динамика в припознаването на Екзарх Стефан като един от бележитите широколъчани и родопчани. Текстът проследява мястото му в локалната памет и социалните актьори, преоткрили тази памет – власт, институции, гражданско общество, както и външните влияния върху процеса за преосмисляне – изследвания, еврейска общност, масонска общност.*

Ключови думи: *локална памет, трансформации на културната памет, контекст на трансформации*

Текстът представя конкретен случай на „преоткриване“ на историческа личност и вписването ѝ сред образите на локална културна памет, своеобразен пример на ценностно преосмисляне и трансформации в културните наследства. Селището е Широка лъка, разпознаваемо на културната карта със силно присъствие на традициите, изразени чрез запазената възрожденска архитектура, фолклора и местните празници, същевременно съхранило паметта за забележителни личности, родени тук, сред които е екзарх Стефан I Български.

Според теорията на Ян Асман „културна памет“ се отнася до съхраняването на смисъла, на всичко важно за дадена човешка общност. Друг тип памет е „комуникативната“, наричана така, защото чрез живо спомняне и връзки в групата, у индивида се изграждат и утвърждават общоприетите образи, нормативи, разкази и т.н. „Паметта“ е присъща на човешка общност, независимо по какъв критерий се самоопределя като общност. Тя действа двупосочно – възстановява миналото и организира настоящето и бъдещето (Асман 2001). В концепцията на Морис Халбвакс паметта е социално обусловена, тя е в рамките на група, която я създава. Основна характеристика на „колективната памет“ е ролята ѝ да свързва миналото с настоящето посредством конструираната от самото общество истина за миналото, от което се пази само значимото за общността, а другото е обречено на забра-

ва. „Паметта“ е културно детерминирана. Тя се конструира според доминиращи в общността културни образци, ценности и исторически смисли (Халбвакс 1996).

Богдан Богданов подчертава дифузността между памет и време. Според него „колективната памет протича през всеки един от нас, защото мобилният субект на всеки от нас е белязан с потенцията на т.нар. обществена героичност“. В нея намират място значими личности. „Обществените герои са чест предмет на колективното спомняне. Когато се изразява в протичане, то прави от тях субекти на фабули за изпитани прежеждия, за промени в съдбата им, съдба толкова на героите, колкото и на представяните от тях колективи... Колективното спомняне е колективно не само поради механизма и съдържанието си, но и защото произвежда особения субект, т. нар. обществен герой. Той е проявен и реално като действителна обществена роля, и като потенция вътре във всяко индивидуално съзнание, но най-вече е проявен в споменните разкази за обществени герои“ (Богданов 2006: 3, 5). „Местата на паметта“ според Пиер Нора „са точки на колективната памет и идентичност, белязани с извънредно висока символна и емоционална наситеност“. И те като „колективната памет“ са социално обусловени, носят „духа на времето, кодиран в общоприети представи, и може да съхраняват каквото и да е – дата, събитие, място, личност, символ и т.н.“ (Нора 2004: 35, 42).

Според Георги Бакалов „историята е антропология, чиито личностни субекти бележат същността и етапите на развитие на човешките общества“ и „често пъти изразява превъзходството на определени личности, които обобщават образа на дадено общество и го поставят в социалната йерархия на ценностите над останалите... Ролята на личностите като двигатели на историческия процес се откроява и в усещането за Времето. Времето, „което е изтекло“ и времето, „което остава“ (Бакалов 2011: 12).

Последният български екзарх, Стефан I Български - роден на 7 септ. 1878 г. в Широка лъка, Рупчоска околия, Източна Румелия, със светското име Стоян поп Георгиев Шоков, е забележителен източноправославен висш архиерей и църковен догматик от XX в. Първоначално образование получава в родното селище, после в класното училище в Орехово, Рупчоско, и в Духовното училище в Самоков. Следва в Киевската духовна академия и завършва докторат по църковна догматика в Швейцария. Междувременно е учител в родния край, в Пловдив и в Цариград. Избран е за секретар от българския екзарх Йосиф, на когото служи първо в Цариград и после в София. Приема монашески сан през 1910 г. На 8 септ. 1911 г. е удостоен с архимандритско звание. През 1920 г. архимандрит Стефан е издигнат в чин епископ Маркианополски, а през 1922

г. е избран за Софийски митрополит. Активно е свързан с икуменическото движение и участва в поредица от всемирни църковни срещи в периода между двете световни войни. На 21 ян. 1945 г. е избран за български екзарх, 30 години след смъртта на предшественика на този чин, неговия духовен учител Йосиф I. На 22 февр. 1945 г. е вдигната схизмата на Българската православна църква, наложена през 1872 г. от Цариградската патриаршия. Главната заслуга за този акт принадлежи на екзарх Стефан. Принуден да подаде оставка като екзарх и глава на Българската православна църква (БПЦ) на 6 септ. 1948 г., впоследствие е въдворен от тоталитарния режим на БКП в с. Баня, Карловско, без право на свободно движение и свободна комуникация. Остава там до смъртта си на 14 май 1957 г. Погребан е в Бачковския ставропигиален манастир.

Като истински духовен пастир на престола на централната епархия в българската църква, на столичната Софийска митрополия, той е свързан със значими проблеми на българското общество – прииждащите след войните бежанци и тяхната съдба, грижата за децата, особено тези в сиропиталищата, възпитанието на младежта, както и редица други, но безспорен връх сред всички тях е спасяването на българските евреи от депортиране в концлагерите на хитлеристка Германия.

Високо почитан в християнския свят висш архиерей, широко мащабна по делата си личност, отличаваща се със смелост, ерудит от висока степен, екзарх Стефан е приеман нееднозначно, както от своите съвременници, така и до наши дни.

По чисто политически конюнктурни съображения, свързани с процесите на обезличаване и подчинение на БПЦ на тоталитарния режим, след смъртта му през 1957 г. до 1989 г. личността и делото на екзарх Стефан са подложени на negliжиране от българската официална гражданска и църковна историография (Пенджекова 2007: 190 и сл.). Зачеркнато е заслуженото му право да се впише сред бележити личности на България, Родопите и Широка лъка. Посттоталитарното преосмисляне на мястото му в българската и световната история налага динамика в припознаването на родопчанина екзарх Стефан като един от бележитите българи. То активира изследванията и публикациите за него¹. В Широка лъка получават свободата да говорят открито за него.

Заслугите за спасяването на българските евреи, доказани с богат набор от документи, му отреждат място сред 20-те българи, удостоени от Све-

¹ Български екзарх Стефан I 1998; Екзарх Стефан I Български 2003; Пенджекова 2007; Хиляда причини 2008; Николчев 2015; Казанджиев 2019.

Портрет на Екзарх Стефан, 1928 г., дарен на училището в Широка лъка.

товния институт за изследване на Холокоста „Яд Вашем“ за „праведници на народите на света“. Името му е вписано за вечни времена върху Почетната стена в „Градината на праведниците“ в Йерусалим и това е удостоверено с грамота от 12 март 2002 г. (Пенджекова 2007: 209).

Настоящият текст има за цел да проследи присъствието на личността на екзарх Стефан в културната памет на родното място (в развитие през годините) и механизмите, изразяващи това присъствие. Представени са социалните актьори, съхранили и преоткрили паметта за него – власт, институции, гражданско общество, както и външните влияния върху процеса за преосмисляне на наследството, кодирано в личността и делото ѝ – влияния от изследователи, от еврейската и масонската общности.

Текстът се позовава на дългосрочни лични наблюдения на автора, на сведения от архиви и публикации, на разговори и анкети във време на

пандемия - по имейл и телефон е получена информация от наследници на фамилията, от настоящия и двама предишни кметове, читалищни дейци, директор на училище, свещеник, изследовател, автор на паметника, масони от Смолянската ложа.

През 1896 г. Стоян Шоков, бъдещият български екзарх, като учител в с. Солища се включва в групата на възстановителите на читалищното дело в Широка лъка, чието начало е положено през 1872 г. Натоварен е да състави устава и да води книгата на читалище „Просвета“ (Зоински 2007: 12). С този първи акт, така и занаят, той се ангажира с просветното и духов-

ното израстване на широколъчани. Погледнато от дистанцията на времето, най-голямата му заслуга за Широка лъка е дарителството за изграждане на читалищната постройка, чийто основен камък е поставен през септ. 1931 г. В тази връзка, на 27 дек. 1931 г., общото събрание взема решение да преименува читалището на негово име². През 1947 г. читалищните дейци от Широка лъка, със силна подкрепа от многобройната, но напуснала селището местна интелигенция, подготвят тържествено честване на 50-годишнината на духовното средище. То е реализирано с посещение на голяма държавна и културна делегация, оглавявана от министъра на информацията Димо Казасов³. За честванията е отпечатана книга – сборник със статии за миналото и културата на Широка лъка, сполучливо посочена за „просветно огнище в Родопите“. Материалите, писани от местни интелигенти, са събрани от инж. Димитър поп Георгиев, родственик на Екзарха, който е моторът за това амбициозно начинание от София. Видно от запазената кореспонденция, активна помощ оказва Дамян Каров, завършил стоматология в Цариград, дългогодишен председател на читалището, живеещ в селото⁴. Самият Екзарх не присъства на тържествата, но безспорно е ангажиран с логистиката⁵. От самото издание, също и от отчета на Читалището за юбилейната 1947 г., е видно, че екзарх Стефан е вписан на първо място сред „благодетелните членове“. Посочен е като дарител на 216 тома за библиотеката, за която е „открил и се подвръзват всички български и славянски автори“⁶. През април 1948 г., когато екзарх Стефан е вече вдоворен в с. Баня, в епистолярни архивни документи откриваме, че от читалищния салон е „откраднат портрета⁷ на Стареца – това е заменска постъпка“⁸. Фактът е показателен, че официалната политическа линия налага на широколъчани, или поне на част от тях, ново отношение към благодетеля. Няколко месеца по-късно, през декември 1948 г., когато по различни канали е поставена явна и скрита възбрана върху личността на Екзарха, на местна почва се създават пречки за разпространението на сборника „Широка лъка“. Макар да е отпечатано с разрешението и благословията на Върховния читалищен съвет и на властите, макар да е приемано възторжено от видни български интелектуалци, изданието

² ДА – Смолян, Ф. 410К, оп. 1, а.е. 50, л. 33 – 34а.

³ Родопа (год. XXVI), 1947, бр. 8-9, с. 1 – 2.

⁴ ДА – Смолян, Ф. 1118, оп. 1, а.е. 3.

⁵ Пак там, л. 5, 23, 115, 159.

⁶ Пак там, л. 26, 27а.

⁷ Портрет на Екзарха, дарен във връзка с тържествено отбелязания 50-годишен юбилей на читалището, но липсва уточнение дали е рисуван или е фотография.

⁸ Пак там, л. 121.

е сочено от родопски активисти на новата власт за „реакционно“, заради портрет на Екзарха и неговото „послание“ към широколъчани, при все че той е „основател на читалището, местен човек и патрон на читалището“⁹.

През следващите десетилетия личността на Стоян Понгеоргиев Шоков / Екзарх Стефан присъства в неофициалния разказ за миналото на Широка лъка, придобило прозвището „владишкото село“. Всеобщо е мнението¹⁰, че в светоусещането му фундаментални опори са вярата и преклонение към знанието и към родното място. Това е в съчетание с уважение и подкрепа за духовното и интелектуално израстване на земляците, любов към Родопите и прехлас към родопската песен и гайда. В историите за него, предавани от уста на уста, неизменно присъстват спомени за ежегодните летни ваканци тук и екскурзиите сред природата. Вече като висш духовник, идвайки в Родопите, отсяда във вила край с. Гела, близо до местността Илинденя, на високите хребети над Широка лъка. Няколко години преди да бъде въдворен в с. Баня, започва строеж на лятна къща в Широка лъка, която остава недовършена и той никога не отсяда в нея. Въпреки волята му да бъде погребан в родното село (Екзарх Стефан 2003: 361), останките му са положени в Бачковския манастир по решение на Св. Синод и комунистическата власт.

Няма краевед на Широка лъка, който да не оставя бележки за екзарх Стефан и неговата културно-просветна дейност за родното село. Един от тях, Никола Гъочев, учител, активен читалищен деятел, дългогодишен отговорник за Музейната сбирка в Широка лъка, пише в книгата си: „*Да се говори за такъв чаровен образ е и трудно, и отговорно, защото той беше високо култу-*

Паметникът на Екзарх Стефан в Широка лъка, осветен 2003 г.

⁹ Пак там, л. 155-161.

¹⁰ Лични архиви – 16.11.2020 г., 14.01.2021 г., 18.01.2021 г., 25.01.2021 г.

Родната къща на Екзарх Стефан в Широка лъка, днес собственост на Пловдивска митрополия.

рен, рядко интелигентен, ненадминат оратор, който караше със словото си слушателите и огромната аудитория да плачат от умиление и преклонение пред духовните му възможности, пред богатия му език, широкия диапазон на въображението и сърдечната топлина... Пристигането му в Широка лъка беше велик празник. И мало, и голямо оставяше работата и излизаше да го посрещне чак до горния край с черковни хоругви, молитви и благословии като светец... Хората, които вярваха в неговото слово, го тачеха, уважаваха и носеха мълком в сърцата си, защото неговото дело е общочовешко, то носи елементи на безсмъртие и в унисон с евангелското послание „Аз съм и истината, и животът.“ (Гъочев 2002: 57–58).

За да обобщим какво е екзарх Стефан за Широка лъка, откриваме отговори в разказите на респондентите. Кметът Васил Седянков казва: „Където ходя, търся и искам нещо за Широка

лъка – напред съм с името на екзарх Стефан. Той е като щит. И други щитове има селото – фолклорът, музикалното училище, традициите“¹¹. Според Маруся Бочукова, директор на ОУ „Н. Й. Вапцаров“, ключът се крие в завета на Екзарх Стефан към широколъчани – „Любородие, вяра и ученолюбие – това е кратката история на Широка лъка“. За личността на Екзарха Стоил Калфов, дългогодишен учител и доайен сред читалищните дейци, казва: „Първо – изключително ерудирана личност, знаел е 7 езика, посланик на България по света; второ – висш духовник и проповедник; трето – съградил е Читалището в селото, затова и върнахме името му, отново Екзарх Стефан е патрон. Това да помнят след нас.“¹².

¹¹ Личен архив – 16.11.2020 г.

¹² Личен архив – 16.11.2020 г.

Почитта на широколъчани към екзарх Стефан след 1990 г. е открито показвана. Тя придобива реални измерения чрез обозначаването на свързани с него локални “места на паметта“. Респондентите определят тези инициативи основно като местни. Само в отделни случаи има подкрепа от външни фактори и организации.

Категоричен акт, с който в Широка лъка се афишира почитта към екзарх Стефан и се обособява стратегически значимо място, свързано с паметта за него, е **възстановяване името на местното читалище**. През 1998 г., във връзка с подготовката за отбелязване на 120-годишнината от рождението на Екзарха, читалищната общност в Широка лъка предприема инициативата за възстановяване името на патрона – гарител и благодетел (Гъочев 2002: 59). Така видният широколъчанин възвръща позициите си в локалната културна памет, защото е факт, че при всяка читалищна инициатива се обявява името на Екзарха. Това подсеца знаещите за заслугите му и подтиква неинформираните да потърсят сведения за него. През последните няколко години читалищният управителен съвет е предприел инициатива, насочена към членовете, към местната общност и към живеещите в близки селища широколъчани. В памет на екзарх Стефан, ежегодно през есента¹³ се провежда двудневен поход между туристическите хижи в близост до Широка лъка – „Перелик“ и „Ледницата“. Десеткилометровият маршрут, с приблизително времетраене 5 часа, преминава по билото на планината и открива прекрасни гледки. През септември 2020 г. са организирани 40 човека – индивидуално и семейно участие с деца¹⁴. Предложението не е самоцелно, предвид преклонението на Екзарха към родопската природа и поради малко популярния факт за дейното му участие в Съюза на българските туристи (Лазов 1947: 401).

През 2000 г. е монтирана **паметна плоча на рогната къща** на Екзарха. „Скромна плоча, но да се знае какъв човек от това село е тръгнал“. Идеята е на кмета по това време, Александър Каврошилов¹⁵. Съвременният вид на къщата е различен от този през 70-те години на XIX в., когато тук се ражда бъдещият висш български църковник, общественик и ерудит. Сградата претърпява редица промени през десетилетията. Остава в наследство на най-големия син в семейството, учителя Ангел Шоков, но е наричана „владишката къща“¹⁶. После многократно е преустройвана и надстроявана, за да бъде из-

¹³ Събитието е свързано с рождената му дата 7 септ.

¹⁴ Личен архив – 16.11.2020 г.; кореспонденция по мейл – 04.12.2020 г.

¹⁵ Личен архив – 14.01.2021 г.

¹⁶ Недвижима културна ценност с национално значение, ДВ, бр. 51 от 1973 г., архитектурно-строителна по

вестно време пансион и туристическа спалня. Поставянето на паметната плоча е съгласувано с наследниците, реституирали къщата през 90-те години на XX в. Днес къщата има нов собственик – Пловдивската митрополия, закупила сградата през 2016 г., след повторно обявяване на търг от частен съдебен изпълнител.

Оттогава в медиите излиза различна информация за бъдещата ѝ съдба. Първоначално е обявено, че тя ще бъде превърната в музей¹⁷ и в него, според местната общност, „да се събере всичко, което е останало в памет на Екзарх Стефан и дано този музей да проработи по-скоро“¹⁸. Две години по-късно за музей, свързан „с духовността на Широка лъка, който да пази и представя историята на църковното и образователното дело“, е посочена друга сграда. Тя едновременно ще приюти и неделно училище, и художествена изложба с картини от Широка лъка, и „към на екзарх Стефан, в който да се изложи митратата му, печатът и други неговите вещи“, заявява кметът на селото Васил Седянков през септември 2018 г.¹⁹. Става въпрос за двуетажното училище „Св. Пантелеймон“ при църквата „Св. Богородица“ (1834 г.), една от архитектурно-художествените емблеми на Широка лъка. Намира се точно срещу Владишката къща, дели ги река Широколъшка, а ги свързва един от старинните мостове в селото. Но в същия журналистически материал, според пловдивският митрополит Николай, родната къща на екзарх Стефан ще се превърне в музей. И първи дарител за експозицията е патриарх Неофит. По повод честване на 140-годишнината на екзарх Стефан, на 23 септ. 2018 г., Патриархът посещава Широка лъка. Пред паметника на Екзарха в центъра на селото дарява рисуван с маслени бои портрет, който „ще бъде поставен на най-видно място“. Информацията е потвърдена и на официалния сайт на Пловдивската митрополия²⁰.

Към сегашния момент, според респондентите, бъдещата съдба на къщата на Екзарха е неясна. Местните не могат да дадат отговор на многобройните гости, които и през пандемичната 2020 г. посещават селото. Отец Иван Марински, свещенослужител в храм „Св. Богородица“ в Широка лъка, не е информиран за намеренията на Пловдивската митрополия относно къщата. За училището „Св. Пантелеймон“ казва: „В съседната на църквата сграда (училището „Св. Пантелеймон“, 1888 г.) ще има някаква музейна сбирка, коя-

вид, <http://mc.government.bg/images/NPK/SMOLIAN.pdf> (09.02.2021).

¹⁷ <http://www.bta.bg/bg/c/BO/id/1425780> (15.02.2021).

¹⁸ <https://shirokalaka.net/rodnata-kashta-ekzarh-stefan-muzei/> (14.02.2021).

¹⁹ <https://www.24chasa.bg/novini/article/7070347> (15.02.2021).

²⁰ <http://www.plovdivskamitropolia.bg/3747-140-7.html> (15.02.2021).

то да показва и вещите на Екзарх Стефан, които сега са в читалището, както и някои църковни реликви, съхранени в църквата. Но това е все още далеч във времето. Сега сградата е на Пловдивска митрополия, но с държавни средства, с проект, ръководен от общината, се възстановява постройката. За каква общественоразноползна дейност ще се ползва, предстои да се обсъжда и решава“²¹. Старото училище „Св. Пантелеимон“ в Широка лъка се възстановява с допълнителна субсидия на държавни средства, отпуснати по ПМС № 165 от 7 авг. 2018 г. Изпълнява се проект за реставрация и адаптация на сградата на стойност 760 846 лв.²².

През 2003 г. в Широка лъка е открит първият **бюст-паметник** у нас на екзарх Стефан. Разположен е в ограничено парково пространство на площада. Мястото е срещу читалище „Екзарх Стефан“. Отново инициативата тръгва от местната власт и от широколъшката общественост, част от която е изселена, но периодично завръщаща се в родния край. Активно се включва еврейската общност и посланикът на Израел Емануел Зисман, роден в Пловдив²³. Дарителските средства за паметника са събирани по различни пътища, напр. еврейската общност прави няколко благотворителни събития с тази цел. Паметникът е дело на скулптора Димитър Паев, с корени от Широка лъка, далечен родственик на Екзарха. Организацията по издигането и тържественото откриване е обвързано с честване на 125-годишнината от рождението на Екзарха. На 7 септ. 2003 г., неделя, в Широка лъка присъстват стотици – предимно хора от селището и с корени оттук. Сред официалните гости са настоящият към момента посланик на Израел Авраам Шарон и бившият Емануел Зисман. Придружават ги български евреи от Тел Авив, дошли специално за случая, които вземат участие в културната програма с хорово изпълнение. Присъстват проф. Георги Петканов, проф. Кръстьо Петков и др.

За работата по паметника скулпторът Димитър Паев²⁴ споделя, че идеята е предложена от общественика Анастас Пищалов – лесовъд, обсъждана е в селото и подета и иницирана от тогавашния кмет Александър Каврошилов. Основната заслуга по организацията и финансовото обезпечаване е на кмета на селото. Всеки в Широка лъка е помагал според възможностите си. Направена е връзка с министър Петканов²⁵ и чрез него е събрана сума от

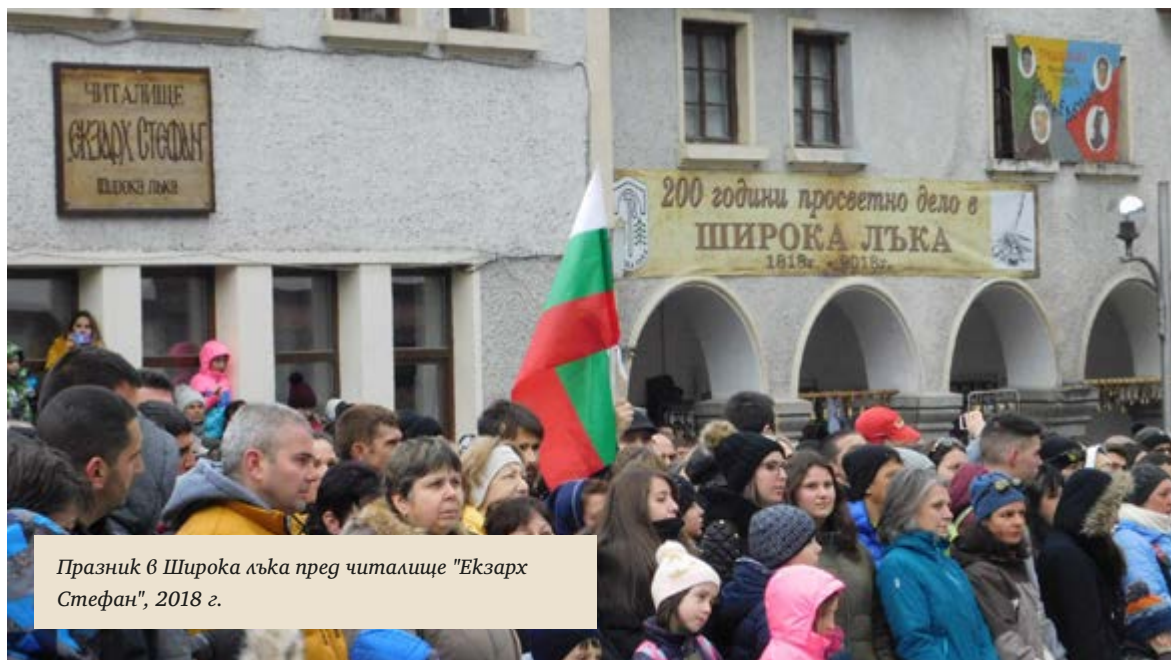
²¹ Личен архив – 13.01.2021 г.

²² <https://www.ciela.net/svobodna-zona-darjaven-vestnik/document/2137186374/issue/5827/postanovlenie-%E2%84%96-165-ot-7-avgust-2018-g-za-odobryavane-na-dopolnitelni-razhodi/transferi-za-2018-g> (09.02.2021).

²³ Декало, Феня. Българи и евреи ще градят паметник на екзарх Стефан [в с. Широка лъка]. – Пари, № 193, 4 окт. 2002, с. 20.

²⁴ Кореспонденция по имейл – 10.02.2021 г.

²⁵ Проф. Георги Петканов е юрист, министър на вътрешните работи 2001-2005 г., родопчанин.

Празник в Широка лъка пред читалище "Екзарх Стефан", 2018 г.

български дарители. Дарение има и от организацията на евреите в България „Шалом“. С логистична помощ се включват от леярната към Съюза на българските художници (СБХ), опростили голяма сума от стойността на бронзовата отливка. Широколъчани съдействат за добив на камък от Сандански на по-ниска цена и за превоза до селото. Бюстът е авторска разработка по цветната снимка на екзарх Стефан, поместена в сборника „Широка лъка“ от 1947 г. Върху каменния постамент са издълбани името и годините на раждане и смърт. По-долу е поставена месингова плоча с копие на почетната грамота от института „Яд Вашем“, издадена на 12 март 2002 г. и връчена в оригинал на наследниците на Екзарха чрез негова племенница Мария Попова, съпруга на Димитър Попов²⁶. Работата продължава около 10 месеца. Монтажът е завършен в навечерието на откриването на 7 септ. 2003 г.

В културната памет на широколъчани има още едно място, неразривно свързано със спомен за екзарх Стефан – **параклисът „Св. Атанас“**. Сред местните е добре известен фактът, че в края на живота си Екзархът писмено изразява желание последният му дом да е край Широка лъка. *„Ако съм с нещо заслужил, едно моля върховната Църковна и държавна власт, мястото на вечния ми покой да бъде в родното ми село Широка лъка, над бащината ми къща, при параклисчето на височината, известно у нас като „Свети Атанас.“* (Екзарх Стефан 2003: 361). Местните преразказват и препредават историята. Величка Райчева, дългогодишен председател на читалището, заедно с брат си

²⁶ Димитър Попов е юрист, министър-председател на България 1990 – 1991 г.

се грижат дълги години за параклиса „Св. Атанас“: „Поддържахме го, докато можехме да се изкачим догоре. Това е стар параклис, преди да се роди Екзарха е построен. Малък е, с каменни стени и тикли отгоре. Известно е, че в детството си екзарх Стефан много е обичал да ходи до този параклис – той се пада над рогната му къща, на високото, приблизително на половин час път по стръмно. След това, когато вече е заточен в с. Баня, Карловско, изказва желание да бъде погребан точно до този параклис. Това желание в Широка лъка всеки го знае, но не сме могли да го изпълним.“ При едно от посещенията си в Бачковския манастир Величка и брат ѝ провеждат разговор с възрастен монах, дежурен в храма на манастира. На монасите също е известна последната воля на Екзарха. Монахът им донеся шепя пръст от манастирско място и тя е поставена в глинена съд в параклиса „Св. Атанас“, заедно с разяснителен текст²⁷. Насочващи табели към туристическата пътека до параклиса „Св. Атанас“ са поставени преди 15-16 години. Днес мястото около параклиса е облагородено. Оградено е дворно пространство, направени са навеси над входа на параклиса и беседка за отгих.

Още едно „място на памет“ е обособено в сградата на основното училище и е предназначено главно за младите в Широка лъка. В една от залите, използвана и за изложби, е поставен постер със снимка на екзарх Стефан, подписа му и информация за него. Направен е по инициатива на Българския съюз за защита на Родопите – клуб Широка лъка. *„Като учители сме длъжни и отговорни да предаваме на нашите ученици, че Екзарх Стефан е достоен син на Широка лъка, че е високообразован, знае няколко езика, бил е Митрополит Софийски и Екзарх Български, имал е собствено мислене и позиции, които отстоявал, че е един от спасителите на българските евреи, че е обичал да слуша каба гайда, обичал е Широка лъка. Той казва, че Бог е дал много красоти на нашата родина, а в Широка лъка сам е слязъл да ги остави. От 2001 г. училището ни е член на Системата на асоциираните към ЮНЕСКО училища. В тази връзка имаме различни посещения. Предлагаме разходка из Широка лъка на нашите гости, която започва от паметника на екзарх Стефан.“*²⁸.

Широка лъка съхранява **реликви**, принадлежали на екзарх Стефан. Те са част от музейната сбирка (днес Обществена колекция) към Читалището. *„При нас са митрата, кутията в която се поставя, личният печат на Екзарха. От миналата година (2019 г.) имаме колекция неговите портрети от различните му години и постове, подарени от негов наследник, Илия Матов от гр. София. Също и рамкирана молитвата „Достойно ест“, подарена от протоиерей*

²⁷ Личен архив – 30.11.2020 г.

²⁸ Кореспонденция по имейл – 30.11.2020 г.

*Дамян Лука Каров – написана от него, на Екзарха по случай двадесетгодишното светителствуване на Софийската митрополитска катедрa. Мелодията е по Широколъшки напев*²⁹.

Безспорно най-ценна сред реликвите е митрата (короната), публикувана през 2007 г. в издание на Регионалния исторически музей в Смолян (Музейни ценности 2007: 99). Историята на донасянето ѝ в родното място на Екзарха след неговата кончина, крие някои неизвестни. Заслугата за опазването имат неговите наследници. Повечето от тях се изселват от Широка лъка, но поддържат здрави връзки с родния край и ежегодно летуват тук. Те предават митрата с кутията на Стефка Белакова — председател на Изпълнителния комитет на Общинския народен съвет в Широка лъка (1966-1974). Наследниците на Екзарха донасят короната в кметството, когато е одържавена Владишката къща в началото на 70-те години на ХХ в. Дотогава я пази в къщата, в помещение, използвано приживе от Екзарха за молитви³⁰. Ст. Белакова разказва: „Тогавa правехме организация за музейна сбирка в селото. Когато ги поканих да дадат нещо за Екзарха – „разшениха се“, по родопски казано, зарадваха се. Защото през тези години никой не смееше да продума за Екзарха. А той е бил една от видните личности на селото, за всички времена... Първоначално короната не им се даваше... После се решиха. Попитаха къде ще е изложим. Тогавa музейната сбирка беше в процес на организация. Помещаваше се в Калайджийската къща, в която нямаше много вещи...Та наследниците на Екзарха видяха, че селото сериозно се е захванало да направи музейна сбирка и дадоха короната, заедно със специалната кутия, в която се съхраняваше...Короната стоеше в кабинета ми, на библиотеката. Но при едно от посещенията на първия секретар на ОК на БКП, Димитър Димитров, той попита какво е това. Като разбра, отсече: „няма право да стои това нещо в кабинета на Председателя“. Нареди да се предаде на Църковния музей в София. Но как аз да нося короната в София! Наследниците са я предали на селото и съм обещала да я пазим. Тогавa прибрах короната с кутията в шкаф с вратички. По-късно я предадох на Музейната сбирка, на [Никола] Гъчев. В селото се знаеше за короната, но не е показвана преди демокрацията“³¹. Този спомен е потвърден и от Петър Петров - гл. архитект на Смолян, чиято съпруга е родом от Широка лъка. Във връзка с тържествата за откриване на паметника на Екзарха през 2003 г., той съобщава пред медиите, че короната е запазена и донесена в Широка лъка от готвача на Екзарха в с. Баня, родственик от фамилия Шо-

²⁹ Кореспонденция по имейл – 4.12.2020 г.

³⁰ Личен архив – 18.01.2021 г.

³¹ Личен архив – 25.01.2021 г.

Реновираната сграда на старото училище "Св. Пантелеймон", днес собственост на Пловдивска митрополия.

кови³². След „демокрацията“ митрата на екзарх Стефан рядко е на показ, но вече поради изисквания за сигурност. Експонира се временно в читалището, в предоставена за целта музейна витрина, по повод чествания на годишнини от рождението му.

Разглеждайки мястото на екзарх Стефан в съвременните измерения на културната памет на Широка лъка, се очертават външни влияния върху процеса за преосмисляне на наследството, кодирано в тази забележителна и в национален, и в световен план личност.

Най-значимо влияние оказва еврейската общност. В изложението стана въпрос за признанието на Израел и на еврейската общност към заслугите на Екзарх Стефан за спасяването на българските евреи през 1943 г. Коментира се включването им в изграждането и откриването на паметника. Организирани еврейски туристи посещават Широка лъка заради екзарх Стефан – информирани са за дейността му, обикновено поднасят цветя на паметника и търсят сувенири за него³³. През последната година интересът от страна

³² Гиневски, Хр. Как беше запазена короната на екзарх Стефан [разказва архитект Петър Петров]. – Родопски вести (Смолян), бр. 36, 12 – 18.09.2003 г., с. 4.

³³ Личен архив – 30.11.2020 г.

на мотивирани представители на еврейската общност към посещенията на Широка лъка е спрял поради пандемията. Активните връзки на кметството с посолството на Израел дават увереност на местните хора, че чувството на признателност не е променено и контактите ще продължат в бъдеще.

Друг външен за местната общност фактор са изследователите, главно историци, включително църковни, философи, литератори и др. След 90-те години на ХХ в. нараства общественият интерес към периода от българската история, в която живее екзарх Стефан. Това провокира българската историческа наука да се обърне към проблематика, свързана с Екзарха (Пенджекова 2007: 211), още повече, че се отварят забранени дотогава архивни депа, обработват се нови фондове. Но много малко от учените, работили върху проблема за дейността на екзарх Стефан и неговото място в българската църковна и светска история, имат пряк контакт с широколъшката общественост. Една от тях е доц. Русалена Пенджекова, за която „екзарх Стефан се превръща в творческа съдба“. Нейният професионален и научен път преминава в ПУ „Паусий Хилендарски“ и филиала му в Смолян и като млад изследовател има уникалния шанс да попадне в Държавен архив – Смолян на останалия извън научното ползрение дотогава личен фонд на Екзарха. Става част от екипа, подготвил и издал през 2003 г. документалния сборник, съдържащ подбрано от непубликуваното архивно наследство. Автор е на монография и редица статии и студии, посветени на екзарх Стефан.

Доц. Русалена Пенджекова изнася презентация на тема „Стефан I – митрополит Софийски и екзарх Български“³⁴ на Кръглата маса „В кадър: Широка лъка, Родопите“, организирана от Регионалния музей в Смолян, Клуба на приятелите на музея и кметство Широка лъка, проведена на 29 окт. 2014 г. Ораторската ѝ дарба и фактите, изнесени в презентацията, предизвикват към активна дискусия местните участници – представители на кметството, на училищата, читалището, съюза на хотелиерите, туристическия информационен център и др. На форума се ражда идея за организиране на публична лекция на същата тема в читалището, за да има достъп широката общественост, а не само ограничена публика, каквато присъства на кръглата маса. Това така и не се реализира. По мнение на доц. Пенджекова, „За съжаление за събития [в Широка лъка], свързани с екзарх Стефан, повече се канят политици, които едва ли знаят нещо за личността и делото му, но не и изследователи, което у мен навява известна тъга... Лично аз само веднъж съм била канена в с. Широка Лъка и то по линия на РИМ – Смолян, на кръгла маса, на която пре-

³⁴ Достъпна онлайн на сайта на Клуба на приятелите на Смолянския музей <http://www.museum-friends.com/news/page-4> (16.02.2021)

зентирах част от изследователските си резултати.“

Трета структура, която прави опити да въздейства за съхраняване на паметта за екзарх Стефан в Широка лъка, в Родопите и в България е масонската общност. Засега, поради липса на документи, българската историография не дава ясен отговор на въпроса дали митрополит Стефан е масон или само поддържа връзка с представители на това движение у нас и в Европа (Пенджекова 2007: 48-50, 192). Това не пречи на възроденото в края на ХХ в. българско масонство да го припознава като „брат“. След честванията през 1998 г. и възраждане на интереса към личността на последния български екзарх „масони от България и Италия“ имат идея за издигане паметник на екзарх Стефан I³⁵. Дали се включват в дарителската кампания за събиране на средства за паметника в родното село Широка лъка, не стана известно, а „братята“ нямат спомен за това. Но на самото откриване през 2003 г. присъства представителна група, включила се към гражданството, стемло се за тържествата. И оттогава, при всяко по-мощно честване в Широка лъка имат представители³⁶. През 2003 г. излиза от печат „Документалният сборник“, по проект на Клуб „Отворено общество“ – Смолян и с „родолюбивото спомоществователство на Ложа „Проф. Асен Златаров“. По същото време мъже от Смолян членуват в една от софийските масонски ложи. Когато в града се „донася светлина и се учредява ложа“, тя бива наречена „Екзарх Стефан“. През 2008 г., без да афишират членството си, „братята“ от масонската ложа в Смолян организират в читалището в Широка лъка представяне на филм за екзарх Стефан, създаден от местната Кабелна телевизия ФОТОН К. Там установяват преки контакти с наследници на Екзарха, живеещи в София, които се поддържат и досега. Масонската общност реализира идеята си за паметник на екзарх Стефан през 2014 г. Тяхно дело е вторият в страната, издигнат в Смолян, на площада пред църквата „Св. Висарион Смоленски“, а по-късно създават и кърт за Екзарха в самата църква. Смятат да продължат личното участие в тържества, организирани в Широка лъка в чест на техния патрон екзарх Стефан. Обсъждат идеята да се постави паметен знак на вилата на Иван Багаров в с. Баня, Карловско, където преминават последните години от живота на екзарх Стефан.

Обобщено представяне на честванията и събитията през последните две

³⁵ Богоев, М. Паметник на екзарх Стефан I ще вдигат масоните от България и Италия. – Труд, № 129, 2 май 2000, с. 29.

³⁶ Лични архиви – 5.12.2020 г., 31.01.2021 г.

десетилетия в Широка лъка, свързани с екзарх Стефан, очертава водещата роля на читалището и на кметството за организиране на местната общност, подкрепяни от училищата (ОУ „Н. Й. Вапцаров“ и Национално училище за фолклорни изкуства „Широка лъка“) и неправителствени организации. Като време и периодичност те са обвързани с рождена гата и кръгли годишнини на екзарх Стефан, също и с деня на народните будители. Пред паметника на Екзарха широколъчани изразяват почитта си по повод деня на рождението му – 7 септ., но също и на официални празници. С национално представителство тук е организирано честването по повод 140-годишнината от рождението на екзарх Стефан. Тържеството на 23 септ. 2018 г. е църковно-светско и в присъствието на главата на БПЦ, патриарх Неофит. Отслужена е света литургия, заукойна молитва в църквата „Св. Богородица“ и след това слова и поднасяне на цветя пред паметника на Екзарха.

Заклучение

Екзарх Стефан I Български е една от най-значимите личности на Родопите, оставили ярка следа с присъствието си в църковно-религиозния, обществено-политическия и културния живот на България през първата половина на XX в. С това и родното му място се вписва в националния исторически разказ. В годините на тоталитаризма личността на Екзарха е подложена на „манипулирана забрава“ от българската историческа памет.

В Широка лъка екзарх Стефан не е „забравена“ личност, макар и да е споменавана с различни оценъчни знаци – положителен или отрицателен. Тук перманентно са зачитани, разказвани и преповтаряни приносите му за просветното и културното развитие на родния край. Вярно е, че политическите обстоятелства до 1989 г. силно ограничават интереса към живота и делото му и потушават смелостта на широколъчани да заявяват свободно заслугите му. В следващите десетилетия на свободомислие и достъп до архиви, местната общност следва своята истина за тази личност, своя логика и влиянията от външния свят се приемат с частична пропускливост. Говорейки за общността, реконструираща паметта за екзарх Стефан в родното му място, сме задължени да посочим границите ѝ. Става въпрос не само за жителите на Широка лъка, но и за потомци, живеещи на други места, независимо колко често се завръщат. Най-активни сред тях са родственици на Екзарха. Групата приобщава и хора със семейни връзки с Широка лъка. Тук са и наследници на български евреи и изобщо еврейски граждани, както и представители на масонската общност в общинския център Смолян.

От началото на новото столетие в Широка лъка последователно са

сформирани и поддържани „места на паметта“ за екзарх Стефан – читалище, паметни знаци, периодични годишни чествания. В наши дни, като следващ по-мащабен проект за представяне на екзарх Стефан в културната памет в Широка лъка е създаването на музей или поне музеен кът за него. За тази идея стои на първо място местната общност, в лицето на активни общественици и читалищни дейци, подкрепена от Пловдивска митрополия, от различни неправителствени организации, от изследователи на делото му и др. Общото мнение е, че един музей с религиозна тематика ще събере в голяма степен историята на селището и може да се превърне в културно пространство, което да приобщи различни категории заинтересувана публика. Проблемът е в това, че притежавайки собствеността на сградата, последно предвидена за музейния показ, Пловдивска митрополия заема водеща позиция. А това е оторизирано от местната и държавната власт и от читалищното ръководство. Кога и как ще се реализира тази идея предстои да видим. Остава, обаче, открит въпросът кои разкази за екзарх Стефан ще се представят в бъдещото музейно пространство, кой ще ги интерпретира с езика на музеологията и последно, как местната общност и гостите ще продължат да „общуват с наследството“ на екзарх Стефан I Български в тази среда. При всички случаи мястото на тази личност в културната памет на Широка лъка е запазено.

Литература

Асман, Ян 2001. *Културната памет. Писменост, памет и политическа идентичност в ранните високоразвити култури.* София: Изд. Планета 3.

Бакалов, Георги 2011. *Личността в историята – същност и проблеми.* – В: Бакалов, Георги (науч. р-тел). *Личността в историята. Изв. на Старозагорския исторически музей.* Т. IV. Стара Загора: Регионален исторически музей – Стара Загора. Електронно издание ISSN 1314-4510.

Богданов, Богдан 2006. *Памет и идентичност или за субекта на припомнянето.* – В: *Памет, идентичност, съзнание. Текстове от интердисциплинарния семинар „Науката – разбирана и правена“.* София: НБУ: <http://bogdanbogdanov.net/pdf/30.pdf> (15.03.2021).

Български екзарх Стефан I. 1998. *Сборник избрани речи, слова, поучения, статии и архипастирски напътствия.* София: Сиела.

Гарева, Мария (ред.) 2008. *Хиляда причини да се гордеем, че сме българи.* Стара Загора: Фондация „Българска гордост“.

Георгиев, Димитър (съст.) 1947. *Широка лъка просветно огнище в Родопите.* София: Печат. Т. Т. Драгиев.

Гъочев, Никола 2002. *Диря в миналото [Исторически бележки за Широка лъка от създаването ѝ до 1989 г.]*. Смолян: [Б. изд.].

Зоински, Илия 2007. *Широка лъка [Народно читалище „Екзарх Стефан“]*. Пловдив: [Изд. авт.].

Зоински, Илия 2008. *Незабравимият Екзарх Стефан I*. Пловдив: [Изд. авт.].

Казанджиев, Светозар 2019. *Незабравимите забравени. Христоматия 1*. [4. Екзарх Стефан]. Смолян: Проглед.

Каров, Дамян 1998. *За Широка лъка с любов*. София: „Маги – Маргарита Карова“.

Лазов, Димитър 1947. *Екзарх Стефан I живот, апостолство и творчество*. София: Печат. Художник.

Любенова, Лизбет, Людмил Спасов, Русалена Пенджекова, Петя Карамфилова (съст.) 2003. *Екзарх Стефан I Български. Документален сборник*. София: Клуб „Отворено общество“ – Смолян.

Ненов, Николай 2016. *Обицване с наследството. В търсене на музейни траектории*. София: ИИК „РОД“.

Николчев, Дилян 2015. *Екзарх Стефан под „грижите“ на Държавна сигурност*. София: Военно издателство.

Нора, Пиер (под негово ръководство) 2004. *Места на памет. Т. I. От републиката до нацията*. Ивайло Знеполски (съст.). София: Дом на науките за човека и обществото.

Пенджекова, Русалена 2007. *Личността и делото на екзарх Стефан в българската историческа памет*. Смолян: Изд. Отзвук прес.

Рагичев, Раги 2006. *Широка лъка огнище на вяра, просвета и култура в Родопите*. София: Изд. ИЛИНДЕН-2000.

Регионален исторически музей „Стою Шишков“ – Смолян 2007. *Музейни ценности от Смолянска област. Каталог*. Смолян: Принта-КОМ.

Халбвакс, Морис 1996. *Колективната памет*. София: ИК „Критика и хуманизъм“.

Таня Марева

Етнолог

ул. „Наталия“ 9

4700 Смолян, България

tmareva@mail.bg

СЕЛСКИЯТ ХРАМ КАТО МЕСТЕН СОЦИОКУЛТУРЕН РЕСУРС

Росен Малчев

Резюме: Настоящият текст си поставя за задача да преоткрие селските храмове като ресурс на местното културно наследство. Затворени, изолирани и negliжирани във времето на социализма, енорийските църкви по селата крият неподозирани богатства (далеч не само църковно-религиозни), които могат и трябва да бъдат легитимирани като органична част от локалната селищна традиция и вградени в съвременната социокултурна действителност. Теренните материали, използвани за написването на текста, са добити по време на етноложки, археографски и изкуствоведски проучвания на Асоциация „Онгъл“ в Самоковската духовна околия, финансирани от Община Самоков и подкрепени от Софийската Св. Митрополия.

Ключови думи: културно наследство, археография, храм, местни ресурси

Проблемите, върху които спира своето внимание настоящият текст, отдавна се намират в ползрението на Асоциация „Онгъл“¹. До второто десетилетие на XXI в. те са обсъждани (преди всичко) в устна форма по време на дискусиите на четенията, конференциите и симпозиумите, организирани от Асоциацията. В този първоначален етап акцентът бе поставен върху един (общо)етноложки ракурс на изследване, но постепенно, с включването на колеги от други научни области, към него бяха добавени фактологични и аналитични ресурси от археографията, изкуствоведството, религиознанието, културологията.

Аргументативната част на настоящия текст е изградена от система от артефакти, наблюдавани de visu по време на етноложките, археографски и изкуствоведски проучвания на Асоциация „Онгъл“ в Самоковската духовна околия. Работата по документирането беше дефинирана, организирана и проведена в рамките на научноизследователски проект със заглавие „Описване, документирание и предписание за съхранение на книжовното ръкописно и старопечатно черковнославянско и новобългарско наследство в православните храмове от Самоковската духовна околия (Община Самоков)“, финансиран от

¹ Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл“ е нестопанска организация, създадена през 1991 г. от етнологи, българисти и слависти – университетски преподаватели, научни сътрудници, учители, краеведи и студенти. Нейната цел е да осъществява научни изследвания за българския народ в контекста на етнокултурните, верските, езиковите, социално-икономическите процеси в Евразийския регион от древността до наши дни. Акцентът е поставен върху изучаването на фолклорните традиции на българите, българската антропология, етнология и език. (www.ongal.net)

Автограф на хаджи поп Алексия Маноилович от Самоков, декември 1778 г. ААО. © Константин Рангочев.

Община Самоков и подкрепен от Софийската Св. Митрополия. Началото беше поставено през 2011 г. по инициатива на доц. д-р Елена Коцева-Арнаудова. В периода до 2020 г. бяха описани старопечатните и ръкописни фондове на 28 енорийски църкви, като кръгът бе разширен с два манастира, едно архиерейство, две музейни сбирки и една частна колекция. Проектът доби гражданственост посредством няколко научни публикации (Коцева 2011; Димитрова 2012; Георгиева 2013; Малчев, Рангочев 2019). Резултатите са сходни с онези, добити по време на работата на Асоциацията в храмове от Асеновградската (1995 - 2010 г.) и Поповската духовна околия (2014 г.). В този смисъл на гумата са репрезентативни за изследването по темата в по-широк църковно-административен и социокултурен обхват (вж. Малчев, Братанов 2020).

Кое е основното в съдържанието на археографския проект на Асоциация „Онгъл“?

1. Участниците в археографските експедиции имат за задача да заснемат, опишат и класифицират в електронен каталог ръкописни и старопечатни книги (до 1900 г.) от енорийски, манастирски, архиерейски и музейни библиотеки в Самоковската духовна околия.

2. Всички ръкописни и старопечатни книжовни паметници се описват по следните класификационни маркери: заглавие; стар инвентарен №; година на

Летописна бележка на поп Стойне от с. Поповяне, 25. март 1796 г. ААО. © Росен Р. Малчев.

издаването; място на издаването; брой листи; размер с корицата и без нея; ръкописни бележки (приписки); вид подвързия.

3. Резултатите от извършената работа са дигитални описи, обобщителни таблици и папки с фотографии на книжовните паметници. След подписването на двустранни приемателно-предавателни протоколи всички материали на хартиен и дигитален носител се предават за съхранение в Община Самоков, Градския исторически музей – Самоков, Районното полицейско управление на МВР – Самоков, Архиепископското наместничество и съответните енорийски черковни настоятелства.

4. Изработва се експертна оценка с предписания за осигуряването на оптимална климатична среда за книгите (температура, влажност, вентилация), дезинфекция, дезинсекция и гератизация на помещенията, реставрация на книжовните паметници.

В първите години от реализацията на проекта вниманието на неговите изпълнители беше съсредоточено върху книжовните паметници. Постепенно обаче обсегът на изследователския интерес се разшири и обхвана икони, стенописи, дърворезби, религиозни и битови артефакти от метал, църковна утвар, свещенически одежди, накити, монети и текстилни украси по олтарните стени, проскинитариите и мебелите, други предмети с културно-историческа стойност в черковните сгради, дворовете и жилищата, стопан-

Ламя от венчилка. Дърворезба от началото на XVII век. ААО. © Константин Рангочев.

ските и музейните постройките в тях, в частност – притежание на закрити местни просветни и културни институции.

Бихме желали в рамките на тази публикация да се спрем на три групи артефакти, наблюдавани, заснети и систематизирани от изследователите от „Онгъл“.

На първо място поставяме археографските открития на експедициите. Все пак проектът ни е озаглавен „Описване, документиране и предписане за съхранение на книжовното ръкописно и старопечатно черковнославянско и новобългарско наследство...“. В изпълнение на неговите задачи попаднахме на уникални, неизвестни и непубликувани писмени свидетелства за събития и личности от местната история, които са съхранени (преди всичко) на празните полета на страници от старопечатни книги. Текстове им са красноречиви и сами говорят за своята културно-историческа ценност.

Към най-важните от тях можем да причислим три текста:

А. Автограф на хаджи Алексия Маноилович от Самоков от 1778 г. в негатиран Псалтир от XVIII век². Неговата ценност се заключава в предположението, че зад името на този книжовник се крие или самият Алекси Велкович Попович, автор на Първия самоковски препис на Паусиевата „История славянобългарска“ (1771 г.), или негов съвременник граматик.

² От съображения за сигурност местонахожденията на цитираните старопечатни книги, както и на описаните по-долу дърворезби не се разкриват тук. Нашите колеги специалисти могат да получат сведения за тяхната локация от Научния архив на Асоциация „Онгъл“ (ААО), завеждан от автора на настоящото изложение.

Рукою писах хаджи поп Алексия
Маноилович от Самоков : 1778 гек³

Б. Летописна бележка на поп Илия от с. Алино (Халино) от 1796 г. за кърджалийското нападение над Искровете – селата по течението на реките Бели и Черни Искър, в Пролог за месеците септември-ноември от XVIII век.

Да се знае кога седеха кржлиите у румлия
многоу нужна бихъ на ристияна история
искровете изедоха собра се воска на нихъ
та учинаха масмрав – 600 кесии поплених
сиротина и паде тешка вергия – 1796 сенето
месец септемврия – 28 ден
писла попъ илия от халино

2⁴ чешире – 32⁵

3 метета – 45

3 сукна – 48

2 чешире и менте – 24

149

2 ментета наге – 20

2 наглавци моро – 65

1 калъчине – 20

1 наглавци бели – 10

264

4 наглавци крѣпе – 20

1 кожухо цргъ – 60

3 кожуси крпини – 45

389

кожух – 10

399

В. Летописна бележка на поп Стойне от Поповяне за неволите на жителите на селото по време на кърджалийските нападения над Самоков и Самоковско през същата 1796 г., написана в богослужерна книга без запазени титулни страници от XVIII в..

Да се знае кога угоха сиромаси
на войска

³ Текстовете са разчетени и нормализирани от автора.

⁴ В тази колона е записано количеството дрехи.

⁵ В тази колона е записано количеството парични знаци.

Ламя от венчилка. Дърворезба от началото на XVII век. ААО. © Росен Р. Малчев.

голема
невола
на сиромаси
от попояне
идоха 25 души и тога загинаша агата
месец марта - ке (25) ден
и караха овни от селата
поп стойне
писа
1796

На второ място обръщаме погледа си към неизвестни (частично или напълно) образци на църковната дърворезба в храмове от Самоковската духовна околия. В средата на XIX в. самоковските марангози вече са известни майстори – не само в рамките на обширната Самоковска епархия, но и извън нейните църковно-административни граници. За най-добър сред тях се сочи Стойчо Фандъков, който се учи на занаят от светогорския монах Андоний и гърка Атанас Теладур. Наред с местните творци, а като период от време и преди тях, в храмове от днешната Самоковска духовна околия работят дърворезбари от други балкански школи (Гергова 2012).

Случаите, които са в центъра на нашето внимание тук, са три двойки дървени лами от венчилките на резбовани иконостаси в Самоковско. Те са създадени в период от 150 - 200 години. Имат различна история и съвремен-

на съдба.

А. Първият пример са двойка ламии от стар иконостасен ансамбъл на храм от Самоковската духовна околия. Те са датирани в началото на XVII в. Доскоро се съхраняваха в бивш свещенически дом в двора на селски храм, превърнат в склад, но съдбата им промени своя ход след нашите теренни проучвания. След като открихме ламите с помощта на ревностни местни християни, установихме, че те се намират в лошо общо състояние и известихме за това прот. Михаил Колев, архиерейски наместник на Самоковската духовна околия, и г-р Веселин Хаджиангелов, директор на Градския исторически музей – Самоков. В резултат на подписан договор между тези две институции застрашените гърворезби са предоставени от Архиерейското наместничество на Музея в Самоков за реставриране, консервиране и съхранение.

Б. Вторият образец представлява двойка ламии, които се намират в частна колекция. Възможно е да са били резбовани през същата епоха като преходно описаните или няколко десетилетия по-късно. Доказването на тази хипотеза би ги наредило сред най-старите запазени в региона. Достъпът до тях е силно ограничен. Ламите са професионално реставрирани и консерви-

Кръст за пришиване към свещенически одежди - лице. ААО. ©
Константин Рангочев.

рани, но не са изследвани от специалисти. По тази причина не са публикувани и не са добили гражданственост.

В. Следва късна по време, примитивно изпълнена венчилка с ламии от съвременния иконостас на действаща църква в самоковско село. Уникалното при нея е двойното ѝ лице. Едното е живописано и гледа към храма. Второто не е оцветено и е обърнато към олтара. Трябва да се подчертае, че опаката част е по-фино изработена. Лицевата носи чертите на местен наивизъм. По време на работата ни в 28 енорийски и два манастирски храма в Самоковската духовна околия подобен случай не беше регистриран.

Третата група сакрални артефакти, на която бихме искали да обърнем внимание като обект, подходящ за музейно по тип устойчивостяване и последващо социализиране, включва богослужебните свещеническите одежди и сакрални принадлежности от плат. По обективни причини те са особено нетрайни и в годините се захабяват и разрушават най-бързо. Тяхната стойност обаче е особено висока, защото носят информация за важни етапи от местната църковна и социокултурна история. Тук ще посочим за пример образците, съхранени в свещеническия гардероб в новата църква на с. Белчин – „Св. св. ап. Петър и Павел“ (1884–1885 г.). Сред тях се открояват раса, епитрахили, омофори, пояси, набедреници, плащеници, антимиинси и др.

За свещенството в днешната Самоковска духовна околия черпим най-ранни сведения от Рилската повест на Владислав Граматик (1479 г.), в която е описано пренасянето на мощите на св. Иван Рилски от Царевград Търнов в Рилския манастир през 1469 г. В нея, наред с другите участници в религиозното шествие, като единствен представител на бялото духовенство, е споменат презвитер Йоан от Белчин.

„И като се свика събор, по общото решение на цялото братство и по заповед на игумена бидоха отредени и изпратени за Търново, които щяха да отидат за светеца. Поименно те бяха тези: йеромонах кир Теофан, йеромонах кир Варлаам, брат Келасий, презвитер Йоан от Белчин и някои други“ (Кръстанов 2003: 197).

Столетие по-късно сведения за местната свещеническа общност откриваме в османските данъчни регистри от XVI в., където са записани свещеници в Самоков и селата Доспей, Широки дол, Райово, Поповяне, Ковачевци, Ярлово, Злокучане, Очуша, Горни Окол, Шипочане, Гуцал, Радуил и др. (Ковачев 2001).

В село Белчин през XVII в. е построена църквата „Св. Петка“ (преди 1653 г.) върху основите на храм от XIV в. Тя по-късно е изоставена, саморазрушава се, но е въздигната и осветена отново през 2009 г. от Фондация „Възраждане на Белчин“. В нея днес могат да бъдат видени автентичните икони от апос-

Кръст за пришиване към свещенически одежди - гръб. ААО. ©
Константин Рангочев.

толския фриз от XVII столетие, изписани от св. Пимен Зографски и/или неговите ученици. Същевременно по време на експедициите на Асоциация „Онгъл“ бе (пре)открита за науката библиотеката на белчинската енория със старопечатни книги и ръкописни бележки в тях (XVI–XX в.), съхранявана доскоро в действащия селищен храм „Св. св. ап. Петър и Павел“, а от 2009 г. във фондовете и експозициите на Белчинския филиал на Градския исторически музей – Самоков (Малчев 2017: 384). Най-стар е един „Молитвеник“ („Требник“), издаден през 1540 г. от Божидар Вукович във Венеция. Той съдържа и най-ранната приписка (1742 г.), от която се разбира, че Стамо терзия купува тази книга от дяк Негро и я подарява на късносредновековната белчинска църква. (Димитрова 2011; Коцева 2011; Георгиева 2013). Към белчинската книжовна сбирка принадлежат и още няколко ръкописни и печатни сборника, които се пазят в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и Градския исторически музей – Самоков. (Джурова, Велинова 2002)

Тези факти са красноречиво доказателство за съществуването на дълга и непрекъсната църковна и свещенослужителна история в Белчинската епархия на днешната Самоковска духовна околия (до 1907 г. Самоковска митрополия).

Списъкът на артефактите с музеен потенциал в храмовете от Самоковската духовна околия може да бъде продължен с османските, австрийските, руските и пр. монети, гарени от миряни за здраве и душевно спасение, които днес украсяват иконите (преди всичко) на Пресв. Богородица; йерусалимските – картинни изображения с библейско съдържание, донесени от Божи гроб от местни хаджии; дискосите за причастие, декорирани с филигранни плетеници и надписани от своите създатели и дарители, и т.н.

Изминали пътя от възторга на неофита до обективния анализ на учения, проучвателите от Асоциация „Онгъл“ осъзнаха, че енорийските църкви (основен обект на изследване), затворени, изолирани и negliжирани във времето на социализма, крият неподозирани богатства (далеч не само църковно-религиозни), които могат и трябва да бъдат легитимирани като органична част от локалната културна традиция и вградени в съвременната регионална и национална култура. Този процес изисква три основни посоки на работа Първата е активен диалог с централните и местните църковно-административни институции на Българската православна църква, енорийските свещеници, църковните настоятелства. Втората е сътрудничество с местните власти на ниво кмет на община, общински съвет, общинска администрация, исторически музей, кметства и кметски наместничества. По първите две направления Асоциация „Онгъл“ може да сподели своите добри практики. Третата посока е работа за музейното по тип остойносттаване на откритите артефакти – обществена привилегия и професионално задължение на специалистите от общинските, регионалните и националните музейни институции.

Ние се надяваме, че в най-скоро време тези пожелания ще се превърнат в реалност поне що се отнася до Самоковската духовна околия. Нашата задача като етнологзи на терен е да документираме, класифицираме и предоставим за експертиза резултатите от своето откривателство, а като граждани – настойчиво да приканваме към инициативност и църковните, и музейните институции, както неведнъж сме го правили. Подобно на римския сенатор Катон Стари, който винаги завършвал своите речи в Сената с един и същ призив: „Прочее Картаген трябва да бъде разрушен“.

Литература

ААО: Архив на Асоциация „Онгъл“

Георгиева, Преслава 2013. Наблюдения върху бележките в старопечатни книги от с. Белчин, Самоковско. – *Годишник на Асоциация „Онгъл“*. Т. 11. Език и етнос. София: ИИК „Род“, 384–395.

Гергова, Иванка 2012. Иконостаси от XVII век в Самоковско. – Годишник на Асоциация „Онгъл“. Т. 10. *Етнос и сакрална география*. София: ИИК „Род“, 141–157.

Джурова, Аксиния, Вася Велінова 2002. *Опис на славянските ръкописи от Самоков (Из миналото на Самоков, 3)*. София: Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“.

Димитрова, Маргрет 2012. Из късното ръкописно наследство на Самоковско. – Годишник на Асоциация „Онгъл“. Т. 10. *Етнос и сакрална география*. София: ИИК „Род“, 296–317.

Ковачев, Румен 2001. *Самоков и Самоковската каза през XVI в. според описи от Истанбулския османски архив*. София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Коцева, Елена 2011. Грамотност, книги, духовност в една гражданска общност (Белчин XII–XX век). – В: *Културното наследство на Рилския манастир – състояние и перспективи на проучването, опазването и реставрацията му*. София: Изд. Изток-Запад, 184–199.

Кръстанов, Трендафил 2004. *Легенда булгарика за българската гържавност и светост*. София: ИК ДБ Митко.

Малчев, Росен 2017. *Агиология и демонология. Напрежения в структурата на фолклорната вяра*. София: ИИК „РОД“.

Малчев, Росен, Константин Рангочев 2019. Археографският проект на Асоциация „Онгъл“ на територията на Самоковската духовна околия (2011–2019). – В: *Sapere aude. Сборник в чест на проф. дфн Искра Христова-Шомова*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 315–322.

Малчев, Росен, Иво Братанов 2020. И. Нравоучение и героика. Два ръкописни текста от 1880 г. от библиотеката на храма „Св. Троица“ в село Югово, Пловдивска област. – *Език и литература*, № 1–2, „Ръкописното наследство от XIX век“, 52–71. Интернет източник: https://www.ezik-i-literatura.eu/2020/1-2/05-EiL_1_2_2020_Rosen_Malchev_Ivo_Bratanov_web.pdf (посетен на 14. 05.2021 г.)

Росен Р. Малчев

Асоциация за антропология,
етнология и фолклористика „Онгъл“
Бул. „Васил Левски“ № 134
София, България
rmalchev@abv.bg

ПРОЕКЦИИ НА МЕСТНОТО ЗНАНИЕ И ВАЛОРИЗАЦИЯ НА НАСЛЕДСТВА¹

Владимир Демирев

Резюме: Отправно начало е схващането, че местното знание е продукт на съзнанието на местни общности, които имат специфични характеристики и своеобразна структура, обем и собствена динамика. Местното знание представлява широк спектър от многоаспектна и многопластова информация. Определящо в него е системността му на живот и възпроизводство във всяко конкретно време и конкретна историческа ситуация. В местното знание е закодиран наследен културен текст, чиято роля е определяща за динамиката на възпроизводството на това знание.

Основен структуроопределящ елемент в местното знание е сакралността. Унаследяването на сакралност се мотивира чрез легенди и предания, фолклорна и християнска обредност, което по същество е вариант на валоризация на наследство с оглед възсъздаване на духовност. Често този процес има своята конкретна проекция в реалното пространство. В подкрепа на това твърдение се разглеждат поредица от сакрални топоси в Сливенско, получили възможност за „нов живот“ под една или друга форма, утвърждаващи стремеж към съхраняване на собствена идентичност – предпоставка за бъдещо благосъстояние.

Ключови думи: местно знание, наследства, валоризация, сакралност

С оглед на съдържанието в заглавието е логично най-напред да уточня какъв смисъл би трябвало да се влага в понятието местно знание. Може би отправна точка трябва да бъде схващането, че то е продукт на съзнанието на местни общности, които имат специфични характеристики, своеобразна структура и обем. Местното знание представлява широк спектър от многоаспектна и многопластова информация. Определящо в него е системността му на живот и възпроизводство във всяко конкретно време и конкретна историческа ситуация. В местното знание е закодиран наследен културен текст, чиято роля е определяща за динамиката на възпроизводството на това знание. Решаващо участие в изграждането на вариант в системата на общоетническият културен модел имат локалните специфики. И още нещо много важно – местното знание е семантичен еквивалент на потребностите на неговите носители в съответствие с ценностния им критерий за значимост. В този смисъл то е в основата на изграждането на фолклорната история. Наследената и съхранена информация в контекста

¹ Настоящият текст е резултат от работата по проект „Културни ресурси, валоризиране на наследства и местно развитие“, финансиран от ФНИ (ДН20/12 от 20.12.2017 г.)

на конкретния културен пласт е осмислена в местното знание тук и сега, но с презумпцията за нейната актуалност занаят, свързана с благополучието на общността.

Съществен белег в местното знание е самопознанието. Погледът „отвътре“ (Живков 2000: 33) определя и структурата на това знание. Самовглеждането е база за утвърждаване на собствена идентичност. В този процес съществена роля играе самооценката на фолклорното съзнание. Именно затова местното знание, в цялостния му спектър от сюжети и варианти, случки, факти, събития и личности, преминава през призмата на фолклора. Осъществява се своеобразна фолклоризация, за да се очертае фолклорният му образ – образ, предвид типа и степенята на художественост, характерна за фолклорното мислене (Живков 1977).

И още нещо, свързано със самовглеждането – участието на индивида от общността в процеса на изграждането и възпроизвеждането на местното знание. То може да е активно, когато е налице подчертано отношение към наследеното знание, изразяващо се в оценка и собствена интерпретация на неговите аспекти, дори „донаждане“ на съдържанието чрез свои възгледи. И пасивно, когато е налице почти догматично възпроизвеждане, без каквато и да е намеса и изразено отношение. Наследеното знание се възприема като аксиоматична даденост, която не подлежи на съмнение (Демирев, Дряновски 2020: 204).

Определяща роля в тези процеси има изграждането картината за свят чрез усвояване на етническото пространство и организацията на културното пространство на локално, регионално и общоетническо равнище (Калоянов 1989: 75; Калоянов 1991: 168).

Тук трябва да уточня, че съществува плътна връзка между местното знание и фолклорната биография на селището (Демирев, Дряновски 2020: 201–222). Тази биография във всички случаи е компонент в структурата на местното знание. Теренът, върху който се проектира това знание, не е само конкретният терен, върху който се разполага селището – селищният организъм има своята жизненост чрез всичко заобикалящо го като територия и като пространство. Всичко там се осмисля и възприема чрез представите за свят на селищната общност, наследени и актуализиращи се във всяко времево ниво, изграждайки картината за свят. Или казано иначе, фолклорната биография в частност и местното знание като цяло не биха били същински, ако в тях не присъства общуването с природата в землището около него (Живков 2000: 327).

Тук задължително трябва да се изтъкне много важен момент – в землището на селището има места, които притежават различен, по-висок статут от останалото пространство заради подчертана значимост в мест-

ното мислене. Те притежават собствена биография и участват активно в градежа на фолклорната биография на селището. Натоварени са с функция на основни топоси в нея и често са организираци ядра в пространството. Иначе казано, може да се говори и за фолклорна биография на мястото (Демирев, Дряновски 2020: 201–222).

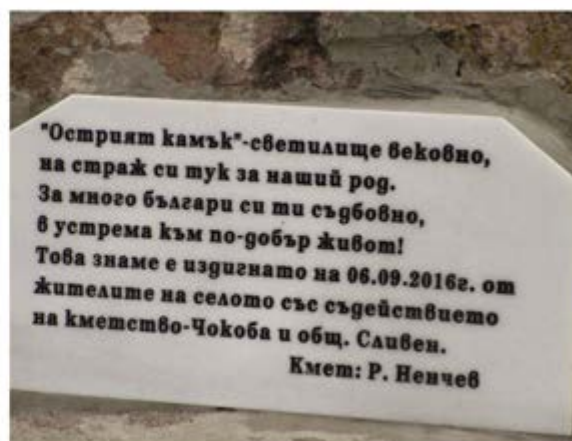
В този смисъл е важно да се подчертае, че структурата на местно знание притежава специфична динамика съобразно ценностния критерий за значимост на фактите и събитията, но във всички случаи с утвърждаване устойчивостта на общността.

Наследената и съхранена информация в контекста на конкретния културен пласт е осмислена във фолклорното знание, в което съществена роля играе митопоетичното мислене. Динамична позиция в това мислене има представата за сакралност. В голяма степен тя представлява специфичен синтез от наследени фолклорни знания и вярвания и знанията и вярата, съотносими с конкретен култ. Тази представа е определяща и за типологията на сакралните топоси, битуюващи във фолклорната история, респективно и за ролята им в системата на сакралната топография. Роля на ядра, организираци пространството – селищното, локалното, регионалното, общоетническото, съотносима с процеса на организацията на пространството по свой модел, обхващащ най-общите черти от организацията на космоса в митологичните представи и от културата на етноса чрез номинация на най-важните обекти (Калоянов 1989: 75; Калоянов 1991: 169) с оглед маркиране на своето пространство. Изключителен определител в тази номинация е съхранената историческа и културна информация. Нейното осъществяване е невъзможно без функцията на информационния код. Динамиката в развитието и жизнеността на сакралните топоси е в директна съотносимост с динамиката на неговото възпроизвеждане. И накрая, но не на последно място, проекцията на този код в сакралните топоси продуцира сакрализацията на пространството и етническата територия. Това е може би и най-важното в градежа на сакралната топография. Нейните съставни имат своя проекция в реалното пространство в категорична съотносимост с конкретиката на културния пласт. Но в случая определящо за тяхната позиция е осмислянето им в местното знание именно по степен на важност съобразно своята културна парадигма.

Едва ли е необходимо да уточнявам, че сакралността като факт и явление не е в застинало състояние, а е в непрекъснато динамично възсъздаване в различни варианти в зависимост от конкретния хронотоп. Степената на сакралност се определя именно от потребностите на общественото съзнание, от съхраненото наследено знание за сакралните топоси на локално и регионално равнище, осмислянето им чрез тези потребности в синхронен план. Взаимодействието на различните пластове има своята мотивация във

Острият камък с новопоставените
символи. © В. Демирев.

"Острият камък"-свещилище вековно,
на страж си тук за нашия род.
За много българи си ти съдбовно,
в устрема към по-добър живот!
Това знаме е издигнато на 06.09.2016г. от
жители на селото със съдействието
на кметство-Чокоба и общ. Сливен.
Кмет: Р. Ненчев

фолклорно-митологичното мислене с оглед изграждане на определен модел на сакралност. Всъщност основното в този модел е подчинено на стремеж към утвърждаване на актуална функционалност на всеки конкретен топоним и неговата степен на важност в йерархията на местното знание.

Така стоят нещата с **Острият камък** край с. Чокоба, Сливенско. В местното знание този топоним е популярен чрез легендарното предание, указващо, че тук се е хранил Крали Марко – посочват се двете му гигантски стъпки, които е оставил, като стъпил върху скалата, трапезата, на която се е хранил, мястото, където е лежало на кучето, отпечатък от зегата (пушката) му. На около 300 метра, в един от крайните селски дворове, има голяма скала (камък), с която Крали Марко е замерил сестра си, тъй като го ядосала (Демирев 2014: 15–18).

С това място са свързани няколко много важни обреди от местната културна традиция – тук се осъществяват пролетните излизания на младите през Велики пости, когато се изпълнява пролетният момински обред Буенец, изграят се момински игри с обреден характер. Когато мома от друго село става чокобенска снаха и ще живее в селото, след венчавката я довеждат тук, където се измива с водата от стъпките, връзва червен конец от своя греха на шипката до тях. Същото се правело и от булките в с. Чокоба след венчавката – своеобразно представяне пред камъка на предците. Обредно измиване и връзване на нишан се прави от всички, които посещават мястото на Св. 40 мъченици, също от момите, преди да заиграят Буенеца. Тези действия са свързани с вярването, че водата в стъпките е лековита. Дори са вземали от нея за болни в селото (Демирев 1983: 55–62).

При извършените проучвания (етнологички, фолклористични, а по-късно и археологически) се оказа, че е налице много стар пласт, върху който се „настанява“ Крали Марко. „Трапезата“ му е всъщност жертвеник – добре очертан правоъгълник, чиято ос е ориентирана на изток точно към върха Кабиле (Тау-

шан тепе). Стъпките са щерни за вода. Цялата скала е отделена околовръст от останалия терен чрез вертикално изсичане с подчертано отвесна стена на изток. При археоастрономически изследвания се потвърди ориентацията на жертвеника точно към върха на възвишението Кабиле и с изгрева на слънцето на 21 юни. Има достатъчно основания за наличие на древно култово място, вероятно светилище, свързано с култа към слънцето. За наличието на жертвеник посочва и Шкорпил (Шкорпил 1905: 415; Шкорпил 1886: 24).

Видно е, че **Острият камък** е с важна позиция в местната култура. Интерес представлява процесът на осмислянето му в местното знание. Наличието на обработка на скалата е достатъчен повод да се потърси обясне-

Жельови камъни с новопоставените символи. © В. Демирев.

ние за заварените следи на наследеното. Естествено, това се осъществява чрез парадигмата на фолклорното съзнание, в което епическият герой Крали Марко е с много висока позиция и чрез фолклорните представи и вярвания, въплътени в обредни практики. Всъщност това не е ли своеобразна валоризация на наследеното в местна културна традиция?

Такъв процес на валоризиране е налице и в наше време. Описаните обредни практики са загубили своята актуалност през XX век и почти никой не се е сетил да посещава това място. Но след извършените посочени изследвания и публикуването им (Демирев 1983: 55–62; Демирев 2014: 15–18), хората от селото започват отново да проявяват интерес към него. По моя идея и инициатива тук през 1996 г. се състоя най-многолюдният събор от поредицата „На събор край Тунджа“. Тогава се възродиха и някои от практиките, съхранени в местното знание.

Постепенно в селото се утвърди схващането, че това е много важно място и наследеното знание за него трябва да се съхрани. Тази негова значимост поражда и местна инициатива от страна на кмета на селото, подкрепен от жителите му. Тя се състои в търсенето на начин за обозначаването и

евентуално превръщането му в обект на активна посещаемост. В малката седловина до скалата е забит висок пилон, върху който се вее националният трибагреник, а мястото около него е „социализирано“ чрез поставяне на пейки. Върху морена под пилоната е залепена мраморна плоча с изписани стихове с основен мотив, обозначаващ древно светилище.

За въвеждането на мястото в социокултурното пространство е избрана датата 6 септември 2017 г., Съединението на Княжество България с Източна Румелия – изключително значим акт в новата история. На мой въпрос защо е избрана тази дата ми беше отговорено, че трябва да се случи на значима дата. Другият въпрос беше: защо пилон с националното знаме? Отговорът бе също подобен – търсене на висок символ, чрез който да се обозначи значимостта на мястото. И друго – да се вижда от трасето на магистрала „Тракия“, което минава под селото. Събитието се превръща в малък празник, на който освен местните хора присъстват и представители на общинската администрация. Така древно светилище получава своя нов живот, макар че селото е със затихващи функции и **Острият камък** трудно би се вписал активно в бъдещо развитие.

Жителите на с. Оризари, Твърдишко, също имат свое място, което е с висока позиция в местното знание. Предание разказва за човек от селото, който имал къшла на близкото скално възвишение, за трагедията с дъщеря му, обезчестена и убита от турци и за отмъщението му, запалвайки сараите на местния бей. Оттогава тези скали на върха на възвишението се наричат **Жельови камъни** (Демирев 2014: 18). Етимологична легенда обяснява образуването на тези камъни: тук Крали Марко се сбил с великана Чер арапин и като го вдигнал високо, тръшнал го на земята и той се пръснал на парчета, които се вкаменили. Дори една от скалите е наречена „Задника на великана“. На Жельовите камъни се осъществяват и пролетните обредни излизания извън селото, най-вече на младите през Велики пости, както и на други общоселски празници.

Манастирът Св. Илия и лечебният гроб на местните светци. © В. Демирев.

При неколкочкратното обстойно проучване на скалите беше установена видимата им обработка от човешка ръка, което утвърди наличие на древно скално светилище с ритуална площадка с улеи, соларни кръгове, трон, изсечен проход в скалите (Демирев 2014: 18–20). Извършено бе и археоастрономическо изследване.

И тук наличието на обработка на скалите отпреди създаването на селото се обяснява с подвиг на Крали Марко, а ритуалната площадка се свързва с друг епичен герой, Вълчан войвода – това е неговият диван, на който се излежава, следейки за преминаваща хазна по пътя през прохода.

Отново извършените изследвания засилват интереса на местните хора към мястото. То постепенно заема много висока позиция в йерархията на местното знание. Това провокира и зараждането на инициатива по неговото допълнително обозначаване. Жител на селото, който от известно време е в чужбина, предлага на местната управа да се постави обозначителен знак. На 6 декември 2019 г. на върха на възвишението е осветен издигнат голям метален кръст. Явно с оглед подчертано сакралния характер на обекта се заражда идеята за продуциране на сакралност чрез високия християнски символ. Чрез него се реализира и замисъл мястото да има визуална видимост от трасето на подбалканския път Сливен – София. В продължение на тази

Параклисът св. Константин и св. Елена и лечебният гроб на св. Елена. © В. Демирев.

идея е и направеното една година по-късно – поставен е надпис от отделни големи букви „Оризари“, обрънат към шосето. Отново е извършено осветяване, вече на комплекса, на 8 декември 2020 г.

И тук е налице двойно валоризиране на мястото – някога чрез легендите за Крали Марко и Вълчан войвода, както и чрез елементи на обредната култура, утвърждаващи високата му позиция като наследство, и втори път – след извършените изследвания и обозначаването му чрез нарочни символи и знаци. Доколко това ще се впише в бъдещото развитие на селото, което не е с особена перспектива, ще проличи във времето.

Специфичен локален вариант на валоризация на наследство, базиращо се на утвърдено местно знание, е налице относно манастира „Св. Илия“ край **с. Чинтулово, Сливенско**. В основата на съграждането на манастира е интересно легендарно предание за двама българи от село Касъмово (Чинтулово), отказали за приемат исляма (Демирев 2014: 62–74). В местното знание и респективно в историята на самия обект е налице специфичен вариант на динамика на сакралност (Демирев 2012: 651). Както в много случаи, в основата на съграждането на манастир е наличие на аязмо. Тук то се появява вследствие падналите капки кръв на убития българин Илия, който притежавал свръхкачества.

Има предположение, че манастирът е от комплекса на Малка Света гора Сливенска. Легендарното предание мотивира възсъздаването на този манастир през 1829–1830 г. Но в структурата му има и теке, което по прошение на местните жители е обърнато през 1905 г. със специален указ в параклис „Свети Илия“, осветен от сливенския митрополит (Демирев 2014: 70).

Съществува видим стремеж към утвърждаването на сакралния характер на мястото, който продължава и нататък в годините чрез категорични действия на местни хора относно въздигането на манастир. След запустяването на манастира към 1965 г. отново през 1999 г. се заражда инициатива за неговото възсъздаване. Постепенно, предимно чрез различни форми на дарения – финансови средства, доброволен труд, дарения на вещи (свещници, кандила и др.), започва възстановяването му, което трае няколко години и включва определени етапи на изграждане на църква, на параклис в текето с лечебния гроб на св. Илия Чинтуловски, впоследствие превърнат в гроб на двамата братя св. Илия и св. Димитър Чинтуловски.

Изграждат се помещения за преспиване, място за извършване на обредни действия, зографисват се църквата и параклиса и т.н. Всяка година на 20 юли тук има събор. Редовно се посещава лечебният гроб с цел получаване на помощ, оставят се дарения. Има вече и предания за излекувани болни хора, посетили манастира и лечебния гроб (нямо дете проговаря, болен от левкемия оздравява, неможещ да ходи прохожда и др.).

Определено тук е налице специфичен вариант на динамика в унаследяване на сакралност, мотивирана чрез легендарно предание, което е в основата на възсъздаване на манастир. Това по същество е и вариант на валоризация на наследство с оглед възсъздаване на духовност. Естествено, най-силна позицията има сакралността в процеса на утвърждаване на идентичност.

Локален вариант на ситуацията с лечебен гроб на християнски светец е налице в **с. Научен, Новоазгорска община**. На около един километър северно от селото се намира местността Текята. Сега там расте рехава гора от различни дървесни видове, но хора от селото споделят, че някога е имало голяма мешова (дъбова) гора. Според информация от местен жител тук е по-

строена църква през 1850 г., която после е изоставена и възстановена през 1946 г. Такъв надпис има върху плоча над входа на параклиса: „Възстановен 1946 г.“ Възстановяването е осъществено чрез дарения от местни жители – пари и труд. В средата на параклиса под гърбен капак има вкопано правоъгълно трапче с размери 60 см дължина, 40 см ширина и 30 см дълбочина. Дъното е покрито с пясък и в единия ъгъл има керамично кандило. Това трапче е известно сред местното население като „Гробчето на света Елена“.

Тук хората сядат, като си слагат краката в него (както е при лечебния гроб в манастира „Св. Илия“), за да се лекуват – „виждали хаур“. Битуват прегадания за излекувани болести. Всъщност, пак според местното знание, гробът на св. Елена е бил в югоизточната част на тази местност, но изкопали от него пръст и я донесли в направеното гробче в параклиса. В местното знание няма информация за наличие на аязмо наоколо. Не е съхранена информация и за съществувал някога ислямски храм – теке, но наименованието на местността отвежда в тази посока – Текията.

Любопитна е ситуацията с масовите посещения на това място и съотносимостта им с празници от традиционния и християнски календар. Сборът на селото е на 2 юни, „Костадиновден“ – св. св. Константин и Елена. Но на Илинден на това място се обричат и колят курбани с посещения на хора освен от селото, и от други селища в близката и по-далечна околност. Срещу този ден са преспивали за здраве. Оказва се, че някога тук се е празнувало на Св. св. Константин и Елена, но впоследствие празнуването се е преместило на Илинден. Едно от обясненията е свързано с аграрните практики.

Проектирането на наследено местно знание в конкретни дела, утвърждаващи стремеж към съхраняване на собствена идентичност е налице на няколко места край град Сливен. В местното знание те са известни като стари места, където е имало манастири от комплекса на Малка Света гора Сливенска. И навсякъде има аязми. Укрепеният манастир край река Манастирска вероятно е бил с патрони св. св. Константин и Елена. След археологически проучвания са открити зидове от крепостна стена и основи на черква. Днес е едно от местата, привличащи туристи под формата на пешни туризъм.

Надолю по Манастирска река, в местността „Селището“ се намира **Тодорово аязмо**, край което според местното знание е имало манастир. Без прекъсване през годините тук се извършват масови посещения от граждани на Сливен на Тодоровден, тъй като се счита, че тогава водата на аязмото е най-лековита. Свещеник служи служба за освещаване на водата. Хората се мият и си вземат от нея за здраве. Тук са се осъществявали и кушиите с коне.

През последните години се зароди инициатива за възстановяване на черква край аязмото с патрон св. Теодор Тирон. За няколко години е реализирана чрез дарения. Чешмата на аязмото е „модернизирана“, което едва ли променя облика ѝ в положителна посока на фона на старата конструкция. Но е видно,

че е налице утвърждаване на наследеното сакрално място като ценност в празничната култура на града.

С активна позиция в наследената празничност е **местността „Свети Георги“ намираща се на хълма Бармука**. По инициатива на местно сдружение „Св. Георги Победоносец“ през последните години започна работа по възстановяването на черквата, събора и социализирането на мястото. През 2015 г. се организира събор на Гергьовден, като важен елемент беше полагането на курбан до останките на черквата и чешмата аязмо. Неочаквано се събраха множество граждани, участваха във фолклорните празненства. Вече поредна година съборът е възстановен и интересът към мястото се завръща. Към настоящия момент черквата е почти готова – остава зографисването ѝ.

От извършените напоследък изследвания може да се заключи следното. Топосът „Св. Георги“ има своя структура и динамика във времето. Той е част от утвърдената конфигурация на свещени места по Манастирска река в западния дял на Сливенската планина и участва в сакрализацията на пространството ѝ. Утвърждава модела на култов комплекс аязмо – храм. Независимо че в местното знание не битува вярване за типа лечебност на водата на аязмото или засега не е регистрирано такова вярване, е налице достатъчно информация за посещения с поклоннически характер. Независимо от времето на изграждане, новооткритата конфигурация на тунел, отвеждащ към нарочно изсечено в скала съоръжение и скална камера (пещера), откъдето се захранва аязмото, е съществена част от култовия комплекс. Дори късното изграждане на тунел към майката на аязмото е достатъчно показателно за важността му с оглед осигуряване на достъп. Вероятно е свързано с извършване в миналото на обредни действия, които досега не са регистрирани, както и с наследени древни представи за свещеност. Съхранена е памет за провеждане на събор на Гергьовден с всички белези на култов празник. Налице са достатъчно основания да се твърди, че тоposът „Св. Георги“ има своята жизненост в паметта на сливенци и е с определена функция в сакралното

Старата и новата чешма Тодорово аязмо. ©
В. Демирев.

пространство на Сливенската планина и Сливен. Дори и поставеният напоследък от местни бизнесмени голям кръст на върха на Бармука, независимо от техните подбуди в някаква степен се съотнася със сакралния характер на топоса „Св. Георги“. А провежданият от няколко години събор на Гергьовден тук е наследник на някогашния събор, за който споменават Раковски, Шкорпил, Табаков и е в съответствие със запазеното знание в паметта на сливенци и потребностите им от общуването със свещени места. Това е ясен белег за възсъздаване жизнеността на този топос с шанс в бъдещето на сливенци (вж. Демирев 2019).

С няколко изречения искам да споделя наблюденията относно специфичната ситуация около **потопената черква „Св. Иван Рилски Чудотворец“**. Това е храмът на с. Запалня, Твърдишко, потопено във водите на яз. „Жребчево“ при построяването му. През годините след това, през сезоните пролет и лято черквата е потопена наполовина или почти изцяло. Напоследък заради засушаването почти през цялата година тя е изцяло на суша. Засилващият се интерес към нея зароди инициативи по частичното ѝ възстановяване – укрепване на фронта, подпокривния корниз, фасадата, застилане на пода с плочки и др. Оформи се и олтарът с дарени икони, свещници и друга дарена църковна утвар.

На 2 август 2020 г. в храма беше отслужена Св. Божествена Златоустова литургия, оглавена от Старозагорския митрополит Киприян. Налице е нарастващ интерес към храма. На 3 януари 2021 г. около него имаше паркирани множество автомобили, а посетители влизаха в него, палеха свеци, снимаха.

От извършения кратък преглед на сакрални обекти е видно, че те са с активна позиция в местното знание. Всъщност местното знание по своеобразен начин ги „приютява“ като наследство и „обгрижва“ тяхната жизненост. Но това е възможно само и единствено на основата на ценностния критерий на общността, която е носител на това знание. Остойностяването на вся-

Новопостроените черкви „Св. Теодор Тирон“ и „Св. Георги“. © В. Демирев.

Потопената черква в яз. „Жребчево“. © В. Демирев.

ко наследство е процес, в който механизмите на съзнанието на общността заработват, за да приемат или отхвърлят онова, което се вписва или не се вписва като ценност в нейните представи. Това е и определящото за жизнеността на всяко наследство и превръщането му в актуален културен топос.

Литература

Демирев, Владимир 1983. „Острият камък“ и мястото му в традиционната култура на с. Чокоба, Сливенско. – *Известия на музеите от Югоизточна България*, 6, 55–61.

Демирев, Владимир 2003. *Хайдутинът воин – пазител на съкровище. Предания за хайдуги в Сливенско и фолклорната история.* Сливен: ИК „Жажда“.

Демирев, Владимир 2012. Вариант на динамика на сакралност в местното знание. – В: *Изкуство и идеология.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 646–651.

Демирев, Владимир 2014. *Местно знание и сакрална топография.* Сливен: ИК „Жажда“.

Демирев, Владимир 2019. Топосът „Монастиря“ – изгубен в миналото или с шанс в настоящето (По материали от Сливенско). – *Български фолклор*, 45 (3), 273–293.

Демирев, Владимир, Диан Дряновски 2020. За фолклорната биография на селището (мястото) (по материали от Сливенско). – В: Елчинова, Магдалена, Росен Малчев (съст.). *По спиралата на познанието.* София: Нов български университет, 201–222.

Живков, Тодор Ив. 1977. *Народ и песен. (Проблеми на фолклорната песенна традиция).* София: Издателство на БАН.

Живков, Тодор Ив. 2000. *Увод в етнологията.* Пловдив: Пловдивско университетско издателство.

Калоянов, Анчо 1989. Етничното усвояване на пространството, отразено в българския фолклор (Влашка земя и Богданска). – В: *Етнографски проблеми на народ-*

ната духовна култура. София: Издателство на БАН, 75–96.

Калянов, Анчо 1991. Пирин планина в българския фолклор (Към проблема за етничното усвояване на пространството). – В: *Проблеми на българския фолклор.* Т. 8. *Българският фолклор в балканската и славянската културна традиция.* София: Издателство на БАН, 168–175.

Шкорпил, 1886. *Спомен на Сливен и манастирите му. Исторически бележки.* Сливен: Печатница на в. „Българско знаме“.

Шкорпил, Карел Вацлав 1905. Некоторые из дорог восточной Болгарии. – *Известия Русского археологического института в Константинополе*, 10, 1905, 443–502.

Владимир Демирев

Регионален академичен център на БАН – Сливен

Сливен 8800, България

ул. „Добри Димитров“ 17

vldemirev@abv.bg

ФОЛКЛОРЪТ – КУЛТУРНА ЦЕННОСТ И НАСЛЕДСТВО (ПРИМЕРИ ОТ РУСЕНСКО)

Наталия Рашкова

Резюме: Текстът откроява ценностния статус на фолклорната култура или на наследени елементи от фолклорната традиция в съвременния културен и социален живот на локалните общности. Търсят се отговори на въпросите какво от това културно наследство е ценно за съвременния човек, как то придобива стойност и се припознава като значим израз на културна принадлежност и специфика за определени общности от хора, как стремежът към съхранение и ползване на фолклорното наследство се реализира в институции и организационни форми. Разгледани са два случая от изследователски терен в Русенско, които показват начини за локално културно себеизразяване чрез представата за местни фолклорни традиции.

Ключови думи: локални общности, фолклорно наследство, читалищна самодейност, фолклор и съвременност

Като участник в научния проект „Културни ресурси, валоризиране на наследства и местно развитие“¹ имах възможност през периода 2018–2020 г. да проведа теренни проучвания на територията на областите Русе и Сливен. Във фокуса на моя изследователски интерес попадат културни практики и прояви, които открояват ценностния статус на фолклорната култура или на наследени елементи от фолклорната традиция в съвременния културен и социален живот на местните жители. В контекста на проектната проблематика възникват въпроси – дали това културно наследство е в процес на обезценяване или на остойносттаване, какво от неговото съдържание е ценно за съвременния човек, как то придобива стойност и се припознава като значим израз на културна принадлежност и специфика за определени общности от хора, как стремежът към съхранение и ползване на фолклорното наследство се реализира в институции и организационни форми.

Културологични анализи по въпроса за мястото на фолклора в различни „съвременности“ изтъкват променливост и динамика на съдържанието и обхвата на понятието, на механизмите на изява, идентифициране на елементи, функциониране, взаимодействие между фолклорна и нефолклорна култура и пр.

Традиционната култура в българските условия по принцип и по наследство притежава висок социален статус. Фолклорът за жителите на села-

¹ Проектът „Културни ресурси, валоризиране на наследства и местно развитие“ е финансиран от Фонд „Научни изследвания“ (ДН 20/12 от 20.12.2017 г.).

та е ценност по презумпция, това е наследено културно себеизразяване на местните общности. Сред тях не е изгубена представата за фолклора като базова част от местната култура. Чрез него те изразяват своята културна самоидентификация и локална принадлежност. Осъзнаването на стойността му е естествена връзка с миналото на общността, „избор на „минало“, с което е необходимо да сме свързани: като памет и като респект“ (Бокова 2013: 113). Тук по свой начин е замесена и продължително съществуващата идеологическа платформа на социалистическата култура, „в която фолклорната традиция е призната и необходима ценност със свои функции, свои възможности, обективно необходима като наследство“ (Живков 1981: 274). Актуализацията на фолклорните традиции тогава се отдава на стремежа към социална активност на население с „фолклорно естетическо образование“ (пак там). Следва да се отбележи и организирането на десетки фолклорни събори, формирали интерес към опознаването на фолклора. Същевременно в отговор на обществената необходимост от форми на културата, ориентирани към колективни ценности и изява, се разгръща движението за любителско творчество (художествена самодейност). Като културен процес и форма то е възприемано като плод на градската култура (Живков 1981: 305), но значителен дял е посветен на възпроизвеждане на елементи от фолклорното наследство и на изкуство на фолклорна основа. Този процес е направляван и управляван от специално създадени административни институции, инструкции, методически и други специализирани издания.

Съвременният изследователски поглед към културното инженерство, управлението и формите на художествената самодейност през социалистическия период в средата на ХХ в. документално и аналитично откроява свързаната с фолклора музикална самодейност. Отчетена е огромната роля на самодейността „за промяна в представата за това що е то „музикален фолклор“ в масовото съзнание и за промяна в съществуването и представянето на музикални образци от традиционната селска музика“ (Найденова 2016: 49). През първото десетилетие след налагането на социалистическия модел общата задача за представяне на „творчеството на народа“ води до смислово изравняване между „художествена самодейност“ и „фолклор“ (Найденова 2017: 21).

Наблюденията днес на такъв тип културни практики в различни региони показват, че създадените и утвърдени през социализма форми на привличане на населението към изкуство и култура са достатъчно устойчиви, за да просъществуват и през последните три десетилетия след общественно-политическата промяна след 1989 г. Тук особено силна е ролята и неизменното

присъствие на читалищната институция като граждански тип сдружение, което продължава да поддържа и развива културния живот в малките селища. Връзката на читалищата със съхраняването на фолклора като „жива старина“, с опазването на местното наследство е добре известна и показана в ретроспекция от появата им в средата на XIX в. до съвременния етап в развитието им (вж. Ненова 2016). Самите общности „преработват по свой начин процесите в собствената си култура и в един момент сами започват да я осмислят като наследство, което поражда необходимостта от нейното съхранение във вече изменени условия и в нов контекст“ (Ненова 2016: 54).

Читалищната институция е дом за съществуване на формации за представяне на различни сфери на любителското изкуство в сценично-концертна практика, сред които и „пресъздаването“ на елементи от фолклорното наследство. Форми на музикална и танцова традиция присъстват в селските читалищни прояви още във времето на синхронно функциониране на традиционната и модерната култура в селищната среда. Именно читалищната сцена се превръща в едно от първите места, където фолклорната музика е изведена от функционалния си контекст и целенасочено представена пред

Танцовият състав на с. Кривина, 1964 г. Из архива на НЧ „Отец Паисий – 1931“. © Н. Рашкова, 2018 г.

публика като културен продукт (Ненова 2016: 46). Десетилетия по-късно, когато индивидуални изпълнители, певчески, инструментални и танцови групи, възпроизвеждат образци от традиционната култура „от извора“, по силата на социокултурните условия, очакванията на публиката и звуковата среда те се подчиняват на необходимостта от актуализация, осъвременяване, сценична адаптация. Увеличаването на възможностите за сценична изява развива тенденции към разнообразяване на репертоара, към изпълняване на авторски обработки на фолклор (Джиджев 2009: 100–101). Според един от най-добрите познавачи и изследователи на съвременните процеси в трансформацията на фолклора, фолклорното наследство, „разпространяващо се при съвременните условия предимно в сценична обстановка“, е поставено пред алтернативата „да се научи да живее на сцената, творчески приемайки и прилагайки нейните високи изисквания за изкуство“ или „да вегетира, възпроизвеждайки се само като музеен експонат“ (Джиджев 2009: 106). Редом с тези публични форми за поддържане на наследството съществуват нюансите на личностното и общностното преживяване, на избора за културно себеизразяване.

Проследяването на два случая от изследователския терен в Русенско представят различни начини за изява чрез фолклора на общности в малки населени места (села и обособен квартал, присъединен към Русе). В проучваните селища основните дейности на читалищата, освен библиотечното дело, са свързани с фолклора. Ценността на фолклорното наследство е специално оповестена в уставите на народните читалища с формулираните в тях цели и дейности, сред които са: „Запазване обичаите и традициите на българския народ. Събиране на материали и предмети от народната култура с цел съхранението и опазването им за идните поколения [...] Работа с деца за обогатяване на техните знания, приобщаването им към българския фолклор и традиции и възпитание в общочовешките ценности“ (Устав на НЧ „Христо Ботев – 1927“, с. Новград, също и на НЧ „Просвета – 1915“, кв. Долапите); Според Устава, читалището в кв. Долапите „Развива и подпомага любителското художествено творчество [...] Събира и разпространява знания за родния край“. Придържането към тези ценностни аспекти се откроява в културния живот на изследваните селищни общности.

Първият пример, който представям, е малкото село **Кривина**, община Ценово, област Русе, останало вече с около 330 жители. Местни забележителности, с които селото е известно според различни публични източници, са разкритите останки от късноримски кастел (военен лагер) Ятрус, проучван с прекъсвания почти половин век от българо-немски археологически

експедиции, близостта на двете реки Янтра и Дунав (свързани с риболов), църквата „Св. Троица“ (от 1883 г.), паметна плоча на загиналите през войната 1944–1945 г. Селищният празник е на 2 юни, Ден на Ботев и загиналите за свободата и независимостта на България, установен през социализма като дата, близка до традиционния събор на храмовия празник Св. Дух. Празнува се с концерт, празнична заря, общоселско хоро, състезания по борба. Публичният образ на селото се появява в регионалните медии предимно с репортажи за „традиционните Ботеви празници“ с център върху специалното присъствие на политически лица – народни представители, общински съветници. Патриотичният акцент е подсилен с гостуването на участници в Национално дружество „Традиция“, „които предрешени като четници, застанаха на почетна стража пред паметника на загиналите във войните, придружени от две местни деца със запалени факли“². Местните институции – читалището и кметството, се споменават във връзка с празничната програма, отново в унисон с тематиката на датата – „рецитал на патриотични стихотворения, писани от местни деца, поднасяне на венец пред паметника на загиналите местни жители във войните за национално обединение, тържествена заря и хубави български народни танци“³. През един журналистически поглед⁴ социалният живот в селото (поради преобладаващото население от третата възраст) се ограничава в пенсионерския клуб и инициативите на читалищното настоятелство. Като почит към традициите и спазване на обичаи и празници местните жители изтъкват тържественото отбелязване на храмовия празник Св. Дух с курбан за здраве в двора на църквата. Читалището се определя като „единственото място за духовен живот в селото“.

В рамките на европейски проект за информационни центрове на културно-историческо наследство в община Ценово в местното читалище „Отец Паусий –1931“ са останали няколко листа сведения за селото, компилирани и събрани от секретаря⁵. В тях е отделено място за схематично описание на „традиции и обичаи“, при които не проличава местна специфика, различна от общобългарската. Например: „Гергьовден – 6 май. Това е денят на свети Георги – покровител на овчарите и стагата. На този ден се коли агне като жертва за светеца. На трапезата има печено агне, салата от пресен лук и чесън, вино и хляб“. Старата фолклорна традиция като че ли не изтъква с ярко

² <https://www.dunavmost.com/novini/krivina-otbelyaza-botevite-praznitsi> (17.02.2021).

³ Пак там.

⁴ <https://rousse.info/единственото-оживление-в-кривина-нас/> (17.02.2021).

⁵ Благодарности към секретаря на читалището Тинка Захарина за предоставената документация и информация за миналото и настоящето на селищния културен живот

Женската певческа група – с. Кривина, на събора в Копривица, 1981 г. Из архива на НЧ „Отец Паисий – 1931“. © Н. Рашкова, 2018 г.

присъствие в самопредставянето на селището, въпреки интересния анонс за пъстрия състав на населението – преобладаващо старо местно население полянци (хърцои), балканджии, тракийци и македонци. Доста по-обстоятелно е очертана хрониката на основаното през 1931 г. читалище „Отец Паисий“ – средище на активен и оживен културен живот. В описанието на читалищната дейност са отбелязани основаването на женска вокална (фолклорна) група през 1950 г., на битов хор и танцов състав през 1964 г., концертните им изяви, спечелените грамоти в прегледи на художествената самодейност и смислените години, прекарани от много хора в читалището.

Архивът на читалището съхранява албум със снимки, започнат през годината на построяването на читалищната сграда (1964), свидетелстващ за активен културен живот. Документирани са тогавашните колективи за фолклорни изпълнения – предимно в младежка възраст, облечени в специално ушито, модернизирано концертно облекло, наподобяващо традиционното. Танцовият състав, създаден през януари 1964 г., още през същата година печели първо място в общинските прегледи на художествената самодейност и се извява на сцена. Красив ръкописен надпис до фотографиите оттогава в албума гласи: „Танцовият състав след излизане пред населението. Направил през годината посещения в пет от околните села със своя програма, представил отлично читалището и селото“. Музикалният съпровод се изпълнява от традиционна гъдулка, стара изработка, както се вижда от формата и лъка. Имало е и изпълнители на кавал.

Сред снимките се отличава с традиционните си местни костюми женската фолклорна група, представила се на Националния събор на народното творчество в Копривщица през 1981 г. Сведения за изпълнявания репертоар не са запазени, но фактът на допускането им за участие в Копривщица говори за спазване на указанията за традиционност и представяне на музикален фолклор от селото. В програмата на следващия, пети копривщенски събор през 1986 г. с. Кривина е представено с три местни песни от „женска група за народни песни“, очевидно същата формация, както и от солист гъдулар.

Названието „битов хор“ на един от колективите, организиран също през м. януари 1964 г. – около 25 млади жени и двама акордеонисти, говори за изпълнение и на хорови хармонизации и обработки на фолклор. Самодейният певчески състав е участвал в популярните тогава концертни вечери с разнообразна програма (фолклорна, естрадна) за населението в българските села и е „завоювал първи места на общински и районни прегледи на художествената самодейност“.

Между 60-те и 80-те години на ХХ в. в читалището действа и самодейен театрален състав. Някои от фотографиите от читалищния албум на с. Кривина със съответни пояснителни надписи („новата читалищна сграда“, „танцовият колектив“, „вокалната група“, „битовият състав“) са поместени в книга – „юбилейно издание по случай 50-годишнината на партийната организация в с. Новград, Русенски окръг, и 25-годишнината на Деветосептемврийската социалистическа революция в България“ (Димитров 1969: 188, 192–193).

Битовият хор – с. Кривина, 1964 г. Из архива на НЧ „Отец Паисий – 1931“. © Н. Рашкова, 2018 г.

Проследяването на визуалните свидетелства за читалищния живот в с. Кривина илюстрира обичайното за онова време преминаване през процесите на културна трансформация – от традиционния музикално-танцов фолклор, вплетен в живота на местните хора, към създаване на организирани сценични формации, представлящи нови форми за изява на фолклорното наследство в условията на нефолклорна култура.

Естественият ход на времето, демографските промени, намаляването на населението, особено след обществено-политическата промяна през 1989 г., прекъсва и заличава активния културен живот в с. Кривина. Самодейните колективи престават да съществуват. Почти две десетилетия по-късно новата читалищна секретарка се опитва да възвърне читалищната дейност чрез фолклора и с усилия успява да сформира женска певческа група „Дунавски вълни“ през 2008 г. Като вид формация (8–10 изпълнителки) изглежда приемник на някогашната „вокална група“, а в репертоарно отношение се доближава до стиловата характеристика на „битовия хор“.

Групата се смята за фолклорна, но по същество почти не възпроизвежда местен репертоар. Изпълняват обработени песни, станали популярни от медии и звукозаписи, както и песенни образци от репертоара на известни народни певци от Северна България като Верка Сигерова, Мита Стойчева, Борис Машалов. Някои от певиците „знаят стари песни“, но те също не са с местен селищен произход. Акомпаниментът на групата е с акордеон, каквато е масовата практика сред подобен тип съвременни певчески формации в българските села. Някогашните свирачи на фолклорни инструменти отдавна не са между живите и с тях си е отишла местната инструментална традиция. Нишката на приемственост във фолклорната певческа традиция е прекъсната във времето и „възстановяването“ на такъв тип формация в читалището не е директно възпроизвеждане на местно фолклорно наследство. Тази формация обаче е единствена и представя селото и читалищната институция на многобройни фестивали в русенския район и другаде из Северна България, носи награди и грамоти, създава самочувствие. В читалищната библиотека е отредено видно място за всички материални знаци за оценка на изявите на женската певческа група във фестивални събития. Чрез публичната активност на групата името на селото присъства в културни програми извън местната общност, създава се престиж за читалището⁶. В личностен план участието в певческия състав носи на изпълнителки-

⁶ Например, според документална справка през 2012 г. женската певческа група е участвала в Националния събор-надпяване „Авлига пее“ в с. Обединение, община Полски Тръмбеш, в Националния фестивал за автентичен фолклор „Песни в полите на Балкана“ в с. Жълтеш, община Габрово, в Националния фолклорен

Женска певческа група – с. Кривина, 2015 г. Из архива на НЧ „Отец Паисий – 1931“. © Н. Раикова, 2018 г.

те разнообразие в ежедневието, удовлетворение от ползотворни занимания, изява на музикални способности, възможности за пътуване. Представата за локалната традиция, за съгържанието на понятието „фолклорно наследство“ се променят, но остава потребността за изживяване на общност и принадлежност.

Друг, различен пример за селищен живот с опора върху фолклорното наследство се наблюдава в русенския **квартал Долапите** – с 1600 жители, основно училище, с младо и възрастно население, с повече възможности за културна активност. Наименованието на селището произлиза от съществуващите в миналото съоръжения за поливане на градини край реката, т.нар. долапи – колело с кофички, загребващи вода от реката, задвижвано от впрегнат кон, обикалящ в кръг. Останало е и в топонимията с названието на местността Долапите и напомня за някогашния земеделски поминък на населението. Като местни забележителности се посочват църквата „Св. Архангел Михаил“ (осветена през 1909 г.) и паметната плоча на първото юношеско туристическо дружество в България, основано край река Русенски Лом в близост до селището през 1908 г. от петима русенски младежи.

Бившето село отдавна е градски квартал, но се чувства „някой път като село, някой път като град, но повечето като към село – поддържат си тради-

фестивал „Фолклорен извор“ в с. Царевец, община Свищов, във Фолклорния събор „Ценово пее и танцува“, в Деня на Община Ценово и в Общоселския събор на 2 юни в с. Кривина.

Колегарската група от гр. Русе, кв. Доланите, на сцена, 2017 г.: Фейсбук страница „Долански хроники“ (<https://www.facebook.com/Долански-хроники-651180645004777>).

ци“⁷. То е сред селищата в Североизточна България със старо местно население – т.нар. хърцои, с характерна традиционна култура, диалект, облекло, кулинария и др. Сред жителите съществува усещане за общност, отстояваща културни практики, които са били традиционни за населеното място. Моторът на общностния живот е читалището. От десетилетия и до днес там развиват дейността си фолклорни колективи – група за изворен фолклор (с представяне на обичаи), женска фолклорна група, мъжка певческа група, колегарска група, детска фолклорна група „Лазарки“, Клуб за народни танци „По нашенски“. Условиата и възможностите за приемственост на традициите са налице и се използват пълноценно. Инициативността и подготовката на читалищния екип⁸ развиват тези възможности. Те се опират на целенасочена краеведска работа за събиране на визуални документи, наследено знание и умения от носители на традицията, издирени сведения за обреди и обичаи, фолклорен репертоар. Читалището обединява привързаността на възрастното поколение към местните традиции и желанието за продължението им в съвременността с интереса на младите и децата към изява чрез фолклора. В най-дългогодишно съществуващата група – колегарската, участват възрастни мъже и младежи, които възприемат от тях старинните песенни образци със специфични местни мелодии.

В групата на лазарките се включват и големи, и малки момичета. Пресъздаването на обредни моменти и обичаи предполага участие на изпълнители с разнообразна възрастова характеристика и обхваща няколко поколения от

⁷ От интервю със Снежана Атанасова, читалищен секретар.

⁸ Секретарят на НЧ „Просвета – 1915“ Снежана Атанасова има магистърска степен по Етнология и лингвистика от Русенския университет „Ангел Кънчев“ с дипломна работа на тема „Речево поведение на хърцоите по време на семейни празници“.

пет до над осемдесетгодишна възраст. Така се привлича интерес към опознаването на локалните традиции и възграждането им в личния и общностния културен живот.

Подбор от интересния музикалнофолклорен репертоар на кв. Долапите съдържат три записани и тиражирани през 2001 г. аудиокасети от поредицата „Жива вода“ на Импресарско-издателска къща „РОД“, които показват „съхранените през годините фолклорни възприятия на общността“ (отбелязано в една от анотациите). Тези звукови свидетелства за традиционното звучене на коледарски и лазарски песни, на песни на трапеца с баладна тематика и кавалджийски мелодии фиксират в документ част от локалната фолклорна музика, легитимират значимостта ѝ като културна ценност и наследство, превръщат се в източник, образец за следовниците.

Читалищното изпълнителско „ядро“ е в основата на два типа изяви на местната традиционна култура – като организирани празнични прояви с фолклорно съдържание и като сценично представяне на събори и фестивали. Активното включване на фолклора в местната празничност, публично възпроизвеждане на празничен календар в живота на населеното място се осъществява с участието на читалищните групи и местните жители. Сред ежегодните общоселищни празнични събития са Бабинден, Трифон Зарезан, лазаруване, коледуване с обиколка по къщите и къпане на коледарския цар на реката. На сцена по фестивали и събори изпълнителите са представяли Игнажден, коледуване, Бабинден, Гергьовден, богородична пита за новородено, сватбени моменти – засевки, извеждане на булка, разбулване на булка, на блага ракия.

Съпоставката между протичането на селищен празник, възпроизвеждащ „сюжети“ от фолклорна обредност, и на неговия сценичен вариант показва различен тип изживяване и изява на смисъл, съдържание, форма, условност. *„Бабинден е един много голям празник тука в квартала, който си е традиция от едно време. Събират се сигурно стотина жени, с едно въодушевление, с много голямо желание. Още даже по Нова година почват да питат Бабинден ще има ли“.* Разказът за Бабинден в селището през погледа на главния организатор – читалищния секретар, както и фотографските албуми от различни години в страницата „Долапски хроники“ в социалната мрежа Фейсбук разкриват празнично изживяване с безспорна значимост в селищния живот.

На празника се извършват ритуални действия – вземат с каручка „бабата“ лекарка, минават по улиците, жена, преоблечена в милиционерска униформа, спира коли по пътя и иска откуп, за да минат свободно. Младите майки, родили през предходната година, облечени в носии, посрещат „така наречената

Бабинден в кв. Долапите, гр. Русе, 2014 г.: Фейсбук страница „Долапски Хроники“ (<https://www.facebook.com/Долапски-Хроники-651180645004777/>).

баба, докторката“ пред сградата на кметството и читалището с ритуал – с менче, кърпа, сапун, китка, жито, пухка. Докторката пръска над главите на присъстващите жито, шарени бонбонки и дребни монети, сложени в сито и „вече научила репликите години наред“, казва: *„Колкото са зрънцата, толкова повече да са децата! Да имат желязно здраве – това символизират монетите, желязни парички. Пъстър и шарен да е живота им – бонбонките“*. С варакосана китка ръси със светена вода, захранва младите майки – „да са сити и те, и бебетата“. Според традицията те ѝ поливат да си измие ръцете. „Бабата“ пуска сапуна и казва: „Както се хлъзга сапуна, така лесно да се раждат децата!“ Тържеството продължава в зала с угощение, забавления и игри. Повторението на някогашната традиция от реални в своя статус участници в реално време и пространство приближава ритуала към разбирането и преживяването на неговия смисъл и въздействие.

Сценичната адаптация на обичая Бабинден, с която групата на кв. Долапите е печелила не една награда на събори и фестивали, е осъществена с консултантската помощ на етнолог. Условностите на сцената и фестивалните регламенти изискват неголям брой изпълнители в съответни обредни роли, репетирано поведение, диалози, реквизит, декор. *„Представяме точно това – посрещане на бабата, ритуала, който разказах, с младите булки, със софричката, бабата, която я извеждат на кладенеца или на чешмата да я къпят. Имаме едно бутафорно – от някакво буре един дядо ни беше направил като кладенче. Някоя от младите булки вади водичка, уж полива на бабата. И се завърта хоро. Това на сцената е много компактно“*⁹. Фестивалните сценични изяви представят и показват фолклорна традиция пред външна на общ-

⁹ Цитатите в описанията на Бабинден са от интервю с читалищния секретар Снежана Атанасова.

ността публика с желанието да се подчертае оригиналното местно наследство, което изпълнителите съхраняват и ценят.

В съвременните условия традиционната култура е изгубила способност за саморазвитие и самовъзпроизводство, но фолклорното наследство намира разнообразни форми за целенасочено присъствие в локалната общност. Възрастното поколение става източник на културна информация, събират се и се записват фолклорни материали, които се разработват и превръщат в подробни сценарии за сценично представяне на фрагменти от обреди, максимално близки до поведението и символиката на традиционното изпълнение, със съответния оригинален местен песенен и танцов репертоар, вещен реквизит и т.н. Сцената и селищните празници по фолклорния календар са различни версии в жизнеността и изживяването на фолклорното наследство. Сценичното изпълнение се изработва заради необходимост от „външна“, представителна употреба на местната културна специфика, която се „играе“ пред публиката на фестивали и събори извън селището. Селищните фолклорни празници и ритуали изразяват принадлежност, изява на вътрешна потребност за съхранение и продължение на поколенчески ценности. Те сплотяват общността и поколенията (например – коледарите, младежи и възрастни, даряват събраните от тях пари след коледуването по домовете, за да платят музиката за женския празник Бабинден).

Към възвръщане на вниманието към местната специфика, към съхранение и изява на локално своеобразие са насочени многобройните фестивали и събори в русенския регион, вече утвърдени или провеждани през последните десетина години. Почти всички се осъществяват по инициатива и с организационните усилия на местните читалища. Сред интересните примери са Фолклорният събор „Обичаите по нашенски“ в с. Новград, Съборът на хърцоите в с. Кацелово, Фолклорен събор „От Дунав до Балкана“ в гр. Борово, „Сандрово пее и танцува“, „Ценово пее и танцува“, Комитски събор в с. Червена вода и още други. Всички фолклорни изпълнители от региона са участници и в емблематичния за Русе половинвековен фолклорен събор „Златната гъдулка“.

* * *

Предложените наблюдения върху битието, изживяването, формите за изява на представата за фолклорна традиция показват насоки, капацитет и възможности, съществуващи в съвременната социална реалност на проучваните локални общности. Отдалечаването от „автентичността“ на местните традиции, загубата на фолклорна памет, знание и репертоар в с. Кривина предизвикват днес ориентиране към форми, наследени и практику-

вани от читалищната самодейност в миналото. В градския квартал Долапите обществеността се ангажира да реконструира местното фолклорно наследство в живи практики и изживяване на празничност и същевременно го „изнася“ като ценно свое притежание пред публика извън селищната среда.

Новото време подновява начините за съхранение и репрезентация на фолклорното наследство. Въпреки че променя съдържанието си и представите за традиционност и автентичност, то постоянно се актуализира, обусловено от общите потребности от култура на местното население и превърнало се в част от културния потенциал на регионите.

Литература

Бокова, Ирена 2013. Културни различия – наследства и експониране. – В: Алексиева, Соня, Ирена Бокова. *Туризм и културно наследство*. София: Нов български университет, 101–121.

Джигжев, Тодор 2009. *Фолклор и съвременност. Сборник статии*. София: Съюз на българските композитори.

Димитров, Тодор 1969. *Възрожден край*. София: Издателство на Националния съвет на Отечествения фронт.

Живков, Тодор 1981. *Фолклор и съвременност*. София: Наука и изкуство.

Найденова, Горица 2016. „Тамбура, боядисана в червено, беззвучна“: селската художествена самодейност между 1944 и 1954 г. – В: *VI Академични пролетни четения „Музика и диктат“*. Сборник доклади. София: НМА „Проф. Панчо Владигеров“, 48–62.

Найденова, Горица 2017. Агитки, хоровете и седенки: първото десетилетие на управляваната художествена самодейност в България (1944–1954). – *Българско музикознание*, 41 (1), 20–43.

Ненова, Стела 2016. *Българските читалища и съхранението на фолклора*. Дисертация (ръкопис). София: Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН.

Наталия Рашкова

Институт за етнология и фолклористика

с Етнографски музей –

Българска академия на науките

ул. „Акад. Георги Бончев“, бл. 6

1113 София, България

natalia.rashkova@iefem.bas.bg

ДОБЪРСКИТЕ БАБИ: СЪХРАНЯВАНЕ И ПРЕОСМИСЛЯНЕ НА МЕСТНОТО ПЕСЕННО И ФОЛКЛОРНО НАСЛЕДСТВО В СЪВРЕМЕНЕН КОНТЕКСТ

Веселка Тончева

Резюме: Текстът представя вписаната в Националната представителна листа на елементите на нематериалното културно наследство на Република България група „Добърски баби“, чрез която във времето се предава и възпроизвежда песенният репертоар, свързан с обряда Водици, емблематичен за селото и типичен само за него. Представен е и един конкретен момент от сватбената обредност, който присъства и днес в съвременната сватба и е съпроводен с обредна песен – правенето на сватбеното знаме феруглица. Тъкмо този сегмент от местното наследство обаче, възприеман като автентичен и ценен за общността, е превърнат в „продукт“ на културния туризъм в селото.

Ключови думи: Добърски баби, песни, Водици, туризъм, сватбено знаме

Текстът ще представи ролята на вписаната в Националната представителна листа на елементите на нематериалното културно наследство на Република България група „Добърски баби“ (от с. Добърско, общ. Разлог, обл. Благоевград) за съхраняване и преосмисляне на местното песенно и фолклорно наследство в съвременен контекст¹. Село Добърско е разположено в южните поли на Рила планина. Популярността му е свързана със средновековния храм „Св. св. Теодор Тирон и Теодор Стратилат“ (наричан *Старата църква*), както и с просешката певческо-гъдуларска школа. Тя според местните наративи се смята за създадена от ослепените Самуилови войници, заселили се в Добърско на път към Рилския манастир².

Добърските баби и Водици

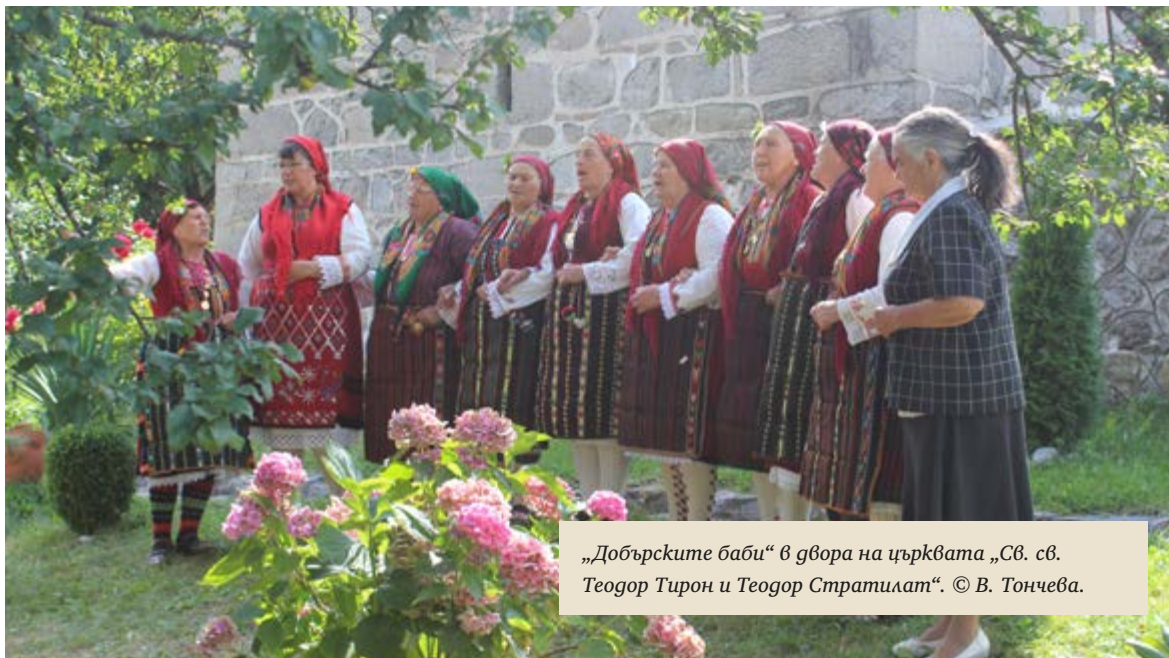
Според ръководителката Смилена Попова (р. 1938 г.) групата възниква през 1956 г., създадена като любителска формация за „празнуване на женския празник 8 март“³, която се изявява не само като певчески състав, но и представя „сценки“ – смешки⁴. По подобие на Бистришките баби, станали популярни обаче още през 70-те години на миналия век, групата „прераства в „Добър-

¹ Теренните наблюдения на авторката са извършени през 2018 г. (5–6 януари) с видеозаснемане на празника Водици от Продуцентска къща „Изограф“ ООД и в периода 17–23 август 2018 г. в експедиция, организирана и финансирана от Националния исторически музей.

² Повече за селото вж. у Цинзов 2004 и посочената там литература.

³ Вж. https://www.youtube.com/watch?v=wbwnU_VK_1E (25.01.2021).

⁴ По информация на Вера Кънчева (р. 1940), 20 август 2018 г.

„Добърските баби“ в двора на църквата „Св. св. Теодор Тирон и Теодор Стратилат“. © В. Тончева.

ски баби“ вече късно, към 80-те години, когато нещата се променят, изискванията са други⁵. Всъщност става дума за две поколения певици – първото от 50-те години на XX в. и следващото – „младите“ жени от 80-те години, които практически днес представляват ядрото на състава „Добърските баби“. Конкретният повод за събирането на последните е възстановяването на специфичния за селото момински зимен обред Водици, при който, подобно на лазарките, водичарки обикалят по домовете и изпълняват обредни песни с определена функция. Тази обредност замира около втората половина на 50-те години на XX в., след което първият изследовател, който ѝ обръща внимание, е фолклористът Костадин Динчев в своя публикация от края на 70-те години (Динчев 1979). Така той отново припомня уникалността на обряда и тъкмо неговата работа става причина за своеобразното възраждане на тази традиция.

За възстановяването на Водици в с. Добърско роля изиграва заснемането през 1985 г. от РТВЦ – Благоевград на едноименен документален филм с автор и водещ именно К. Динчев⁶. Реализира се реконструкция на обряда по спомени на по-възрастни жени, реално участвали в него на моминска възраст. Днешните „Добърски баби“, по онова време 30-40-годишни и вече сформирали певческа група на по-младите жени, изпълняват ролята на момите водичарки

⁵ Вж. <https://www.youtube.com/watch?v=uHqOS1U6VR0> (25.01.2021).

⁶ Автор и водещ: к.ф.н. Костадин Динчев, редактор: Атанас Пиронев, оператор: Ани Мойнов, режисьор: Артур Марчев.

във филма. Това става причина те да разучат водичния репертоар и дори да извършат издирвателска дейност от по-възрастните певици, които добре помнят водичните песни. По този начин се възстановява репертоар от над 30 обредни песенни образци, които се изпълняват до днес. Те се характеризират със старинност в музикалното мислене и песенните структури, целият репертоар се „разполага“ върху 4 мелодико-ритмически модела (повече вж. у Тончева 2019). В. Кожухарова-Живкова установява, че „в днешното българско село все още живеят носители на спомени за живата фолклорна традиция като доминиращ тип“ (Кожухарова-Живкова 2004: 36). В същност единствената участничка в групата „Добърски баби“, която действително е била водичарка, е Елена Белъова (р. 1937 г.). Тя се включва в обреда само веднъж, тъй като след това се омъжва.

„Добърските баби“ от своя страна предават водичните песни на днешната група от по-млади жени, която ги изпълнява на събори и фестивали. Така благодарение на приемствеността обредният песенен репертоар за Водичи практически успява да се съхрани, макар и самата обредност да се реализира единствено в реконструиран вид (и то далеч не всяка година) или в сценичен контекст. Налице са механизми на „предаване на наследството“ между различните поколения, макар и те да имат различни гледни точки, спрямо които интерпретират традицията. Според В. Ганева-Райчева с понятието „традиция“ и днес се означава принадлежността на индивида към една група, както и непрекъснатостта на една общност във времето. В Добърско разбирането за „традиция“ има своето променящо се с времето съдържание. Несъмнено то обхваща паметта и пасивното знание като характеристики, които са реликти и се осъзнават като създаващи корени. Това е и активно знание, определящо поведението на индивидите, а на последно място е нещо, което се прави, което е управляемо (Ганева-Райчева 2003: 47–48).

При социоаналитичното разпластяване като възможен подход за изследване на механизмите на наследяване Ст. Пенкова предлага като първа стъпка открояване на начините, по които се „удържа“ наследството на ниво обективни структури, т.е. институционално, а като втора стъпка – открояване на начина, по който се предава/приема наследството на ниво агенти и всекидневни практики, т. е. хабитуално (Пенкова 2012). В с. Добърско за институционалното „удържане“ важно значение има местното читалище „Просвета – 1927“, част от което са певческите групи (функционира и танцов състав). Читалището и самодейността (и всички форми, гравитиращи около тях), които правят опити за ревитализация на духа на фолклорната култура, поемат функция на съхраняващи и опазващи локалната фолклорна

традиция (Кожухарова-Живкова 2004: 40). Тъкмо чрез изявите на читалищните групи всяка година се отбелязва Водици, който от 1992 г. е обявен за празник на селото.

Сценичното изпълнение на групата от младите жени като водичарки неизменно е част от програмата. То е репрезентативно за празника – в сценичен контекст се представят обредни песенни образци с различни функции, предназначени за различни членове на семейството, за да се демонстрира богатството на водичния репертоар от Добърско. Сценичният вариант на Водици предполага изпълняването на „роли“, известна театралност и заучени реплики (напр. на „стопанката“, изпълнявана от представителка на „Добърските баби“), но това за носителите му е наследственото „знание от миналото“, поставено в съвременен контекст – „минало“, което сме „посочили и създали като важно за нас, става и се възприема като част от настоящето, то може да се съпреживява, да се управлява, да се развива“ (Бокова 2012). За голяма част от добърската общност този съвременен облик на Водици е единственият познат и възможен, като в случая важна е и празничността. Селският празник, протичащ на площада, дори и разглеждан като „възстановен“ или трансформиран, според В. Ганева-Райчева, като първична форма на организация на културната памет чрез повторемостта си посредници при предаването на знание и възпроизвеждането на културната идентичност (Ганева-Райчева 2003: 48). Подобни празници, колкото и да са променени и обновени, са интегриращ общността фактор и едновременно провокират припомнянето, активирането на елементи на фолклорната култура (вж. Кожухарова-Живкова 2004: 39).

Позитивната рецепция към празника обаче в много голяма степен се дължи именно на присъствието в него на водичния репертоар (като част от по-широка програма, често включваща и гост-изпълнител), независимо че той отдавна битува извън обредния си контекст. Устойчивата представа за Водици като специфична форма на зимна моминска обредност, непозната другаде, за добърчани е своеобразно препотвърждаване на ценността на собственото наследство, част от маркерите на локалната идентичност, но тя е споделена и с външните посетители, посещаващи селото за празника. Според А. Георгиева „стремежът е да се докаже и представи *ценността* на селището и неговата значимост пред *другите* – неговата голяма древност; специфичната му култура; значимите герои или събития, станали в него; съхранените архитектура, занаяти или кулинарни технологии – неговата *уникалност*, както гласи популярното напоследък и безкритично използвано клише“ (Георгиева 2020: 112).

Празникът Водици в центъра на селото, 6 януари 2018 г. © В. Тончева.

„Уникалността“ на групата „Добърски баби“ като един от основните двигатели за съхраняване на знанието за обреда Водици и водичния репертоар получава и външна оценка. През 2012 г. групата е вписана в Националната представителна листа на елементите на нематериалното културно наследство на Република България и това за местната общност е високо признание, което се изтъква като знак за селищната принадлежност. Чрез функционирането на групата във времето се предават и възпроизвеждат не само водичните песни, но и въобще местният песенен репертоар, съдържащ редица старинни образци. Както заявява ръководителката С. Попова, с „превръщането“ на групата в „Добърски баби“ *„ние си поставяме задача да работим малко по-конкретно, по-точно, по-типично, да изучим добърския старинен фолклор, щото е много богат, да го пренесем във годините, да достигне до нашите млади хора в селището и да се запази за вечни времена напред“*⁷. Изявите на групата в събори, фестивали и други форуми стимулира поддържането и представянето на локалния репертоар, а предаването му на групата от младите жени, както нерядко и съвместните им изпълнения, създават континуитет в традицията.

Добърските баби, сватбеното знаме и туристите

Групата на „Добърските баби“ е не само „пазител“ на песенната традиция на селото, но активно се включва в практиките, чрез които ценностно

⁷ Вж. <https://www.youtube.com/watch?v=uHqOS1U6VR0> (25.01.2021).

се преосмисля местното фолклорно наследство и се поднася на туристи. Става дума за момент от сватбената обредност, съпроводен с обредна песен – правенето на сватбеното знаме *феруглица*. И. Бокова отбелязва, че в съотнасянето на различните значения на понятието култура „особена роля днес имат процесите по превръщане в наследство на предметен свят, знания, знания-умения, хранителни практики и др., чрез които се създават специфични връзки във времето между хората и обитаваната територия“ (Бокова 2012).

Сватбеното знаме е един от малкото елементи от традиционната сватбена обредност, който се реализира и в съвременната сватба. Според местните хора *„сватба без феруглица не може, не е красиво без феруглица“*⁸. Локално специфичен вариант е изработването на две *феруглицы* – една при младоженеца и една при кума. Първата се прави в четвъртък – *„у младоженеца си се прави таа феруглица, не се носува никъде, тя си седи тука – на прозорец ли ке е, на тераса ли ке е, къшто ке е, да гледаа хората от селото, ке тука в таа къща ке има сватба в неделя“*⁹.

Сватбеното знаме се украсява с точно определени китки, увити с червен конец – цвете *турчинче* (турта), *шимшире* (чимшир)¹⁰, *летно мише* (с грузо име *димитровче*, тъй като трае до Димитровден), *старо цвете*, което се

Сватбеното знаме феруглица. ©
В. Тончева.

⁸ Георги (Гьоре) Балъкчиев, р. 1938 г., 17 август 2018 г.

⁹ Мария Балъкчиева, р. 1945 г., 17 август 2018 г.

¹⁰ Въпреки очевидната съхраненост на знанието за украсата на сватбената феруглица, налице е обаче и промяна във времето – добавянето на чимшир: „Ние едно време немахме шимшир тука, от Крупник се ожени сестра ми, донашахме, фного ни беше интересно – дръве големи шимширни, немахме шимшир. Сега веќе има“ (Мария Балъкчиева).

суши, и *миризливче*, което е *сватбарчето*. Последните две са част от *китката*, която е подарявана при канене на гости за сватбата. Важно изискване за знамето е: „*вазель не се слага, да не може да се завръже живота, живота да е отвързан, да не е връзан!*“ Накрая на върха се поставят три ябуци, „*ама са фного големи и ке паднаа като играа, ке натежè*“¹¹.

Феруглицата на младоженеца остава като „знак“ за сватбата до следващия четвъртък, когато се разваля. Днес материалите, от които е направена, се съхраняват – „*тия работи си ги кълъпясаме – феруглицата, забрадката, за некой друг па да се ожени, за друга феруглица*“, но ябълките от върха трябва „*младите да ги изедаа, така си е останало, да изедаа за здраве и сила и да се пълни кацата дèца, така са дèцата, ябълките са дèцата*“¹².

Второто сватбено знаме се прави в дома на кума, тъй като той е „*най-главен в сватбата*“ и „*сос нея се игра на орото*“. В съвременната сватба в Добърско¹³ кумът действително води хорото с *феруглицата* не само „*на площадо*“, но я взема със себе си и в ресторанта и я пази – „*там, той ке си я дръжи здраво, оти ако му я земаа, некой да си направи майтап да му я земе да игра на орото, иска да дава пари, да му дадаа пари, па ако не му дадаа, не дава феруглицата. То си така адето. Така е било. Той затаваа я стишка здраво, цел ден си я дръжи*“. Кумовото сватбено знаме също се разваля в четвъртък – „*като свърши сватбата, носува си я па у них и ке си я остави там некъде в стаята да поседи, докато я разтураа, в четвърток*...“¹⁴.

Изработването и на двете *феруглицы* е съпроводено с обредна песен, съхранена до днес и изпълнявана в сватбен контекст от някои от „Добърските баби“.

¹¹ Мария Балъкчиева.

¹² Мария Балъкчиева.

¹³ По време на теренната работа в Добърско имахме възможност да наблюдаваме изработването на сватбеното знаме на кума и ролята му в определени сватбени моменти в сватбата на внука на Мария Балъкчиева.

¹⁴ Мария Балъкчиева.

Кумът води хорото със сватбеното знаме,
сватба в с. Добърско, 18 август 2018 г. © В.
Тончева.

Феругло, бела и цървена,
феругло, синя и зелена, и.
Феругло, синя и зелена,
феругло, мудра и морава, и,
ти като летиш по небо,
ти ле маглите разбиваш, и.

Както е видно, и в музикално, и в текстово отношение песента има обреден характер. Амбитусът е терца с характерни извиквания на октава, наричани „и“-кане (върху вокал „и“), а мелодиката има речитативен характер, доближаващ я до наричане. Съхраняването ѝ вероятно се дължи и на жизнеността на практиката да се прави сватбено знаме, тъй като „Добърските баби“ имат спомен и за редица други сватбени песни, които обаче от десетилетия не се изпълняват. Такъв пример е обредна песен при плетенето на невестата: *„Имаше песен, га се плете невестата, плетат невестата, дружките са там около нея, на деня:*

Дружчи мили заплетея
и си я итро питая: и (се „ика“)
– Дружко Милице, Милице,
що ти е най-милно,
за дружки ли ти е мило
или за рождена майчица?

*При плетенето, оти дружките сек'га ке ги видиш, а майката – по-редко*¹⁵.

Интересно е, че този образец се изпълнява върху мелодията на „Феругло, бела и цървена“ и това е белег за старинност на обредния репертоар – на-

¹⁵ Мария Балъкчиева

личието на един „глас“, върху който се пеят повече от песните (вж. Кауфман 1976). Съществува спомен и за обредните действия около плетенето: *„И като я уплетяа вече... Песента свършва и макята иде, тя вече дойде там код невестата и тя вече: „Айда, щерко, до се ти сам била макя, до се си слушала макя, от сега нанам ке слушаш свекръва!“ И тура тука китка с пари на главата отгоре. (...) И тя стане невестата да ѝ цалува ръка, оная чини метания – майката, първо чини метания три пъти, послужи, прекръсти се пред невестата и тогоя и тура китката“¹⁶;*

Помни се и пеенето на трапеза: *„Като са наседали вече на таа маса тоо род, на друга... От таа маса се прорукне некой... сетне от другата маса некой си запее докато съ яде...“¹⁷*. Но такива песни днес също не са част от действащия репертоар на местните групи:

Мори, попей ми, слуго ле, попей ми,
на тая блага, ле, вечере, /2
мори, на тая блага, ле, баница,
на тава вино, ле, цървено.
Мори, да ми са госте, ле, весели,
да ми ѝе трапеза честита.
Мори, не мога, кралю, ле, да пея,
девет сам моста, ле, заградил,
ни ѝеден не съм, ле, доградил.
Мори, девет съм, цръкви, ле, заградил,
ни ѝедна не ѝе доградена. /2¹⁸

Редица моменти от сватбата са останали само в паметта и като наратив – например „калесването“ на цялото село за сватбата, дарявайки всеки с китка; носенето на баница от всеки гост, плащането при вземането на невестата и чеуза ѝ и гр. Друга, по-малка част са действащи и днес – посрещането на кума с чаши вино, вързани с червен конец и хвърляне на виното зад гърба на младоженците, посрещане на невестата от свекръвата, макар и трансформирано, но все пак реализирано в ресторанта и гр.

В рамките на този текст не бих могла да разгледам целия сватбен ритуал с неговите съхранени действащи моменти и онези, които са забравени. Фокусът на този текст е поставен върху съхранения момент на правене

¹⁶ Мария Балъкчиева

¹⁷ Пена Бучкова, р. 1948 г., 18 август 2018 г.

¹⁸ Мария Балъкчиева

на сватбеното знаме *феруглица*. Той очевидно е възприеман като автентичен, важен и знаков за общността, тъй като „Добърските баби“ освен песенен фолклор, включват именно него в „пакета“, предлаган при посещение на туристическия обект на селото – църквата „Св. св. Теодор Тирон и Теодор Стратилат“¹⁹. В глобалните условия на най-новото време културното наследство все по-активно се осъзнава като ценност, чиито ресурси могат да се използват за местно развитие. Бившият кмет и дългогодишен екскурзовод в храма Никола Найденов отбелязва по отношение на „Добърските баби“: „Често групи, които идват – било български, било чужди от други държави, си поръчват и техното „представление“, бих така казал, да изнесат пред тях една кратка програма от народни песни, обичаи и традиции“²⁰.

„Представлението“ на „бабите“ съдържа презентиране на групата и изпълняване на местни песни в двора на църквата, което обаче има по-скоро сценичен характер. По-интересно и атрактивно за посетителите, особено за чуждестранните, е изработването на сватбено знаме, придружено с обредната песен – разбира се, знамето е предварително подготвено и пред туристите само се довършва, поради времевото ограничение. Демонстрацията е придружена с кратък разказ на ръководителката Смилена Попова за значението му в сватбата и връзката му с обредното лице *кум* в местния ритуал. Всички посетители (от всяка група) са закичвани с подготвени *kitki*, с каквито в миналото е „калесвано“ цялото село за сватба.

Действието, в което са въввлечени туристите, е кумското хоро със сватбеното знаме, като за целта се избират „кумове“ – мъж и жена от групата, които получават елементи от местната традиционна носия – за „кума“ най-често рица, елек, пояс и калпак, а за „кумата“ – почти пълна женска носия и дори забраждане на главата с кърпа. „Кумът“ влиза в роля и повежда хорото с *феруглицата* под звуците на добърска песен. Не е пропуснат и кулинарният код като знак за преживяване на традицията – бабите приготвят поне два вида баницы, винаги присъства и ракия.

Налице е своеобразно (пре)откриване на атрактивността на елемент от обредността, свързан със сватбеното знаме, и адаптирането му за целите на туризма (вж. Иванова 2000: 28). Можем да говорим за „маркетинг на традицията“, в чиято сфера се включва културният туризъм (Рашкова 2004: 42). Според Международната харта за културен туризъм на ИКОМОС (Мексико,

¹⁹ Църквата е със статут на филиал на Националния исторически музей до 2019 г., когато става собственост на Българската православна църква. Описваните в текста прояви на културен туризъм бяха значително по-активни в периода на провеждане на теренните проучвания в селото през 2018 г.

²⁰ Вж. <https://www.youtube.com/watch?v=uHqOS1U6VR0> (25.01.2021).

Туристи в ролята на „кумове“. © В. Тончева.

1999) това е вид туризъм, който използва като ресурс наследството – културните и природните ценности на средата, съхраняващи колективната памет на обществото. Двама специфични вида туризъм – културен (мотивиран от културно-историческото наследство и многообразието на живата култура) и екотуризъм (ориентиран към природната среда), се стремят да постигнат резултат на устойчиво развитие (вж. Кръстев 2009).

Изборът на „Добърските баби“ да споделят своите традиционно наследени културни ценности, част от живата или възстановената традиция (песни и обредност), води до преосмислянето им като туристически ресурс. Така, подготвяйки „програма“ за туристите с местни песни и елемент от местната сватба, те създават туристически продукт, който се включва в процеса на развиване на културен туризъм в селото.

Що се отнася до туристите, границите между тях и местните, според Е. Благоева, са стабилни и се поддържат от самия туристически продукт; той предлага на чужденеца една санирана изкуствена среда, която да съвпадне максимално с хоризонта на очакванията му (Благоева 2012). Практически представяният момент от обряда е силно опростен, но обредното знаме като ключов предмет е „обяснено“, направено и включено в действието, и това за туристите е напълно достатъчно.

Е. Благоева установява, че най-общо отношенията между местните и туристите се вписват в класическата за антрополозите бинарна опозиция „ние – те“. Често липсва пряк контакт между двете групи – туристите се изолират в райски местенца и нямат никакъв достъп до външния свят (Благоева 2012). В Добърско обектът на посещение е средновековната църква и туристите не излизат извън двора на храма и не разглеждат селото. Дори в случаите, когато могат да вземат участие в някой местен празник, той обикновено е режисиран специално за тях и е отделен от истинския празник,

Китки, приготвени за туристите. © В. Тончева.

„автентично“ преживяван от местните. Е. Благоева заключава обаче, че както и да протичат отношенията между гостите и местната общност, безспорно е, че туризмът е мощен стимул за ревитализиране на традицията с реални благоприятни икономически последици за локалните общности.

Въобще в Добърско може да се говори не само за желание „да се покаже“ собствената традиция пред външни за нея субекти, но и за преосмисляне на икономическите аспекти на наследството – „бабите“ понякога изнасят програма и в хотели в Банско, където са канени, най-често пред чужденци. Разбира се, икономическите изчисления не са сред най-важните мотивиращи тази дейност фактори, но са възможен аспект от „стратегии по въз-

ползване от наследство“ (вж. Пенкова 2012).

Към процесите, протичащи при „срещата“ на традицията и туризма, съществува и друга перспектива и тя е свързана с представата за авторитетност и престиж на тази дейност – презентирането на местното наследство пред чужденци. В интервю от 2013 г. водещата задава въпрос на една от „Добърските баби“: „Бабо, гордееш ли се?“ Баба Рада отговаря: „О, *гòрдаа са фногу, я съм посрещала чужденци от Франция, Германия, Америка*“²¹. Избраните за туристите елементи на традицията стават още по-стойностни и дори нещо повече, те започват да се легитимират тъкмо чрез присъствието им в туристически контекст. Например, в разговорите с „Добърските баби“ за традиционната сватба и за *китката*, с която се кани цялото село, се наблюдава обърнат фокус – като пример се ползват чужденците, тъй като единствено в туристическата програма днес вече може да бъде видяна тази *китка*, с нея закичват всички туристи: „*Цяло село калесува, цяло село с такваа китка, като що даваме там на чужденците*“²².

И още един пример – по-детайлизираното традиционно знание като спо-

²¹ Вж. https://www.youtube.com/watch?v=wbwnU_VK_1E (25.01.2021).

²² Мария Балъкчиева.

мен остава на заден план, изтъква се тъкмо онази негова „есенция“, която се предлага на чужденците. Както стана дума по-горе, в предварителния доклад на С. Попова туристите получават информация за смисъла и ролята на сватбеното знаме и украсата му. При теренните проучвания за традиционната сватба информацията, че ябълките от върха на знамето се изяждат с пожелание за бъдещи деца, беше допълнена: „*Кака Свилена се кажува на групите за тава нещо, си кажува, друго не знам що*“²³.

В заключение, групата „Добърски баби“ играе важна роля за съхраняването и предаването на местния песенен репертоар, особено на този, свързан с обряда Водици. Сцената, фестивалът, празникът и пр. са контекстите, в които се помещава новото разбиране за традицията, в които се свързва минало с настояще, с преоткриване и затвърждаване на символните аспекти на собственото наследство не като „следи“ или „все още съществуващи“ неща, а като живеещо, като живо днес (вж. Бокова 2012).

Преосмислянето на локалното наследство, сред което е традиционната сватба, намира нови полета за изява чрез туризма, развиван в с. Добърско, част от който са и „Добърските баби“. Сполучливо избореният сватбен момент – правенето на сватбеното знаме *феруглица* и кумското хоро с него е част от туристическия продукт, предлаган за посетители. Макар че в съвременната сватба този обреден момент вече е изгубил смислите, които е имал в традиционната култура, все пак той все още е жизнен и така съществува амбивалентно – в реалната сватба и интерпретиран в туристическото „представление“, където доминира атрактивното. Съхраняването и предаването на песенното наследство, празнуването на Водици, както и презентирането на сегмент от местната сватбена обредност, дори и като търговски продукт, създават имидж на селото като „резерват“ на фолклорно наследство, но и като туристическа дестинация. Едновременно с това са опора за общностната идентичност на добърчани.

Литература

Благоева, Евгения 2012. Туризмът като културна индустрия. – В: Бокова, Ирена (съст.). *Културни наследства – политически залози и реконструирани на територии. Годишник на Департамент „Антропология“*. София: Нов български университет. Достъпен на: http://ebox.nbu.bg/ant14/view_lesson.php?id=13.

Бокова, Ирена 2012. Културни наследства и политически употреби – В: Бокова, Ирена (съст.). *Културни наследства – политически залози и реконструирани на територии. Годишник на департамент „Антропология“*. София: Нов български университет. Достъпен на: http://ebox.nbu.bg/ant14/view_lesson.php?id=9.

Ганева-Райчева, Валентина 2003. Фолклорът и фолклорното в съвременната социокултурна ситуация. – В: *Фолклорът и корените на съвременната култура (Годишни четения по хуманитаристика)*. Бургас: Международен фолклорен фестивал – Бургас, 47–56.

²³ Мария Балъкчиева.

Георгиева, Албена 2020. Нова празничност – нови идеали. – В: Ненов, Николай, Искрен Великов (съст.). *Стари места – нови празници. Известия на Регионален исторически музей – Русе*, кн. XXII, Русе: РИМ – Русе, 108–118.

Динчев, Костагин 1979. Водици и водични песни от с. Добърско, Разложко. – *Български фолклор*, 5 (2), 55–65.

Иванова, Рагост 2000. Туризмът – област на глобализация или съхранение на културни различия. – В: *Морето, културата, фолклорът (Научни четения по хуманитаристика)*. Бургас: Международен фолклорен фестивал – Бургас, 24–33.

Кауфман, Николай 1976. *Българската сватбена песен*. София: Музика.

Кожухарова-Живкова Веска 2004. Фолклорната култура като регулатор на социалните отношения в съвременното българско село. – Във: *Фолклор, културно наследство и туризъм (Годишни четения по хуманитаристика)*. Бургас: Международен фолклорен фестивал – Бургас, 35–40.

Кръстев, Тодор 2009. Историческите територии: интеграционно поле за култура и туризъм. – В: *Културно наследство: образование – наука – опазване, интегрирани в туризма (Heritage: ESPRIT)* (под общата редакция на проф. д.а.н. арх. Тодор Кръстев). Варна: LiterNet. Достъпен на: http://litenet.bg/publish25/t_krystev/istoricheski.htm.

Пенкова, Стойка 2012. „Противоречието на наследството“: механизми на наследяване и дискурсивни практики при наследниците на тракийските бежанци. – В: Бокова, Ирена (съст.) *Културни наследства – политически залози и реконструирани територии. Годишник на департамент „Антропология“*. София: Нов български университет. Достъпен на: http://ebox.nbu.bg/ant14/view_lesson.php?id=19.

Рашкова, Наталия 2004. Фолклорът – образ и ценност в туристическия продукт. – Във: *Фолклор, културно наследство и туризъм (Годишни четения по хуманитаристика)*. Бургас: Международен фолклорен фестивал – Бургас, 41–47.

Тончева, Веселка 2019. Водици в с. Добърско – обредност и музика. – *Български фолклор*, 45 (2), 158–184.

Цинзов, Лазар 2004. *Село Добърско, връстник на България*. Пловдив: Хоризонти.

Веселка Тончева

Институт за етнология и фолклористика

с Етнографски музей –

Българска академия на науките

ул. „Акад. Георги Бончев“, бл. 6

1113 София, България

veselka.toncheva@iefem.bas.bg

РЕГИОНАЛНА МУЗИКАЛНО-ТАНЦОВА КУЛТУРА – ПРЕОСМИСЛЯНЕ И ТРАНСФОРМАЦИИ

Петьо Кръстев

***Резюме:** Статията представя две позиции (на автора изследовател и на участник-наблюдател), които се отнасят до трансформации на елементи от регионалната музикално-танцова култура на Югозападна България. Материалите са базирани върху проведени интервюта със Славчо Жлебинков от Благоевград, работил дълги години в сферата на читалищното дело и художествената танцова самодейност. Етномузиколожкото проучване и анализ се формира чрез съпоставяне на две гледни точки към преосмислянето на традицията при процеси от средата на ХХ в. до днес.*

***Ключови думи:** регионална музикално-танцова култура, преосмисляне, процеси, трансформации*

Етапът, в който традицията става обект на интерес и изследване, определянето ѝ като нематериално културно наследство или фолклорна култура, е преосмисляне на явления през определена гледна точка, свързана с науката или изкуството. Впоследствие старината започва своя нов живот като изградена и формулирана представа за определена система със специфични процеси на развитие и промени. Статията представя две позиции (на автора изследовател и на участник-наблюдател), които се отнасят до трансформации на елементи от регионалната музикално-танцова култура на Югозападна България. Материалите са базирани върху проведени интервюта със Славчо Жлебинков от Благоевград, работил дълги години в сферата на читалищното дело и художествената танцова самодейност. Неговите разкази са спонтанен израз на отношението, позицията и изводите, които демонстрират дълбоко уважение и пиетет към регионалното фолклорно наследство. Етномузиколожкото проучване и анализ се формира чрез съпоставяне две гледни точки към преосмисляне на традицията при процеси от средата на ХХ век до днес.

Славчо Жлебинков¹ е роден през 1934 г. в Горна Джумая (днес Благоевград). Завършва средното си образование през 1969 г. в гимназията по текстил в Габрово. Интересите му към фолклорната танцова култура се проявяват още от основното училище. През 1953 г. преминава курсове за ръководител на танцов състав, водени от Божидар Янев – един от първите хореографи на

¹ Разговорите и интервюта със Славчо Жлебинков са правени между годините 2016–2021, като последните две са на 9.01.2020 г. и на 20.01.2021 г. (интервюто през януари 2021 г. е по телефона поради извънредната епидемична обстановка в България).

Фолклорен ансамбъл „Пирин“. В годините 1967–1969 е сътрудник (инспектор) по танцова самодейност на Благоевградски окръг към „Окръжен съвет по култура“². През 1971 г. завършва „Полувисш институт за културно-просветни кадри“ в Благоевград. Между 1970–1994 г. е последователно секретар на читалищата в гр. Благоевград (днес НЧ „Никола Вапцаров – 1866“) и с. Логодаж (днес НЧ „Иван Чаушки – 1934“). Неговата дългогодишна дейност е свързана с няколко основни линии. Те са израз на обич към

Славчо Жлебинков (Благоевград
09.01.2020 г. (сн. личен архив))

традиционната култура, която се преплита с патриотичните настроения на населението от Югозападна България, и на интерес, задълбочен и до днес към създаването и представянето на сценичното изкуство, което интерпретира традицията. Славчо Жлебинков наблюдава (най-вече чрез радио и телевизионни програми) развитието и художествената продукция, която се създава в сферата на изкуствата на фолклорна основа, като декларира своята критична позиция към широкия спектър от съвременни явления.

Като сътрудник в „Окръжен съвет по култура“ на Благоевградски окръг той изследва и документираща чрез танцова нотация (овладяна в курса на Божидар Янев) фолклорни хора от Югозападна България. Проявява интерес към традицията на преселническите общности в Горна Джумая (Благоевград). Много пъти разказва за общуването си с комитата Илия Дилберов от с. Гаваянци, Кукушко, с когото живеят в един квартал в Благоевград, и за неговата роля в популяризирането на русалийството и мъжките *тежки* танци, „характерни както за областта на Долна Струма, така и за Кукушко“ (Манолов 1987: 109). Близкото общуване на Славчо Жлебинков с хореографите Божидар Янев, Кирил Дженов, Костагин Руйчев и други творци го определя като „свидетел от първо лице“ на творческата „кухня“, оформянето и изграждането на фолклорните ансамбли. По този начин той е наблюдател и участник

² Наименованията на позициите и институциите са посочени така, както са определени от Славчо Жлебинков в неговия разказ.

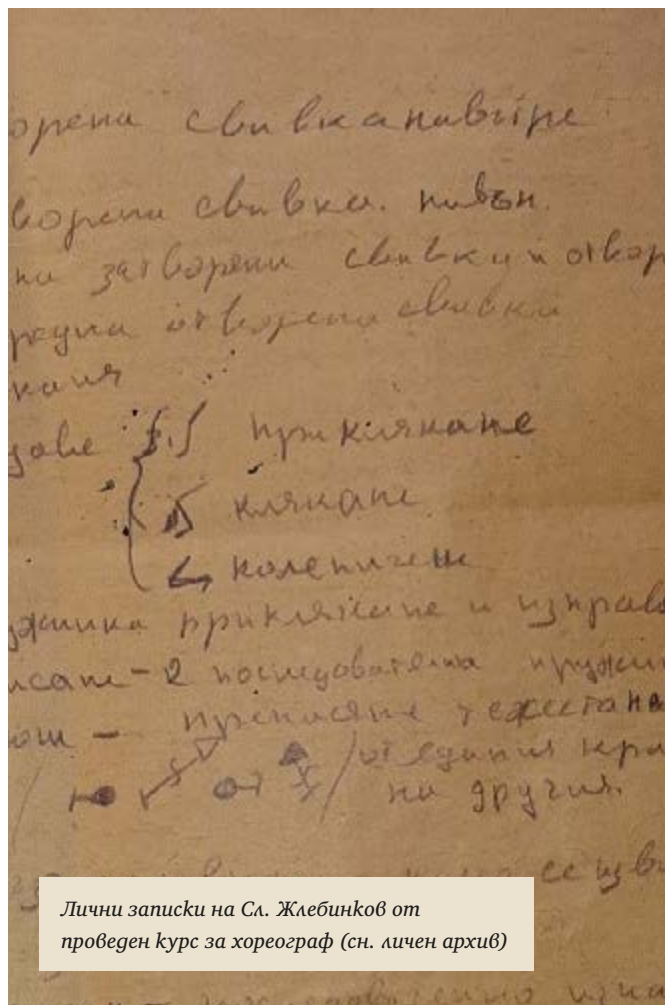
В процесите на преосмисляне и трансформация на фолклорната култура като културно наследство – ценност, свързана с отстояване на регионален и национален идентитет и формите на нейното съвременно съществуване чрез читалищната художествена самодейност и изкуството на фолклорна основа.

Промените в модела на функциониране на традицията създават предпоставки за развитие на отделните ѝ компоненти. Неразчленимостта, синкретичен характер на фолклорната култура се преосмисля като сложен синтез на различни изкуства – музика, танц, словесни изкуства и др., които в новите условия придобиват самостоятелен път на трансформации и развитие. По този начин се изграждат фак-

торите, оформящи съвременната представа за регионалното нематериално културно наследство. Всеки един от елементите е обект на изследване или творческа интерпретация в резултат на констатираните специфични белези, които създават концепцията за оригиналност, неповторимост, „екзотичност“.

Хорото „Дѐнинка“ в музикално-танцовото изкуство на фолклорна основа

Интересен пример в тази насока е разказът на Славчо Жлебинков за посоченото от него женско хоро „Дѐнинка“ (Цветков 2000: 168–170, Петров 2008: 41). През 1958 г. по покана на Кирил Дженов той отива в Държавния ансамбъл за народни песни и танци (днес НФА „Филип Кутев“) – гр. София, в ролята на консултант (познавач на фолклорните танци от Югозападна

Лични записки на Сл. Жлебинков от проведен курс за хореограф (сн. личен архив)

България). При създаването на „Македонска танцова сюита“ (музика Живка Клинова, хореография Кирил Джанев) задачата на Славчо Жлебников е да посочи няколко примера на женски хора от Югозападна България за фолклорен първообраз на музикално-хореографския текст. Той предлага на творческия екип на ансамбъла женското хоро „Дѐнинка“ по името на песента „Дѐнинко, мари, попова“: „Тая песен е от Кукуш, от кукушани съм я чул. Може и да не е от там, може и в други райони да се пее“. При показване на традиционния танцов образец, Славчо Жлебников използва вокалния съпровод на известната солистка на ансамбъла Роза Цветкова, родена в с. Склаве, Санданско. Тя изпълнява песента „Вила се, развила“, различна от „Дѐнинко, мари, попова“. Може би това е една от основните причини за промените в музиката и хореографската лексика при преосмислянето и трансформирането на фолклорния материал като част от сценично авторско произведение на изкуството или, както самият Славчо Жлебников казва, „това вече е творческа работа“. Хорото, или по-скоро вече танцът „Дѐнинка“ – част от авторско музикално-танцово произведение, придобива популярност като образец на „пиринския фолклорен танцов стил“ и става основа при изграждане на други произведения. Най-известното от тях е „Празнични танци“ (музика Кирил Стефанов, хореография Кирил Харалампиев), изпълнявано от Ансамбъл „Пирин“³, а впоследствие и от други формации⁴. В „Празнични танци“ „Дѐнинка“ оформя цялостен, самостоятелен, смислово завършен композиционен дял в музикално-танцовата форма. Фолклорният материал, който е пример за модел на женска игра във фолклорната традиция, се преосмисля творчески като типичен за Пиринския край женски стил на танцуване с подчертано лиричен характер на „особено очарование“⁵.

Основната промяна, която настъпва в музиката, съпровождаща хорото, е смяната на вида на размера от 7/8 (7/16) с първи удължен дял – в 7/8 (7/16) с трети удължен дял. Това води до преосмисляне на хореографската структура и лексика. В традиционния вариант, посочен и изпълнен от Славчо Жлебников, размерът 7/8 е с първи удължен дял. Същата метроритмична организация се наблюдава и при зурнаджийската мелодия, близка до песенния модел. При творческото преосмисляне – музиката на Живка Клинова и впоследствие на Кирил Стефанов, вариантът на 7/8 е с трети удължен дял.

³ <https://www.youtube.com/watch?v=6yIibUWW7e0&t=610s> (1.02.2021).

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=i0oGOnL2TOU>, <https://www.youtube.com/watch?v=RCsOwMaWVSY> (1.02.2021).

⁵ Определение за женския танцов „пирински стил“ на проф. Кирил Джанев – хореограф и дългогодишен ръководител на ФА „Тракия“ във филма „Танците на българина“ <https://www.youtube.com/watch?v=bPfbEjA2750> – от 31,15 мин. (1.02.2021).

Фолклорната песен „Денинко, мари, попова“ е със строфа (мелодийна редица) в рамките на седем такта (3+4). Интонационният модел е изграден на базата на повторение на едно ядро, като първия път то остава „неузказано“ с прекъсване на думата на трети такт, а при повторението е завършено (Пр. 1).

Пр. 1⁶.

$\text{♩} = 220$

Де-нин-ко ма-ри ли по-по Де-нин-ко ма-ри ли по-по-ва.
По-по-ва ма-ри ли дя-ко по-по-ва ма-ри ли дя-ко-ва.

В зурнаджийския инструментален вариант първоначалният интонационен импулс е сходен с песенния. Музикалната фраза обаче е със структура осем такта – (4+4). Тази конфигурация се запазва и в производните на основния модел инструментални съчетания (Пр. 2). Като мелодичен строеж и двата варианта (вокален и инструментален) са най-близки до степените на хроматичния тетрахорд (в песента – хроматичен тетрахорд с подосновен тон, в инструменталния вариант – хроматичен пентахорд с подосновен тон), който е в основата на макам хиджас.

Пр. 2⁷.

$\text{♩} = 200-220$

При авторската интерпретация на Кирил Стефанов и Кирил Харалампиев на преден план е изведена лиричната страна на тематичния материал. Темното е значително по бавно от фолклорния първообраз. Въпреки смяната на вида на размера от 7/8 с първи удължен дял към 7/8 с трети удължен дял, в началното музикално построение (въведение от тамбури) са запазени интонационното ядро на песента и мелодичният вид – хроматичен тетрахорд с подосновен тон (Пр. 3).

⁶ Нотният запис на песента е според изпълването на Славчо Жлебинков.

⁷ Нотният запис на хорото „Денинка“ е от изследването на Николай Цветков „Танцовият фолклор на Петрич“ (Цветков 2000: 170).

Пр. 3.

Музикален нотен запис за Пример 3. Състои се от две реда: горният е за глас, долният е за акордово съпроводение (сърпровод). Темпото е 7/8 такта.

Авторската музикално-танцова интерпретация се „заиграва“ с тритактовото първо изложение на тематичното построение в песенния вариант, като всички производни структури са конфигурирани във варианта 3+3+3 такта. Първата и втората тройка тактове са изложение на материала и негово вариантно повторение. Последните три такта сякаш „изчакват“ експонирането на хореографската лексика, която също е оформена като фраза в рамките на девет такта. Финалът на музикалното изложение е подчертан с фигурата при хармонико-ритмичния съпровод (ритъм-тамбура, чело-тамбура, контрабас и тарамбука). Музикалното развитие е продължено с нов тематичен материал и включване на женски хор. Първоначалната тематична структура е без текст (на вокал „а“), а втората е с текст (*Мило пиле, Радуиле, хайде да се любиме*). Като музикално съдържание песента е много близка до посочената вече „Вила се, развила“ (Пр. 4). Основната разлика отново е видът на музикалния размер – 7/8 с първи удължен дял при песента „Вила се, развила“, изпята от Славчо Жлебинков и 7/8 с трети удължен дял при песента „Мило пиле, Радуиле“, както и по-бавното темпо при Ансамбъл „Пирин“.

Пр. 4⁸.

Музикален нотен запис за Пример 4. Темпото е $\text{♩} = 220$. Текстът под нотите е: Ви - ла се раз - ви - ла бре ма - ле та - я го - ра зе - ле - на

Пр. 5.

Музикален нотен запис за Пример 5. Темпото е $\text{♩} = 130$. Текстът под нотите е: Ми - ло пи - ле Ра - ду - и - ле хай - де да се лю - би - ме.

⁸ Нотният запис на песента е според изпяването на Славчо Жлебинков.

Музикалното развитие на хорово-оркестровата фактура предполага разширение на тоналния план. След първоначалното въстъпление на тамбуриците – хроматичен тетрахорд с подосновен тон (макам хиджас) с тоника ми, въвеждането на хора е във фа диез минор, а следващото построение (*Мило пиле...*) е във фа диез мажор. При него е използван и полифоничен похват – основният тематичен елемент, изпълнен от високите гласове, се повтаря с един такт забавяне (канон) от ниските гласове, диатонична секста по-ниско. Това е резултат от развитието на материала, от една страна, и запълване на „пространството“ чрез „доузяване“ на песента от ниските гласове в последната три тактова група, от друга. Съпоставянето между ми хиджас и фа диез минор има своя генезис в мелодичното изграждане на някои зурнаджийски мелодии от Петричко. Музикалната структура на хорото „Ой, Марию“ (Цветков 2000: 157) е много сходна с тази на „Дѐнинка“. Първият дял е изграден от хроматичен тетрахорд с подосновен тон с тоника ре. Вторият е от фригийски дихорд с основен тон ми. Мобилната роля на тона ми бемол, неговата промяна в ми като временна тонална опора е в основата на ладообразуването.

Преосмислянето на фолклорния материал и трансформациите, които той придобива в резултат на това, са свързани с линии на музикално-танцово взаимодействие и паралелни процеси при музикално-хореографската интерпретация. В традиционния вид хорото „Дѐнинка“ е много близко до осем тактовата микроформа⁹ на „Четворката“, „Малешевско хоро“ и др. Вариантът, който изпълнява Славчо Жлебинков е два пъти изиграване на танцовата фраза (микроформа) от осем такта и трети път изиграване на фразата до пети такт с промяна в посоката на движение – 8+8+5 – общо 21 такта. 21 такта са три завършени строфи от песента (7+7+7). Прекъсването на третото изиграване на танцовата фраза на пети такт е свързано с търсене на симетрии и паралели между музикално и хореографско развитие и формообразуване – едновременно завършек на музикална и танцова фраза. За съвременния изследовател показаното от Славчо Жлебинков е със стойността на традиционна регионална музикално-танцова култура. От друга страна, моментът, в който той издирва и се запознава с тази култура, е свързан с процеси на музикално-танцово взаимодействие и неговото преосмисляне от гледна точка на теорията за музикалните размери, принципи на музикално-танцовото единство на изграждане и др.

Творческите решения на Кирил Харалампиев в „Празнични танци“ създа-

⁹ При етнохореоложкият анализ е използвана терминологията от изследването на А. Илиева „Теория и анализ на фолклорния танц. Принципи на формообразуването в българския танцов фолклор“ (Илиева 2007).

ват съвсем различен модел на „Дѐнинка“, където хорото е заменено от хореографска лексика, по-близка до солова женска игра. Хореографската структура е в рамките на девет такта. По-горе стана въпрос за музикалното решение във връзка с напасване на музикалното и хореографското развитие. Този вариант на „Дѐнинка“ става популярен, изучава се в специализираните училища, изпълзва се в множество хореографски проекти и се трансформира в „пирински модел“ на женски танцов стил. Той е с подчертана лирична природа, грация на танцовите движения, мекота и нежност – във връзка с „белези на един по-късен етап в развитието на танцовата култура, където повече се чувствава възрожденският идеал за жена“ (Илиева 1989: 76), за разлика от „екстатичната танцова дейност (съхраняваща или не нещо от вихреността, буйността на екстатичния танц)“ (Илиева 1989: 69) при старинните модели на игра. Хореографското решение на „Дѐнинка“ е пример за изграден авторски вариант на творческа трансформация. Той „снароднява“ подобно на много песенни авторски образци на фолклорна основа и се възприема и интерпретира като пример за регионална фолклорна танцова култура. Едновременно с това в художествената самодейност на гр. Петрич битува и традиционният вариант на хорото „Дѐнинка“ – „женско хоро от Петрич“, най-често с музикален съпровод на зурнаджийско-тъпанджийска формация (Цветков 2000: 168–170).

Трансформации на русалийството в сценичните изкуства

Русалийските игри и музиката, която ги съпровожда, са един от основните идентификатори на съвременните представи за регионалната музикално-танцова култура на Югозападна България. Традицията на преселниците от Кукушко, Гевгелийско и Доѝранско се трансформира в различни форми на музикално-танцови проявления. Във връзка с русалийството Славчо Жлебинков разказва за своето общуване с Илия Дилберов, който е един от основните фактори за популяризирането, запазването и практикуването на тази традиция в България. Илия Дилберов, родом от с. Гаваянци, Кукушко, е революционер, участник в много събития около Илинденско-Преображенското въстание и борбите за свобода. Неговата колоритна личност е източник на вдъхновение на известни български творци. Той е прототип на образа на Дилбер Танас от романа „Литургия за Илинден“ на Свобода Бъчварова и игралния филм „Мера според мера“ на режисьора Георги Дюлгерев. По спомениите на Славчо Жлебинков, Илия Дилберов, с когото до края на 50-те години на ХХ век живеят в съседство, е наследник и носител на русалийската танцова традиция. През 1925 г. Дилберов създава русалийска дружина с представите-

Русалийската дружина на Илия Дилберов – 1925 г.
(сн. ДА – Благоевград; ф. 1563, оп. 1, а. е. 23, л. 1).

ли на преселническите групи от Кукушко в Горна Джумая, с която „обхождат близките села Бараково, Кочериново, Стоб, граговете Дупница и Кюстендил, където играят с благотворителна цел“¹⁰ (Хаджиева, Василева 2016: 78). От Илия Дилберов Славчо Жлебинков наследява като знание някои от хората, част от русалийския обичай, и тяхната музика. Той е свидетел на трансформацията на традиционен обред в публично, представително за определена общност събитие „танц за чифт саби и една балтия“ (Хаджиева, Василева 2016: 78), което впоследствие се практикува като концертна проява¹¹.

Произходът на русалийския обред – „древен народен обичай“ (Шанкарев 1884), свързан с „прастари празници, митове и представи“ (Арнаугов 1972: 11), специфичните практики и музикално-танцовият компонент са предпоставка за творчески търсения и идеи за сценична реализация. В тази връзка през втората половина на ХХ в. русалийският обред, преминал в представително публично, празнично събитие, се трансформира в сценична музикално-танцова сцита, част от читалищната художествена самодейност. Впоследствие тя се преосмисля творчески като тематично музикално-танцово произведение – част от репертоара на някои фолклорни ансамбли¹².

¹⁰ Според разказите на Славчо Жлебинков през 40-те – 50-те години на ХХ в. съществуват и други русалийски групи в различни български градове, които са съставени от преселници от Кукушко. Такава например е русалийската група от кв. Захарна фабрика – София.

¹¹ По спомените на Славчо Жлебинков едно от последните представления (на което той е свидетел) на русалийската група на Илия Дилберов е през 1951 г. на Кукушка вечер в благоевградското читалище.

¹² Русалийските игри като публично събитие, част от художествената самодейност – <https://www.youtube.com/watch?v=JhmMkdPS8yk&t=67s>, https://www.youtube.com/watch?v=cjYTxmP_voU (1.02.2021), и професионалното изкуство на фолклорна основа в репертоара на Ансамбъл „Танец“ – https://www.youtube.com/watch?v=PXH_zIUC1HQ (1.02.2021), са придобили широка популярност и в Република Северна Македония.

„Русалийската сюита“ става част от Станчинарските игри на 1 януари в град Петрич. От средата на ХХ век до днес игрите са повод за организиране на градски празник. В центъра на Петрич се събират станчинарските групи от всички махали. Всяка формация прави представяне пред жури от експерти, което класира групите по предварително определени критерии. Играта на русалиите, като част от станчинарската група на всяка отделна махала, е самостоятелно обособен дял¹³.

Сюитата (както се е практикувала и се практикува до днес на територията на България) съдържа няколко основни момента. Първият от тях е експозиционен и представя русалийската дружина, която в свободен ход под ритъма на музиката се нанася на сцената или в пространството за игра – „Ход“, „Ход аваси“, „Алай“¹⁴ бей“ (Манолов 1987: 100). Наричан е *първо русалийско, първа русалийска* (Янев 1958: 8–9, Манолов 1987: 100, Цветков 2000: 140–141). Според Славчо Жлебинков този фрагмент, или по-скоро музиката към него, не съществува във варианта, игран от дружината на Илия Дилберов и е прибавен при формациите от гр. Петрич: „Кукушани не ходат по улиците с алай, защото алай е марш на турската еничарска войска... но там (в Петрич – б. м., П. К.) бай Джамал (музикантът зурнаджия – б. м., П. К.) изигра тая роля и Коста Петров (ръководителят на групата – б. м., П. К.) вмъкват алая в русалийските игри“. Според него *първо русалийско* съвпада с описаното от горепосочените автори второ русалийско (Янев 1958: 10–11, Манолов 1987: 101–102, Цветков 2000: 141–143), което е инструментален вариант на песента „Девойче, девойче“ (Пр. 6). Славчо Жлебинков твърди, че всички русалийски хора са върху основата на инструментални версии на фолклорни песни: „Всичките игри са песни... „Девойче, девойче“..., второ (русалийско – б. м., П. К.) „Петруно, пиле“, „Дафино, вино“, трето...“.

Пр. 6¹⁵.

Следващият дял от сюитата демонстрира специфичния „заряд на оргиастико-екстатичния танц“ (Илиева 2007: 67) и майсторството на изпълнението на танцьорите русалии по отношение на традиционните *тежки* долнострумски танци. Включва хората „Патруна“ (инструментална версия на песен-

¹³ На 1 януари 2019 г. бях част от жури на Станчинарските игри в Петрич, където наблюдавах и оценявах отделните станчинарски групи и русалийски формации към тях.

¹⁴ Алау (тур.) – полк, шествие, процесия

¹⁵ Нотният запис на песента е според изпълняването на Славчо Жлебинков.

та „Патроно, моме“, „Петруно, пиле“), „Бойна“ (Манолов 1987: 105–107) и др.

Важен момент в сюитата е пресъздаването на бой на две дружини, които се срещат, и победата на една от тях (в някои варианти при отделни формации с точно определена музика за победители и победени).

Относително завършеният вид на „Русалийската сюита“, завръзката на хореографски конфликт – бой, демонстрацията на танцово майсторство под съпровода на екзотични, майсторски, богато орнаментирани мелодии, изпълнявани от зурни под специфичната и оригинална организация на тъпанджийския ритъм, е основа за творческо преосмисляне под формата на тематични музикално-танцови произведения. Един от първите примери е мъжкият танц „Русалии“ (музикална обработка Златко Коцев, хореография Костадин Руйчев) от втората половина на 50-те години на XX век (Руйчев 2010: 45). Произведението е много близко до своя първообраз – вариант на музикално-танцовата сюита, обособена за представяне на русалийските групи във връзка с читалищната дейност. Музикалният съпровод е от зурнаджійско-тъпанджійска формация. В по-късно създаденото (80-те години на XX век) танцово произведение „Русалии“ (музика Стоян Стоянов, хореография Кирил Апостолов) зурнаджійският съпровод се трансформира в авторска музикална партитура за соло зурна със съпровод на оркестър от народни инструменти. Формите на зурнаджійско многогласие – бурдон и хетерофония – са заменени от оркестрова хармонизация на мелодиите, с контрапунктични построения в отделни фрагменти. Оркестровата фактура е организирана, като соловата зурна е дублирана най-често от групата на тамбурите октава по-ниско. Кулминация на произведението е фрагментът, пресъздаващ борба между двете дружини, където музикалният съпровод е

ФА „Пирин“, рекламен плакат – „Русалии“
(сн. личен архив).

изграден върху бързата и динамична смяна на неравноделни размери. В една от последните творчески интерпретации – „Русалийски игри“, хореография Ивайло Иванов (НФА „Филип Кутев“), авторската идея демонстрира максимална близост до традиционния „читалищен“ вариант на „Русалийската сюита“. Музиката е от две зурни и тъпан, като солиращата зурна се изпълнява от самия хореограф¹⁶.

* * *

Анализираните два примера – хорото „Дѐнинка“ и русалийството в сценичните изкуства – са пример за неограничения потенциал на образците от фолклорната култура. При тяхното преосмисляне те претърпяват значителни функционални промени и съответно трансформации. Развитието им е свързано с нови хоризонти и нов живот. По този начин се изгражда съвременната представа за нематериалното културно наследство като ценност, изразяваща индивидуалността и спецификите на отделните общности.

Литература:

Арнаугов, Михаил 1972. *Студии върху българските обреди и легенди*. Т. 2. София: Издателство на БАН.

Илиева, Анна 1989. *Народният танц в Югозападна България (По въпроса за стила)*. – В: *Единство на българската фолклорна традиция*. София: Издателство на БАН, 63–90.

Илиева, Анна 2007. *Теория и анализ на фолклорния танц. Принципи на формообразуването в българския танцов фолклор*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

Манолов, Илия 1987. *Традиционната инструментална музика от Югозападна България*. София: Музика.

Петров, Красимир 2008. *Български народни танци от Югозападна България (Пирин)*. Варна: Славена.

Руйчев, Костагин 2010. *С Ансамбъл „Пирин“. Стъпки към върха*. Благоевград: РИК „Ирин-Пирин“.

Хаджиева Румяна, Михаела Василева 2016. *Картини от маскарада на Югозапада – културна памет, култура на пародията*. – В: *Маски и култура. Сборник с доклади от научната конференция, проведена в рамките на XXIV Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва“ – Перник 2015*. Перник, 2016, 76–83.

Цветков, Николай 2000. *Танцовият фолклор на град Петрич*. Пловдив: Полиграфия АД.

Шанкарев, Кузман А. 1884. *Русалии. Древен и твърде интересен български обичай*

¹⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=akdV40CDeOc> (2.02.2021).

запазен и до днес в Южна Македония. Пловдив: Търговска печатница.

Янев, Божидар 1958. Пиринските народни танци. – В: *Библиотека Танцова самодейност*, 1, София: Наука и изкуство.

Петьо Кръстев

Институт за етнология и фолклористика

с Етнографски музей –

Българска академия на науките

ул. „Акад. Георги Бончев“, бл. 6

1113 София, България

petyo_krastev@abv.bg

ВИНОТО – ТРАДИЦИЯ, НАСЛЕДЕНА ОТ ТРАКИТЕ (ПРИМЕР ОТ СЛИВЕНСКО) ¹

Николай Сираков

Резюме: Най-популярната напитка в древността – виното, е символ на култура, на цивилизация. Пиенето на вино е ритуална форма на социално общуване между членовете на общността. Сцените по съдовете, с които се поднася напитката, са най-сигурният начин на приобщаване на индивида към етичните норми на етноса. Виното заема съществено място в традиционния бит и култура и продължава да вълнува и изкушава с вкуса си най-изтънчените съвременни ценители.

В статията вниманието се насочва към ролята на виното в тракийската култура чрез многобройните тракийски артефакти в Регионалния исторически музей – Сливен, мястото на виното в християнската идеология по намерените артефакти в късно-античната и средновековната крепост Туида в гр. Сливен, както и в традиционната култура на населението от района. Правят се препратки към специфики на винопроизводството в Сливенско в съвременността. Открито е съхраняването на стари местни сортове грозде като „Сливенска шефка“. Коментират се културни практики и инициативи за популяризиране на местното вино и винопроизводство за целите на туризма.

Ключови думи: вино, тракийска култура, традиция на винопроизводството, Сливенски регион

Виното – една от най-древните напитки на човечеството, е изтънчено предизвикателство за сетивата, интелекта и духа. Възприемано като „амброзията“ на боговете, то ни потапя в свят на вкусови изкушения и древни мистерии, препратки на част от които откриваме и в днешно време.

Тема за виното е обект на изследователски интерес във всичките му аспекти: от гледна точка на сакралното (Маразов 2000), в мистериален контекст (Маразов 1992:143), в юнашкия епос (Бочков 2003: 125–133), във фолклора (Краев 2003: 134–136), като културен продукт и идентичност (Бокова 2003: 137–144).

Най-старите писмени сведения за производството и употребата на вино от траките е на Омир (IX–VIII в. пр.Хр.). Те се отнасят за втората половина на II и първите векове на I хил. пр.Хр.

Чрез нея (Атина) сънят е бил дълбок, тя е използвала и любовта на траките към виното, за да го направи безчувствен².

Проява на голяма щедрост е подаряването на „божественото питие“ от

¹ Текстът представя резултати от работата по проекта „Културни ресурси, валоризиране на наследства и местно развитие, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ (ДН20/12 от 2017 г.).

² Вж.: Илиада, Схология 496 – 7 (цит. по Велков, Гочева, Тъпкова-Заимова 1981:27).

Предмети от археологически проучвания на Якимова могила, с. Крушаре, Сливенско, от екип начело с д-р Георги Китов, 2008. Сн.: Стефан Стефанов, рекламна агенция „Вифор“, град Казанлък. © РИМ – Сливен.

тракийския цар - жрец.

Аз имах със себе си кози мях със сладко черно вино, който ми беше дал Марон, син на Евант, жрец на Аполон, който закриляше Исмар, понеже от страхопочитание бяхме защитили него и детето му, и жена му, че живееше в една богата с дървета гъбрава, посветена на Феб Аполон. Той ми донесе великолепни дарове... а след това наля в цели дванадесет амфори сладко несмесено вино, божествено питие. И никой не го знаеше – нито слугините, нито от слугите вкъщи, но само той, милата му съпруга и една единствена ключарка. А когато искаха да пият от това сладко като мед вино, той напълваше една чаша от него, смесваше го с вода двайсет пъти по толкова и неизказано приятно благоухание

се разнасяше от кратера³.

Диодор свидетелства, че Дионис, бигейки син на Зевс и Деметра, е разкъсан от титаните и сготвен. След като Деметра съединила частите на неговото тяло в едно цяло, отново се възродил млад. Сваряването на частите на тялото се асоцира с варенето на виното и смесването му с други ароматни вина и билки. Съединяването на частите на тялото на Дионис и тяхното възстановяване може да се интерпретира като възстановяването на обрязаните и подрязани лози, като ново плодораждане (Фол 1991: 106). Дионис не само е откривател на виното, но и победител на неговите последствия. Победата си той удържа тогава, когато напилите се положи върху челото си охлаждаща превръзка от бръшлянов венец (Фол 1991: 252).

Виното за траките е сакрална напитка. То се нарича „зейла“ или „зила“, което, ако го сравним със славянското „зелъе“, произлиза от названието за

³ Вж.: Одисея, Схолия 196–211 (цит. по Велков, Гочева, Тъпкова-Займова 1981: 45).

зелено. Но „зелъе“ е една отвара, която има магичен смисъл и може да бъде отровна, както и тракийското вино, ако то се пие неразредено. Предназначението на сакралната напитка е да освободи душата: като влиза в тялото, тя заема мястото, предназначено за Бога (Маразов 2003:13–51). Приготвянето на виното е много важен културен и ритуален процес. Виното в древността е наричано „течната храна на Дионис“ за разлика от „твърдата храна на Деметра“ – житото. Следователно виното се приравнява с житото като културен продукт и също като зърното е белег на култура. Пиенето на вино се възприема като начин на приобщаване към културата – винаги, когато гоїде чужденец, на него му се поднася чаша вино, за да бъде приобщен към новата среда. Самото приготвяне на виното е много трудоемък процес – трябва да засадиш лозата, да я подрязваш и да я окопаваш, тя да порасне, гроздето да узрее, да го прибереш, да го смачкаш, да напълниш бъчвите, гроздето да ферментира и едва тогава може да го пиеш. Именно тази многофазовост на процеса прави винопроизводството белег на висока култура.

Мачкането на гроздето е един вид убиване на растението, същевременно обаче растението, вече като вино, се ражда за нов живот в процеса на ферментация. Това е връзката между смъртта и новото раждане, която е изключително важна в ритуалния живот и в митологичните представи на древния свят. Процесът, в който виното кипи, ври е много важен, защото винаги е свързан с идеята за раждането⁴.

Пирът при траките е ритуална форма на социално общуване. Той е средството за приобщаване и поддържане на единството на социума. По време на

Предмети от археологически проучвания на Якимова могила, с. Крушаре, Сливенско, от екип начело с г-р Георги Китов, 2008. Сн.: Стефан Стефанов, рекламна агенция „Вифор“, град Казанлък. © РИМ – Сливен.

⁴ <http://m.focus-news.net/?action=opinion&id=40946> (9.07.2020).

Предмети от археологически проучвания на Якимова могила, с. Крушаре, Сливенско, от екип начело с д-р Георги Китов, 2008. Сн.: Стефан Стефанов, рекламна агенция „Вифор“, град Казанлък. © РИМ – Сливен.

пиршествва виното се поднася от виночерпец (Хеп. Анаб.7.3). Важността на обряда разливане на виното определя високото положение в социалната йерархия на виночерпеца. Той влиза в една от ролите на самия цар – да разпределя напитката на пира (Маразов 1992: 385). Обичайна практика е пиенето да се съпровожда от наздравници, вдигани в чест на госта или на гостите, както и на домакина. За траките пирът има религиозно значение, като щедростта на владетеля е залог за изобилие и благополучие на царя и на целия народ (Маразов 1992: 377). В тракийските представи виното се отъждествява с кръвта и затова пиецият поръсва върху себе си останалите след наздравниците капки. „... Траките изобщо пият вино, без да

го смесват с вода, и то както самите те, така и жените, и като поръсват с него дрехите си, считат това за хубав обичай, носещ щастие“ (Platon. De leg. 1: 637 d). Вероятно такава е неговата семантична натовареност и при възлияния за помен, за плодородие (Георгиева, Спиридонов, Рехо 1999: 84–85).

Въпреки липсата на писмени сведения за използването на виното от траките в района на Сливен, ние може да почерпим индиректна информация с наличието на разнообразни скъпоценни съдове от злато, сребро, бронз или керамика в Регионалния исторически музей – Сливен. Виното и ритуалите, свързани с него, намират израз в изкуството и занаятите. Необходимостта от специализирани съдове за вино в различни ритуали довежда до производството на най-разнообразни форми.

В амфорите от „Далакова могила“, с. Калояново, се пренася вино от едно място на друго, в кратера от „Гурева могила“ в с. Камен виното се смесва с вода в съотношение 1:3 или дори 1:5. Златните и сребърните фиали от „Далакова могила“, с. Калояново, и от „Якимова могила“, с. Крушаре, са чашите,

от които владетелят пие (Китов 2007: 44–57; Китов 2008: 49–56). Каничките ойнохое от „Далакова могила“ и от „Якимова могила“ са съдове, с които се разлива виното. (Димитрова 2009: 221–225; Китов 2007: 44–57; 2008: 49–56). Кантаросите от „Златна могила“, кв. Речица, имат изключително култово предназначение. Ритоните от „Далакова могила“ и от „Танева могила“, с. Калояново (Димитрова 2009: 80–84; Димитрова 2009а: 39–43; Димитрова 2010: 221–227; Китов 2007: 44–57; Китов 2008: 49–56; Ковачев, Сираков 2016: 260–281; Маразов 2009: 20–61; Маразов 2015: 68–80; Сираков 2010: 32–38) са обредни съдове, тъй като виното идва отгоре, от широката част на рога и се излива от долната част на рога. То като че ли изминава пътя от горе до долу, което говори за участие на ритона в преходни обреди, много често свързани с божества като Кабирите.

Всички тези ритуални сервиси са заровени като дарове в надгробни могили. Те сакрализират гържавната територия и легитимират владетеля. Следователно, когато говорим за страничните продукти на културата на виното, трябва да отчетем създаването на нови предметни форми, използването на скъпоценни материали, намесата на умели художници. При златния пръстен от „Якимова могила“, с. Крушаре, има изображение на млад мъж, който излива амфора. Възлияние с вино върху горящ олтар в гревна Тракия е възможността на претендента за трона да легитимира своята власт като търси божествената санкция от бога на виното Дионис.

Необходимо е да се обърне внимание и на изображенията на съдовете. От Якимова могила, с. Крушаре, са известни три чернофигурни лекитчета с изобразен венец от преплетени бръшлянови листа с гроздове. Съгласно елинския синтезен Дионис в червенофигурната атическа вазопис от средата на VI в. пр. Хр., бръшлянът символизира победата над врага. Бръшлянът произхожда от Сабазиевия кръг, но при по-късната елинска преработка на заемките се превръща в окончателен символ на Дионис (Фол 1991: 252).

Освен по фрагментарните писмени сведения, реконструкцията на тракийската митология или тракийската царска идеология може да се извърши главно чрез прочитане на изображенията по стените на съдовете (кантароси, ритони, фиали, кани). От надгробната могила в с. Камен ни е известен червенофигурен колонен кратер. На него е запазен фрагмент от сцена, на която се виждат три човешки изображения. Едното от тях поднася фруктиера със сведена глава, пред него другото изображение разлива течност от съд в чашата на третата фигура (по всяка вероятност владетел, поради доминиращата му позиция и високо вдигнатата глава). Върху пеликетото от Калояновската гробница е изобразена сцена със свитата на Дионис – сатур и менади (Чичикова 1969: 45–90).

Допускаме, че тези изобразителни текстове представляват визуални по-

еми, паралелни на онези песни, които аедите изпълняват по време на пирове-те. Така, когато владетелят гържи каничката, ритона или кантароса, покрити с изобразения и когато слуша аедите, той може да види мита, който те пеят, изобразен върху тези съдове. Виното „помага“ да се появят върху съдовете видими поеми, които съдържат митологични и епични представи. Виното и ритуалите, свързани с него, стимулират в много голяма степен развитието на изкуството на древните траки⁵. От района на Сливен са известни още няколко паметника от Дионисовия култ. Единият е статуарна група на Дионис със свитата му (Бацова 1966: 16–17; Ковачев 2000: 25), другият е изображение на Дионис с Херакъл върху плоча (Ковачев 1992: 48; 2000: 26).

В края на II хил. пр. Хр. – началото на I хил. пр. Хр. върху облика на тракийската култура изключително влияние оказва новото общотракийско религиозно-митологично осмисляне на света, определено от А. Фол като тракийско орфическо учение (Фол 1972: 48–53). Същностна характеристика на тази светогледна система е идеята за самоусъвършенстването и за безсмъртието. Тя в основата си е езотерична, т.е. тайна, и принадлежи на посветените в свещеното знание, но също така е и екзотерична, т.е. явна, присъща за онези, които знаят за нея, но остават непосветени. Тя предполага мистично-философско разбиране на космическия и социалния ред, т.е. представата за цялостния строеж на света. Учението е аристократично, като набляга на идеята за божествения произход на царската власт и вярата в безсмъртието на душата. За наличието на аристократични мистериални култове в Тракия дават сведения Херодот, Страбон, но също така надписът от Севтополис (Димитров 1960: 3 – 15) изобразителните текстове върху съдовете от Боровското, Панагюрското и Рогозенското съкровища, хидрията от Башова могила и др. (Маразов 1992: 335 – 338; Маразов 2011). В този смисъл пътят към самоусъвършенстването, придобит чрез тайното познание води до безсмъртие. Владееенето на тайното знание, получено чрез посвещаване, е основен елемент в царската идеология. Посветените изминават пълния цикъл в развитието си от смъртни до герои, антроподемони и до качествената определеност бог, който е не само безсмъртен, но е и съвършен (Попов 2004: 491–503).

Религиозното учение на траките оказва съществено влияние върху създаването на христологията и по-специално върху концепцията на апостол Павел за възкресението „в Христа“, както и върху „реалистичния възглед на религиозния опит“. Загрей – Дионис е метафора на тракийското аристократично учение, която е многоплатова в елинската си интерпретация, но е и много-

⁵ Интервю на проф. Иван Маразов – „Виното е сакрална напитка за траките, използвано не само в пирове, но и в различни ритуали“: <http://m.focus-news.net/?action=opinion&id=40946> (9.07.2020).

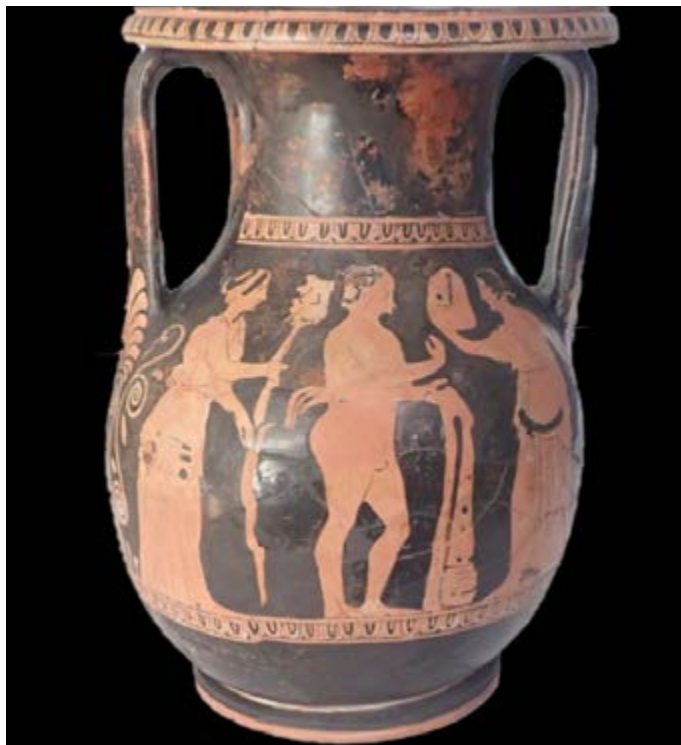
пластова. Когато се извърши взаимодействие – метафората Загрей се трансформира в метафората Христос, която е директно по-убедителна (Фол 1994: 38).

Преди да бъде заловен и убит, на пасхалната вечеря Иисус основава тайнството Евхаристия, в което вярващите се приобщават с Неговото тяло и кръв, като пият вино и ядат хляб, осветени в неговото име. Този обред отчасти напомня на екстатичното разкъсване и поглъщане на Дионис, но се различава по своя мистичен и безкръвен характер като актуализация и реминисценция за Христовата жертва⁶.

Християнският светец Трифон е „пряк“ наследник на Дионис, който бързо се превръща в един най-обичаните

източноправославни мъченици и лечители. Свети Трифон е роден през III в. в град Анами, малоазийската провинция Фригия, която се смята за една от прародините на лозата и виното. Затова съвсем закономерно той е считан за пазач на лозата и покровител на виното. Отбелязването на Трифон Зарезан е земеделски обичай, който традицията обвързва с първия стопански процес в годишния цикъл на обработка на лозата – пролетното ѝ зарязване. Задължително се ходи на лозето, прави се зарязване, земята се полива с вино и естествено се пийва вино за здраве и белек.

От късноантичната и средновековната крепост Туида в гр. Сливен ни е известна подова мозайка открита в автономен бантистерий (VI в.сл.Хр.), който обслужва култа сред местното население. В бантистерия се извършва най-важното християнско тайнство – кръщенето. Светената вода, която се използва в този храм има пречистваща функция за новопокръстените. Подовата мозайка е покрита с геометрични и флорални орнаменти. Акцент

Предмети от археологически проучвания на Якимова могила, с. Крушаре, Сливенско, от екип начело с д-р Георги Китов, 2008. Сн.: Стефан Стефанов, рекламна агенция „Вифор“, град Казанлък. © РИМ – Сливен.

⁶ Православие.бг: <https://rb.gy/k1gg3i> (09.07.2020).

сред елементите е гирляндо от бръшлянови листа, който обрамчва цялата композиция. Бръшляновият лист (олицетворение на Дионис) символизира виното, т.е. Христовата кръв (*Мат. 26:26–28; Лук. 22:19*), която има пречистваща роля.

Виното е сред знаците на културната специфика на Сливен и региона. Развитото лозарство в Сливен налага във всяка къща да има достатъчно място за приготвяне на виното. Под открития сайвант се съхраняват големите винарски съдове: шарпани, кадуси, фунии. Широки стъпала, измазани с пръст, водят в дълбока винарска изба, с подредени на скеле, различни по форма и големина бъчви, където всяка година се налива бялото и червеното вино и пелинът. Много мерци, медни фунии, гърдели и кошници допълват винарския инвентар (Гаджалова 1977: 3). Само в този район се отглежда уникалният местен сорт грозде – „Сливенска шефка“. Шефката има своето място за получаване на обикновени, но оригинални трапезни вина. „Червеният мускет“ и „Димият“/

Предмети от археологически проучвания на Якимова могила, с. Крушаре, Сливенско, от екип начело с д-р Георги Китов, 2008. Сн.: Стефан Стефанов, рекламна агенция „Вифор“, град Казанлък. © РИМ – Сливен.

„Дамият“ в Сливенско са стари местни български винени сортове грозде (Колев 1962: 80 – 81; Тодоров 2005: 142), които са широко разпространени в Сливенско. Памидът е стар местен сорт, отглеждан още от древните траки (Тодоров 2005:137). Тук се отглеждат и специфичните лозови сортове „Мускат Отонел“ и „Перл дьо Ксаба“, от които се приготвя световноизвестната ракия „Сливенска перла“.

В областта съществуват множество дестилерии и винарски изби, които произвеждат висококачествено вино, добре известно на световния пазар. Винарска изба „Афузов“ предлага вина с модерен стил, подчертани плодови ефекти, а внимателната работа с дъбова дървесина – бъчви, предопределят комплексния характер на луксозните серии

продукти. „Домейн Бойар Интернешънъл“ ЕАД клон Сливен – изба „Сините скали“, произвежда богата палитра от стилове вина, за да направи истинско удоволствие на ценителите.

За създаването на качествени вина са важни няколко неща – страст, любов към виното, професионализъм и добър екип. Винарска изба „Егоардо Мирوليو“ прилага класическия метод на пиемонтското лозарство, адаптирайки технологията на отглеждане към особеностите на региона. Винарското имение „Ейнджълс Естейт“ произвежда впечатляващи и запомнящи се вина. Високото качество е резултат от неуморния стремеж към безкомпромисен перфекционизъм. Вината са хармонични, комплексни, интригуващи и разпознаваеми. Винарска изба „Кермен“ е специализирана в производството на млади вина с технология, която се доближава максимално до домашната. Вината на изба „Марвин“ ООД се характеризират с наситени пълтни цветове, характерна сортовост, изразен плодов характер, меки танини и добра фенолна запазеност. Вината на изба „Росиги“ ООД се произвеждат в лимитирани количества, предназначени главно за изискани ресторанти, винени магазини и ценители. Шато „Ветровитите хълмове“ предлага малки серии

Предмети от археологически проучвания на Якимова могила, с. Крушаре, Сливенско, от екип начело с д-р Георги Китов, 2008. Сн.: Стефан Стефанов, рекламна агенция „Вифор“, град Казанлък. © РИМ – Сливен.

висококачествени вина, с които цели да задоволи изискванията и на най-изтънчените ценители на виното (Пътеводител 2018).

Неправителствената организация „Обществен дарителски фонд – Сливен“ издаде „Пътеводител на виното в Сливенския край“, в който е предоставена информация за местата, свързани с винения туризъм в Сливенския регион и се представят най-добрите винопроизводители в региона. Изданието съдържа информация на български и английски език за развитието на всяка винарска изба, показани са и най-известните продукти на всяка марка. Книгата включва и интересни текстове за виното, за видовете винени съдове, открити от археолозите край Сливен, легенди и древни български предания за напитката на боговете и др.⁷ Община Сливен, от своя страна, създаде сайт Инфо туризъм⁸, който да презентира и популяризира регионални маршрути за винен туризъм, както и да рекламира събития, фестивали и конкурси свързани с виното.

По традиция на 14 февруари, Трифон Зарезан, в село Глушник се провежда конкурс за най-добро домашно вино, който събира производители и ценители. Професионални сомелиери дегустират и класират вината по няколко критерия, като цвят, плътност, аромат, вкус. Победителят от конкурса е окичван с венец от бръшлянови листа и получава титлата „цар на виното“. Името на победителя се помни с години. Важен елемент от този конкурс е спазването на традицията, предадена от предците. Счита се, че само точното следване на технологията, наследена от пралядо, може да донесе победата, защото съвременната химия „разваля“ истинското вино.

В късноантичната и средновековната крепост „Туида“ в Сливен се намира „Къща на виното“. Ежегодно там се провежда „Фестивал на винарите“, където винопроизводители от региона представят своите вина. Изложените напитки могат да се закупят от посетителите, а събраните средства се използват за благотворителни каузи. В рамките на фестивала се провежда конкурсът „Вино на народа“, където се дегустира и оценява продукцията на участниците и се определя победител. Тази връзка с миналото придава автентичност и уникалност на местната сливенска култура.

Литература

Бокова, Ирена 2003. Виното – наследство и традиция. – В: *Митология, изкуство, фолклор (МИФ)*. Т. 8. *Вино и култура*. София: НБУ, 137–144.

Бочков, Пламен 2003. Юнашкият пир. – В: *МИФ*. Т. 8. София: НБУ, 125–133.

⁷ Фондация „Обществен дарителски фонд“ – Сливен: <http://www.fund-sliven.org/index.php/home/2013-06-24-15-01-39/641-iz-patyat-na-vinoto-v-slivenskiya-krai-vi-afuzov> (02.10.2020).

⁸ Инфо туризъм – Сливен: <https://infotourism.sliven.bg/actual/index.htm>.

Георгиева, Росица, Тодор Спиридонов, Мария Рехо 1999. Храна и хранене (края на II – I хил. пр. Хр.). – В: *Етнология на траките*. София, 71–111.

Димитров, Димитър 1960. Градоустройство и архитектура на тракийския град Севтополис. – *Археология*, кн. 2, 3–15.

Димитрова, Диана 2009. Танева могила. – В: *По пътя на миналото. Сборник научни статии по повод 65-годишнината на г-р Георги Китов*. София: ИК „Арос“, 80–84.

Димитрова, Диана 2009а. Якимова могила. – В: *По пътя на миналото. Сборник научни статии по повод 65-годишнината на г-р Георги Китов*. София: ИК „Арос“, 221–225.

Димитрова, Диана 2009б. Долината на тракийските царе прогължава на изток (нови доказателства). – *Наука*, кн. 1, 39–43.

Димитрова, Диана 2010. Сребърен ритон от Далакова могила – елемент на царското угощение. – В: *Югоизточна България през II–I хил. пр. Хр.* Варна: Книгоиздателство „Зограф“, 221–227.

Китов, Георги 2007. Долината на тракийските царе в Сливенско – *Известия на музеите в Югоизточна България (ИМЮБ)*. Т. 23, 44–57.

Китов, Георги 2008. Долината на тракийските царе прогължава на изток. – *Наука*, кн.1, т. 18, 49–56.

Ковачев, Георги 1992. Оброчни плочки на Тракийския конник от Историческия музей в Сливен. – *ИМЮБ*, т. 15, 48.

Ковачев, Георги 2000. *Божествата на Туида*. В. Търново: „Фабер“.

Ковачев, Георги, Николай Сираков 2016. Керамичен ритон с форма на хипалектрион от колекцията на РИМ – Сливен. – В: *Тракия и околният свят. Сборник с доклади от Национална научна конференция 27–29.10.2016. В памет на археолога Георги Атанасов*. Шумен: РИМ – Шумен, 260–281.

Колев, Васил 1962. *Лозарство*. София, 80-81.

Краев, Георг 2003. За един фолклорен прочит на мита за Дионис. – *МИФ*. Т. 8. *Вино и култура*. София: НБУ, 134–136.

Гаджалова, Йорганка 1977. *Къща музей на сливенския бит от XIX век (албум)*. София: Изд. „Септември“.

Маразов, Иван 1992. *Мит, ритуал и изкуство у траките*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Маразов, Иван 2000. *Траките и виното*. Русе: Дунав прес.

Маразов, Иван 2009. Ритон с глава на овен от Далакова могила. – *ИМЮБ*. Т. 24, 20–61.

Маразов, Иван 2015. Ритон с фигура на петел-кон от Крушаре. – *Годишник на Регионален исторически музей – Сливен*. Т. 3, 68–80.

Попов, Димитър 2004. *Древни общества и култури*. София: Лук.

Пътеводител 2018. *Пътеводител на виното в Сливенския край*. Сливен: Обществен дарителски фонд, Сливен.

Сираков, Николай 2010. Сребърният ритон – кентавър – атрибут на царската власт. – *ИМЮБ*, 25, 32–38.

Тодоров, Иван 2005. *Производство на лозов и посадъчен материал*. София: Изд. „Ди-

онис“.

Фол, Александър 1972. *Политическа история на траките*. София: Изд. „Наука и изкуство“.

Фол, Александър 1991. *Тракийският Дионис. Кн. 1. Загрей*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Фол, Александър 1994. *Тракийският Дионис. Кн. 2. Сабазий*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Велков, Велизар, Златозара Гочева, Василка Търпкова-Заимова 1981. *Извори за историята на Тракия и траките (ИИГТ)*. Т.1. София: БАН.

Чичикова, Мария 1969. Тракийска могилна гробница от с. Калояново, Сливенски окръг. – *Известия на Археологическия институт*, 31, 45–90.

Platon. *De leg* (Croiset).

Xen. Anab.7.3. *Xenophon, Anabasis 7.3.*

Интернет източници

Проф. Иван Маразов. „Виното е сакрална напитка за траките, използвано не само в пирове, но и в различни ритуали“. Интервю, агенция „Фокус“, 3.12.2016, 17.00 ч.: <https://bit.ly/3A491yq> (09.07.2020 г.)

Лозата и виното в Библията:Православие.бг: <https://bit.ly/2SZ3tUY> (09.07.2020г.)

Фондация „Обществен гарителски фонд“ – Сливен: <https://bit.ly/3qmlR6A> (09.07.2020 г.)

Николай Сираков

Регионален исторически музей

бул „Цар Освободител“18

8800 Сливен, България

niki_sirakov@abv.bg

БИОКУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО – АСПЕКТИ НА ВАЛОРИЗАЦИЯТА МУ В БЪЛГАРИЯ

Валентина Ганева-Райчева

Резюме: Текстът се опира на разбирането за биокултурното наследство като сложна система от взаимозависими елементи, които изразяват връзката между местните общности и заобикалящата природна среда. Неговите компоненти включват биологични ресурси (от генетично до ландшафтно ниво) и дългогодишни традиции, практики и знания за адаптиране към промените в околната среда и устойчивото използване на биологичното разнообразие. Въз основа на наблюдения от България, осъществени през последните години, се коментират аспекти на валоризацията на локални биокултурни ресурси. Във фокуса е потенциалът на биологичното разнообразие и свързаното с него традиционно екологично знание за съхраняване на местни генетични ресурси и оценностена връзка с територията. Вниманието е насочено към социалните актьори (местни и външни), участващи в процеса на валоризация и създаването на символен капитал.

Ключови думи: биокултурни ресурси, наследство, валоризация, местни общности, културни събития

Въведение¹

Често обвързваме качествата на хранителните растения, които оценяваме високо, с района, където се отглеждат: берковски ягоди и малини, сливенски праскови, кюстендилски череша, силистренски кайсии, троянски сливи, смилянски и радуилски фасул, смолянски и самоковски картофи, гини от Любимец, баницански, реселешки и пещерски лук, куртовска капия, куртовски розов домати, зеле от Петърч и мн. др. Тази свързаност на продукта с мястото насочва към ментален образ, визуализира определен аграрен пейзаж (Долината на прасковите например), конструиран от съвместното дело на човешки и не-човешки актьори, чрез взаимодействието на културни и природни фактори.

Долината на прасковите в Сливенско е ярък образ особено за поколението, израсло през социализма, който съчетава картината на ширналите се прасковени градини по поречието на Тунджа с отличните вкусови качества на плода. Заг тази „картина“ стоят определени топографски, почвени и климатични условия: богатата почва, която не е тежка, засолената или варовитата, нормална влажност, достатъчно топлина и светлина. В сътворяването ѝ

¹ Настоящият текст представя резултати от работата по проекта „Културни ресурси, валоризиране на наследства и местно развитие, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ (ДН20/12 от 2017 г.).

Прасковена градина край пътя – елемент от пейзажа в Долината на прасковите в Сливенско. © В. Ганева-Райчева, 2018 г.

участват технологици, умения и знания. Политически, социални, икономически и културни фактори обуславят промените в аграрния пейзаж през годините, което насочва към важна специфика на пейзажа – неговата процесуалност и развитие във времето².

Връзките на растенията с мястото, менталните образи, не са константа, имат различно значение и смисъл за отделните поколения, подложени са на упадък или възход, лишават се от съдържание или се изпълват с ново съдържание. Те отразяват

определен човешки опит, интензивно или екстензивно производство, промишлено или ръчно, внедряване на нови хибридни сортове или съхранение на местни форми (landraces). Последните могат да са плод на народна или професионална селекция, които са въведени и усвоени от местните общности, превърнали са растението в „свое“.

Изразите „усещане за място“ (sense of place), „вкуса на мястото“ (taste of place) насочват също към оценъчна връзка с територията, която включва сетивно възприемане на мястото в единство на природни особености с начин на живот, културни специфики на населението и др. Заг тези образи – картини, свързани с преживяване и емоции, стоят биологични, икономически, социални, културни и символни ресурси, налични или потенциални, които се обективират в хода на социалното действие и интеракция.

² Поречието на Тунджа е установено като подходяща среда за отглеждане на прасковени насаждения отдавна – още в началото на ХХ в. започва засаждане и усвояване на сортове от Италия и Франция. През годините сортовото разнообразие се обогатява непрекъснато на базата и на професионална местна селекция, особено мащабно след 50-те години на ХХ в., когато Долината на прасковите се утвърждава като един от трите основни за България райони, където се осъществява планово промишлено производство на овощната култура. „Долината на прасковите“ е и името на създадения през 1970 г. аграрно-промишлен комплекс с център с. Гавраилово (Йорданов 2018: 9). Другите два района, известни със своите праскови, са Черноморският и Петричко-Санданският. В началото на ХХI в. в Сливенско се отглеждат близо 70 % от прасковените насаждения в Югоизточна България. Те представят богато разнообразие от сортове: обикновени (същински), хрущялки (павии, клингове) и нектарини, подходящи за консумация в прясно състояние или за преработка (Михайлов б.г.).

Биокултурно наследство

Разбирането, че биологичното и културното многообразие са сложно цяло, основаващо се на взаимосвързани адаптации, намира израз в създаване на понятието „биокултурно разнообразие“, а впоследствие – и на цялостна научна концепция за неговите същност и проявления (Maffi 2001; Maffi 2005; Maffi, Woodley 2010). Концепцията е възприета в антропологията, намира широко приложение в етнобиологията, етноботаниката, консервацията, в интердисциплинарните изследвания на околната среда, културните пейзажи и биоразнообразието (вж. например Pieroni, Quave 2014; Agnoletti 2014; Agnoletti, Rotherham 2015; Agnoletti, Emanuelli 2016).

Опазването на природни и културни ресурси, съхраняването на връзката на човека и общностите с конкретна екологична среда, на която е прилагана ценност, са обект на система от политики, намират израз в редица международни конвенции³. Въпреки насочеността им към конкретна сфера на наследството, всяка от тях отправя проекции към други дялове, чертае основа за връзки и възможно взаимодействие между тях (Сантова 2017: 23–24). Опитите за синергия и хармония на действащите по различните конвенции инструменти и механизми за опазване на наследството се коментират на международни конференции на страните по отделните конвенции, водят до общи решения, резолюции, препоръки. В Оперативните насоки за прилагане на Конвенцията за световното наследство ЮНЕСКО откроява няколко „области на взаимозависимост“ между биологичното и културното многообразие, като по този начин формира основата на биокултурното наследство: езиково разнообразие, материална култура, знания и технологии, начини на самоиздръжка (в това число земеползването), икономически отношения, социални отношения и системи от убеждения. Препоръчва се интегративен подход към опазването на биологичното и културното многообразие, които заедно съставят разнообразието на живота (UNESCO 2008: 9). Най-общо, в същия документ, биокултурното наследство се определя като „живи организми или местообитания, чиито настоящи характеристики се дължат на културно действие във времето и мястото“ (UNESCO 2008: 8).

През 2010 г. ЮНЕСКО и Секретариатът по Конвенцията за биологично разнообразие стартират съвместна програма „Да свържем биологичното и

³ Вж. например ЮНЕСКО: Конвенция за световното културно наследство, 1992; Конвенция за опазване на нематериалното културно наследство, 2003; ООН: Конвенция за биологичното разнообразие, Рио де Жанейро, 1992; Съвет на Европа: Европейска конвенция за пейзажа, Флоренция 2000; Рамкова конвенция за значението на културното наследство за обществото, Фаро, 2005.

културното разнообразие“ (UNESCO SCBD 2010) и през 2014 г. разработват т.нар. Декларация от Флоренция (UNESCO SCBD 2014). Тя обосновава значимостта на концепцията за биокултурното разнообразие и призовава учени и политици да отделят внимание на дребните земеделски стопанства в Европа, които след индустриализацията на селското стопанство са едно от малкото средища на биокултурно разнообразие, а градините, особено домашните, са онези „биокултурни рефугиуми“⁴, в които се съхраняват както ценни генетични ресурси, така и знания за боравенето с тях. Декларацията от Флоренция дава не само политически индикации за изпълнението на съвместната програма, но също така откроява някои от най-важните въпроси, свързани с изследователските дейности за популяризиране на концепцията за биокултурно разнообразие (Agnoletti, Rotherham 2015). Документът посочва равнището на пейзажа като най-подходящата перспектива за разбиране и прилагане на тази концепция със специално позоваване на Европа.

Необходимостта от терминологична яснота води до опити за дефиниране на ключови термини и концепти, сред които и този за биокултурно наследство. Така в решение 14 на конференцията на страните по Конвенцията за биологичното разнообразие, проведена се през 2018 г., се предлага следното определение: „Биокултурното наследство отразява цялостния подход на много коренни народи и местни общности. Този холистичен и колективен концептуален подход също признава знанието като „наследство“, като по този начин отразява неговия попечителски и междупоколенчески характер. Културните пейзажи, вписани в Конвенцията за световното наследство, са примери за биокултурно наследство“ (CBD 2018: 6).

В научните среди понятието „биокултурно наследство“ се подлага на критичен анализ (Bridgewater, Rotherham 2019). Предлагат се негови вариации, като биологично културно наследство, обосновава се понятието „биологични културни следи“ (Eriksson 2018). Независимо от критичния поглед, изследователите интерпретират биокултурното наследство като сложна система от взаимозависими елементи, които включват биологични ресурси (от генетично до ландшафтно ниво) и дългогодишни традиции, практики и знания за адаптиране към промените в околната среда и устойчивото използване на биологичното разнообразие. Тези ценни ресурси са запазени, „опитомени“, подобрени от общностите през поколенията и са осъзнати като ценност. Обхватът на взаимовръзките между биологични и културни активи може да видим и в нарастващото разнообразие от различни екологични поддисци-

⁴ Понятието е предложено и обосновано от Стефан Бартел (Barthel, Crumley, Svedin 2013; 2013a).

В очакване на купувачите – ценители на сливенските праскови. © В. Ганева-Райчева, 2018 г.

плини, както и в изследвания, свързващи вярвания и мирогледни представи, поминък и практики, бази от знания и езици и норми и институции (например Crumley, Lennartsson, Westin 2018).

Конструирането на биокултурно наследство стъпва на няколко важни стъпба. Първите три отразяват спецификата на биокултурните ресурси. Те са основата на биокултурното наследство, представят своеобразни резервоари на паметта, които съдържат и активират „спомени“, свързани с околната среда. Едните са *екосистемни* и означават биофизични свойства, живи организми, различни от човека, променени или засегнати пряко или косвено от хората. Вторите са *ландшафтни* и представляват осезаема материализирана човешка практика и начини за организиране на ландшафти – изградена среда, селищни системи, системи на собственост и ползване на земя, археологически обекти и др. Третите са *спомени за местата* – отнасят се до нематериални живи особености на човешкото познание и комуникация, изразени в ноу-хау, названия на места, устни традиции, изкуства, идеи и култура, създадени, съхранени и предадени през поколенията. Четвъртият стъпб е *интегрираният анализ на пейзажа* – обозначава набор от инструменти и концепция за изграждане и управление на знания, базирани на взаимовръзките на трите елемента на биокултурното наследство. Петият стъпб *управление и промяна* представлява активността и способността за изучаване

и използване на резервоарите с памет за целите на бъдещето, за трансфера на знания към политиката и управлението и за формиране на съвместни иновации и идентичност (Lindholm, Ekblom 2019).

Дори и беглият поглед върху изследванията и международните актове показва, че биокултурното наследство често се свързва с коренното население (например Maffi 2005) и местните селски общности. Селският пейзаж се интерпретира като биокултурен многофункционален пейзаж, който предоставя важна платформа за интегриране на биологичното и културното разнообразие за благосъстоянието на хората. Привеждат се аргументи, че биокултурното наследство съдейства за укрепване на разпознаваеми екокултурни пейзажи, като се отбелязва, че голяма част от това наследство, което след това се проявява, по своята същност е нематериално. Местните традиционни знания обикновено се свързват с агробиоразнообразието⁵. Взаимодействието на човечеството с природата поражда усещането за „място“ и местната отличителност.

На ниво ландшафт се идентифицира екокултурен ресурс, съставен от компоненти на биокултурното наследство, вградени в културен пейзаж (Agnoletti, Rotherham 2015; Rotherham 2015). Разпознаването и адекватното управление на тези биокултурни елементи е ключ към успешното опазване на природата и културното изразяване. Като глобална заплаха за биокултурното разнообразие се сочи културната и екологичната хомогенизация (биокултурна хомогенизация по Rozzi 2018). За да се преодолее драматичният спад в биологичното разнообразие, са необходими агроекологични и социални иновации, съчетани с внимателен трансфер на натрупани знания и опит между поколенията. Изтъква се, че интегрираният подход, който обединява научни изследвания, политики и конкретни практики за тяхното прилагане, е условие за ефективен инструментариум за вземащите решения на много нива и може да свърже иначе потенциално различните процеси по опазване на наследството.

Въпреки неяснотите и непълнотите в дефинициите, които с времето и опита ще бъдат преодолені, социалните актьори, ангажирани с политиките и изследванията на биокултурното наследство, изразяват надежда, че интегрираният подход може да доведе до прагматични решения, насочени към ефективно опазване на биокултурните ресурси.

Валоризацията

Валоризацията на наследството е свързана с мобилизиране на ресурси и

⁵ Български примери вж. у Петров, Петрова 2018.

Празникът на прасковата в с. Гавраилово, Сливенско, привлича фирми, които предлагат препарати за растителна защита, селскостопанска техника, прикачен инвентар и др. © В. Ганева-Райчева, 2018 г.

трансформация на капитали⁶. Ако този процес е успешен, създаденият символен капитал може да има важно значение за развитие на мястото и за качеството на живот. Валоризацията е процес, в който участват във взаимодействие различни групи институции и социални актьори в рамките на държавата. Едните създават и провеждат политики към наследството (държавни институции и НПО). Втора група представят експертите, притежателите на научното знание – авторитетът зад процесите по валоризация на наследството. Трета група са местните общности – носителите на местното знание и опит, наследниците, притежателите на ресурсите. Четвърта група представят институции, съдействащи за популяризиране и икономическо остойностяване на наследството, обикновено външни актьори с ресурс и мрежа за въздействие (медици, вериги магазини, борси, туроператорски фирми и др.). Тук ще насоча внимание само към експертите и местните общности. Важно място във валоризацията на ресурси имат музеите със своя експертен потенциал и възможности да създават и споделят образи на наследство, да бъдат посредници в общуването на различни общности, групи и индивиди с наследството, самите те „да се превърнат в част от общия разказ за локалното наследство“ (вж. Ненов 2019). С оглед на валоризацията на биокултурно наследство българските музеи все още правят своя „процъпулник“.

⁶ Тук се имат предвид идеите на Пиер Бурдийо за множествеността и конвертируемостта на капитала – социален, културен, икономически и символен (Bourdieu 1994; Bourdieu, Vascuant 1992).

Добри примери за това предлага работата на Регионален исторически музей – Русе. Ще маркирам един от тях. От 2001 г. там се иницират и осъществяват в широко партньорство проучвания върху рибарските общности по р. Дунав, които насочват към познание за средата в единство на биотични (живи организми), абиотични (неживата природа) и антропогенни (човешки дейности, свързани с околната среда) компоненти, очертават културния пейзаж по река Дунав в неговата динамика във времето. Чрез различни експозиции и музейни дейности се конструира познание за света на рибарските общности, за оценностената връзка на човека с природата, за форми на наследено знание и съхранени умения (Ненов 2020)⁷.

Други важни социални актьори във валоризацията на местни ресурси са изследователите. За съжаление интердисциплинарните изследвания в областта на биокултурните ресурси и наследство в България също не са много⁸. Представителите на биологичните и екологичните научни полета насочват вниманието си към идентифициране на местни сортове/ популации, към екосистемните услуги и стимулиране на местните общности за съхраняване на генетични ресурси, което включва също и насочване към икономическо остойносттаване. Последното може да се изрази в развитие на определени бизнес модели, използване на схемите за европейско качество, на международни мрежи за популяризиране на наследството и др. Антрополозите и етнологите се фокусират върху културните измерения на биокултурните активи, предаването на традиционно знание, аспекти на валоризацията на ресурси, в това число и създаване на символен капитал, възможности за конструиране на местен⁹ или туристически продукт и др.

Специално внимание се отделя на празниците и фестивалите, посветени на биологични и културни ресурси, възникнали в началото на XXI век. В изследователския фокус, свързан с новата празничност, са прединдустриални технологии за земеделие, животновъдство и кулинария, както и местни породи животни или специфични сортове/местни форми растения, домашно произведени храни. Анализират се социални, културни и психологически измерения на празника. Специално внимание се отделя на превръщането му в спектакъл, оформянето на публичност без участие, следване на единен сценарий при културното остойносттаване на определени продукти, обвързването му с икономиката на изживяването и пр. (Гаврилова 2018; Барова 2018; Гаврилова 2020; Стоилова 2020). Празникът се анализира като поле за кому-

⁷ Последен пример е откритата в началото на април 2021 г. изложба „Рибарите от Лом и Орсоа“.

⁸ Вж. например Ганева-Райчева, Димитрова, Иванова 2018; Ганева-Райчева, Иванова, Димитрова, Босева 2021.

⁹ За спецификите на тероарния продукт вж. Bégard, Marchenay 2004; Trubek 2008.

никация, форма на социална трансформация, част от стратегия за брандиране на мястото и др. Изследват се процеси по превръщане на храната в културно наследство, преоткриване на връзката с традицията, изобретяването на традиции. Празничността се осмисля като резултат от оформянето на нови съюзи между различни социални актьори, които „откриват отново“ и „наградят“ връзката си с традицията. Като важна особеност на културното остойносттаване на „преоткритите храни“ се сочи, че това се случва на глобалната арена на наследството и се открояват позитиви и негативи. Фестивалният формат се анализира като ефект на глобализацията, но и част от процесите на неолокализъм и гастролокализъм, свързани с конструиране на „автентичен“ продукт (Стоцлова 2020). Автентичността се концептуализира в духа на съвременното и философско дефиниране като „тържество на самия себе си“ (Гаврилова 2020). Празничните събития се интерпретират едновременно като част от консуматорската култура, но и като тип сензорни изживявания на културата.

Като излезем от представените изследователски ракурси, в случая е важно да се подчертае, че новите празници, посветени на биологични и хранителни ресурси, са механизъм за тяхното валоризиране, използван активно от местните общности¹⁰. Празничните събития се отличават голямо тематично разнообразие. Ще дам примери с тези, които са свързани с растителни

¹⁰ Рефлексиите за празниците, свързани с биокултурно наследство по-нататък, се основават на проведени теренни изследвания, които включват тематични и дълбочинни интервюта с представители на различни институции, със самодейци, наблюдения на културни събития, запознаване с краеведски изследвания и др. В случаи, когато не са осъществени лични наблюдения, източниците на информация се отбелязват изрично.

Местни растителни продукти и традиционни
храни от с. Ключ. Фестивал на кестена, с.
Коларово. © В. Ганева-Райчева, 2019 г.

мелни култури и кулинарни традиции.

Могат да бъдат концентрирани върху една култура, която е била продукт най-вече на екстензивно отглеждане и задоволяване на личните нужди, като впоследствие се развива производство за продажба, макар и в неголеми обеми. Пример е смянският фасул, който представя множество местни раси/форми (landraces) на обикновения (*Phaseolus vulgaris* L.) и на многоцветния (*Phaseolus coccineus* L.) фасул, резултат от многогодишна народна селекция по отношение на вкусовите качества и предназначението му. Празникът на смянския фасул се провежда от 2003 г. в с. Смян, Смолянско, но промотира производството на продукта по-широко – в селищата по Горното поречие на Арда¹¹. В допълнение смянският фасул се обвързва с магията на Родопите – величие на природата, чист въздух, хармоничен живот, отдалечаване от стреса на ежедневието. Така чрез растителната култура се промотира територията в синкретична връзка с начина на живот, уменията и знанията на хората, която я обитават.

Празничното събитие може да е посветено на култура, която е била обект на промишлено производство през социализма. Пример е отглеждането на

¹¹ През 2007 г. Кооперация „Взаимоспомагателна земеделска кредитна асоциация на частни стопани – Смян“ придобива правото на ползване на словна марка „смянски“. Наименованието „смянски фасул“ може да се използва за бобените култури и производните от тях продукти, произведени в географския район „Долината на Горното поречие на р. Арда“, който обхваща землищата на селищата, разположени по двата бряга на р. Арда – от с. Бяла река, община Рудозем, през Смян, Кошница, Могилица, Арда, Горна Арда и съставните им махали, община Смолян. По този начин словната марка се оказва инструмент за обединяване на местните общности в името на общи икономически интереси и съхраняване на местните генетични ресурси (Ганева-Райчева, Димитрова, Иванова 2018: 371).

праскови в Сливенско и съответно Празникът на прасковата в с. Гавраилово, общ. Сливен (от 2002 г.). Тематиката на събитието може да включва няколко растителни култури, кулинарни и други традиции (обикновено занаяти) – Фестивал на чушката, домата, традиционните храни и занаяти в с. Куртово Конаре, общ. Стамболийски (от 2009 г.). Културната проява може да презентира хранителното разнообразие на голям регион като комплекс от местни ресурси, не само растителни, и свързаните с тях традиционни храни – Фестивалът на традиционните храни, поминък и занаяти „Кулинарното наследство на Тракия“ в Ивайловград (от 2012 г.).

В голямата си част тези събития са инициирани чрез проекти, финансирани по програми за развитие на селските райони или околната среда, както и такива за съхраняване и популяризиране на нематериалното културно наследство. Малка част не възникват по проектно финансиране, а по идея на представители на местна власт или на културни институции като читалището.

Такъв пример е Празникът на ябълката в с. Екзарх Йосиф, общ. Борово, който се провежда от 2007 г. Инициативата идва от тогавашния областен управител на Русе Мария Димова. Основание за това е разрастването на производството на ябълки в селото. То се свързва с името на проф. Атанас Митков, почетен гражданин на Русе, бивш ректор на Русенския университет „Ангел Кънчев“. Условия за реализация на земеделските си идеи А. Митков намира в Екзарх Йосиф, където почвата и климатът се оказват особено подходящи за отглеждането на ябълки. Професорът развива през годините разсадник за ябълкови дървета, като обогатява сортовото разнообразие в търсене на решения за устойчивост на продукта, без да не се налага третиране с химикали. Провокира интереса на местните жители, като им подарява фиданки за засаждане. В настоящето по данни от кметството в землището на селото има около 1000 декара ябълкови насаждения, като близо 800 от тях вече се реколтират. Над 30 местни производители притежават ябълкови градини с площ над 1 декар. Днес тук могат да се видят и опитат 28 от общо 44-те сертифицирани сорта ябълки, отглеждани в България¹².

Освен за забавление и представяне на културните традиции на района (песенни и танцови) Празникът на ябълката се използва за промотиране на нови сортове и продажба на фиданки за засаждане. По време на събитието се рекламират и редица козметични продукти, стоки за бита и домакинството, приготвени с използване на ябълки – ябълков оцет, ракия, сок, сапун,

¹² Сред тях са: „Чадел“, „Мелроуз“, „Флорина“, „Шарден“, „Джонаголд“, „Муцу“, „Златна превъзходна“, „Червена превъзходна“, „Айдъред“, „Фуджи“, „Шарден“, „Грени Смит“, „Бел Голдън“, „Ентърпрайз“.

шампоан, перилен препарат и пр. На кулинарната изложба се предлагат специалитети с различни сортове ябълки: щрудели, баницы, кексове, кроасани¹³.

Наблюденията показват, че културните събития са устойчиви във времето, когато организаторите успяват да увлекат местните общности, да разширят партньорската мрежа и обвържат популяризирането на местните културни традиции с определени икономически ползи (увеличаване на производството, по-голяма заетост, осигуряване на поминък на местно равнище). Една от важните цели на празниците, посветени на биокултурни ресурси, е развитието на икономическия потенциал на селището/района.

Показателен е примерът на с. Габраилово. В организацията на Празника на прасковата в селото участват местни и външни институции: кметството (основен актьор), НЧ „Слънце – 1928“, Институтът по овощарство в гр. Пловдив, организацията на производителите на праскови „Българска праскова“ ООД гр. Сливен, Община Сливен, Националната служба за съвети в земеделието (НССЗ). Празникът се провежда под патронажа на министъра на земеделието, храните и горите. Той е многокомпонентно събитие, пресечна точка на икономически, културни и социални аспекти и процеси и протича в два паралелни плана – сериозен и развлекателен. Важен фокус на проявата е обменът на знания и съвременни технологии за отглеждането на праскови. По време на празника се провежда кръгла маса за състоянието и тенденциите в производството на праскови с участието на производители и специалисти от Института по овощарство – Пловдив. В рамките на събитието се представят препарати за растителна защита (с участия на фирми по заявка), линия за заготовка на праскови за износ, демонстрира се селскостопанска техника, прикачен инвентар, канкова система за напояване и др. Обсъждат се възможности за стартиране и подпомагане на бизнеса с помощта на европейските програми в селското стопанство. Постоянен елемент на празника е конкурсът за най-добре поддържана плододаваща прасковена градина. Комисия от експерти на НССЗ – офис Сливен оценява градините по шест критерия: площ, степен на заплевеност, нападение от болести и неприятели, поливен режим и хабитус на дърветата, натовареност на дърветата с плод (Ганева-Райчева 2020).

Макар и не много, някои от празничните събития са част от стратегия за популяризиране на специфична екосистема. Подобен пример предлага Фестивалът на кестена, който се провежда ежегодно от 2012 г. в с. Коларово,

¹³ Данните за празника са по информации на Дарик нюз през годините, репортажи на Агро ТВ, БНТ 2 от Русе, <https://rousse.info>, https://www.actualno.com/ruse/lubitelite-na-naj-polezният-plod-jabylkata-praznuvaha-v-rusensko-selo-news_814786.html (22.02.2021) и др.

Зелникът, с пълнка с раннопролетни зелени, е популярна храна в Ивайловградско. Зелник, представен от местна инициативна група за набиране на средства за реставрация на църквата „Св. Пророк Илия“ – Ивайловград. Фестивал на традиционните храни, поминък и занаяти „Кулинарното наследство на Тракия“, Ивайловград. © В. Ганева-Райчева, 2017 г.

общ. Петрич. Природен парк „Беласица е най-новият природен парк в България (от 2007 г.). Обявяването на Беласица за защитена територия е с цел опазване на растителни и животински видове, сред които вековни гори, съставени основно от обикновен бук, обикновен кестен, както и естествени чинарови местообитания¹⁴. Фестивалът на кестена възниква по проект като част от разработения план за управление на природния парк. Основни организатори на културното събитие са експертите на парка и осемте селища от Подгорието¹⁵. Към идеите на фестивала са привлечени учениците от средното училище в Коларово (при-

готвяне на ястия, създаване на рисунки и пана от кестени), учениците от професионалната гимназия по икономика и туризъм в Петрич (издирване на местни рецепти, приготвяне на ястия за фестивала). Сред целите на фестивала е създаването на условия за продажби на малките стопани – производители, събирачи на кестени, както и привличането на туристи и включване на местните жители, предлагащи туристически услуги. Събитието се използва за промотиране на връзката с природата и опазването на природните ресурси на подготвени за целта щандове. Извън фестивала местните жители се включват активно в обучителните и популяризаторските дейности на парка като водачи в планината или домакини на къщите за гости, със знания и умения, свързани с ползването и съхранението на природни ресурси, с представяне на културните си традиции – фолклорни и кулинарни (Ганева-Райчева 2021).

Празниците са възможност за идентифициране на местни генетични ре-

¹⁴ По северните склонове на Беласица се намират най-големите находища на обикновения кестен (*Castanea sativa* Mill.) в България. Те попадат в границите на природен парк „Беласица“ и не случайно кестенът е в емблемата на парка. Горите от обикновен кестен са със застрашен природозащитен статут в страната, представляват местообитание от Директивата за местообитанията 92/43/ЕЕС и са вписани в Червената книга на Република България.

¹⁵ Беласица, Коларово, Самуилово, Яворница, Габрене, Ключ, Скрът, Камено.

сурси, за оценностяване на традиционно екологично знание, на съхранени местни форми растения, които в миналото са имали широко разпространение, но вече от десетилетия са изоставени (т.нар. *neglected crops*), на традиционни технологии за производство на емблематични за района продукти.

Попският фасул (*Phaseolus lunatus*) в с. Куртово Конаре е открит случайно от изследователи биолози като декоративен елемент на един от щандовете по време на фестивалните дни. Със съдействието на учените, заедно с Куртовския розов домати, ябълката „Куртовка“, Куртовската капия, Попският фасул е включен в Съкровищницата на вкусове на международната организация „Слоу фуд“, онлайн каталог на ценни, но застрашени от изчезване храни, сортове от цял свят¹⁶. Популяризирането на Попския фасул, в това число и сред български шеф готвачи с интерес към „уникални“ български продукти, превръща постепенно сорта от декоративно растение, приютено в домашната градина, в бизнес начинание.

Специално място сред кулинарните произведения на Фестивала на традиционните храни, поминък и занаяти „Кулинарното наследство на Тракия“ в Ивайловград заема зелникът, който в този район се приготвя с разнообразни раннопролетни видове, диворастящи зеленици от полето, т.нар. диво зеле. След проведени проучвания на биолози в селища в Ивайловградско и по-широко в Хасковска област се установява, че растенията, използвани в плънките на

¹⁶ Ark of Taste, <https://www.fondazione Slow Food.com/en/what-we-do/the-ark-of-taste/>.

зелниците, принадлежат към 15 семейства от групите на дивите/полукултивираните и култивираните листни зеленчуци/житни (Иванова, Босева, Ганева-Райчева, Димитрова 2021). Това своеобразно традиционно екологично знание е съхранено основно от възрастни жени (най-вече потомци на българи от Мала Азия). Интересът на изследователите стимулира местните хора към издирвателска дейност за възстановяване на знанието за използваните диворастващи ядливи зеленици. От домашна храна зелникът се осмисля като наследство, емблематен продукт на местната кулинарна традиция, с която се представят пред външните. Не е без значение и фактът, че приготвянето му се свързва с модерния днес foraging (изхранване чрез събиране на растения, гъби и плодове).

По време на фестивала в Ивайловград сусамът и таханът се презентират като традиционни култура и продукт на различни щандове. Ивайловградският тахан е с висок потенциал да се превърне в емблема на местната идентичност и продукт с географско означение, което ще даде нови възможности за икономическо развитие на района (разширяване на площите с местен сусам, защита на производителите на тахан по традиционна технология, справедлива цена на продукта и др.). За съжаление, процесът е в застои по обективни и субективни причини. Основният проблем, както и на други места в страната, е в недоверието, в нежеланието за коопериране на производителите и за излъчване на местен лидер, който да координира процеса по кандидатстване за географско означение (Ганева-Райчева, Димитрова, Иванова, Босева 2019).

В заключение

Валоризацията на биокултурно наследство води до редица икономически, екологични, социални, културни ефекти за местните общности. Инструмент е за опазването на биологичното разнообразие в неговата връзка с предадени знания, умения и опит. Съдейства за създаване на икономически интерес за отглеждане на стари сортове, приютени като наследени в домашната градина, чрез излизането им на пазара като търговска стока. Превръща се в ресурс за развитие на местната икономика и създаване на заетост, ресурс за екологично ориентирано и адаптивно земеделие и производство на здравословна храна. Съдейства за туширане на негативните ефекти от климатичните промени, за устойчивост на агро- и екосистемите и не на последно място – за повишаване самочувствието на местните общности.

Казано накратко, валоризацията на биокултурни ресурси е инструмент за съхраняване на наследството и потенциал да се превърне в двигател за

устойчиво местно развитие в неговата социо-икономическа, културна и екологична цялост, като се гарантира отговорност към традициите и спецификите на местните общности. В България тя все още е в начален етап, макар и да съществуват добри примери. Все още е пресилено да се твърди, че се прилага интегриран подход към наследството и функционира адекватно управление на процесите по опазването му за целите на бъдещето.

Литература

Барова, Вихра 2018. Сирена и трюфели – храната като наследство. – *Българска етнология*, 44 (4), 438–451.

Гаврилова, Райна 2018. Храна и публичност: срещи с празника. – *Българска етнология*, 44 (4), 488–506.

Гаврилова, Райна 2020. Новата автентичност или тъждеството със самия себе си. – *Семинар_BG*, № 19, <https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy19/item/584-novata-avtentichnost-ili-tazhdestvoto-na-samiya-sebe-si.html>.

Ганева-Райчева, Валентина 2020. Новите земеделски празници – валоризация на биокултурни ресурси и трансформация на капитали. – *Известия на Регионален исторически музей – Русе*. Кн. 22. *Стари места – нови празници*. Русе: РИМ – Русе, 178–191.

Ганева-Райчева, Валентина 2021. Живите наследства в икономиката на преживяванията и в неформалното образование. – В: *Нематериално културно наследство. Актуални проблеми. Доклади от Международна научна конференция „Актуални проблеми в изучаването на нематериалното културно наследство и прилагането на Конвенция 2003. Приносът на учените от БАН“*. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 85–98.

Ганева-Райчева, Валентина, Десислава Димитрова, Теодора Иванова 2018. Растения и идентичност: от биокултурните характеристики към валоризацията на местни растителни ресурси. – *Български фолклор*, 44 (3), 361–389.

Ганева-Райчева, Валентина, Десислава Димитрова, Теодора Иванова, Юлия Босева 2019. Местни растителни ресурси и културен туризъм. – *Годишник на Висше училище по мениджмънт*. Т 12. *XV международна научна конференция „Науката в полза на бизнеса. Съвременни проблеми на науката, бизнеса, образованието и туризма“*, посветена на 150 години от създаването на Българска академия на науките, 03–05 юли 2019. Добрич: ВУМ – Варна, 24–36.

Ганева-Райчева, Валентина, Теодора Иванова, Десислава Димитрова, Юлия Босева 2021. Щрихи към биокултурната същност на баничанския лук. – В: Петров, Петър, Валентина Ганева-Райчева (съст.). *Растения и хора. Приближения към биокултурните връзки*. София: Ерове, 75–100.

Иванова, Теодора, Юлия Босева, Валентина Ганева-Райчева, Валентина, Десислава Димитрова 2021. „То не от хубаво, от зор се е яло“. Наследено етноботани-

ническо знание за употребата на раннопролетни тревисти растения в Югоизточна България. – В: Петров, Петър, Валентина Ганева-Райчева (съст.). *Растения и хора. Приближения към биокултурните връзки*. София: Ерове, 101–129.

Йорданов, Йордан 2018. *Гавраилово – минало и настояще*. Без издател. 207 с.

Михайлов, Цоло б.з. Прасковата – особености, видове, разсаждане, размножаване, болести, <https://dryanovo.net/home/%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%89%D0%В0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/7814-2011-04-29-15-57-10> (22.02.2021).

Ненов, Николай 2019. Живите наследства в репрезентациите на музея. – *Живи наследства*, № 1–2, 4–18.

Ненов, Николай 2020. Проучване на рибарските общности по Долен Дунав. – *Известия на Регионален исторически музей – Русе*. Кн. 22. *Стари места – нови празници*. Русе: РИМ – Русе, 10–18.

Петров, Петър, Иванка Петрова (съст.) 2018. *Агрокултурни трансформации в условията на европеизация и глобализация*. София: ИК „Гуменберг“.

Сантова, Мила 2017. Приканва секретариата... Опазване на нематериалното културно наследство днес: синергия, хармония, устойчиво развитие. – В: *Опазване на културното наследство. Идеи и практики. По случай 60 години от присъединяването на България към ЮНЕСКО*. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 21–29.

Стоилова, Елица 2020. Кулинарните фестивали: фестивализация, неолокализъм и гастролокализъм. – *Семинар_BG*, № 19, <https://www.seminar-bg.eu/spisание-seminar-bg/broy19/item/585-kulinarnite-festivali.html>.

Agnoletti, Mauro 2014. Rural Landscape, Nature Conservation and Culture: Some Notes on Research Trends and Management Approaches from a (Southern) European Perspective. – *Landscape and Urban Planning*, 126, 66–73.

Agnoletti, Mauro, Francesca Emanuelli (eds.) 2016. *Biocultural Diversity in Europe*. Florence: Springer.

Agnoletti, Mauro, Ian Rotherham 2015. Landscape and Biocultural Diversity. – *Biodiversity and Conservation*, 24 (13), 3155–3165, <https://doi.org/10.1007/s10531-015-1003-8>.

Barthel, Stephan, Carole Crumley, Uno Svedin 2013. Biocultural Refugia. Combating the Erosion of Diversity in Landscapes of Food Production. – *Ecology and Society*, 18 (4): 71 (www.ecologyandsociety.org/vol18/iss4/art71).

Barthel, Stephan, Carole Crumley, Uno Svedin 2013a. Bio-Cultural Refugia. Safeguarding Diversity of Practices for Food Security and Biodiversity. – *Global Environmental Change*, 23, 1142–1152.

Bérard, Laurence, Philippe Marchenay 2004. *Les produits de terroir – Entre culture et règlements*. Paris: CNRS Editions.

Bourdieu, Pierre 1994. *Raisons pratiques. Sur la theorie de l'action*. Paris: Édition du Seuil.

Bourdieu, Pierre, Loïc J. D. Vacquant 1992. *Réponses. Pour une anthropologie reflexive*. Paris: Édition du Seuil.

Bridgewater, Peter, Ian Rotherham 2019. A Critical Perspective on the Concept of Biocultural Diversity and its Emerging Role in Nature and Heritage Conservation. – *People*

and Nature, vol. 1, Issue 3, 291–304, <https://besjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pan3.10040>.

Crumley, Carole L., Tommy Lennartsson, Anna Westin (Eds.) 2018. *Issues and Concepts in Historical Ecology: the Past and Future of Landscapes and Regions*. Cambridge: Cambridge University Press. (Вж. 182-239)

Eriksson, Ove 2018. What is Biological Cultural Heritage and why should We Care about it? An Example from Swedish Rural Landscapes and Forests. – *Nature Conservation*, 28, 1–32, <https://natureconservation.pensoft.net/article/25067/>.

Lindholm, Karl-Johan, Anneli Ekblom 2019. Framework for Eploring and Managing Biocultural Heritage. – *Anthropocene*, 25, 2-9.

Maffi, Luisa 2001. Introduction. – In: Maffi, Luisa (Ed.). *On Biocultural diversity. Linking Language, Knowledge, and the Environment*. Washington: Smithsonian, 2001, 1–50.

Maffi, Luisa 2005. Linguistic, Cultural, and Biological Diversity. – *Annual Review of Anthropology*, 34 (1), 599–617.

Maffi, Luisa, Ellen Woodley 2010. *Biocultural Diversity Conservation. A Global Sourcebook*. London, Washington: Earthscan.

Pieroni, Andrea, Cassandra L. Quave (Eds.) 2014. *Ethnobotany and Biocultural Diversities in the Balkans: Perspectives on Sustainable Rural Development and Reconciliation*. New York: Springer.

Rotherham, Ian 2015. Bio-cultural Heritage and Biodiversity: Emerging Paradigms in Conservation and Planning. – *Biodiversity and Conservation*, 24 (13), 3405–3429.

Rozzi, Ricardo 2018. Biocultural Homogenization: A Wicked Problem in the Anthropocene. – In: Rozzi et al. (Eds.). *From Biocultural Homogenization to Biocultural Conservation*, 21–48.

Trubek, Amy B. 2008. *The Taste of Place: A Cultural Journey into Terroir*. Berkeley: University of California Press.

Международни документи

Faro Convention 2005. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680083746>.

UNESCO 2008. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. UNESCO World Heritage Centre, Paris, <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>.

UNESCO SCBD 2010. UNESCO–CBD Joint program between biological and cultural diversity. UNESCO, Paris, <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/special-themes/biodiversity-initiative/biodiversity-culture/unesco-cbd-joint-programme/>.

UNESCO SCBD 2014. Florence declaration on the links between biological and cultural diversity. UNESCO, Florence, http://www.landscapeunifi.it/images/pdf/UNESCO-CBD_JP_Florence_Declaration.pdf.

CBD 2018. Voluntary Glossary of Key Terms and Concepts within the Context of Article 8(j) and Related Provisions. – Conference of the Parties to the Convention on Biological

Diversity. Fourteenth meeting Sharm El-Sheikh, Egypt, 17-29 November 2018, <https://www.cbd.int/doc/decisions/cop-14/cop-14-dec-13-en.pdf>.

Валентина Ганева-Райчева

Институт за етнология и фолклористика

с Етнографски музей –

Българска академия на науките

ул. „Акад. Георги Бончев“, бл. 6

1113 София, България

valrai@abv.bg

КУЛТУРНИ НАСЛЕДСТВА VS ТУРИСТИЧЕСКИ АТРАКЦИИ. РАЗЛИЧНИЯТ ПОГЛЕД КЪМ МЕСТНИТЕ НАСЛЕДСТВА

Ирена Бокова

Резюме: Текстът разглежда динамичните отношения между културни наследства и туристически атракции – елемент от туристическото предлагане, в контекста на тяхната различна ценност за разнообразни общности. Културните наследства са в основата на идентификационни стратегии на общности, но засягат и политики за местно развитие. Тяхното вписване в туристическото предлагане по места въвежда местни жители, изследователи, мениджъри в многообразни отношения относно функциите на наследството, неговото управление и развитие. Примерите засягат два типа археологически обекти – превърнати в местни културни наследства, интересни за туристи, или останали ресурс с потенциал за трансформиране в наследство.

Ключови думи: културно наследство, конструиране на наследство, туризъм, туристическа атракция

По време на събеседване с експерти от различни институции, свързани с културните наследства, забелязах известно недоволство от представители на Министерството на културата, когато в дискусията се използваше терминът туристическа атракция за обект, събитие или природен пейзаж със статут на наследство. Ценността на културното наследство явно предизвикваше противоречиви чувства у част от участниците при отбелязване на възможното му функциониране като туристическа атракция. Това стана повод и за написване на текста, чиято идея е да анализира осмислянето и припознаването на културни ресурси като наследства и туристически атракции¹.

Културното наследство е понятие, което обхваща важни факти и явления, свързани с начин на живот на групи, общности, нации. То може да има физическо съществуване, може да се пипне и да се види с очи, но то засяга и културни практики, творчески дейности с ограничено времево изпълнение. Става дума за предмети, места, свързани с представи за „селското“, „селото“, както и с „полето“, „планината“, които са носители на богата гама чувство на носталгия по загубените „местни съкровища“. Има и нови наследства като работнически култури, архитектурни комплекси, индустриални места. Не можем да изброим наследствата, защото те са резултат от избор от страна на местна общност, група. Превръщането им в

¹ Изследванията са направени в рамките на проект „Културни ресурси, валоризиране на наследства и местно развитие“, финансиран от ФНИ, базова организация ИЕФЕМ – БАН (ДН20/12 от 2017 г.). Примерите са от градовете Русе и Сливен и Русенска и Сливенска области, където се провежда теренната работа. Вж. <https://www.facebook.com/nasledstva/> (30.01.2020). Изказвам благодарност на проф. д-р Н. Ненов и д-р И. Великов от РИМ – Русе, д-р Н. Сираков и доц. д-р Вл. Демирев от РИМ – Сливен, за подкрепата и съдействието при разработване на проблематиката на терен.

Крепост Ятрус, с. Кривина, общ. Ценово – Принципия, щаб на армията, една от малкото открити и консервирани в България. ©РИМ – Русе.

наследство изисква подкрепа и знак за тяхната значимост от изследователи и учени. За тяхното публично утвърждаване е необходимо припознаване чрез юридически текстове, административни наредби от местна, регионална или държавна власт.

Наследствата не представляват списък на важни за общността или групата празници, ритуали, културни пейзажи, културни технологии или др. Те са инструмент за създаване на връзки с минало, което е потребно днес. Затова и общностите, групите конструират и реконструират важни, значими обекти, знания, културни технологии и разнообразни изпълнителски умения, за да разкажат за своята култура, съществуваща във времето и представяща връзка между поколения. Наследството (Davallon 2003) е част от съвременната култура, от живота днес с акцент върху опазване на традиции в различни сфери, част от разказа за конкретно място и неговите обитатели, но и важен елемент от дейности със социален, икономически и политически ефект. Наследството е ресурс, който се развива и изисква управление (Micoud 1996). Това е процес на избор от страна на човешка общност на минало/традиция, последвано от разработването му като местен ресурс с идея за предаване на това важно събитие, културна практика, знание на бъдещите поколения.

Обектите на културното наследство са изследвани и анализирани от множество гледни точки. Те се интерпретират като икономически, символен и религиозен ресурс, като основа за идентификация на групи, общности и територии, като поле на пораждане на различни дискурси – официални или скрити (Bondaz, Isnart et Leblon 2012). Става дума за самите обекти, явления, събития и др., които са посочени като важни и значими за група хора, за разнообразните начини на „говорене“ за тяхната стойност, за участието на отделни групи, общности, заинтересова-

ни страни в „говоренето“, в конструирането и в управлението на наследствата.

Необходимо е да посочим връзката на културните наследства с местата на тяхното съществуване, оттук и взаимното усилване и влияние помежду им. Мястото играе ролята на гарант за обекта на културно наследство като значимост, но наследството усилва символната сила на територията, независимо дали става дума за местни продукти (Berard, Marchenay 2000) или за наследства в широк спектър (Micoud 1996; Micoud 2004). Научното познание за места и местното знание могат да се срещнат, да се комбинират при разработване на културни ресурси и тяхната трансформация в културни наследства. Изследванията показват, че неформалното представяне на мястото (Berard, Marchenay 2007: 44–52) без институционално присъствие, но с активно местно участие в търсене на местни продукти, местни занаяти или обобщено в откриване на местни и регионални култури, довеждат до синергия между разнообразните актьори². А тя е от особена важност в процеса по изграждане на наследства с акцент върху конкретното място и неговите репрезентации в определен исторически момент.

В епохата на превръщане на културни и природни ресурси в наследства – дълъг период с активното участие на международни организации като ООН и ЮНЕСКО, обществата променят акцента на интерпретации на тези богатства. Ако първоначално идеята е да се притежават образците на шедеври на човечеството, то идеята днес е да се създава разказ за това кой съм и откъде идвам във времето и в пространството (Fabre 2006; Fabre 2010; Tornatore 2017). От разказване и представяне на нацията, днес има интерес към разказите на конкретни общности и местата им на живеене, към представяне на начини на живот, а залогът е ценността на културните различия и тяхното многообразие в политически аспект. Става дума за създаване на идентичности, на позитивни образи на самопредставяне и изграждане на послания към другите, различните. Затова има и емоции, и значими социални репрезентации, които обвързват хора и места в динамични отношения. В последните десетилетия се обръща внимание и на икономическите аспекти на културните наследства, на възможностите да генерират икономически доходи по места и да са в подкрепа на местното развитие.

Затова и **туризмът** е един от секторите, в които наследствата играят важна роля. В продължение на години ЮНЕСКО набляга на връзката на Списъка на световните културни наследства с възможностите за разгръщането на туристически дейности (Prigent 2011). Опазването на наследствата и развитието на туризма вървят ръка за ръка с идеи за подобряване на качеството на живот. Културата е един от основните фактори, които привличат към конкретни дестинации. Става дума не само за туристи, но и за нови жители, инвестиции и др. Това въздействие се реализира само при определени условия, които гарантират уважение към мест-

² Пример от цитираната статия е създаване на образ на местното с идея за привличане на посетители – местни или извън региона: „Artisans d’ici, spécificités de chez nous“ („Занаятчий оттук, специалитети от дома“).

Спектакъл за Ромул и Рем с участници от „Театрална ваканция в музея“, 2017 г. ©РИМ – Русе.

ните култури (Saidi 2010, 5–22; Proulx 2016; Cazes, Courade 2004). Развитието на културни наследства като пазарна стратегия не винаги има еднозначно и то положително въздействие върху качеството на живот по места³. Всяка туристическа дестинация, която предлага културни наследства, е и място на обитаване на „местни“. Срещите на местни и посетители всъщност събира разнообразие от индивиди с различни интереси, с различни културни практики и културни специфики и това предполага организация и управление на съвместно съществуване на различията (Delaplace, Schut and Baron 2020). Затова е важно да се анализират не само икономическите аспекти на културните наследства, съответно туристическите атракции, но и техните социални аспекти, различни регистри на употреба и символна стойност.

Къде се срещат културните наследства и туристическите атракция – в контекста на икономическото и в контекста на преживяванията на културните наследства, самостоятелно или като част от туристическия продукт⁴. В научните изследвания и в специализираните публикации, свързани с туризма, се използват два термина – културно наследство и туристическа атракция, както и производни на последния⁵. Разнообразни програми за подкрепа на местното развитие зася-

³ Това може да се отрази негативно върху цените на услугите, върху пазара на недвижими имоти, пространственото реструктуриране на селищата и като цяло, да окаже и негативно въздействие върху образа на мястото.

⁴ Връзката културни наследства – туризъм върху български материал виж: Марков 2021 (Централен северен район, който включва и област Русе), Бокова 2021б, Наумов, Вараджакова 2021 и Алексиева 2017: 140.

⁵ Туристификация, атрактивност, привлекателност и др.

гат наследства, атракциите или и двете. Терминът **туристическа атракция** има ограничен брой дефиниции и употребата му е по „подразбиране“ съобразно конкретния контекст. Атракцията се свързва с туристическия продукт – с дейности, услуги и блага, и засяга „опита на туриста“, придобит от посетеното място, от преживяното събитие. Туристическата атракция се състои от три елемента – предмет, събитие, обект, процес на представяне и разкриване на ценността на предмета, събитието и др. и турист⁶, който би могъл да бъде привлечен от предмета, обекта, събитието (de Grandpré 2007). Според Министерството на туризма в България като туристическа атракция следва да се приема „изкуствено създаден обект с развлекателна цел, предоставящ услуги с познавателна или образователна цел и/или възможности за отдих или забавление“. В категорията попадат атракции/обекти като музеи, тематични паркове, национални археологически резервати, градини, къщи, крепости и други туристически обекти⁷.

В случая е важно да отбележим, че културните наследства могат да се използват като туристически ресурси за създаване на туристически продукт, който би позволил на посетителите да почувстват мястото/ обекта/ събитието по подобие на жителите на града. Това означава връзката с конкретното място да се преживее и съответно да се изгради усещане за удовлетвореност след потребяването на туристическия продукт. Туристическият продукт представлява блага, чиито характеристики са възприети от потребителите само след тяхното закупуване или другояче казано, туристическият продукт е направен от самия турист (de Grandpré 2007). В сферата на културните наследства става дума за преживяване и преживяно, което надхвърля света на всекидневния опит. Това са чувства и познание, които имат своите връзки и отношения с посетените места, активират се със спомените, запечатани във фотоси или в предмети, които препращат към пейзажа или се пазят като елемент от „вкусената култура“.

Съпоставянето показва, че има различни гледни точки към един обект, към едно събитие и начините на неговото управление в отношението между „местни“ и „туристи“. Културното наследство в сферата на туризма би могло да се превърне и в туристическа атракция, но при определени условия, които не пораждаат напрежение между „местни“ и „посетители/ туристи“ по отношение на неговата ценност, опазване, съхранение и управление. Многообразието от ползване на едно място за развлечение, спорт, ваканция, работа, преминаване и др., от различните категории хора (жители, туристи, работещи, които пътуват, преминават оттам), дават отпечатък на всяко място (Delaplace, Schut and Baron 2020). Затова според редица изследователи използването на културното наследство като ос-

⁶ Тук приемаме за разграничение местни и туристи, но в разширен контекст можем да включим и местните. Развитието на градовете и подобряването на качеството на живот задържа жителите на града и привлича посетители. В случая става дума за инструмент на местно развитие, насочен към промени в градската среда с идея „гражданите – местните“ да бъдат привлечени от местата на градското по подобие на туристи.

⁷ Подобни определения са споделени от деятелите в туризма – международни и корпоративни организации.

нова за създаване на туристически продукт и атракция предполага обвързването му с местната култура с идея за развитие във времето, за опазване на самото наследство и с уважение към местните общности, с въвлечане на местни социални актьори в неговото изработване и поддържане (Virginie Proulx 2016; Davallon 2019).

В контекста на теоретичната рамка – културните наследства като важен елемент от изграждане образите на общности и места, но и възможен ресурс за местно развитие и елемент от туристическото предлагане, се анализират **няколко случая от регионите на Русе и Сливен**. Два случая показват несъответствия между външната оценка за значимост на историческо наследство, интерпретациите на местните общности и управлението на потенциалните културни наследства. Други два случая разкриват функционирането на културните наследства и като туристическа атракция без това да предизвика напрежение в дискурсите на местни, управленци и туристи или да създаде напрежение в употребите на местата на културните наследства от разнообразните публики.

В България през последните десетилетия се обръща изключително внимание на археологическите открития, не без участието на външни финансови донори⁸ и общоевропейски проекти като границата на Римската империя и нейното културно значение. Едно от големите постижения на българската археология е изучаването на **римския и ранновизантийския кастел Ямрус** (3 хектара), край с. Кривина, общ. Ценово, област Русе, при устието на река Янтра⁹. Това е най-добре проученият къс-норимски военен лагер в днешна България според специализираната литература. Началото на неговото изследване е поставено от Карел Шкорпил, знаково име за българската наука и основател на археологията в България, което допълнително придава значимост на археологическия обект. По думите на археолога Людмил Вагалински кастелът Ямрус е познат повече извън България, отколкото тук¹⁰. Крепостта е включена в индикативна листа на ЮНЕСКО за нови обекти по границата на Римската империя, част от общеевропейски проект¹¹. Значимостта на кастела има противоречащи си интерпретации. От една страна, след разкритието и изучаването на археологическия обект, цялата отговорност и ангажимент по неговото управление и развитие като туристически обект се прехвърля на местната власт, в случая община Ценово. Упрекът към местната власт е, че не се прави нищо, за да носи обектът „пари и туристите да не секват“. От друга страна, в събеседване с жител на селото беше изречено и друго мнение „То пък един Ямрус...“, което отра-

⁸ Например фондация „Америка за България“, която имаше програма в подкрепа на археологическите изследвания в България и продължава да работи в тази насока: <https://us4bg.org/bg/>.

⁹ <https://www.facebook.com/museumruse/posts/3048070461912943/>.

¹⁰ „Ленин и рибарите“ (филм, създаден в рамките на проекта „Културни ресурси, валоризация на наследства и местно развитие“, финансиран от ФНИ, Николай Ненов – сценарист и режисьор, продукция „Арена медия“): <https://www.youtube.com/watch?v=GHaVbH1d5dM>; <https://www.facebook.com/watch/?v=848616608846532>.

¹¹ [Границата на Римската империя като част от световното културно наследство и подадените документи от България за включване на „българския участък“](https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6474/): <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6474/>.

Група за исторически възстановки „Първа тракийска кохорта“ на крепостта Сексагинта Приста. ©РИМ – Русе.

звява много точно липсата на пряка връзка и реални взаимодействия между научната ценност на обекта и неговата значимост за начина на живот в общината. Едно от обясненията, което обикновено се извежда на преден план, е близостта на обекта до устието на река Янтра в река Дунав и ограничаване на достъпа до крепостта при високи води. Това обаче е проблем с възможни решения, още повече кастелът Янтрис е важна част от експозицията на музея в Русе¹².

В разговори с жители на общината, по информация от регионални медии, в продължение на години се установява нагласа за посрещане на туристи в общината и възприемане на крепостта като обект за привличане на туристи. Но реално крепостта не е част от културното наследство на мястото (селата Кривина и Новград, Русенско), тя не е опора и пазител на колективна памет, не е свързана с важни за общностите събития в миналото или празници в съвременността. Най-големият празник, който събира хората на това място е отбелязване на важен исторически факт от националната история – слизане на четата на революционерите Хаджи Димитър и Стефан Караджа, воювали за свободна България. В провеждането на празника на с. Кривина – „Ботевите празници“, откриваме и нови елементи и практики, привлекателни за младите. Крепостта остава „научна ценност“ в индикативната листа на ЮНЕСКО, но не е въввлечена в разказ за конкретното място, за общинската територия, защото все още не е част от начина на живот и не е впи-

¹² Възможностите засягат изграждане на посетителски информационен център, както при други археологически обекти като тракийските гробници край гр. Казанлък, с. Александрово, Хасковска област, и др. Дали това не може да е в основата на нов тип представяне: препятствието за посещение да се превърне в позитив за запознаване с начини на живот в следващи се исторически времена или със „скок във времето“.

сана в идеи за местно развитие. Това не е проблем на малката община Ценово, а засяга изобщо археологическите открития и политиките по тяхното развитие като значими обекти на културното наследство у нас, но това не е цел на статията. Институционалният разказ в случая не е превърнат във възможен културен пейзаж – наследство, защото липсват социалната значимост и съпреживяването на крепостта.

Тракийската гробница в с. Калояново, община Сливен, е открита през 1963 г. от местни жители. Могилата е единствената по средното течение на река Тунджа с изградена архитектура – каменно съоръжение, отбелязва г-р Николай Сираков, директор на РИМ – Сливен. Това е богато украсена гробница на тракийски вожд, погребан заедно с коня си. Сред откритите предмети са златен нагръдник, златни пластини за украса на грехи, копия, бронзов меч и гр.¹³.

По време на теренна работа могилата е представяна от събеседниците ни като важна част от местните наследства. Самото пространство обаче не се превръща и в място за посещение. Остава неговата ценност, приградена от научната общност, но без да се впише в „начина на живот“ на местната общност по независещи от тях причини. Възприемането на обекта като важен елемент от разказа за селото не получава подкрепа на съответното управленско ниво¹⁴. Калояновската тракийска гробница да бъде предоставена от гържавата за безвъзмездно управление на общината, реши местният парламент в Сливен. Повод

Русенският университет представя общи проекти с музея за дигитализиране и 3D принтиране на артефакти – Римския пазар на Сексагента, 2020. ©РИМ – Русе.

¹³ Част от предметите са включени в изложбата „Легенди в злато. Тракийски съкровища от България“, изработена по проект с финансовата подкрепа на Норвежкия фонд, Берген, септември 2017 – <https://historymuseum.org/bg/news/izlojbata-ay-legendi-v-zlato-trakijski-sykrovishata-ot-bylgarija-au-be-otkrita-v-grad-bergen/> (20.02.2021).

¹⁴ <https://slivensega.wordpress.com/2019/03/05/Сливен-поиска-калояновската-тракийс/>; <https://trud.bg/> общината-в-сливен-поиска-калояновска/(20.02.2021).

за решението е желанието на Регионалния исторически музей „Симеон Табаков“ в града да експонира могилата и да я отвори за посетители. Местен предприемач е готов да обезопаси и облагороди мястото, но не получава подобна възможност. Самото място привлича погледа поради това, че е единственото обрасло и запуснато сред останалите обекти.

Предметите от могилата са част от новия музеен разказ от 2013 г.¹⁵ по случай 100 г. от основаването на музея и това отразява научната стойност на откритието и значимостта му за града и региона. В медиите от 2016 г. до днес се представят проблемите и идеите за стопанисването на гробницата. В края на 2019 г. е изнесена информация за изготвяне на нов проект по програма „Региони в растеж“ на Европейския съюз, в който е включена гробницата. Целта е да се осигури достъп за туристи, поставяне на указателни табели, създаване на интегриран туристически продукт, дигитално представяне на артефакти и всички туристически обекти, хотели и места за хранене¹⁶. Проектът обаче е в перспектива, а гробницата продължава да съществува като важна и ценна за историческата общност и за жителите на Калояново. В разказите за селото се съчетават традициите на маскирането – кукерите, лозарството и винопроизводството, и в тяхната древност се вписва гробницата. Реално, без регулиране на нейното управление и развитие, тя все още е ресурс с потенциал, независимо от припознаването ѝ като ценност от местните общности, местната власт и научната общност.

Античната крепост и античен некропол Сексагинта Приста се намира в гр. Русе, на възвишение до брега на река Дунав. Разпознаването на крепостта се свързва с името на Феликс Каниц, един от откривателите на българските станини, както и с имената на основоположниците на българската археология братя Шкорпил в началото на ХХ в. В по-късни периоди са извършени разкопки, които продължават и днес, и след консервиране на откритите структури (1976-1978, 2002) е отворена експозиция на открито „Сексагинта Приста“, стопанисвана от РИМ – Русе. В изминалите оттогава години обектът е социализиран и е сред посещаваните музейни експозиции от жителите на града и от туристи (Ненов 2016). Съществен елемент в представянето на Сексагинта Приста изграят и експозициите, които съхраняват артефактите, открити в римската крепост. Основната се помещава в залите на историческия музей, където водещата тема е Римският лимес, а друга експозиция се намира на самата римска крепост и включва около 50 модела, създадени чрез 3D принтиране. Крепостта е част от подаяния от България проект за вписване на важни обекти по границата на Римската империя под номер 22 в индикативната листа на ЮНЕСКО.

Между познатите за града знакови събития на крепостта е „Римски пазар на

¹⁵ <https://museum.sliven.net/obekti-rim> (20.02.2021).

¹⁶ <http://sliven-news.com/oldsite/index.php/pozitzi/15715-десислава-илиева-европейски-проекти-за-близо-35-млн-лв-са-изпълнявани-от-община-сливен-през-мандата-2015-2019-година.html> (20.02.2021).

Гръцка червенофигурна керамика от гробницата в с. Калояново, общ. Сливен. ©РИМ – Сливен.

Сексагинта Приста“, определяно като „най-пъстрото есенно събитие за култура и забавления, за съпреживяване на наследството, част от програмата на Есенния салон на изкуствата и културата на Община Русе“¹⁷. Събитието стартира през 2012 г. с идея да привлече жителите на града, майстори на традиционни занаяти и занаятчии с разнообразен профил от региона (бижутери, производители на вино, местни млечни продукти, пчелни продукти и др.), дава възможност за публично присъствие на индивидуални творци, художници, както и на дружества на хора в неравностойно положение или дневни приемни центрове. Привличането към крепостта като знаково място в града се свързва и с разиграване на „моменти“ от историята на далечните времена посредством специфични облекла, приготвяне на храни и др. забавления, които превръщат посетителите в участници. Създаването на спомени с активното участие на посетителите обхваща разнообразни музикални жанрове и творчески дейности за деца, юноши и възрастни.

През 2017 г. графит с автор Ива Валентинова създава визуална връзка между крепостта и съседна сграда, което привлича погледа на преминаващите по улицата. Възприемането на крепостта като важна част от градското наследство се открива и по честота на употреба на названието „приста“ в градската среда¹⁸. Тя е място за културни събития – театрални постановки, музикални концерти, перформанс и др., които събират разнообразни публики и много често крепостта се

¹⁷ Историята и преживяването се допълват – <https://www.youtube.com/watch?v=BS2RPMТyt-c> (20.02.2021).

¹⁸ Виж: Ненов, 2016. Бърза справка в интернет показва разнообразни употреби – освен познатото легло тип „приста“ (легло с повдигащ се механизъм и ракла), виждаме хижа и туристическо дружество в Русе, [фирми като „Приста ойл холдинг ЕАД“](#), „Приста Ленд“ (търговия и управление на земеделските земи), Дунавски марафон „Prista и RUN“.

вписва в инициативи, които обхващат едновременно различни градски пространства като „Нощ в музея“. Експозицията на открито привлича изследователи, студенти, работещи в музеи за професионални разговори, откриване на обучителни програми и изпълнява и образователни цели. Важен археологически обект за града, свързан с развитието на българската археология, с експозиция на открито, който е припознат за културно наследство в града и привлича и туристи.

Късноантичната и средновековна крепост „Туида“ се намира на хълма „Хисарлъка“ в гр. Сливен, непосредствено до квартал „Ново село“. Въз основа на археологическите проучвания (от 1982) се установява съществуването на селище – тържище (емпорион), център на селскостопанска дейност и търговия на територията на съвременния град¹⁹. Крепостта продължава да се проучва, но в резултат на осъществен проект по оперативна програма за регионално развитие (2007–2013) тя преминава етап на социализация и днес е важен обект за изследователи, за граждани и за туристи. На територията на крепостта са изградени информационен център, къща на виното, летен театър, закупена е и необходимата техника и реквизити за тяхното функциониране.

Социализацията на крепостта се основава на връзката ѝ с регионалната и местните култури, както в исторически план, така и с оглед на съвременните им специфики. Един от акцентите например, са съвременни културни технологици, които засягат традиции и минало – отглеждане на лозя и винопроизводство. Създадена е „Винена къща“ със самостоятелно място в експозицията на открито. Посетителите на крепостта имат възможност да се запознаят със спецификата на региона в лозарството и винарството, винарните от своя страна предоставят продукция, която отразява развитието на лозарството и винопроизводството в последните десетилетия, а във времето на епидемията от COVID-19 продажбите на вина, произведени в региона, са изцяло с благотворителна цел в подкрепа на малките общински болници в Сливенско.

Друг акцент засяга представяне и разиграване на времената от средните векове. По занимателен начин се предлага запознаване със средновековни оръжия, предмети от бита, стрелба с лък. „Възстановени“ са средновековни игри, в които посетителите използват наученото за оръжия, облекла, всекидневни практики в тематични работилници. Участниците в работилниците правят предмети за кратко време, които отнасят със себе си като сувенир. Към правенето на плъсти има особен интерес, който вероятно се дължи на възможността не само да видиш, да чуеш, но и да усетиш с ръцете си „средновековна техника“ за текстил. Работещите в информационния център целогодишно изработват изделия от плъсти с разнообразна тематика, свързана с празниците през годината, което също придава специфика на предметния свят – сувенирите и начините на тяхното възприемане от посетите-

¹⁹ <https://tuidacastle.sliven.bg/bg/крепостта/история-на-крепостта.html>.

лите. Образователните програми освен занимателния елемент залагат и на обратната връзка. Участниците попълват работни тетрадки, отговарят на въпроси по различни теми, за да се разбере какво са научили, кое е привлякло повече вниманието им.

В крепостта се приемят големи групи и семейства, но вследствие на специфичните

противоепидемични изисквания интересът основно е от малобройни групи и семейства. Индивидуалните посещения имат много голямо увеличение. Поддържа се интересът от страна на фирми с по-голям персонал за провеждане на корпоративни събития за изграждане на колектива и др.

Крепостта „Туида“ се вписва отчетливо в значимите градски пространства, както и в градските събития. Своеобразна мрежа на институциите по опазване на културни и природни наследства обхваща Регионалния исторически музей, Музея на текстилната индустрия (филиал на Националния политехнически музей), Природния парк „Сините камъни“. Съвместните проекти са насочени към ученици и младежи с цел да предоставят едновременно познание за природата, което да се обвърже с преживяване чрез културни техники – багрене с естествени материали, багрене с индиго и др.

Лятната сцена в крепостта привлича постановки и посетители, дава възможност за изява на хора в неравностойно положение, за отбелязване на годишнини от събития, значими дати за популяризиране на културни различия²⁰, функционира като споделено пространство за гражданите, посетителите, туристите.

Споделените тук резултати от теренните изследвания насочват към няколко **извода**. Цитираните археологически обекти имат научна стойност, част от тях се свързват с началата на българската археология и това придава допълнителна значимост на съществуването им. В събеседвания с местни жители и експерти се припознава тяхната ценност и се интерпретират като реален или възможен

Образователна програма за деца. ©РИМ – Сливен.

²⁰ В програмите се включват клубове на пенсионери, ромски организации, младежки организации, съюзи на хора в неравностойно положение (Ден на белия бастун) и др.

ресурс за местното развитие. В действителност само два обекта функционират като културни наследства, които привличат и туристи – крепостите „Сексагинта Приста“ в Русе и „Туида“ в Сливен. Лесно е да обвържем тяхното ситуиране в големи общински и областни центрове с развитието им като културни наследства и това със сигурност е подкрепа за тяхното добро управление. Крепостите обаче не са „застинали“ като археологически обект с осигурен достъп или експозиция на открито, а съществуват като важен елемент от градските пространства с висока стойност и привличат разнообразни публики. Тракийската могила в с. Калояново, Сливенска община, се радва на подобен силен интерес от страна на жители на общината, местната власт и предприемачи, има активна работа на РИМ – Сливен по нейното приобщаване към наследствата на региона. Но към момента тя е археологически обект с потенциал да се превърне в културен ресурс. Тя остава и извън Регистъра на туристическите атракции на Министерството на туризма, където са вписани останалите. Крепостта „Ямрус“ също е интересен пример на привидно приемане на неговата значимост като научно откритие, но то остава извън културните практики и споделени образи на наследства за жителите на общината. Научната стойност е привнесена, тя е външна за общността и липсва посредничество за нейното включване в трансформиране на обекта в наследство.

Представените случаи показват различна степен на припознаване на обектите като наследство от местните жители, изследователите и управленците по места. Затова и тяхната привлекателност за местни и туристи е различна. Изучаването на местата, на локалните култури и тяхното представяне пред разнообразни групи посетители, както и вписването му в местната култура като важен топос на разкази за начин на живот, е дълготраен процес с много участници. Величието на гревната римска култура на „Ямрус“, е припозната от местните и научната общност, но без да има реални връзки между жителите на община Ценово и обекта, затова липсват и възможности за неговото управление като наследство. Тракийската могила в с. Калояново познава друга връзка с общностите и част от институциите, но също не се превръща в неразделна част от културния пейзаж. Налице е висока научна стойност на археологическите обекти, сама по себе си важна в процесите по въвеждане на обект, място, събитие в наследство, но без това да оказва пряко влияние върху местното развитие. Използваните примери отразяват различен регистър в отношенията наследство, местна общност, институции, между които липсват необходимите взаимодействия. Съществуването на обект със значение за една общност – научна, местна, институционална, друга не води след себе си превръщането му автоматично в наследство, нито в туристическа атракция. Институционалният научен разказ не е превърнат в неразделна част от възможен културен пейзаж/наследство, защото липсват социалната значимост за местната общност, както и възможността за участието ѝ в неговото приобщаване към територията на живеене и съответно управление и развитие.

Институционалният научен разказ за крепостите „Туида“ и „Сексагинта Приста“

та“ е усвоен от жителите на градовете и е превърнат в част от съвременната градска култура: място за срещи, прекарване на свободното време (събития, забавления, участие в занимания). Припознаването на наследството от научна институция и от местна власт, както и от градските общности позволява и създаването и предлагането на туристически продукт. Крепостта „Туида“ има специален акцент – създаване на туристическа атракция, тъй като има ясна насоченост към развитие на проекта по пътя на пазара на туристически продукти (маршандизация).

Музеите и у нас са изправени пред предизвикателствата да представят памет, да отразяват културното разнообразие и да дават свидетелства за културни взаимодействия в контекста на постоянно изменящ се свят, в който индивидите също се променят. Те са активни участници и водещи социални актьори в представянето, визуализацията и промотирането на нови взаимоотношения с конкретни общности и територии. Това показват успешно разработени проекти²¹, чиито резултати и тяхното развитие са база за допълнително разгръщане на местата като част от градската структура (крепостите в Русе и Сливен).

Примерите разкриват активна роля на регионалните исторически музеи в Русе и Сливен за ценностно преосмисляне на наследствата. Но те са само един от множеството социални актьори, които взаимодействат с културни ресурси и биха могли да ги превърнат в наследства. Много изследвания показват, че основна роля имат местните общности и техни представители за ценностно преосмисляне на наследствата. Тяхното привличане и превръщане от наблюдатели в дейтели е условие, без което не е възможно разработване на културен ресурс и неговото припознаване като културно наследство, а в перспектива и разработването му в туристически продукт.

Понятието културно наследство непрестанно насочва към две логики на интерпретация и употреба, които си противоречат или поне създават затруднения в тяхното съчетаване. Споделеното наследство за общност или група изразява чрез словесни и визуални образи тяхната специфика и тъждественост, докато индивидуалният пазарен интерес има други логики на развитие (de Grandpré 2007). Високата символна стойност и социална значимост на разказа „кой съм, откъде идвам“ не винаги е в съответствие с принципите на предлагането на културни наследства на пазара и регулирането на интереса въз основа на предлагането и търсенето. В контекста на нарастващите изисквания за опазване на наследствата, мощна тенденция е тяхното интерпретиране като ресурс, който би позволил привличане на необходимите средства за консервиране и развитие (Gravari-Barbas 2014).

²¹ В Русе проектът е „Възстановяване и социализация на Римска крепост „Сексагинта Приста“, с финансовата подкрепа на ОП „Регионално развитие“ 2011 – 2013 г., съфинансирана от ЕС чрез ЕФРР. В Сливен това е проект „Във времето и с времето – интегриран проект за развитие на природни, културни и исторически атракции и туристическа инфраструктура в Сливен“, с финансовата подкрепа на ОП „Регионално развитие“ 2007 – 2013 г., съфинансирана от ЕС чрез ЕФРР.

Екипът на крепостта участва в средновековен фестивал в Пловдив.
©Крепост Тууда – <https://www.facebook.com/kreposttuida/>.

Различните гледни точки към културното наследство – като изказ за идентификация с минало и предци, които са ни потребни днес, или като туристически ресурс, позволяват неговото развитие и управление с предпочитание към сферата на политическото или на икономическото (Бокова 2020; Алексиева, Бокова 2013: 99–122, 241–270). Всяка една от тях има своето основание и логики, своята ценност и значение за определена група, колектив. Привличането и включването на местните, на жителите на селище, община или регион обаче, е условие, без което не може да се осъществят избор и процедури по конструиране на културно наследство, независимо от неговата стойност за науката или желанието на външни социални актьори за промяна на ситуацията.

Литература

Алексиева, Соня 2017. Парадоксите на културния туризъм (глобални и локални измерения от Марко Поло до Алеко Константинов). – В: *Местната идентичност и глобалният туризъм. Десети черноморски туристически форум*. Варна: Изд. „Славена“.

Алексиева, Соня, Ирена Бокова 2013. *Туризъм и културно наследство*. София: НБУ.

Бокова, Ирена 2021. Културният пейзаж – музейни разкази и туристически атракции. – В: *Сборник с доклади от международна научна конференция „Туризмът и глобалните кризи“*. Велико Търново: ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“: <https://books>.

google.bg/books/about?id=EMEqEAAAQBAJ (6.05.2021).

Бокова, Ирена 2021а. Културните наследства – между икономика и политика. – В: М. Сантова, И. Станоева, М. Иванова, М. Любенова, Ст. Ненова, Д. Фокас (съст.) *Опазване на културното наследство – анализи, документи, практики. Сборник с материали от научната конференция „Опазване на културното наследство – анализи, документи, практики“.* София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 101–123/ *Vokova, Irena 2021a. Cultural heritage – between economics and politics.* – In: M. Santova, I. Stanoeva, M. Ivanova, M. Lyubenova, St. Nenova (Eds.). *Safeguarding of Cultural Heritage – Analyses, Documents, Practices. Collection of Papers from the Scholarly Conference „Safeguarding of Cultural Heritage – Analyses, Documents, Practices“.* Sofia: Prof. Marin Drinov Publishing House of BAS, 101–123.

Бокова, Ирена 2021б. Градският туризъм – перспективи и предизвикателства в епидемичен контекст. – В: *Рестарт на туризма – нова надежда. Четирнадесети черноморски туристически форум.* Варна, 2021. Варна: Изд. „Фил“, 67–76.

Бокова, Ирена 2016. Музей и културен пейзаж. – *Български фолклор*, 42 (3), 248–265.

Марков, Иван 2021. Интегрираната териториална стратегия за развитие на Северен централен район от ниво 2 като възможност за рестарт на туризма в района. – В: *Рестарт на туризма – нова надежда. Четирнадесети Черноморски туристически форум.* Варна, 2021. Варна: Изд. „Фил“, 29–42.

Наумов, Никола, Десислава Вараджаклова 2021. Култура и туризъм по време на пандемия: предизвикателства и перспективи пред културно-историческия туризъм. – В: *Рестарт на туризма – нова надежда. Четирнадесети черноморски туристически форум.* Варна, 2021. Варна: Изд. „Фил“, 77–86.

Ненов, Николай 2019. По пътя на римските императори и дунавския път на виното – в търсене на местно наследство. – *Български фолклор. Местни наследства – преосмисляне и трансформация*, 45 (3), 259–272.

Ненов, Николай 2019а. Живите наследства в репрезентациите на музея. – *Живи наследства*, бр. 1–2, 4–18. София: Регионален център – ЮНЕСКО.

Ненов, Николай 2016. *Общуване с наследството. В търсене на музейни траектории.* София: ИИК „РОД“.

Cazes Georges, Georges Courade 2004. Les masques du tourisme. – *Revue Tiers Monde*, 2 (2), 247–268. – <https://doi.org/10.3917/rtm.178.0247> (15.12.2020).

Davallon, Jean 2019. Les paysages, patrimoine européen ? – *Culture & Musées*, № 33. – <http://journals.openedition.org/culturemusees/2748> (15.12.2020).

Delaplace, Marie, Pierre-Olaf Schut and Nacima Baron 2020. Coprésences, conflits, complémentarités dans les usages des lieux par les touristes et les habitants. – *Téoros (Online)*, 1, 39. – <http://journals.openedition.org/teoros/3910> (3.02.2021).

de Grandpré, François 2007. Attraits, attractions et produits touristiques : trois concepts distincts dans le contexte d'un développement touristique regional. – *Téoros*, 26-2. – <https://journals.openedition.org/teoros/106> (3.02.2021).

Gravari-Barbas, Maria (coordinatrice de l'ARP PACT) 2014. Nouveaux défis pour le

patrimoine culturel. Atelier de reflexion prospective. Rapport Final, 113–114. – https://www.pantheonsorbonne.fr/fileadmin/Colloques_IREST/Rapport_final_29_04_14.pdf.

Saidi, Habib 2010. De la culture touristique au tourisme patrimonial. – *Ethnologies*, volume 32, No 2, 5–22. – <https://www.erudit.org/fr/revues/ethno/2010-v32-n2-ethno5003573/1006303ar/>.

Ирена Бокова

Департамент „Антропология“

Корпус II, офис 615

Нов български университет

ул. „Монтевидео“, 21

1618 София, България

irena_bokova@abv.bg

ОБРАЗИ НА НАСЛЕДСТВОТО И МОТИВИ В АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ЕКСПОЗИЦИИ НА МУЗЕИТЕ В СЛИВЕН И РУСЕ

Николай Ненов

***Резюме:** Анализът на сходните моменти в музеите разпознават категорията „мотиви“ – важен сюжетообразуващ стожер, който е познат като съдържание, а не е конструиран за нуждите на експозиционния разказ. Определянето на мотиви в съдържанието му представлява метод за осветляване на общите места в различни музеи – специфичен инструмент за „четене“ на музей в разнообразни контексти. Образите на наследството в музеите са разпознаваеми елементи от теми, обвързани с националния разказ. В текста се анализират експозициите в Русе и Сливен, като се търси степента на реализирания диалог между местни общности и институциите на паметта.*

***Ключови думи:** културно наследство, музеи, археология, образи на наследството*

Настоящият поглед към музеите на Сливен и Русе представлява част от дейностите за разпознаване и изследване на местни форми на наследство и културни ресурси, които стоят в основата на търсения диалог между местата на памет и локалните общности¹. В хода на изследването по проекта за идентифициране на културни ресурси и връзката им с общностите, сме търсили елементи, които се оценностяват и превръщат в културни наследства. Сред специфичните дейности са изследването на начини и практики при конструиране и експониране на наследства, които да покажат ролята на музея в посредничеството между местни общности. Текстът проследява част от експозициите в Русе и Сливен – тези, които са обвързани с проучванията на наследството в археологическа среда.

Чрез наблюдение и анализ на сходни моменти в експозициите на различни музеи се разпознава категорията „мотиви“ – ключов елемент, чрез който е изграден музейния наратив (Великов 2020: 90). Мотивът представлява сюжетообразуващ стожер, който изгражда смислови послания и ги насочва към посетителя. Определянето на мотиви в съдържанието на всеки музей, разглеждани като повествователни елементи от музейния разказ, представлява метод за осветляване на общите места в различни музеи. Гледане на този метод като на специфичен инструмент за „четене“ на музей в разнообразни контексти, който ще ни даде възможност да разберем посланията му и обвързаността му с различни общности.

¹ Настоящият текст е резултат от дейностите по проект „Културни ресурси, валоризиране на наследства и местно развитие“, финансиран от ФНИ (ДН20/12 от 20.12.2017 г.).

Тъй като формирането на общности, независимо от техните измерения, представлява резултат от системна дейност по определяне на общи категории, чрез които те се описват, бихме могли да предположим, че техните публични представяния в музеите също са резултат от конструиране.

Археологическа експозиция в Сливен. Днешната археологическа експозиция в Сливен е открита през 2013 г. по случай 135 години музейно дело и 100 години от основаването на исторически музей в града. Според сайта на музея основен принцип на експониране е тематично-хронологичният, но личнейното повествование няма алтернатива в представянето. Прави впечатление, че артефактите от праисторията не изграждат образ на системно проучвано селище, а изложеното се съсредоточава върху подчертано разпознаваеми елементи, които характеризират конкретната епоха. Каменни чукове и бронзови брадви са специфични изделия, свързани със земеделие и война, глинени съдове са свидетелство за усвоени технологии, а култовите фигурки – знак за религиозен живот. Сред тези елементи в началото на експозицията стоят керамични късове с врязани знаци, които се представят като протописменост (Седмо хилядолетие преди Христа, Нова Загора).

Регионът на Сливен се представя публично като част от Долината на тракийските царе, с което се стреми да се интегрира в познати образи и доказани послания. Много преди откриването си музеят инвестира в археологически изследвания, като кани д-р Георги Китов за проучване на поредица от надгробни могили от Античността. „С последните находки се потвърди простото, но гениално твърдение на д-р Китов, че Долината на тракийските царе продължава на изток до големия завой на р. Тунджа и че по тези места е имало същия интензивен живот, както по земите край Казанлък“². Тъкмо тази музейна политика е реализирана в основната част на експозицията, която е събрала съкровища от множество царски погребения, с които онагледява принадлежността на региона към популярната дестинация. Експонатите създават контекста на обряда, като са обособени по места, указани са проучените гробници, като по този начин чрез произхода са асоциирани множество селища в региона. Изложените предмети показват аристокрацията и нейните възможности за търговия и обмен (червенофигурна керамика със сцени от гръцката митология), за война (параден сребърен шлем, оръжия, украса от конска амуниция) и религиозни потреби (погребални маски, фиали и сребърни ритони с изображения на митологични персонажи). Съществува-

² Публикация от 22.10.2008 г., <https://new.sliven.net/sys/news/index.php?id=6506>, (11.07.2021 г.).

щата йерархия е безспорно важен елемент в темата, който се определя с разнообразни свидетелства на времето, включително с пръстен на владетел с образ и име. Представянето на надгробните могили като своеобразен културен текст е водеща концепция в посланията на музея³, поради което експозицията е разгърната около живота на траките, а твърде често и – около работата на техния проучвател д-р Китов.

Множеството изложени накити са пряк резултат от проучвания на некрополи. Погребенията изкарват на бял свят разнообразни предмети, често от благородни метали, при това в добро състояние. Интересът да се проучват некрополи дава възможност на музеите да представят живота в миналото с по-богати нюанси.

През гробните дарове се достига и до темата за земеделието, заради неочакваното към този момент присъствие на лемеж от рало. В канавата на тракийската обредност се представят предмети, част от митологичното повествование, разпознати като „играчките на Загрей“. Завръщането на Аполон от страната на хиперборейците е тема от друг експонат, а бронзов леген свидетелства за обредно измиване – като цяло артефактите са натоварени да носят повече информация, до която без придружител/ екскурзовод трудно може да бъде достигнато, но на нея се придава особено значение. Множество от предметите се описват като ритуални, при което те се поставят в основата на тракийските култове и религиозни практики. Характерните за Балканския регион оброчни плочки с изображения на различни богове и герои, фрагменти от мрамор и бронзови фигурки илюстрират основните култове от римско време.

Специален акцент в експозицията представлява темата за „Туида“, крепост в непосредствена близост до града, която е част от новото лице на местния туризъм. Крепостта попада сред финансираните с европейски средства противоречиви проекти за „туристически атракции“, но в този случай не се отбелязват сериозни вмешателства в археологическата среда. Туида е съществувала във времето на Рим и Византия и макар да е част от средновековна България и системата ѝ за охрана на проходи, акценти се поставят върху многообразието от обитатели, а не върху – примерно „многовековния Сливен“. Поради това сред експонатите, освен мраморен постамент с надпис на старогръцки език с името на крепостта, присъстват както печат на цар Борис-Михаил Покръстителя, така и печенежки котел и викингски меч.

На последния етаж в Регионалния исторически музей „Д-р Симеон Таба-

³ <https://museum.sliven.net/obekti-rim> (11.07.2021 г.).

ков“ – Сливен в археологическата експозиция е изложбата „Скални светилища в Сливенско“, която е резултат от десетилетните проучвания на фолклориста доц. д-р Владимир Демирев. Чрез представянето на връзката между исторически предания, местна памет и фолклорна история, в музея се съсредоточава локалното знание за формите на наследство. Едновременно с това той институционализира този тип знание, с което се превръща в негов пазител. И тъй като механизъмът на трансмисия на ценности не се е осъществил, а носителите на фолклорната памет оредяват, музеят се очертава като важен стожер на наследено знание, което може да се превърне в културно наследство с помощта на неговата грижовна и упорита работа. Кралимаркова стъпка и трапеца при Острия камък от с. Чокоба, светилище Чобра при Котел, скално светилище край Хърсулград до с. Кипилово са важни елементи от местни вярвания и обредни практики, които във времето са изтлели. Съзнателно провеждани културни политики за създаване на нова празничност обвързва старите култови места с нови изяви – фолклорни фестивали, прегледи на читалищни състави, общински празници. Но ситуацията е динамична, при което търсената връзка стари места – нови празници, не получава желаната устойчивост във времето (Демирев 2020).

Мансардата на сградата се ползва и за многофункционална зала. В нея има експозиция за работата на археолозите на терен, показан е характерен инструментариум, множество фотоси от процеса на проучването. Отделена е темата за възстановката на артефакти – *„...идеята е да покажем скритата част от нашата музейна работа. Откриват се едни предмети, но най-важното е след това, когато в лабораториите нашите реставратори ги съживяват... това тук е предназначено за децата, да им е интересно и забавно, като направим „Ваканция в музея“ имаме специални занятия с реставратор“* (интервю с Николай Сираков, юни, 2020, Н. Н.). Музеят се намира в началото на своите инициативи с публики, което с времето ще го направи в по-голяма степен отворен. Вероятно с включването на дизайнер при оформлението на експозициите те биха станали много по-въздействащи, а необходимостта от работа с текстови съдържания⁴ остава предизвикателство за музейният екип, тъй като голяма част от знанието за артефактите остава необговорено.

Археологическа експозиция в Русе. Формирането на образите на наследството в региона на Русе започва през XIX век – Червен и неговата съхранена във времето кула присъстват в стихотворение на Раковски, в описание

⁴ Например анотациите за отделните предмети са професионално изготвени и включват множество термини – аскус, фибула, ликит, лабрис, киликс..., което прави разбирането им трудно.

на австро-унгарския изследовател Феликс Каниц, в публикациите на братята Шкорпил. Публичният интерес води до професионалния, който подтиква Васил Златарски да осъществи първите разкопки на църква в града. Античната Сексагинта също е разпозната за пръв път от Феликс Каниц, а праисторическото селище – бъдещата Русенска селищна могила, се проучва от Карел Шкорпил. Веднага след Освобождението русенският в. „Славянин“ от 1879 г. за пръв път публикува текст за скалните църкви близо до с. Иваново, като по този начин заявява интереса на местната общност към старините. В периода между двете световни войни музеят явно е бил впечатляващ за местните жители, тъй като неговите колекции изграждат вещния свят на първия български роман за праисторически хора – „Ру“, на писателя Змей Горянин. В съчинението се описват вещи, които са познати на автора от обучението му в Мъжката гимназия. Чрез каменните брадви и чукове авторът описва ловецът Ру като културен герой, родоначалник на племе, който рисува в пещери, опитомява куче и се жени, подобно на герой от вълшебна приказка. Образът на този герой е важен за българското общество от 30-те години на XX век, което търси себе си в модерни философски течения за Аз-а, в нови лидерски послания, съчетани с уникалността на произхода от зората на човечеството (Ненов 2016).

Важен момент за формирането на образите на наследството представят съвместните българо-немски проучвания на античния кастел Ятрус, където разкопките, с помощта на Римо-германската комисия, продължават 40 години. През 1974 г. е открито Боровското сребърно съкровище, което и до днес е едно от репрезентативните за тракийската култура у нас и по света. Откриването му дава силен тласък за проучванията на тракийската древност в региона, за изследване на могили, светилища и гробници.

След голямото земетресение от Вранча, Румъния, през 1977 г. археологическите експозиции на Русенския музей затварят врати за 30 години. През 2007 г. в сградата на Окръжното управление се откриват нови експозиции, които се фокусират върху Праисторията и Античността. „Ловци на мамути и земеделци“ е експозиция, която поставя акцент върху колекцията от фосили на бозайници на 6 000 000 години и материали от Русенската селищна могила. Тя доразвива опита на музея, натрупан с временни изложби и влията началото на човешкото съществуване през дълбоката древност с местата на обитаване в региона. Колекцията от мамутски кости е представена като свидетелство на човешкото присъствие, на основата на което се създава опозицията *Ловци: Земеделци*. Във втората част от това промишлеността се разгръща праисторическото селище, което състремоточава

различни форми на култура, йерархии и занаяти. Тази част от експозицията ползва витрини на музея от 1902 г. и видимо търси връзка с началото на музея, поставено с кабинетите по археология и естествена история в Мъжката гимназия.

Другата част от археологическата експозиция се нарича „Сексагинта Приста – Янтрис“. Фокусира се върху живота в римско време, макар началото да е обвързано с елементи от живота на траките, а финалът да търси връзка с Първото българско царство. Археологическите обекти в действителност се обитават през всичкото това време. Двете зали са оборудвани с нови витрини, а интериорът е резултат от професионалния дизайн на фирма „АРКА“, спечелила конкурс на община Русе. Включват се интерактивни теми и елементи „за пипане“. Основният акцент е обвързан с римското присъствие по река Дунав в двете римски крепости. Новите проучвания на Сексагинта Приста в Русе се спират на важни елементи от градоустройството – Принципия (щаб на армията, един от четирите открити в България) и Храмът на Аполон, който събира във фокус както имена на богове, така и на гарителни. Старите проучвания на Янтрис при устието на Янтра в Дунав вече са били включвани в изложба, която е показвана в Букурещ, както и в различни градове в Германия. Така чрез опита, постигнат от временни изложби, новите експозиции вече имат доказани акценти и елементи на музеен разказ, който привлича вниманието на публиката. Две години по-късно в специална блиндирана витрина на втория етаж в музея е експонирано Боровското съкровище. Поставено далеч от контекста на останалите артефакти, то демонстрира „видимия мит“ (по Иван Маразов), който се съдържа в изобразителното повествование на каничката от съкровището, пресъздаваща митологичната сцена от божествената сватба на Дионис и Ариадна.

През есента на 2014 г. са открити днешните археологически експозиции в Русе, като част от финала на финансиран с европейски средства проект – отново от групата за „туристически атракции“, но не с интервенции върху археологическа среда, а за изграждане на музей⁵. В експозиционния разказ се вмъкват дигитални презентации с тъчскрийн, специални видеа илюстрират някои от темите, създадени за конкретен момент от експозицията. Археологическата експозиция от три зали се разпростира в шест. Праисторията е представена без „ловците на мамути“, но с акцент върху Русенската селищна могила като „протоград“, в който йерархиите и различните функции на обитателите му представят високата култура и развитието на култо-

⁵ От около 30 проекта единствено София и Русе инвестираха в музеи, при което се обновиха едни, а се по-
явиха два нови музея – Музеят на София (Регионален исторически музей) и Екомузей с Аквариум в Русе.

вете от анимизъм, през зооморфизъм до антропоморфизъм. Експозицията създава разнообразни послания, извлечени от наличните артефакти – за риболова и река Дунав, която не е граница в този период, за обработката на злато за Варненския халколитен некропол (най-старото обработено злато), за смяната на обитателите в региона в края на каменно-медната епоха. Последният епизод е предаден с метода „разказ от първо лице“, чрез мнимо свидетелство на една от местните жителки (Ненов 2014), благодарение на който се сътворява дистанцията между публика и артефакти.

Разказът за траките в региона се уплътнява, а сред новите артефакти е каменна врата за гробница, която се е плъзгала в жлеб. Независимо от това във времето на Античността водеща остава линията за представяне на римското наследство по Дунав, което изкрystalизира в Дунавския римски лимес, границата на империята. Фокусът върху темата е постигнат в резултат от научните интереси на новото поколение археолози в музея, на проведенния за пръв път у нас Двадесет и втори международен лимес конгрес⁶, както и заради работата по кандидатурата за Дунавския лимес⁷ като част от Световното културно наследство на ЮНЕСКО.

Средновековната история на България е друг важен момент в експозицията, отбелязан както с плътното присъствие на Испериховите българи, така и с християнските центрове в региона, сред които се отличават Ивановските скални църкви, обект на ЮНЕСКО. Средновековието е важно за нас с извоюваното право да живеем южно от Дунав, поради което експозицията показва артефакти от твърде рядко срещаното погребение на Исперихов воин конник от с. Красен, погребан с оръжието си. Столетия по-късно монахът Йоаким близо до Красен ще изкопае първите килии и църква от познатия днес манастир при с. Иваново. Скалните църкви са част от спецификата на местното обитаване, поради което са поставени акценти на най-стария кирилски надпис, изсечен върху камък – от 921 г., при с. Кренча, както и на надгробие на монаха Манасий от IX в. Този уникален камък съдържа надписи на гръцки и български език, с три азбуки – глаголица, кирилица и гръцко писмо. Той е сред малкото свидетелства на една епоха, която пази спомен за учениците на Светите братя и за първите учители в българските земи, какъвто се явява монахът Манасий. Артефактът говори за началото на славянската православна цивилизация, родена в резултат на българската гър-

⁶ Конгресът се проведе през 2012 г. от Националния археологически институт с музей – БАН в Русе, със съдействието на Община Русе и Регионалния исторически музей – Русе.

⁷ От 2016 г. Дунавският римски лимес е включен в Предварителния списък на ЮНЕСКО като групова кандидатура на Хърватия, Сърбия, Румъния и България.

жавна политика (Калоянов 2007).

На втория етаж на Регионалния исторически музей в две зали са представени проучванията в средновековния Червен, експонирани са спасени стенописи от някои от църквите в Иваново. Основните теми са свързани с функциите на този средновековен град, станал най-важният център на желязодобив в Северна България, митрополитски център с 16 църкви, с множество занаяти.

Доколкото основният експозиционен разказ в археологическата експозиция в Сливен се спира до голяма степен на откритията от последното десетилетие, илюстрирани с фотоси от процеса на проучване, както и с лицата на археолозите проучватели, можем да предположим, че присъстваме на един от най-важните периоди от развитието на този музей. Това безспорно се доказва от великолепието на значимите находки във витрините. От своя страна музеят в Русе се опитва да представи континюитета в работата на проучвателите, тъй като изследванията на средновековния Червен и на Сексагинта Приста продължават повече от век. Музеят пази и показва експонати в едни от първите си витрини – в тези от Градския музей от 1902 г., което е търсен елемент в разказа за приемствеността, породен от липсата на представителна експозиция в продължение на три десетилетия⁸.

Макар и създадени по едно и също време двете музейни експозиции отразяват различни нагласи на своите общности към формите на наследство, тъй като процесите на остойносттаване, свързани със значимостта на отделните исторически епохи, протичат по различен начин в различните градове. Музеят в Сливен днес залага на свръхпрочит при опитите за интерпретация на тракийските култове и мистерии, а този в Русе – на контекстов прочит, при което се описват параметрите на пространствени взаимодействия, очертаващи местни форми на култура и древен живот. По този начин музеите, макар да се вместили хронологически в едни и същи рамки, опитват да изградят различни послания за своите публики, като така чертаят форми на местни идентичности.

Мотиви. Ключов момент в експозиционните разкази на музеите у нас е обвързаността им с Националния наратив. Независимо дали говорят за локално събитие, конкретен персонаж или единична проява, презентационната линия на експозициите представлява сегмент от Голямата история (Великов 2020: 77), която в настоящия текст разтваря своите рамки не само за времето на националното съзряване на българите през XIX в., но и за тях-

⁸ Освен експозицията по археология, след земетресението през 1977 г. е закрыта и тази за революционното движение.

ната визия за миналото като цяло. Националният наратив има по-широко присъствие от времето на Възраждането, поради което неговите структуриращи рамки се откриват в повече експозиционни пространства, вън от хронологията на героичното време. Тази ангажираност на музеите към националния разказ „загължава“ експозициите да следват разпознаваеми модели за презентиране на миналото. В своето изследване върху музеите на Възраждането Искрен Великов създаде модел за представяне на музейни експозиции, който се опира на установените и верифицирани проявления на споделени „мотиви“ в музейния разказ. Авторът разглежда повторението на едни и същи явления в съдържанието на експозиционните разкази, а често то регистриране на приличащи си образи, определени като „загължителни“ заради тяхната устойчивост и мултиплициране, води до обособяването на групи, разпознати като „мотиви“ – повтарящи се тематични елементи в експозициите, които имат пряко съответствие с мотиви от националния разказ (Великов 2020: 90). Те разкриват скелета на модела за музейна репрезентация на съответната епохата или тема, но повтарящите се сюжети не покриват в пълнота съдържанието на историческия разказ, релевантен към региона; нещо повече – конструираният от тях шаблон понякога изисква „допълването“ на наратива с елементи от националния разказ. Всичко това отразява необходимостта от присъствието на конкретни сегменти в музейната репрезентация, за да отговори на неписаните изисквания за „каноничност“ в представянето на българската история.

Определянето на мотиви в съдържанието на музея показва възможностите на експозиционния разказ да разкрива културните контексти, довели до формирането му. Макар и водещ момент в експозиционните разкази у нас да представлява връзката с националния наратив, пресечните точки между локалното и националното създават колизии, които градят очарованието и уникалността в конкретното музейното повествование. Когато определяме мотива за стожер, около който се закрепя повествование, а едновременно с това допускаме, че то може и да се поражда, ние визуираме възможностите му да изгражда смислови послания към посетителя. Познат като съдържание, мотивът не е конструиран за нуждите на експозиционния разказ. Мотивите се употребяват за разпознаване на предметното съдържание, те подкрепят елемента на познатост у посетителя, с което го правят съпричастен към експонираните артефакти. В този контекст мотивите са в услуга на предимно родна аудитория, но универсалните теми, които съдържат, биха могли да бъдат разчетени и от чуждестранна, доколкото част от археологията – особено от Античността, е позната на мнозина.

Археологическите експозиции на музеите в Русе и Сливен са сравнително нови във времето, което предполага откриването на прилики в тях, както и на сходни теми и послания, формирани в първите десетилетия на новото хилядолетие. Археологическите сбирки при Мъжките гимназии и в двата града стоят в основата на създаването на днешните музеи, при това инициаторите са едни и същи – братята Херменгулд и Карел Шкорпил. Те са учители в Сливен през 80-те, а в Русе през 90-те г. на XIX в. и в началото на XX в., при което събират първите артефакти и създават условията за формиране на интерес към излагането на старини. През 1902 г. в Русе, а през 1905 г. в Сливен вече се говори за градски музеи, макар тяхното същинско развитие тепърва да предстои. Независимо от това, началото на формирането на колекциите в тези музеи, съобразени с конкретни местни обекти, предопределят едни от разликите между тях. Други се създават спрямо нагласите на местните специалисти, вписващи се в канавата на проучванията на тези преди тях, но се влияят и от развитието на градовете и градските митове. По този начин, подвластни и на хората, които работят в тях, музеите представят онези форми на наследства, които местните общности, в симбиоза с изследователите, са определили като важни и престижни.

Мотивите, които откриваме в археологическите музеи са свързани и с важни антропологически категории, тъй като самата археология е съставна част на антропологията.

„Власт“ е мотив, който се съотнася със създаването на йерархии в древни общества, с поява на персонажи – владетели и царе, които изразяват своето различие чрез разнообразни атрибути, като оръжие, монети, специални гробни съоръжения, дарове.

„Религиозен култ“ – съсредоточава вниманието към идоли, оброчни плочки, както и множество предмети, често без друго възможно обяснение, с което подчертава начините на мислене на нашите предци.

„Занаяти“ е мотив, който се обвързва с появата на технологично познание в развоя на обществата и често е обвързано с митология и култ към предците. Почти всички артефакти в експозициите са резултат от реализирани човешки умения, но фокусът върху конкретен занаят се обвързва с места не само на знания и умения, но и на ресурси.

„Първо злато“ е мотив, който търси връзка със съдържанието на Варненския халколитен некропол, най-старото обработено злато в света. Различни експозиции у нас изграждат корелации с този престижен елемент, като така от една страна работят за себе си, като се причисляват към вече известното и утвърденото, но в същото време създават по-широк контекст

на явлението и до голяма степен се опитват да разширят неговия ареал.

„Тракийско съкровище“⁹ – мотивът изгражда рефлексия не задължително към местна значимост или персонаж, свързан с конкретен артефакт, а отправя към създамата си престиж у нас и по света изложба от тракийски съкровища, която десетилетия наред се представя като принос на страната ни към Античността.

„Тракийско погребение“ е мотив, който включва представянето на гробници, гърнета, маски, уреди за гадаене – съдържанието на тракийското погребение, което се поставя в широк контекст и се интерпретира като част от формите на религията на древния народ, с акцент върху ритуалите, които се конструират на митологична основа.

„Каменни надписи и пластика“ са пряко свидетелство от миналото и имат директна връзка с имена и места, поради което могат да бъдат представени като каменна летописна книга. Мотивът се развива в изграждането на специално обособени места – „лапидариум“, които представляват трезор за богатствата от каменна пластика или надписи на съответния музей.

Формирането на мотиви в музейното повествование предпоставя начините за интерпретиране и популяризиране на формите на наследство за различни аудитории, с което очертава основните нагласи в музейните политики към наследството.

Образите на наследството представляват разпознаваеми елементи от теми, обвързани с национални или локални разкази, възприети като част от наследството. Те съпътстват процесите на неговата валоризация, но могат да се утвърдят и като самостоятелни носители на репрезентативни качества на наследството, поради което се превръщат в съставна част от посланията на музеите.

Образите на наследството са елементи, необходими за изграждането на индивидуалност, те се вписват в местните форми на идентичност и в настоящето имат основополагащи функции в процеса на комуникация с миналото.

Образите на наследството се формират като резултат от въздействието на националния разказ, при което местните изяви се вписват в него или утвърждават форми на оразличаване, за да се подчертае уникалността на мястото. Образите и персонажите от националната литература или исто-

⁹ Безспорна рядкост, тракийските съкровища се увеличават значително у нас в средата на 70-те години на XX в., когато – според наблюденията на археолога д-р Върбин Върбанов, поради появата на нов тип земеделска техника се постига по-дълбока оран. За пръв път тогава се преобръщат различни пластове, които случайно вадят на бял свят предмети, сложени в земята като в трезор.

рия създават приобщаващи форми на идентичност към по-големи общности, докато тези от музеите имат възможността да подчертаят местния културен принос. Употребата на едни образи на наследството вместо други говори за значимостта им сред конкретни общности, разпознавана от наследниците на това споделено знание. Образите на наследството съдържат контекста, който ги е породил, поради което те са разпознаваеми от широк кръг потребители и се съотнасят с техните общи нагласи.

Твърде често създаването на образите на наследството следва националния наратив, поради което те се съотнасят с него и влизат в диалог по отношение на измерението *национално – локално*. Разпознатите и утвърдени на национално ниво образи рефлектират върху създаването на образите на наследството по места. От своя страна локалната история се опитва да съсредоточи поглед към отделни персонажи, които макар и местни, попадат с делата си в националния пантеон (по Т. Ив. Живков).

Проследяването на тяхното многообразие, дава възможност образите на наследството да се разкриват в техните материални и нематериални измерения – артефакти, места на памет, познание, умения, разкази, отношението към които не е застинало във времето, се оказват еднакво важни в процеса на валоризация. Утвърждаването на образите на наследството чрез осмислянето им, създава основа за диалог между институции и общности, които конструират наследството в контекста на собственото си преживяване, въобразяване или актуални нужди. По този начин чрез общуване с наследството местните общности, в непрекъснат диалог с всички останали, създават образи, които правят споделянето на наследството не толкова визуално, колкото различимо. Динамиката, регистрирана във временните експозиции на музеите, в появата на мемориали (от 2020 г. и в Русе има паметник на В. Левски), в създаването на музейни експозиции, призвани да поставят акценти върху отделни времеви отрязъци от общата история на града и региона, показва как местните общности взаимодействат с миналото, за да конструират за своето настояще образи на наследството, разпознани и приети от всички тях. В този процес ние възприемаме визуалното като инструмент на познанието, то не е илюстрация в нашата работа, а е част от проучването на музеите и наследството. Сред образите на наследството в наблюдаваните от нас случаи ще отбележим целенасочен избор за представяне на траките и „Долината на царете“ в Сливен¹⁰, както и

¹⁰ На пръв поглед археологът Г. Китов е вписан в археологическата експозиция поради големите си заслуги за откриване на локалните наследства. Всъщност разгръщането на разкази за Г. Китов, както и за други изследователи (например В. Демирев – „Острият камък“ от с. Чокоба, Сливен), представлява и своеобразно

на римското наследство, заедно с Лимеса – границата на империята, в Русе. Изборът на този тип елементи от наследството е институционализиран, а в известна степен тяхната представителност е в процес на развитие, тъй като извън музейните пространства е трудно доловима.

Музеите и конструирането на наследство. Културното наследство, оценностено и овеществено в музеите има своята принадлежност и към сферата на културната памет, тъй като предметите представляват форма на съхраняване и възпроизвеждане на културен смисъл (Асман 2001: 20). Тъкмо поради това институциите на паметта приемат за важни задълженията си не само по изследване и съхраняване, но и за активно споделяне на културното наследство сред широки аудитории. Процесите на социализация на наследството твърде често се превръщат във въздействащ фактор за формиране на паметта на нацията, която, подобно на всяка една група, се стреми да създаде пространства за своите спомени, а впоследствие да се идентифицира с тях, като ги натоварва със смисли (Халбвакс 1996). Връзките между отделните социални групи и паметта предполагат съзнателно отношение към възприемането на миналото, което се съдържа в културното наследство, а неговата обществена значимост се измерва с разпознаваните ценности и възможни идентичности. По този начин формите на културно наследство се остойностяват ценностно, а превръщането им в културна памет ги прави съществени елементи от институционалната репрезентация.

Като основна предпоставка за превръщането на дадена форма на изразяване в културна ценност проф. Иван Кабаков разглежда постигането на споделяне относно ценността ѝ в рамките на определена общност, при което споделянето на ценността – основа на културното наследство, предполага нейното опазване и съхраняване под формата на носители на памет (Кабаков 2015: 15–16). Авторът акцентира върху ролята на институциите на паметта за активизирането на процесите на трансформация от форма на изразяване, към културна ценност и носител на памет.

Музеите могат да представят форми на миналото в ситуация, в която не знаят какво се е случило, особено когато става дума за безписмени народи. Но дори в случай, когато има писмени данни, тази информация почти

институционално наследство. То се продуцира от музея, тъй като е оценен приносът на изследователите за представяне наследството на региона. Именно чрез тяхното активно съдействие, изследователска и творческа дейност, са визуализирани и ценностно остойностени конкретни елементи от миналото. А те са се превърнали в значим фактор за живота на местните общности днес, чрез които те се разпознават символно (O'dell, Gradén 2019).

никога не се оказва релевантна към нуждите на конкретния местен музей, тъй като може да представляват откъс от текст, който съвременниците ни са разпознали за важен, като свидетелство на миналото, без непременно това да има връзка със света, в който живеем днес. Ето защо у нас често се обръща поглед към археологическите проучвания, от които се очаква да „осветлят“ неизвестността на миналото. В същото време откриваните фрагменти от това минало далеч не са в състояние да съставят системно повествование, тъй като преимуществено следите от човешка дейност в земята са само останки от неговото съществуване. Твърде рядко у нас обектите на изследване се проучват докрай, а достигането до „стерилен пласт“ не бележи края на проучването. Музеите успяват, с помощта на археологическата и историческата наука, да отличат едни от други артефакти и да ги покажат като важни, престижни или редки, тъй като ги разполагат в широкия контекст на познание, формирано в дълъг период. По същество научният дискурс изгражда основната интерпретация, която се използва от всички останали, които обогатяват конкретната тема или я представят в различни стилове за различни аудитории.

Обзорът върху археологическите експозиции в Сливен и Русе и проследяването на мотивите, включени в експозициите, ни дават възможност да разграничим локалните културни проявления, които отличават едни общности от други, част са от елементите на самопредставянето им и изграждат разпознаваеми образи на наследството. Естествено е между ценното за местните общности и музейните специалисти да има различия, които са продукт както на образование и начин на живот, така и на социална позиция, която дава предимства на музея да „възпитава“ в ценности, които честно надскочат локалното, за да се постигне хомогенност при представянето на общото. Едновременно с това музеите днес могат да бъдат диалогични в опитите си да търсят обобщени форми на местните култури, като по този начин да разнообразят и специализират образния си език, репертоара си и своите послания.

Твърде еднакви по замисъл и реализация, музеите у нас макар и трудно могат да реализират политики на съучастие в конкретни теми (Ненов, Трифонова-Костадинова 2019), да търсят нови варианти на интерпретация, с които да достигнат до своите непосредствени партньори, до онези общности, които имат нужда от своите музеи. В този възможен диалог смятам, че ще се открият начини за употреби на културното наследство, които допринасят ползи – не само като символен капитал, но и с реални материални измерения за по-голям кръг от заинтересовани лица и групи, определяни

в Конвенцията от Фаро като „общности с наследство“. Разпознаването на такива общности и поддържането на взаимоотношения, изгодни и за двете страни, е от съществено значение за развитие на музеите, но едновременно с това – то подкрепя устойчивостта и жизнеността на формите на културно наследство, които могат да бъдат употребени като местен ресурс за развитие в процес, за който е необходимо да има две страни, но особено активни трябва да бъдат институциите на паметта.

Литература:

Асман, Ян 2001. *Културната памет*. София: Планета 3. 352 с.

Великов, Искрен 2020. *Музейни репрезентации на Националното възраждане. Образи на наследството*. София: ИИК „РОД“.

Демирев, Владимир 2020. За връзката стари места – нови празници в картината на културния пейзаж. – *Известия на Регионален исторически музей – Русе*. Т. 22. *Стари места – нови празници*. Съст. Ненов, Николаї, Искрен Великов. Русе: РИМ – Русе, 241–254.

Кабаков, Иван 2015. *Дилеми на културата*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Калоянов, Анчо 2007. *Славянската православна цивилизация. Началото: 28 март 894 г., Плиска*. Велико Търново: Фабер.

Ненов, Николаї 2014. „Последните гуми на Ернестина“. Интерпретационни модели и интерактивност на посланията в музея. – В: Казаларска, Светла, Лозанка Пейчева (съст.). *Виж кой говори. Комуникационни и интерпретационни модели в музея*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 171–177.

Ненов, Николаї 2016. Ру – гревният човек от Русе на Змей Горянин. – В: *Българският език и ние. Сборник статии в чест на 65-годишнината на доц. д-р Руси Русев*. Русе: УИ „А. Кънчев“, 360–370.

Ненов, Николаї, Силвия Трифонова-Костадинова 2019. „Предметите говорят“ – споделени наследства и съучастие на публики. – *Български фолклор*, 45 (3), 314–337.

Халбвакс, Морис 1996. *Колективната памет*. София: Критика и хуманизъм.

O'dell, Thomas, & Lizette Gradén 2019. *Heritagelore: Museums and the Manner in which Heritage Might Be Understood in a Framework of Place, Materiality, Narration, and Mobility*. Manuscript submitted for publication, https://portal.research.lu.se/portal/files/75450187/Heritagelore_Grad_n_and_O_Dell.pdf.

Николай Ненов

Регионален исторически музей – Русе

пл. „Ал. Батенберг“ 3

7000 Русе, България

nepoff@abv.bg

ОБРАЗИ НА НАСЛЕДСТВОТО И МОТИВИ В МУЗЕЙНИТЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ: МУЗЕИ НА ВЪЗРАЖДАНЕТО

Искрен Великов

Резюме: *Ключов момент в експозиционните разкази за Българското възраждане е обвързаността им с Националния наратив. Честото регистриране на приличащи си образи в експозициите, квалифицирани като „задължителни“ заради тяхната устойчивост и мултиплициране, води до обособяването на групи, определени като „мотиви“ – повтарящи се тематични елементи в експозициите, които имат пряко съответствие с мотиви от националния разказ.*

Настоящият текст анализира експозиционните наративи в музеите, които представят периода на Възраждането в регионите на Русе и Сливен. Те онагледяват представата за периода, чиито послания са разпознаваеми и в голяма степен очаквани от музейните публики.

Ключови думи: *музеи, наследство, репрезентации, интерпретации, образи*

Съществен момент за разбирането на експозиционните разкази за Българското възраждане е обвързаността им и до голяма степен подчинеността на Националния наратив. Независимо дали говорят за локално събитие или история, конкретен персонаж или единична проява, презентационната линия на експозициите е сегмент от Голямата история за националното съзряване на българите през XIX в. Този ангажимент „задължава“ експозициите за Възраждането да следват някои наложени се и разпознаваеми модели за информационно и експозиционно презентирание по отношение на конкретни теми от периода. Честото регистриране на приличащи си образи в експозициите, квалифицирани като „задължителни“ заради тяхната устойчивост и мултиплициране, води до обособяването на групи, определени като „мотиви“ – повтарящи се тематични елементи в експозициите, които имат пряко съответствие с мотиви от националния разказ (Великов 2020: 77). Настоящият текст¹ анализира експозиционните наративи в музеите, които представят периода на Възраждането в регионите на Русе и Сливен.

¹ Той е част от изследване по проект „Културни ресурси, валоризиране на наследства и местно развитие“ (ИЕФЕМ – БАН), финансиран от Фонд „Научни изследвания“ (ДН20/12 от 2017 г.).

Музеите на Възраждането в Русе и Сливен

Разглежданите в тази категория обекти са къщите музеи „Захари Стоянов“ в Медвен и в Русе, „Баба Тонка“, „Хаджи Димитър“, „Добри Чинтулов“, както и Пантеона на възрожденците в Русе и Пантеона на Раковски в Котел. Те онагледяват представа за периода на Националното възраждане, чиито послания са разпознаваеми и в голяма степен очаквани от музейните публики.

Експозицията в Къща музей „Захари Стоянов“ в Русе е открита по повод стогодишнината от Освобождението на България – през март 1978 г. Първоначално тя обхваща единствено сградата, строена от съпругата на Летописеца на Априлското въстание – Анастасия Обретенова. През 1985 г., като част от експозиционното оформление, в двора на имота е реконструирана абаджийската къща на Некез Христо Стоянов. В настоящият си вид експозицията е изградена в периода 2016–2020 година².

Къщата музей „Захари Стоянов“ в с. Медвен е открита през 1968 г. по инициатива на Националния пионерски щаб, който по това време носи името на Летописеца на Априлското въстание. Експозицията е разгърната в три помещения на двуетажна къща, закупена от вдовицата на Захари Стоянов – Анастасия Обретенова (Бонева 2020: 340).

Експозицията на Къща музей „Баба Тонка“ е отворена за посетители в къщата на Никола Обретенов в Русе на 2 юни 1958 година. По това време музейният разказ обхваща само пет стаи на първия етаж на сграда, а останалите помещения са използвани за административни нужди на музея. През 1992 г., във връзка с реституционни и конструктивни проблеми, експозицията е закрита. Музеят отваря повторно врати на 3 март 2015 г.

Пантеонът на възрожденците в Русе е национален паметник-костница, където се почита паметта на 453 дейци на националноосвободителното движение. Той е открит на 28 февруари 1978 г. в рамките на националните чествания на сто години от Освобождението на България. Освен мемориална част, Пантеонът съдържа и експозиционен разказ за разрушаването на храма „Всях Светих“ и за паметта към борците за свобода.

През 1981 г., в рамките на националните чествания на 1300 г. от основаването на Българската държава, в Котел е изграден и открит Пантеона на Георги Раковски. В сградата е представена и експозицията „Котленски възрожденци“, разделени в три основни категории: Будители, Просветители и Революционери.

Къщата музей „Хаджи Димитър“ е една от най-старите запазени построй-

² Автор на тематико-експозиционната концепция „Захари Стоянов – Летописецът на Априлското въстание и на Модерна България“ е Николай Ненов.

Интериор от Къща музей „Захари Стоянов“,
Русе. © И. Великов, 2020

ки в Сливен. Тя е превърната в музей през 1955 г., а сегашната експозиция е изградена през 2008 година³. Музейният комплекс обхваща както родната къща на Хаджи Димитър, така и реставрирания хан на хаджи Никола Асенов с прилежащите стопански постройки.

През 1975 г. е открита Къща музей „Добри Чинтулов“ в Сливен. В три зали на първия етаж на сградата е разгърната документална експозиция; помещениата на втория етаж пресъздават интериори от епохата на Възраждането и първите години след Освобождението.

Мотиви в експозициите

Обобщеният поглед върху мотивите в експозициите показва, че повечето от тях са свързани с прояви на Модерността. Търсенето на пътища за постигане на национална независимост с поглед към развитието, което претърпява Европа през XIX в. е разбираемо най-малкото поради факта, че статуквото, което Османската империя „предлага“, е домодерно. По този начин в съзнанието на българските революционери се създава опростена зависимост, при която желаната свобода произтича от европейските идеи на Новото време, а врагът е консервативен и не желае развитие. Тази концепция употребява идеята за периода на Възраждането като възстановяване на славното минало на българската държава; тя очертава образа на формулката по-скоро като пропагандна заявка – един от инструментите за „национално пробуждане“, но без това да води към фундаменталистски прояви.

Мотивът *„Движение за новобългарска просвета“* отразява една от трите стъпки, определени още през Възраждането като необходими за пости-

³ Автори на настоящия тематико-експозиционен план са уредниците Мария Кирова и Росица Георгиева от отдел „История на България XV–XIX в.“ при Регионален исторически музей „Д-р Симеон Табаков“ – Сливен.

гането на политическа свобода. Заради широкото географско разпространение на проявите, движението за новобългарско образование е разпознаваемо и възприемано на национално ниво, а историите за него, макар и локални, представят изключително близки измерения. Основният мотив при разказите отхвърля състоятелността на образованието от домодерната епоха (килийните училища) и илюстрира стремежа към по-съвременно, по-обхватно и светско образование, характерно за европейските общества от XIX в.

Наблюдението на терен в експозицията „Котленски възрожденци“ засвидетелства присъствието на явление, използвано от българските музеи при репрезентиране на темата за изграждането на нова образователна система през Възраждането – явление, което условно можем да наречем „старото школо“. То излиза извън рамките на музейната витрина и предлага възстановка на интериор на учебна стая от периода. Примерите за подобни експозиционни решения, наблюдавани на терен, показват повторението на множество елементи. Това са неголеми помещения, в които са разположени пет или шест реда гървени чинове и скамейки. Първите три реда винаги са различни един от друг, защото показват различни системи за упражнение при писане – с пясък в сандъче, с малки черни гъсчици и с мастило върху хартия. Загължителни елементи във всяка от възстановките са и черната учителска гъска, показалката, географските карти (в доста от случаите и глобуси), таблиците за умножение по стените. Строгата система за поощрения и наказания е представена от табелките, давани на учениците във връзка с техните прояви – „невнимателен“, „смутител“, „лъжец“, „крадец“, както и от двете таблици – червена за поощрения и черна за наказания. Всяка от възстановките включва и девиз, изписан с големи букви на стената. В музеите във Варна, Котел, Калофер и Габрово това е „Едно място за всяко нещо и всяко нещо на мястото си“ – думи, превърнали се в емблематични за историята на училищното дело в България⁴. Цялостният образ на „старото школо“ във всички музеи внушава идеята за стройна организация, ред и равнопоставеност при преподаване, а всеобщото им възприятие като добродетели ги превръща в предпоставка за успех в процеса. Темата за новобългарската просвета е едно от полетата за развитие на разказа за ролята на жените в периода на Възраждането.

Друг от общите мотиви в разказите на посочените музеи е **„Четническото движение“**. Неговият образ онагледява прехода между традиционното и модерното в контекста на борбите за национално освобождение. Облеклото

⁴ Това е и заглавието на мобилна изложба, създадена от Националния музей на образованието в Габрово през 2017 г.

Родната стая на Хаджи Димитър в къщата музей на неговото име в Сливен. © И. Великов, 2017

и излъчването на войводите и четниците от 60-те години на XIX в. Все още носи белезите на старите харамии – с множество пищови и бойни ножове, препасани в пояса, с търсен агресивен външен вид.

Мотивът *„Революционни дейци и комитети“* е друг общ сегмент от разказите в експозициите. На фона на представителите на хайдушкото и на четническото движение, образите на революционерите от Вътрешната революционна организация излъчват изцяло послания, свързани с Модерността. Те са млади, често са получили образование в Европа, професиите им са свързани с навлизането на нови практики по българските земи – лекари и фармацевти, пощенски служители, чиновници в железницата. Много от тях стоят в основата на създаването на мрежата от читалища, на нови училища.

Мотивът *„Лично оръжие“* съдържа в себе си „харизмата на оригинала“, а самите предмети изпълняват функциите на своеобразна котва в конструкцията на музейния разказ, която го легитимира от гледна точка на хронология и фактология. Въоръженето е безусловен символ на героичното поведение на персонажа и еднакво притегателно за „усвояване“ в рамките на експозиционния разказ без значение дали е хладно или огнестрелно. Сами по себе си, двата вида въоръжение носят заряда на различни епохи – ятаганите, тесаците, сабите символизират повече периода преди Модерността. Огнестрелните оръжия, особено онези, които показват експериментите, характерни

за началото на индустриалната революция, принадлежат към „непознатия“ и желан свят на свободата, който по презумпция е различен от възприеманото като закостеняло статукво на османска провинция.

Мотивът *„Руско-турска война (1877–1878)“* е комплексен, но задължително присъства в повечето експозиционни разкази за Възраждането. Това се дължи на обвързаността на военния конфликт с края на Възраждането и възстановяването на българската държава. Така например, експозицията на Къща музей „Баба Тонка“ представя темата за военния конфликт между двете империи в контекста на наратива за освобождението на Русенския регион. През 70-те години на XIX в. в Русчушката крепост е настанен един от най-силните османски гарнизони – част от Укрепения четириъгълник Русе – Шумен – Варна – Силистра. Край селата Мечка и Тръстеник се водят едни от най-ожесточените сражения по време на войната, а самата Русенска крепост е предадена едва след подписване на Одринското примирие. Експозицията на къщата музей влива разказа за войната в контекста на българските опълченци и на паметта за тях след Освобождението.

Биографиите на героите⁵

Наред с вещния свят, още едно явление създава материален израз на паметта за личност, възприемана като герой от общността – неговият дом. Мемориалните къщи са пространство за контакт със света на героя (Ненов 2016: 177). Експозиционните разкази обаче надскочат пространствените лимити на дома, хронологичните рамки на обитаване от страна на героя; в голяма част от случаите разказите преминават и отвъд образа на героя, като представят историята на цялостен процес.

Така например мемориалният момент в експозицията на Къща музей „Хаджи Димитър“ е олицетворен от родната стая на героя. Тя, заедно с гостната стая и кухнята, са предназначени да представляват ключовия момент в целия разказ – обстановката, сред която се е случило раждането на войводата, както и обстановката около него, когато той се е формирал като личност. В рамките на конструираният по този начин разказ, всички съпътстващи персонажи се явяват второстепенни. В най-близка степен до централната фигура на войводата Хаджи Димитър, най-вече от гледна точка на историческите събития, се явява Стефан Караджа. Образът на Панайот Хитов, също родом от Сливен, е представен в контекста на хайдушката дружина от 1861 г., на четата, която под негово предводителство пресича

⁵ За биографичните наративи в музейна среда в двата региона, вж. Великов 2019.

Дунав през 1867 г. в синхрон с действията на Филип Тотю, и най-вече във връзка с кореспонденцията между него и Хаджи Димитър. Липсва цялостен разказ за живота на Панайот Хитов, което е разбираемо в контекста на конкретната къща музей.

В експозицията на Къща музей „Баба Тонка“ в Русе образите на тримата войводи са представени в рамките на разказа за Русенския революционен комитет, читалище „Зора“ и четническото движение през 60-те години на XIX в. Тя представя Панайот Хитов, Хаджи Димитър и Стефан Караджа относително равнопоставено, с известен превес върху образа на последния. Това е обусловено от един от най-търсените предмети в експозицията – черепа на Караджата, който е важен на няколко различни равнища, включително и във връзка с превръщането на къщата на Никола Обретенов в музей. Във витрина пък е експонирана револверната сабя на войводата, гарена на Русенския музей през 80-те години на XX в. В друга зала е изложен и надгробният камък на Стефан Караджа, изпълнен в духа на надгробията от епохата и поставен на гроба му година след неговата смърт. Конструиран по този начин, разказът за живота и смъртта на войводата надхвърля темата за героичния му подвиг и онагледява процеса по валоризиране на паметта за него като наследство, както и употребата на образа му като емблема на Вътрешната Добруджанска революционна организация (ВДРО) в периода между двете световни войни.

В рамките на същата експозиция, войводата Панайот Хитов е представен в две хронологически теми. Първата е Четническото движение, където персонажът е една от централните фигури като водач на чета през 1867 г., а втората е за живота му след Освобождението. По това време Панайот Хитов се установява в Русе, където живее до смъртта си през 1918 г. През този период той развива активна обществена дейност – участник е в Съединителното движение и в Македонското дружество, член е на Народното събрание. В залите на музей „Баба Тонка“ са изложени неговите лични вещи от този период, както и част от салонно обзавеждане от дома му в Русе.

Експозиционният разказ в двете къщи музеи на Захари Стоянов е въведен чрез пресъздаването на интериорна среда – „стая“ в Медвен и абаджийска работилница в Русе. Саята в родната къща на Летописеца съдържа „традиционните“ за този тип възстановки елементи – огнище, миндер, посуда. Тези възстановки са изключително широко разпространени сред мемориалните музеи на дейци от Възраждането в България и в голяма степен се наподобяват една друга. От своя страна, възстановката на абаджийската работилница на Некез Христо в русенската къща музей „Захари Стоянов“ изпълнява

малко по-различни функции. Тя е препратка към историята на тази част на сградата (построената през 1899 г. къща е долепена до по-стара постройка), а от своя страна биографията на абаджията онагледява връзката между местните занаятчии и дейността на Русенския революционен комитет. Като допълнение, интериорната възстановка дава повод и за представяне на ранната биография на Джендо (Захари Стоянов) – неговия произход и път преди пристигането му в Русе.

Разгледаните примери показват нееднозначно презентиране на биографиите на героите в музейна среда. На първо място, това е продиктувано от наличието или липсата на мемориална къща на персонажа. Биографиите на

Хаджи Димитър и на Захари Стоянов, в контекста на русенските и сливенските музеи, са представени цялостно – от раждането на героя, през неговата активност в рамките на борбите за национално освобождение, до неговата смърт. Този тип презентация е контекстуализиран с история на селището, което в този случай се явява среда за „духовното израстване“ на персонажа. Тази среда е допълнена с интериорна възстановка от епохата – домът на героя, най-често стая, която, въпреки наличието на физически ограничения за достъп, е предназначена да въведе посетителя в атмосфера с претенции за автентичност.

От друга страна, представянето на образите на Стефан Караджа и на Панайот Хитов е фрагментарно – факт, който може да бъде обяснен с отсъствието на мемориална къща за всеки от тях. В тези условия, войводите винаги се явяват допълнение към основен мотив в разказа, независимо от равнопоставеността на Хаджи Димитър и Стефан Караджа по отношение на обединените им чети и подвига им от 1868 г., или независимо от сливения произход на Панайот Хитов. Изключение от това правило е примерът с къща музей „Баба Тонка“ в Русе, където никога от героите не е патрон на музейната къща, а биографиите им се вписват в разказа за Русе през Възраждането.

Равнопоставеност в презентирането на биографиите на героите се явяват посочените като допълнителни примери музеи в настоящият текст – Варна, Пловдив, Новград, Пантеона на възрожденците в Русе. Именно в контекста на общи исторически експозиции (а също така и поради наличие или липса на „реликви“ – притежание на музея) разказът за войводите е поставен върху равната основа на историческите процеси и позволява широк поглед върху особеностите на периода.

Къщите музеи илюстрират отношението на местната общност към даден герой. Превръщането на дома на персонажа в музейен обект е израз на признателност към неговите действия, като същевременно пространството се усвоява за нуждите на церемониала по отдаване на почит при годишнини. Наред с това, местната общност „черпи“ от престижа, който образът на героя носи, и чиито материален израз е наличието на музейен обект от такъв тип. Припознати като ценност на местно или национално ниво, тези места получават санкция от държавата и се трансформират в музейни обекти.

Музеите, които копират изцяло структурата на Големия наратив (Григоров 2016: 344) за Българското възрождане, се опират на националната история и възпроизвеждат нейните послания. Този модел на изграждане на музейния разказ е устойчив и широко приложим, независимо от типологията на конкретната музейна институция – мемориална къща на национален герой, зала в рамките на обща експозиция за местната история или музей с национален статут. „Статичността в музейна среда“ е обект на научен интерес и в едно от изследванията на Р. Шаренкова и И. Мишкова. Макар и в контекста на етнографските експозиции, те разглеждат „предаването“ на неподвижността на традицията върху експозиционните средства. „Възприетата концепция за статичност на традицията умело бива предадена чрез неподвижността на експозиционните средства“ (Шаренкова, Мишкова 2011: 98). Илюстрираната от тях ситуация е изключително близка както по излъчване, така и по послание до експозициите за Българското възрожда-

не. Изследванията върху периода на формиране на нацията имат повече от стогодишна история, основават се върху множество публикувани мемоари, издирени документи и запазени артефакти. Основните параметри на периода – събития, персонажи, взаимовръзки – са публикувани отдавна, а непрекъснатото им възпроизвеждане както в научните среди, така и пред широката общественост, прави образа им безусловен. Местни краеведи и изследователи на локалната история са проучили по-малко видимите детайли, свързани с второстепенните персонажи и проявления. Погледнат цялостно, периодът на Възраждането изглежда „изчерпан“ от научна гледна точка, което дава повод за съпоставянето му със статичната традиционна култура, чиято „консервация“ се поставя през 60-те години на ХХ в. предопределя непрекъснатото възпроизводство на възприетото „последно издание“. По аналогия, утвърдената от десетилетия парадигма за разказване за Възраждането намира израз и в музейните репрезентации за епохата, без гръмки открития, променящи из основи разбиранията за периода.

Позициите на музейните публики

По време на теренно проучване в посочените музеи имах възможността да заснема страниците от книгата за впечатления в родната къща на Хаджи Димитър в Сливен. Този тип средства за обратна връзка с посетителите,

Представяне на черепа на Стефан Караджа в музей „Баба Тонка“. © И. Великов, 2016

особено по отношение на музеите, които представят теми от Националния наратив, съдържат в огромна степен повтарящи се послания⁶. Затова с голяма доза увереност можем да приемем анализа върху конкретната книга за представителен спрямо всички музеи на Възраждането.

Книгата за впечатления в сливенската къща музей представя послания на посетителите, оставени в периода от 30 януари 2016 г. до 22 април 2017 г. Нейното съдържание може да бъде сегментирано и разпределено в шест условни групи впечатления: *похвали, прояви на местен патриотизъм, прояви на национална гордост, преклонение пред героя, изявления с патос, отрицателни отзиви*.

Коментарите в книгата за впечатления в къщата музей на Хаджи Димитър в Сливен предоставят информация за няколко аспекта, свързани с поведението на посетителя, както и с неговите възприятия. Като елемент от националния разказ, образът на персонажа се отразява и върху родната му къща, като по този начин предизвиква преклонение и възхищение. За да изразят това усещане, посетителите често прибегват до изрази клишета, широко възприети в публичното говорене. Те дават ясен знак за посоката на асоциативно мислене в съзнанието на публиките на музеите, особено в контекста на Възраждането и проявите на националноосвободителното движение.

Епизодичните прояви на „неудовлетворение“ в този конкретен случай също могат да бъдат тълкувани като израз на едно популярно схващане. Това е усещането от страна на посетителя за история, която не е разказана докрай, за тайни, които институцията пази от погледа на своите посетители. Макар и с комично звучене, коментарите с желание всички стаи на къщата музей да бъдат отворени за посещение онагледяват една основна линия на поведение у човека, регистрирана от западната музеология от 70-те и 80-те години на XX в. – стремежът към откривателство като път за индивидуално разкриване на познанието в пространството на наследството (Jordanova 1989: 23).

Подобни примери предоставя и наблюдението върху книгата за впечатления от Пантеона на възрожденците в Русе. Тя е единствен екземпляр от откриването на паметника-костница през 1978 г., а първото послание е подпис от Тодор Живков⁷. Записаните впечатления създават усещането, че

⁶ За подобно изследване върху книгите за впечатления в Националния музей „Христо Ботев“ в Калояр, вж. Алексиева 2019.

⁷ Тодор Живков е основен персонаж при откриването на Пантеона на възрожденците на 28 февруари 1978 г., а събитието е част от програмата за отбелязване на стогодишнината от Освобождението на България.

книгата (респ. възможността) за изразяване се предоставя рядко и то само на определени личности – като първият български летец-космонавт, или чуждестранни делегации от социалистическия лагер. След 1990 г. книгата е запазена, но отново се предлага на посетителите само в изключителни случаи. По тази причина от 2009 до 2015 г. са записани мненията на 29 души, повечето от които изпълнени с патос, национална гордост и привързаност към емблематичния образ на Баба Тонка Обретенова. Едва трима души през посочения хронологически отрязък дават гласност на неудовлетворението си от състоянието на костницата, свързано с конструктивните проблеми на сградата⁸.

Заклучение

В контекста на употребата на експозиционните разкази за Възраждането за нуждите на националната идентичност, едно от най-силните послания, които мотивите отправят, е това за противопоставянето на традиционно и модерно. В скелета на тази конструкция, проявите на домодерното време се възприемат с положителен знак (когато осигуряват основа за развитието на обществото и му позволяват отвореност към практиките на Модерността) или с отрицателен (когато са присъщи на статуквото и властта в Османската империя). Възприетите от българската интелигенция европейски идеи и практики от XIX в., по начина по който са представени в музейните наративи, са изцяло в полза на българското общество, защото предлагат възможности за отхвърляне на чуждата власт и пътища за постигане на свобода.

Музеите на Възраждането в регионите на Русе и Сливен се вписват изцяло в установения модел за музейно представяне на периода на формиране на българската нация. Повтарящите се сюжети в разглежданите експозиции, независимо от техния тип⁹, не покриват в пълнота съдържанието на историческия разказ, релевантен към региона; нещо повече – конструираният

Тогава е изразено и неудовлетворението от страна на партийното ръководство към външния вид на сградата, оприличена на турска баня (Ненов 2000: 259).

⁸ Пантеонът на възрожденците страда от проблеми с отвеждането на дъждовната вода още при построяването си. През 2000 г. във връзка с промени в облика на сградата, оформената стъпаловидно основа на постройката е засипана с пръст, но изолационният слой продължава да пропуска водата във вътрешността. По тази причина една от устойчивите асоциации в съзнанието на посетителите е усещането за влага във въздуха, а присъствието на съдове за събиране на водата край някои от гробните камери се превръща в основен аргумент за недоволство.

⁹ Като част от дисертационното изследване „Музейни репрезентации на Националното възрождане. Образи на наследството“ са определени четири основни категории музеи: национални музеи, музеи на Възраждането, исторически музеи и къщи музеи (Великов 2020).

от тях шаблон понякога изисква „допълването“ на наратива с елементи от националния разказ. Всичко това отразява необходимостта от присъствието на конкретни сегменти в музейната репрезентация, за да отговори на неписаните изисквания за „каноничност“ в представянето на Българското възраждане.

Музейните репрезентации за Възраждането създават и утвърждават образи за периода, чиито проявления излизат извън пределите на институциите на паметта. Причините за широкото влияние на наследството от този период може да се търси както в национално-консолидиращата му роля, така и в перформативните аспекти на музейния наратив (Казаларска 2018), които „позволяват“ на посетителя да извърши свой прочит на разказа отвъд контрола на музейната институция.

Литература

Алексиева, Анна 2019. Героят и музеят. Сюжети от туристическите книги за впечатления – В: *Критика и хуманизъм*, 50 (1), 59–70.

Бонева, Вера 2020. *Мемориалните музеи и експозиции в културната инфраструктура на съвременна България*. София: Изд. „Фабер“, с. 508.

Великов, Искрен 2019. Войводите в музея: биографични наративи от Русенско и Сливенско. – *Български фолклор*, 45 (3), 303–313.

Великов, Искрен 2020. *Музейни репрезентации на Националното възраждане. Образи на наследството*. София: ИИК „РОД“.

Григоров, Григор Хар. 2016. Къщата музей на героя: какъв е възможният разказ? – В: Казаларска, Светла, Николай Вуков, Иглика Мишкова (съст.) *Музеят отвъд нацията?* София: Гутенберг, 343–372.

Казаларска, Светла 2018. Музей и разказ – *Пирон*, № 15: <http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2018/03/Svetla-Kazalarska-Museum.pdf> (08.07.2021)

Ненов, Николай 2016. *Общуване с наследството. В търсене на музейни траектории*. София: ИИК „РОД“.

Ненов, Николай (съст.) 2000. *Русе – портрет на века*. София: ИИК „РОД“.

Шаренкова, Радостина, Иглика Мишкова 2011. Проектът „Открит музей“: пресечна точка между минало и бъдеще. – *Българска етнология*, № 4, 95–111.

Jordanova, Ludmilla 1989. Objects of Knowledge: A Historical Perspective on Museums. – In: Vergo, Peter (ed.). *The New Museology*. London: Reaction Books, 22–40.

Искрен Великов

уредник в отдел „Най-нова история“
Регионален исторически музей – Русе
пл. „Княз Александър Батенберг“ 3
7000 гр. Русе, България
iskren.velikov@gmail.com

ДА „СЪПРЕЖИВЕЕШ“ СРЕДНОВЕКОВИЕТО...

Кристиян Ковачев

Резюме: Статията обвързва разрастващата се „мрежа“ от глобални, регионални и локални фестивали, реконструирани средновековния начин на живот, с промяната, която е наблюдавана в профила на съвременния турист. Той вече не иска просто да види зад витрините изложени като експонати части от оръдия, стрели, печати, монети, керамични съдове от периода на Средновековието, а желае също да се докосне до него, да го изживее, да вкуси от него, да се облече в средновековни доспехи и одежди. По този начин не само се търси съзнателното бягство от проблемите на реалността, не само се цели съпреживяване, съпричастие и съучастие в „средновековното“, но и една възможност за преосмисляне на миналото.

Ключови думи: средновековни фестивали, COVID-19, съвременни туристи, промяна

Наблюденията преди избухването на „коронакризата“ показват, че съвременният турист желае да изживее и да съпреживее миналото. Той не просто иска да види керамични съдове и върхове на стрели под витрината или да се разходи по калдъръмените улички, но и да се почувства въввлечен във всекидневие на мястото, където се намира¹: да дегустира старите местни ястия, да се облече в типичното за района в миналото облекло, да танцува на фона на някогашната музика, да гържи в ръката си копие и щит. Някои автори дори говорят за „привличане на потребителите чрез продажба на преживявания“ (Костова 2019). Една от разнообразните форми за „докосване“ до миналото са фестивалите. Нужно е да бъде направена уговорката, че в статията става въпрос за съвременните форми на фестивалите, представящи живота през Средновековието, а не средновековните фестивали и карнавали.

Пандемията от COVID-19 за пореден път промени профила на туриста, отказа му физически достъп до културното наследство и го затвори вътре, давайки му възможност единствено да наблюдава през монитора. „Коронакризата“ постави два важни и неотложни въпроса: Какво е фестивал без зрител? Как се осмисля празничното през призмата на гледаемостта през монитора? Все още е твърде рано, за да се проследят ефектите на тази нова „мониторна празничност“. Мнозина биха изтъкнали, че преминаването на фестивалите в онлайн пространството всъщност има своите положителни черти – преди всичко по този начин те преоткриват една нова и по-широка

¹ Тези очаквания залягат и в някои концепции на международните туристически организации. The Concept. :<http://www.creativetourismnetwork.org/about/> (17.07.2019).

таргет група, която до този момент заради финансови, времеви, пространствени или други причини не е имала възможност да присъства на фестивалите, провеждани „на живо“. В същото време обаче фестивалите са част от живота на социалната група, давайки им своя поглед към миналото на предците и предлагайки им едно няколко часово бягство отвъд съвременната (а в някои случаи и историческата) реалност.

Припознавайки фестивалите като важна част от своето битие, колективът отказва да разпределя ролите на изпълнители и зрители. Всъщност зрелищното не познава подобно деление – както констатира и Михаил Бахтин, макар и пишейки за средновековните карнавали. Колкото и тафтологично да звучи, зрителят във фестивалите не е само и единствено зрител, а изпълнителят не е просто изпълнител. Зрителят сам по себе си е и участник в целия спектакъл, той живее в категориите на празничното, изживява го и го преживява заедно, колективно (Бахтин 1978: 19). Изпълнителят пък не се изживява като изпълнител, а често пъти дори забравя за своята роля, въвличайки се в играта със своя съучастник – зрителя. През 2019 г. с колеги от Югозападния университет „Неофит Рилски“ имахме възможността да наблюдаваме и участваме (случайно поканени и въввлечени в разнolikите дейности) във фестивала „Пловдив – гревен и вечен: история, етнология, култура и изкуство“. Наблюденията показаха, че „зрителите“ всъщност са участници – те крещат, пресъздавайки атмосферата на римските стадиони, играят заедно с „изпълнителите“ средновековни френски танци, стрелят с лък, обличат се като рицари тамплиери и сядат на трон. „Изпълнителите“ от своя страна не са на специално оформени платформи, където „да се показват“, а са на достъпно за всички присъстващи място – без ограничения, за да може всеки да се включи. Така основните действащи лица, които задвижват колелото на празничното и зрелищното и задават рамките, всъщност не са участниците в спектакъла, а гостите, „зрителите“, които са привлечени за участници и от чийто интерес се водят организаторите на събитието².

Въвличайки „публиката“ в сценария, фестивалите се превръщат в добра платформа за едно атрактивно обучение на деца и възрастни, оставяйки все пак и „драматичния ефект“ в репрезентирането на историческия наратив (например при гладиаторските битки). В западните общества е популярно т. нар. „обучение чрез забавление“ (edutainment) дори от групи хора, които не са преживявали лично миналото, от което се интересуват (Kondo 2016: 173–174). Част от участниците в тях споделят, че представянето на разнообразното

² По въпроса за ролята на участниците и гостите в зрелищността вж. Страхилов 2019: 108.

минало е вид образование, особено за най-малките посетители. По този начин децата разбират, че историята не е само войни, а индивидът като част от определен колектив има изключително място в разказа за вчера. Това е причината организаторите на средновековния фестивал в Пловдив през 2019 г. да включат и деца в събитието. По този начин се създава един имагинерен мост между миналото и настоящето, между различните генерации. Стъпвайки на този мост, от децата се очаква да опознаят миналото с неговите разновидности, за да може да изградят една различна и по-добра визия за бъдещето със средствата на културата. Фестивалите са подходяща форма, която позволява на децата да осмислят миналото по достъпен за тях начин. В същото време това се случва на открито – без телефони, компютри, смартфони и видеорежисори.

Освен учене през призмата на празничността този тип събития са една възможност, посредством която по-широка аудитория да се запознае с новия и променящ се научен дискурс – от този за кръвта, нацията, политиката и войната към този за психологията. По този начин поставянето на въпроса за провеждането на фестивали като част от научните дебати директно се свързва и с въпроса как миналото да бъде репрезентирано на публиката. Дейвид Пикард и Майк Робинсън отбелязват, че масовото разпространение на фестивалите започва след 60-те години на XX в. и е свързано с „преоткритите“ и съживени истории (Picard and Robinson 2006: 2). Това е обусловено и от промяната на науката в Западна Европа, когато дискурсът за нацията, политиката и войната е заменен с този за психологията, менталността и всекидневието, а човекът категорично се превръща в обект на изследване.

Пловдив, 2019.
Сн. Кристиян Ковачев

Опитът на френската наука показва, че промяната на научния дискурс през празничното е възможно. Новият прочит на Средновековието, направен от представители на различните историографски школи (например „Анали“), инспирира появата на десетки изследвания върху историята на всекидневието (Бродел 2017), на менталността и на въображението (Барт 1991; Льо Гоф 1998; Дюби 2007). Професионалните историци от школата „Анали“ споделят своите знания с широката френска общественост чрез средствата за масова комуникация. През есента на 1966 г. във френските медии започва излъчването на „Понеделниците на историята“, където се дава възможност не само за

Пловдив, 2019.
Сн. Кристиан Ковачев

представяне на историята на гържавата, политиката и войната. В популярното предаване, излъчвано през деня по „France Culture“, взимат участие Жак Льо Гоф, Роже Шартие, Мишел Перот, Филип Левилян и Франсоа Фюре. След запознаването на обществото с новите научни парадигми се появяват и първите ентузиастични, заплени от разказа за „другото Средновековие“. Доказват го организираниите средновековни фестивали, особено този в Прованс: жонглиране, танци, музика, театрални и куклени представления, игри, плетене на кошници³. Организаторите на проведеното през 2018 г. събитие в известния френски „град на средновековните панаури“ представят и някои популярни фантастични разкази, легенди и песни (свързани и с вярванията на средновековните хора в населяващи символното пространство на нощта чудовища и фантастични същества), с което предизвикват **въобра-**

³ Les Medievals de Provins: <https://provins-medieval.com/en/>.

жението на посетителите⁴.

Чрез този тип празничност младите хора се опитват да избягат от проблемите на своето настояще. Натоварени с известна романтика около представите за средновековните благородни рицари, аристократични дами и величествени замъци, фестивалите показват нуждата, която изпитват младите хора, да намерят изход от духовната криза и да създадат различна ценностна система на основа на опита от миналото. По този начин фестивалите могат да се разглеждат и като вид протест срещу настоящето.

Освен че създават една имагинерна реалност, която предлага кратко-трайно бягство от забързаното всекидневие, фестивалите имат възможността да променят и градската структура, превръщайки в публични пространства забравени или изоставени паркове. Събитията в Сибиу разкриват способността на тамошния средновековен фестивал да съживи градския площад (Mallows 2008: 96). Пловдивският фестивал, провеждан през годините, предоставя подобна възможност за пространството на Младежкия хълм и на парк „Лаута“. Придаването на нов дух на едно подминавано и все още не достатъчно припознато от местната общност пространство и неговото „реабилитиране“ от социалната група „може да повлияе благоприятно върху предприемаческия дух и креативността в различни сектори на местната икономика, като занаяти, ресторантьорство и хотелиерство, архитектура, строителство, моден дизайн, туризъм и др.“ (Христова 2012: 35). Това е и в съответствие с новите подходи към културното наследство, които дават възможност за развитие на местните общности. Присъствието на чуждестранни туристи допълнително проблематизира темата за публичното пространство, което се трансформира в една своеобразна международна арена, лишена от идентичност (Vugarit 2006: 173). В същото време това е една възможност за съживяване на периферията и дори нейното превръщане (макар и временно) в център, включвайки я в атрактивни туристически продукти.

Съществува обаче няколко риска при провеждането на фестивалите, които трябва да бъдат отчетени. Един от тях е свързан с отношението минало – настояще. Някои от критиците пишат, че фестивалите са съзнателен избор за бягство от проблемите на реалността и предизвикват носталгия по въображаемото минало. По този начин миналото може да бъде романтизирано, погрешно тълкувано и представено на туристите. За да се справят с тези рискове, организаторите на фестивалите разчитат на подкрепата на група специалисти: медиевисти и университетски препода-

⁴ Julien 2018: <https://www.sortiraparis.com/enfant-famille/articles/53090-les-medievals-de-provins-2018> (08.03.2018).

ватели. Така например фестивалът в Пловдив през 2018 г. е съпътстван от академичните лекции на Димитър Димитров (Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“), Камен Станев (Българска академия на науките), Стоян Попов (Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“), Димо Чешмеджиев (Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“), Калин Йорданов (Софийски университет „Св. Климент Охридски“)⁵. На следващата година отново в него се включват историци и археолози от Българската академия на науките, Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Нов български университет и Пловдивския университет „Паусий Хилендарски“. С цел да представят миналото такова, каквото е било, голяма част от участниците във фестивала се занимават професионално с експериментална археология и история. Петя Крушева, Калина Атанасова и Стефан Попов, които изследват средновековната кухня, облекло и оръжия, са част от програмите на голяма част от средновековните фестивали.

Сред другите обвинения към фестивалите е тяхната политизация. Съществува риск фестивалът да се превърне в поредното банално разиграване на нещо, което вече ни е познато. Поради това всяка година посетителите очакват нещо ново, иновативно. За да се избегне този риск, добро решение е тематизирането на фестивалите. Провежданият в Прованс средновековен фестивал всяка година има различни теми и съобразно тях се представят различни аспекти от живота на съответната област през Средновековието: „Пътувания и открития през Средновековието“ (2016)⁶, „Светлини и цветове през Средновековието“ (2017)⁷, „Хора и животни през Средновековието“ (2018)⁸.

Най-големият риск е свързан с въображението на организаторите и участниците в средновековните фестивали. За отделни периоди от миналото липсват исторически извори и това предразполага различни групи да „запълват“ празниците с каквото намерят за добре, защото „логиката“ го изисква или защото „така изглежда по-добре“. Голяма част от организаторите на подобни събития се изкушават да наситят програмите си с много забавление и малко „автентичност“ – за сравнение подобни са и критиките към подзем-

⁵ За програмата на фестивала вж. Панчева 2018: <https://www.plovdiv24.bg/novini/plovdiv/Unikalniyat-srednovekoven-festival-na-Plovdiv-zapochva-eto-golyamata-programa-798555> (23.06.2018).

⁶ Moreaux 2016: <https://www.lemoniteur77.com/voyages-et-decouvertes-aux-medievales-de-provins-2472.html> (01.06.2016).

⁷ Effe 2017: <https://www.moyenagepassion.com/index.php/2017/06/14/lumieres-couleurs-du-moyen-age-provins-la-champenoise-fete-ses-34e-medievales/> (14.06.2017).

⁸ Blonde 2018: La 35e edition sera dediee aux animaux du Moyen-Age: <http://www.leparisien.fr/seine-et-marne-77/provins-les-35es-medievales-esperent-passer-entre-les-gouttes-08-06-2018-7761231.php> (08.06.2018).

ния музей в Краков (Христова 2012: 37). За разлика от проведената през 2011 г. възстановка на „древен тракийски ритуал за приготвяне на вино в уникална каменна шарапана“ в района на Първомай⁹, за което няма сигурни източници, Петя Крушева и Калина Атанасова основават своите реконструкции на исторически извори (Атанасова 2016). За реконструиране на средновековната балканска кухня помагат „кулинарни сборници“, писма, типци, жития, трактати, приписки, пътеписи, археологически материали, стенописи и т.н. За по-голяма точност и достоверност е необходима и консултация с професионални медиевисти, което бе направено от организаторите на пловдивския средновековен фестивал през 2018 г.

Предвидено беше и част от тях да представят своите изследвания в областта на културната история пред широката общественост¹⁰.

Бъдещето на фестивалите такива, каквито ги познаваме до 2020 г. изглежда неясно и най-вероятно навлизаме във времето на „мониторната празничност“. Въпреки ограниченията, свързани с разпространението на COVID-19, организаторите не преустановиха средновековните фестивали, макар и те да бяха съобразени с предписанията на здравните власти и проведени без публика. Остават обаче все още отворени за дискусии въпросите: как се мисли празничността виртуално и как се съпреживява Средновековието не на терен, а през екрана?

⁹ Показват ни възстановка на древен тракийски ритуал за приготвяне на вино: <https://www.plovdiv24.bg/novini/interesno/Pokazvat-ni-vuzstanovka-na-dreven-trakiiski-ritual-za-prigotvyane-na-vino-307658> (25.11.2011).

¹⁰ Уникалният средновековен фестивал на Пловдив започва, ето голямата програма: <https://www.plovdiv24.bg/novini/plovdiv/Unikalniyat-srednovekoven-festival-na-Plovdiv-zapochva-eto-golyamata-programa-798555> (23.06.2018).

Литература

Атанасова, Калина 2016. *Възстановки на средновековното българско облекло (XIII–XIV в.)*. Варна: Изд. „Онгъл“.

Барт, Ролан 1991. *Въображението на знака*. София: Народна култура.

Бахтин, Михаил 1978. *Творчеството на Франсоа Рабле и народната култура на Средновековието и Ренесанса*. София: Наука и изкуство.

Бродел, Фернан 2017. *Структури на всекидневието: Възможното и невъзможното*. София: Изд. „Прозорец“.

Дюби, Жорж 2007. *Трите съсловия или въображаемият свят на феодализма*. София: Изд. „Кама“.

Костова, Петя 2019. Икономиката на преживяванията и нейното въздействие върху туризма. Стопанска академия „Д. А. Ценов“, Свищов – В: *Национален студентски конкурс за най-добра разработка на туристическа тематика. Международно туристическо изложение „Културен туризъм“ 2019 – Велико Търново*: http://www.read-travel.eu/docs/2019/p_2019_V.pdf (03.05.2021).

Льо Гоф, Жак 1998. *Въображаемият свят на Средновековието: Есета*. София: Изд. „Агата-А“.

Страхилов, Иво 2019. „Да развеем знамената!“: Политиката, пазарът и сурвакарският маскарад в Пернишко – В: *Маски и политики: Сборник с доклади от научната конференция, проведена в рамките на XXVII Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва“ – Перник 2018*. Перник: Общински комплекс „Дворец на културата“, 107–145.

Христова, Светлана 2012. Европейският град и неговите наследства: между креативността и устойчивостта – *Архитектура*, 6, 34-38 (<https://bularch.eu/bg/broy-6-2012>).

Bugarit, Boštjan 2006. Transformation of Public Space, from Modernism to Consumerism – *Urbani izziv*, 17 (1-2), 173–176.

Kondo, Takahiro, Shuhei Tanaka 2016. Why is it Impermissible to Learn History Pleasurably? – In: Wojdon, Joanna. *E-teaching History*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 173–188.

Mallows, Lucy 2008. *Transylvania*. Chalfont St. Peter: Bradt Travel Guides Ltd.

Picard, David, Mike Robinson 2006. Remaking Worlds: Festivals, Tourism and Change – In: Picard, David, Mike Robinson (eds.). *Festivals, Tourism and Social Change: Remaking Worlds*. New York: Channel View Publications, 1–31.

Интернет източници

Панчева, Мариана 2018. Уникалният средновековен фестивал на Пловдив започва, ето голямата програма: <https://www.plovdiv24.bg/novini/plovdiv/Unikalniyat-srednovekoven-festival-na-Plovdiv-zapochva-eto-golyamata-programa-798555> (23.06.2018).

Blondé, Sébastien 2018. *Medievals de Provins: La 35e edition sera dediee aux animaux du Moyen-Age*: <http://www.leparisien.fr/seine-et-marne-77/provins-les-35es-medievals->

esperent-passer-entre-les-gouttes-08-06-2018-7761231.php (08.06.2018).

Concept. Creative tourism network: <http://www.creativetourismnetwork.org/about/>
Effe, Frédéric 2017. Lumieres § Couleurs du Moyen Age: Provins la Champenoise Fete Ses 34e Medievales: <https://www.moyenagepassion.com/index.php/2017/06/14/lumieres-couleurs-du-moyen-age-provins-la-champenoise-fete-ses-34e-medievales/> (14.06.2017).

Moreaux, Anne 2016. Voyages et decouvertes aux Medievales de Provins: <https://www.lemoniteur77.com/voyages-et-decouvertes-aux-medievales-de-provins-2472.html> (01.06.2016).

Кристиан Ковачев

Докторант – Катедра „Културология“

Факултет по изкуствата

Югозападен университет „Неофит Рилски“

ул. „Иван Михайлов“ 66

2700, Благоевград

kristiyan_kovachev@abv.bg

ГРАДЪТ – СЦЕНАТА – МУЗЕЙТ. ЗА НЯКОИ НОВИ МОДЕЛИ НА ГРАДСКИТЕ ПРАЗНИЦИ (ПО МАТЕРИАЛ ОТ ГР. САМОКОВ, СОФИЙСКА ОБЛАСТ)

Константин Рангочев

Резюме: Изследването представя превръщането на Градския исторически музей – Самоков в сцена и място, което органично се включва в конституирането и реализацията на новия празник на град Самоков – 21 август, Успението на св. свещеномъченик Симеон Самоковски, който е обявен за покровител на града. Празникът на Самоков е установен през 2002 г. и за относително краткото си съществуване показва ясно очертана динамика, елементи, места, топови, събития. От 2011 г. насетне в структурата на празника Градският исторически музей – Самоков се оформя като сцена и място на събития, които провокират интензивни субективни преживявания.

Ключови думи: етнология на града, нови празници, обредност, празник на Самоков

1.0. Статията представя една структуроопределяща част от „Празника на Самоков“ (Рангочев 2021), който се конструира около деня на св. свщмч Симеон Самоковски – 21 август и превръщането на Градския исторически музей – Самоков и неговия интериор/екстериор в сцена за изява на високо професионално специализирано изкуство.

2.0. *Началото.* През 1994–1995 г. в Бельова църква „Рождество Богородично“, на 1,5 км южно от гр. Самоков по пътя за курорта Боровец, се провеждат археологически разкопки. В хода на разкопките е разкрит некропол с 56 гробни съоръжения, датирани в периода XI – XIX в. В последния ден на разкопките (17.10.1995) археологът В. Хаджиангелов работи по направата на въздушен канал за съхранение на стенописите в притвора на храма и непосредствено до основите му на дълбочина 0,55 м открива гроб, който е покрит с три каменни плочи. В източната част на гробната яма са намерени бронзова закопчалка от евангелие, остатъци от кожена подвързия, корозирал накрайник на владишка патерица, бронзови копчета и останки от златотъкана архиерейска одежда. Липсва скелет, налице са само три фаланги от пръсти и две ребра. Откритите находки показват, че това е погребение на архиерей. Но кой е той? Ръкописната история на Бельова църква, писана през 1912 г. от С. Пешов, недвусмислено показва, че това е гробът на св. свещеномъченик Симеон Попович, митрополит Самоковски.

3.0. *Св. свещеномъченик Симеон Самоковски* е заемал митрополитската катедра на Самоковска епархия от септември 1734 г. до мъченическата му кончина на 21.08.1737 г. За него са запазени една летописна бележка от него-

вата ръка в Рилския Панегирик на Владислав Граматик от 15.12.1734 г., няколко приписки за мъченическата му смърт и едно предание за светия му гроб. Участва в подготовката на въстание срещу османската власт по време на австро-турската война от 1737–1739 г. Заговорът е разкрит и св. свещеномъченик Симеон Самоковски и над 350 свещеници, монаси и софийски граждани са обесени без съд и присъда. Св. свещеномъченик Симеон Самоковски е изтезаван три дни, за да се отрече от Христа и да приеме исляма. Отказва и е обесен на 21.08.1737 г. зад църквата „Св. София“ на мястото, което по-късно е лобно място на дякон Васил Левски. Но къде са мощите на светеца? Отговорът вероятно се крие в един любопитен факт. В региона на Самоков обичаят „Второ погребение“ е действителен и жив до средата на XIX в. (Рангочев, Хаджуангелов 2005: 163–171). *„В гроба тялото се разлага до седмата година. Вярват, че е добре да се разкопае гроба след това време. При разкопаването изваждат костите, измиват ги и ги събират в торбичка. Отслужват над тях молитва и отново ги погребват с новия мъртвец. Остават неразложени тези части от тялото, с които е извършен грях. Ако син посегне да удари майка си, след като умре, ръката му остава неразложена. В такива случаи се служи молитва за опрощаване на греховете. Старите люде обаче казват, че само майчината прошка помагала“* (Михайлова х Христова 1943: 208).

Вероятно в самия край на XVIII в. гробът на св. Симеон Самоковски е отворен и костите са препогребани, а черепът е занесен в Рилския манастир (Патев, Хаджуангелов 2003: 57). Именно по това време самоковският митрополит Филотей (XVIII в. – 1820 г.), първият митрополит на Самоковска епархия след ликвидацията на Ипекската патриаршия (Семерджиев 2014: 37–39) и присъединяването на Самоковска епархия към Цариградската патриаршия, заплаща построяването на Костницата на Рилския манастир. Така самоковските граждани получават право на „Второ погребение“ в Рилския манастир, като по всяка вероятност там е носен само черепът на починалия.

4.0. *Празникът.* С решение № 1148 на Общинския съвет на гр. Самоков от 27.06.2002 г. Св. свещеномъченик Симеон Самоковски е обявен за покровител на града и неговият празник – денят на неговата кончина, става празник на града. Същата година, на 20.08.2002 г. в късния следобед стотици хора се събират пред Историческия музей – Самоков, за да се включат в нещо много рядко по българските земи, да участват в пренасянето на мощите на св. свещеномъченик Симеон Самоковски до мястото на неговото служение и погребение в Бельова църква „Рождество Богородично“. Литийното шествие се води от патриарх Максим и членове на Св. Синод на Българската православна църква. С църковни хоругви и камбанен звън мощите на св. свещеномъченик

Симеон Самоковски поемат към мястото на бъдещия храм в негова чест и оттам към Белъова църква, където са открити (Патев, Хаджуангелов 2003: 47). Така с тържествена литургия и всенощно бдение започва новият 21 август – денят на св. свещеномъченик Симеон Самоковски и новият празник на град Самоков.

5.0. Още в самото си начало *празникът на Самоков* се конституира в две относително обособени части. Част А: Основният акцент е насочен към православните богослужебни форми. На 20 август, в късния следобед, се извършва литийно шествие до Белъова църква с мощите на светеца, последвано от всенощно бдение. Пак там, на 21 август сутринта има тържествена литургия, последвана от курбан за здраве и фолклорен концерт на самодейни групи от града и селата от Самоковската котловина и базар на местни занаятчии. Част Б: В тази част акцентът е към общоградските веселия. Вечерта на същия ден празникът се пренася на централния градски площад „Захарий Зограф“, където има тържествен концерт, младежка дискотека и избор на „Мис Самоков“.

6.0. През 2011 г. по инициатива на колектива на *Градски исторически музей – Самоков* в празника на града се появява качествено нов елемент. Музеят се превръща от подкрепящ организацията на празника в активна и структуроопределяща част от него. Музейният колектив предлага на организаторите от община Самоков да се създаде нов елемент от празника. Идеята е музеят и околното пространство да се превърнат в сцена за високо професионално специализирано изкуство. Интересното е, че самата музейна сграда е подходяща за превръщането ѝ макар за кратко в сцена. Сградата е проектирана от архитект Юрган Юрганов в края на 30-те години на XX в. Първата ѝ копка е направена през 1940 г. от Богдан Филов, министър-председател по това време, но е завършена едва след края на Втората световна война. От 1943 г. музеят се помещава в днешната си сграда¹. Музейната сграда притежава тераса, която лесно се трансформира в сцена с махането на парапетите по нея². Екстериорното пространство пред сградата на музея, затворено между нея, ул. „Проф. Васил Захариев“, читалище „Отец Паусий“ и ул. „Рилски скиор“ лесно се превръща в затворено пространство на концертна зала с поставянето на подвижни столове. В първите две години от реализи-

¹ За сградата на музея - [https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9_\(%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%B2\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9_(%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%B2)) (22.06.2021 г.)

² По обективни причини това решение на Градския исторически музей – Самоков „предполага“ на тази сцена да се представя високо професионално специализирано изкуство – сцената е „над“ публиката, защото се намира на терасата на втори музеен етаж.

рането на тази идея музейният колектив кани известни изпълнители като квартет „Интро“ и цигуларя Васко Василев³. Успехът на тази инициатива кара община Самоков през следващите години да поеме и избора на поканени изпълнители. През годините това са следните моменти в програмата.

Ден втори от празничните дни (Рангочев 2021): 19.08.2011, петък. Исторически музей – Самоков. Церемония по вписване на летописната книга на общината, концерт на квартет „ИНТРО“, от 19 ч.

Ден пети, 20.08.2012, понеделник. Исторически музей – Самоков, от 19.30 ч. концерт на квартет „Амадеус“, от 20,15 ч. концерт на цигуларя Васко Василев.

Ден шести, 19.08.2013, понеделник. Градски исторически музей, от 20.00 ч. концерт на открито на Теодосий Спасов и квартет „Небесни струни“.

Ден четвърти, 18.08.2014, понеделник. Градски исторически музей, от 20.00 ч. концерт на Веско Ешкенази.

Ден пети, 19.08.2014, вторник. Пътуващо лятно кино – „Живи легенди“ с участието на Орлин Павлов, режисьор Нику Илиев, от 20.30 ч.

Ден първи, 14.08.2015, петък. Градска художествена галерия „Проф. Васил Захариев“, от 18.30 ч. Международен пленер по живопис и скулптура – откриване на изложба.

Ден четвърти, 17.08.2015, понеделник. Градски исторически музей, от 20.00 ч. – церемония по вписване в летописната книга, от 20.30 ч. – концерт на Open Source Trio.

Ден четвърти, 18.08.2016, четвъртък. Исторически музей – от 18.00 ч. изложба „Празници на Самоков през фотообектива на Фабио Джентили“, а от 21.00 ч. – пътуващо лятно кино, площад „Захарий Зограф“.

Ден пети, 19.08.2016, петък. Исторически музей – от 20.00 ч. концерт на „Мистерията на българските гласове“.

През 2017 г. има тежко наводнение в гр. Самоков. Река Боклуджа излиза от коритото си и наводнява голяма част от града⁴. Обявено е бедствено положение. Общинският съвет отменя голяма част от предвидените мероприятия за Празника на Самоков и програмата му е силно редуцирана. Ден първи, 15.08.2017, вторник: *Митрополитска черква „Успение Богородично“* – храмов празник. От 8.00 ч. тържествена света литургия, от 11.00 ч. освещаване на курбан, от 12.00 ч. фолклорен концерт. Ден 2 (20. август – неделя) *Бельова черква „Рождество Богородично“* - от 8.00 ч. тържествена света литургия,

³ Хонорарите за техните изпълнения са изплатени от средствата, предвидени от Община Самоков за празника на града.

⁴ За бедственото положение в града - <https://bntnews.bg/bg/a/bedstveno-polozhenie-zaradi-navodnenie-v-samokov> (22.06.2021 г.).

от 11.00 ч. освещаване на курбан Ден 3 (21. август – понеделник) *Ден на св. свещеномъченик Симеон Самоковски – покровител на Самоков. Централен площад „Захарий Зограф“* – от 19.30 ч. тържествен водосвет, от 19.50 ч. церемония по издигане на знамената, 20.00 ч. връчване на удостоверенията на стипендиантите на Община Самоков, 20.15 ч. – концерт на Тони Димитрова, от 21.25 ч. – заря, от 21.30 ч. – концерт на Ива Давидова и танцова формация.

Ден втори, 16.08.2016, четвъртък, от 21.00 ч. в Туристическата градина гостува „София Филм Фест“ – Пътуващо лятно кино.

Ден трети, 17.08.2016, петък, от 19.30 ч. в Исторически музей – Самоков има Вечер в музея: концерт на „Най-доброто от мюзикъла и оперетата“ на Националния музикален театър „Стефан Македонски“, диригент Юли Дамянов.

Ден втори, 16.08.2019, петък, в Исторически музей – Самоков от 19.30 ч. е „Вечер в музея“ с концерт Musica Al Vivo на Старозагорската опера, диригент Владимир Бошнаков, солисти Антоанета Добрева – Нети, Русалина Мочукова, Николай Моцов.

Ден пети, 19.08.2019, понеделник, в Туристическа градина от 20.30 ч. е филмовият марафон „София филм фест“. Той продължава и през шестия ден, 20.08.2019, вторник.

През 2020 г. световна пандемия на вируса COVID-19 доведе до забрана на всички масови мероприятия.

7.0. *Някои изводи.* За две десетилетия „Празникът на Самоков“ се превръща в „Празнична седмица на Самоков“. Обособяват се няколко празнични „блока“. За гражданите, които харесват високо професионално специализирано изкуство Градският исторически музей предоставя „зала“ и сцена – „Вечер в музея“.

Религиозният компонент на празника – литийно шествие, вечерна служба, тържествена литургия и курбан от основа и център на празника се трансформират в част от него – конституентна, но само част.

Очевидна е целта на организаторите празникът на Самоков да бъде празник на цялата градска общност като за всички отделни нейни дялове да има по нещо. През 2019 г. например за любителите на специализираното изкуство има концерт Musica Al Vivo на Старозагорската опера, за по-възрастните – празничен концерт на „Фондацията“, за любителите на фолклора – концерт на Росица Пейчева, за всички накрая – празнична заря.

Литература

Михайлова хаджи Христова, Евтима 1943. *Етнографско изследване на град Са-*

моков. *Дипломна работа*. София, СУ „Св. Климент Охридски“.

Патев, Иван, Веселин Хаджиангелов 2003. *Бельова църква „Рождество Пресв. Богородици“*. Св. Симеон Самоковски. София: Исторически музей – Самоков.

Рангочев, Константин 2021. Нови празници и нови модели: локалната идентичност в началото на XXI в. (По материали от град Самоков, Софийска област). – В: *Живи наследства в града. Сборник с доклади от международна конференция, София, НБУ, 06.07.2020 г.* (под печат).

Рангочев, Константин, Веселин Хаджиангелов 2005. „Градът. „Неправилните“ мъртъвци през XII – XIX век (по материали от град Самоков и Самоковско)“. – В: *Етнология URBANA*. София: ИИК „РОД“, 163–171, http://ongal.net/editions/Ethnourbana/8Ethnourbana_Rangochev_Hadzhiangelov_web.pdf (12.09.2020 г.)

Семерджиев, Христо 2014. *Самоковъ и околността му. Приносъ къмъ историята имъ отъ турските завоевания до Балканската война*. Самоковъ, София: Исторически музей – Самоков.

Интернет източници

Исторически музей Самоков: [https://bg.wikipedia.org/wiki/Исторически_музей_\(Самоков\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/Исторически_музей_(Самоков)) (22.02.2021 г.)

БНТ новини: <https://bntnews.bg/bg/a/bedstveno-polozhenie-zaradi-navodnenie-v-samokov> (22.02.2021 г.)

Константин Рангочев

Институт по математика и информатика –

Българска академия на науките

Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл“

бул. „Васил Левски“ № 134

София 1527, България

krangochev@yahoo.com

ВАЛОРИЗАЦИЯ НА НАСЛЕДСТВОТО В ТВОРЧЕСКИТЕ КВАРТАЛИ „КАПАНА“ (ПЛОВДИВ) И „ТАЛЯНА“ (ВАРНА)

Златина Богданова

Резюме: Създаването на „творческите“ квартали „Капана“ (Пловдив) и „Таляна“ (Варна) е резултат от културни политики, свързани с валоризиране на архитектурното наследство в градските центрове. По отношение на тези исторически ядра, статията представя основните агенти на промяна, техните идеи и дейности, както и конкретни проекти и концепции за градско развитие, които ангажират все по-широка общност от ценители на културното наследство – архитекти, урбанисти, културни мениджъри, представители на местната власт, предприемачи и творци.

Ключови думи: архитектурно наследство, градска памет, творчески квартали, създаване на място

Моята изследователска разработка, заложена като индивидуален проект в рамките на програмата КИННПОР¹, проследява обособяването и развитието на „творчески“ квартали в рамките на историческите градски ядра, които притежават туристически, икономически и културен потенциал и които в последните години се превръщат във фокус на внимание на различни неправителствени организации, граждански и младежки асоциации с образователна или творческа насоченост. Тези градски квартали стават поле за експериментиране на нови творчески идеи, развитие на консумативни практики, създаване на търговски брандове на храни, дрехи, напитки и като цяло способстват за развитието на младежките (суб)културни общности. Също така под формата на различни фестивали и културни инициативи се реализират подходи и концепции за съхранение на градска памет и ревитализация на „запустели“ в недалечното минало градски пространства.

"Place-making" – концепция за „създаване на място“

Гостите и участниците в подобни събития съучастват в „създаване на мястото“ – концепция позната на Запад като place-making² – това е идея и практически подход за подобряване на квартала, града или съответния регион. „Създаването на места“ вдъхновява хората да преосмислят и преоткриват публичните пространства като център на общността, като укрепва връзката между хората и местата, които те споделят. Така се развива

¹ Авторът благодари за подкрепата на Министерството на образованието и науката на България по Национална научна програма „Културноисторическо наследство, национална памет и обществено развитие“, одобрена от РМС № 577 от 17 август 2018 г.

² „What Is Placemaking?“ Project for Public Spaces, 2007: <https://www.pps.org/article/what-is-placemaking> (20.02.2021).

съвместен процес, чрез който можем да оформим нашата градска среда, за да увеличим максимално споделената ѝ стойност. Концепцията „създаване на място“ улеснява творческите модели за използване на градските пространства, като обръща особено внимание на физическите, културните и социалните характеристики и идентичности, които определят даденото място и подпомагат продължаващата му еволюция. Тези идеи се популяризират от 60-те години на XX в. насам чрез работата на двама американци урбанисти в Ню Йорк, Джейн Джейкътс и Уилям Х. Уайт. Те въвеждат новаторски подходи за проектиране на градове за хората, а не само за автомобили и търговски центрове. Тяхната работа е фокусирана върху социалното и културното значение на оживените квартали и приканващите публични пространства. Джейкътс насърчава гражданите да станат собственици на улиците чрез известната сега идея за „очите на улицата“ („eyes on the street“), докато Уайт очертава ключови елементи за създаване на оживен социален живот в публичните пространства. Като резултат от приложението на тези концепции градски квартали в България, като *Капана* в Пловдив, *Таяна* във Варна и *КВАРТА-ла* на София вече се дефинират като споделени публични пространства с фокус върху хората, тяхната творческа и предприемаческа активност.

В центъра на това изследване е валоризацията на наследството, разглеждано като архитектурно наследство и градска среда, в *Капана* и *Таяна* чрез провеждане на културни политики и проекти в подкрепа на творческите индустрии и развитието на устойчив културен туризъм. Методологията на изследването включва работа на терен според модела на мултиситуираната етнография на Джордж Маркус (1995), който дефинира етнографската работа на повече от едно място. До момента съм проучила три квартала в различни градове на страната. През 2018 г. и 2019 г. направих първите стъпки в моята изследователска работа в квартал *Капана* – групов паметник на културата³. В течение на няколко години (2014–2019) кварталът се превърна в притегателен център за предприемачи, младежки (суб)култури, творчески индустрии и различни културни оператори от страната и чужбина, които със съдействието на Общинската фондация „Пловдив 2019“ успяха да ревитализират това запустяло градско пространство. Проектът „Капана“

³ Групова недвижима културна ценност „Квартал Капана“, гр. Пловдив е обявена с протокол №13 от 11.12.1998 г. на Националния съвет за опазване на паметниците на културата, утвърден от министъра на културата, и съгласно чл.10, ал. 1 от Преходните и заключителните разпоредби на ЗНК притежава статут на групова недвижима културна ценност. В Капана единични паметници на културата с категория „местно значение“ са 6 сгради, а в категория „в ансамбъл“ – 108 сгради.

в рамките на „Пловдив – ЕСК 2019“⁴ стартира с фокус върху „творческите индустрии“⁵, като концепция за градско развитие, разработена и приложена за първи път във Великобритания.

Появата на творческите индустрии в Капана (2014 – 2015)

„Резидентната програма“ за привличане на творчески индустрии в Капана стартира през 2014 г., когато Фондацията „Пловдив 2019“ анонсира първата покана към творците с цел създаване на ателиета в квартала. Избраните десет стартиращи проекта са подкрепени чрез предоставяне на безплатно настаняване за една година. Това са „Melformator“ – аудио-визуален колектив/студио; „Plovediv“ – магазин и галерия, графичен дизайн; „Kashe Atelier“ – студио за архитектура и дизайн; „House on the Plate“ – галерия и магазин за грамофонни плочи; „Хакафе“ – споделено работно място; проектно пространство на галерия „Сариев“; фотografска галерия „Ластици“; Gigi Sisters – работилница и магазин за ръчно направени аксесоари и сувенири от хартия; галерия „Point Blenk“ и „What a monster“ – магазин за тениски.

Към поканата, публикувана на официалния уебсайт на проекта, се дава следното разяснение: *„Целта бе да бъдат привлечени за работа в Капана представители на творческите индустрии и иновативни автори като по този начин се подпомогне трансформацията на квартала в първия в България квартал на творческите индустрии, да се подкрепи развитието на българския творчески сектор като съдейства за стартирането и/или доразвиването на неговата дейност в интердисциплинарна творческа среда; да спомогне за икономическото и социално развитие на квартал Капана и на град Пловдив чрез ръст на местния бизнес и туризма; да допринесе за кандидатурата на Пловдив за Европейска столица на културата през 2019, а и на цялостното развитие на културата в града“⁶.*

Резултатът е привличане на различни „културни предприемачи“, които създават своите творчески проекти в Капана. През следващите месеци *„отвориха галерии, работилници, ателиета, барове и ресторанти. За 12-те месеца на Фаза I победителите реализираха десетки изложби, привлякоха разнообразни (нови) публики, проектът стана разпознаваем и самите участници започнаха да се идентифицират като „посланици“ на идеята за превръщането на Капана в квартал на творческите индустрии“⁷.* От първоначалните десет победите-

⁴ Официален сайт на „Пловдив – ЕСК 2019“: <https://plovdiv2019.eu/bg> (20.02.2021).

⁵ Повече за концепцията на „творческите индустрии“ вж. Bogdanova 2019.

⁶ <https://visitkapana.bg/2017/04/18/20142015/> (20.02.2021).

⁷ Пак там.

ли през 2014/2015 г. около половината все още са в *Капана* по време на теренните изследвания през 2018/2019 г.

Фаза II на проекта (2015 – 2016) и последващи покани

След фаза I на проекта, Общинска фондация „Пловдив 2019“ иницира следващата фаза II през 2015–2016 г. През този период е обявена втора покана за привличане на артисти и публики в *Капана*:

„През месец април 2015 г. стартира Фаза 2 на проекта, в която ОФ „Пловдив 2019“ проведе конкурс за проекти в квартал Капана в две направления – „Установяване в Капана“, като продължение на Фаза 1, но за нови кандидати и направление „Проекти и събития в Капана“, чиято цел бе стимулиране на художествено и артистично съдържание в квартала- концерти, изложби, ателиета, спектакли на открито и закрито в пространствата и улиците на квартала, с цел популяризирането му и привличането на посетители и туристи от страната и чужбина“⁸.

В резултат още шест индустрии получават субсидия за наем за една година. Освен това са подкрепени тринадесет проекта и събития, включително Фестивал на българската ръчно направена бира (септември 2015 г.) – „Под тепето“ ЕООД; „Сиренце в Капана“ – театрални представления в Капана (юни, юли 2015 г.) – Сдружение „Кей-Търн“ (Театър „Хенд“); „Чуто и видяно в Капана“ – проект за фотография и калиграфия, отпечатване и разпространение на картички с цитати, събрани след допитване до жителите на Капана (май, юни 2016 г.) – „Ластиси“ ЕООД; ТЕБ.Е.ШИР – изложба, презентации и дискусии за образователната среда (септември – октомври 2015 г.) – Сдружение „Трансформатори“; Т-шърт фест „Изкуството на българската тениска“ и „Облечи момента“ – работилница за отпечатване на тениски чрез сианотипия (септември, октомври 2015 г.) – „Що за чудовище“ ООД и Графити в Капана – графити рисунки на пет локации в Капана (май, юни и септември 2015 г.) – Димитър Механджийски⁹.

Следващата отворена покана за финансова подкрепа е озаглавена „Капана: Събития и интервенции в публичните пространства – Фокус: Френска култура“¹⁰. Тази инициатива е обявена като сътрудничество между Фондация „Пловдив 2019“ и Френския културен институт в България. Сред многото подкрепени проекти, реализирани от ноември 2017 до май 2018 година, е разработването и популяризирането на бутиков парфюм, наречен EAU

⁸ <https://visitkapana.bg/2017/04/18/20152016/> (20.02.2021).

⁹ Пак там.

¹⁰ <https://visitkapana.bg/2017/10/18/20172018/> (20.02.2021).

DE KAPANA, разпространяван в магазина за лекарства и козметика „Baraka Naturals“.

Поредният творчески фокус в *Капана* е свързан с популяризирането на младежките култури и субкултури. Последната отворена покана за 2019 г. е анонсирана като „Творчески район Капана. Фокус: Ядрото на Младите“¹¹. Предложените творчески идеи са съсредоточени върху и около Ядрото – сцена, построена в сърцето на *Капана*, заобиколена от барове, малки кафенета и творчески ателиета. Според рамките, зададени за тази културна инициатива, „художествените интервенции в публичните пространства“ се развиват от младежки организации и включват кампании и перформанси, улично изкуство, съвременен цирк, както и други творчески форми: танц, театър, музикална литература и кино. Сцената „Ядрото“ е ограничена от две страни с високи стени, на които са нарисувани впечатляващи графити.

Капана продължава да е домакин на разнообразни събития, сред които се откроява частната инициатива *Капана фест*, който се провежда два пъти в годината. Програмата на феста включва музикални концерти, базар на предприемачи и приложници, по време на които се извършва рекламна и благотворителна дейност. По такъв начин протича „фестивализацията“ на града и обживяването на градските квартали по модела за „създаване на място“.

Наследството на Капана (2019 – 2020)

През юли 2019 г. *Капана* печели наградата „Пазител на българското архитектурно наследство“ на Камарата на българските архитекти. И въпреки това признание, все още има опасения относно настоящите последици от джентрификацията в квартала. В „Марица“ (24.07.2019) публикува становището на арх. Антоанета Топалова под заглавието „*Капана*“ мутира под натиска на пазарния интерес“. *„В новите инвестиционни намерения и реализации все по-осезаемо навлиза субективен вкус и мащаб. Голяма част от проблемите се коренят в засиления инвестиционен интерес към квартала. Част от предишното очарование на „Капана“ отстъпва пред пазарните механизми, водещи до отчетлива загуба на идентичност. В новите инвестиционни намерения и реализации все по-осезаемо навлиза субективен вкус и мащаб. Пазарният интерес, необезпокояван от специфични правила и ограничения, води до мутация на сградната субстанция, което е причина за загуба на автентичния уличен силует, мащаб и характер. Друг съществен проблем е надвишената етажност в артквартала през последните години. В „Капана“ никнат мансарди, капандури,*

¹¹ <https://visitkapana.bg/2019/03/27/2019/> (20.02.2021).

еркери и балкони, чужди на деликатната структура на наследството. Реализират се детайли и формообразуване, чужди на средата и естетическите критерии. Прави впечатление използването на речни камъчета за цокълни облицовки, гранитогрес и стъкло за фасади, балюстради и т.н. Така постепенно се стига до функционално претоварване на територията. Постепенно се въвеждат функции, за които не са обезпечени съответстващи условия – строят се хотели, офиси и жилищни сгради, развива се профанна търговия и др., без осигуряването на паркинги и достъп до съответните обекти“ (Топалова 2019).

Последната новина, публикувана през ноември 2020 г. на сайта на проекта гласи, че „Пловдив е сред най-добрите градове с културно наследство в Европа“¹², и по-нататък се подчертава: „Първият квартал на творческите индустрии в България – Капана вече е част от европейската листа с градове, разработили иновативни решения за опазване на културното си наследство. Кварталът е избран след процедура, която стартира през февруари 2020, заради местните политики и дългосрочни планове за развитие на културното наследство, което представлява. Капана – квартал на творческите индустрии е от водещите проекти, стартирали с инициативата Европейска столица на културата, и днес продължава да бъде наградван от различни предприемачески активности и социални партньорства. Квартал „Капана“, заедно с още 31 места от Стария континент, бе включен и в каталог, който ще се препоръчва като успешен модел на останалите градове с културно наследство, на които предстои да търсят начини за съживяване на своите пространства. В каталога са включени добри примери от Австрия, Белгия, Чехия, Дания, Франция, Италия и др.

Освен Пловдив в каталога са включени още три града европейски столици на културата – Глазгоу, Англия (ЕСК 1990), Дъблин, Ирландия (ЕСК 1991), Валета, Малта (ЕСК 2018), също и разнообразие от добри примери. Квартал „Капана“ е описан като успешна трансформация от исторически занаятчийски квартал в първия български район за творчески индустрии, като градска среда със специално внимание към откритите публични пространства и притегателен център за артисти. Припомняме, че в новата история на Пловдив кварталът ангажира активно местната общественост и потенциал. Първата му трансформация е част от дейностите на града по кандидатурата му за Европейска столица на културата и превръщането на мястото в пешеходна зона. Следващите

¹² „Селекцията „Културно наследство в действие“ се реализира с подкрепата на програма „Творческа Европа“ на Европейския съюз с водещото участие на организации като EURO CITIES, ERRIN – EUROPEAN REGIONS RESEARCH & INNOVATION NETWORK, Europa Nostra – The European Voice of Civil Society committed to Cultural Heritage и Съвета на архитектите на Европа. Те се обединяват, за да изберат градове и региони в Европа, които са разработили иновативни политики, проекти и събития и които към момента се прилагат успешно от местните власти“: [https://visitkapana.bg/2020/11/16/5371/\(20.02.2021\)](https://visitkapana.bg/2020/11/16/5371/(20.02.2021)).

години, след спечелването на титлата, Капана се утвърди като предпочитан градски бранд, ядро на предприемачество и инициативи и начин на живот за младите хора“.

Показаните в каталога европейски примери на добри практики посочват възможни модели на устойчивост в управлението и валоризацията на специфични категории наследство, именно чрез включващо управление на културното наследство (participatory governance of cultural heritage), адаптивно повторно използване на архитектурното наследство (adaptive reuse of built heritage), качество на интервенциите върху културното наследство (quality of interventions on cultural heritage)¹³. Темата за опазване на наследството е разгледана и в по-ранни документи на ЕС¹⁴: „Европейското културно наследство е нашето общо богатство – наследство от предишни поколения европейци и нашето наследство за тези, които идват. Това е незаменимо хранилище на знания и ценен ресурс за икономически растеж, заетост и социално обединение. Той е източник на вдъхновение за мислители и художници и двигател за нашите културни и творчески индустрии. Нашето културно наследство и начинът, по който го съхраняваме и валоризираме, е основен фактор за определяне на мястото на Европа в света и нейната привлекателност като място за живеене, работа и посещение“ (Европейска комисия 2014: 2).

Капана в Пловдив се вписва в концепцията за създаване на място, което стимулира развитието на културен туризъм (“heritage tourism“) чрез установяване на международни партньорства, насочени към стимулиране на творческите индустрии. Така в контекста на сблъсъка на глобални тенденции с местни политики за развитие, може да се изследва по какъв начин т.нар. “heritage tourism“, основан на стратегическа валоризация на уникални културни ресурси (архитектурно наследство, градска среда, творчески и предприемачески умения), спомага за укрепване на идентичността и икономиката на местната общност чрез създаване на нови работни места, повишаване качеството на живот и удовлетворението на посетителите, което в същото време би могло да засили процеса на градско възстановяване и социална ревитализация. Подобни изследвания през 2021 г. ще протичат в условията на обявена глобална пандемия от коронавирус, която като цяло редуцира туристическите услуги и пътувания, както и свързаните с тях консумация и

¹³ Вж.: Introduction by Mariya Gabriel to Cultural Heritage In Action Catalogue Of Good Practices: https://issuu.com/yourculturalheritageinaction/docs/cultural_heritage_in_action_catalogue_of_good_prac (20.02.2021).

¹⁴ European Commission. 2014. ‘Towards an Integrated Approach to Cultural Heritage for Europe.com (2014)477 final. European Commission, BRussels: https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/publications/2014-heritage-communication_en.pdf (20.02.2021).

икономически постъпления.

Валоризиране на архитектурното наследство в Таляна

Много скоро пловдивският квартал послужи за пример на други големи градове в България – Варна и София, които имат свои проекти за развитие на историческите градски ядра. През 2020 г. във Варна се запознах с концепцията за развитието на квартал Таляна в историческия център, разработена от Сдружение „Таляна“¹⁵. За разлика от Капана, където проектът стартира с обявяване на кампания за набирание на проектни предложения и финансиране на проекти в рамките на кампанията ЕСК, в Таляна не се предлага финансова подкрепа на развиващите се бизнеси. По-скоро идеята е да се популяризират самопораждащите се бизнес инициативи – предимно младежки проекти, които дават добър пример за „икономическа достъпност до културното наследство“, тъй като се развиват в сгради - културна ценност. И тъй като в тази част на Варна е концентриран най-голям брой сгради с такъв статут, Сдружение „Таляна“ се ангажира да посредничи и сътрудничи на предприемачите и всички заинтересовани страни, както и да образова широката публика по отношение ценността на архитектурното наследство, което получава нови функции и се преустройва спрямо тях. Екипът на сдружението изхожда от концепцията на историка Саймън Търли за цикъл на наследството: Наслаждаване – Разбиране – Оценяване – Грижа. Въз основа на тази концепция се разработват поредица от творчески работилници, изложби и информативни събития за споделяне на ноу-хау и местен/ чужд опит, повишаване на културната информираност и компетентността на експертите.

Един от текущите проекти на сдружението “*aDOORable Academy*”¹⁶ включва създаването на онлайн платформа за обучение, достъпна за широката публика¹⁷. Чрез цикъл от образователни лекции се цели повишаване нивото на осведоменост относно архитектурното наследство на Варна и нуждата от опазването на сградите културни ценности. Както други изследователи посочват, ключов проблем в устойчивия туризъм е участието на местната общност в процеса на вземане на решения. Това, от своя страна, изисква организирането на кампании за повишаване на осведомеността.образова-

¹⁵ „Таляна“ е проектно название на територия в центъра на Варна, която не е пространствено обособена – в историческото развитие на града не съществува квартал с такова име (бел. ред. – Н.Н.)

¹⁶ Проектът се реализира с подкрепата на консорциум DESIGNSCAPES по рамкова програма Хоризонт 2020: Design-Enabled Innovation in Urban Environments (H2020-SC6-CO-CREATION-201 6-3 Project number: 763784).

¹⁷ Платформата е достъпна на адрес: <https://adoorable-academy.thinkific.com/courses/adoorable-academy> (20.02.2021). Като част от изследването, успешно завърших първата част на обучението и получих сертификат за участие, който предлагам като ПРИЛОЖЕНИЕ.

телните и информационни програми трябва първо да бъдат организирани от и за общността, за да ѝ се даде възможност да формулира чувството си за идентичност. А именно, наследството на дадено място често се тълкува погрешно и се пренебрегва от собствените му жители, които не сътрудничат в процеса на неговото поддържане или при маркетинга му, тъй като липсват предишни знания и връзка с това наследство; следователно те не са в състояние да му се насладят, нито да го оценят. За да се направи устойчива дейността по повишаване на осведомеността, тя трябва да бъде структурирана на дългосрочна основа „образование за цял живот“, като позволява на една устойчива общност да живее в хармония и достойнство и да стане по-чувствителна не само относно стойността на наследството на своето собствено място, но и към света около тях (De Camargo 2007: 239–55).

Освен образователната онлайн платформа, Сдружение „Таляна“ организира цикъл от популярни събития, едно от които посетих на 27.06.2020 г. Това беше „пешеходна работилница“, обявена във фейсбук като един Adorable ден в Таляна. В обиколката на квартала бяха включени 10 бизнес обекта в съответните сгради културни ценности. Събитието се откри в Hashtag Studio с презентация на екипа на сдружението. Концепцията на тези малки бизнеси е не само да предлагат консумация на храна и напитки, но и продукт с добавена стойност – така например Hashtag Studio организира събития като Quiz 51, и много често предлага забавления от типа „stand-up comedy“. Собствениците отварят в началото на 2020 г. като независим бизнес обект, който не е свързан първоначално с концепцията на Таляна. Впоследствие научават и възприемат ентузиазизирано каузама. Освен това, интериорът, младежката среда, сградата – културна ценност, също са компоненти от продукта, който се „консумира“. В изблик на творческа енергия – въображение и ентузиазъм, нещата се правят с персонално отношение в опозиция на масовия туризъм. Защото туристите днес са много повече пътешественици и изследователи, любители на истории за сгради и минало, а не обикновени консуматори. Налице е „bottom-up“ развитие на градското ядро, независимо от централизираните органи, в отличие на ситуацията в Капана.

Участниците в пешеходния тур бяха разделени на четири групи, като на всяка от тях беше определен водач и маршрут. Всяка група посети два обекта в рамките на обиколката. Така аз имах възможност да разгледам хостел „Мусала“ и „Социалната чайна“. Хостел „Мусала“ се намира в сграда културна ценност, един от символите града, построена през 1927 г. по проект на арх. Дабко Дабков. Инвеститор е строителният предприемач Методи Гандев, който вижда в Ню Йорк сградата на небостъргача *Flatiron Building* („Ютия-

та“). По-късно той има желание да построи подобна конструкция във Варна. Арх. Дабков е командирован в САЩ, където подробно изучава 22-етажния небостъргач, построен през 1902 г. Грандохотел „Мусала“ е национализиран след 1944 г. Съществува като хотел в рамките на „Балкантурист“ от 1951 г. След реституцията през 1992 г. дълго време е занемарен и неизползваем. Ремонтен е през 2008 г., а сега е частна собственост и е преустроен в хостел за туристи, който се стопанисва на семеен принцип. Пред „Мусала“ е разкрит и експониран фрагмент от улица с канал от древния Одесос през римската епоха¹⁸.

Социалната чайна дава работа на младежи от центрове за настаняване от семеен тип. Те биват обучавани в менторска програма на сдружение „Идея“, „която цели да развие техните социални умения и емоционална интелигентност, за да могат да се усъвършенстват и да израснат личностно“. Над 40 са младежите, преминали през чайната, която е успешен пример за социално предприемачество. Тя отваря през 2015 г. с подкрепата на Общината, която предоставя сградата със статут на недвижима културна ценност, построена в края на XIX в. (вероятно през 1892 г.) за офиси и магазини. След като е закупена от „Приморска популярна банка Варна“ е реновирана през 1936 г.¹⁹. В последните години екипът на Социалната чайна я ремонтира етаж по етаж и в момента се ползват и трите етажа. На първия етаж се помещава кафенето, където отскоро освен напитки се предлагат и закуски. На втория етаж се провеждат събития – лекции, прожекции. А последният, трети етаж се отдава под наем за споделено работно място (*co-working space*).

След пешеходния тур участниците с екипа на „Таяна“ се събраха за финална дискусия в бар 43:12 на ул. „Дръзки“ 15. Барът е младежки бизнес, специализиран в приготвянето на прясно изпечено кафе и различни видове чай. Сградата също е паметник на културата, построена от арх. Атанас Несторов през 1909 г., и позната като бившата банка на Буров²⁰.

Останалите обекти по планираните маршрути включват малки бизнеси, предимно кафенета и барове с характерни имена, които посетих от 6 до 13 юли – MALINKA CAKERY AND CATERING, JASMIN COFFEE ROASTERY, THE VAULT BAR. Също така беседвах с консултанта в АНТИКИ ОТ ПРОВАНС – частен

¹⁸ Повече за хостел „Мусала“ вж. сайтовете: https://petel.bg/Hotel---Musala---nyakoga-bil-biserat-na-CHernomore__5172; <https://www.varnaheritage.com/declared-nkc/hotel-musala-bul-knyaz-boris-i-no2-g-ul-musala>; (20.02.2021).

¹⁹ <https://www.varnaheritage.com/declared-nkc/administrativno-trgovska-sgrada-ul-preslav-no53-g-ul-ohrid> (20.02.2021).

²⁰ <https://www.varnaheritage.com/declared-nkc/zhilishchna-sgrada-ul-preslav-no15-ul-drzki-no12> (20.02.2021).

антикварен магазин, разположен на ул. „Дръзки“. Според моите наблюдения на предприемаческите дейности в *Капана* и *Таяна* много често една вече разработена и успешна предприемаческа концепция се реализира в творческите квартали – по такъв начин добри и утвърдени бизнес модели се появяват в *Капана* и *Таяна* (например „Сакнтобара“ – “fast food“ ресторант за американски бургери, идва от София в *Капана*, а барът Hashtag Studio (Хаштаг) се създава във Варна, след като вече е успешно наложил се модел в Бургас).

Тук искам да акцентирам на **разликите**, които откривам между развитието на двата проекта *Капана* и *Таяна*. Във Варна не се раздават общински субсидии за развитие на бизнесите – те се развиват самостоятелно и от самото начало функционират на пазарен принцип. Екипът на Сдружение „Таяна“ акцентира върху опазването на архитектурното наследство, като от значение е фактът, че повечето от членовете на сдружението са архитекти, които съвсем професионално се занимават с темата. Каква обаче е **приликата**? И двата квартала се обособяват в резултат на европейски проекти, като в Пловдив това е титлата „европейска столица на културата за 2019“, докато Варна е титулована „европейска младежка столица за 2017“, когато са реализирани много креативни младежки проекти в *Таяна*. Тогава се е обособила младежка група от инициативни млади хора, които се обединяват в Сдружение „Таяна“ и начело застава директорът на „младежката столица“ Сергей Петров. Той оглавява сдружението до средата на 2020 г., когато се избира арх. Явор Панев²¹. Те решават да продължат инициативите, свързани с квартала, за да не се загуби и разпилее тази творческа енергия. Впоследствие се привличат и други експерти към идеята за опазване на културното и архитектурното наследство на Варна. *Таяна*²² не е административна единица, а се опитва да обхване историческото градско ядро, което в началото на ХХ в. е било търговското сърце на Варна. Оттам е минавал главният път за пристанището, което тогава е било основно търговско пристанище, а не индустриално както сега. Там е протичала търговската и финансовата дейност, много от сградите са били банки. С обособяването на новата централна част на Варна, тази зона от града губи популярност.

Каква е моята позиция спрямо двата терена? В Пловдив работих на терен в *Капана* от края на 2018 г., т.е. видях квартала във вече завършен вид. Сега

²¹ Вж. Панев 2020 (Добра градска среда е тази, в която има удобно, безопасно и „живо“ присъствие на хора): <https://varnautre.bg/2020/10/05/167899/architekt-javor-panev-dobra-gradska-sreda-e-tazi-v-kojato-ima-udobno-bezopasno-i-zhivo-prisastvie-na-hora> (20.02.2021).

²² Името „Таяна“ може да се свърже смислово с Капана - „таян“ или „далян“ от турски е рибарско съоръжение за лов на риба, т.е. капан за риба.

през 2020 г. наблюдавам развитието на *Таляна*, като установявам, че много от бизнесите са там отскоро – от края на 2019 г. или началото на 2020 г., макар някои като антикварния магазин и социалната чайна функционират от преди години.

Ситуацията в условия на глобална пандемия от коронавирус се отразява негативно на малките бизнеси в *Капана* и *Таляна* поради намаления брой посетители – гости и туристи във Варна и Пловдив. Отделно наложеният „локдаун“ през 2020–2021 г. принуди собствениците на ресторанти, хотели и туроператорски агенции да търсят решение за спасяване на бизнеса си в кризисната ситуация. В началото на 2021 г. в интернет се разпространи „Петиция за спасяването на сгради културни ценности със средства по Плана за възстановяване и устойчивост на ЕС“, отворено писмо във връзка със становище на Сдружение „Таляна – Варна“, публикувано в портала за обществени консултации, съдържащо предложение част от средствата по „Плана за възстановяване и устойчивост“ да се използват за повишаване на енергийната ефективност, консервацията и реставрацията на сгради със статут на културни ценности. Писмото е адресирано до министри, с копие до национални и регионални медиуми. В петицията (Петиция 2021) от 21 януари 2021 г. се посочва: *„Един от основните видове алтернативен туризъм – културният, е немислим без наличието на сгради със статут на недвижими културни ценности. Като съществена част от материалната култура те свидетелстват за вкусовете и традициите, характерни за съответните райони в различни исторически периоди, представят културни слоеве и натрупвания, маркиращи идентичността на съответните места. Доброто състояние на сгради и цели ансамбли от НКЦ е определящо и за развитието на творческите квартали – пловдивския „Капана“, софийския „КВАРТАЛ“, варненския „Таляна“. Този тип градски пространства също привличат туристи и разнообразни публики. А на професионалистите, които работят там в сферата на творческите индустрии, се разчита за създаване на иновативни продукти и услуги, които да направят България по-конкурентна в условията на глобализация, либерализация и дигитализация. В този смисъл креативните квартали са своеобразна визитка на всяка страна и състоянието на сградния фонд и жизнената среда в тях е от голямо значение. Можем да обобщим, че туризмът в различните му форми – международен и вътрешен, масов и алтернативен, е невъзможен без добре поддържано архитектурно наследство. Ето защо инвестициите в повишаване на енергийната ефективност, консервацията и реставрацията на сгради НКЦ биха направили българските общини, от една страна, по-„зелени“, и от друга, по-конкурентни в стремежа им да привличат туристи – български и чуждестранни. Апелира-*

ме в програмите, които българското правителство ще предложи за финансиране по ПВУ на ЕС, да бъде включена и програма за комплексно възстановяване на сгради недвижима културна ценност, включващо повишаване енергийната ефективност, консервация и реставрация“.

Сред подписалите петицията са архитекти, културни мениджъри, собственици на хостели и туроператори. От изразените в документа идеи за опазване и управление на архитектурното наследство в творческите квартали на България се налага изводът, че културният туризъм, който „се грижи за културата, която консумира, докато култивира консуматора“ (Richards 2007: 1), представлява устойчива алтернатива на масовия туризъм. В този контекст, валоризацията на обектите недвижими културни ценности се съчетава добре с инициативите за укрепване на местната идентичност и икономика, създаване и запазване на работните места, подобряване на условията на живот и привличане на инвеститори.

Заклучение

Представеното изследване показва как европейски програми и проекти, осъществени в творческите квартали на Пловдив и Варна, *Капана* и *Таляна*, дават възможност на градовете да преосмислят наследствата си, като превърнат градската среда и архитектура в творчески пространства за споделени граждански инициативи в областта на културата, образованието и градското планиране. По такъв начин нови за България идеи и концепции за градско развитие и управление на наследството се прилагат на местно равнище и се осъществява интеркултурно взаимодействие с партньори от чужбина. Практиките на place-making, фестивализацията на града, споделянето и обживяването на улиците спомагат за преодоляване на отчуждението на хората спрямо средата, която обитават. Чрез моделите на включващо управление на наследството, адаптивно повторно използване на архитектурното наследство и повишени изисквания към качеството на интервенциите върху културното наследство се постига качествено ново и съвременено отношение към наследството, което вече се валоризира като по-високо качество на живот, социален капитал, икономически актив и ресурс за културния туризъм. Не на последно място, наследството става основа за конструиране на споделена идентичност в общностите, които го ценят и се грижат за неговото опазване.

Литература

Afrić Rakitovac, Kristina & Urošević, Nataša 2017. Valorisation of Cultural Heritage

in Sustainable Tourism. – *Management*, 12 (3), 199-215: <https://doi.org/10.26493/1854-4231.12.199-215> (20.02.2021)

Bogdanova, Zlatina 2019. Kapana in Plovdiv as the first “creative industries district”: reality or illusion. – *Антропология/Anthropology. Journal for Sociocultural Anthropology*, 6, South-West University „Neofit Rilski“, 5-26.

De Camargo, Patricia 2007. Using Tourist Resources as Tools for Teaching and Creating Awareness of Heritage in a Local Community. – In: Richards, Greg (ed.) *Cultural Tourism: Global and Local Perspectives*. New York: Haworth Hospitality Press, 239–256: цум. no Afrić Rakitovac & Urošević 2017: 205-206

Gabriel, Mariya 2004. Introduction. – In: *Cultural Heritage In Action. Catalogue Of Good Practices*, 4: https://issuu.com/yourculturalheritageinaction/docs/cultural_heritage_in_action_catalogue_of_good_prac (20.02.2021).

Marcus, George E. 1995. Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. – In: *Annual Review of Anthropology*, vol. 24, 95–117: www.jstor.org/stable/2155931. (20.02.2021).

Richards, Greg (ed.) 2007. *Cultural Tourism: Global and Local Perspectives*. New York: Haworth.

Интернет източници

Информационен регистър за недвижими културни ценности – Варна: <https://www.varnaheritage.com/za-proekta>

Панев, Явор 2020. Добра градска среда е тази, в която има удобно, безопасно и „живо“ присъствие на хора. – Варна ултре/VARNAUTRE.bg (5.10.2020): <https://varnautre.bg/2020/10/05/167899/arhitekt-javor-panev-dobra-gradska-sreda-e-tazi-v-kojato-ima-udobno-bezopasno-i-zhivo-prisastvie-na-hora> (20.02.2021).

Петиция за спасяването на сгради – културни ценности със средства по Плана за възстановяване и устойчивост на ЕС от 21 януари, 2021 г.: <https://www.peticia.com/307754> (20.02.2021).

Проект Adorable: <https://adorable-academy.thinkific.com/>

Топалова, Антоанета 2019. „Капана“ мутира под натиска на пазарния интерес. В новите инвестиционни намерения и реализации все по-осезаемо навлиза субективен вкус и мащаб. – в. Марица, 24.07: <https://www.marica.bg/kapana-mutira-pod-natiska-na-pazarniq-interes-Article-222894.html> (20.02.2021).

ISSUU - Cultural Heritage In Action 2020. Catalogue Of Good Practices: https://issuu.com/yourculturalheritageinaction/docs/cultural_heritage_in_action_catalogue_of_good_prac

European Commission 2014. Towards an Integrated Approach to Cultural Heritage for Europe. COM (2014)477 final. European Commission, BRoussels. – Available at: https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/publications/2014-heritage-communication_en.pdf (20.02.2021).

European Commission 2020. Design-Enabled Innovation in Urban Environments (H2020-SC6-CO-CREATION-201 6-3 Project number: 763784): <https://cordis.europa.eu/>

project/id/763784

Капана Creative District: <https://visitkapana.bg/>

“What Is Placemaking?” Project for Public Spaces, 2007: <https://www.pps.org/article/what-is-placemaking> (20.02.2021).

Златина Богданова

Институт за етнология и фолклористика

с Етнографски музей –

Българска академия на науките

ул. „Московска“, 6А

1000 София, България

zlatina_bogdanova@abv.bg

СЕЛОТО КАТО ИЗТОЧНИК НА РЕСУРСИ ЗА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО. ВЪОБРАЗЯВАНЕ, ЕКСПЛОАТИРАНЕ И КОНСУМИРАНЕ НА „СЕЛСКОТО“

Атанаска Станчева

Резюме: Статията има за цел да представи как общоевропейските тенденции за постпродуктивистки преход в селските райони и мултифункционалност в земеделието се проявяват в България. Анализът е насочен към изясняване на въпросите как селото се използва като ресурс за предприемачество чрез многообразните представи и значения, които му биват придавани от различните участници и какви дейности и практики предприемат те, за да превърнат представите и значенията в ресурс за предприемачество. Изследването показва, че изграждането на образа на „селската идиллия“, се явява основа за развитието на дейности като експлоатиране по нов начин и консумиране на селото.

Ключови думи: постпродуктивизъм, мултифункционалност в земеделието, въобразяване, експлоатиране и консумиране на селото

През последните десетилетия селските райони в България са подложени на редица предизвикателства като рецесия, риск от обезлюдяване, застаряване на населението и др. Заедно с тези тенденции наблюдаваме и интерес към селото като място за „истински живот“, който е „по-добър“ и „по-здравословен“. Към селските райони, в търсене на този по-добър живот, мигрират различни хора, живели в големите градове и/ или чужбина, с идеята да развият инициативи и бизнес, основани на устойчивото използване на природните ресурси. Тези процеси бележат и зараждането на движението „обратно към земята“ като израз на „възобновения интерес към ценностите на селото“ (Brunori, Bartolini 2016). В последните години на селото биват придавани нови значения, то бива разглеждано като източник на многообразни ресурси и блага. Концепцията за постпродуктивизма дава възможност да погледнем на селските райони по „нов начин“ чрез опит да бъдат обяснени и теоретизирани промените и тенденции в съвременното селско стопанство, където акцентът постепенно се измества от селскостопанското производство към търсенето на удобства, екосистемни услуги и опазване на културните пейзажи (Almstedt 2013: 8).

С намаляването на важността на селското стопанство в икономиката (Galani-Moutafi 2013; Storey 2006) селските общности търсят начини за справяне със ситуацията, като се опитват да се приспособят към един „по-

стпродуктивистки преходен перуог“ (Galani-Moutafi 2013) и се насочват към „препакетиране на селските райони по нови начини“, като ги превръщат „от места на производство в места на потребление и промотиране на местната „уникалност“ (Storey 2006). България не остава встрани от тези процеси и под влияние на споменатите тенденции различни предприемачи започват да разглеждат и използват по нов начин ресурсите, които предлага селото, като неговата роля и значение биват преосмислени. То отново е източник на храна, но с добавена стойност – тя е „чиста“, „натурална“, „истинска“, „традиционна“, „занаятчийска“, „локална“, „с мисъл за природата“. Селото дава възможност и за повторно изживяване на „селското“ и „локалното“ (Galani-Moutafi 2013:104) под формата на селски и екотуризъм и на протичащия процес на ре/традиционализация (Лулева 2020). Иванка Петрова посочва, че локалната история, природните забележителности, памет, традиции, издигнати до ранга „наследство“, във все по-голяма степен започват да се инструментализират. Те биват преоткривани, натоварвани с нови значения, обогатявани и стават важни ресурси и част от основния капитал на туризма, а също и на други сфери в производството, търговията и услугите (Петрова 2018: 224).

Статията има за цел да представи как се проявяват тези общоевропейски тенденции в България и да анализира как селото се използва като ресурс за предприемачество чрез многообразните нагласи, представи и значения,

които му биват придавани от различните участници (местни и новодошли) в тези процеси и какви дейности и практики предприемат за да превърнат представите и значенията в ресурс за предприемачество¹. Основните изследователски въпроси, на които ще бъде потърсен отговор са: как се изживява „селското“²; какви са ролите на различните социални актьори; как биват интерпретирани местното наследство (природно и културно) и селскостопанските продукти като ресурси за предприемачество и за представяне на селото? Анализът се базира на теренни материали, събрани в един по-продължителен период (2013–2018 г.), допълнени с материали от 2020 г. Интервюирани са 17 предприемачи, които се занимават със селско стопанство и 10 собственици на къщи за гости. Важно е да се уточни, че респондентите са част от мрежи, които изразяват определени разбираня и зелени ценности (Perreer 1996), като минимално въздействие върху природата, устойчиво използване на природните ресурси, коопериране, устойчиво местно развитие. Така интервюираните производители са част от движението „За чиста храна“³ и предлагат продуктите си на фермерските пазари в три големи града – София, Пловдив и Варна. Предприемачите, занимаващи се със селски туризъм също са част от мрежи, които промотират гореспоменатите ценности и идеи. Това са къщи за гости, притежаващи сертификат „Зелена къща“ от Българската асоциация за алтернативен туризъм⁴, други са част от мрежата на българо-холандския проект „Новото тракийско злато“⁵, трети са част от сдружение „Деветашко плато“⁶. Изследването не е съсредоточено в определено село или район в България, а следва дейностите и инициативите на предприемачите на място. Имената на респондентите са сменени, а техните думи и размисли са дадени в курсив.

Майкъл Уудс смята, че говоренето за „постпродуктивистки преход“ е полезно, когато става въпрос за промени по посока правителствени политики, но когато се говори за по-широкото използване на постпродуктивизма в руралните изследвания и преобразуването му в концепция, той става дискуссионен. Първо, защото концепцията за постпродуктивизма е теоретично слаба

¹ Изследването е резултат от проекта „Селото като ресурс за предприемачество. Нови перспективи в европейски контекст“ по Национална програма „Млади учени и постдокторанти“, МОН 2020–2021.

² В зависимост от контекста използвам „село“ и „селско“ като взаимнозаменяеми по значение.

³ Повече за движението вж. в Stancheva 2018.

⁴ Сертифицираните къщи за гости са девет на брой за цялата страна, повече подробности вж. на <https://www.baatbg.org/bg/%D0%B7%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8-%D0%BA%D1%8A%D1%89%D0%B8/2/>

⁵ За повече подробности вж. Станчева 2018 и сайта на проекта <https://newthraciangold.eu/?lng=bg>.

⁶ НПО, което от 2008 г. работи за оживяването, развитието и популяризирането на района на Деветашкото плато. Повече подробности вж. на <https://www.devetakiplateau.org/sdruzhenie.html>.

и недобре дефинирана. Второ, терминът предполага значителна трансформация на агрикултурната практика, далеч от продуктивистките идеали. Твърдение, в подкрепа на което има твърде ограничени данни от емпиричните изследвания. Затова рурал географите започват да търсят алтернативни начини за разбирането на промяната в селската икономика, като насочват вниманието си конкретно към многофункционалната природа на съвременните селски райони. Концепцията на мултифункционалността произлиза от опитите на рурал географите и рурал социолозите да преминат отвъд очевидното противопоставяне на продуктивизма и постпродуктивизма (Woods 2011: 79–80). Според Моника Горман Общата селскостопанска политика от 2003 г. има сериозни последици за смяната на европейския модел на развитие в земеделието в посока към устойчивост и мултифункционалност. Последната се характеризира с дейности като „загълбочаване“, „разширяване“ и „реорганизиране“. Важни за настоящото изследване са описаните от Горман две конкретни дейности – „загълбочаване“ и „разширяване“. Чрез „загълбочаване“ земеделските домакинства добавят допълнителна стойност на продукцията си в рамките на веригите на доставка с етикети като регионално специфични, биологични, продукти с високо качество и къси вериги между производител и потребител. Под „разширяване“ се има предвид увеличаване на земеделските продукти в отговор на нови пазари като екологични стоки и услуги, туризъм, продукти за отдих и различни нехранителни продукти и услуги (Gorman 2006: 27, 32–33). Тези две дейности се свързват и с подхода на Майкъл Уудс за разглеждане на селото чрез два аспекта на ангажираност със селското пространство и живот, които отразяват промените в селските райони под влияние на споменатите по-горе тенденции – експлоатиране и консумиране на „селското“.

Важно е да се отбележи, че в двете споменати по-горе концепции опазването на околната среда и признаването на природата като ценна сама по себе си имат съществено място. Поради това във фокуса на изследването са само предприемачи, които декларират и промотират устойчиво използване на природните ресурси и минимално отрицателно въздействие върху природата. Джо Вергънст говори за подновени ценности към околната среда в селските райони и по-точно за стремеж към баланс чрез признаване, че икономическата продуктивност (под каквато и да е форма) и опазването на природата могат да съществуват заедно (Vergunst 2016: 292). Уудс отбелязва, че рамката на мултифункционалността съдържа в себе си много различни пътища, които фермерите следват днес. Алтернативните модели на селско стопанство включват разнообразни представяния на „селското“;

На фермерските пазари дегустацията на продукти е почти задължителна. © А. Станчева.

като например разбирането за селското пространство не само като място за натрупване чрез експлоатация на ресурси, а като място, съставено от взаимосвързани социални, културни, екологични и икономически елементи, при които отговорното използване на природните ресурси е ключова практика (Woods 2011: 87).

Въобразяване на „селското“

Въобразяването на „селското“ играе съществена роля в определянето и предприемането на конкретни дейности, свързани с реализиране на идеите за експлоатиране и консумиране на „селското“. В своя анализ Уудс определя „селското“ като неясна концепция, термин, който не описва постоянен, плътен и безспорен обект, а по-скоро се отнася до свободен набор от идеи и асоциации, които се развиват с течение на времето и които са дебатирани и оспорвани. Според него социологът Марк Мормон е определил най-добре „селското“ като „категория на мисълта“ – описание, което подчертава, че „селското“ е първо въображаемо, след това репрезентирано, след което придобива материална форма като места, пейзажи и начин на живот, които са оформени така, че да отговарят на очакванията, които идеята за „селското“ въплъщава. Преживяванията на „селското“ като места и начин на живот се връщат обратно в колективното въображение, усъвършенствайки и модифицирайки идеята, и по този начин допринасяйки за един динамичен

процес, чрез който се произвежда и възпроизвежда „селското“ (Woods 2011: 16).

Уудс посочва, че една от най-силните и трайни идеи за „селското“ е тази за „селската идилия“. Тя възплъщава представата за селото като място на спокойствие, тишина, контрастиращи със суматохата на града, селото като символ на национална идентичност и контрапункт на модерността. Тази идея се популяризира в края на XIX и началото на XX в., когато Европа и Северна Америка се превръщат в изключително урбанизирани и индустриализирани. Тя подхранва дискурсите на анти-урбанизма, аграризма и природата, използвани да се направи разлика между градското настояще и романтизираното селско минало, предимно от носталгично настроените градски жители. Така идеята за „селската идилия“ се налага на селските райони от общности отвън (Woods 2011: 21–22). В момента в България наблюдаваме сходни разбирания за „селското“, които са една от причините за нарастване на миграцията към селото. Социологът Тихомир Митев посочва, че през второто десетилетие на XXI в. се наблюдава постепенно изравняване на дяловете на вътрешномиграционните процеси в направленията село – град и град – село, като в последните години второто трайно изпреварва първото, за да достигне своя пик през 2015 г., когато разликата между двете е двойна. Той добавя, че възрастта на мигриращите към селата все повече спада и се увеличава дялът на мигрантите в активна възраст, с високо образование и (предприемачески) идеи, което разкрива възможности за развитието и трансформацията на селото (Митев 2018: 171).

Днешните представи за селото се вписват в идеята за „селската идилия“. В разбиранията на моите респонденти селото е място, което предлага тишина, спокойствие, среща с природата, уют, топлина. Селото възплъщава и определени представи за начин на живот, който е предполагаемо „по-истински“, „по-добър“, „по-здравословен“, „в хармония с природата“, „по-устойчив“. Селото поражда топли чувства, които ни връщат към най-светлия период в живота ни – детството и към времето, *прекарано на село, при баба*⁷. Животът на село е сбъдната мечта и равнозначен на живот сред природата – *тва ми е детска мечта, да живея на село, или като цяло в планината, някъде сред природата*⁸. Живеенето на село е определено и като *завръщане към корена*⁹. Селото символизира и копнеж по отминал начин на живот. Показателни са думите на една от респондентките ми, която споделя своята увереност, че *щом баба [й]е могла да живее по този начин, да оцелее и да създаде*

⁷ Л. Д., жена, 45 г., София, интервю взето 2013 г., ИЕФЕМ-АЕИМ 990-III.

⁸ Д. И., мъж, ок. 40 г., с. Горнослав, Пловдивско, интервю взето 2018 г., личен архив.

⁹ Пак там.

Домашно произведена лютеница с контакти на производителя – част от презентационните стратегии производителите да отговарят за продуктите си лично, с лицето и съвестта си.
© А. Станчева.

потомство, защо и [те] да не могат?¹⁰. Селото и неговите обитатели съхраняват специфични традиционни знания и практики, които, според един от респондентите ми, са живи и все още могат да бъдат предадени на младите хора, като например *да можеш да правиш каменни къщи, да подковаваш коне, да правиш билки*¹¹. Прединдустриалните технологии, към които наблюдаваме засилен интерес днес, са описани от друг респондент като простички неща от времето на нашите баби и дядовци, които предлагат един малко по-здравословен начин на живот. *Нещо, към което и ние сега започваме да се стремим*¹². Селото е и пространство, където можеш „да бъдеш себе си“ и да бъдеш свободен. Един от респондентите ми споделя, макар и с леко колебание, че е решил да остане да живее на село именно заради *свободата бе, свободата Санчо, може би тва е*¹³. Животът там дава възможност на хората да се занимават с това, което ги удовлетворява най-много и *да си бъдеш сам шеф*¹⁴. Други респонденти, семейна двойка на средна възраст, решили да се преместят от града на село, за да развият селски туризъм, смятат че качеството на живот на село е друго – *абсолютно е друго... по-добро*¹⁵.

¹⁰ Н. Д., жена, 36 г., с. Липница, Ботевградско, интервю взето 2015 г., ИЕФЕМ-АЕИМ 989-III.

¹¹ И. К., мъж, 33 г., с. Желез, Своге, интервю взето 2014 г., ИЕФЕМ-АЕИМ 991-III.

¹² П. П., мъж, 59 г., местност Горен Крупец, Белоградчик, интервю взето 2013 г., личен архив.

¹³ М. Т., мъж, 40 г., с. Плевун, Ивайловградско, интервю взето 2013 г., ИЕФЕМ-АЕИМ 992-III.

¹⁴ Р. П., жена, 37 г., София, интервю взето 2015 г., ИЕФЕМ-АЕИМ 991-III.

¹⁵ Т. М., жена, ок. 50 г., с. Горско Сливово, Ловешко, интервю взето 2020 г., личен архив.

Голяма част от хората, решават да предприемат промяна в начина си на живот заради убедеността, че производството на чиста храна¹⁶ лично от тях и консумирането ѝ, водят до по-здравословен и качествен живот. Част от тях могат да бъдат определени като „завръщащи се към земята“ мигранти, избрали да възприемат земеделски или градинарски практики като важен компонент в начина на живот, и да популяризират позитивен проселски идеал (Wilbur 2013: 149). Мигрантите изразяват едно романтично отношение към селото и селския начин на живот, което същевременно бива ползвано от местни (предимно с идеята намеса на НПО) и от тях самите за съз-

Консумиране на селото – създаване на уют и топлина в къщите за гости. © А. Станчева.

даването на стоки и услуги, които привличат потребители на хранителни продукти и туристи. Погледът отвън се оказва водещ при формирането на разбиранията за потенциалните ресурси и блага, които селото предоставя. Собственичка на къща за гости, която не е местна за селото, смята, че нещата са обвързани и ако местните не виждат конкретното село като туристическа дестинация, няма как къщите за гости да печелят. Това самосъзнание липсва и местните хора толкова са свикнали с климата, който е уникален и енергийния заряд, който го има, с гледката, а тя е уникална, че според нея нищо

¹⁶ Събирателно название на храна, която е произведена с помощта на природосъобразни техники без използването на изкуствени препарати и торове.

*от тези дадености не им прави впечатление*¹⁷. Друга собственичка на къща за гости също споделя, че представители на неправителствена организация са оценили местен продукт, който хората от селото не забелязвали. Тя споделя още мисли в тази посока, като смята че *вярно сме загубени, защото не си цениме нашто*¹⁸. Още един собственик на хотелски комплекс изразява мнение, че *хората отвънка имат очи да видят неща*¹⁹, които местните не виждат.

Експлоатиране на селото по нов начин

Майкъл Уудс посочва, че исторически погледнато основната функция на селските райони винаги е била свързвана с осигуряването на храна и природни ресурси, включително минерали, гориво и строителни материали. Той отбелязва, че мултифункционализмът не е толкова радикален, колкото неговите защитници биха желали. Според него мултифункционалните земеделски режими също биват центрирани около експлоатацията на земята чрез фермерство и все още са позиционирани в рамките на капиталистическата парадигма в изискването за комодификация на земеделските стоки и блага. Тези нови режими, обаче насочват към идеята за многобройните резултати от земеделието, които включват не само производството на храни и други ресурси, но и социални и екологични ползи (Woods 2011: 80–81).

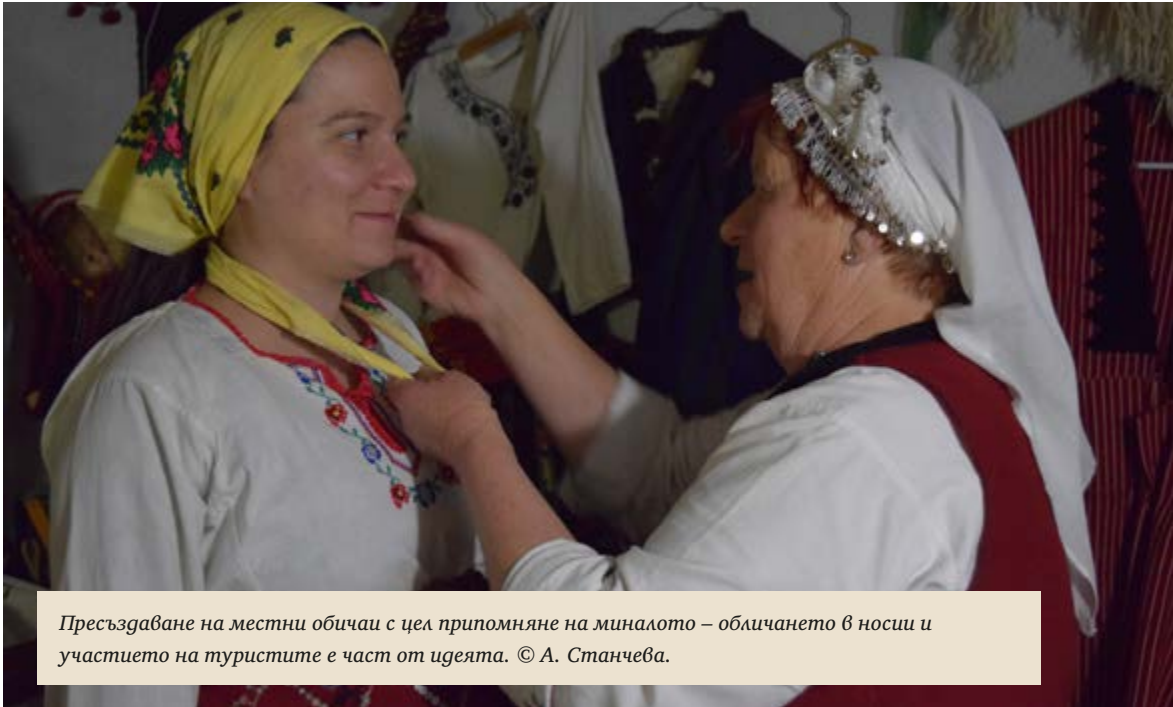
В тази подточка представям обобщение на идеите и разбиранията, които представители на движението „За чиста храна“ споделят и популяризират. То е резултат от наблюдения върху хранителния кооператив и фермерските пазар Хранкооп в София, допълнени с такива от пазарите в Пловдив и Варна и проведени интервюта с производители и организатори на тези фермерски пазари. Селото отново е източник на храна, но с добавена стойност и „пакетирана“ по нов начин – тя е „чиста“, „истинска“, „локална“, „натурална“, „здравословна“, „традиционна“, „занаятчийска“, „домашна“, „биологично сертифицирана“. Всички тези определения са събрани в едно върху етикет за кисело мляко на една от фермите, на който пише: „Ръчно произведени с много любов продукти от редки български породи животни. Усетете автентичния вкус на хилядолетна традиция. Докоснете билките и чистотата на Плана планина! Здравословни натурални продукти“.

Продуктите изразяват идеите за социална и екологична устойчивост. Реализирането на хранителната продукция се осъществява в рамките на алтернативните хранителни мрежи, които се стремят да „свържат повторно“

¹⁷ Л. К., жена, ок. 50 г., с. Добърско, Разложко, интервю взето 2018 г., личен архив.

¹⁸ Д. Л., жена, ок. 50 г., с. Горно Драглище, Разложко, интервю взето 2018 г., личен архив.

¹⁹ Б. М., мъж, 53 г., с. Смилян, Смолянско, интервю взето 2013 г., ИЕФЕМ-АЕИМ 990-III.

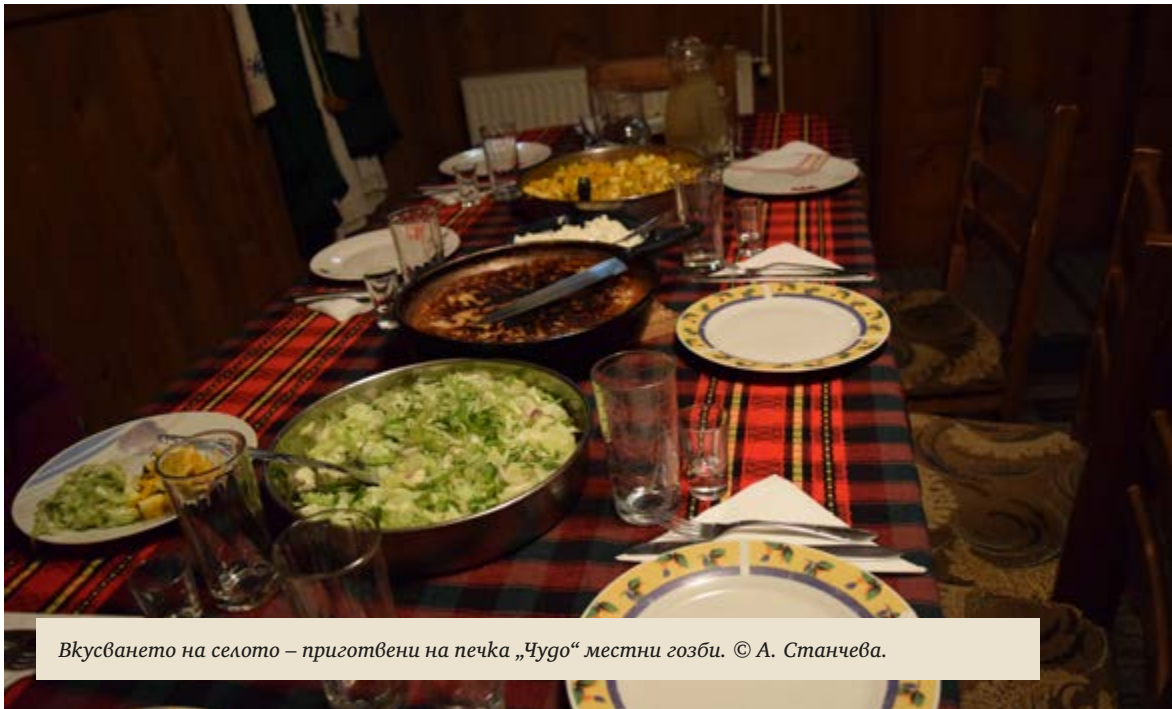

Пресъздаване на местни обичаи с цел припомняне на миналото – обличането в носии и участието на туристите е част от идеята. © А. Станчева.

(Кнеafsey и др. 2008) производителите с пазара; потребителите с продукта – процеса – мястото; и, не на последно място – хората с природата (Кнеafsey и др. 2008: 31–33). Това са т.нар. къси вериги на доставка – хранителни кооперативи, фермерски пазари, онлайн платформи за продажба на чиста храна, директни продажби от фермата или чрез онлайн магазин. Производителите са предимно малки семейни ферми, които отглеждат и произвеждат храната „с грижа“ за природата и потребителите. Фермерите получават справедливо възнаграждение за труда си, избягвайки „спекулативната мрежа от прекупвачи“²⁰, като определят сами цените на продуктите. По този начин се подкрепя родното производство и малкия производител на село, който се опитва да изгради устойчив поминък. Храната се продава „лично от производителя“²¹ и повторното свързване с продукта се осъществява чрез личната комуникация на потребителите с този, който я е произвел. Установяват се нови отношения на доверие между производител и потребител и се популяризират идеи за създаване на общност между тях и между самите производители, като при последните се подчертава стремежът към сътрудничество, отколкото към конкуренция. Производителите гарантират качеството на продуктите си освен със сертификат за биологично земеде-

²⁰ За подробности вж. <https://www.hrangoop.com/hrangoop/sofia/>.

²¹ Слоган на един от столичните фермерски пазари. В повечето случаи храната се продава лично от производителя и чрез директни продажби през фермата – на място или чрез онлайн поръчки.

Вкусването на селото – приготвени на печка „Чудо“ местни гозби. © А. Станчева.

лие и лично като застават с лицето си и със съвестта си²².

Фермерите заявяват ползването на природосъобразни практики при отглеждането на растения и животни. Това са свободно пашуване на животните, изграждането на специални бездънни кафези за птиците и тяхното ежедневно преместване на свежа паша, употребата на кокоши трактор в личните градини, липса на прилагане на антибиотично лечение. При отглеждането на плодове и зеленчуци не се употребяват пестициди, хербициди и изкуствени торове, практикува се сеитбоображение, грижа за почвата, отглежда се поликултурно, съчетават се иновативни методи като пермакултура, алелопатия, биодинамично земеделие и др.

Хранителните продукти биват ползвани за създаване на локална отличителност, като част от по-общата стратегия за популяризиране на дадено място (Storey 2006). Показателен пример в тази посока са продукти, в чието име присъства населеното място, в което са произведени – смилянски фасул, радуилски боб, самоковски картофи, куртовска капия, ябълка куртовка и др. Така част от стратегията за популяризиране на дадено място стават нарастващият брой кулинарни фестивали. Елица Стоилова вписва кулинарните фестивали в икономиката на изживяването като един от начините не само да се представя, но и да се консумира културата (Стоилова 2019:

²² П. С., жена, ок. 45 г., с. Здравец, Варненско, интервю взето 2018, личен архив.

246). Тя разглежда един конкретен фестивал като обобщава, че той е резултат от осъзната локална идентичност, но също и сам по себе си е ресурс за такава. Според нея чрез него местните разпознават общи за тях традиции, придават им знак за уникалност и самите те ги дефинират като традиция, специфична само за този регион (Стоилова 2019: 253).

Консумиране на „селското“

Майкъл Уудс посочва, че обикновено използването на руралното пространство за отпочи и свободно време е свързано с идеята за „консумирането“ на селото или най-малкото „консумирането“ на характеристиките, свързани с въобразената „селска идилия“. Консумацията на „селското“ може да има много форми като пейзажи, природа, спокойствие, наследство. При всички тези случаи характеристиките на „селското“, които са обект на консумация, биват трансформирани в стоки, които могат да бъдат продавани и купувани. Уудс подчертава, че икономиката на консумация сега е не по-малко важна от икономиката на производство в поддържането на поминъците на селото. Според него туризмът винаги е широко популяризиран като подходяща стратегия за развитие на селските райони, която търси да замени западащи първостепенни индустрии като земеделието (Woods 2011: 92–93).

Деятелностите и стратегиите на къщите за гости, които развиват селски туризъм, се формират на базата на характеристиките на въобразената „селска идилия“. В една част от тях домакините се стремят към създаване на атмосфера на домашен уют с идеята туристите да се почувстват наистина гости на семейството. Собственици на къща за гости споделят, че тяхната цел е туристите *да се почувстват на гости като при близки хора, при баба, при дядо, да има усещане за семейство, за дом, да ги обгрижвам с бабините манджи*. Тяхната стратегия е да не създават лъскави стаи, а интериорът да е с *естествен вид – искаме да е по-селско, по-автентично*. Те смятат, че този подход е успешен, тъй като мястото им *привлича точните хора*, които винаги споделят, че са успели да се почувстват *на гости като при баба и дядо*²³. Още една къща за гости предлага близост с домакините и усещането, че туристите са на гости на семейството. Концепцията на собствениците е *човек като дойде да се почувства, че е на село, чрез предлагането на качествена храна*²⁴ и *услуга*²⁵. Тя трябва да бъде съчетана с посещенията на археологически и исторически обекти в района, като *екстрите на хотелите* липсват.

²³ Т. М. жена, ок. 50 г., с. Горско Сливово, Ловешко, интервю взето 2020 г., личен архив.

²⁴ Под качествена храна домакиният има предвид домашна селска продукция.

²⁵ П. А., мъж, ок. 60 г., с. Рабово, Стамболово, интервю взето 2017 г., личен архив.

Трети собственик споделя същото разбиране – *хората като дойдат, примерно, на село, те не идват тука да спят, аз мисля че във вас е по-хубаво да спите... тука сте дошли да видите, да разберете нещо, да научите нещо*²⁶.

Друга собственичка на къща за гости пренася гостите си в детството чрез пресъздаване на местни обичаи, чиято цел е да припомни на туристите какво е било в миналото. Тя залага на емоциите, представлението, като включването на туристите и обличането им в носии е част от тази стратегия. Семейството не инвестира в подобрене на стаите, защото споделя, че *на госта не му е нужно да му дадеш ключа и леглото, той иска друго нещо, не само легло. Няма да спиш пък денонощно. Идеята е да имаш забавления, да направиш нещо различно*²⁷. Според друга респондентка от съседно село показването на обичаи и занаяти е станало *безпредметно*, защото навсякъде се показвали *едни и същи неща*. Тя размишлява, че трябва да се стъпи на цялостна концепция за популяризиране на гадено населено място, а това, което отличава нейното е климат и история, както и *много силна енергия, а в днешно време човек има нужда точно от такова презареждане*²⁸. Предлагането на тишина, спокойствие и природни гледки са част от начините за привличане на туристи.

„Вкусването на селското“ както го нарича Уудс, също е съществена стратегия в цялостното представяне на селото. Тя се осъществява чрез предлагане на чисто отгледана и произведена домашна храна. Повечето домакини се стараят да представят местни специалитети с храни, отгледани от самите тях. Всички разказват, че включат в своето начинание и други хора от местната общност, като закупуват храната, която не могат да произведат сами, от тях. Други споделят, че храната им е изключително местна, от района и от малки производители. Те смятат, че *домашната храна е истинската, купеното от магазина не е истинско*²⁹, *от селското производство по-убаво нема, селската продукция е най-чистата...*³⁰. В една от къщите за гости домакинята е запазила своята стара печка „Чудо“ и готви на нея, като по този начин допринася за вкусните гозби³¹ и създаването на топлина и уют за гостите си.

По-горе в текста бе отбелязано, че част от къщите за гости са серти-

²⁶ Б. М., мъж, 53 г., с. Смилян, Смолянско, интервю взето 2013 г., ИЕФЕМ-АЕИМ 990-III.

²⁷ Д. Л., жена, ок. 50 г., с. Горно Драглище, Разложко, интервю взето 2018 г., личен архив.

²⁸ Л. К., жена, ок. 50 г., с. Добърско, Разложко, интервю взето 2018 г., личен архив.

²⁹ Т. М. жена, ок. 50 г., с. Горско Сливово, Ловешко, интервю взето 2020 г., личен архив.

³⁰ Д. Л., жена, ок. 50 г., с. Горно Драглище, Разложко, интервю взето 2018 г., личен архив.

³¹ Много от местните споделят, че готвенето на дърва придава специфичен вкус на ястията и те стават винаги по-вкусни.

фицирани като „Зелена къща“ от Българската асоциация за алтернативен туризъм. В описанието на сайта на асоциацията са поместени критериите за получаване на такъв сертификат – „Домакините най-често са семейства от местната общност, които познават своя край и умеят да представят на гостите красотата на заобикалящата природа, чара на традиционния бит и особеностите на местната кухня“³². Така храната, природните и исторически забележителности и местните обичаи биват идентифицирани като маркери за местна „уникалност“ (Storey 2006).

Стратегията на комплекс от къщи за гости е да съхрани българското чрез възстановяване на традиционната архитектура на къщите, в които предлагат настаняване – *хем българско, хем пък със всички удобства. Хем типично – да видиш, да почувстваш българското, хем тихо, хем чисто, но пък и да си има всичките неща, с които си си свикнал – да не е тоалетната на двора, отоплението да си е отопление*. Тяхната идея е осъществена с изключително внимание към всеки детайл при обзавеждането, като отново целта е пренасяне в миналото чрез възстановяване на екстериора и ползването на натурални материали за интериора. Една от къщите им за гости е построена през 1853 г. и възстановена 2005 г. и както сочи информацията от сайта е „най-личната в селото“. Силвия споделя, че много от новодошлите собственици на други къщи в селото също са решили да запазят специфичната архитектура. Селото има типичен родопски изглед с тиклени покриви и каменни постройки. Тя разказва още, че искат да направят сдружение, с което да се опитат да запазят селото – *новите собственици, които имат вили, сме ентузиастично много повече естествено от местните, то винаги е така*³³. Друга собственичка Диана смята, че показването на традициите е вид запазване и споделя, че прави всичко това, не заради печалбата, а *заради това да съхраниш*³⁴.

Всяко едно от местата съчетава няколко стратегии, но не реализира пълната гама от тях. Различните къщи за гости си имат отличителна особеност, с която са решили да привличат туристи. Едни от тях са успели да съхранят автентичния вид на къщите, но не предлагат близост със семейството. При много от случаите наличието на механа или ресторант веднага предполага професионализиране на услугата чрез наети лица, по-хотелски принцип и отдалечаване от идеята за уют, топлина и усещането на чувството за истинско гости.

³² За подробности виж. <https://www.baabg.org/bg/%D0%B7%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8-%D0%BA%D1%8A%D1%89%D0%B8/2/>

³³ С. Т., жена, ок. 50 г., с. Косово, Пловдивско, интервю взето 2018 г., личен архив.

³⁴ Д. Л., жена, ок. 50 г., с. Горно Драглище, Разложко, интервю взето 2018 г., личен архив.

Заклучение

Изложението показва как общоевропейските и глобални тенденции се проявяват и в България. Промените, които настъпват в последните години в селските райони се дължат на общата селскостопанска политика на ЕС и нейните финансиращи инструменти. Екип от автори от Аграрния университет отбелязва, че правителството в България не прилага концепцията за мултифункционално земеделие в Националния план за развитие на селските райони, а използва понятия като „икономическа диверсификация“, „развитие на селските райони“ или „алтернативни дейности“. Такъв тип дейности може да се финансират в рамките на Програмата за развитие на селските региони – критерий 311 „Разнообразяване към неземеделски дейности“ (Дириманова и др. 2014: 331).

Друг съществен фактор за развитието на дейности като „задълбочаване“ и „разширяване“ е погледът отвън, намесата на външни хора, които са решили да променят начина си на живот и да се заселят в селските райони. Те имат съществен принос за изграждането на образа на „селската идилия“, която се явява основа за развитието на дейности като експлоатиране и консумиране на „селското“. Не без значение е ролята на НПО, които прокарват същите тенденции за развитие на селските райони, и се опитват да покажат на местните, че икономическата продуктивност и опазването на природата могат да съществуват заедно (Vergunst 2016). Маркери за местната отличителност могат да бъдат освен история и култура, и природа и биоразнообразие. Икономиката на изживяването (Стоилова 2019) и инструментализирането на природното и културно наследство (Петрова 2018) се оказват печеливши стратегии за привличане на *точните*³⁵ туристи. Макар да имаме налице комодифициране на селскостопанските стоки и блага (Woods 2011), в новите идейни стратегии те винаги са с грижа за природата и хората. В бъдеще предстои да видим какви ще са дълготрайните резултати от тези дейности и политики и дали водят до по-цялостно трансформиране на представите за селото и неговите поминъци.

Литература

- Лулева, Ана 2020. Традиция и ре/традиционализация: Калоферското мъжко хоро. – В: *Етнологията в променящия се свят*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 197–215.
- Дириманова, Виолета, Петя Захариева, Радослава Захариева 2014. *Анализ на*

³⁵ Под точните хора Таня и Марин от с. Горско Сливово имат предвид тези, които оценяват тяхното предлагане на уединение, спокойствие, уют и връщане към спомена от детството.

социалните и икономически ефекти от прилагането на мултифункционално земеделие в България и Германия. Научни трудове, т. 58, Аграрен университет – Пловдив, 329–338.

Митев, Тихомир 2019. Фигано за българското село. – В: Златкова, Меглена и др. (съст.) *Трансформиращото (се) село*. Пловдив: Студио 18, 169–194.

Петрова, Иванка 2018. „Назад към хляба на баба“. Стратегиите на български гребни предприемачи при конструиране и употреба на културното наследство. – В: Петров, Петър, Иванка Петрова (съст.). *Агрокултурни трансформации в условията на европеизация и глобализация*. София: ИК „Гутенберг“, 224–249.

Станчева, Атанаска 2018. Съживяване на селските райони? Примерът на проекта „Новото тракийско злато“. – В: Петров, Петър, Иванка Петрова (съст.). *Агрокултурни трансформации в условията на европеизация и глобализация*. София: ИК „Гутенберг“, 275–303.

Стоилова, Елица 2019. Села и публични чествания: фестивализация на кулинарните традиции. – В: Златкова, Меглена и др. (съст.). *Трансформиращото (се) село*. Пловдив: Студио 18, 232–254.

Almstedt, Asa 2013. Post-productivism in rural areas: A contested concept. – In: Linda Lundmark, Camilla Sandström (eds.). *Natural resources and regional development theory*, 8–22.

Brunori, Gianluca, Fabio Bartolini 2016. *The Family Farm: Model for the Future or Relic of the Past?* – In: Mark Shucksmith, David L. Brown (eds.). *Routledge International Handbook of Rural Studies*. Routledge, 192–204.

Galani-Moutafi, Vasiliki. 2013. Rural space (re)produced – Practices, performances and visions: A case study from an Aegean island. – In: *Journal of Rural Studies*, 32, 103–113.

Gorman, Monica 2006. Gender Relations and Livelihoods Strategies. – In: Bock, Bettina B., Sally Shortall (eds.). *Rural Gender Relations: Issues and Case Studies*. CABI Publishing, 27–46.

Kneafsey, Moya, Rosie Cox, Lewis Holloway, Elisabeth Dowler, Laura Venn, Helena Tuomainen, 2008. *Reconnecting Consumers, Producers and Food. Exploring Alternatives*. BERG.

Pepper, David 1996. *Modern Environmentalism. An Introduction*. Routledge.

Stancheva, Atanaska 2018. “For Clean Food“ Movement or How Global Ideas Grow And Develop on Bulgarian Ground. – *Антропология / Anthropology*, 5, 17–31.

Storey, David 2006. Images of Rurality: Commodification and Place Promotion. – In: *The Rural Citizen: Governance, Culture and Wellbeing in The 21-st Century, Compilation*. University of Plymouth, UK.

Vergunst, Jo 2016. Changing Environmental Values: Beyond Production and Consumption. – In: Shucksmith, Mark, David L. Brown (eds.). *International Handbook of Rural Studies*. Routledge, 285–294.

Wilbur, Andrew 2013. Growing a Radical Ruralism: Back-to-the-Land as Practice and Ideal. – In: *Geography Compass*, 7/2, 149–160.

Woods, Michael 2011. *Rural*. Routledge.

Архивни източници

НА Станчева, Атанаска 2016. Научен архив на ИЕФЕМ, № 989-III

НА Станчева, Атанаска 2016. Научен архив на ИЕФЕМ, № 990-III

НА Станчева, Атанаска 2016. Научен архив на ИЕФЕМ, № 991-III

НА Станчева, Атанаска 2016. Научен архив на ИЕФЕМ, № 992-III

Интернет източници

<https://www.baatbg.org/bg/%D0%B7%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8-%D0%BA%D1%8A%D1%89%D0%B8/2/>

<https://newthraciangold.eu/?lng=bg>

<https://www.devetakiplateau.org/sdruzhenie.html>

<https://www.hrangoop.com/hrangoop/sofia/>

Атанаска Станчева

Институт за етнология и фолклористика

с Етнографски музей –

Българска академия на науките

ул. „Московска“, 6А

1000 София, България

atanaska.stancheva@gmail.com

**„ТИЯ ОВЦЕ МИ ДОПАДАТ КАТО ЖИВОТНИ И КАТО
НАСЛЕДСТВО“.
ВАЛОРИЗИРАНЕ НА МЕСТНИТЕ ПОРОДИ
СЕЛСКОСТОПАНСКИ ЖИВОТНИ КАТО КУЛТУРНО
НАСЛЕДСТВО И НА ФЕРМЕРИТЕ КАТО ПАЗИТЕЛИ НА
ТРАДИЦИИТЕ**

Начо Димитров

***Резюме:** Общата селскостопанска политика на Европейския съюз поставя акцент върху опазването на биоразнообразието и създава условия за субсидирането на отглеждането на животни от застрашени местни породи. В периода 2000–2020 г. в България това води до нарастване на броя както на развъдните асоциации и фермерите в тази ниша, така и на породите и отглежданите животни. Определящият фактор за динамиката на анализирания процес са ценностите, с които биват свързвани застрашените местни породи. От една страна, това са екологичните ценности, според които местните породи са част от европейските и световните генетични ресурси. От другата страна са културните и националнополитическите ценности, които ги определят като културно наследство и съответно като елемент на националната идентичност. Какви наративни похвати прилагат фермерите в борбата за достъп до финансиране, за да обосноват и увеличат културната значимост на дадена порода – този въпрос ще бъде предмет на обсъждане в текста.*

***Ключови думи:** културно наследство, местни породи, валоризиране, трансформация на капитали*

Културната значимост на животновъдството отдавна е разпозната и обоснована в българската етнография. Тя обаче се признава и от представители на селскостопанските и биологичните науки. Някои от тях отбелязват, че „всички създадени от човека породи са културна и национална ценност“ (Николов и др. 2004: 11). Нещо повече, аборигенните породи още в средата на 70-те години на ХХ в. са определени от водещи български агрономи като „живи паметници“, а загубата им – като „осакатяване на историята“ (Каталог 2006: 5). Следвайки най-новите тенденции в културната политика, знанието за отглеждането на местни породи намира място в графата „нематериално културно богатство и наследство“. Това не е български феномен. Така например немски антрополози провеждат критични изследвания, разглеждащи конете и знанието за тяхното отглеждане като културно богатство на Федералната република¹. Предмет на този текст е породната

¹ <http://www.uni-goettingen.de/de/532157.html> (15.02.2021).

структура, в частност – местните, застрашени от изчезване породи с фокус върху разказа за тяхната културна значимост². Целта на изследването ми е да бъдат разгледани наративните похвати, чрез които местните породи биват натоварвани със символна стойност като културно наследство, а фермерите биват инсценирани като пазители на традициите. Тезата ми е, че с използването на тези похвати актьорите целят защита на лични или колективни интереси чрез генериране на символен капитал, който, освен че може бъде трансформиран в икономически, е ценен сам по себе си, защото носи престиж. А икономически капитал в случая се явява европейското финансиране, подпомагащо отглеждането на застрашени местни породи³.

Теоретични насоки и метод на изследването

Интерпретативната рамка на изследването се опира на анализа на етнографа Георги Георгиев на породната структура не толкова като физиологична, колкото като историческа категория, която търпи промени под въздействието на социално-икономическите условия (Георгиев 1990). Добавяйки към тях и културните фактори, за отправна точка на разсъжденията си избрах изпъкналата на терен функционална значимост на наративите като средство за постигане на цел с конкретни последици най-общо казано чрез убеждаване и изграждане на определена представа у аудиторията и значимия друг. В този смисъл разглеждам наратива като „стратегия“, опирайки се на дефиницията на Клаус Рот: „поредност от практики или начин на процедуране, избран за достигането на определена цел“, който съдържа „имплицитно определена степен на рационално планиране“ (Рот 1998: 226).

Подходяща аналитична перспектива за подобно разглеждане на наративи предлага формулираната от английския философ Джон Ланшоу Остин през 50-те години на ХХ в. теория за речевите актове (Austin 2014), която има съществен принос за изясняване на въпроса за природата на комуникативните намерения. Остин предлага нов метод за разглеждане на смисъла на думите, като прехвърля вниманието от езиковата семантика към прагматиката на езиковата комуникация. В основата на тази концепция стои схващането, че

² Текстът представя вариант и допълване на аргументация по идеи в студията Димитров 2018: 33–93 (бел. ред.).

³ Критериите на Организацията по прехрана и земеделие към ООН (FAO) обвързват дадена порода с европейското субсидиране на застрашени от изчезване местни породи в рамките на Програмата за развитие на селските райони (ПРСР), както и на предприсъединителните програми (например САПАРД). Според FAO праговете, под които дадена местна порода се счита за застрашена от изчезване (брой женски животни за разплод), са: за говеда 7500, овце 10000, кози 10000, еднокопитни 5000, свине 15000, птици 25000. Терминът „местни“ се отнася до всички породи, чиято държава на произход е България (Закон за закрила на новите сортове растения и породи животни от 05.01.1997 г.).

най-добрият начин да се оцени смисълът на някакви слова е като се разгледа тяхното предназначение и цел и се оцени тежестта им според следствията и ефектите от употребата им в дадена ситуация. Според Остин изказванията се състоят от речеви актове, които са вид интенционално действие с различен тип предназначение и различна степен на въздействие. На тази база авторът разграничава три типа речеви актове: локутивни, илокутивни и перлокутивни. Локутивни са тези, чиято функция се изчерпва с „доставката“ на информация. Например Х казва на Y „Аз ще дойда утре“ и благодарение на това изказване Y просто научава, че X ще дойде утре. Ако изказването бъде възприето от Y като нещо повече от информация, например като предупреждение, обещание, заплаха и т.н., значи то не само казва, а и прави нещо и следователно е не само думи, а и действие и в този случай речевият акт на изказването е илокутивен. Следващата степен на въздействие на думите е, когато те убеждават, предизвикват очаквания и формират представи, вследствие на което водят до някаква реакция, действие от страна на този, за когото са предназначени. Ако Y реагира на изказването на X „Аз ще дойда утре“ с конкретни действия, например предприеме някакви мерки за посрещането на X, значи речевият акт на изказването е перлокутивен (Austin 2014: 7–9, 25–87, 164–165).

Понеже „авторите“ използват наративи като средство за натрупване на символен капитал, за да увеличат шансовете си за достъп до икономически капитал и със същата цел мобилизират културен и социален капитал, незаменим аналитичен ключ за моето изследване се явява и теорията на Пиер Бурдийо за капитала като основополагащ принцип на закономерностите на социалния свят чрез неговия потенциал за трансформация от един вид в друг – икономически, културен, социален, символен (Bourdieu 1983).

Изследването ми се базира на теренна работа, проведена в периода 2014–2016 г.⁴ Посетих 17 ферми за отглеждане на застрашени от изчезване местни породи в 15 населени места⁵ в 9 административни области. Проведох преобладаващо полуструктурирани интервюта с общо 38 респонденти (28 мъже и 10 жени), сред които 22 фермери, 5 наети овчари, 1 председател на фермерски съюз, 3 председатели на развъдни асоциации, 2 секретарки на развъдна асоциация, 1 ветеринарен лекар, 1 селекционер към развъдна асоциация, 1 носител на титлата „зооинженер на годината“ и 2 научни работници – специалисти по овцевъдство към Института по пла-

⁴ Осъществих я в рамките на научния проект „Трансформации на местните селскостопански практики в условията на европеизация и глобализация“ с ръководител доц. д-р Петър Петров от ИЕФЕМ – БАН. Емпиричният материал, цитиран в текста в шрифт „Italic“, е депозиран в Научния архив на ИЕФЕМ – БАН под номер 996-III.

⁵ В хронологичен ред това са: с. Плана, гр. Копривщица, с. Лесковец, с. Македонци, с. Ръженово, с. Тополово, с. Смилян, с. Момчиловци, гр. Кресна, с. Влахи, с. Васил Левски, с. Калейца, с. Балювица, с. Копиловци и с. Бързия.

нинско животновъдство и земеделие към Селскостопанска академия (ИПЖЗ – ССА) в гр. Троян.

Аграрно-политически контекст

Загубата на местни породи започва още в края на 40-те години на ХХ в. Основната причина е характерната за целия социалистически период държавна политика за селекция и отглеждане на по-високопродуктивни породи. Към средата на 70-те години държавата осъзнава риска от безвъзвратното изчезване на местни генетични ресурси и като всяка социалистическа държава „първа в света създава икономически условия за тяхното запазване“, като определя допълнителни дотации за отглеждане на местни породи овце и крави (Хинковски, Макавеев, Данчев 1984: 6–7, 50–51). След 1989 г. само за десетина години животновъдството като цяло и в частност отглеждането на местни породи търпи изключително негативно развитие. Обобщената статистика за периода от 1989 г. до 2001 г. показва, че броят на говедата намалява от 1,7 млн. на 640 хил., на свинете – от 3,9 млн. на 1,1 млн., а на овцете – от 9,7 млн. на 2,3 млн. (Копралев 2002).

В началото на новия век отново настъпват промени в състава на местните породи, но този път свързани с увеличаването на техния брой. Рамковите фактори, обуславящи интереса към местните породи, се променят особено след приемането на страната в ЕС. Те се определят от общата селскостопанската политика на ЕС (ОСП), която е насочена към опазването на околната среда и съхранението на генетичните ресурси. През 2006 г. в рамките на предприєдинителната програма на ЕС за развитието на земеделието и селските райони САПАРД България получава акредитация от Европейската комисия за прилагане на мярка „Развитие на селскостопански дейности, целящи опазването на околната среда“, която обхваща четири вида дейности, една от които е „Опазване на застрашени местни породи животни“. След приемането на България в ЕС през 2007 г. създадената на основата на ОСП Програма за развитие на селските райони дава възможност на животновъдите, отглеждащи застрашени от изчезване местни породи, да получават субсидии по няколко направления, като прилагат една или повече агроекологични дейности. Формално най-важна за тях е агроекологичната дейност „Опазване на застрашени от изчезване местни породи, важни за селското стопанство“ от влязлата в сила през 2009 г. мярка 214 „Агроекологични плащания“⁶. Обобщена представа за значението на субсидиите дава разказът на един стопанин от Кресна: „Семейство се гледа с пари, а не с любов към животните. Махнат ли субсидиите, аз съм първият, който ще се откаже.

⁶ По това направление стопаните получават годишно за едно животно по 200 евро за говеда и биволи, 143 евро за коне, 22 евро за овце и кози, 61 евро за свине за разплод и 41 евро за други свине.

Тука в Кресна допреди няколко години, допреди субсидиите, нямаше нито една ферма. А сега вече има доста такива ферми. Кои може да дойде да ми каже, че ще изкара пари без субсидиите? Аз нямам такъв вариант⁷.

Констатациите на този респондент се потвърждават от информацията в изготвените от Министерството на земеделието и храните (МЗХ) наредби за прилагане на агроекологичните мерки за двата програмни периода на ПРСР (2007–2013, 2014–2020). Във всяка от посочените наредби е приложен списък на застрашените от изчезване местни породи, като всеки нов списък представлява актуализация на предходния. В първия (2009 г.) местните, застрашени от изчезване породи, са 27 на брой, във втория (2013 г.) – те са 34, а в последния (2015 г.) – 44. Вижда се, че само за 6 години броят на застрашените от изчезване местни породи, чието отглеждане получава субсидии, нараства с 63%. Така европейското финансиране се явява обяснение за увеличаване на броя на фермерите, на местните породи и на развъдните асоциации. За да се разберат процесите, трябва да се знаят следните обстоятелства и зависимости: субсидия получава само животно, което притежава зоотехнически сертификат за породна принадлежност; сертификатите се издават от лицензирани за целта развъдни асоциации; ако породата загуби рисковия си статус, губи и основанието за субсидиране; породната принадлежност се обосновава не с генетични маркери, а с екстериорните характеристики на животните и особено с разказа за тях, поради което наративът се оказва възможно средство за осигуряване на достъп до финансовите ресурси. Какви мотиви използват актърите, за да изградят полезен за тях наратив?

Наративни похвати за генериране на символен капитал

Каузата. Основният мотив в теренните разкази на фермерите по отношение на избора им на поминък и житейска реализация е в пряка символна връзка с ценността на породата. Това е мотивът за отглеждането на съответните породи като призвание и кауза. Той е особено характерен за фермерите, които са бенефициенти по проекти на финансиращите организации, посочени в бележка номер шест. Любопитно е наблюдението, че сред тях малцина говорят за финансирането, безплатната реклама и другите видо-

⁷ Трябва да се каже, че значителна част от животновъдите, отглеждащи застрашени от изчезване местни породи, освен европейските субсидии, от средата на 90-те години на XX в. получават разнообразна форма на подкрепа, в т.ч. финансова и маркетингова, от редица други източници. При проучванията си попаднах на повече от десет, сред които: Швейцарската агенция за развитие и сътрудничество; лихтенщайнската Fondation pour les Animaux du Monde; швейцарската семейна фондация Grünenfelder (Grovni Stiftung) и произхождащата от нея европейска фондация Safeguard for Agricultural Varieties in Europe (SAVE Foundation); немските фондации Europäisches Naturerbe (EURONATUR) и Zoologische Gesellschaft Frankfurt; Програмата за малки проекти на Глобалния екологичен фонд (GEF) към [Програмата на ООН за развитие](#); Световният фонд за дива природа (WWF); „Слоу фуд България“ (част от Slow Food International); Холандската национална пощенска лотария.

ве подкрепя, които са получили, но пък всички категорично изтъкват като основна причина за заниманието си с животновъдство любовта си към животните и то точно към тези породи и необходимостта от съхраняването им. Почти няма рекламен текст или медийна изява на фермери, отглеждащи местни породи, където заниманието им да не е представено като кауза: „Редките местни породи – биволи „Българска мурра“ и „Каракачански овце“, са застрашени от изчезване, затова семейството е поело опазването им за своя кауза“, четем в рекламната визитка на една ферма в с. Васил Левски, издадена по проект „За Балкана и хората“, финансиран от Швейцарската агенция за развитие и сътрудничество.

В разказа за каузата намира място и проблемът за пазарната реализация на продукцията. Повечето стопани се оплакват от слаба печалба, защото продават на ниски цени и защото продуктите им са в малко количество (местна порода = ниска продукция): „Каракачанската овца няма мляко, не е като млечната овца, ама гледаме каракачански. Оня ден продадох 25 kg агне на 4 месеца. Нито от агнето, нито от млякото изкарваме“ (с. Смилян). „Вълната я хвърляме. И от агнетата никакви пари не можеш да вземеш. Взимат ти го по 3-4 лева кило. Млякото го почват на 1,20 и изведнъж стана 65 стотинки“ (с. Македонци). Излиза, че отглеждането на местни породи е нерентабилно занимание и следователно се осъществява с идеална цел – съхраняването на породата.

Идентичността. Мотивът за каузата е пряко свързан с мотива за идентичността, защото в теренните разкази каузата се обосновава тъкмо с идентичността. Респондентите изграждат такъв наратив, който да покаже, че те обичат животните от точно тази местна порода и са се посветили на отглеждането им, защото разбират породата като „българска ценност“: „Тия овце ми допадат като животни и като наследство“, споделя животновъд от с. Влахи. Така фермерите се самопредставят или биват инсценирани не просто като „опазващи старите български породи“ и произвеждащи „качествени автентични млечни продукти, съхранили българския вкус“⁸, но и като „пазители на българското“, което е типичен пример за изграждане на символен капитал. Няма изложение на породи или животновъден събор, които да не са придружени от някаква фолклорна изява и да не са под наслов от рода на „Да запазим заедно българското“⁹. Има и прояви, при които външен наблюдател без предварителна информация би могъл да се заблуди относно повода, йерархията на ролите и свързания с това статус на актьорите. Такъв пример предлага българският фермерски пазар в Брюксел през септември

⁸ С тези думи през 2015 г. е похвалена фермата в с. Васил Левски на сайтовете bbf.biodiversity.bg и abv-selo.bg.

⁹ В случая цитат от диплома за „Седми национален събор за опазване на местните български породи“ на 22.09.2012 г. в град Калофер. Виж също <https://kalofer.bg/?p=2445> (18.02.2021).

2016 г., където се рекламират и продукти от местни породи: „Събитието се състоя в деня на Съединението, като част от кампанията „Да защитим българския вкус“. Пазарът се състоя точно пред сградата на Европейския парламент, като даде възможност на работещите там да опитат от нестандартните вкусни предложения и да се насладят на български хорà. Случайните минувачи също бяха привлечени от интересните аромати, вкусове и танци“¹⁰, както навярно и от пъстрите носии на участниците в пазара. Дали това е фолклорно-патриотично събитие, в което поддържащата роля се е паднала на фермерите, или е фермерски пазар с фолклорни елементи?

Следователно функционално местните породи и фолклорът се възприемат в еднаква степен като част от ценните традиции и значи – като елементи на идентичността. В сайта на балканския проект ESSEDRA („Природосъобразно и устойчиво социо-икономическо развитие на селските райони“) на Слоу Фууд четем, че, освен „автентичните традиции“, „създадените от човека ландшафти и гастрономически знания“ (тук спадат и местните породи – б. м., Н. Д.) са „неразривна част от идентичността на местните общности“, а опазването на това знание „би могло да подпомогне процеса на интеграция на Балканите към ЕС, включително и в културно отношение“. Съответно фермерите, отглеждащи местни породи, наред с хората, занимаващи се с фолклорна музика, пеене и танци или традиционни занаяти, влизат в ролята на „пазителите на традициите“¹¹. Показателни в тази насока са названията на празника на чипровския килим през 2015 г. – „Фестивал на чипровския килим и на местните породи животни“, и на Роженския събор през 2016 г. – „Събор на народното творчество и животновъдство – Рожен“¹², особено предвид обстоятелството, че през 2014 г. междуправителственият комитет на ЮНЕСКО за опазване на нематериалното културно наследство вписа „Традицията на производство на чипровски килими“ в Представителния списък на нематериалното културно наследство на човечеството¹³. Така местните породи са валоризирани като културно наследство, а ако тези породи са застрашени от изчезване, нуждата от опазването им (значи на традициите, т.е. на идентичността) се смята за саморазбираща се и отглеждането им се вменява не просто за благородна кауза, но и за дълг към българщината/нацията: „Задължени сме да запазим нашите местни породи за идните поколения“, декларира поканата „Да запазим заедно българското“¹⁴.

¹⁰ Фоторепортаж на сайта на Българското национално радио от 13.09.2016 г. (<http://bnr.bg/post/100736399>, 15.02.2021).

¹¹ <http://www.essedra.com/bg/> (15.02.2021).

¹² <http://www.bta.bg/bg/c/BO/id/1063856> (15.02.2021), <https://shirokalaka.net/rozhenski-sabor> (15.02.2021).

¹³ <http://www.kilim.bg/unesco.php> (15.02.2021).

¹⁴ Покана „Да запазим заедно българското“ от МЗХ, ИАСРЖ, кметство Калофер, СНЦ „ОРАПОБ“ – гр. Калофер и ЖС „Старият Балкан“ за Десети национален събор за опазване на местните български селскостопански

Разбира се, автохтонните породи биват представяни като най-местните и най-българските и колкото по-древни, толкова по-български. По същия начин като „по-истински“ биват възприемани онези традиции, които са „по-близо до миналото“, както показва в изследването си на реконструирането на калуша Илия Илиев (Илиев 1998: 68). Така например Каракачанската овца е обявена за „особено ценна“, защото нейният „произход се губи в годините на вековете, достигащи до времето на траките“¹⁵.

Друг нюанс на употребата на мотивите за каузата и идентичността, при който се използва потенциалът на традицията като източник на личен авторитет, а нейното познаване (в случая – познаването на породата и отглеждането на „истински“ животни) се преживява като стойностна, личностна житейска реализация, е конструирането на наративи, съдържащи претенция за пионерство в съхраняването на породата. На терен разкази като следния не са изключение: „Държавните институции заявиха официално, че каракачанската овца е изчезнала, а аз знаех, че не е изчезнала и знаех откъде могат да се намерят, за да се възстанови породата. Говоря за оригиналната каракачанска овца. Събрахме една шепя животни от някакви затънтени краища на страната и така я възстановихме породата. Това беше 99-та-2000 г.“ (с. Влахи).

Говорейки за символен капитал и престиж, намирам за показателен и фактът, че участието на фермерите в различни изложения, събори и фермерски пазари (в т.ч. национални и международни) ги превръща в обект на внимание и интерес от страна на медици и политици. Удивителни са и тук паралелите с изводите на Илия Илиев отпреди 20 години относно „пазителите“ на калуша. Той отбелязва, че след като калушарите започват да взимат участие в Националния събор за народно творчество в Копривщица, получават медийно внимание и уважение от официални лица: „На събора били снимани от телевизията, дошли различни висши чиновници и политици, чели поздравления, т.е. по недвусмислен начин е било показано, че традицията е нещо важно за държавата“ (Илиев 1998: 71). Бил съм свидетел на подобна ситуация на откриването на фермерски пазар в София, където висши държавни и общински служители бързат да похвалят и да се снимат с животновъди, които отглеждат местни породи и произвеждат продукти от тях, макар че точно тези фермери са поели риск от санкциониране поради неспазване на разпоредби. Ето какво сподели с известна ирония фермер от с. Плана: „Правим си млечни продукти по традиционни рецепти. Но ние сме си нелегални. Изискванията в Наредба 26 са такива, че те принуждават да си нелегален.

породи, 26.09.2015 г., гр. Калофер.

¹⁵ Това е изтъкнато в проекта за развѣдна програма за Каракачанска порода на една от развѣдните асоциации, предоставен ми от нейния председател през 2015 г.

От 7 години ние в България сме в сивия сектор и се чувстваме като бандити. Всичките ни клиенти са много доволни, но като ни дойдат на проверка, 50 хиляди лева акт могат да ни направят [...] И министърката е идвала на нашия щанд, и кметицата е идвала на нашия щанд, но няма закон, няма регламент. Всичко е пудра за пред хората“. Така, както ритуалът помага на калушарите да изградят и утвърдят свой личен авторитет (Илиев 1998: 74), а оттам и социален статус, така и породите се превръщат за фермерите в средство за възходяща социална мобилност.

Автентичността на породата. Както споменах, престижното познаване на традицията в разглеждания случай се изразява в компетенция за породата и отглеждането на „истински“ животни. Тука става дума за мотива за автентичността на породата. Той е важен с това, че обявява собствените животни за „чистопородни, истински, автентични“ и дори „оригинални“ и същевременно компрометира чуждите, тези, които са под селекционен контрол на група развълна асоциация, като ги обявява за „измислени, смесени, неистински“ и съответно несправедливо получили сертификат за породна принадлежност. По този въпрос се наблюдава истинска битка на наративите, като залогът е и символен, и икономически капитал. Така например спорът за автентичността на Каракачанската овца започва преди сертифицирането на животните и в началото се води не за достъп до европейски субсидии, а до източниците на финансиране, изброени в бележка шест. Още в края на 90-те години на XX в. се говори за „оригинални“ и „облагородени“ каракачански овце: „Въпросът за породната чистота на стагата с каракачански овце в държавните институти трябва най-накрая да бъде изяснен и при всички положения да има селекционни последици – разделянето на две породи: „оригинална Каракачанска“ и „облагородена Каракачанска“ овца“¹⁶. От този цитат личи, че в очите на финансиращата фондация (SAVE Foundation) единият от наративите вече е победил, като се има предвид, че бенефициенти по проекти, финансирани от тази организация, са именно тези, които определят собствените си животни като „оригинални“, „институтските“ – като „облагородени“, следователно „неоригинални“, а себе си по този начин представят като познавачи и пазители на истинската традиция. Ето описанията и аргументите на някои от представителите на конкуриращите се страни: „Истинските каракачански овце в България са не повече от 2000–2200 бройки. Каракачански овце реално има само тука в Кресна. 90% от каракачанските овце са черни“ (фермерско семейство от с. Влахи). „Няма та-

¹⁶ Цитатът е от описанието на приключилата през декември 2002 г. първа фаза на проекта „Опазване на Каракачанската овца, Каракачанския кон и Каракачанското куче – едни от най-старите породи в Европа“ с бенефициент БДОБР „Семпервива“, вж. <http://www.save-foundation.net/images/projekte/balkan/karakachan-2.pdf> (15.02.2021).

кава работа, че са предимно черни. И бели, и черни има. По-важни белези са вълната и теглото“ (учен в ИПЖЗ-ССА, Троян). Впрочем реконструирането на типичните белези на породите не се различава особено от това на други елементи от културното наследство. И ритуалите предлагат подобна възможност за интерпретации и поливариантност на отделните специфики. Повод за такава аналогия ми дава отново изследването на калуша, където са описани конкуриращите се в едно село версии за типичните белези на този местен ритуал (Илиев 1998).

Начинът на отглеждане на животните също може да бъде „оригинален“ и според някои да е условие за автентичността на породата. По думите на директора на ИАСРЖ в интервю за Националния съюз на говедовъдците в България на сайта му говедовъд.ею от 26.08.2016 г. „има два начина на съхраняване: *in situ* – в собствения ареал на породата – там, където е създадена, и отглеждането ѝ е най-целесъобразно, и *ex situ* – извън ареала. Трябва да решим: или субсидираме програмите *in situ* – в оригиналните региони, най-оригиналните животни, които, отглеждани в тези региони, ще се запазят максимално оригинални, или не субсидираме нищо“. Този аргумент се използва за доказване на автентичността на породата: „Каракачанските овце, съхранени чрез *in situ* метод по проекта на „Семпервива“, имат сходни стойности на основните екстериорни параметри, с тези, установени от Хлебаров (1942)“, пишат двамата братя животновъди от с. Влахи (Седефчев, Седефчев 2011: 57). Позоваването на Хлебаров затвърждава принадлежността на породата към културното наследство, защото неговото описание е исторически извор.

Мобилизиране на социален капитал. За сдобиването със символен капитал („пазителите на наследството“) най-големи шансове имат тези, които успеят да мобилизират социален капитал, който да валидира типичните белези на породата. Благодарение на контактите си в научни среди наративът на някои от собствениците на гребни, черни каракачански овце намира място в научни издания, откъдето авторите имат възможност да дискредитират другите каракачански овце като нетипични и следователно – неавтентични, неистински, незаслужаващи сертификат за породна принадлежност, а оттам и субсидирани: „Преобладаващият екстериорен тип на овцете в тези стада¹⁷ се отличава от този в старите описания и фотографии на породата. Наблюдават се бели животни с нехарактерна петнистост, нетипична вълна, по-егър ръст [...] Същевременно в отделни, слабо урбанизирани планински райони [...] са наблюдавани все още запазени малки дисперсни групи каракачански овце с типични белези на породата. С цел да съхрани този генетичен материал и да възстанови жизнена популация на типичната каракачанска овца бяха предприети спешни действия от страна на БДОБР „Семпервива“ с

¹⁷ Става дума за селектирани в научните институти стада, б. м., Н. Д.

подкрепата на SAVE foundation“ (Сегефчев, Сегефчев 2011: 53).

Изводи

Според метода на Остин за измерване на „силата“ на гумите, наративите на актьорите, въввлечени в отглеждането на застрашени местни породи, са с висока степен на перформативност, а речевите им актове са илокутивни и още повече перлокутивни, защото имат за цел да изградят у „значимите други“ представа за породната принадлежност на животните, за произхода и автентичността на породата и за ценността ѝ като културно наследство. Тази представа трябва да носи информация и да предизвика реакция. Информацията е за това, че собствените животни, за разлика от някои чужди, са „истински“ представители на породата си, че собствено-то знание за автентичността на породата е благонадеждно, че породата е ценност и отглеждането ѝ е стойностно и благородно занимание като всяка дейност, свързана с опазването на културното наследство. „Значимите други“ са всички институции, неправителствени организации и медиуми, които могат да допринесат за легитимирането на статута на породата и валоризацията на отглеждането ѝ, както и всички източници на финансиране. Търсената реакция е именно легитимиране, валоризация и финансиране. Така наративът се оказва средство за генериране на символен капитал или чрез прякото си, положително влияние върху социалния статус на фермерите, предоставяйки им престижната роля на „пазител на традициите“, или чрез потенциала си да се трансформира в икономически капитал, осигурявайки на фермерите достъп до европейско финансиране (субсидии и проекти на различни неправителствени организации).

Литература

Бойковски, Стефан, Десимир Неделчев, Геновева Стайкова 2005. *Каракачанска овца*. Шумен: Асоциация „Редки местни породи“.

Георгиев, Георги 1990. Породната структура на традиционното българско овчарство. – *Българска етнография*, № 3, 9–16.

Димитров, Начо 2018. За овцете и хората: битката на наративите. – В: Петров, Петър, Иванка Петрова (съст.). *Агрокултурни трансформации в условията на европеизация и глобализация*. София: ИК „Гутенберг“, 33–93.

Илиев, Илия 1998. Селски специалисти по традицията: ерудити, дядовци, дисиденти. – *Социологически проблеми*, 30 (3–4), 64–75.

Каталог 2006. *Породи селскостопански животни в България. Каталог*. Рег. Костандин Желев. София: ИАСРЖ.

Копралев, Илия (съст.) 2002. *География на България. Физическа география, социално-икономическа география*. София: Географски институт при БАН, ФорКом.

Николов, Васил, Янко Горинов, Десимир Негелчев, Бойко Стоянов 2004. *Развъдни програми*. Б. м.: Асоциация за развъждане на местни-автохтонни породи в България.

Рот, Клаус 1998. Практики и стратегии за овладяване на всекидневието в едно село в социалистическа България. – *Социологически проблеми*, 30 (3–4), 224–237.

Сегефчев, Сигер, Атила Сегефчев 2011. Сравнение на екстериорни параметри на съхранени чрез *in situ* метод каракачански овце с породния тип от първата половина на XX век. – *Аграрни науки*, 6, 53–58.

Хинковски, Цено, Цветан Макавеев, Йордан Данчев 1984. *Местни форми домашни животни*. София: Земиздат.

Хлеббаров, Георги С. 1942. Каракачанската овца. – *Годишник на Софийския университет, Агрономо-лесовъден факултет*, т. 20 (1941–1942 г.), кн. 1 (Земеделие), 1–40.

Austin, John 2014. *Zur Theorie der Sprechakte (How to do things with Words)*. Ditzingen: Reclam.

Bourdieu, Pierre 1983. *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*. – In: *Soziale Ungleichheiten* (= *Soziale Welt, Sonderband 2*). Hg. Reinhard Kreckel. Göttingen: Schwartz, 183–198.

Начо Димитров

Институт за етнология и фолклористика

с Етнографски музей –

Българска академия на науките

ул. „Московска“, 6А

1000 София, България

dimitrovnacho@gmail.com

LOCAL COMMUNITIES, CULTURAL HERITAGE AND MUSEUMS

INTRODUCTORY WORDS

The Local Communities, Cultural Heritage and Museums collection features articles based on presentations delivered at an international research conference under the same name. It was organised in the framework of the ‘Cultural Resources, Heritage Valorisation and Local Development’ project funded by the Research Fund DN 20/12 of 20.12.2017). The project was implemented by a team of researchers from the Institute for Ethnology and Folklore Studies with an Ethnographic Museum of the Bulgarian Academy of Sciences (leading organisation), the New Bulgarian University, Rousse Regional Museum of History, and Sliven Regional Museum of History. The research subject is the crossing point between the successors (local communities) and the museums, and the local institutions valorising and promoting heritage in view exhibiting and managing it for the benefit of the local development and the better quality of life.

The research team’s work resulted in the idea of organising a research event that would pin the focus onto a number of key aspects related to the way the relations between communities, cultural heritage and museums are interpreted. One of the reasons to expand the participation of researchers by including professionals from foreign countries was the growing role cultural heritage has in international relations and development programs and the focus on culture as a significant factor for sustainable and inclusive development (e.g. Agenda 2030 adopted by the UN General Assembly).

The Local Communities, Cultural Heritage and Museums research conference was organized by the Institute of Ethnology and Folklore Studies in partnership with the New Bulgarian University and the Regional Centre for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage in South-Eastern Europe under the auspices of UNESCO. It was held online on February 25 and 26; the participants were researchers and experts from Bulgaria, Armenia, Greece, Romania and Slovenia.

The suggested discussion topics concerned the reconsideration of priorities and the transformation of local cultural resources into heritage; the role living heritage plays in museum practices and policies; transfer of knowledge, emotions, co-experience, sharing; new local heritage images, messages and products; processes and activities related to rethinking the symbolic, economic and social aspects of heritage. The choice of the questions in focus was meant to further develop the knowledge about the existing interrelations between communities, heritage and museums and the ways to bind that knowledge with ideas leading to local development and better quality of life, heritage-related museum policies and practices, and with the relations between the stakeholders; institutions, and cultural entrepreneurs.

The collection includes 24 articles organised in three sections. The focus of the first section falls on the communication with audiences and heritage; the second section dwells on the local community role and heritage construction and experiencing, and the third section draws readers' attention to heritage-related social representations. The interest in the conference theme and the desire of the research team to enable a wider promotion of the research work presented at the event triggered the idea of publishing it as a bilingual collection in Bulgarian and English. The book compilers offered the Bulgarian authors the option to translate their texts in English if. The foreign authors' texts were translated to Bulgarian with the support of the Regional Centre for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage in South-Eastern Europe under the auspices of UNESCO.

All articles have summaries in Bulgarian and English. A brief presentation of each author is given in the end of the book.

The compilers

LOCAL COMMUNITIES IN A TRANS-LOCAL MUSEUM THE MUSEUM OF MODERN GREEK CULTURE DIALOGUING WITH LOCAL COMMUNITIES

Panayiota Andrianopoulou

Abstract: *Overviewing the key concepts of the intangible cultural heritage and the living culture this presentation aims to discuss the crucial role that ethnological museums could share in the safeguarding of local cultural expressions and the strategies to stimulate the active and engaged community involvement. Having as a case study the longstanding national Museum of Modern Greek Culture we will discuss the ways in which local communities negotiate their cultural representation through concrete museum policies.*

Keywords: *Intangible cultural heritage, living culture, community participation, ethnological museum policies*

We immediately intuit in today's world that matters look differently when analyzed at global, continental, national, regional, local, or household/personal scales¹

Back in 2000 David Harvey stated that the axe under which we attempt to interpret cultural phenomena depends on the scale initially defined. Local is defined as “local” when examined in a larger scale, compared or collated with other “locals” or presented in broader audiences. This could be the case of local cultures discussed in a national ethnographic museum. And local isn’t essentially restricted in spatial terms, as *locus* can also be determined as a metaphoric territory, that of a professional identity, of common cultural, linguistic or religious trends, of shared social experiences. Besides, the notion of *local* and *locality* started being constructed back in the ’90s, as a counter-balance to the ongoing cultural globalization. This tendency needs to be interrogated together with the parallel increase of the urban nostalgia for local and origin grass-enrootment, as well as with the invention of alternative or cultural escapelands by the social subjects of the post-modern urbanism.

In this paper I attempt to trace the different ways in which local cultures produced by local communities are represented in the Museum of Modern Greek Culture (until recently known as Museum of Greek Folk Art), linking the issue to the core ideas of the Intangible Cultural Heritage (hereinafter Intangible Cultural Heritage) category and the living culture².

¹ Harvey, David 2000. *Spaces of hope*. Berkeley: University of California Press, 75.

² The present article stands as an abbreviated version in the article *Bridging the Fluid: Material and Living Culture in the Museum of Modern Greek Culture*, to be published in the 2020 vol. of the *Jahrbuch die Europäische Ethnologie*. It wouldn’t have been realised without the enlightening discussions with the MMGC colleagues and the Director Ms Elena Melidi, that I heartfully thank.

Ethnographic Museums and Intangible Cultural Heritage

In 2003 the UNESCO Convention³ defined Intangible Cultural Heritage as:

the practices, representations, expressions, knowledge, skills – as well as the instruments, objects, artefacts and cultural spaces associated therewith – that communities, groups and, in some cases, individuals recognize as part of their cultural heritage [...], transmitted from generation to generation, is constantly recreated by communities and groups in response to their environment, their interaction with nature and their history, and provides them with a sense of identity and continuity, thus promoting respect for cultural diversity and human creativity.

During the last five years the *intangible heritage* gives terminological ground on the *living culture*, that latter expressing more eloquently the vivid, on-going, dynamically transforming practices of the social, professional and ritual everydayness, encompassing seasonal festivities, traditional craftsmanship and agriculture, oral traditions still alive. Living culture even constantly self-renewing needs safeguarding, so as the conditions of social cohesion and well-being in which it is reproduced to be reassured.

Albeit these categorisations, materiality and intangibility overlap in most cultural expressions, re-totalising culture (Shelton 2014: 64). In that sense, even if objects of the remote or recent past were – and hopefully still are – the cornerstone of museums, museum institutions are not just about objects per se but mostly about the people that produced them, used them, signified them in a specific socio-historic context, as an ongoing process (Stanton 2011:14).

In 2004, Richard Kurin raised the role of museums in Intangible Cultural Heritage safeguarding, promotion and raising awareness.

Intangible heritage is by definition living, vital and embedded in ongoing social relationships. Should governments around the world now designate museums as the primary agencies for the new Convention? Can museums really safeguard intangible cultural heritage? Do they want to? And if so, must they be re-conceived and reconfigured to do so?

Although museums are not clearly mentioned in the ICHC basic texts as an Intangible Cultural Heritage stakeholder concerning safeguarding policies, museums can find themselves fitting in various stakeholder's profiles. Notwithstanding the apparent methodological contrast between material culture museum preservation and living/intangible culture safeguarding, the desideratum is to adapt the Intangible Cultural Heritage safeguarding paradigm within the museum context, without juxtaposing

³ The 2003 Convention original text (art.2,1) together with the Operational Directives, the Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage, the Overall Results Framework and a set of documents produced in meetings and expert groups are available online in <https://ich.unesco.org/en/convention> (23.11.2020).

tangible to intangible and conceding space for living cultural production and its steward communities to enlighten museum artefacts and/or exhibits (Alivizatou 2012).

Most of the questions raised about local communities, plural heritages and museum policies could be answered, or at least sufficiently treated, in ethnological museums (Fromm 2016: 93–94), by definition linked with the living culture of local communities, as they collect, preserve and document, attempt to interpret and exhibit material cultural testimonies relevant to communities located in different places and bearing diverse cultural, religious, ethnic characteristics.

Ethnological museums can play a leading role in launching safeguarding activities with engaged communities' participation (Jacobs 2020: 43), not only to share their knowledge and experience about the use, function, significance and symbolism of the collected artefacts, but moreover to transmit their empirical know-how associated with specific cultural expressions, and even to enact their practices within the museums (Kreps 2005: 5).

National ethnological museums shouldn't content in exhibiting behind accurately designed showcases random samples of local communities' culture/s. Local communities should be consulted throughout the museum procedures, from the collection and documentation till the parallel events framing an exhibition. Museum, on their side, should reorganize their collecting policies, documentation and conservation process, permanent as well as temporary exhibition programming in close community

consultation, “*making sure that their collection policies value the intangible elements that are not necessarily part of their material collections, but remain outside of their walls as embedded within the diverse communities they serve*” (Altayli 2020:50).

Certain good practices are already applied in different museums:

- targeted collecting campaigns or call for items’ donation with criteria of equal geographic, gender, religious, ethnic representation;
- ethnographic interviews with community members on specific data relevant to already collected and with lacking documentation items;
- consultation on vernacular conservation techniques– this could concern either local or professional community but can be proved extremely interesting as comprising also know-how transmission activities;
- synergies with local institutions (museum, associations, community’s authority) in temporary exhibitions and parallel events.

The Museum of Modern Greek Culture: brief history and policy outline

In 1918, at the turning point of the nation-building turbulent modern era in South Eastern Europe, a group of Athenian intellectuals and archaeologists established the *Museum of Greek Handicrafts*, while folk culture started being discovered in Greece by the bourgeois as an important identity mark and folklore was constituted as a national scientific discipline. The Museum in 1923 was renamed to “National Museum of Decorative Arts”.

This first period of the Museum sought “elective affinities” of modern Greek peasants and ancient Athenian citizens, as echoed in the first donated and purchased artefacts, not necessarily of the eminent culture. The basic collecting criteria were the high aesthetic value, the “authenticity”, the uniqueness and timelessness, in order to prove the unbreakable continuity of the Greek nation⁴.

In the middle war, the Museum was renamed as Museum of Greek Folk Art (hereinafter MGFA), keeping the same track of collecting/documenting policies, projecting the idea of Neo-Hellenic identity’s onset in oral and material folk culture.

In the aftermath of WWII and the civil war (1945-1949) the MGFA took the “vacuum cleaner” approach by expeditions and purchases, in order to rescue the remnants of a recent pre-industrial landscape of daily life that shifted inexorably to modernity due to the post-war development-oriented international aid projects, the rural depopulation and the migration due to financial and political reasons. Domestic items,

⁴ More information about the history of the MGFA in *The role of Ethnographical Museums within a United Europe*. Athens 1995, and especially in the articles of Karastamati-Romaïou, Eleni (pp. 156–158) and Skouteri-Didaskalou, Eleonora (54).

The Meriu, typical disguise costume of Sohos, 21.2.2015. © Panagiota Andrianopoulou

tools, old garments recalling bitter memories were easily abandoned and given away and, even if partially or deficiently documented, enriched the Museum collections. In 1973, the MGFA moved into the Plaka neighbourhood, at the foothills of the Acropolis, receiving improved exhibition and storage facilities. The collecting policy tended to connect folk art and modern craftsmanship creation, as the fads and fashion trends rediscover tradition as a source of creative inspiration.

In the 80s, along with intensified documentation and conservation resulting from international museological standards, the Museum became more extrovert with temporary exhibitions, educational programs and open-air events organized in the center of Athens⁵.

The new era of the MMGC officially started in 2012, with the official approval of the rearrangement of the permanent collections exhibition at new premises museological project. The Museum was to relocate to a complex of 13 buildings of diverse architectural styles and historical periods, surrounding two enclosed courtyards and including vestiges of the late Roman wall, a 7th c. basilica and a 17th c. chapel, in the heart of the historic center. The new museological project claims, first and foremost, to approach the issue of the consistency of the collective Neo-Hellenic identity, giving to the humble items a cultural birth right, based on their social significance during their time of usage and their contribution to the contemporary collective memory. The objects are henceforth intended to provide answers to the fundamental questions on human social and cultural presence and are organized in distinct entities located in separate buildings operating as self-contained ethnological museum/s for vernacular architectural and social aspects of habitat and nutrition, for the evolution of clothing, for women in pre-industrial society (mainly through their indoor activities), for rural and urban labor and entertainment, for religion, folk beliefs and rituals throughout the greek territory. Renamed in Museum of Modern Greek Culture, the museum changes overall policies.

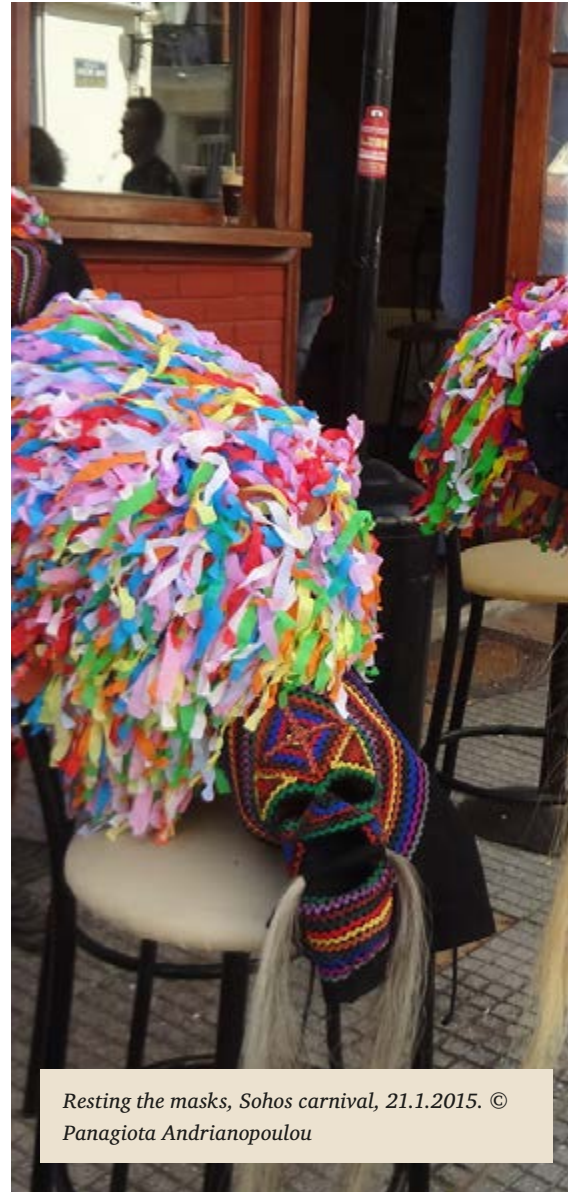
⁵ For further information about the history of the MMGC, see <http://www.mnep.gr/gr/to-mouseio/i-istoria-tou-mouseiou> (23.11.2020).

The management of Museum collections, of more than 25,000 artefacts, is reviewed, adopting new approaches in collecting, documenting and interpreting. The documentation was basically anchored in the folk art analysis. Bibliographic cross-referencing is not always sufficient to fulfil the data gaps of previously collected or purchased items with poor or lacking documentation. Collaboration with professional ethnologists, historians and social science scholars who have conducted fieldwork research on communities similar to the ones contextualizing those earlier silent collections help to discover “*new layers of significance to [their] cultural biography*” (Meijer-Van Mensch 2020: 77). Considering that the objects consist the material testimony of their previous careers’ lives, the Museum ethnologists insist on the ethnographic interview with donors as a tool to spherically document the new entries.

The Museum of Modern Greek Culture and the multiple local communities.

The MMGC realised that the participation of the local communities is of key importance, even when the Intangible Cultural Heritage or living culture labelling was not invented, when local authorities and folklore museums organized “folk culture” events to promote either festivities, customs and products through festivals or know-how transmission mainly through educational programs and workshops.

The MMGC never claimed becoming an Intangible Cultural Heritage museum—fortunately⁶. As stated in the new museological project, the aim of the new exhibi-

*Resting the masks, Sohos carnival, 21.1.2015. ©
Panagiota Andrianopoulou*

⁶ In exclusively “ICH museums” mushrooming in South-Eastern Europe and Turkey after 2003, there are often hosted staged and decontextualized snapshots of social practices, rituals, know-hows, based on the material – thus perceivable by the senses – side of the everydayness. The question has been analysed during the 12th Annual Meeting of the South-

Musician and Babougera, carnival practice in the Flambouro village, Serres, Northern Greece, 25.2.2017. © Victor Efthymiou

tion/s is to “give a holistic idea of modern Greek culture through the interpretation of both tangible and intangible heritage”.

Since the late 1980s, the MGFA has organized various activities familiarizing the urban public with local living culture. One of the most popular events from 1996 till 2004 was the re-presentation of spring carnival festivities carried out by local practitioners from various communities, invited to the very commercial and touristic center of Athens. Despite ethnological skepticism concerning the folklorisation resulting from the decontextualisation and condensation of the practices when staged even open-air in the urban environment (Halfstein 2018: 139)⁷, these events strengthened the bonds between museum ethnologists and local communities. In addition, they introduced to the cityscape social and ritual practices of remote areas, until then, only known through broadcast descriptive documentaries.

Similarly, in the late 1980s, the MMGC educational policy broke new ground in raising awareness on aspects of local folk culture by launching special tailored programs, educational museum kits etc. (i.e. weaving, shadow theatre playing and figure

East European Experts Network on Intangible Cultural Heritage held in Ljubljana, Slovenia (26-27 October 2018). Besides open-air and eco-museums in the 70s, it presented forms of living culture related to environmental practices before the terms, cf. Da Re, Claudia, 2020. La diffusion du modèle écomuséal a-t-elle été favorisée par la Convention de l'UNESCO pour la sauvegarde du patrimoine culturel immatériel? – *Revue d'histoire des techniques* VIII:1, 1–15.

⁷ Cf. Bendix, Regina 1988. Folklorism: the challenge of a concept. – *International Folklore Review* 6, 5–15.

The Babougera dance in the central square of the Flambouro village, Serres, Northern Greece, 25.2.2017. © Victor Efthymiou

making, as well as the yearly or the life cycle, according to Van Gennep's categorisation). Parallel adult activities initiated by the Association of Friends of the MGFA can be seen as the transmission of know-how, namely in the field of domestic craftsmanship of embroidery.

In the late 1980s, the MMMG organized a temporary photo exhibition dedicated to Karpathos island⁸, integrating the Karpathian items of its collections into their social context through photos of festivities and everyday life activities, in actual places and through their actual use. Visitors realize that artefacts are not remnants of an obsolete past, but in certain cases are still manufactured and purchased, used and worshipped, worn and adorned. After the museum fieldwork expedition during the preparation of the exhibition, locals lent artefacts to the Museum to complement the exhibition, thus establishing closer relationships between the local community and museum experts. The exhibition was as successful that lasted until the closure of the old exhibition halls in 2015, necessary to rearrange the storage space before the

⁸ Karpathos could be characterized as one of the few remaining hallmarks of living heritage in Greece being undeniably one of the last places where cultural production within the modern frame in relative pre-industrial terms can be traced, cf. Kavouras, Pavlos 1992. Dance at Olymbos, Karpathos: Cultural Change and Political Confrontations. – *Ethnografica* 8, 173–190.

The Babougera from Flambouro in the streets of Plaka during the carnival event organized by the MMGC in Athens, 17.1.2019. © Evaggelos Kyriacou

museum's relocation.

The new heritagization policies urge institutional perceptions of folk culture out of the box of authenticity and nostalgic representation frozen in time. In that sense the MMGC is willing to orientate towards consistently participatory practices. The following two cases of local culture museum representation, proved to intimately concern the communities themselves.

In the first place, we have a showcased promotion of local culture, that of the Sohos community. Sohos is a provincial town 52 kilometres north west of Thessaloniki, known for its living culture of music and dance and its special bell-ringing spring carnival festival.

The community, accustomed to research interest (Cowan, Jane: 1990) and being aware of the 2003 Convention, worked together with the MoC to inscribe its *Meriu Carnival* in the National Inventory in 2019. Meanwhile, the MMGC curators decided to display the impressive carnival costume, whose mask is the village trademark, and contacted the local administrative authorities seeking for specialised bell craftsmen to complete missing parts of the disguise costume in the museum collection. After intense communication between the responsible curator at the museum and the community representatives, the local community concluded that it should donate a newly manufactured Meriu costume, which is going to be exhibited instead of the 70-year old one already in the collections, making a special note of both the community's involvement in the process and the mediation of manufacturing techniques still employed today.

The second incident happened in February 2019 on the occasion of the carnival opening: The MMGC, in collaboration with the Folknet cooperative association run-

ning the international bell-ringers' festival in Thessaloniki⁹, invited musicians and members of Flambouro, a village from the Northern Greek town of Serres, to Athens to demonstrate their rural bell-ringing carnival practices with bell-ringing and zoomorphic disguise with a pointed mask covering the head, said to be the tallest among similar masks in neighbouring villages

The community accepted immediately, rejoicing that “*educated people from the capital [city of the country, Athens], know us and honour us by choosing and ‘bringing’ us and paying us the whole trip down [till Athens]*”. They arrived early in the morning after a 7-hour journey from the village; they “got dressed” with their disguise costume in the museum venues and started their “work”. They performed throughout the *Plaka* pedestrian zone (see Figure 15), using the scattered MMGC annexes as reference points, ending up in the courtyards of the new premises and bursting in to a spontaneous feast with the dozens of people who had followed their parade. Meanwhile, they talked with the wandering audience and the MMGC people (curators as well as guards) and, above all, they said they had felt “important and something” and wanted to come back. Even if such popular and efficient awareness-raising events can be accused of folklorisation, they can trigger an exchange with the community providing there are stable contacts, which could lead to a mutual understanding of the community’s needs or fears, to common planning of future activities, and to interaction with the public¹⁰.

Conclusion

“*Act local - Think global*” was a slogan initiated to sensitise civil society in environmental burning issues and was adopted by the ecological movement against the climate change¹¹. This was soon fused in the neologism “*glocal*” resuming and retaliating two apparently controversial but inevitably complementary notions. Museums, especially ethnological ones, aware of their crucial social role should follow by close new social dictations and give the floor to the local communities to talk about themselves and their cultural traces and ongoing production, without mediators and commentaries but open to the public dialogue.

⁹ More information about the festival <http://www.bellroads.gr/en> (23.11.2020).

¹⁰ Erlien, Tone/ Bakka, Egil 2007: Museums, Dance and the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage: ‘Events of Practice’ – A New Strategy for Museums? – Research Articles, *Santander Art and Culture Law Review* 2, 135-156. DOI:10.4467/2450050XSNR.17.017.8427

¹¹ For more information on the history of the Think Global - Act local movement see <https://warwick.ac.uk/newsandevents/knowledge-archive/socialscience/thinklocal/>, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3828730/> as well as the relevant website pages of the United Nations Development Project <https://www.undp.org/content/undp/en/home/blog/2018/think-globally-act-locally.html>

Literature

Alivizatou, Marilena 2012. *Intangible Heritage and the Museum*. New Perspectives on Cultural Preservation. Walnut Creek.

Altayli, Afsin 2020. The social role of Museums. – In: Nikolić Đerić, Tamara (ed.): *Museums and intangible cultural heritage: Towards a third space in the heritage sector. A companion to discover transformative heritage practices for the 21st century*. Bruges, 48-50.

Bendix, Regina 1988. Folklorism: the challenge of a concept. – *International Folklore Review* 6, 5-15.

Cowan, Jane 1990. *Dance and the Body Politic in Northern Greece*. Princeton

Da Re, Claudia 2020. La diffusion du modèle écomuséal a-t-elle été favorisée par la Convention de l'UNESCO pour la sauvegarde du patrimoine culturel immatériel? – *Revue d'histoire des techniques* VIII:1, 1–15.

Erlie, Tone/ Bakka, Egil 2007. Museums, Dance and the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage: 'Events of Practice' – A New Strategy for Museums? – In: *Research Articles, Santander Art and Culture Law Review* 2, 135-156. DOI:10.4467/2450050X-SNR.17.017.8427

Fromm, Annette 2016. Ethnographic Museums and Intangible Cultural Heritage Return to our Roots. – *Journal of Marine and Island Cultures* 5, 89-94.

Halfstein, Valdimar 2018. Intangible Heritage as a Festival; or, Folklorization Revisited. – *Journal of American Folklore* 131:520, 127–149.

Harvey, David 2000. *Spaces of hope*. Berkeley: University of California Press.

Jacobs, Marc 2020. Communities, Groups and Individuals (CGIs) and Intangible Cultural Heritage Communities, Museums Engaged. – In: Nikolić Đerić, Tamara (ed.): *Museums and intangible cultural heritage: Towards a third space in the heritage sector. A companion to discover transformative heritage practices for the 21st century*. Bruges, 38-43.

Karastamati-Romaïou, Eleni 1995. The Museum of Greek Folk Art and its role in the organization of Greek folk museums. – In: *The role of Ethnographical Museums within a United Europe*. Athens, 155-165.

Kavouras, Pavlos 1992. Dance at Olymbos, Karpathos: Cultural Change and Political Confrontations. – *Ethnografica* 8, 173-190.

Kreps, Christina 2005. Indigenous Curation as Intangible Cultural Heritage: Thoughts on the Relevance of the 2003 UNESCO Convention. – In: *Theorizing Cultural Heritage* 1:2. Smithsonian Center for Folklife and Cultural Heritage, 3-9.

Kurin, Richard 2004. Museums and Intangible Heritage: Culture Dead or Alive? – *ICOM News* 4, 7–9.

Meijer-van Mensch, Léontine 2020. The “liquid museum”. – In: Nikolić Đerić,

Tamara (ed.): *Museums and intangible cultural heritage: Towards a third space in the heritage sector. A companion to discover transformative heritage practices for the 21st century*. Bruges, 67–71.

Shelton, Anthony 2014. Re-totalising Culture. Breathing the Intangible into Museum Practice? In: *Ethnologies* 36:1–2, 207–234. <https://doi.org/10.7202/1037607ar>

Skouteri-Didaskalou, Eleonora 1995. Folk Museums, cultural identity, historical memory. – In: *The role of Ethnographical Museums within a United Europe*. Athens, 47-66.

Stanton, John E. 2011. Ethnographic museums and collections: from the past into the future. In: Griffin, Des/ Paroissien, Leon (eds.). *Understanding Museums. Australian Museums and Museology*. Canberra: https://nma.gov.au/research/understanding-museums/JStanton_2011.html (22.11.2020).

Panayiota Andrianopoulou
Museum of Modern Greek Culture
Athens, Greece
p_andrian73@hotmail.com

MUSEUM AND COMMUNITIES IN SITUATION OF WAR (EXEMPLIFIED BY ARTSAKH MUSEUMS)

Nzhdeh Yeranyan, Haykuhi Muradyan

Abstract: *This article aims to investigate the formal and informal ways of protecting cultural values during wartime and to observe the tools, methods and communal mechanisms which become real levers for the preservation of cultural heritage during the armed conflicts. This research is based on cultural observations, media research, and monitoring work during the Second Artsakh War¹. The methodology includes the study of various international conventions, declarations, as well as the study of the legislation of Artsakh.*

Keywords: *Cultural heritage protection, war crime, formal and informal mechanisms of protection of cultural values, international legal systems, Artsakh*

Introduction

In 2012 on the occasion of the ICOMOS Gala to Commemorate the 40th Anniversary of the World Heritage Convention Irina Bokova² started her speech with description of what is cultural heritage³. She said: “Culture and heritage are not about stones and buildings; they are about identities and belongings. They carry values from the past that are important for the societies today and tomorrow. We must safeguard the heritage because it is what brings us together as a community; it is what binds us within a shared destiny”. Cultural heritage is defined as material and immaterial manifestations of identity throughout the history of the local population, which connects people to that area. The land turns into a cultural landscape, which shapes the way of life of the people living in that area, their cultural and ethnic image.

Cultural policy of Azerbaijan during the Soviet years in Artsakh (Nagorno Karabakh)⁴ has adopted the policy of defalcation and destruction of Armenian cultural heritage. The atheistic ideology of the Soviet propaganda served as a lever of coercion for the Azerbaijani policy, through which Armenian churches, monuments and especially immovable cultural heritage of Nagorno Karabakh were destroyed⁵. After the collapse of the Soviet Union, the end of the First Artsakh War gave Armenians the opportunity to restore their cultural heritage,

¹ We conventionally call “The second Artsakh war” the war initiated by Azerbaijan from September 27 to November 9, 2020.

² Irina Bokova has been the Director-General of UNESCO since 15 November 2009, and reelected for a second term in 2013.

³ Address by Irina Bokova, Director-General of UNESCO, on the occasion of the annual ICOMOS gala dinner to commemorate the 40th Anniversary of the World Heritage Convention; Washington, December 2012 // <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000218792>

⁴ Artsakh (Nagorno-Karabakh) is an unrecognized state in the South Caucasus, where the conflict that began after the collapse of the Soviet Union continues to this day.

⁵ Պետրոսյան Հ., Մշակութային էթնոցիդն Արցախում, (Մշակութային ժառանգության բռնաչլուրացման մեխանիզմը) // Ադրբեջանի պետական ահաբեկչությունը և էթնիկական գտումների քաղաքականությունը Լեռնային Ղարաբաղի դեմ, Շուշի, 2010, էջ 137-148:

to concentrate resources on the restoration and reuse of cultural heritage. For example, the Ghazanchetsots Church was restored (it was restored in the 90s⁶), Dadivank (the restoration work started in the early 2000s, continued from 2008 to 2010, the works have resumed in 2014-2015 and continued until 2020), the main church of Gtchavank (the restoration work started in 2008 and lasted till 2019), St Hovhannes church of Togh (Restoration work began in 2018 and was completed in early 2020), Kanach Zham (“Green church” it was restored in 1990’s) etc. The list of restored cultural heritage (including churches, monasteries, monuments, etc) is very long. Moreover, the relatively peaceful years from 1994 to 2020 (the four-day war in April 2016, not counting the regular ceasefire violations) created some stability and development opportunities for the Armenians of Artsakh.

Artsakh’s cultural policy has been built since independence on the basis of the national liberation model⁷, which allowed the preservation of culture to “make defense a priority.” The formation of the cultural policy of the Artsakh Republic was significantly influenced by its geopolitical status. It can be emphasized that being politically unrecognized state, also the war situation, being cut off from international cooperation, the barriers to membership in international organizations, the difficulties have caused serious problems for the implementation of cultural policy in Artsakh. Due to these similar circumstances, the cultural policy of the Artsakh Republic in recent decades has mainly aimed at preserving the existing cultural infrastructure and organizations.

But also it is worth to mention that until 2020 autumn numerous state programs have been implemented to activate and develop cultural life of Artsakh. For example, within the framework of the museum development program, the participation of the museum staff under the Ministry was ensured in the training courses and seminars organized for the museum staff in the Republic of Armenia⁸. In the field of museum and library development, steps have been taken to acquire new exhibits, replenish museum and library collections, improve the quality of services provided, and improve building, property, and logistics conditions. The opening of new museums is especially noteworthy: Tigranakert, Kashatagh, Shushi, etc. The Historical Environment Protection Service of the Artsakh Republic has been an institutional member of ICOM, and some ICOM specialists have sometimes trained museum staff in Artsakh.

⁶ We should mention that the Ghazanchetsots Church is symbolic for the Armenians of Artsakh, because it was the spiritual centre of Artsakh. It is one of the first churches that has been restored and started functioning immediately after the first Artsakh war. It is not accidental that during the second Artsakh war this church was twice targeted and bombed. The bombing of this cultural value was aimed at destroying the cultural identity of Armenians and breaking their will.

⁷ About cultural policy modes see: Драгичевич-Шешич М., Стойкович Б. Культура: менеджмент, анимация, маркетинг. –Новосибирск: Издательский дом «Тигра», 2000.

⁸ In particular, we should mention the training “Organization of educational programs in the museum” organized by the Association of Museum Workers and Friends (Yerevan, May 11-13, 2016), the training organized by the Museum Education Center (Goris, June 10, 2016) , “Images of Memory” International Scientific-Practical Seminar (Yerevan, September 25-29, 2017), Regional Course on Planning and Development of Museum Educational Projects (Yerevan, November 22-25, 2017).

In general, we can state that in Artsakh, despite the many problems, the lack of opportunities for cooperation with the outside world, the preservation and development of cultural heritage was a clear direction of state policy. Besides, the people, constantly living under the threat of war, continued to create cultural values, to culturalise their environment.

Protection of museums during the war - formal and informal mechanisms

The war launched by Azerbaijan on September 27, 2020 was clearly directed not only against the local population but also against the cultural heritage of the area. During the war, specific cultural objects were targeted by the Azerbaijani army. The most famous example is Ghazanchetsots church in Shushi. The Russian journalist Yuriy Kotyonok, who was in the church at the time, claims that it did not serve as a military facility before the bombing⁹. The church was bombed twice, the second bomb fell about an hour after the first. And the fact that the second projectile fell through the hole opened by the first, speaks of the fact that the monument was clearly targeted, bombed with high-precision weapons¹⁰.

During the war, the House of Culture and Youth in Shushi was also bombed¹¹. It has a significant role in cultural life of people. It had the largest hall in Artsakh. Due to the lack of other theatrical and cultural structures in Artsakh, all theatrical and even opera performances in Artsakh were held there. During the war, the above-mentioned cases of targeting of monuments by the Azerbaijani army were not the only ones.

It is known from the numerous videos that the soldiers of the Azerbaijani army, in the newly occupied territories, quickly destroyed, remove and ridicule the Armenian cultural heritage.

The list of museums opened from 1990s till 2020¹².

Before September 27, 2020 there were 21 state and private working museums in 6 regions of Artsakh. Here is the list of museums.

№	Name of the museum	Open date
	Historical museum of the city of Shoushi	1991
	State museum of Art in Shoushi	2013
	State Museum of Geology after professor G. Gabrielyants	2014
	Art Gallery of Shoushi	1994
	Museum of Artsakh Carpets	2011
	Local lore museum of Kashatagh region	1996

⁹ <http://www.segodnia.ru/content/236386>

¹⁰ <https://ru.armeniasputnik.am/karabah/20201016/24942848/Deystviya-Azerbaydzhana-shokiruyut-vsekh-Yuriy-Kotenok-skazal-v-chem-spetsifika-voyny-v-Karabakhe.html>

¹¹ <https://rus.azatutyun.am/a/30880791.html>

¹² The list is provided by the Ministry of Education, Science and Culture of Artsakh, 18.02.2021.

Museum of Fine Arts of Stepanakert	1982 (reopening in 2013)
Artsakh State Museum History and Local Lore	1939
Museum of memory of the fallen Azatamartiks	2002
Museum of Money	2018
Nikol Duman House-Museum and Ethnographic District	2004
Local lore museum of Martakert region	1996
Local lore museum of Askeran region	1996
Local lore museum of Martuni region	1981
History museum of Berdashen village	1989
House-museum after Parseghov in Kolkhozashen	1971
Hadrut Museum of homeland studies named after A. Mkrтчyan	1984
The museum in Tumi village	2016
Museum in Mets Tagher named after A. Khamperyants	1980
Tigranakert Historical and Archaeological Museum	2010
Togh Meliks palace museum	2014

As a result of the war, more than half of the museums (12 museums) of Artsakh, remained in the territories under the control of Azerbaijan¹³. The museums of Artsakh, which came under the control of the Azerbaijani army, are in great danger. After occupying Hadrut, according to eyewitnesses, Hadrut Historical and Geographical Museum was burned down. Residents of all surrounding villages in the city of Hadrut were forced to leave their houses. The shell near the Martakert Museum of History and Local lore damaged the windows of the museum. Nothing is known about the remaining 8 museums and their exhibits in the territories under the control of Azerbaijan.

We can single out only one case of deliberate targeting of museums or reserves during the war, when the archeological base in the area of Tigranakert reserve, which is a few meters away from the museum building or monument, was bombed.

10 museums and 4 reserves came under the control of Azerbaijan, which included 2 museums. That means a total of 12 museums. A total of more than 20000 exhibits were kept in the exhibition halls of these museums. Nothing is known about the condition of the museums and exhibits.

These museums played an important role in the life of the communities. Numerous

¹³ Museums that came under control of Azerbaijan: Historical museum of the city of Shoushi, State museum of Art in Shoushi, State Museum of Geology after professor G. Gabrielyants, Art Gallery of Shoushi, Museum of Artsakh Carpets (partially evacuated), Local lore museum of Kashatagh region, Museum of Money, Hadrut Museum of homeland studies named after A. Mkrтчyan, The museum in Tumi village, Museum in Mets Tagher named after A. Khamperyants, Tigranakert Historical and Archaeological Museum, Togh Meliks palace museum

educational programs were held here, holidays were celebrated, festivals and events were held, and museums became a guarantee of community development. For example, Vardavar was celebrated in Tigranakert, operettas were held. Tigranakert received an average of 30,000 visitors a year, some from the United States, Switzerland, Canada, France, Russia, Italy and elsewhere. The population of the surrounding villages brings their guests to Tigranakert, sends books, images and brochures about Tigranakert to their relatives who live abroad, etc. And isn't the increase of the role of cultural heritage in shaping of the identity the main goal of a cultural policy?¹⁴

The Artsakh Wine Festival was held for many years in the territory of the Meliks palace of Togh, in which many visitors from abroad took part.

It should be noted that private museums have been relocated through some individual initiatives or some parts have been saved. Meanwhile, the state museums, such as the Stepanakert Historical and Geographical Museum, were evacuated on a state initiative. The loss of museums, as well as other cultural values, their fate, which are left in the territories occupied by Azerbaijan is unknown, Azerbaijan has even banned a UNESCO commission to visit those areas, to organize or monitor the protection of cultural heritage¹⁵.

The Shushi Carpet Museum can be considered an example of an individual initiative to save the museum collection. Vardan Astsatryan, the founder of the Shushi Carpet Museum, established the museum in 2011, and it started its first exhibition in 2013. The collection is composed of two parts. The founding private collection includes old carpets of famous Armenian carpet weavers from different villages of Armenia and Nagorno-Karabakh. The second part consists of old Armenian carpets found and bought by the founder, Vardan Astsatryan from Austria, Switzerland, Turkey (Istanbul), and Germany¹⁶. It was a special educational, cultural and research center. Due to the war situation, the founder of the museum moved to Yerevan more than a hundred exhibits on display, leaving more than 200 carpets and other ethnographic items in the museum building. The fate of the remained cultural values is unknown.

Not only museum collections, but also libraries, cultural centers, cultural and religious monuments, private collections which remain under Azerbaijani control are in danger.

Cultural Heritage destruction as a war crime in international conventions

There are various international conventions, declarations, laws and code of ethics which are regulating and formulating legal systems for the protection of cultural heritage. From this point of view, it can be distinguished three conventions in particular. Those are:

The 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed

¹⁴ Petrosyan H., The Monument and the Society. Tigranakert in Artsakh, Archeologia Pubblica in Italia, Firenze, 2019, p.74.

¹⁵ UNESCO experts not allowed to visit churches in Azerbaijani-controlled parts of Artsakh – Catholicos <https://en.armradio.am/2021/01/14/unesco-experts-not-allowed-to-visit-churches-in-azerbaijani-controlled-parts-of-artsakh-catholicos/> 14.01.2021.

¹⁶ Shoushi carpet museum // <https://artsakhpress.am/arm/news/77303/> 5.12.2017.

Conflict and its two Protocols (1954 and 1999)¹⁷;

The 1970 UNESCO Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property¹⁸;

The 1972 UNESCO Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (more commonly known as the World Heritage Convention)¹⁹.

In these conventions the main idea is that attacks on cultural heritage consider as attacks against shared identity. In general one of the most important missions of UNESCO is to protect shared cultural values, to strengthen lasting peace and equitable and sustainable development. Advancing cooperation in education, the sciences, culture, communication and information holds strategic stakes at a time when societies across the world face the rising pressures of change and the international community faces new challenges²⁰.

All conventions are designed and addressed to internationally recognized states. In the case of Artsakh, these conventions do not seem to be workable, they are not useful, because Artsakh is one of the internationally unrecognized states. In this case, the issue of realization of the cultural rights of the peoples should be given priority. In this sense, it is more purposeful to study the Rome Statute. Building on more than a century of jurisprudence in international law, there is increasing recognition of the connection between attacks against cultural heritage, human rights and security. The Rome Statute of the International Criminal Court, adopted in 1998, specifies that “intentionally directing attacks against buildings dedicated to religion, education, art, science or charitable purposes, or against historical monuments, provided they are not military objectives, is considered to fall within the meaning of war crimes, both in the framework of international armed conflicts and armed conflicts not of an international character²¹”.

In the case of Artsakh, for example, action by Azerbaijani armed forces is currently hampered by the fact that neither of the two countries (neither Armenia, nor Azerbaijan) has ratified the Rome Statute. Both countries have signed the Second Protocol (1999) to the 1954 Hague Convention.

It should be noted that UNESCO, as an international body concerned with the protection of cultural heritage, expresses its grave concern with the continuing escalation of violence in the Nagorno-Karabakh conflict zone, which is causing rising civilian casualties and inflicting damage on civilian infrastructure, including on schools, cultural and religious sites, and also affecting the safety of journalists. only on October 9, 2020²². In the statement UNESCO

¹⁷ See: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/first-protocol/>

¹⁸ See: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

¹⁹ See: <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>

²⁰ Vision of UNESCO // <https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco>

²¹ Article 8 of the Rome Statute // <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>

²² Situation in the Nagorno-Karabakh conflict zone UNESCO statement // <https://en.unesco.org/news/situation-nagorno-karabakh-conflict-zone-unesco-statement?fbclid=IwAR2qntIIBmI5Z1dzCFt0Om8YvVPyEwXNug3Zw-uB0vCO4tSm7NLgZo1vgFk> 09:10:2020

“... urges all sides to comply with their obligations under international humanitarian law, notably under the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its two (1954 and 1999) Protocols, to ensure the prevention of damage to cultural heritage in all its forms”.

This statement by UNESCO was preceded by the twice bombing of the Ghazanchetsots Church by the Azerbaijani armed forces on October 8, during which, as we have already mentioned, foreign journalists who were at the church at that time were injured. It is no coincidence that the UNESCO statement mentioned the issue of protection of journalists and citizens during the conflict. “... This also includes the obligations under the United Nations Security Council Resolution 2222 (2015) on the protection of journalists, media professionals and associated personnel in situations of conflict, to promote free, independent and impartial media as one of the essential foundations of a democratic society, and which can contribute to the protection of civilians”. It is noteworthy that although it is clear that civilians - foreign journalists - were harmed by the bombing of the Azerbaijani armed forces, but the official UNESCO appeal to both sides of the conflict was not addressed to a specific war crime, in this case the Republic of Azerbaijan. As a result of the war unleashed by Azerbaijan during the 44-day war, ... students and pupils were deprived of the right to education, as many of them were no longer allowed to return to their birthplaces, particularly in Hadrut, Shoushi, Karvachar. offering to continue education in RA schools and universities. It is obvious that Azerbaijan, which violated the right to education of children, again did not bear any warning or obligation from international organizations that it had signed the relevant UNESCO conventions. The same (only) statement of UNESCO states . “... UNESCO also calls on all sides to refrain from any attacks on, or harm to, children, teachers, education personnel or schools, and urges them to uphold the right to education, recalling the principles of the Safe Schools Declaration, and its guidelines that restrict the use of schools and universities for military purposes, strengthen the protection of education from attack and ensure continuity of safe education during armed conflict”.

After the end of the conflict, the Azerbaijani media broadcast a series of videos showing representatives of the Azerbaijani armed forces destroying Armenian schools, burning museums, destroying monuments, breaking khachkars and vandalizing Armenian churches in the occupied territories. The authorities of the Republic of Armenia and Artsakh raised their concern through various applications formal and letters to UNESCO.

UNESCO stands ready to render necessary assistance within its mandate, to support the implementation of these obligations and commitments.

It is obvious that the fate of the museums as a result of the war is unknown; it is impossible to prevent the Azerbaijani cultural vandalism and their hatred of the Armenian heritage.

Conclusion

Although there are international laws, conventions and rich practices for the protection of cultural property in armed conflict zones, cultural heritage remains one of the most

vulnerable in such situations. We think that international conventions are one-sided, so they do not satisfy the interests of all parties, including the interests of the community. Heritage is the set of values created as a result of the formation of cultural identity, which embodies the identity of the community and belonging to that area. Therefore, during the conflict, the cultural heritage, in particular, is subjected to attacks, bombings, because the destruction of cultural heritage is associated with the elimination of the community identity, it is aimed at cutting or destroying the community. In this article the analysis shows that targeting cultural heritage during war and the cultural violations after war has that tendency to eliminate the cultural evidence of the local population. Cultural heritage is the history of the community, the memories that strengthen the community's connection with its land. This is one of the reasons why cultural heritage is becoming a strategic target.

Azerbaijani mechanisms of cultural heritage extortion work in several directions, description (embezzlement - Afghan, denial of Armenianness - orthodox, Udins, Kurds, etc., c - destruction - deletion of crosses, Armenian inscriptions, tombstones, monuments destruction).

Literature

Forrest, Craig 2011. *International Law and the protection of Cultural Heritage*. Routledge.

Պետրոսյան, Համլետ 2010. Մշակութային էթնոցիդն Արցախում, (մշակութային ժառանգության բռնաշրջադարձի մեխանիզմ) // Ադրբեջանի պետական տարբերակային և էթնիկական գոտումների քաղաքականությունը Լեռնային Ղարաբաղի դեմ, Շուշի, էջ 137-148 [Petrosyan, Hamlet 2010. Cultural Ethnocide in Artsakh (mechanism of cultural heritage extortion). – In: Azerbaijan's State Terrorism and Ethnic Cleansing Policy against Nagorno Karabakh, Shushi, pp. 137-148].

Драгуичевич-Шешич Милена, Стойкович Бранимир 2000. *Культура: менеджмент, анимация, маркетинг*. Новосибирск: Издательский дом „Тигра”.

Петросян, Гамлет 2014. В зоне конфликта. Археологический музей Арцахский Тигранакерт. – Музей, 11 [Petrosyan, Hamlet 2014. In the conflict zone. Archaeological Museum of Artsakh Tigranakert. – *Museum*, 11]

Definition of Cultural Heritage. 2005. *References to Documents in History, ICCROM*: http://cif.icomos.org/pdf_docs/Documents%20on%20line/Heritage%20definitions.pdf.

Forrest, Craig 2011. *International Law and the protection of Cultural Heritage*. Routledge.

Petrosyan Hamlet 2019 The Monument and the Society. Tigranakert in Artsakh. – *Archeologia Pubblica in Italia*. Firenze, p.69–77.

Rush Lauri 2012. *Archaeology, Cultural Property and the Military*. The Boydell press, UNESCO.

Vecco Marilena 2010. A Definition of Cultural Heritage: From the Tangible to the Intangible – *Journal of Cultural Heritage*, 11, , pp. 321–324.

THE SLOVENE ETHNOGRAPHIC MUSEUM AS COORDINATOR FOR THE SAFEGUARDING OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

Anja Jerin, Adina Pukl

Abstract: *Researching and documenting intangible and tangible cultural heritage has been part of the curator's work at the Slovene Ethnographic Museum (SEM) for almost a century. SEM took on the role of national Coordinator for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage in 2011, which involves active cooperation with bearers and experts in different areas, building partnerships, defining interested parties and establishing different networks. In this article, we want to show the advantages and disadvantages of the museum as the Coordinator in the case of carnival customs in Slovenia.*

Keywords: *intangible cultural heritage, museum object, museum, bearers, UNESCO*

The beginnings of the Slovene Ethnographic Museum (hereafter: the SEM) go back to 1821, when the Carniolan Provincial Museum was established in Ljubljana, which in addition to an extensive non-European collection also formed a small ethnographic collection¹. Through its historical development, the SEM as a national museum addressed various themes, which were often connected with the intangible cultural heritage of the Slovenes, as well as of non-European cultures, and in its work kept pace with museological trends.

At first, its collections were primarily enriched with objects from the Slovene countryside that conformed to typological and aesthetic criteria, and with items that were special in some way or the oldest. The aim was to demonstrate the authenticity and historical age of the Slovene nation. But in the 1960s and 1970s, researchers began to focus on the contemporary, on the lives of different kinds of groups of workers and on collecting data in the context of individual objects, their makers and users. In that period could be seen a “shift from the study of cultural elements towards dealing with their bearers and their relationship towards these elements” (Rogelj Škafar 1993: 16). At that time, according to Židov, objects “became important bearers of ‘invisible’ or intangible information” (2020:56). The next decade brought the “orientation of museum researchers into contemporary currents of society and culture” (Keršič, 1999: 129-131).

From the 1940s to the 1960s, “ethnologists hurried to collect objects of material, social and spiritual culture”, since at that time the differences between rural and urban life were becoming ever smaller (Keršič 1999: 130). The researchers of the time directed their efforts towards looking for objects in the Slovene countryside.² Between 1945 and 1962, on the initiative of the then director Boris Orel, there began to be organised what became known as

¹ The emphasis in this collection was collecting folk tales, fairy tales, folk songs and descriptions of individual customs (Rogelj Škafar 1993: 5).

² Collections were supposed to be supplemented with objects that helped offer “a complete picture of Slovene folk life” (Rogelj Škafar 1993: 12).

Exhibition "Slovene Folk Masks", Slovene Ethnographic Museum, 1963. Photo: Vid Nučič, SEM Documentation.

'Orel's field teams'³. That was the first time museum staff carried out systematic, short-term field research, during which they researched the material, social and spiritual culture in Slovene territory (Jerin 2012: 25). During these field researches, objects were collected which are today part of the SEM collections, many photographs were taken, and a rich collection of drawings and field notes was created, relating not only to the objects, but also to the then daily and festive way of life, as well as to people's knowledge and skills. These documents represent the foundation of the collection of today's Department of Documentation.⁴

It was then that the collection of carnival masks began to be built, which is today part of the Curatorship of Spiritual Culture. From preserved sources, it can be seen that the researchers of the time were aware of the importance of documenting intangible cultural heritage, which is evident from a comment by Niko Kuret, one of the best known researchers of Slovene carnival masks, who in 1944 wrote about the carnival custom of the Cerklje *laufarija*: "As soon as possible, this custom should be closely researched in situ. It is necessary to watch it, photograph it (even better, film it)" (1944: 101).

Carnival face masks and costumes, and more rarely whole outfits, were mainly bought from people in the field, although the museum also received some as donations. From the 1950s,

³ At this time there was a sequence of 18 field teams and after the death of Boris Orel (1962) until the early 1980s a further 15 field research projects were organised (Jerin 2012: 26).

⁴ The legacy of the Orel field teams is important not only for the SEM, but also for the establishment of individual ethnological departments in the areas where the field research was carried out (Jerin 2012: 26).

60s and 70s, the museum keeps mainly head dresses, face masks and hats. One exception is the mask and whole outfit of the škoromati from the village of Hrušica. In 1963, on the basis of field work and research into sources, the SEM mounted an exhibition entitled “*Slovene Folk Masks*”, with the aim of “collecting in one place, if not all, then at least the majority of Slovene folk masks. This was dictated to us by the duty to save from deterioration, oblivion and deformation the rich, colourful and interesting tradition preserved in carnival masks, to research what is original in it, and also what has changed.” (Kuhar 1963: 2).

In Slovenia there are numerous small carnival celebrations, which involve and are aimed at the local population. Curators regularly document these and make contact with people in the field, which represents merely the beginning of our cooperation. People are very interested in the objects that their predecessors handed over to the museum. For this reason, four years ago we once again began the planned collecting of traditional carnival masks and the new objects are exhibited at carnival exhibitions every year at carnival time. In presenting heritage, we strive to understand the museum object as it is defined by Maroevič: that it is separated from actuality so that in the new museum environment the environment where it came into being can be documented. It is a bearer of heritage for the present and preserved for the future. (Maroevič 1993: 120)

A closer look at what museum workers dealt with in their field research shows that even before the ratification of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (2003) (hereafter: the Convention) in Slovenia they also focused on intangible cultural heritage and at the forefront of their interest was its bearers, their knowledge and skills.

The Republic of Slovenia ratified the Convention in late 2007 and it passed into legislation in the Cultural Heritage Protection Act in the following year. Implementation of the Convention in Slovenia brought a new understanding of intangible cultural heritage as it is defined in Article 2: “‘intangible cultural heritage’ means the practices, representations, expressions, knowledge, skills – as well as the instruments, objects, artefacts and cultural spaces associated therewith – that communities, groups and, in some cases, individuals recognize as part of their cultural heritage”. (Convention 2003: Article 2)

At the global level, the three lists of the cultural convention⁵ facilitate the safeguarding of intangible cultural heritage and establish a framework for the functioning of various professional institutions, including the SEM, which in 2011 began to look at this type of heritage through the prism of the Convention when it took over the role of the national Coordinator for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (hereafter: the Coordinator).⁶ Since 2011, research into intangible cultural heritage by museum staff has followed two tracks. As in the past, the SEM includes intangible cultural heritage in its regular work and ensures its

⁵ These are the *Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*, the *List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding* and the *Register of Good Safeguarding Practices*.

⁶ Within the framework of the public service of the Coordinator curators operate, whose area of work is often interconnected with intangible cultural heritage.

promotion, whilst in the role of the Coordinator it identifies, documents, studies, evaluates and interprets intangible heritage in the spirit of the UNESCO Convention.⁷

Every country that accepts the Convention commits to certain safeguarding measures⁸, among which the only one that is expressly dictated by the UNESCO is the setting up of one list or more, covering the intangible cultural heritage to be found on the territory of the country in question. The register, which functions as a tool for the identification and safeguarding of intangible cultural heritage (Blake 2018: 22), must be regularly updated (Convention: Article 12) with new entries and current data on the elements included. The signatory country must carry out the measures taken to implement the Convention in the national context or its 'translation' into the local system (Židov 2018: 43) in close cooperation with the bearers⁹.

One of the main duties of the Coordinator in Slovenia is the preparation of proposals for inscription of elements of intangible cultural heritage in the national Register of the Intangible Cultural Heritage¹⁰ (hereafter: the Register), led by the Ministry of Culture. In so doing, the Coordinator cooperates with experts in intangible cultural heritage and others working in this field in Slovenia, but in the foreground is always cooperation with the bearers of the heritage (communities, groups and individuals), for it is they who recognise, stage, disseminate, change, create or shape culture in and for the community (Smrke 2004: 268),¹¹ which is also emphasised by the 'bottom-up' participatory approach outlined in the Convention (Kurin 2007: 15). Today, some label intangible cultural heritage as the essence of cultural heritage, since it represents the living culture of the community, its evolution and continuing development (Lenzerini 2011: 102), and it is necessary to safeguard it as it often remains invisible or dies away because it is dependent on successful transfer from one generation to the next (Convention 2005: 97). Within the Convention, intangible cultural heritage is defined as the main source of cultural diversity and the guarantor of sustainable development, which Neyrinck (2017: 159, 169) sees as a potential reservoir of human knowledge. When today we identify with some element of intangible cultural heritage and take it to be ours, then we facilitate its safeguarding.

⁷ More about intangible aspects of heritage in the SEM as a national museum in Židov 2020: 56 – 61.

⁸ In Slovenia, the Act on the Ratification of the UNESCO Convention thus assumes that safeguarding means measures for ensuring the safeguarding of intangible cultural heritage, including "identifying, documenting, researching, preserving, protection, encouraging, improving, and transfer, especially through both formal and informal education, as well as invigorating certain aspects of this heritage" (2007: Article 2) For more on the side effects of safeguarding, see Hafstein 2015.

⁹ With the signing of the Convention, intangible cultural heritage is no longer just a matter for the bearers, but also for the state, which regulates it (Židov 2014: 157). The state must guarantee the conditions within intangible cultural heritage that facilitate its creation, maintenance and transfer (Blake 2018: 22). More on the role of the bearers of intangible cultural heritage in Sousa 2018.

¹⁰ The Register of Intangible Cultural Heritage, the Register of Immovable Heritage and the Register of Movable Heritage form the Register of Cultural Heritage.

¹¹ This is also shown by the large number of bearers of intangible cultural heritage in the Register: there are currently (to the end of January 2021) recorded 245 individuals, societies, groups and communities.

If we follow the development of carnival customs and the changing of carnival masks and figures, taking as our example the most common carnival figure in Slovenia, the *kurent*, whose door-to-door rounds were inscribed in the national Register in 2012, we can see that the vitality of intangible cultural heritage, which is a condition for the safeguarding of a custom, has been present the whole time. “From a description dating from 1887, the *kurent* of the Ptuj Plain looked as if it had escaped from Hell and had forged brotherhood with Lucifer himself” (Brence 2013: 54), whereas now “*kurenti* no longer compete in ugliness, but in beauty”¹². In studying and researching development, it is important to deal with both tangible and intangible heritage, which are inextricably linked. “There are fundamental differences between protecting material and intangible cultural heritage. In the case of the former, it involves measures to preserve the heritage in its existing form” (Židov 2018: 45), but with non-material heritage we must be aware that it is constantly undergoing change. In the case of the *kurenti*, the vitality of intangible heritage is expressed primarily in external appearance, in the inclusion of married men, children and women, who also wear the costume, as well as their appearances outside their primary environment and/or carnival time. Since the 1960s, *kurenti* have become ever more beautiful and increasingly similar to each other, which is partly due to the great influence of the *Kurentovanje* event in the town of Ptuj, but also ‘folklorism’, the number of established makers of the costume, and the increasing prosperity of the commissioners (Brence 2013: 58). One could also add new activities, such as that which has taken place at Candlemas for almost two decades, known as the ‘jump of the *kurenti*’, where *kurenti* gather on the homestead near Ptuj, put on only their bells (without the sheepskin costume) and at midnight they begin to dance round a fire. This event marks the official start of carnival time.

Carnival mask: the ugly one, Drežniške Ravne, 2019. Photo: Blaž Verbič, from SEM collection.

¹² Ethnologist Aleš Gačnik, Radio 1, <https://www.radio1.si/42969/kurenti-vec-ne-tekmujejo-v-grdoti-ampak-v-lepoti>, 5. 2. 2021.

*Shrovetide masks called mačkare, Turjak, 1965.
Photo: Fanči Šarf, SEM Documentation.*

At the initiative of the *kurent* community and in cooperation with them and other experts, our museum drew up a nomination for the ‘Door-to-door rounds of *kurenti*’ to be inscribed on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Preparing nominations is a demanding process, where the bearers’ heritage must be taken into account and respected. The museum as Coordinator often encounters bearers who want only recognition and confirmation for their heritage. Such an example was when we were preparing a nomination and the SEM offered its expertise and knowledge of UNESCO guidelines to assist with preparation of the nomination. The aim of some of those involved was merely to get the UNESCO badge. In spite of a considerable level of disagreement, we eventually submitted a nomination which resulted in successful inscription on the UNESCO Representative List in 2017. This example confirms that our role as the national coordinator can sometimes be regarded merely as a service for the achievement of certain goals.

By 31 January 2021, 89 elements of intangible cultural heritage were listed in the national Register, of which 14 are carnival customs: Door-to-door rounds of *kurenti*, Mozirje Carnival, Carnival custom in Ponikve, Carnival custom in Zagorica, Carnival custom in Vrbica, Šelmarija, a carnival custom, Carnival in Drežnica and Drežniške Ravne, Škoromatija, a carnival custom, Rounds of the carnival ploughmen, Carnival marriage to a pine tree, Carnival custom in Cerčno, Pulling the plank, Lig Carnival, and The carnival rounds of mowers, ploughmen and wedding guests in Loče. The number of carnival customs entered in the Register can be attributed to the fact that such registers are inevitably selective, since they are based on criteria determined by experts (Arantes 2013: 39–40). In Slovenia, the criteria for entry were formulated in line with the Convention, the Cultural Heritage Protection Act and the Rules on the Cultural Heritage Register. All the entries of units in the Register were drawn

Kurenti, Ptuj, 1966. Photo: Boris Kuhar, SEM Documentation.

up with the highest possible level of participation by the bearers (community, groups and individuals), because without them, and their ideas about and understanding of heritage, experts, politicians and other interested publics do not have a chance of safeguarding heritage (Jerin and Pukl 2018: 5).

With the 2003 Convention (in comparison to other UNESCO conventions) the understanding of cultural heritage changed and widened, for it introduced a participatory approach and emphasised the importance of the bearers (Neyrinck 2014: 319). In our work as Coordinator, we often face various wishes and views of the bearers as to what an entry in the register can “give” them: some only want recognition for their heritage, while others use a bottom-up approach¹³. But regardless of the different reasons that lead people to safeguard intangible cultural heritage, the most important thing is always that they identify with the heritage and see it as theirs. Nonetheless, the definition of what their heritage is still depends on the angle from which the bearers look at it and what special features it has that differ from others. Most often, these are differences in the appearance of the carnival figures, which also appear in neighbouring villages, the course of the carnival custom, competition regarding the age of the masks and tradition, etc. “The issue of identity implies a confirmation set progressively to mark the distinctiveness between, say, a village against its neighbours, the same village and

¹³ Often there are attempts to exert political pressure on the experts, thus influencing their opinions and decisions in relation to the protection of the intangible cultural heritage.

Door to door rounds of Kurenti, Markovci, 2016. Photo: Adela Pukl, SEM Documentation.

its neighbours against a regional background, the regional background against the national and, finally, the ‘national’ against the global.” (Poppi 2012: 58) One example is the bearers of the *Škoromatija* carnival heritage. The *škoromati* are carnival figures known in several villages in Brkini, whose masks differ in certain ways: e.g. the *škoromat* with bells in the village of Hrušica wears a wooden mask, while in the neighbouring villages the *škoromat* with bells does not have a face mask. Similarly, some groups allow women to wear masks. All these local variants are exceptionally important when dealing with individual groups of *škoromati* in their local environment. Sometimes arguments and friction appear between different groups. But when they have to stand together for the good of the shared regional heritage, as happened a few years ago when in Ljubljana some people dressed as *škoromati* appeared in the annual Grandfather Frost procession, the different groups of *škoromati* joined forces and demanded an explanation regarding the abuse of their heritage in a wrong context. “Since the preservation of intangible heritage to the greatest extent depends on its bearers, it is very important that its preservation is in their interest” (Židov 2018a: 46). It is about the transfer of knowledge, skills, customs and practices, which are not decontextualized, institutionalised or manipulated by economic, political or any other interests (Sousa 2015: 8). We have observed that the bearers are increasingly aware of the importance of their heritage and are turning for help to professional institutions, such as the Slovene Ethnographic Museum, whereby experts are aware that the greatest advantage or benefit of researching intangible cultural heritage in the field is cooperation with the bearers and mutual trust.

The similarities and differences among carnival customs, which keep changing and adapting, are noticeable in Slovenia at every step. The safeguarding of the carnival tradition and ensuring a feeling for the identity of the bearers and their environment are facilitated mostly through the presence and vivacity of carnival customs. That is why this year is all the more different, as the COVID-19 epidemic strongly marked carnival time and interrupted the decades-long tradition of carnivals and processions by carnival groups.¹⁴ “It has changed how we live, work, move around and communicate. It has introduced new words and concepts into our lexicon and reframed our ideas of what community is – both globally and locally” (Finigan and Mackintosh 2020: 14). This is why it is all the more important that museums record, document, collect and keep carnival masks and customs.

Examining the movable heritage collected by the museum over the past 70 years shows that carnival masks do not change as dramatically as the associated customs and traditions, which are transferred from generation to generation and are often not written down, while each generation adds and/or omits some elements. The adoption of the 2003 UNESCO Convention helped to bring the understanding that intangible

cultural heritage changes and that it is preserved only if it is alive. Experts in particular no longer think as rigidly as in 1963, when at the opening of an exhibition about carnival masks in Slovenia it was written that: “Time, of course, brings change. Where masks continue the immemorial tradition, they remain as they were thousands of years ago a male privilege

Jump of the kurenti, Ptuj, 2020. Photo: Blaž Verbič, SEM Documentation.

¹⁴ The difference between traditional carnival celebrations, or processions of carnival groups around the local villages, and carnivals is that the former are intended for the locals, the local community, which lives with the carnival heritage; locals receive the masked characters in their homes and offer them food and drink. Carnivals, on the other hand, are festivals (often international), organised with the intention of presenting various carnival masks (traditional, current, school, kindergarten groups), mainly for entertainment. Traditional carnival groups appear at festivals outside their home town/village, often even outside of carnival time.

(groups of young men have been taking care of this for centuries). But where the tradition has been eroded or has disintegrated, masks are put on by children and women appear among the masked characters. With this, the tradition ends.” (Kuret 1963: 6). But perhaps the tradition does not end there, instead it has been reshaped and has adapted, and keeps inspiring researchers to study and document carnival customs.

In the case of carnival masks and customs, we wanted to present how inseparably connected are tangible and intangible heritage, and how the activities of those working at the Slovene Ethnographic Museum in its role of the national Coordinator are interconnected and supplement each other. This dual role, which brings both advantages and disadvantages, marks us as museum workers and directs our knowledge about the intangible cultural heritage that is present today. We are aware that it is precisely the intangible cultural heritage that is the essence of a nation’s unique character, and which contributes the most to the formation of its identity. But often it is abused by its bearers for other purposes, while our museum as a professional institution in the system of safeguarding intangible cultural heritage finds itself caught between the bearers, experts and politics.

Literature

Arantes, Antonio A. 2013. Beyond Tradition: Cultural Mediation in the Safeguarding of ICH. – *Anthropological perspectives on intangible cultural heritage*. Cham ... [etc.]: 39–55.

Blake, Janet. 2018. Museums and Safeguarding Intangible Cultural Heritage – Facilitating Participation and Strengthening their Function and Society. – *International Journal of Intangible Heritage* 13: 18–32.

Brence, Andrej. 2013. *Tradicionalne pustne maske na ptujskem območju*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj Ormož.

Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. 2003. Pariz: Unesco. – <https://ich.unesco.org/en/convention> (10. 1. 2021).

Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. 2005. – *Australian Indigenous Law Reporter* 9 (1): 97–101.

Finigan, Nina and Mackintosh, Lucy. 2020. The Covid-19 Collecting Project at Auckland Museum, New Zealand. – *ICME NEWS* 91: 14–19.

Hafstein, Valdimar Tr. 2015. Intangible Heritage as Diagnosis, Safeguarding as Treatment. – *Journal of Folklore Research* 52 (2-3): 281–298.

Jerin, Anja, Sosič Barbara and Špiček, Miha. 2012. Uporabnost in dostopnost: digitalizacija fonda Orlovih ekip. – In: Katalin Munda Hirnök and Helena Rožman (Ed.). *Živeti z dediščino: zbornik referatov mednarodne konference*. Ljubljana: Slovene Ethnological Society, 25–34.

Jerin, Anja and Pukl, Adela. 2018. Who owns ICH? The role of bearers, experts and the State in the safeguarding of ICH in Slovenia. *Memoriamedia Review* 3, 1–11.

Keršič, Irena. 1999. Razvojna strategija zbirk Slovenskega etnografskega muzeja. – *Etnolog* 9 (2), 129–133.

Kuhar, Boris. 1963. Naša razstava. In: *Slovenske ljudske maske*, 1–2. Ljubljana: Slovene

Ethnographic Museum.

Kuret, Niko. 1944. Pustne šeme na Cerkljanskem. – *Etnolog* 17, 101.

Kurin, Richard. 2007. Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Key Factors in Implementing the 2003 Convention. – *International Journal of Intangible Heritage* 2: 10–20.

Lenzerini, Federico. 2011. Intangible Cultural Heritage: The Living culture of peoples. – *The European Journal of International Law* 22 (1): 101–120.

Maroević, Ivo. 1993. *Uvod u muzeologiju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije.

Neyrinck, Jorijn. 2014. Beyond the Conventional. Brokers, Facilitators and Mediation: Cultural Success (F)Actors for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage. In: *Volkskunde* 3, 319–337.

Neyrinck, Jorijn. 2017. Intangible Cultural Heritage in Times of ‘Superdiversity’: Exploring Ways of Transformation. – *International Journal of Intangible Heritage* 12: 158–174.

Poppi, Cesare. 2012. Carnival’s many masks: an introduction. In: Antonella Mott (Ed.). *Carnival King of Europe II*. San Michele dell’Adige: Museo degli usi e costumi della gente Trentina, 56–60.

Rogelj, Škafar, Bojana. 1993. *Slovenski etnografski muzej: sprehod skozi čas in le delno skozi prostor*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

Smrke, Franc and Slavec Gradišnik, Ingrid. 2004. Besednjak neopredmetene kulturne dediščine. – *Etnolog* 14 (65), 267–271.

Sousa, Filomena. 2015. *Intangible Cultural Heritage : Memoriamedia e-Museum : methods, techniques and practices*. Alenquer: Memoria Imaterial CRL.

Sousa, Filomena. 2018. The Participation in the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage: The Role of Communities, Groups and Individuals. Alenquer: Memoria Imaterial CRL: https://www.memoriamedia.net/pci_docs/The_Participation_in_the_Safeguarding_of_the_ICH_Filomena_Sousa.pdf (10. 1. 2021).

Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine. 2008. Uradni list RS– Mednarodne pogodbe, št. 1/2008, 19. 12. 2007: <https://www.uradnilist.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlmpid=20082> (20. 1. 2021).

Židov, Nena. 2014. Nesnovna kulturna dediščina Slovenije: Dileme v zvezi z njenim varovanjem v luči Unescove Konvencije. – In: Tatjana Dolžan Eržen, Ingrid Slavec Gradišnik and Nadja Valentinčič Furlan (Ed.). *Interpretacije dediščine: zbornik referatov mednarodne konference*. Ljubljana: Slovene Ethnological Society, 150–161.

Židov, Nena. 2018. Težave Slovenije pri varovanju nesnovne kulturne dediščine v luči Unescove Konvencije (2003). – *Etnolog* 28 (79): 41–62.

Židov, Nena. 2020. Nesnovna kulturna dediščina in muzeji. – *Etnolog* 30 (81), 49–67.

Contact information:

anja.jerin@etno-muzej.si

adela.pukl@etno-muzej.si

Institution:

Slovene Ethnographic Museum

THE CULTURAL HERITAGE OF THE TEXTILE INDUSTRY IN THE TOWN OF SLIVEN

Toni Dimitrova

Abstract: *Textile is one of the emblems of the city of Sliven. The industrialization of the Bulgarian country is associated with changes in textile production, and they occur earliest exactly in Sliven. The development of this process changes the appearance of the city, the quality of life and the social structure of the community.*

The material image of the local industrial textile history is built of architectural, technical and documentary monuments. The knowledge, research, preservation and promotion of these testimonies outline the common cultural identity of the region and create an effective resource for modern economic development.

Keywords: *textile, heritage, industry, culture, museum*

Introduction

The Bulgarian industrial cultural heritage bears the marks of the branch, economic, social, political and cultural peculiarities of the concrete region and of the country as a whole. It shows the visible cultural traces for the scientific, technical and technological potentialities of the society, as well as preserves the vital connection between the past and the future expressed through the material expression of the constant human pursuit of prosperity and prosperity.

The evidence of industrial textile culture is diverse and multifaceted. They often have clear ethnographic, architectural, geographical or natural characteristics or correspond directly to other values, including in the field of intangible wealth such as knowledge, skills, techniques and practices.

The achievements in the field of textile equipment and textile production in our country are directly related to the economic and technological state of the Balkans and Europe, to our trade and cultural interactions with the rest of the world and to the opportunity to use and create innovations. The discovery and definition of values that belong to the technical and industrial culture is essentially the definition of those significant and important features that fill them with content and play a significant role for people - for their existence, for their social and economic life.

One of the emblems of Sliven is the textile. It has been an important part of the life of the local community for centuries, largely determining the historical destiny and prosperity of the city, serving as a basis for high self-esteem and pride and successfully fitting into the modern cultural and economic map of the region. Here, the preservation and good presentation of the evidence of textile culture is a matter of defining and preserving the identity of the community.

The material image of the local industrial textile history is built by the architectural industrial zones, the evidence of the technical textile culture and the documentary richness.

Historic architectural industrial sites in Sliven, related to the textile industry

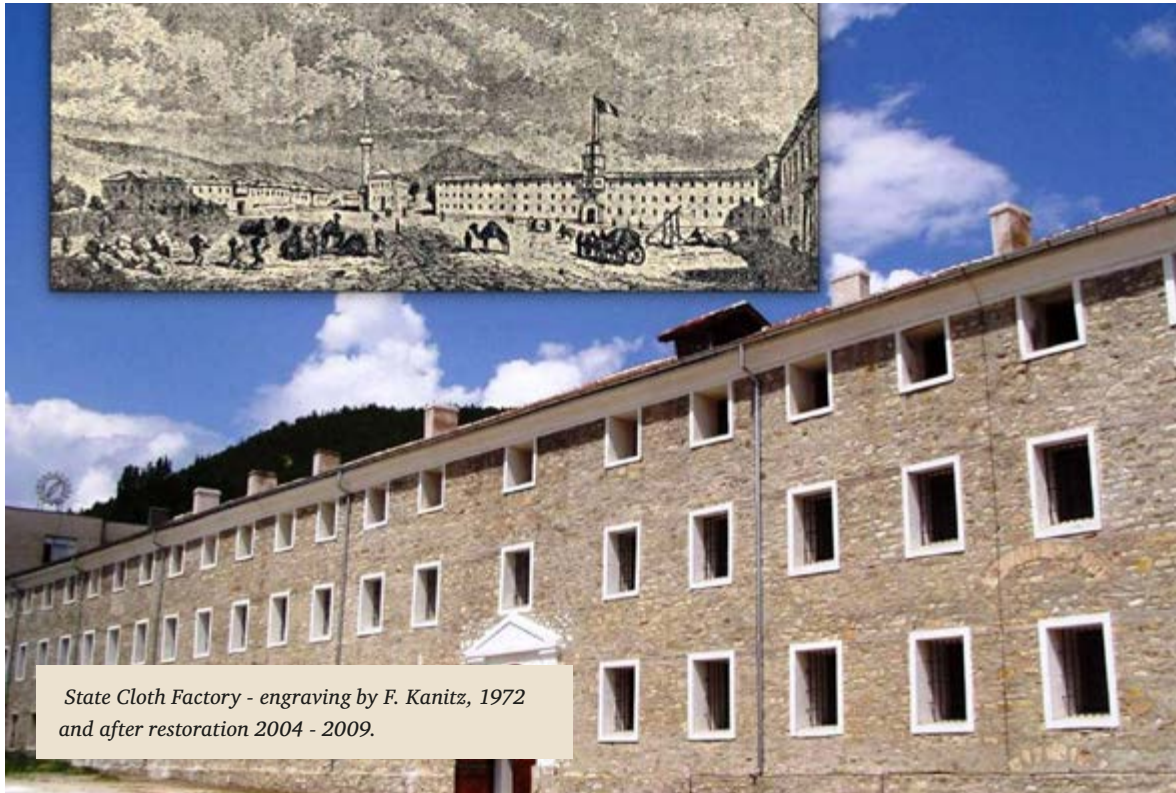
A significant part of the historical industrial territories of Sliven, which preserve the memory of the rise and prosperity of the region from the end of the XIX and the beginning of the XX century, are related to the textile production. From the point of view of the historical moment, they have an important role for the development of the city and for the quality of life of the community during the different periods. From a modern point of view - they carry the potential of a significant resource for education, science, culture and tourism.

At the beginning of the industrialization process in Bulgarian there were two textile factories in Sliven- the small private enterprise of Dobri Zhelyazkov from 1834¹ and the State Cloth Factory from 1836 (Дамянов и др. 1982: 19–26). Today the first building is preserved only as a facade, and has changed its function and is part of a hotel complex. The state factory is present in the modern cultural landscape of the city with one of its buildings, built in 1842-1843, and is part of the national wealth of Bulgaria². It is a model of industrial architecture from the first half of the XIX century with modern infrastructure, this remarkable building experiences different periods of development of the city and the country and undergoes its incarnations - from a factory it turns into a prison, a museum of a political prisoner, an archive, a business incubator. Today it stores the funds of the Museum of the Textile Industry and the Regional History Museum and presents small exhibition spaces and houses museum studios. But this does not exhaust the potential of this important historical site for modern presentation and presence in the cultural life of the city. With its impressive appearance, open but undisclosed hydraulic system and preserved dungeons, it is rather a visual marker of the contradictions of time, but still not filled with the content it deserves.

Although later, Bulgarian industrialization developed at a pace comparable to European. In just one decade, from 1882 to 1892, 14 new textile factories were built at the defiles around Sliven (Златанов 1984: 29–43). And this happened before the Bulgarian state took incentive measures to stimulate industry - the first law to promote local industry was adopted by the National Assembly in December 1894.

¹ Prof. Nikolay Todorov defines the enterprise from 1834 as a specialized workshop with a manufactory division of labor (Тодоров 1972: 269).

² Certificate № 918 / 06.04.2001 and № 10606 / 24.10.2003 of the Ministry of Culture.

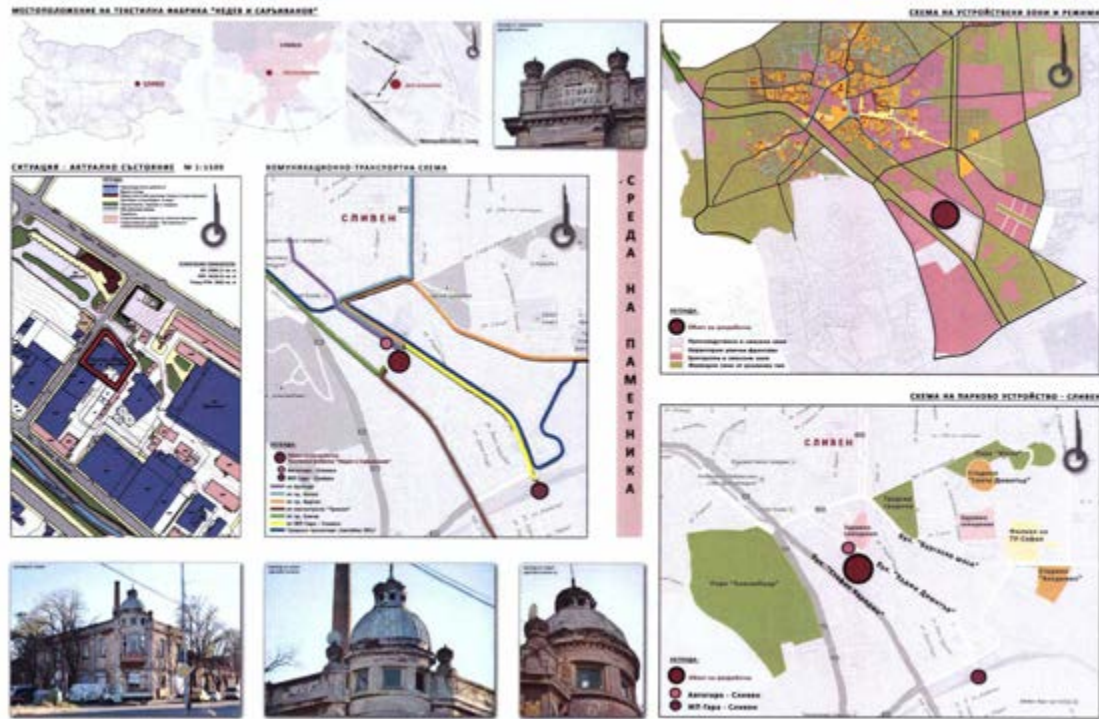

*State Cloth Factory - engraving by F. Kanitz, 1972
and after restoration 2004 - 2009.*

New industrial buildings are becoming larger, more modern and becoming industrial complexes. They leave their mark on the urban landscape in the past and today. Modern enterprises are to one degree or another the successor of the old textile factories. Inevitably, they develop, change and modernize old buildings. However, some still preserve the dignity of their original architecture and remind of the bold ambitions of their creators, the difficult path of success and the bitter lessons of history. Such is the administrative building of the textile factory “Nedev & Sariivanov”. Built in the early twentieth century in the old industrial district of the city, today it is closer to the city centre than to the industrial zone.

The founders of the factory are Dimitar Sariivanov and Nedyu h. Ivanov, both shareholders in BITD “Napredak”, which restores textile production in the State Cloth Factory after the (Bulgarian) Liberation. The first production building was built in 1883 at the Sotir Defile, has an area of 265 m² and is equipped with 6 wooden looms, several spinning wheels and old gifts. A water wheel with a diameter of 8 m is used to drive the machines (Думумпова 2018: 157). This is approximately what each of the textile factories established in the last two decades of the 19th century in the vicinity of Sliven looks like.

In the early twentieth century, the city developed rapidly, a railway was built and industrial buildings sought new locations. The production of Nedev & Sariivanov is

Current state and environment of Nedeve & Sariivanov Textile Factory.

being moved from Sotirya to the industrial district near the new railway station. From then until today, the unique factory building has experienced several epochs and economic systems - from the time of initial accumulation of capital after the (Bulgarian) Liberation and the rapid economic development, through nationalization and the socialist economy to the transition and the new era. Now it has a rather unsightly appearance, peeling facade and repeatedly rebuilt interiors with a real threat of demolition or complete transformation.

The industrialization of Sliven is projected on the entire urban landscape. Successful industrialists demonstrate a new standard of living and enrich urban architecture with remarkably beautiful buildings, some of which have survived to this day: Uzunov's house, built in 1910 by Georgi Uzunov, today - art gallery; the house of Ivan Zhelyazkov, son of Dobri Zhelyazkov, built in 1895 - now a regional museum; the house of Apostol Stefanov - today Municipal Children's Complex; of Ruscho Andonov, Panayot Popovich, Kosta Kantardzhiev, Marin Marinkev, Noi Markov and others.

At the regional level, the assessment and operation of architectural industrial sites repeat the more general trends. They represent a very small share of the world's

cultural heritage - only 5% of the total list according to UNESCO criteria³. There are 272 immovableregistered sights withcultural value in Sliven, of which only 5 are related to industrial history, 4 of them – to the textile industry.

The surviving industrial architectural monuments need an objective assessment, professional attitude and good investments. European practice identifies two main possibilities for their revival and socialization: museification or transformation (Kурцлова 2015)..⁴

The museum adaptation presupposes a high appreciation of the industrial site and an emphasis on the characteristics that are important for determining the regional identity, for the local history and development. The most successful example of this is its transformation into a factory-museum, where the experience of heritage is most authentic.

The transformation of industrial remainders for educational, cultural or economic reuse purposes is the second way, but it should not be at the expense of underestimating the historical value and authenticity of the industrial building.

Evidence of technical textile culture

Technical cultural monuments are systems and devices that testify to processes, technologies and productions over a period of time in a specific environment of their active operation.

A characteristic feature of the industrial production of the city of Sliven from the end of the XIX and the beginning of the XX century is the incomplete differentiation of the production activities, i.e. spinning and weaving are carried out in one common production unit, in the same building. In many cases, the preliminary processing of wool is carried out at the same place - washing, brushing, stretching, as well as finishing operations - dyeing, drying, ironing, beating, and etc. This circumstance to some extent limits the overall implementation of technical innovations in all of the fields.

Historically, the modernization of spinning and weaving techniques has taken place in different ways - first, heavier and more labor-intensive operations, such as spinning, and later - weaving, are mechanized. In the 1990s, industrial establishments in and around the city were already equipped with water-powered spinning machines, and manual wooden looms were still used for weaving (Зламанов 1984: 31–33). The mechanization of the Sliven textile factories is a slow, difficult and expensive process, as the machines are imported from abroad at quite high transport costs (Муцаўко 1904: 487). At the end of the 19th century, these enterprises still bear the marks of

³ See http://ebox.nbu.bg/ssc15/view_lesson.php?id=18 (13.07.2020).

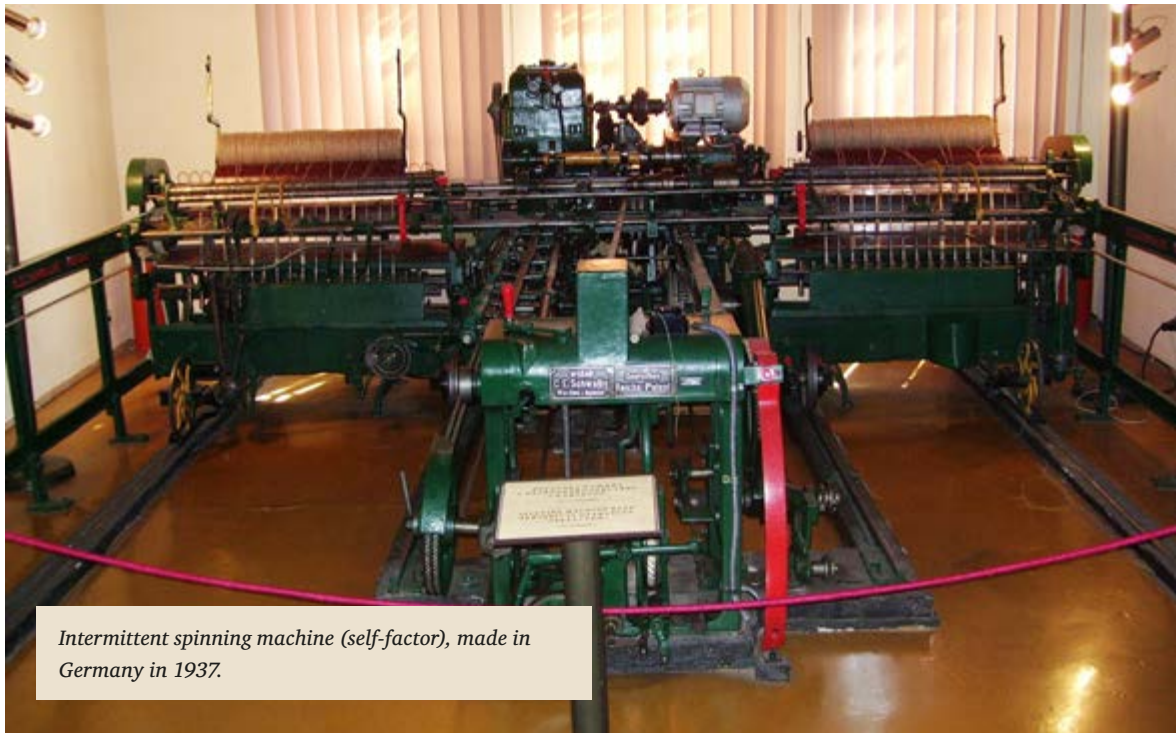
⁴ Again there.

manufacturing, but there is a desire for change. In 1893 in the magazine “Svetlina” (a monthly publication for science, art and industry), Jordan Mihailov (Brodar) wrote: “*Since our liberation in Sliven has opened a new factory in a year, in two and almost all of them machines, etc. technical accessories are supplied by Belgium, for which purpose the Belgian industrialists have received hundreds of thousands of leva of Sliven money. This rather remarkable export has attracted the attention of Belgian statisticians, and when the current worthy diplomatic agent of the Belgian government, Mr. Petit de Toze, came to Bulgaria a year ago, one of his first wishes was to go to Sliven to see what these people were and what they do with the machines that they export so much through (from) Belgium every year*” (Мухаѿлов 1893: 83–85).

At the beginning of the twentieth century there was a rapid rise in the production of woollen textiles, which was due to the reform of the machinery of local factories. In 1904 they operated spinning machines with 5350 spindles, which represents over 40% of all spinning capacities in the country. There are 194 looms, of which 43 are mechanical. (Mishaykov 1904a: 480) In the Kalovi brothers’ factory, there is already a steam engine - a locomotive with a capacity of 30 horsepower (Златанов, 1984: 39).

The trend towards technological development and technical growth applies with the same force to the knitting industry - another important textile industry for the region. It was started in 1888, when for the first time in Bulgaria Hristo Bushev used knitting machines imported from abroad. The small knitting machines, established in Sliven at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, are equipped with 10 to 30 linear knitting machines for socks and knitwear - all hand-operated. With a lot of effort, work and ambition, the pioneers in this industry quickly gained self-confidence, especially after receiving awards at international trade fairs in Plovdiv in 1892, in Chicago in 1893, in Antwerp and BRoussels in 1894. Sliven knitters became recognizable, for which she was suited and appropriate labels: “*First knitting factory for various types of tricots, skirts, jackets, flannels, pants, suits, dresses, ruffles, socks, gaiters and more. of Ivan P. Zadgorski - Sliven*” (Хараламбов 1988: 19). The modernization of production is carried out through the introduction of motor single-cylinder sock machines and other related equipment. The knitting industry is developing rapidly and is becoming a sustainable significant segment of the city’s industrial structure.

For locals, the creation and growth of the textile industry is of particular importance. It forms some of the features of the community and determines the degree of its well-being. Therefore, the preservation of the historical memory of the beginning of these processes and phenomena, of the periods of rise and occasions for self-confidence is accepted as a common responsibility. As early as 1903, when the industry was only a few decades old, a special company was established in Sliven, which aims to support the development of the city by analysing the industry and opening an industrial

Intermittent spinning machine (self-factor), made in Germany in 1937.

museum: *“A Company for economic development is founded Inthe city of Sliven. The aim of the Company is to study the economic situation in the city of Sliven to take care of its improvement... The Company will achieve its goals by collecting and researching various data on production and industry in the city... It will take the initiative to set up a local industrial museum, as well as to open an exhibition.”*⁵

The idea of establishing a special place in the hometown of Bulgarian industry, where to study, store and exhibit evidence of our industrial past was realized 80 years later, when a decision was made to establish the Museum of Textile Industry.

Discovering, preserving and restoring the preserved evidence of industrial technical textile culture is not an easy task. Due to the rapid qualitative changes in technology, the aging of materials, the lack of replaceable parts, often - large dimensions and many other reasons, the restoration of a production machine to working condition is a long and difficult process, and sometimes - impossible.

For the Museum of the Textile Industry, whose characteristics imply the presentation of scientific, technical and industrial content, the dynamic presentation of the heritage is of particular importance. Factory history really comes to life when the machine works again, not to produce, but rather to tell about epochs, cities, people, prejudices,

⁵ Charter of the Company for Economic Raising of the city of Sliven, approved by Order № 433 of May 3, 1903 of the Ministry of Trade and Agriculture 1904. Sliven: “Trud” Company Printing House. Scientific archive of the Museum of the textile industry inv. № 490, 04-3 / 120, transcript from the Regional State Archive fund № 39 Community center (Chitalishte) “Zora” – Sliven.

Hand-made jacquard loom, made in Austria at the end of the 19th century, and a jacquard plate woven in the Sliven textile school in 1883.

aspirations and successes. Then the experience of the heritage is realized through all the senses - the smell of wool and machine oil is felt, the roar of the machines is heard and the work processes are observed in real time.

The pursuit of rapid development and prosperity goes through good education and innovative thinking. Bulgarian professional education emerges and grows along with changes in production. As early as 1883, the first professional courses were organized in the Sliven State Cloth Factory and the training became a decisive factor for the industrial development in the region and the country. The relationship between education and industry is two-way: on the one hand, the development of industry determines the direction and pace of development of education, on the other - the quality and creativity in education set the standards in the industry. An eloquent example of this correlation is the local textile school, which in 1905 was called the “Model Training Textile Factory” ((Колѐва и др. 2013: 36).

Technical monuments as evidence of a relentless process of improvement, progress and progress are directly related to the significant discoveries in human history, which mark the important stages of its development and find a clear regional projection. The permanent exposition of the museum exhibits an interesting exhibit, a monument of technical culture - the only preserved in Bulgaria hand-held jacquard loom, which was produced in Austria in the late nineteenth century. This exhibit demonstrates the invention of the Frenchman Joseph-Marie Jacquard, who in his efforts to weave

figures on fabric created the first working program. This great discovery from the early nineteenth century quickly entered the European textile industry. In 1834, when the industry was still in its infancy on Bulgarian lands, 30,000 modern looms with figural weaving programs were already operating in the world (Думумбова 2017: 279). For the first time in Bulgaria such looms began to be used after 1880 in Sliven, again in the State Cloth Factory, hired by Stock Company “Napredak”. In the fund of the museum is kept a unique small plaque with the inscription “Course in weaving, Sliven, 83”, woven on a jacquard loom by the first students of Bulgarian vocational education. This means that in the first years after the Liberation this modern way of weaving was known in Sliven, moreover - it is the subject of training (Думумбова 2017a: 285).

The school-factory has the responsible task “*to prepare masters - workers in weaving and painting with simultaneous study of both crafts...*”

One of the most necessary measures for the improvement of this establishment, which is so useful for the city and the district, is the order of the finishing department. This finishing department will be like a model district and it will finish not only the school fabrics, but also the private manufacturers, which will help too much both the home and the factory textile industry and thus the student will be given a real practice and thus be able to benefit both oneself and society” (Зламаров 1895: 94-96).

The technical cultural monuments related to the industrial textile heritage of Sliven - from the wooden spindle to the machine with impressive dimensions, are important fragments of the general picture of the processes in the economic and economic development of the region and the country. They contribute to highlighting the typical features and characteristic regional features of these phenomena.

Documentary evidence of the industrial textile heritage in Sliven

The documentary monuments together with the architectural sites and the technical richness build a complete picture of the industrial heritage and its significance for the region. The interest in the past and the awareness of preserving the evidence of the significant facts from it are the reason why the funds and archives still receive surviving documents and photographs concerning the industrial history of Sliven. The repositories of this heritage are different: a significant array of information concerning the registrations, production and assets of textile enterprises is stored in the funds of the State Archives of Sliven; valuable documents for the Government Factory are kept in the National Library; the local community center “Zora” stores information about the Sliven industrialists, who are also prominent public figures and benefactors, and the thematic scope of the Regional Historical Museum and the Museum of the Textile Industry includes this type of movable cultural values. Such

Sample cartel of TAD "Georgi Stefanov Sons" with headquarters in Sofia and a factory in Sliven.

certificates are also kept in personal and family archives.

The industrial textile documentary heritage has its own specifics, as it concerns production processes, equipment and inventions. It includes written valuables and photos, production and trade cartels with fabric samples, patent registrations, technical specifications and passports, technological fabric productions and sample analysis.

The preserved documentary materials testify to the pace of development of the Sliven textile industry, to the processes of renewal and modernization, to the production and assortment, to the periods of decline and growth, to the changes in the organization and management of the industrial units, to the relations between owners and workers, and to the dynamics in the social structure of the community.

At the beginning of the 20th century, Sliven was the fifth largest city in Bulgaria and was successfully developing thanks to its natural resources and the entrepreneurship of its citizens. Its population is slowly increasing, which is largely due to the growing industry: in 1893 the city had 23,210 inhabitants (Иречек 1899: 705); in 1900 – 24,549 inhabitants; in 1910 – 25,142; in 1920 – 28,590; in 1926 – 29,335 (Табаков 2018: 258).

With the expansion of industrial companies, the number of workers employed in them also increases. In 1902, the Sliven textile enterprises employed a total of 496 permanent workers with an average salary of 1.40 Leva (BGN) per day and still

Action and trademark of ATO Andonov & Mihailov with two factories in Sliven.

unresolved relations with the owners.⁶

As in other Bulgarian and European industrial centers, so in Sliven industrial development has a direct impact on the process of class segregation of society and on the development of social relations. In 1892 there were 2124 factory textile workers in the country and another 3350 people worked from home (Илчева: 2). During this period, conscious protests for better working conditions and higher pay began. In 1903 the Sliven textile workers from 6 factories managed to win an 11-hour working day, a 24-hour Sunday rest and a salary increase. This gives confidence for the establishment of a trade union organization of textile workers throughout the country next year (Илчева а: 5). The efforts to regulate the relations between the main participants in the production process give a real result – in 1907 in the factory “Georgi Stefanov Sons” in Sliven the first collective labor agreement in the Bulgarian textile

production was signed. In 1923 “Andonov & Mihailov” established a pension fund to support workers and their families, and in 1936 a workers’ canteen was opened in the “Nedev & Sariivanov” factory.

In 1940 the number of textile workers in the Sliven factories was 3250 and they were a significant factor in the economic and social structure of the community.⁷

Conclusion

The discovery and identification of the textile industrial cultural heritage is the beginning of the process of its conservation, restoration, socialization and presentation. Each object, which contains a unique quality related to industrial history, is a materialized memory of the technical and social systems of previous generations. It

⁶ Exhibition of the Burgas District Governor 1902. Scientific archive of the Museum of the Textile Industry, inv. № 729, 03-6 / 48, copy from Regional State ArchiveF. 386K, inventory 2a, archive unit. 37

⁷ Letter from the Burgas Regional Directorate to the Minister of Interior and Public Health 1940. Scientific archive of the Museum of the Textile Industry inv. № 303, 05-1 / 7.

carries messages of a rational nature, which are important not only as knowledge of past periods, but also important for the near and distant future of the community.

The uniqueness and the authenticity, altogether form the high value of the industrial monuments and determine their significance for the modern local culture. By adding a quality representative function, they become irreplaceable ambassadors of past technical epochs and sweet-spoken narrators of regional history. It is this added value that makes them significant for the modern local cultural industry and economy.

Knowledge and study of the industrial heritage, promotion of its preservation and popularisation, alongside with insurance of wide access of citizens to it, are only part of the measures to outline the common cultural identity of the region and to create an effective cultural resource for economic development.

In this process an important place and a responsible role falls to the museum institution. The museum has the task to stimulate and participate in the discovery, rescue and promotion of industrial monuments. The museum must preserve them as evidence of the social function of both technical and socio-economic phenomena and patterns. It is the responsibility of this institution to create the environment in which the unique quality of the specific object will be most fully demonstrated, and to build the transmission between the object and the user. Knowing well the preliminary expectations of the audience, the museum has the opportunity to influence them, even to change them by offering an unforgettable and unique experience of the heritage.

Literature

Бояджиев, Ангон 2008. *Будна памет за Сливен*. Т. 1. Сливен: Агенция „Компас“.

Вълчев, Александър 1994. Текстилната ни индустрия първа прокара пътя. – *Текстилна промишленост*, (10), 5–9.

Дамянов, Георги, Атанас Червендинев, Мария Червендинева, Свилена Кисъова 1982. *Текстилната промишленост в България – минало, настояще, бъдеще*. София: Държавно издателство „Техника“.

Дечева, Деница 2015. *Реставрация, реконструкция и адаптация на текстилна фабрика „Недев & Саръиванов“ (проект – проект №30)*. – *Конкурс за сгради*, <http://2015.thecityacademyawards.bg/?project=деница.дечева.уасг.софия>

Димитрова, Тони 2017. Жакардовото тъкане в колекциите на Музея на текстилната индустрия. – Цекова, Екатерина, Светозара Карарагева, Любов Филипова, Люба Дашовска, Едит Павлова (съст.). *Годишник на Националния политехнически музей – София*, 19, 277–288.

Димитрова, Тони 2018. Текстилна фабрика Недев & Саръиванов в Сливен – разказ за миналото и бъдещето. – Цекова, Екатерина, Светозара Карарагева, Едит Павлова (съст.). *Годишник на Националния политехнически музей – София*, 20, 157–166.

Златанов, Здравко 1984. *150 години сливенска текстилна промишленост.* София: „Профиздат“.

Илиева, Галя. *Революционни борби на сливенските текстилни работници.* Научен архив на Музей на текстилната индустрия, инв. № 210, 03-5/7.

Иречек, Константин 1899. *Княжество България.* Пловдив: „Хр. Г. Данов“.

Козаров, Георги 1934. *Добри Желязков Фабрикаджия.* София: Печатница „П. Глушков“.

Колева-Звѣнчарова, Милена 2014. *Документи за фабриката на Добри Желязков в Сливен. Към историята на българската текстилна промишленост. – Библиотека. Списание за библиотечни и информационни науки, книгознание и литературна история, XXI (LX) (6), 21-31.*

Колева, Юлия, Тони Димитрова, Елена Павлова 2013. *130 години училище по текстил „Добри Желязков“ Сливен.* Сливен: ИК „Жажда“.

Мишайков, Димитър 1904. *Очерк на фабричната вълнена индустрия в България. – Списание на Българското икономическо дружество, 478-488.*

Табаков, Симеон 2018. *Опит за история на град Сливен. Т. 3.* София: ИК „БАРАКА“.

Тодоров, Николаї 1972. *Балканският град XV-XIX в. – социално икономическо и демографско развитие.* София: „Наука и изкуство“.

Хараламбов, Хараламби 1988. *История на плетачно-чорапното производство в Сливен 1888 – 1988 г.* София: „Профиздат“.

Кирилова, Ралица 2015. *Валоризация на индустриалното наследство: практики и предизвикателства. – В: Христова, Евелина (съст.). Сборник с доклади от XVI лятна школа по Пъблик Рилейшънс „Комуникация и култура“, 5–6.07.2014, http://ebox.nbu.bg/ssc15/view_lesson.php?id=18 (13.07.2020).*

Михайлов, Йордан (Бродар) 1893. *Фабриците за сукна в Сливен, http://www.sportnabiblioteka.bg/images/download/Svetlina/3_4.pdf (22.12.2020)*

Toni Dimitrova

National Polytechnic Museum – Museum of the Textile Industry, Sliven

Stoil voyvoda square, No 3

Sliven 8800, Bulgaria

textilemuseum@abv.bg

INTERPRETING HERITAGE – TEACHING BOOKS AND MUSEUM POLICIES

Silviya Trifonova-Kostadinova

Abstract: *The text analyzes Teaching books as a necessary tool for understanding and using heritage in communication with children and adolescents. They bring to the fore key moments from the development of local communities and create preconditions for the formation of local identity in adolescents. The aids provoke the creative and mental potential of the teenagers, help for the correct orientation of the participants in the world around them on the basis of their communication with heritage. They reflect the museum's policy in the search, preservation and promotion of cultural heritage. Everyday work with teenagers contributes to the diversity of the museum narrative, complements it with content, makes it flexible, dynamic and relevant today.*

Keywords: *museum pedagogy, museum stories, teaching aids in the museum, building a local identity, development of adolescents*

Diversity of museum interpretations enables better understanding, easier access and creative ways of sharing heritage. All that can serve as a ground to create comprehensive models of communication between the institution and the cultural product users. Interpretation is a possible approach when establishing a contact, initiating a dialogue and building museum messages of multiple aspects that will be equally useful to the audience when decoding symbols and meanings in the exhibition spaces on the one hand, and to the museum to establish a successful collaboration with its audiences on the other hand. Interpretation “is no longer a vehicle to transmit information; it provokes the audience to take part in the communication process and is an integral part of the whole experience” (Pirgova 2020: 346). Audience participation changes the museum environment, transforms the exhibition rooms and modifies the information signs by formulating a number of meanings to the same contents; that process is shaped by the social milieu, the life experience and the knowledge, skills and perceptions of the museum audience. All that gives variety, polyphony, distinctiveness and uniqueness to the places of memory. Interpretation is a process and a final result, a process of consideration, generation of ideas and messages, making products such as exhibition texts, exhibitions, advertising materials and aids serving as a mediator between the institution and its visitors. The combination of all of them constructs the general museum policy related to cultural heritage identification, preservation and promotion.

Teaching books in museum classes offer a different perspective to the museum storytelling because they highlight key local community development moments, thus creating conditions for the young people to develop a feeling of local identity. The present text tells about the experience of Rouse Regional Museum of History in designing and using teaching books in support to the implementation of museum policies.

The name of the educational program of the Rouse museum is *Rouse Studies*, with a focus on the local cultural and natural heritage, and it aims at learning, promoting and sharing it.

The program was launched in the second term of the school year 2008/2009 after the initiative of the political party of VMRO and the Rousse museum. The school subject was approved by the Regional Department of Education (the then Regional Inspectorate of Education), and was introduced in 16 schools. Their students took *Rousse Studies* as a voluntary optional course. It started with four themes that were designed for the museum setting. ‘Museums, Objects, Collections. Glimpses to the Past’ – an informative game describing three objects used in people’s day-to-day life in the past; ‘The Museum: a Treasure House, a Story, and a Media. Glimpses to Today’, with the creative task of using objects to build a story. The schools where the course in *Rousse Studies* was offered based their work on preset modules, and the hands-on tasks, games and workshops consolidated and widened the knowledge. The first lesson of the (then) new educational program in the museum was with students of the Friedrich Schiller Secondary German Language School, who worked on the topic related to museum objects and collections.” This is a challenge for the museum, as it has to turn its face to real life in order to be competitive on the entertainment market so that it can shape its new visitors. It seems at first sight that the course in *Rousse Studies* happened because the people wanted it. In fact, it is based on the long experience of the Rousse museum that has been implementing educational projects and has been systematically training professionals in this field for decades” (Nenov 2010: 99).

To create an educational program and make it happen in the museum environment suggests the availability of well-trained professionals, for whom it is equally important to have expertise in the history and culture of Rousse and its region on the one hand, and in the specifics of museum work and education on the other hand. There comes the need to have a museum educator. “In a perfect world, each museum should have at hand a professional trained in museum education, who is well informed about the museum and its collections, capable of helping people to use them and learn from them. For certain museums, this position and its good functioning is a supreme priority” (Mishkova 2015: 219). Since 2018, the occupation of a museum educator has been in the National Classification of Occupations and Positions, which is a “sign that the activity of the museum worker responsible for educational programs has become a recognized profession” (Petev 2019: 224).

According to Dr. Iglia Mishkova, museum education in its capacity of a specific scientific field creates a set of methodology tools that can reveal the educational perspective to the different types of museum operations, thus leading every museum to a higher status (Mishkova 2015: 221). Museum education was included in some higher school programs. Numerous articles covered the work of museum educators. “The subject of museum education is the contents, methods and forms of educational influence on the museum audience and the effect of that influence on creating museum culture” (Tsekova 2007: 63). *Handbook on the Work of Museum Professionals with Their Audiences* was published in 2018. It describes good practices and instructions on how to work with audiences (Petev 2019). The work of museum educators with the audiences and the characteristics of different activities require special teaching books in support to the museum education sessions. The need to have educational books appeared. The Rousse museum has a diverse pool of publications on

"Let's find the treasure" - an educational game. © RRMH

working with the audience of children. The teaching books on museum education follow the general museum policy related to cultural heritage identification, preservation and promotion. The large number of activities performed by this cultural institution, the careful observation and the detailed analyses of audiences that later became active participants in the museum performance resulted in the creation of those teaching books. We do not mean only questionnaire –based surveys that museums use to measure visitors' interest. They are useful, indeed; nevertheless, they are not necessarily the most adequate and correct way to assess the impact of a certain event on the audience. Questionnaires suggest thinking on the answers, or selection from a multiple choice that does not relate to the original feeling, the experience and the emotion arising from being in the museum environment. Here we can actually note the impact of a certain initiative on the audiences; the units to measure it are the sustainability of a given type of events, the number of visitors, the number of active participants, and the desire of the cultural product users for new “meetings”. In the recent years, the social platforms are showing a strong influence as a way to quickly and easily access information, share comments or build virtual interest-based groups. The comments on a publication or an event are in many aspects indicators of the trend of the museum performance. In many cases, it is the comments that motivate the places of memory for specific actions. We will give as an example a publication of the Rouse Museum in Facebook. It was an announcement about a donation of special hairdressers' chairs for children used in a popular hairdresser's in Rouse in the socialist period. The information reached 24 533 users; it had 4 776 'love', 674 likes, 153 shares (that were further re-shared) and 60 comments ranging from sadness, nostalgia and pleasure to joy. The users applauded the donation and

the fact that it was shown in the museum. An example that demonstrated the impact of the audiences on the museum policies was the announcement in 2019 that an Austrian auction room was making an auction on things that once belonged to Prince Alexander of Battenberg, including a silver tray with gold lines given to him as a gift from the citizens of Rouse when he visited the town. That FB publication reached 10 081 users. It received 1618 'love', 217 people liked it, and 67 people shared it. The people were of different ages; they insisted that the valuable object had to be bought and given to the museum. The government, acting through the Ministry of Culture, participated in the auction and bought some of the objects. They were given to the National Museum of History in Sofia. The Rouse museum made an agreement with NMH for the tray to be exhibited in Rouse in May because of the high level of interest of the local community. The examples above reveal the close relations and the good communication between the museum institution and the cultural product users, which is a key factor in the process of the audience decoding the messages and meanings suggested by the exhibition environment. At the same time, successful implementation of different interpretation models and better communication are ensured. Furthermore, those examples illustrate the mutual influence between the museum and its audiences when a constructive dialogue is in progress. The hairdresser chairs and Prince Alexander Battenberg's silver tray are certainly not occasional examples; they are part of a long and consistent collaboration between the cultural institution and its "friends", in which the first one educates and motivates the audiences to participate in the curators' activities through shared involvement and experiences; the audiences, in turn, even though unintentionally in most of the cases, contribute to the opening (democratization) of the museum spaces so that they turn into a flexible structure meeting the expectations of its audiences.

There are numerous examples in that aspect. The museum in Rouse organizes many events, some of which have become sustainable, such as the Museum Night, the Museum Night for Children, Summer in the Museum, Cultural Heritage and Archaeology Vocational Workshop, and Bats Night. They have been organized more than ten times already, and are closely linked to the topics that build the cultural landscape of the city and its region. Their long existence and the fact that the audiences look forward to them can add them to the category of success stories. Their fundament is the experiences, the emotions, the closeness to the local heritage, as all that encourages interest and eagerness for more knowledge about the local history, the cultural habits, the long-lasting traditions, local routines and peculiarities. All those elements of the museum's cultural policy are reflected on the pages of the teaching books for adolescents that the museum has put together and actively uses. They cover many things: the Middle Ages, the Roman Danube Limes, the Modernity, Nature, diversity preservation and environment protection.

The teaching books for the museum education classes are a tool to educate audiences, with which the cultural institution sets the general work parameters while the visitors develop the contents in accordance with their social and professional experience, cultural preferences, concepts for life, and competences. These teaching books are a possible vehicle of dialogue between professionals and audiences.

Archaeological excavations – an educational program. © RRMH.

The teaching books of the Rousse museum have been designed by museum educators in collaboration with museum curators with expertise in various fields of the science of history. This is a detail that should be highlighted, because the leading role belongs to professionals in working with children, not to research workers. Although this approach to creating museum contents for adolescents is not quite popular in Bulgaria yet, it is very constructive because of the natural way complicated scientific issues are adapted to the age-specific perceptions of the participants. The museum educators manage to digest the information, to “translate” it to the language the students will understand, and to use the terminology in a manner that is not a burden to the target group; just the opposite, it provokes their curiosity and interest. The daily communication of the museum educators with the young people makes them very sensitive as to how the group learns, analyzes, interprets and makes conclusions and statements on the basis of the given information – something that would be rather difficult for the museum curators, as their expertise is limited to their own field. The fruit of the joint efforts, however, is a quality educational product inspired by the museum environment and used solely and only in it.

The teaching books are in full colour, with many images, maps, diagrams that visualize people, processes and phenomena specific to different periods. Their clear and simple structure enables independent work in the exhibition spaces. The books encourage work with the exhibition texts in the rooms, and are therefore sufficiently informative both for the performance of specific tasks and for learning new information. They fall in several groups related to the purpose of their creation:

Methodological – their main target group are adults. The books set basic guidelines,

parameters and situations related to work with adolescents (*Discover Rousse*);

For exhibition themes – the books are focused on specific work themes, and outline activities that either happen in a certain exhibition, or present an exhibition (*Ecomuseum Teaching Book, Along the Roman Danube Limes*);

Thematic books for different activities; they cover specific aspects of the museum work (*Objects Speak* game book, *In the Clothes of History* journal). This group includes combined teaching books with a number of themes developed in them; they cover several museum exhibitions showing identical or similar activities (*Archaeological Notebook*) and include information sheets and maps.

The first teaching book of the museum in Rousse was born by the need to outline methodological instructions for the *Discover Rousse* museum education classes. The target audience of that book are museum professionals working with school groups. Nevertheless, the visual material – texts and photographs – is equally suitable for school students as well. It covers key themes of the urban space development, starting from prehistory, going through the Roman times, the Middle Ages, Modernity, the Ottoman rule and ending with the modern development of Rousse. The texts are chronological, but at the same time they follow the main aspects of the story of Rousse. There are a number of leading topics: On the Road; The Name of the City; Architecture; the Lom River Valley; Children and Schools. The highlights are shown on the front cover, and that helps the reader to understand the nature of the book as soon as the book is seen.

It is in full colour, with brief informative texts. The visual material counts on images of objects of the museum collections: old photographs and postcards, pieces of maps and drawings, photos of souvenirs, publications in periodicals, photos of museum objects, and modern photos. A memory or a story of an intriguing unpopular fact is added to each theme, and that makes its contents better understandable, brighter and vivid. The shared personal stories related to the scientific texts bring the reader closer to the time of the story, the information becomes much clearer understandable, and at the same time the scientific description is seen from the perspective of someone's personal story.

The topic of travelling gets unfolded in several periods: the ancient Romans travelled and built their fortresses along the Danube; the citizens of the old Rousse travelled to different places around Europe in Modernity, the peasants travel to work in the town, the visitors of Rousse travel... People travel in their “free time” – a category that became part of the urban life in the late 19th and the early 20th century. Moving, settling, developing new spaces are processes that have been going on for millennia; when they initially started, it was a matter of surviving, and later the purposes were transformed to ruling and knowing more, self-development and contact with foreign cultures. The image of the River Danube and the ships on it are everywhere on the pages of the book – from the time when the Roman soldiers with their ships settled in the area that we now call Sexaginta Prista to the Austrian steamships on which the citizens of Rousse went to foreign countries in Europe to learn new models of living and behaviour. The storyline of the first railway road runs across most of the stories in the book.

Archaeological excavations – an educational program. © RRMH.

The theme of the Lom River Valley spans from the time of prehistoric people, who settled on the land that is now in Rousse Region, to the caves and the sacred places, the treasures, the archaeological conservation site of Cherven, the border of the Roman Empire. The Ottoman Roustchouk covers the Russo-Turkish wars, the liberation of the town, the Danube Province, the revolutionary committees and the heritage in the region from the Ottoman period. The architecture is an iconic storyline for Rousse because it was a vehicle for new modern developments to start in Bulgaria, and it has today a distinctive presence in the city. It was the first Bulgarian place where the streets got names and the houses got numbered; the buildings have architectural elements imported from Austria, and that is the reason for Rousse to be often related to Vienna.

The teaching book gives valuable guidelines on the working approaches in the museum education classes because it outlines key phases and stories concerning the development of the town. It embraces the whole variety of themes and topoi building the character of Rousse till the late 20th century. The different manifestations of the heritage that build the cultural character of the town and form the identity of its citizens are described in outlines. Here one can find stories about the Ottoman Roustchouk and the Danube Province, which was an attempt at reforming the state on the basis of the European model; the period of Midhat Pasha as Province Governor and the big transformation that he started; the Ottoman heritage. Other themes that are included are about the revolutionary committees, the liberation of Rousse, the period of the Principality, and the European look of Rousse. Some sights that have become iconic in the past or the present times of Rousse – such as the Glazed Kiosk and the Bridge of Friendship - are also included. The theme of the first environmental protests

in the 1980s and 1990s is in the book as well.

Discover Rousse sets the key parameters of the exhibition activity it has been performing for many years. Many of the highlighted themes have been used for exhibitions: ‘Child and Childhood’, ‘Rousse’s Citizens Travelling’, ‘The World of Women’... Another part of the teaching book is focused on Nature’s richness. The idea of its author was to make it a brief book of the history of Rousse.

The archaeological heritage is widely covered in the museum educational program. A project that was performed in 2011 was ‘The Bishop’s Headquarters in the Late Middle Ages: Archaeology, Education and Tourism’ under the program for archaeological sites preservation, conservation and museum development of the American Research Centre in Sofia and Chicago Field Museum. Its goal was to widen the access to culture. “The specific topics are focused on the modern processes running in museology, thereby widening the anthropological dimensions of archaeology.”¹ The project activities were restoration and conservation of the 15th-16th century Bishop’s Centre, conservation of movable cultural assets unearthed in the Bishop’s Centre, a publication of a guidebook on the Roussenski Lom River Valley, and an educational module.

The Archaeological Notebook is a printed product that dwells on one of the numerous aspects of museum work: research work and especially the part related to field research. The teaching book has a simple, clear and easy to understand structure built around several themes within a common concept. The texts are short, easy to grasp, supported by a lot of visual material (photographs, illustrations, diagrams) on the new facts and terminology with which the students are not familiar. The educational tasks encourage participation and opportunities to use newly learned knowledge and terminology. They achieve several key goals: the school students are provoked to learn more about the museum spaces and to have their hands-on experience with the artefacts and the stories they carry on the one hand; they learn about the specifics of the science of archaeology and the work of the archaeologists on the other hand, and are able to build a comprehensive system of information about the cultural heritage of Rousse region from the period of the Roman presence and the Middle Ages. “My colleagues the archaeologists and I were focused on some specific uses of the archaeological heritage. Archaeology in Bulgaria is often in the eye of the mass media, and there is a high interest in this science here. Therefore, we used archaeology as an instrument to launch museum education and attract new audiences” (interview with N. Nenov, June 2020).

Rousse Regional Museum of History has a number of museum sites: the archaeological conservation site of the Mediaeval Town of Cherven, the archaeological conservation site of Ivanovo Rock Churches, which is on the UNESCO List of World Heritage, and the Roman Fortress of Sexaginta Prista. Because of the key significance of those three sites in clarifying and understanding the Roman presence along the Danube and the mediaeval development of the region, they are on the pages of the *Archaeological Notebook*.

Information about the archaeologists and their research work is the focus of one of the

¹ This quotation is from the project application form of Rousse Regional Museum of History.

educational modules in *Rousse Studies*. In the museum room for children, the school students make their first archaeological excavations under the guidance of museum educators. Field research is a highlight in the Museum Night for Children; it has become traditional in the museum in Rousse. In the special sand field in the museum the children, supervised by archaeologists, tools in hand, play the role of researchers and excavate the first finds in their lives (earthenware and metal objects found at real archaeological excavations, and purposefully hidden in the sand prior to the game). Guided by the curators of the Archaeology Department, the children register and date the unearthed objects and try to guess their purpose of use. “Discovery-based learning counts on children’s natural curiosity. There are different approaches to trigger their interest: searching, looking around, observing, touching, and analysing in order to discover the research approach potentials” (Petev 2019: 205). The “excavations” have turned out to be one of the sustainable (used for more a decade already) and certainly highly successful models of communication with the children on the one hand, and learning lasting knowledge in a certain field (archaeology in this case) on the other hand.

The Archaeological Notebook has 24 pages with curious facts related to the history and culture of the Roman Empire and the mediaeval Bulgarian state. “The purpose of the didactic tasks in it, organised like a journey across time and eras, is to provide general information on the character and the methods of the science of archaeology that is free of the academic phraseology limitations” (D. Dragoev, interview, June 2020).

A key character in the notebook is the Roman soldier Marcus Ulpius Victor, whose name became known from a sacrificial stone altar unearthed in Apollo’s temple in the Roman fortress of Sexaginta Prista. Marcus Ulpius guides the students across different periods and gives them instructions related to the tasks they have to perform. In fact, this is the ‘first person story’ method that has become very popular in the European practices. “Considering the style, the curators use the first person singular narratives for amateurs and children visiting the museum”, says Radostina Sharenkova in her article ‘First Person Singular Narratives: Use in the Museum’ (Sharenkova 2012: 305). That makes scientific statements more accessible and easier to understand for the broad audience. “The first person singular narration is a method to achieve identification between the visitor’s personal experience and the story in the exhibition context. It is usually used in fiction books and in the film industry; in the recent years, however, it has a growing popularity in the museum exhibition narrations.” (Sharenkova-Toshkova, Mishkova 2011: 102).

The Archaeological Notebook makes references to “the greatest architectural achievements in the Roman Empire and the Mediaeval Bulgarian State; it shows intriguing moments of the development of the Latin alphabet and the mediaeval Bulgarian alphabet, the way numbers and years are written in different graphic systems” (D. Dragoev, interview June 2020). The information texts are given under the ‘Did You Know...’ headings. From the notebook pages the children learn how to read Roman numbers and years. They also learn about Roman deities, and can relate them to exhibition objects. In the museum education classes, the children make masks of Roman gods and learn to identify their Roman equivalents. A substantial part of the notebook is dedicated to numismatics: types of coins, their value and

Atelier "Middle Ages". © RRMH.

the rulers under whom they were minted. The archaeological teaching book instructs the children how to read coins. That information is the theme of a workshop the facilitators of which are professionals – a numismatist and a museum educator. The workshop is called ‘Reading Roman Coins’. The participants use the information they have learned to read ancient coins found during the excavations at Sexaginta Prista, and follow the notebook instructions. In the Scholars Night in the Museum in September 2019, adult visitors also took part in the coin reading workshop, as they were tempted by the opportunity to have hands-on experience with the Roman heritage on the one hand, and the chance to see the work of museum professionals on the other hand.

In the ‘Time Detectives’ learning module, the *Archaeological Notebook* clarifies key archaeology-related terminology and facts. “In this segment, counting on numerous illustrations, we clarify specific archaeological situations and their possible interpretations. This part is something like an introduction to the actual ‘fieldwork’ in the museum environment” (D. Dragoev, interview June 2020).

In the Notebook, the section about the mediaeval period covers the mediaeval Bulgarian town of Cherven, which belongs to the exhibitions sites of the Rousse museum. It was one of the major military, administrative, business and cultural centres of the Second Bulgarian Kingdom (12th-14th c.). Cherven is an archaeological site that has a distinguishable contribution to the knowledge about the mediaeval Bulgarian culture. The excavations have unearthed a castle, fortress walls, bastions, two underground water supply tunnels, 16 churches, public administrative buildings, many houses and significant artefacts such as coin hoards, jewels, epigraphic documents, earthenware, ordinary objects, craftsmen’s tools, weapons, etc. The

"Let's dress in history" - an educational game. © RRMH.

Archaeological Notebook provides information concerning the location, significance and importance of the fortress throughout the period when it functioned. The readers of the teaching book can learn a lot about the numerous rock monasteries along the Roussenski Lom River, and particularly about the Ivanovo Rock Churches that are on the UNESCO list of cultural heritage.

In the *Archaeological Notebook*, the participants make a field journal in which they take down details regarding the site under excavations and the unearthed structures. The children describe a find, give it a reference number and stratify it, i.e. mark it on the archaeological grid. The idea is to clarify as much as possible of the studied site type and character. The archaeologists-to-be make drawings on graph paper and fill in a field inventory book, thus being able to see more details of the

researchers' work. Moreover, they learn the skill of creating brief, accurate and clear object descriptions, taking dimensions, drawing images and working with objects. "The teaching and methodological books created under the project highlight the strategic role archaeology plays in the process of valorising the heritage and in building respect to differences." (N. Nenov, interview June 2020)

The *Book of Fortresses* was written and published under the *Late Middle Ages Bishop's Residence* project. It has the character of a teaching book making references to the heritage from the Middle Ages. The unusual size and the artistic cartoon-like illustrations of the *Book of Fortresses* drives its readers into the world of the mediaeval people, with their daily routines, cultural and religious practices and their concepts on the world around. This teaching book presents the way mediaeval towns were organized: the construction style of the fortress walls and the buildings, their use, management and inhabitants. There is a focus on the defence and the weapons in that span of time. The fundament of the narrative again is the Mediaeval Cherven. The attractive manner of giving information about the Middle Ages grasps children's attention, triggers their curiosity and adapts the intricate research subject to the age-specific perceptions of the participants. The participants in the *Cultural*

Heritage and Archaeology vocational workshop of the Rousse museum² make special visits to the conservation site where they get hands-on knowledge after the activities in the museum.

The use of the museum site as an educational tool, however, is certainly not limited to school children and targeted groups. A success story of an attractive museum approach is the annual *Mediaeval Camp on Cherven* festival organised in spring time by Chigot Association and the museum. The historical re-enactments “animate” the fortress; they re-enact key moments of the time of the Second Bulgarian Kingdom – a period of great kings and emperors, high culture and illiterate ignorance, religious disputes and epic wars with Byzantines, crusaders and pagans. Trustworthy reconstructions of mediaeval Bulgarian costumes, decorations, weapons and ordinary objects add details the narrative about Mediaeval Bulgaria and the life in it – a story about kings and their heroic battles, and also a story about common people, their daily life, their holidays, work, entertainments, their crafts and trade. At the latest festival in 2019, a mediaeval pub called The Roving Barrel was opened; it offered demonstration dishes based on authentic cooking recipes, and mead – the emblematic beverage of that period.

The *Late Middle Ages Bishop’s Residence* project beyond any doubt supports and widens the development of educational activities, as it creates, on the one hand, new methods of work with young people, while, on the other hand, it leads to better communication between the museum, the curators and the visitors. The *Archaeological Notebook* and the *Book of Fortresses* visualise the modern museum policies of involving the audiences in the museum activities, create new interpretation patterns of familiar narration motifs and activate the debate on the local cultural heritage from the Middle Ages and Ancient Rome.

The regional Roman heritage narrative unfolds in details in the exhibition rooms of the Museum of History. In the first century, the territories of today’s Bulgaria became part of the Roman Empire. The provinces of Upper Moesia and Lower Moesia were formed. In the Roman period, the Danube was a natural northern frontier of the Empire. It was called Limes Romanus. The so-called Danubian Road was built along the river to connect the numerous fortresses that guarded the border. Military units of differing numbers of people were located in them. Sexaginta Prista, which was part of the Danube Limes and is one of the sites of Rousse Regional Museum of History, has a key role in understanding that period. The literal translation of the name means ‘sixty ships’. The castle got its name in the late first century, when a Roman legion was transferred across the Danube on 60 ships of the ‘pristis’ type. The first epigraphic and written sources about Sexaginta Prista known to historians are from the 2nd century. The archaeological excavations have unearthed segments of several buildings, a temple of Apollo and the Principia - the military headquarters³. The significance of Sexaginta Prista and the Roman heritage for the region can be seen in the fact that the XXII Limes Congress in 2012 was organised in Rousse. The participants were

² Cultural Heritage and Archaeology is a vocational workshop project of the Rousse museum, the participants in which are 9 to 12 grade students with excellent school achievements in history.

³ www.museumruse.com, visited on 17.02.2021

over 400 researchers and experts from 15 countries on several continents, doing research in archaeology and especially in the former Roman provinces, their culture and the opportunities to create tourism promoting itineraries. Remains of fortress walls and numerous artefacts exhibited in the museum are shown on the pages of a guidebook, *Along the Danube Limes*. That teaching book unfolds the story about setting up Moesia Province, the main legions, their banners and fortresses. A line of educational tasks gives information on the Roman fortresses and military units; the students have the opportunity to compare and associate objects and facts, to make analyses and build hypotheses on the basis of the facts they have learned. The teaching book is rich in explanatory texts, photographs of artefacts from the museum collections, maps and diagrams. It helps the visitor to learn about the museum environment and feel welcome (the book has a plan showing the rooms where the objects from Sexaginta Prista are displayed), and makes the communication with the Roman heritage easier.

Apart from the thematic rooms of the Museum of History, the museum educators also use the space of the Sexaginta Prista fortress to perform some of the educational tasks given in the guidebook. Interactive screens with questions concerning the fortress and its inhabitants encourage the children in their learning process by provoking their curiosity and logical thinking. Visitors have the opportunity to act as legionaries right among the remains of the castle by using adapted sets that visualise the Roman armament – shields, armours, chain mails, helmets, swords, etc. That helps the participants to experience the character of the place and the spirit of the period. The traditional Roman Market is traditionally organised at Sexaginta Prista in September. Amid the authentic remains of the fortress one can see street artists, local storytellers, entertainments, animations, reconstructions of authentic Roman crafts such as minting coins, pottery, knitting, decorations, drawing on glass and making things of natural materials. The tents of local farmers offer a rich variety of dairy and bee products, juice, wines. The visitors can sample ordinary dishes and drinks from the Roman period, with specific products such as fish, olives, lentils, oatmeal, wine. Clothes and hairstyles of that period add to the brightness of the attractive re-enactments. The First Italian Legion reenactors demonstrate to the visitors armoury and marshal skills from the period of the Roman presence on our territory. The rich cultural heritage is shown in the documentary film *A Journey on the Roman Limes*.

The ancient Roman province history and the direct link to the museum artefacts and stories find their new interpretations. Cultural and tourist itineraries are created. Sexaginta Prista has become part of a promotion project for the Roman Emperors and Danube Wine Route (SDITOROMAN) with participants from Bulgaria, Serbia, Croatia, Netherlands, Germany, Romania and Hungary. The project has become “a catalyst for transformation of the approaches to sharing the heritage in the region” (Nenov 2019: 259). Artefacts and sites from Roman times in Bulgaria and Romania (Cherven, Abritus, Nove, Dimum, Sexaginta Prista, Durostorum, Yatrus and Trimammium, Tropaeum Traiani, Sacidava, Callatis, Istria, Tomi, Ulmetum, Carsium, Capidava) become ‘alive’ in 3D models demonstrated in the museums in Rousse and Constanta through the ARCHIVE project (Interactive Visualisation

"Let's dress in history" - an educational game. © RRMH.

of the Ancient Roman Cultural Heritage in the Bulgaria-Romania Cross-border Region), implemented by Rousse University in partnership with the Museum under a cross-border collaboration program. In his article 'The Roman Emperors and Danube Wine Route – the Quest for Local Heritage' Prof. Nikolay Nenov writes on the need to create similar scale models, and the physical touching will enable the museum to expand the experience and build a different type of sensitivity that will become part of the common (digital) dimensions of heritage. "The exhibition that includes 3D models of artefacts from fortresses on the Danube, the Roman fortress of Sexaginta Prista will enable the visitors to widen their idea about the Roman Danube Limes, as the large number of artefacts as well as their high value attribute a key role to the place when it comes to understanding the world of the Roman frontier on the Danube" (Nenov: 269).

The research activity of the museum is the fundament to create a line of information sheets regarding the museum education classes. The teaching materials are part of the project called *In the Clothes of History – Education in Culture* performed by Rousse Museum in 2019, with the support of the Ministry of Culture. The idea was to outline the character of Rousse and its region through the different periods of its history, and make the interpretation more encompassing. The narrative covers Prehistory, the Roman rule, the Middle Ages when the identity of the Roussenski Lom River Valley was shaped, and the manifestations of Modernity. The project concept includes four thematic workshops to visualise common people's life in the mentioned periods. The interactive work in the museum environment helps the participants to build lasting knowledge on the covered topics, and also to build basic skills

in deducing information based on available details. The method counts on systemising and organising tested successful training approaches in thematic units. As a support, there are reproductions of costumes typical for each of the periods; the participants put them on to create the feeling of authenticity, trustworthiness and a special attractiveness.

The information sheets have several special features that are very useful for the processes of information perception, reproduction and analyses. The teaching materials help the students to get oriented in the museum spaces. Every piece of teaching material is related to a thematic room in the museum and follows a chronological line: Prehistory for the Prehistory room, Middle Ages for the Cherven room and the Ivanovo room, Antiquity for the Yatrus room and Sexaginta Prista room, and Modernity for the Urban Lifestyle Museum. That helps the visitors to better understand the structure, the exhibition rooms and the time sequence of the periods they study about. The combination of all those elements creates an idea of the general concept of making the museum, forming its mission and the story it relates. Each information sheet copies the exhibition room layout for which it is made, and follows its micro-chronology. That is very important for the understanding of the sequence and the logic behind the themes and highlights seen in the showcases, and makes remembering and learning easier. All information sheets are similar in structure. Their systematic comparison leads the participants to correct suggestions and conclusions. The teaching materials under the project *In the Clothes of History – Education in Culture* highlight the key micro-themes and topoi for each period; for example ‘Towns and Crafts’, ‘Religion’, ‘Fortresses’, ‘Places and People’, ‘Gods and Heroes’, Rouse Tell, Ivanovo Rock Churches and so on. Focusing on a particular element around which the individual stories are structured gives an opportunity for that element to serve as the core around which the children ‘accumulate’ a certain amount of knowledge that gets enlarged in the progress of the teaching session. This approach leads to a better cognitive process organization and sets the direction to which the interpretation of specific cases should go.

A series of interesting questions encourage the participants to observe details, reproduce texts, solve logical tasks, find objects in an exhibition, answer questions or create earthenware pot replicas. In the focus of each teaching material is an artefact, either as a separate object used in the day-to-day life of people in earlier times, or as an object giving its share of information that builds the story about a certain period. The participants in the groups handle real objects when performing their tasks; they describe them, date them and relate them to the corresponding type of work. The information sheets cover key objects and specific characteristics of each of the four periods.

The information sheet on Prehistory is used by the children in the Prehistory room of the museum. In its centre is Rouse Tell. The exhibition space shows a village plan and scale models of houses, with their interior and exterior. The students’ task is to write a text about the life in the Stone-copper Age, using suggested terms, and to furnish a Prehistory house. The artefacts in the showcases are shown in pictures on the teaching book pages: flint axes, weights, deer horn hoes, sickles, bone hammers, hammer axes, battle balls, and visualise the typical crafts of the Prehistory people. The Prehistory house plan in the information

sheet should be filled in with typical objects that the participants have learned about in their classes with the museum educator. The story of one of the central characters in the Prehistory room – Ernestina – is included in the teaching materials as an illustration of the daily routine of the people in that period and the changes coming into their lifestyle. The skeleton of a girl from the second half of the fifth millennium BC that was found in 2010 by Dr. Dimitar Chernakov, an archaeologist from Rousse; it was displayed in the Prehistory room and was named Ernestina. The sign on the showcase of the dislocated burial (in the foetal position) reads Ernestina's last words that give details of the life of her tribe. The girl's story is in fact a modern approach in museology aiming at bridging the gap between the visitors and the scientific components of the exhibition story. That story makes it much easier to understand the complicated and little known theoretical explanations, and brings the audience closer to the complete context of the museum narrative. One of the tasks given in the information sheet asks the students to finish the drawing of an earthenware object – a funnel found by the village of Shtraklevo close to Rousse, dated to 4800-4700 BC. That object visualises a Prehistory craft product. Drawing the outlines and the correct reproduction of the ornaments is important because it is in fact practicing a process that is already familiar from the hands-on section of the teaching session in which the children put together clay pieces to make a replica of the same object. That way, similar tasks are repeated in the group independently, which helps to consolidate the new knowledge in different ways.

The information sheet on the mediaeval heritage is the starting point for the construction of the whole story about the Roussenski Lom River Valley back in time, for the representation of the cultural growth, development and prosperity of the places in the region and for the shaping of the character of the local communities. The unearthed artefacts are an evidence of the rich world of the mediaeval people, now transferred in the museum rooms and living a new life in the Cherven room. The classes held there take the participants back to the Middle Ages: they learn crafts, put together jigsaw puzzles, weave on looms, change in time-relevant costumes of powerful landlords and their pretty wives. The task to put together earthenware pots as replicas of ancient objects that can be seen in the showcases in the Cherven room continues on the teaching book pages: the drawing of a plate – an iconic object for that period – should be finished. The children use maps of Cherven to learn about the mediaeval town planning and to find some of the town elements on it. Plans of monastery centres and images of authentic frescos from museum sites help the participants to learn about the cultural and religious life in the Second Bulgarian Kingdom. The soldiers' weaponry is on display in one of the showcases in the same room. The task of the students is to describe the weapons. A task related to finding objects in the showcases, such as a candle stand, a baby rattle, a goldsmith's hammer, or an icon, stirs the participants' spirit of discoverers, strengthens the learning process and helps them to get a clearer and better understanding of the exhibition. The participants are expected to write their names in the information sheet in the Glagolitic script, just like the mediaeval monks when copying on hand liturgical books. The information sheet on Antiquity unfolds the theme of the ancient Romans on the territory of today's Bulgaria. The sessions are in Sexaginta Prista display room and Yatrus

display room in the museum. Stepping on the structure of the teaching materials of that type, the students work with the exhibition texts; they use parts of them to perform special tasks. Furthermore, they put together earthenware pieces to make a plate and then finish its decoration. A special approach used on the Antiquity pages is the characters' presentation in the first person. In one of the tasks, Hercules gives a description of his characteristic features and invites the young people to try to find his image among the museum objects. The first person story makes the character truthful, the story sounds trustworthy, and at the same time it diminishes the time gap between people and events on the one hand and modern users on the other hand. This type of museum narration helps the participants to get closer to the period, and reproduces already existing cognitive and logical elements related to the particular case. The Thracian Horseman describes his characteristic features, and at the same time specifies what makes him different from two other similar characters: the Madara Rider, and St. George. That way, the 'comparison' model generates and highlights details of the personal pool of information the participant has, and encourages the search for more information for the purposes of the task and for the references it makes. The tasks on the Antiquity working sheet use specific terms, names of people and topoi of the period in question: Marcus Aurelius, Emperor Domitian, Hercules, Sexaginta Prista, or the Golden Age of Rome, and that way information that the group already has gets activated. Solving

tasks using Roman figures is an unusual method to trigger the students' cognitive process. This line, however, has already been developed in the *Archaeological Notebook*, and the museum professionals believe that it works well with school students. One of the tasks asks the children to say the amount of a Roman soldier's salary in denarii. That makes a reference to the exhibition spaces where the theme is included in an interactive game through which museum visitors can find out the amount of legionaries' salaries.

The tasks set in the information sheet on Modernity are performed in the thematic exhibition of the Urban Lifestyle Museum (Calliope's House); the period is the late 19th and the early 20th century. That was the period when numerous novelties coming into the country changed the lifestyle of urban residents. The changes affected the architecture, the clothes and the social manners. Those changes transformed the lifestyle of each household as far as food and eating, holidays and the normal living routine. Industrialisation made people's lives easier. Urban population grew in numbers, and many of the citizens worked in factories. Their workday was regulated, and they had time to work and time to rest. The new category of time that appeared – free time – resulted in new activities for those living in towns: walks, picnics, opera and theatre performances, time for tea, visits to confectionaries and restaurants, carnivals. Rousse is regarded as the gate through which Europe entered Bulgaria, and it was normal that the manifestations of the modern time would be first noticed and become clearly visible in this place on the Danube. The information sheet on which the participants work highlights some of the key categories typical for that period: free time, home, clothes, technical progress. The young people look for and recognise the new items in modern people's homes: the cinematograph, the ice-cream machine, the butter box, the hat box, or the child's chair; they draw typical pieces of furniture and give descriptions of the new entertainments, marking the group of time-specific terms and the use of new words like carnival, picnic, soiree, ball... Creative tasks ask the children to visualise women and men's clothes in Modernity, and to reproduce town carnival masks and costumes. The children should register in their task sheet the technology progress in the specified period.

In the Modernity workshop the children use a fashion book showing late 19th-early 20th century clothes. The seven original drawings of Ognyan Balkandzhiev, an artist from Rousse, illustrate the clothing fashion in Modernity. The costume drawings show the clothes of different strata of the local community: an urban lady's frock, a Turkish traditional male costume, a Turkish military uniform, a traditional Bulgarian costume of a married woman, a traditional Bulgarian man's costume, an urban everyday man's suit, a male Bulgarian military uniform. The task that the children have to perform is to put together the three pieces of every costume and to describe the people wearing such clothes, and the time and occasion to wear them. Apparently pleasant and amusing, the work actually leads the students to demonstrate the knowledge they already have about Modernity, the specific things of the period, the innovations that urban people had to face, and the effect they had on their daily life. The process is facilitated by the thematic workshop running at the same time: In the Clothes of History – Education in Culture, in which the children can put on clothes typical for the period. Experience becomes a key component of the student's visit to the museum,

"Man and Nature" – an educational program. © RRMH.

and the changing is an act of transformation in which the museum environment shapes its users through the different forms by which heritage is manifested, while the audiences alter the places of memory by their response to the challenges they encounter. This process of mutual influence adapts the places of memory to the users' expectations, making them flexible, dynamic and open. The visitors, in turn, learn to be the active side in structuring and organizing the space in the museum through getting actively involved in the museum project initiatives.

Each information sheet ends with a crossword puzzle highlighting the key terms of the sections on Prehistory, Rome, Middle Ages, and Modernity. That last task in the framework of each workshop is at the same time a summary, a self-evaluation and an act of re-experiencing.

The fundament of the museum education teaching materials is the artefact as an authentic period visualisation tool. The whole museum narrative is structured around it. The object contains key features of a particular time slice. It is the starting point to build skills in information extraction, conclusion drawing and analysing. An artefact enables a fast direct access to heritage, encourages children to have creative association-based thinking, cracking at the same time the traditional concepts of a museum object as something static by including it as an active "participant" in the sessions; the children work with replicas of archaeological

finds, or objects from the Ethnography Department. We can give as an example the game model used in the museum education classes in the Rousse museum; in fact, it works with participants of many age groups. The students get three objects they do not know: a decorated mediaeval earthenware fragment (a dish), a spindle and an iron horseshoe. The task is to learn about the nature and purpose of the object as well as the time it was used, navigated by a sequence of guiding questions. That way the children learn “to explore a museum object and to date it; to draw conclusions, parallels, differences between periods in history and between the lifestyle of people in the past and modern people” (Trifonova 2015: 111).

A story told by an object is a popular approach in large world museums. It draws the visitor close to the past, to history, to heritage, that way turning him/her into an active user of the cultural product. In the end of 2018, Rousse Museum made the exhibition *Objects Tell Stories*, which was designed to construct the history of Rousse in the 20th century by using objects donated by the museum audience. The individual history of each object was impressively personal, and at the same time it revealed specific characteristics of its time and its owner that are hard to see in the Large History context. As a matter of fact, that was the first experimental effort to get audiences involved in the operation of the museum⁴.

An example of the involvement of museum audiences and their active participation in museum initiatives is the project *Objects Tell Stories* that the Rousse museum performed in 2017 with the financial support of the Rousse – the Free Spirit City municipal foundation. Its aim was to construct and visualise the 20th century history of Rousse in an exhibition of donated objects. The objects were collected in the course of five months after a contest that the museum had opened. A special requirement was for each object to have a story of the way it had appeared, of its use or its significance for the people it used to belong to. Most of the objects given to the museum are used in day-to-day life, indeed; yet they have a special emotional significance to the donors because they remind them of their past, which in people’s minds, as a rule, seems to be better, more valuable and consistent than the present. All the collected objects and their stories describe moments and processes in real life that were typical for the city life in the 20th century. The project idea was to create an exhibition fitting into certain parameters, but the final product was actually created by the donors giving their objects and sharing their stories. The exhibition narrative followed the path outlined by the audiences. That was the way to turn the museum audiences into active participants in building the exhibition; they became cultural product makers. They shaped the museum space in accordance with their visions, expectations and desires. As a consequence, the *Objects Tell Stories* project had a special value: the co-participation of the museum audiences. “In the recent years, the museum exhibition focus falls on the object and the individual story it carries. The process of sharing heritage has a special meaning

⁴ That was not the first time the museum turned to its objects. In Prof. Dr. Nikolay Nenov’s book published in 2018 *100 Artefacts of the Heroic Time. Virtual Stories in the Museum*, the museums of the Bulgarian Revival are presented by stories told by objects; the presentation is largely based on the anthropological principle as it creates a natural context for the characters in the stories.

for the society because the story that makes the transmission becomes a tool to understand the past and the present (Nenov, Trifonova-Kostadinova 2019: 315).

Compiling the *Objects Tell Stories* game book was part of the project. That beautifully made teaching book is a kind of a key to understanding the exhibition. The book is used in the museum education classes and helps the students to faster, easier and more correctly understand the exhibition story. The central position belongs to the artefacts and the stories they carry. The photographs and the short texts to them are placed in the context of various anthropological categories: childhood, home, free time, war, we and the world, technologies. That is very useful for a faster, truthful and correct understanding of the information that is given, and generates possibilities to upgrade and interpret the messages that are given. On every page of the teaching book there is a timeline of different periods. The young people are expected to relate the object pictures to the year they were used. The key to correct orientation and relation are the individual stories the objects tell. The brief stories become a guideline for the particular task and also for the general understanding of the period of the 20th century and the way people lived then. The recent past seems to be an enigma for the young people, and it would be hard for them to understand it unless they have a ground to step on. The comparison method is the link between the 'known' and the 'unknown', the 'old' and the 'new', 'then' and 'now'. "For the modern generations, the priorities and the material environment of the far past are like a different 'dimension' that is hard to explain given their personal concepts and views" (Sharenkova, Mishkova 2011: 101). The parallels that are built help them to find their way around the world of objects from the past. The teaching book counts on game-based communication with the children in order to be more accessible, amusing and informative. Guiding questions help the students to learn important details connected to the exhibited objects; some of them, such as size or colour, are easier to see. Others, such as origin, purpose and ways of use, are harder to guess, and a third group are somewhat abstract, such as emotional value and local importance. Educational games have a purpose to activate children's creative and innovative thinking as part of the process of bringing them closer to the history and the cultural practices of the local communities. In one of the games, the children learn for the first time about telegrams as a kind of long-distance communication in the past. The only way for the participants to understand the significance of the number of words they use and their semantic weight is to make a comparison to a work principle they already know. Their task is to write a modern equivalent to a telegram in Twitter or Messenger with a limited number of characters. The paper telegram in the exhibition is used as an example to visualise the exact message contents. The familiar element (the online platform in this case) becomes the starting point for the modern children to learn about models, processes and activities that are strange to them (using a limited number of words to transmit a given message). Learning new information in this case happens on the basis of the life experience the participants already have.

The *Objects and People* game shows images of objects that are little known to the young people today: iron curling tongs, hair rollers, a multiplication abacus for children, an aluminium soapbox, a dip pen, a school cap (an element of the uniform in the socialist period) and a

Theatrical vacation in the museum. © RRMH.

rebec. The task of the children is to understand the purpose of the objects and who used them. The game makes references to the first part of the teaching book with the individual stories of some of the objects as well as to the exhibition where they are on display. The active artefact-user dialogue fits well in the modern museology methodology that “uses a variety of approaches, including biography, first-person narrative and interactive activities combining the educational and the entertaining functions of the museum helping to structure the message trustworthiness” (Nenov 2016: 9).

My Modern Equivalent is another task. It provokes the children to replace 20th century objects with their existing equivalents. The task does not seem very easy because most of the objects are not familiar to the children. Glass plate negatives, gramophone records, a transistor radio or a mayonnaise beater are objects that most of the children see for the first time. The museum educator and the exhibition story help them to identify the possible matches on the illustrations. Building a link between the world of old objects and modern times is a way to find personal identity and to build a feeling of belonging to a community with all its customs, traditions, rituals and their transformation in time.

Special attention should be paid to the game that suggests an object hidden in a bag/backpack. The participants can compete either as individuals or as teams. Guided by supporting questions, each participant makes a suggestion or an assumption regarding the

object hidden in the bag. It can be either real or imaginary; what matters more here is the process of communication and reconsideration of a possible assumption regarding an object, not the mere object. The educational games in the teaching book end with a task for the students: they should draw their favourite object and share its story. The frequent references to modern times during the teaching sessions keep alive the link between the young people and the museum; it becomes a contemporary, close, interesting space for communication with the past. An act of a creative process as a consequence of the communication in the museum environment is an exhibition the students create on the first page of the teaching book. They are the exhibition curators: they choose the objects they find most impressive, design their showcases in a way that is likely to attract and excite the visitors. That is a key moment of the whole exercise with the exhibition and the game-book because it gives a feedback concerning the work with young people, and the museum needs that information in order to give an adequate response to their expectations.

Object-oriented museology is a popular practice in large world museums. The example above is just one of the most recent experiences of the Rousse museum in that aspect. Work with artefacts and sharing stories from the recent past provide conditions for seeing a new meaning, interpretation and analyses of the socialist period on the one hand, and encourages the involvement of the audiences, on the other hand.

In the late 2015, the Rousse museum opened a new exhibition: the Ecomuseum & Aquarium. The four floors are occupied by the diverse flora and fauna species and protected territories in their natural environment along the Danube. Visitors can see a rich collection of fossils, with a special focus on Prehistory animals. There is a life size dummy of a hairy mammoth. Behind the showcase glass one can see the unique relic of another mammoth: the lower jaw of *Mammuthus rumanus*, the best-preserved one in the world. The Ecomuseum has a special room for the largest fresh water aquarium in Bulgaria that shows the diversity of fishes in the Danube, and a snake terrarium for reptile species typical for the region. The visitors are curious to see that attractive new exhibition. The numerous interactive elements predetermine the high level of interest and the long stay of the visitors in the museum. Some of the museum education classes happen there. In 2019, the museum team published the EcoMUSEUM teaching book. That lavishly illustrated full colour book has several teaching units that cover the four seasons: spring, summer, autumn and winter. A large number of diagrams, drawings and photographs of flora and fauna species taken for the purposes of that book reveal the richness of the wildlife in the region in different periods, providing at the same time a visualisation of the interrelations between man and nature. The teaching book has information texts adapted for children, informative games and questions and curious facts for processes and phenomena that are not widely known. The aim is to help the students have lasting knowledge of the natural diversity in Bulgaria, and also arouse the young people's sense of responsibility and commitment to environment protection.

The teaching book is also a kind of a guidebook around the Ecomuseum & Aquarium exhibition rooms. It helps the students to quickly and easily find their way around showcases and dioramas on the different museum levels. The book illustrations show the Ecomuseum

collections, the way they were originally built, the bringing of new objects and the way they should be preserved. The *Ecomuseum* teaching book describes in detail existing and already tested educational modules that build a twelve-month cycle of events during the four seasons.

The 'Spring' educational module is focused on birds. The children learn from the book about different bird species, their habitats and diets. There is also information about wetland plants along the Danube, on the islands in the river, and about human activities helping to protect and preserve nature. The practical part of the module takes the students to the Wetland Ecosystem room for interactive classes: using swim flippers and stilts, they play the role of wading and swimming birds. "Seeing the museum as a game space is related above all to giving a meaning to activity principles designed to stir visitors' imagination and fantasy, to trigger creativity and independent thinking, to enlarge the knowledge and social experience of visitors." (Krasteva 2016: 179). Furthermore, tactility is also used to provoke young people's imagination: moving their hands inside black boxes, they touch dummy legs of wading and swimming birds and try to distinguish them and name the species. That activity supports the associative thinking of the students and the possibility for them to reproduce just learned knowledge by using separate knowledge segments.

An event included in the 'Spring' educational module is the celebration of the International Bird Day, 1 April.

The focus of the 'Summer' educational module is the rich variety of fish species in the Danube. In the *Ecomuseum* aquarium the children see the most popular species, learn their names and are informed about fishing and fishermen's communities. In the practical part of the module the children, armed with fishing rods, catch fish and separate them in different water bodies depending on the type of fish – fresh water or sea water. When the fishing exercise is over, the fish are sorted by type in the Red Book of fish species. Tactile boxes challenge the students to see the difference between fish species with scales and without scales. In his book *Museum Professional Guide for Work with Audiences* Todor Petev says that sensory participation should be encouraged: "You should expand the ability to find associations, because it makes the museum experience richer and more authentic."

The 'Summer' educational module includes a traditional event: Danube Day on 29 June.

The 'Autumn' educational module is designed to reveal the mysterious life of bats: where they live, what their diet is, what their reproduction is, how they find their way, and the significance of protecting them. It also contains information about some protected species such as the bee eater and the Egyptian vulture, about other birds and some plants in Roussenski Lom Nature Park. One of the key messages is related to environment protection, pollutant reduction and ways to reclaim damaged nature. In the practical phase of the module the children play the role of bats: they try to find their way in a special sensor tunnel and make clay models of the flying mammals.

The event included in this module is the International Bat Night in October.

The 'Winter' educational module follows the Ice Age topic and the extinct fauna species. Its fundament is the displayed objects of mammoths and mastodons. The children learn about the period when those species existed, their coexistence with people and the reason

why they disappeared. The module includes information about the science of palaeontology, the kinds of mussels and snails that became extinct millions of years ago, and about the cave bear. In the practical part of the module, the participants are asked to build a cabin of dummy mammoth bones.

The Ecomuseum teaching book broadens the exhibition story and adds information to the museum lesson. The educational tasks are related to work with texts and photographs, use of elements of information that has already been learned, reproduction of such information, and writing statements.

The Ecomuseum teaching book is part of the project *Cultural Ecosystem. Man and Nature in Museum Education Modules* performed by Rousse Museum with the support of the Ministry of Culture. It is a combination of different activities related to exploring, understanding and sharing heritage in its various forms. The highlight is the biological and species diversity, and the interrelation between man and nature is the key in constructing the informative components. The encompassing and adequate understanding of the environment topic happens in the exhibition in the Ecomuseum & Aquarium, with its numerous dioramas of protected areas along the Danube, the animal species and their real habitats. The newly built Terrarium and the largest fresh water aquarium in Bulgaria add life to the story of the regional species diversity. The project achieves its ambitious goal to not only help the participants learn specific information on certain themes, but also to generate a steady interest in the nature around us and to lay the foundations of their environmental culture. The contact with real objects in the Ecomuseum and the interactive games and talks help for the faster, easier and successful learning, understanding and seeing the meaning of the heritage, and also generate a desire for preservation and heritage-based self-identification.

The natural resources of the region are furthermore the object of a museum educational program in ethnobotany. In the framework of that program, the museum published the *Herbarium Album* teaching book that the students use to prepare their own herbarium of plants found in the Kalimok-Brashlyan protected area. The children follow a special sequence when making a plant description: the plant family, the species, the Bulgarian name, the place where it was found, the date, and the name of the student who picked it. Each herbarium has instructions attached to it about the way to use it and the preparation that is needed. The idea is to help the participants learn more about the medicinal plants in the region where they live. The direct contact with nature leads to the young people's involvement in plant protection, and makes them socially responsible for the world they live in.

The educational program in ethnobotany was developed under the museum project *Saving the Medicinal Plants in the Kalimok-Brashlyan Protected Area*. The project had a series of activities designed for the school children in five places encompassed in the protected area: the villages of Slivo Pole, Golyamo Vranovo, Staro Selo and Ryahovo, and the town of Tutrakan. Every group of participants had training workshops in biodiversity; the instructors were curators from the museum departments of Nature and Ethnography. The theoretical sessions gave information to the participants about the types of medicinal plants in their area, their use in the prevention and treatment of illnesses, and the condition of their population.

The more general information that they learned was about protected areas and approaches to protecting and preserving them. “The implementation of the ethnobotany education program was useful for the collection of more data about the compounds in the medicinal plants, the condition of their population in the protected area, and the way the local people use them in their local healing traditions. (Kubratova 2007: 290). The group fieldwork included interviews with local people, taking an inventory of the village gardens, and walks around localities neighbouring the village. Before making their herbaria, the participants had to explore the availability, cultivation, preservation and use of the medicinal herbs in their areas. The added values were the communication with the local communities through which the participants learned about their long-lasting experience and knowledge, and also about the specifics of fieldwork and the use of certain approaches and skills that the interviewing person should master. The museum ethnographers gave the young people methodological support in interviewing. A total of 88 questionnaire forms were filled in, with 378 herbal treatment recipes, and the results were published in the booklet *The Medicinal Plants in the Kalimok-Brashlyan Protected Area*. “The education of the young people in these areas will yield environmental awareness and corresponding behaviour of the children and their parents. The medicinal plants are an enormous resource, which, if inadequately regulated, will lead to huge ecosystem losses.”⁵ Moreover, the ethnobotany educational program has a very positive effect on the visitors’ adequate thinking concerning natural resources and awareness of the significance of their preservation.

The museum education teaching books are a possible tool for communication between the museum and its audiences. They facilitate the process of communication, perception and meaningful visits of the young people in the museum spaces. Educational museum activities have an increasingly important role in the life of the museum community, the young people and their teachers. They have become a necessity. In the early months of 2020, because of the state of emergency in the country in response to the spreading corona virus COVID19, all schools went to remote education. Notwithstanding the lack of training and experience of the affected sides, the remote education has been satisfactory. In such circumstances Rouse Museum made its first online lesson with third-graders in Yordan Yovkov School in Rouse. The lesson was on the transformations of the urban space in Rouse after its Liberation from Ottoman rule. It covered some key moments, symbols and processes of that period, including travelling, which was presented by the first railway line in Bulgaria – Rouse-Varna, and shipping on the Danube, the principality and the state insignia, embellished by the story about the prince’s palace and Prince Alexander Battenberg’s silver tray, the town holidays: the day of the holy brothers Cyril and Methodius, St. George’s day, Easter, the traditional Rouse Fair and the Carnival, the fashion and the changes of the urban clothes, the architecture and the European character of the town. The children also learned the story of the popular Garash cake that was first made in Rouse. The artefact had a central position as an authentic tool to visualise the period. Postcards, photographs and objects from the museum collections

⁵ This text is from the project application form.

gave additional visual support to the story of the Liberation of Rousse. The real-time online classes and the communication using contemporary technology were a manifestation of the flexibility and the dynamic changes in the mindset and the attitude of the modern museum to its audiences. Museum professionals are increasingly trying to present places of memory so that they adequately meet their visitors' expectations through innovative solutions and unusual communication methods as an approach to the implementation of their policies concerning communication with heritage.

In the end of 2020, Rousse Regional Museum of History was awarded the annual The School in the Museum, the Museum in the School prize of the Education and Science Commission of the Parliament. The prize was awarded for the *Rousse Studies* educational program, and it was a recognition of the long experience the museum has in using innovative approaches to cultural heritage presentation.

Literature

Кръстева, Стефанка 2016. *Ела в моя музей : Очакват ни приключения! Изд. „Фондация „Моят музей“.*

Кубратова, Мая 2007. Проектът „Да съхраним билките“ в ЗМ Калимок–Бръшлен 2006–2007. – *Известия на Регионален исторически музей – Русе, X. Русе: Регионален исторически музей, 290–304.*

Мишкова, Излика 2015. *Образование в музея. Състояние и перспективи в музе, София: ИК „Гуменберг“.*

Ненов, Николай 2010. Русезнание – музейно образование. – В: *Принципите на музейната мрежа и образованието. Учебният музей – функции и стратегии.* София: НБУ/Изд. „Захарий Стоянов“, 94–101, file:///C:/Users/User/Downloads/Uchebnijat-muzei-Funkcii-i-strategii.pdf (19.02.2021)

Ненов, Николай 2018. *100 артефакта от героичното време. Визуални разкази в музея.* София: ИИК „РОД“.

Ненов, Николай 2019. По пътя на римските императори и дунавския път на виното – в търсене на местно наследство. – *Български фолклор. Местни наследства – преосмисляне и трансформация*, 45 (3), 259–272.

Ненов, Николай 2016. *Обикуване с наследството. В търсене на музейни траектории.* София: ИИК „РОД“.

Ненов, Николай, Трифонова-Костадинова, Силвия 2019. Предметите говорят – споделени наследства и съчастие на публики. – *Български фолклор*, 45 (3), 314–337.

Петев, Тодор 2019. *Наръчник на музейния специалист за работа с публики.* София: Изд. „Фондация „Моят музей“.

Пургова, Ивета 2020. Динамика на музейната интерпретация. – *Българска етнология. Музеят – интерпретации и преживяване*, 46 (3), 341–366.

Трифонова, Магдалена 2015. Визуализация на музейното образование. – В: Ирена Бокова (съст.). *Сборник с научни публикации, проект № BG051PO001-3.3.06.-0060. Т. 2. Част 2.* София: НБУ, 89–121: <https://phdvirtualcenter.nbu.bg/wp-content/uploads/2016/01/>

BookTom2Part2.pdf; <http://eprints.nbu.bg/4346/#> (19.01.2021).

Цекова, Екатерина 2007. *Музейна комуникация и музейно образование*. Кн. 1. София: Министерство на културата, кръг „Будител“.

Шаренкова, Радостина 2012. *Истории от първо лице единствено число: приложение в музея*. – *Известия на Регионален исторически музей – Русе*. Кн. 16. Русе: РИМ, 299–310.

Шаренкова-Тошкова, Радостина, Иглика Мишкова 2011. „Проектът „Открит музей“: пресечна точка на минало и бъдеще“. – *Българска етнология*, № 4, 95–111.

Silviya Trifonova-Kostadinova

Public Relations

Rousse Regional Museum of History

silvi.kostadinova@gmail.com

MARTENITSI IN MUSEUM INTERPRETATIONS

Iskra Todorova

Abstract: *This paper is an attempt to make a review of martenitsa museum interpretations from the perspective of modern museology. The research focus is on ethnographic exhibitions in national, regional, municipal and specialized ethnographic museums in Bulgaria in the recent 30 years. The key methods that have been used are observation and semi-structured interviews. The observations on museum exhibitions and activities are a combination of personal experience and indirect observations of visual materials published on the Internet. The interviewed were museum professionals – curators or institution directors¹ – on the basis of questionnaires with open-ended questions allowing clarifying information on the covered topic. Information sources were the web-based platforms of the Bulgarian museums², journalistic materials on the Internet³ as well as research literature on matters related to museum presentations and interpretations.*

Keywords: *amulet, cultural heritage, March 1 practices*

Martenitsas as cultural heritage⁴

In 2017, the nomination of the Martenitsa element related to the cultural practices on 1 March was registered in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. That was a multinational nomination of Bulgaria, Romania, Moldova and the Republic of North Macedonia. That act was the international recognition of the cultural practices associated with 1 March and the martenitsa as a leading ritual element.

In the Bulgarian mind-set, martenitsas are seen as one of the national identity tokens. Notwithstanding the fact that most elements of the 1 March ritual complex in the folklore calendar have dropped out, it still is a sustainable tradition today for all members of the Bulgarian community to wear martenitsas.

In the 19th century folklore tradition martenitsas were neither given as a present nor exchanged. They were usually made by the oldest woman at home; she tied a red-and-white twisted thread around the wrist or the neck of the most vulnerable family members: children, maidens and young brides as well as new-born domestic

¹ Interviews were made with professionals from the following museums: NEM – Sofia, NMH – Sofia, RMH – Plovdiv, EOAM – Etar, the regional museums in Vidin, Vratsa, Pleven, Pleven, Lovech, Shumen, Veliko Tarnovo, Stara Zagora, Varna, Targovishte; the municipal museums in Tutrakan, Polski Trambesh, Gorna Oryahovitsa, Elena and Etropole.

² The official websites and Facebook profiles of NEM – Sofia, NMH – Sofia, almost all regional museums and many of the municipal museums were explored in the course of the research on this theme.

³ It is practically impossible for me to include the links to all materials that I went through because of their enormous number; typing in key words produced thousands of results. Therefore, the observations on certain sub-themes mentioned in the article contain no more than three links to relevant materials revealing typical situations.

⁴ This article is published thanks to the project „Cultural resources, heritage valorization and local development“, funded by the Research Fund (DN20 / 12 of 20.12.2017).

animals (Mikov 2018: 26). In Modernity, festive practices were urbanized and new cultural models appeared. The martenitsa changed its functions; so, did the shape and the materials of which it was made (Mikov 2018: 29-30). It became a commodity produced by craftsmen and specialised industrial company departments.

A new form of greeting exchange appeared: good wishes sent on illustrated postcards with martenitsas attached to them. That practice started in the early 20th century and became widespread after the 1960s. Although mostly virtual, today we keep sending and receiving Baba Marta postcards (Todorova 2020: 141-144).

In the Bulgarian science, the interpretations regarding rituals connected to 1 March and to martenitsas in particular concern mainly the folklore version and the reconstruction of mythological concepts and archetypes (Yordanova 1972; Vasileva 1985; Mikov 1985; Valchinova 1994; Baeva 2012; Baychinska 2016; Videnova 2020). The final paragraph of L. Mikov's monograph *Ritualism Connected to 1 March* offers conclusions about the modern status of this celebration and the transformed function of the martenitsa from an amulet into an art object (Mikov 1985: 81). The same author's article 'The Bulgarian Folklore Martenitsa – an Amulet and an Adornment' contains similar findings, with no further descriptions or detailed analyses of the urbanised and newly introduced celebration practices and ritualistic elements.

The transformations of the changed celebration practices of the Bulgarians concerning 1 March after the democratic changes in the country are commented in an article by Irina Sedakova from the Institute of Slavic Studies of the Russian Academy of Sciences (Sedakova 2009: 139 – 148). The comparison she makes between the situation in the socialist era (till the late 1970s) and in the early 21st century identifies the marks visible even in the urban environment (hanging on trees and shrubs) as a trend of expanding and demonstrating the practices connected with martenitsas. The article makes further comments on the new phenomena triggered by the new technologies: virtual greetings replace the common postcards; moreover, a huge amount of information about the “new old” mythology of the martenitsa and the ritualism for 1 March is getting spread on the Internet. However, the focus is generally on the semantics and the pragmatism the Bulgarians attribute today to the martenitsas. For the author, the case of the martenitsas in Bulgaria is a valuable indicator of the community development processes, priorities and trends (Sedakova 2009: 139).

In their reviews of the traditional system of calendar practices and the analyses of its changing functions and content, some authors find that 1 March is still celebrated, even if the set of rituals is reduced (Simeonova 2000: 91; Roydeva 2004: 159), but they also do not specify any details about the new practice forms and elements. In most of the BAS collections of articles on individual regions and ethnographic groups:

Dobrudzha (Vasileva 1974: 341-344); the area of Pirin (Drazheva 1980: 453-456); the area of Lovech (Popov 1999: 319 -320); Strandzha (Grebenarova 1996: 348-350); Kapantsi (Vasileva 1985a: 230-235) the comments on the changes in the traditional calendar practices do not mention anything about the practices related to 1 March. The celebration practices connected to 1 March that developed in the 20th century seem to remain nearly invisible for the Bulgarian ethnologists.

The museums, on their side, follow the field research development and the research approach when dealing with martenitsas and the practices related to them. Their presentation and interpretation in exhibitions and activities are oriented to the traditional heritage version as a material heritage as well as intangible cultural heritage.

Where are the martenitsas in the museum?

Presence in the Bulgarian museums depositories

The fundament of any museum is its collections. Their richness, diversity and level of understanding of what they represent largely predetermine the performance of the museum's key goals, namely to preserve, study, promote, show and share knowledge. The search for materials on this topic in the museums has revealed that only the British museum holds a collection of Bulgarian martenitsas that is digitalised and virtually accessible⁵. Most of them are from the 1990s. The British professionals have qualified them as cultural heritage defined as 'amulets' connected with Bulgaria.

The situation in the Bulgarian museums is rather different. Most of them do not have in their main funds martenitsas registered in the inventory lists. Nearly all ethnographic departments register the martenitsas in the supplementary research fund; it contains originals that do not have the quality of cultural heritage. The martenitsas in the museums in the country are replicas of traditional originals; they are made by museum professionals on the basis of field work descriptions in order to have illustrations of ritualistic objects in an exhibition narrative about calendar practices; some of them are common designs made by representatives of communities that are being studied and presented. There are also cases of martenitsas registered in the same fund that have been donated by children, who made them when participating in martenitsa workshops. In some instances, the registered martenitsas have been donated by artisans inspired by the traditional designs yet using innovative techniques or forms. In other words, under the Cultural Heritage Act, most of the martenitsas available in the museums are not cultural heritage⁶.

⁵ <https://www.britishmuseum.org/collection/search?place=Bulgaria> (20.03.2021)

⁶ Objects acquired by the museum that are defined as cultural heritage are registered either in a main or in an exchange fund.

Because of the manner of making and using martenitsas in the traditional environment and considering the fact that most of the inherited practices recorded by ethnographers faded away a long time ago, it is impossible for a museum to acquire in whatever way authentic 19th century objects. The aspiration of the ethnography curators to display ‘the most genuine’ version of the folklore tradition and the adherence to scientific interpretations shifts the museum professionals’ perspective away from the changing living tradition and leads to the above mentioned work approaches focused on reconstructing the martenitsas that existed in the past. I should note, however, that it does happen, even though rarely, that museum professionals register in their main funds martenitsas and greeting cards from modern and current times; for example, the Regional Ethnographic Museum in Plovdiv and the regional museums in Shumen and Rousse. There are cases, though, of museums not having martenitsas in any of its funds and not performing any collection or research work on this theme – for example in the Regional Museum of History in Lovech and in the Museum of History in Etropole.

It is a paradox that the martenitsa as a ritualistic element, both on the international and on the local level in the Bulgarian system of values, is unquestionably regarded as cultural heritage, but it can be rarely seen in the museum funds as cultural heritage, with very few exceptions. Certainly no 19th century martenitsas will appear, but we still have the chance to collect, preserve and present in the museums the martenitsas that keep functioning as an element of celebration ritualism related to a sustainable and dynamic celebration practice in the 20th century.

Martenitsas as exhibition objects

Of all museums that I studied, I found martenitsas in the standing exhibitions of three regional museums: Vratsa, Veliko Tarnovo and Kardzhali. In all those three museums, the martenitsas are replicas of traditional designs and are part of the museum narrative about calendar practices in the corresponding region. Standing out of their ritualistic context, they are illustrations to the Ritualistic Elements sub-theme, and the text on the signs by them reads ‘traditional martenitsas’.

The exhibitions in Vratsa and Veliko Tarnovo were created in the socialist era (the 1980s); the one in Kardzhali is from the 1990s. (Ivanova 2016: 159-185). The nature of those exhibitions is to show versions of the larger national story that illustrate regional ethnographic features. Created by the community that presents itself, this kind of exhibitions relies on the existing knowledge of their audiences; therefore, many of the objects in them are information carriers per se. The missing points of the whole narration are added in the story told by a guide or a curator.

Unlike the very small number of standing exhibitions with martenitsas, nearly

all museums having an ethnographic profile make temporary martenitsa exhibitions in the period before 1 March. They usually display in small showcases or on boards martenitsas from the supplementary research fund or made by children during the workshops organized by the museum in the same season. Quite often the exhibitions contain other objects that highlight the value of the martenitsas and their continuity; they also belong to the traditional culture - national costumes, fabrics with embroideries, earthenware pots, bottle gourds, etc.⁷ Temporary exhibitions have no posters giving information; they will rarely have any text comments, either. In most of the cases such exhibitions are meant to illustrate traditional martenitsas for the needs of the workshops organised by museum workers.

Another reason to organise a temporary exhibition is a visiting private collection of martenitsas and greeting cards for 1 March, or products of artisans making applied art, or the so-called traditional art crafts.⁸ Although still quite rarely, there are exhibitions in which the museum shows a mix of traditional and modern martenitsas and greeting cards. In Shumen, for example, our colleagues organised in 2015 a martenitsa workshop and an exhibition called 'Living Traditions'. It showed martenitsas made by children in the workshops for children between 1998 and 2002 and postcards from the 1920s-1930s from the museum fund side by side with private collections of modern martenitsas.⁹ In the Museum of History in Rousse in 2019 we showed martenitsas and greeting cards from the socialist period; this year - 2021 - we show greeting cards for 1 March from the 20th century.¹⁰

Martenitsas in the museum activities

Obviously, in the recent 20 years in most museums the museum activities preceding 1 March and designed above all for the audience of children are sustainable. They are the fruit of the desire to break the stereotype concept of the museum as 'a place where you do not touch anything'. Instead, the audiences get information and contact with the tradition in an entertaining way. The most common form is martenitsa workshops organised in the museum. That type of knowledge is familiar since the socialist period; it was included in the kindergarten and school curricula as part of the interactive

⁷ See: Ethnographic Museum in Berkovitsa: <https://www.berkovitsa.bg/изложба-мартеници-за-здраве-и-сила> (11.02. 2021); Gabrovo Regional Museum of History - <https://sever.bg/Представяме-ви/Мартеници-по-автентични-образци-от-11-региона-в-страната-1.a.c.29916.i.266090.html>. (11.02. 2021).

⁸ See: Exhibition of the Artisan Association in the National Ethnographic Museum in Sofia - <http://pochivka.com/n19-43416--Софийският-етнографски-музей-открива-пролетна-изложба-базар-на-мартеници>; visiting exhibition of a martenitsa maker in Stara Zagora Regional Museum of History (11.03. 2021).

⁹ <http://www.bta.bg/bg/c/BO/id/1020335> (15.02.2021);

¹⁰ <https://www.facebook.com/museumruse/posts/2122141741172491> (15.02.2021), and in 2021 <https://www.facebook.com/museumruse/photos/a.141461815907170/3760715997315049/> (01.03.2021).

education in traditions. In the post-1989 period, with the democratisation of the museum institution and the open access to museum territories, the museum workers started using the same model. A compulsory element of the work is a presentation to clarify the ritual aspect, the martenitsa symbolism and the folklore concepts of Baba Marta. Sometimes the event includes staging: the instructor or somebody else, wearing a traditional costume, plays the role of Baba Marta¹¹. The participants keep the martenitsas they make, but they often donate some of their products to the museum. It is exactly those martenitsas that go to the supplementary research fund of the museum. A growing number of colleagues prefer to make presentations on the traditional folklore versions, and the participants' task is to make such types of martenitsas¹². A similar approach is used for outstationed presentations made by museum workers in different institutions for children.

The recent decade has started yielding new practices the participants in which are encouraged to make experiments with different shapes and materials and, inspired by traditional designs, to create modern martenitsas. The museum in Parardzhik, for example, in 2019 along with the traditional designs offered to the participants a demonstration of making innovative martenitsas shaped of dough, and in 2020 the material was corn husks¹³. The participants in the Ecomuseum in Rousse used handmade paper and flower seeds to make martenitsas¹⁴.

The martenitsa competitions organized by the museums have a growing popularity. They are either on the local level, with the museum being a host and the museum workers are the panel¹⁵, or at the national level, also with a competition panel of jurors from the organising museum, and in some cases some of the jurors are artists or artisans¹⁶.

Charity bazaars are another type of activity; it is for a larger number of participants. With such bazaars, the museum is either the organiser, the host and/or collaborator in

¹¹ See: Martenitsa exhibition and staged performance of children in the Ethnographic Museum in Vidin <https://bnr.bg/vidin/post/100526559/150-rachno-izraboteni-martenici-sa-predstaveni-v-krastata-kazarma-vav-vidin> (15.02.2021); martenitsa workshop with staging elements in the museum in Haskovo <https://www.parvomai.net/news/487808/martenichki-v-muzeya> (12.02.2021);

¹² See: <https://www.az-deteto.bg/atelie-za-izrabotvane-na-avtentichni-martenitsi-sabira-detsa-v-regionalniya-istoricheski-muzey-v-sofiya/17157/view.html> (12.02.2021); <http://targovishte.tv/targovishte/kultura-targovishte/item/1772-atelie-za-avtentichni-martenitzi-v-muzeya-v-targovishte> (12.02.2021).

¹³ <https://www.marica.bg/region/pazardjik/deca-pravqt-martenici-v-muzeq> (15.03.2021); <https://www.pz-topnews.bg/етнографската-експозиция-на-музея-в-п/> (15.03.2021).

¹⁴ <https://bntnews.bg/bg/a/posadi-si-martenitsa-novata-initsiativa-na-ekomuzeya-v-ruse> (15.03.2021).

¹⁵ See: <https://www.haskovo.net/news/416833/konkurs-za-martenichki-da-vpletem-balgariya-v-evropa-obyaviha-v-smolyan> (15.03.2021); <https://lovechtoday.eu/konkurs-za-avtentichni-martenici-objav/>(15.03.2021).

¹⁶ See: <https://dnews.bg/napravete-martenici-ot-gaitan-i-uchastvaite-v-nacionalna-konkurs-na-muzei-etar.html> (15.03.2021);

the charity event¹⁷. Workshops, exhibitions and martenitsa competitions are organised also by museums that do not have martenitsas in any of their funds.

Museum activities for different audiences combine the interpretation of tangible and intangible cultural heritage concerning the celebration practices connected to 1 March. On the other hand, they create new practices if these activities are seen as focused on 1 March and fit in the modern urban culture. The recent years have revealed trends of including national and patriotic events: 1 March and 3 March¹⁸ are merged¹⁹, and the martenitsas often have a green thread to look like the national flag. Most museum activities are for the audience of children. That way, however, they duplicate the activities of schools, reading clubs and other institutions for children, and there comes the question whether the museums need that and to what extent it is part of the museum education.

Shared experience, or on martenitsas and their interpretation in Rousse Regional Museum of History

Our active work with martenitsas as cultural heritage in Rousse Regional Museum of History was prompted by a donation we received in the early 2007. It contained over 100 martenitsas collected by Mrs. Marianka De Montis in the run of 50 years in France where she lived. Before we received it, her collection was exhibited in the National Ethnographic Museum in Sofia (Karamihova 2005:85). We exhibited the donation on occasion of 1 March in the same year (2007) in the marble room of Zahari Stoyanov House Museum. Three years later Mrs. De Montis funded a showcase where we exhibited the martenitsas. Moreover, in the following three years she sent us three batches of martenitsas that had remained in her place; the collection reached over 200 pieces. Under a decision of the Fund Commission of the museum, the martenitsas became part of the main fund of the Ethnography Department. The reason for such decision was that they functioned as a traditional practice element related to 1 March that is illustrative of a traditional practice development today. Another reason was that most of the Bulgarians seem to undervalue their significance, so there is a risk of losing them for science and forgetting about them as evidences of the 20th century cultural life. Museums also have a fault in that aspect, because ignoring them as a collection and research object leaves the martenitsas without validation in the

¹⁷ See: <https://dnews.bg/baba-marta-v-etara-podkrepa-balgarskata-koleda.html> (10.03.2021); <https://www.haskovo.net/news/487148/blagotvoritelen-bazar-veselite-martenichki> (10.03.2021).

¹⁸ Bulgaria's national holiday.

¹⁹ The museum workshop in Byala Cherkva in 2021 included a Baba Marta event and martenitsa making along with paying homage to 3 March, with a revolutionary's vow made before a dagger and a gun, and a story about the Russo-Turkish Liberation War.

community mind-set.

In the History Museum in Rouse we have a martenitsa showcase 12 months a year, and the exhibition in it is renewed prior to 1 March every year. The core of nearly every exhibition has objects of Mrs. De Montis's collection. Its promotion focused the local community interest, and the consequence was numerous donations that enlarged our depositories with martenitsas and greeting cards from different periods.

Using our own funds and visiting exhibitions, we present the martenitsa collection and interpret various aspects of the folklore concepts related to that day. Parallel to the traditional themes²⁰, the collection is also used to discuss some museology issues. The exhibition 'Collections and Collectors'²¹ certainly shows the martenitsa collection of the Ethnography Department fund to its audiences, but it is noteworthy that the poster text comments on the role museum collections play in documenting different time slices, events, community mind-sets, and on the museum workers' role in decoding and revealing the time-related specifics of the objects and finding successful approaches to sharing their knowledge. The exhibition theme on occasion of 1 March 2016 was martenitsas and migrants around the world²², which linked the traditional practices to the new social processes. The 2019 exhibition was of martenitsas from the socialist era,²³ and it resulted in a research on the matter that produced a publication in Volume XXII of The Proceedings of RMH – Rouse: 'Celebration Practices Connected to 1 March in the Socialist Period' (Todorova 2020: 139-152). That was the research inauguration of the topic of the developing living tradition. In 2020, we exchanged visiting exhibitions with Teohari Antonescu Museum in Giurgiu. Our Romanian friends offered their visitors the possibility to see the Bulgarian martenitsas²⁴ and related practices, while their Romanian counterparts were guests in our showcase²⁵.

On 1 March this year we showed an exhibition of 1 March greeting cards; it gave an idea about the start and development of the 20th century cultural practices related to them²⁶.

The museum activities for 1 March in the recent decade were not regular; nevertheless, we organised several workshops and presentations. In most of the cases

²⁰ <https://www.facebook.com/museumruse/photos/a.141461815907170/477613225625359> (12.03.21); <https://www.facebook.com/museumruse/photos/a.806010932785585/806011022785576>(12.03.21)

²¹ [http://sedmicata.com/events/подредиха-витрина-с-мартеници-в-музея/\(12.03.21\)](http://sedmicata.com/events/подредиха-витрина-с-мартеници-в-музея/(12.03.21))

²² <https://www.facebook.com/museumruse/posts/974157632637580>(12.03.21)

²³ <https://www.facebook.com/museumruse/posts/2122141741172491>(12.03.21)

²⁴ [http://giurgiu-tribune.ro/ziua-bulgariei-si-martisorul-sarbatorite-in-avans-la-muzeul-judetean-teohari-antonescu-din-giurgiu/\(12.03.21\)](http://giurgiu-tribune.ro/ziua-bulgariei-si-martisorul-sarbatorite-in-avans-la-muzeul-judetean-teohari-antonescu-din-giurgiu/(12.03.21))

²⁵ <https://www.facebook.com/museumruse/posts/2800544016665590> (12.03.21)

²⁶ <https://www.facebook.com/museumruse/posts/3760718933981422> (21.03.21). In their turn, our colleagues from the Giurgiu museum made an exhibition called 'In the Martenitsa Colours' that showed traditional towels with red embroidery on white fabric.

they were requested by the managers of formal and informal children's groups. We had a very successful experiment: 'Make a Mammoth Martenitsa'. We made several sessions in two days in the temporary exhibition room of the newly-opened Ecomuseum & Aquarium. The occasion was 1 March, and the goal was to make an entertaining interactive session, after which the children would get an amulet symbolising the Ecomuseum, and that experience would promote RMH-Rousse's new site²⁷.

The 'Plant Your Martenitsa' workshop, in the Ecomuseum again, was also found very interesting. The main material of which martenitsas were made was handmade paper with flower seeds in it. The children could cut out paper silhouettes of mammoths, cormorants, owls and pelicans. Later, that martenitsa could be planted in a pot or straight in the garden, so that beautiful flowers could start growing.²⁸ That experiment benefitted from the good collaboration between different departments. It was a successful illustration of the innovative practice of combining different types of heritage that breaks the stereotype work methods in the so-called martenitsa workshops.

The celebration practices related to martenitsas are a living tradition that has found its place in the constantly changing community and cultural life and offers equally promising opportunities for new interpretations and updated museum policies as well as for research work.

In the context of the modern museum interpretation of martenitsas, the approach to traditional heritage follows the main trends: the exhibitions present 19th/early 20th century folklore versions. Martenitsa workshops are organized and their target group is above all the audience of children. The designs they make, however, are still versions of the traditional designs. There are exhibitions presenting only martenitsas produced at such workshops (Todorova 2020).

Although defined by our society as one of our national identity markers, the modern martenitsas do not seem to be sufficiently attractive museum objects for the museum professionals.

There is still certain lingering inertia arising from the museum representation and interpretation methods inherited from the socialist era, i.e. a strong focus on authenticity, which leads to ignoring the modern martenitsa designs. It is necessary to perform field research in order to register the celebration practices related to 1 March that were developed in the 21st century. That will result in preserving the memory about them, and will open the possibility to interpret and present them in research work and in museum spaces.

²⁷ <https://thesite.bg/rabotilnitsa-za-martenitsi-mamuti-v-ekomuzeya> (12.03. 2021)

²⁸ <https://bntnews.bg/bg/a/posadi-si-martenitsa-novata-initsiativa-na-ekomuzeya-v-ruse> (12.03. 2021)

In the case of martenitsas, which are an emanation of the rituality related to 1 March, the knowledge about Baba Marta and the colour symbolism is a manifestation of the need for museums to present to their audiences not only “authentic” martenitsa designs, but also, whenever possible, to show the natural dynamics of this form of living heritage. That way, the exhibitions may include the urban forms of celebrations related to 1 March in the period between the two world wars as well as the multitude of forms that gave a new kind of life to the martenitsas in the socialist period. Last but not least are the museum transformations of artefacts, their presence on digital websites, in catalogues and virtual exhibitions, which, we believe, will happen soon.

The presentation of the existing practices related to 1 March would certainly increase their cultural value for the society. The very presence in the museum space valorises every object chosen to be displayed and interpreted. Therefore, the choices we make in our work with cultural heritage are a big responsibility before the society. The transmission of cultural memory and expert knowledge as well as the interpretations of the living tradition related to 1 March through employing state-of-the-art museology methods will be beneficial to the better understanding and awareness of that cultural heritage.

Literature

Баева, Вихра 2102. Мартеницата и Баба Марта. – В: Баева, Вихра. *Нишката на живота. Между коланчето за рожба и Богородичния пояс*. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов”, 217–226.

Байчинска, Красимира 2016. Архетиповият свят на мартеницата. – В: Анчев, Анатоли (съст.) *Етнографски проблеми на народната духовна култура*. Т. 11. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов”, 33–59.

Василева, Маргарита 1974. Обща характеристика на календарните празници и обичаи. – В: Тодоров, Делчо, Стоян Генчев, Гина Кръстева, Максим Сл. Младенов. (ред. колегия). *Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания*. София: БАН, 341–344.

Василева, Маргарита 1985. Календарни празници и обичаи. – В: Генчев, Стоян, Маргарита Василева, Стефана Стойкова (ред. колегия). *Етнография на България*. Т. 3. София: БАН, 89–139.

Василева, Маргарита 1985. Обща характеристика на календарните празници и обичаи. – В: Тодоров, Делчо, Ганка Михайлова, Маргарита Василева, Максим Младенов (ред. колегия). Капанци. *Бит и култура на старото българско население в Североизточна България*. София: БАН, 230–235.

Виденова, Михаела 2020. Март – complexiooppositorum в българския народен календар – <https://jungbg.org/blog/mart-v-balgarskiya-naroden-kalendar/> (21.02.2021).

Вълчинова, Галина 1994. Сечко и Марта – формирането на един митологичен комплекс в българската народна култура. – В: Попов, Рачко (съст.). *Етнографски проблеми на народната духовна култура*. Т. 2. София: „Клуб`90“, 33–77.

Гребенарова, Славка 1996. Календарни обичаи и обреди. – В: Черкезова, Марина, Рачко Попов, Стоян Райчевски (ред. колегия). *Странджа. Материална и духовна култура*. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 306–351.

Дражева, Райна 1980. Обща характеристика на календарните празници и обичаи. – В: Хаджиниколов, В., М. Велева, Г. Георгиев, Д. Тодоров (ред.колегия). *Пирински край*. София: БАН, 453–456.

Иванова, Ваня 2016. „Музеят отвъд нацията“ – мисия (не)желана (конкретни практики в РИМ – Кърджали и ИМ – Чипровци). – Във: Вуков, Николай, Светла Казаларска, Иглика Мишкова (съст.). *Музеят отвъд нацията? Серия „Дебати в музеологията“*. София: ИК „Гутенберг“, 159–185.

Йорданова, Лозинка 1972. Към проучването на народните мартеници в България. – *Известия на Етнографския институт и музей*. Кн. 14. София.

Казаларска, Светла 2016. Музеите на миграциите и мобилният обрат. Апориите на постнационалния разказ. – Във: Вуков, Николай, Светла Казаларска, Иглика Мишкова (съст.). *Музеят отвъд нацията? Серия „Дебати в музеологията“*. София: ИК „Гутенберг“, 75–93.

Карамихова, Маргарита 2005. Първомартенска изложба в Националния етнографски музей. – *Българска етнология*, № 1, 85.

Миков, Любомир 1985. *Първомартенска обредност*. София: Изд. „Септември“.

Миков, Любомир 2018. Българската народна мартеница – амулет и накит. – В: Миков, Любомир (съст.) *Българската фолклорна култура и възрожденското изкуство. Избрани студии*. Т. 3. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 26–30.

Ненов, Николай 2018. *Общуване с наследството. В търсене на музейни траектории*. ИИК „РОД“, София.

Попов, Рачко 1999. Календарни празници и обичаи. – В: Михайлова Ганка и Рачко Попов (съст.). *Ловешки край*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 293–320.

Ройчева, Яна 2004. Градът, селото и модернизацията на празнично-обредната система на българите през втората половина на XX в. – Във: Велчева, Надя (съст.). *Проблеми на съвременната етнология*. София: БАН, 141–171.

Седакова, Ирина 2009. Мартеница в современной городской культуре Болгарии. – В: Седакова, Ирина (отв. редактор), Максим. Макарецев, Татьяна Цивьян. *Мартеница. Mărțișor. Март'с. Verore...*(Материалы Круглого стола 25 марта 2008 года). Москва: Институт славяноведения РАН, 139–148, https://inslav.ru/sites/default/files/editions/2008_martenica.pdf (15.02.2021)

Симеонова, Гатя 1999. *Традициите в празничността.* София: ИК „Цанко Церковски“ ЕООД.

Симеонова, Гатя 2000. *Традиционните празници в състояние на промяна.* София. Академично изд. „Проф. Марин Дринов“.

Тодорова, Искра 2020. Първомартенската празничност през социализма. – В: Ненов, Николай и Искрен Великов (съст.). *Стари места, нови празници. Известия на Регионален исторически музей – Русе.* Кн. 12. Русе: РИМ – Русе, 139–152.

Шаренкова, Радостина 2020. Етнографските музеи на кръстопът: критическа рефлексия в поствремена. – *Българска етнология*, № 3, 385–404.

Iskra Todorova

Ethnologist

Rousse Regional Museum of History

3 Battenberg sq.

7000 Rousse, Bulgaria

INTERACTIVITY – EXHIBITION PLATFORM FOR CULTURAL HERITAGE (FOLLOWING THE EXAMPLE OF THE CITIES OF ROUSSE AND SLIVEN)

Christian Postagian

Abstract: *Sustainable museum development is based on a fully operational interrelationship between museum institutions and numerous domestic and international audiences. While being sources for knowledge, museums have recently been frequently transformed into centers for interactive experience. The active cooperation with the audience and the interactive elements in the expositions play a pivotal role in promoting cultural heritage and attracting young visitors. Technology development caused a significant change in human interaction, information acquisition, mind developing and learning. This article presents some interactivity techniques that proved to be most successful as a platform for cultural heritage expositions.*

Keywords: *museum, interactivity, virtual reality, augmented reality, content marketing, gamification, Internet sites*

Cultural heritage storage, promotion and development¹ are among the fundamental values of any society. According to Bulgarian legislation, cultural heritage comprises “tangible and intangible movable and immovable heritage in a collection of cultural values of scientific or cultural significance as bearers of historical memory and national identity”². These values include historical, architectural and ethnographic sites and complexes, archeological finds, reserves, anthropological remains, pieces of fine and applied arts, folk crafts, oral tradition and language, literary writings and valuable works of literature, customs, rites, festivities, beliefs, rituals, music, songs, dances, folklore games, etc.

The legislation regulates the access to cultural heritage as an opportunity to use cultural values intellectually and physically without causing them any damage or putting them at risk. The state, the municipalities and the individual owners of cultural values provide the necessary conditions and guarantee equal access to all visitors. While observing the requirements for cultural values protection, the citizens and the foreign guests have intellectual and physical access to the expositions. Nevertheless, this is not covering the whole scope of activities defining the successful mission of cultural heritage keepers. To say the least, giving access is a passive, one-way act, not quite compatible with the spirit of modern times and the way of living of the younger generations. Therefore, promoting cultural heritage, attracting young people

¹ The article includes the results of working on “Cultural resources, valorizing of heritage and local development “, funded by “Scientific Research” (DH 20/12, 2017)

² More information on: Cultural Heritage Law (<https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135623662> (7.05.2921)

to museums and establishing successful interactivity with the audience are significant tasks to be initiated and developed by all dedicated keepers of cultural heritage.

The sustainable development of museum organization depends on its correlation with as many as possible local and international audiences. Each audience plays an important role and contributes to the successful museum activity. The special museum mission to collect and store up cultural heritage defines the nature of interactivity. This is not only about efficient museum managing and functioning, this is also about the realization of a fundamental aim, which is significant for the institution and the society as a whole.

The correct understanding and developing of the relations with the audience (site audience, visitors, regional and central authority structures, donors, collectors, libraries, universities, NGOs, etc.) is of a primary importance for the social functioning of the museum. The concept of the development of the National Museum Complex Sofia, 2015-2020 states the following: “The role of the institution is not limited to providing knowledge and information. It offers opportunities for interactive involvement, participation and partnership. Some important elements are: appropriate marketing strategy, accessible and captivating information, interactivity elements, adequate content and a variety of educational programs. The sustainability of the audiences is maintained by communication facilitation and improvement, as well as by the engagement of target groups in active networks.” (Ivanova 2015:5)

Active interaction with the audience and interactive elements in the expositions play a key role in promoting cultural heritage and attracting young visitors. This is a consequence of the development of new technologies that change the specifics of human communication and the ways of getting information and knowledge.

McCrindle’s generation classification is as follows: Builders (born 1925-1946), Baby Boomers (born 1946-1964), generation X (born 1965-1979), generation Y (born 1980-1994), generation Z (born 1995-2009), and the youngest generation, born 2010-2020, called Alpha. (McCrindle 2014:6) Each generation has different attitude towards the world and different ways of information acquisition and communication, which is due to the different environment, different life events, different communication technologies and ways of living.

Alpha is the first letter in the Greek alphabet and generation Alpha is the first generation, which was born in a predominantly digital environment. This generation is expected to accept the digital environment by intuition and to prefer the digital technologies as means of communication. Digital environment and digital devices are their natural companions in the process of learning and world discovering. Their education is quite significantly connected with the digital environment. 2020-2021 brought the COVID-19 pandemic and schools (including primary education) had

to use various digital and hybrid forms of teaching and learning. These forms are inseparable part of Alpha's free time and entertainment too.

Most young people learn about the world in a new and different way because of the modern digital environment. Personal communication has been giving way to digital technologies. Even dealing with everyday objects has been frequently reliable on IoT (Internet of Things). The number of devices getting tasks through Internet is considerably increasing.

Information acquisition and its analytical consideration have been also changing. The tendency was described by Google back in 2010 through ZMOT (Zero Moment of Truth). Before Internet, there existed three moments of truth: first, you are in the store and wonder whether to buy something or not, then comes the moment when you have already bought the product and decide whether to buy it again, and the final moment involves interest, curiosity and you feel like sharing your experience about the brand. Marketing today is very well aware of the zero moment of truth, or the Internet decision to buy a product long before a visit to the store.

Furthermore, young people spend less and less time in the constantly changing process of getting information. Older generations used to get it through voluminous text, time-consuming consideration and opinion shaping. Young people today are looking for shorter pieces of info in appropriate formats. The last decade established a strong social media tendency towards the surrendering of standard texts to audio-visual presentations.

As far as museum visits are concerned, most young people turn to the available Internet information, so that Google is not only a starting point for decision making, but a significance marker. The absence of Google, a certain site, a social network page or a mobile app indicates that the object does not exist or is not worth looking for. The presence of exhibition sites in the digital environment, and their active interaction with young audiences are more than necessary. All this can happen either online or in a physical environment.

It is of a major importance that Internet sites meet the modern technological and communication requirements, and are maintained as such. Contents should not be only informative, they should focus on interaction and be adaptive to different devices, while providing a variety of intriguing forms .

Site maintenance is important for two main reasons. To begin with, information management is to be continuously and professionally dealt with. Internet pages contain information about expositions, history, events and initiatives. For example, the Internet site of the Regional History Museum "Dr. Simeon Tabakov" in Sliven shows

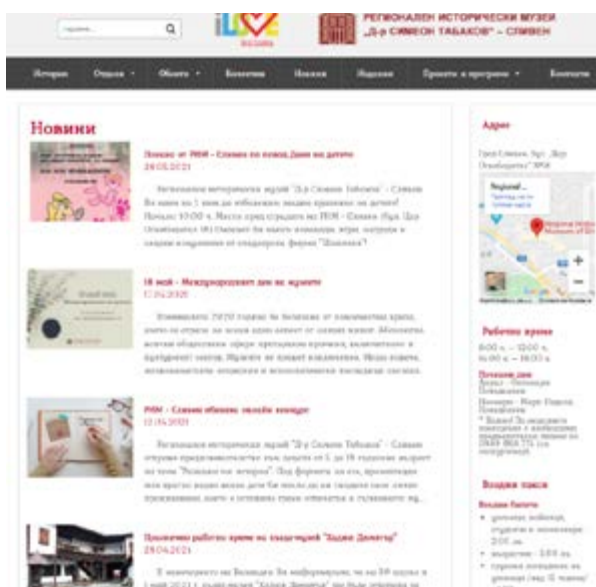
all current happenings: interesting historical events (The 145th Anniversary of the April Uprising, Commemorating 200 Years from G.S. Rakovski's Birth), exhibition information, online contest for children, Children's Day Invitation (Pic.1).

Content creating requires special writing skills as well as text optimization abilities regarding search engines, use of index increasing key words, etc. For instance, the Children's Day News is well-presented and detailed, but it is important to be relevantly indexed in the search engines with a leading position under Google key words *June 1, Sliven*. This will ensure a site traffic and the promotion of the museum initiative. Pic. 2 shows Google search under key words, but it is lacking information about the event. Key words are supposed to reflect the preference of the potential audiences and the concept of the aforementioned zero moment.

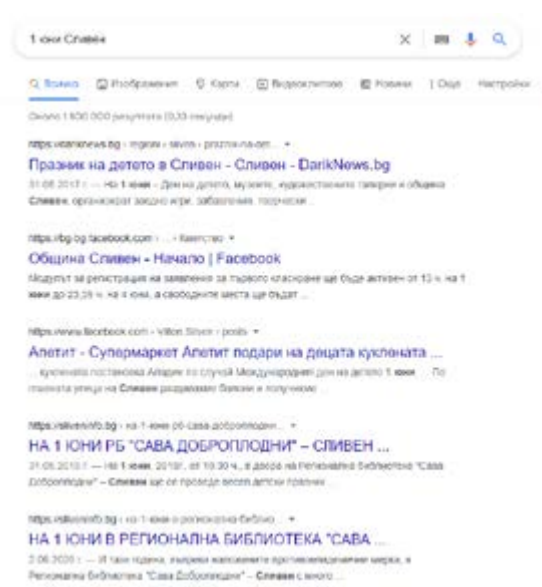
Therefore, internet pages need to be regularly technically maintained, since search engines change their algorithms quite often and these changes require a relevant updating of the sites. Toms and Georgiev give the following definition of a daily site updating: "Day after day routine care makes the difference between a good site and a working online decision." (Toms, Georgiev, 2010:48)

Internet pages content maintenance is connected to the concept of content marketing, which is another important aspect of interactivity in the cultural heritage display. Concerning this matter, Temelkova's definition is the following: "Content marketing can be defined as a progress in the marketing communication practice, which is based on traditional forms, but is actually developing more effectively,

Site of Regional Historical Museum "Dr. Simeon Tabakov", Sliven , menu News

Search engines show the result under key words in the RHM site, Sliven

more efficiently and is more widely accepted by the audience. Content marketing focuses on useful, educational, informative and fun information with highly valuable materials - users' choices rely on them from the first encounter with the brand to the making of a final decision and probably a deal. There is a variety of media formats introducing a brand, a company, a product or a story that is indirectly involved and leads to them. This can be done through texts, videos, pictures, audio presentations, electronic books and infographics.” (Temelkova, 2021:36) The sufficient presence of such information in numerous digital channels guarantees a continuous audience access. The content is indexed in the search engines and being consistent with the key words, it is immediately available to the user .

Presenting useful information in an appealing way is of a fundamental importance to the content marketing concept. This includes the use of social networks, blogs, webinars, podcasts, gamifications, etc. A well-presented concept of market content is a valuable asset to all museum activities. Every exposition has its informative significance and revealing known and unknown facts through good marketing and in an engaging way, will certainly involve the active participation of the audience.

An example for a successful gamification³ is the Louvre-Nintendo co-operation project. Their 2012 game presents 700 pieces of art from the Louvre with a detailed audio information and 3D images⁴.

A good example for a Bulgarian content marketing is the 2016-2017 interactive visualization of the ancient Roman cultural heritage in the cross-border region between Romania and Bulgaria with the participation of the Rouse University “Angel Kunchev”, the Regional Historical Museum, Rouse, and the National Historical and Archaeological Museum in Constanta, Romania. It offers mobile apps with access to historical documents about archeological sites, artefacts, pictures, video clips and maps⁵.

Contemporary content marketing relies exclusively on the so called storytelling. As marketing communication requires, the focus is on the brands, the content is interesting and provokes all kinds of emotions. A necessary part of the presentation is the variety of visuals and texts, which are sensitive to the user reaction and liven up in response to it. Gigova's opinion on telling interesting corporate stories in the process of establishing a connection between the brand and the user is as follows: “The company tells a story about the identity of the brand. The history of the brand

³ Marketing instrument applying elements of famous and favorite games

⁴ Video on <https://www.youtube.com/watch?v=CNSj11FIVc&t=46s> (17.05.2021).

⁵ More on the project on : <https://www.archiverobg.eu/> (14.09.2018).

is a self-reflection of the users.”(Gigova, 2018)

Visual content plays a very important part in storytelling. An excellent example is “100 Artefacts from Heroic Times. Visual Stories in the Museum”, published by RHM, Rousse. The book presents the Bulgarian National Renaissance by showing exhibits from 30 Bulgarian museums. 100 objects tell the story of the Renaissance in a non-traditional way. One can see Baba Tonka’s walking stick, the seal of the Bulgarian Revolutionary Committee in Sevlievo, a child’s picture from 1878 of marching Russian soldiers in the village of Vardun, Targovishte Region, the bell, announcing the April Uprising in Klissura, diado Ilio voivoda’s gun, Hristo Botev’s sword, etc. The visual contact is communicative and exciting, and history is presented through objects that tell fascinating stories and create interest and unforeseen flights of imagination.

User Generated Content (UGC), also called Consumer Generated Content (CGM), offers good interaction opportunities too. For two decades social media has been providing a wide platform for the presentation of all kinds of materials. Traditional media has been challenged, since users can capture any moment and event by their own cameras. Even public media like BBC has its platforms for user generated content.

Publishing pictures of a visited museum is another example for UGC, especially if the camera evokes imaginative thinking and the interesting content is also attractive and shared with new users. A museum picture can generate a special type of communication that surpasses the traditional expectations of a paid advertising campaign. Museum visitors need to be involved in the presented stories, so that their user experience is transformed and they become a significant integral part of the exposition. Being in tune with the contemporary tendency of the so called “media from the people for the people”, visitors play the role of a media and contribute to the promotion of the exhibition.” According to Boshnakova, over 60% of Facebook and Twitter users avail themselves of both social networks: “Everyone can create and spread news as a media. If a mobile phone can make videos and take pictures, its owner is a potential source of news.” (Boshnakova 2016:183) Thus, museums need to consider their visitors not only as their audience, but as a platform for reaching out to new and wider audiences.

The Getty Museum in Los Angeles is an excellent example for UGC. During the 2020 global pandemic the museum challenged its users to recreate some famous pieces of art and share their works through the social networks (pic.3). It took only several hours for the initiative to be widely discussed on Internet. Thousands of people enjoyed the virtual exhibitions and shared their interpretation of a chosen piece of art. The interaction mechanics had three steps: users chose a piece of art,

then an object at their homes and combined both to make and share their creations⁶.

Contemporary technologies can be used in innovative ways for effective interactions with their users. A good example of such technology is Augmented Reality. Along with geopositioning, object and 3D recognition some museums offer real digital tours in time and space, so that the visitors get the best idea of the exhibited cultural heritage. The “Terracotta Warriors AR” at the Franklin Institute in Philadelphia uses augmented reality to show 3D object of every element and take the users back in time to view and experience a story in an emotional and exciting way⁷. The technology offers various opportunities by adding some extra elements and the exposition space can be personalized according to individual choice. Regarding museum exhibitions, Anchev and Videnova have an interesting point of view: “Every museum exhibition provides opportunity for individual experiences - the number of visitors equals the number of impressions and evaluations.” (Anchev, Videnova 2016:81)

Atanasov draws our attention to a special function of the augmented reality: “The new role of the museums is to be centers for knowledge and education. The connection between both institutions (author’s note: schools and museums) implies learning encouragement and facilitation.” (Atanasov 2016:108). Therefore, museum augmented reality can be used as a way of interaction and gaining of new experiences, as well as a stimulus to learn about cultural heritage through interactive scenarios and user participation. The author gives examples and shows that the use of augmented reality motivates the students and engages their attention throughout the learning process. Successful augmented reality is also about the balance between the presentation of the object and the fun element. Fun should not grab the whole attention, while creating the necessary context and providing some extra information.

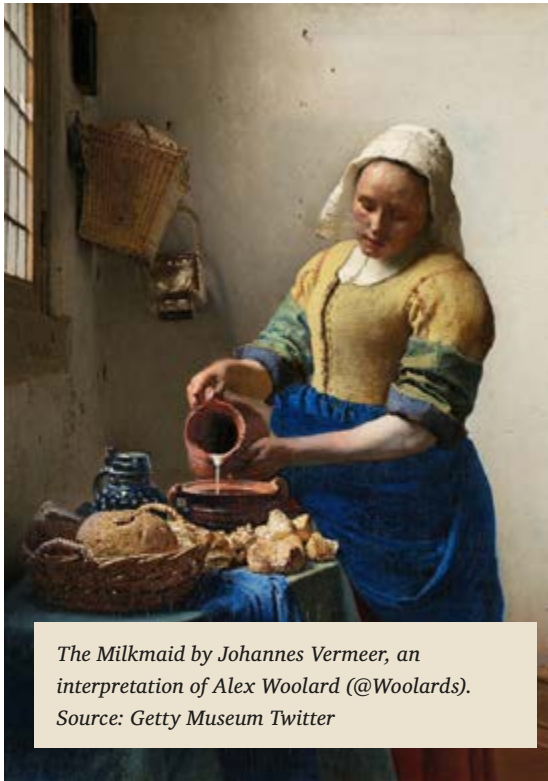
Mobile apps are another important platform for interaction at cultural heritage expositions. There are museums offering their own apps, so that visitors have access to maps, audio guides, additional info, interactive elements, etc. According to Charlesworth: “Technologies do not cause behavioral changes, they allow behavioral changes.” (Charlesworth, 2018:27) It is contemporary technology that changes the interaction between visitors and museum exhibitions. Mobile apps offer active and regular communication as 24-hour companions to the users; they are also active communication platform for announcements, important event presentations, etc.

Artificial Intelligence (AI) plays a pivotal part in the development of new interaction

⁶ Information on: <https://twitter.com/GettyMuseum/status/1242845952974544896> (30.07.2020).

⁷ Video on https://www.youtube.com/watch?v=9advEusJB_Y (14.09.2018). YouTube: “China’s Terracotta Warriors get armed with AR”

technologies. There have already been examples of AI museum applications all over the world. AI computer systems provide opportunities for skills, similar to human thinking, learning, planning and creating. Regarding the study of various user models and the personalization of interaction with the audience, this technology is valuable in numerous industries. Owing to AI technology, personal guides can accompany museum visitors, so that their individual preferences are considered by adding specific details and points of view. For example, the approach to ten-year old

kids is understandably quite different from the approach to adult visitors with certain knowledge and experience.

All aforementioned examples can hardly cover the whole topic of interactivity as a platform for cultural heritage expositions. The dynamics of technology development, museum innovations and younger generations looking forward to digital presentations create unending challenges to the discovery of various interaction techniques. This is why all museums aim at searching and using new technologies that will ensure feedback from the audience and a two-way communication.

Literature

Анчев, Анато́л, Михаела Вигенова 2016. Етнографската музейна изложба като преживяване. – В: Казаларска, Светла, Елена Водинчар, Яна Гергова (съст.). *Музеят и обществото на спектакъла. Серия „Дебати в музеологията“*. София: ИК „Парадигма“, 79–98.

Аманасов, Петър 2016. Новият музей и цифровото бъдеще. Приложение на AR в музейна среда. – В: Казаларска, Светла, Елена Водинчар, Яна Гергова (съст.). *Музеят и обществото на спектакъла. Серия „Дебати в музеологията“*. София: ИК „Парадигма“, 107–125.

Бошнакова, Десислава 2016. *Колективната мъдрост (краудсорсинг)*. София: Рої комуникейшънс.

Гугова, Боряна 2017. Емоционалният брандинг и теорията за марките на любовта (Lovemarks). – *Годишник на департамент „Масови комуникации“*, НБУ. София: НБУ, http://ebox.nbu.bg/mascom18/view_lesson.php?id=12 (30.01.2021).

Иванова, Слава 2015. *Концепция за развитието на Национален музеен комплекс – София, 2015-2020*, https://nationalgallery.bg/wp-content/uploads/2018/02/development_conception.pdf (30.01.2021).

Ненов, Николай 2018. *100 артефакта от героичното време. Визуални разкази за музея*. София: ИИК РОД.

Темелкова, Стефания 2021. Content marketing инструменти за позициониране на марката в съзнанието на потребителите. – В: *Сборник с доклади от първа научно-приложна конференция „Маркетинг в действие“*. София: Аскони-издат.

Томс, Жюстин, Денислав Георгиев 2010. *Успешен онлайн маркетинг с 65 примера от практиката*. София: Сиела Софт енд пাবлишинг АД.

Charlesworth, Alan 2018. *Digital Marketing: A Practical Approach*. London: Routledge.

McCrinkle, Mark 2014. *The ABC of XYZ Understanding the global generations*. McCrinkle Research Pty Ltd.

Christian Postagian

Dean of Undergraduate School, New Bulgarian University

Office 123

Montevideo St., 21

1618 Sofia, Bulgaria

kpostagian@nbu.bg

IN OR OUT OF LISTS. MASQUERADE TRADITIONS AND HERITAGE-MAKING IN ROMANIA AND ABROAD

Ioana Baskerville

Abstract: *Romanian masquerade traditions are part of the New Year celebrations and are representative for communities in the northern and eastern parts of the country. Extensively speaking, this is an intangible cultural heritage item that could be found in many other areas of both Europe, and other continents. In order to tackle the problem of contemporary communities of masking practices and the connected social contexts, the paper draws a comparison between Romanian winter masking traditions and the similar ones in other European countries that are included on the UNESCO Representative List.*

Keywords: *UNESCO, Representative List, folk masquerade tradition, critical intangible cultural heritage studies, local communities*

The “list” as a mode of displaying culture

Examining and valuing cultural production is a modern enterprise and shows up in the time when the level of economic development of the European countries allowed cultural pastime. This is the time when museums emerge and additionally a greater interest for accumulating objects that express cultural identities and differences, such as exotic items of faraway lands, and relates to the gradual growth of commodity culture in 19th century Europe. Most of these contributions are heavily entangled with the growing ethnic tourism and the transformation of cultural specificity in a source of income for local communities within this enlarged international tourist industry. The international exhibitions or “world’s fairs” were the first important mode of showcasing cultural specificity having as incentive the governments’ strategies of attracting international trade and economic advantages through tourism and merchandising cultural products. On a methodological level, the universal exhibition is the birthplace of an encyclopedic system of cultural items, such as ceramics, textiles, furniture, etc.. Here is the source of the “taxonomic problems” of the international displays of culture that became a “a spectacle of national exhibits seen contiguously” without proper connections in between them (Gillooly 2007: 25). The challenge of displaying without classifying and imposing cultural hierarchies had a real impact on the history of the great exhibitions as researched by contemporary scholars of this topic. The great exhibition in England of 1851, for example, materialized the conception of how Victorian British “understood cultural identity as and through the collection, display and labelling of an array of objects” (Barton, Bates 2013: 59).

The need to impose an order to objects displayed across the great exhibitions of the 19th and beginning of the 20th centuries was a continuation of a on older system

of objectifying culture by simple, but extensive enumeration and agglomeration, through parataxis and minimal classifying criteria. This phenomenon was named and extensively described by Umberto Eco as “the principle of the list”; Eco identifies its presence from the ancient literature to artistic modernism and describes it as a highly pervasive system that incited the human mind throughout the history of culture. Eco envisages this principle as a sort of obsession of the human spirit: “The fear of being unable to say everything seizes us not only when we are faced with an infinity of names but also with an infinity of things” (Eco 2009: 67).

The great Italian cultural historian and semiotician makes the distinction between practical (or “pragmatic”) and “poetic” lists. The pragmatic list could be purely referential, and this type normally comprises objects that are existent and known, and this would be a finite list. On the other hand, Eco explains the strange need of people to create poetic lists when they face the impossibility of listing all the elements in a category: “because we cannot manage to enumerate something that eludes our capacity for control and denomination, and this would be the case with Homer’s catalogue of ships.” (Eco 2009: 117). Within Eco’s typology of lists, a museum collection should be placed on the verge of the two categories – pragmatic and poetic: “But how should we consider a museum in itself, or any kind of collection? Except for extremely rare cases of collections that contain all the objects of a certain type (for example, all, and I mean all, the works of a given artist), a collection is always open and could always be increased with the addition of some other element. Especially if the collection is based, as was the case with Roman patricians, medieval lords, or modern galleries and museums, on a taste for accumulation and expansion *ad infinitum*” (Eco 2009: 165). One of the most representative expressions of the listing incentive was “the *Wunderkammern*, or wonder cabinets, or cabinets of curiosities, the forerunners of our natural science museums, where some tried to collect systematically all the things that ought to be known, while others collected things that seemed extraordinary or unheard of, including bizarre objects or amazing items such as a stuffed crocodile, which usually hung from a keystone dominating the entire room” (Eco 2009: 203).

The critiques of both the international exhibition and the listing principle take us to the center of sociological debates about culture in the era of globalization, emerged around “the links between the global and the local; the temporal and the universal; the ironic play with similarity and difference; the familiar and the strange; the traditional and the modern; uniqueness and wholeness” (Harvey 1996: 35). These are unsolvable oppositions consistent with the very nature of globalization, and inscribing representative cultural items of our societies in a global list with elements that only have a syntactic proximity in common seems to mean populating a contemporary indiscriminate *Wunderkammer* where desire for display is generated

by cultural diplomacy strategies while the structure of this collection's content plays only a secondary role.

Compiling cultural lists following a paratactical principle without connecting the compiled elements overshadows the critical analysis and acknowledgment of these elements' deep structure of meaning. Assessing the dynamics of the already existing elements while building on classes of elements and studying their infinite entanglements and rich interconnections are less frequent initiatives. The critical framework I have chosen for this paper intends to contribute to the overall international debate over the conceptual concerns of the listing mechanism within the 2003 UNESCO Convention, and to also offer the insight of a Romanian case study. It is necessary today – when the Representative List especially is becoming overpopulated – a critical perspective on the ways and displays of cultural heritage generally in order to avoid what folklorist Barbro Klein was calling “a naive, uncritical, unhistorical, and untheorized understanding of cultural heritage”, a real danger for culture in the contemporary entangling of politics and economics with the cultural sector (Klein 2006: 74). Another connected danger of the Representative List *Wunderkammer* is to not react against the tendency for the elements inscribed to be admired within the old canon of wonder and curiosity, with the old taste for the exotic.

Similar to an old illustrated lexicon, the UNESCO list gives us a great insight into the world's cultural cornucopia, but also leaves us somehow puzzled in front of the unequal representation of the world's cultural geography because of the uneven distribution of the listed wonders. This reality allows the critical stances on the UNESCO listing to acquire force especially when we start analyzing the political and bureaucratic implications of this UNESCO programme, as V. Hafstein rightly mentions: “Heritage lists are a convenient object for administrative logic: listing produces quantifiable results that defy the notorious difficulty of counting culture; and heritage lists are also politically expedient for they allow governments to claim success in the cultural field when monuments and practices are listed on international rosters of merit, like UNESCO's World Heritage List” (Hafstein 2014: 111-112, see also Schuster 2002). Defining intangible cultural heritage and listing the elements that could be called as such signified for all the countries that accepted the 2003 Convention a large mobilization of the state and its cultural sector in particular, and the need to actively involve the local communities of bearers into the documentation and safeguarding of their own heritage. But as many scholars pointed out, this endeavor was not a quite easy one (Hafstein 2009; Volanská and Hamar 2015). The administrative procedures for identifying and documenting local intangible heritage means from the onset making choices, establishing implicitly hierarchies, and affecting the natural relations between bearers or practitioners and their communities and local and national audiences.

Among the most well spread unwanted developments faced by many communities of bearers are unsustainable tourism and commercialization, over-simplification and festivalization, unrealistic expectations of the local communities and practitioners from the outcomes of getting the “UNESCO label”, etc. Specifically, in countries with an ancestry of displaying folklore as a tool of political propaganda, folk mass industry, and ethnic tourism, folklorization of listed intangible cultural heritage seems to represent one of the main threats. As Hafstein points out: “Good intentions aside, the listing of traditional practices and expressions would appear, in fact, to contribute to their ‘folklorisation’ by bringing them to the attention of tourists and by turning them into tools for local economic recovery” (Hafstein 2009: 106). Heritagization as a process of transforming culture in economic goods becomes a commonly acknowledged process: “Heritage allows close observation of the dynamic between economy and politics, with a focus on ‘culture’ as an economic good. The process of heritage nomination openly declares this good independent of both spheres; hence, it contributes to intensive discussions between opponents, users and mediators active in the discourses before and after the nomination” (Bendix 2009: 260).

Associated problems come from how the various meanings of the adjective “representative” in the name of the UNESCO “List”; though intended to signify “typical” or “average”, when inscribing their culture on “the List”, countries see their elements in terms of excellence and exceptionality. These semantic tensions are well described by Hamar and Voľanská: “Another question is which elements should be included on the Representative List. These might be representative elements with extraordinary value. Shall a state nominate for the world list elements that are valuable ‘for us’ and for the local community, or elements that are more attractive, exotic and unique in international context from the international perspective and as such they have a better chance to be successfully inscribed?” (Hamar, Voľanská 2015: 42). In order to explain the metacultural process enabled by the listing in the world’s *Wunderkammer*, or the national inventories, the Bulgarian anthropologist Mila Santova uses the metaphor of the “image in the mirror” stressing the process of the separation between the cultural reality lived by bearers and practitioners and the one created by intangible cultural typologies and inventorying systems: “The image of the heritage in the mirror is accurate but deceitful at the same time. It is part copy, shadow...of the reality, some reality, reality as it was and as it will turn to be” (Santova 2014: 53).

What comes after listing?

A review of Eco’s book asks the very meaningful question: “Is there still life in the list?” (Beard 2009). This is a question even more relevant for the items listed on the UNESCO List, given the necessity for those items to be safeguarded as living heritage

as the UNESCO protocol rightly requires. All intangible cultural heritage experts are aware of the important input that the 2003 Convention had on the development of national and cultural policies and practices in their respective countries, but the many benefits of being on “the List” for the cultural diplomacy does not automatically mean the same advantages for the actual communities which support and preserve the “listed” culture. Assessing the development of local communities after a successful nomination process of their intangible cultural heritage on the Representative List was undertaken by a few scholars which provided great in-depth analysis of “the listing effect” over the respective communities of bearers. Even though the nomination files intended well and clear to propose solutions anticipating the connected nomination risks, it seems that either it was too difficult to counteract the already anticipated problems, or the national cultural bureaucracy was overly concentrated on the gains, and less on the losses of the successful inscription.

In France, for example, the element “Processional giants and dragons in Belgium and France” (inscribed by France and Belgium in 2008) was not a success for the local development, as Laurent-Sébastien Fournier notices: “People tend to consider the new UNESCO cultural policies as a handy tool for local development. In the context of a post-industrial economy, the UNESCO ICH label contains a lot of hopes. First of all, it is hoped that the UNESCO label will move the central state to give financial support to the local UNESCO festivals. Unfortunately, France sees its UNESCO membership as relevant only for matters of international diplomacy. Accordingly, the French UNESCO commission does not have the power to help locals with their cultural affairs” (Fournier 2013: 338).

Kyoim Yun researched the impact of the UNESCO inscription of a South Korean shamanic ritual. Yun makes the interesting remarque that the UNESCO badge was certainly appreciated at the national level, due to the associated symbolic capital on the global market and transformed the Cheju Island into a destination for ethnic and cultural tourism, but highlights that the local bearers were rather motivated to pursue this international recognition rather by financial interests (Yun 2015: 43-46). The cultural agencies in Korea tried to stage the shamanic ritual and to detach it from its actual environment in the island, in order to make it more palatable for larger global audiences. Unfortunately, the actual shamans are losing their local customers. One of them even told Yun that nobody comes to ask for his ritual services anymore thinking that he is too expensive now that he has a UNESCO recognition (Yun 2015: 50-51).

Lisa Gilman studied the implication of the UNESCO inscription over the Vimbuza rituals in Malawi. These are healing rituals that are supposed to cure diseases caused by demons. The growing interest for these rituals, sometimes considered shameful and necessary to be banned because of their un-Christian underpinnings, was due to

the associated dances of the healing ritual that were detached and included in staged representations of other ethnic dances of Malawi. When Gilman asked people if they feel represented by the Vimbuza culture, they expressed their hope that national and international initiatives and policies would address more their day-to-day living than their cultural items that are easily framed, marketed, displayed in museums exhibits and festivals as exotic representations of “primitive” Africa (Gilman 2015: 72).

Being culturally “representative” is often understood in diverse ways by the different actors of the UNESCO nomination process. For the cultural bureaucrats and diplomats, it may signify a desired well-done work in the name of the state and achieving a higher ranking in the implicit competition of world’s cultures, for local practitioners it implies boosting the local cultural identity that may bring them pride and tourists, for the civic society and the media a new successful nomination is a source of national pride at the thought that “the world” is acknowledging their cultural traditions.

Old masquerade and contemporary local development?

Though Romania was one of the early comers to accept the 2003 UNESCO Convention, the examples on the field do not prove that the state cultural administration truly embraced the convention and its recommendations as a strategic tool for community development. One example that proves this situation was offered by Irina Balotescu, a Romanian ICH expert who interviewed community members and ICH experts which contributed to a Romanian inscription on the Representative List: Men’s group Colindat, Christmas-time ritual (inscribed by Romania and Moldova in 2013). In the village of Oltina, in southern Romania, where the parish priest is actively encouraging and safeguarding the *colindat*, Balotescu finds out that the fact his letter of consent was included in the nomination file did not encourage too much interest from the local administration to help preserve this practice; the priest considers that this local intangible cultural heritage would continue any way as a local holiday tradition, with or without the help of the local and central cultural administration. The demographic problem of the community though may actually affect the transmission of the practice within the village in which many young people go to work in towns and abroad (Balotescu 2018: 96-97).

Moreover, Alin Rus, an anthropologist who recently studied the mummies’ play in two eastern Romanian villages, discovered an array of social and economic problems that affect the cohesive nature of local rituals: “By analyzing certain rituals in the mummies’ play category, we approached them from the point of view of the stringent realities of today’s rural world: demographic decline, labor migration to Western European countries, social inequalities, insidious mass-media intrusions in local practices, and the high degree of ritual violence resulting from these external

influences” (Rus 2018: 426). The plays studied by Rus represent an important category of the Romanian intangible cultural heritage recognized as such by the civic society and the local communities. The question that remain to be answered in the future is if a successful documentation and inscription in the UNESCO Representative List of this practice would help the community of mummers fight the social and economic problems with more success, and if local development could be achieved through the presence of their heritage in a world list.

The lack of an inscription project of the Romanian National Commission for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage is due especially to the difficulty to discriminate one particular practice, and consequently to leave aside others in the same category. Lourdes Arizpe was asking a difficult research question as a result of her fieldwork years in Mexico where she pointed out the difficult dynamics of singularity and plurality of cultural practices: “How to find a cultural practice that is singular?”, when “most cultural practices however belong to specific cultural areas and so many similar practices may be found in neighboring villages or in a micro-region” (Arizpe 2013: 18). Detaching uniqueness and assessing marks of contrast would be a mandatory strategy of ensuring a rightful choice of the “representative” element in accordance with the cultural rights of bearers and practitioners, but it is a requirement difficult to put into practice in a world in which cultural interconnections and proximity, borrowing and exchanges due to common history and geography are so relevant. Intensive research of traditional mumming and masking from a historical point of view revealed “a vast array of masking activities stretching across time and space” (Twycross, Carpenter 2002: 1), and denies the theory of a cultural phenomenon in isolation, but points out on the existence of parallel and interconnected practices that were borrowed at least across Europe and that surely go further to influence the modern folklore practices (Tycross, Carpenter 2002: 21). Today, it is hard to delineate and exclude one specific and isolated tradition in this category. For example, Gunnell and his collaborators discovered the existence of important similar guising customs in all Nordic Europe (Gunnell 2007). Moreover, Herbert Halpert went as far as to propose the first “typology of the whole mumming complex” (Halpert 1969: 37) in which all documented forms of mumming from Europe and beyond could be included.

In its earliest recorded aspects, ritual house-visiting of guisers during winter holidays was described as a mixture of masking, singing, whistling, and reveling – all performed by groups of young unmarried men for the sake of infusing their community with the season’s positive magical energies. Characteristic of the golden age of early modern European peasant societies, winter ritual public performances were later appropriated by the urban culture and became cherished symbols of the city’s and the country’s supposed archaic roots, but at the same time objects of consumption, pastime and

entertainment. We know that in its ritual phase, this custom implied the bond between human and nature, and practices were associated with securing fertility and health, a good passage from winter to spring, and are strongly connected with the agricultural cycle. For people that belong to contemporary urban societies, and that are therefore rather apart from those ‘who lived by working with the earth and its productivity on a day to day basis’, festivals are not celebration of the economy anymore, but more and more entertainment and social bonding opportunities, (Abrahams 1982: 163).

Romanian masquerade games were documented since 17th century by foreign travelers and church penitentials, and they were first studied within the context of the Romanian early ethnic theatre. Scholars pointed out that people performed them for more reasons at once: ritual reasons, observation of the calendar, and entertainment. To these reasons we can certainly add their metacultural function that becomes increasingly important today: they became an important connection with the past and a nostalgic return to the rural idealized life for most of urban people when they are performed in the city. More than ever, in the last decades people cherish them as a commitment to preserve their tradition, and a symbolic fight against globalization and the more and more urbanized surroundings. What Gerald Creed noticed about traditional mumming in Bulgaria could definitely be an explanation for the popularity of this intangible cultural heritage among Romanians: “Villagers have found new meaning in mumming not because they are backward but because they are thoughtful, expressive beings and see in mumming an image of their inexplicable and unredeemable predicament (...) For these mummers, the appeal to tradition is not so much a rejection of modern options as an indictment of the current system’s failure to deliver the modern spoils they were implicitly promised.” (Creed 2011: 205).

The Romanian zoomorphic masked games still preserve the importance of the central mask that gives the identity and the name for the larger custom. This is especially true for the Goat and the Bear, the most popular of these masked games in Romanian ritual calendar. More and more important are also the larger groups of diverse masks presented together, and associated in large groups, which the specialized literature calls the “carnivalized” version of this custom. As our experts pointed out this are later versions of the prototypical one/singular-mask ritual and were encouraged even more by the festival stage and larger audiences (Ciubotaru 2017: 27). The Bear especially when present in a mumming context plays a central role. We can notice however the later connection of the ritual bear with a significant calendric function in the beginning of the spring (Vulcănescu 1970: 112) with the trained bear carried as a healing device for back and bones problems taken around the villages by specialized Roma people. On the scale of cultural dynamics, this type of mumming though became what today we would call a “festival bear” – a reduction

of ritual one that suffered a transformation of both the fabric used for its mask and costume, as well as of its dramatic role.

Even without the UNESCO badge, the New Year Romanian Bears are well advertised as a touristic object of consumption in the Western media, but the provided information seems to point out the eastern European folklore's backwardness that mixes ideas about prehistoric origins and exotic and scary attractions. A "Daily Mail" article describing the Romanian New Year's Bears is illustrated by Associated Press pictures with the help of which the western reader should experience the exciting fears of the original "Dracula" country: "Freezing! The Indo-European people known as the Geto-Dacians, who saw bears as sacred animals, are credited with starting the festival hundreds of years ago" (Akbar 2015). The journalist seems to epitomize survivalist information in an early folkloristics fashion. If the "Bear play" will ever be listed at UNESCO and that outcome will not strengthen local sustainability and identity, we can envisage that at least the listing could provide global media and foreign tourists with a much more professional and accurate information about this Romanian intangible cultural heritage. The "Daily Mail" discourse seems to be a late Orientalist development continued at the global scale of ethnic tourism, or an adapted category of "primitivism" identified by Peter Burke at the eve of romantic folklore movement and the Herderian "discovery of the people" as "primitivism": "They tended to locate them in an undefined 'primitive period', and that they had been handed on unchanged for thousands of years" (Burke 1978: 21). The exoticizing of this Romanian intangible cultural heritage by the Western media is indirectly stressing out the fascination of the "civilized" world at the quaint customs of the still "primitive" East not affected yet as much as the West by the Industrial Revolution's outcomes.

However, until the Romanian zoomorphic masquerade will be included in the Representative List, we cannot yet assess the advantages for the local sustainability of such an enterprise. Nevertheless, we may anticipate some of the resulting situation and impact on the wellbeing of local communities after receiving the most wanted UNESCO badge by analyzing and comparing the stated concerns that other countries expressed when they inscribed on the Representative List a similar intangible cultural heritage. For this purpose, I analyzed the following Representative List nomination files: "Busó festivities at Mohács: masked end-of-winter carnival custom" (inscribed by Hungary in 2009: <https://ich.unesco.org/en/RL/busso-festivities-at-mohacs-masked-end-of-winter-carnival-custom-00252>), "Shrovetide door-to-door processions and masks in the villages of the Hlinecko area" (inscribed by Czechia in 2010: <https://ich.unesco.org/en/RL/shrovetide-door-to-door-processions-and-masks-in-the-villages-of-the-hlinecko-area-00397>), "Schemenlaufen, the carnival of Imst, Austria" (inscribed by Austria in 2012: <https://ich.unesco.org/en/RL/schemenlaufen-the-carnival-of-imst>

austria-00726), “Surova folk feast in Pernik region” (inscribed by Bulgaria in 2015: <https://ich.unesco.org/en/RL/surova-folk-feast-in-pernik-region-00968>), “Momoeria, New Year’s celebration in eight villages of Kozani area, West Macedonia, Greece” (inscribed by Greece in 2016: <https://ich.unesco.org/en/RL/momoeria-new-year-s-celebration-in-eight-villages-of-kozani-area-west-macedonia-greece-01184>), “Winter festivities, Carnival of Podence” (inscribed by Portugal in 2019: <https://ich.unesco.org/en/RL/winter-festivities-carnival-of-podence-01463>). It is noteworthy that all these nomination files emphasize the **aesthetic value** of the elements, obviously emerging from their spectacular appearance (color, music, food, positive energies) that are made to woo the audience’s senses. At its turn, this picturesque aspect also encourages a **social function** – and all files explained the importance of festivals for social bonding. The **ritual or magical fertility function** is also mentioned, even though this would be considered rather inappropriate within a secularized framework. Preserving ritual function is important, but on the other hand, the encouraged staged versions of the practices, and the lack of door-to-door processions are actually overshadowing the ritual side of this practice. The traditional rule that requested only unmarried men to perform these rituals gives places more recently to a more inclusive approach at the Hungarian and Bulgarian rituals, as opposed to the Czechs ones, that still insist on preserving that rule. For Bulgarians, the custom is also important for providing self-esteem that would allow practitioners to cope with the hard daily routine, and the Czechs emphasized the need for the ritual to address the threat of increasing urbanization in the main communities of bearers.

What are then the envisaged methods and strategies considered appropriate by these countries to preserve the spectacular, the social, and the magic? For organizing masquerade festivals, the communities hoped to get the support of funds and infrastructure from local and central administration, but further than that, it is the central government that hopes for tourism to ensure sustainable development for the local communities. However, the difficulty of securing sustainable tourism in small rural locations without affecting the organic social life is well acknowledged. The festival in Austria does not seem to take into consideration this type of threat, and others welcome the prospect of a global audience and increased tourism. It is only the Portuguese and Greek communities that show worries over that prospect of unsustainable tourism. The Greek performers are afraid that when staged and transformed into theatre their custom will be folklorized and decontextualized. Portugal and Hungary would like to attract attention beyond their small village to the touristic resources and investment in the larger rural cultural landscape, to the local cuisine, crafts, agriculture. It is noteworthy that the Greek performance also integrates the opportunity to explain the fertility ritual to children as a valuable lesson of a

wise management of natural resources and how important nature was for the rural Greeks. The Portuguese also planned on exhibiting in a nearby museum the cycle of making wool blankets used in the carnival as part of the local traditional economy.

In conclusion, in the light of the many functional and historical similarities between carnival and masquerade practices across different European countries, it could be helpful to approach their features within more integrated and interconnected safeguarding strategies, while stressing the need to address deeper problems that affect the local communities of bearers. It is necessary to have a better knowledge and representation of the rich heritage of masked festivals across the region and in the world generally, offering to the interested audiences correct information about their contemporary functions, putting all these customs in a common framework in order to avoid unequal representation. This would transform the seemingly UNESCO *Wunderkammer* into a functional intangible cultural heritage web, and we will avoid the unwanted prospect of an overly populated room full with beautiful frozen objects, with no connection between them, and no connection with the contemporary social dynamics and needs of local communities.

Literature

Abrahams, Roger D. 1982. The Language of Festivals: Celebrating the Economy. – In: Victor Turner (ed.), *Celebration: Studies in Festivity and Ritual*. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 167–177.

Akbar, Jay 2015. Pictured, the colourful army of Romanian gypsy ‘dancing bears’ who take to the streets at New Year to ward off evil spirits. – Daily Mail (December, 2015). Available at: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3372035/Pictured-extraordinary-Romanian-gypsy-dancing-bears-wear-streets-New-Year-ward-evil-spirits.html> (20.02.2021).

Arizpe, Lourdes 2013. Similarity and Micro-regional strategies in ICH. – In: Arizpe, L., C. Amescua (eds.), *Anthropological Perspectives on ICH*. SpringBriefs in Environment, Society, Development and Peace, 17–32.

Balotescu, Irina 2018. *Patrimoniul cultural imaterial în context intern și internațional. Dinamica unui concept*. Iași: Editura Universității Alexandru Ioan Cuza.

Barton, A. and Bates, C. 2013. ‘Beautiful Things’: Nonsense and the Museum. – In: Shears, J. and Harrison, J. (eds). *Literary Bric-à-Brac and the Victorians. From Commodities to Oddities*. London: Routledge, 49–66.

Beard, Mary 2009. The Infinity of Lists by Umberto Eco. Is there still life in the list?. – “The Guardian” (12 December, 2009). Available at: <https://www.theguardian.com/books/2009/dec/12/umberto-eco-lists-book-review> (21.02.2021).

Bendix, Regina 2009. Heritage between economy and politics. An assessment from

the perspective of cultural anthropology. – In: Laurajane Smith, Natsuko Akagawa (eds.). *Intangible Heritage*. London: Routledge, 253–269.

Burke, Peter 1978. *Popular culture in early modern Europe*. London: Temple Smith.

Ciubotaru, Ion H. 2017. *Festivalul folcloric Datini și obiceiuri de iarnă*. Iași: Editura PIM. (In Romanian).

Creed, Gerald 2011. *Masquerade and Postsocialism. Ritual and Cultural Dispossession in Bulgaria*. Bloomington: Indiana University Press.

Eco, Umberto 2009. *The Infinity of Lists. From Homer to Joyce*, translation from Italian by Alistair McEwen. London: Maclehorse Press.

Fournier, Laurent-Sébastien 2013. Intangible Cultural Heritage in France: From State Culture to Local Development. – In: Regina F. Bendix, Aditya Eggert and Arnika Peselmann (dir.). *Heritage Regimes and the State*. Göttingen University Press, 327-340.

Gillooly, E. 2007. Rhetorical Remedies for Taxonomic Troubles: Reading the Great Exhibition. – In: Buzard, J., Childers, J. W. and Gillooly, E. (eds.). *Victorian Prism: Refractions of the Crystal Palace*. Charlottesville and London: University Press of Virginia, 23–39.

Gilman, Lisa 2015. Demonic or Cultural Treasure? Local Perspectives on Vimbuza, ICH and UNESCO in Malawi. – In: Michael Dylan Foster, Lisa Gilman (eds.). *UNESCO on the ground. Perspectives on Intangible Cultural Heritage*. Bloomington: Indiana University Press, 59–76.

Gunnell, Tony 2007. *Masks and Mummung in the Nordic Area*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Hafstein, Valdimar Tr. 2009. Intangible heritage as a list. From masterpieces to representation. – In: Smith, L., Akagawa, N. (eds.). *Intangible Heritage*. London: Routledge, 93–111.

Hafstein, Valdimar Tr. 2014. Patrimonial Reflections: From Burning Buildings to Bodies of Heritage. – In: *Patrimoine culturel immatériel*, Volume 36, numéro 1, 107-128.

Halpert, Herbert 1969. A Typology of Mummung. – In: Herbert Halpert, G.M. Story (eds.), *Christmas Mummung in Newfoundland. Essays in Anthropology, Folklore, and History*. Toronto: Memorial University of Newfoundland, 37–61.

Hamar, Juraj, Voľanská, Ľubica 2015. Between Politics, Science and Bearers. Implementation of the UNESCO-Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – In: *Národopisná revue (Journal of Ethnology)*, 25 (5), 34–46.

Harvey, Penelope 1996. *Hybrids of Modernity. Anthropology, the nation state and the universal exhibition*. London & New York: Routledge.

Klein, Barbro, 2006. Cultural Heritage, the Swedish Folklife Sphere, and the Others. – In: *Cultural Analysis* 5, 57–80.

Schuster, Mark J. 2002. *Making a List and Checking it Twice: The List as a Tool of*

Historic Preservation. Working Paper no. 14, The Cultural Policy Center at the University of Chicago, 1–21. Available at: <http://culturalpolicy.uchicago.edu/publications.html> (21.02.2021).

Yun, Kyoim 2015. The Economic Imperative of the UNESCO Recognition. A South Korean Shamanic Ritual. – In: Michael Dylan Foster, Lisa Gilman (eds.). *UNESCO on the ground. Perspectives on Intangible Cultural Heritage*. Bloomington: Indiana University Press, 41–58.

Santova, Mila 2014. *To capture the elusive. Intangible cultural heritage*. Sofia: Prof. Marin Drinov Academic Publishing House.

Twycross, Meg, Carpenter, Sarah 2002. *Masks and Masking in Medieval and Early Tudor England*. London: Routledge.

Vulcănescu, Romulus 1970. *Măștile populare*. București: Editura Științifică. (In Romanian).

Ioana Baskerville

Department of Ethnology – Romanian Academy, Iași, Romania;

National Commission for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage – Ministry of Culture, Romania;

National Focal Point for the UNESCO 2003 Convention

repciuc_i_o@yahoo.com

VILLAGE CHURCHES AS A LOCAL SOCIO-CULTURAL RESOURCE

Rosen Malchev

Abstract: *The purpose of this text is to rediscover village churches as a local cultural heritage resource. Closed down, isolated and neglected in the socialist era, the parish churches in the villages have concealed unsuspected treasures (by no means related to the religion and the church only) that may and should be legitimatised as an intrinsic element of the local village tradition and also as an element integrated into the local socio-cultural reality. The field materials on which this text is based were obtained during the ethnological, archaeographical and art history studies the Ongal Association performed in the Samokov church district, with funding provided Samokov Municipality, and supported by the Holy Bishopric of Sofia.*

Keywords: *cultural heritage, archaeography, church, local resources*

The matters discussed in this paper have been a field of interest for the Ongal Association¹ for a long time. Before the second decade of the 21st century, they were discussed (mainly) orally during the discussions at the readings, conferences and symposia organised by the Association. In that initial phase, the discussions predominantly covered a (general) ethnological research perspective. Gradually, with the growing number of colleagues from other research areas getting involved, fact-related and analytical resources from archaeography, art history, religious and cultural studies were also addressed.

The reasoning section of this text is based on a system of artefacts observed de vizu during the ethnological, archaeographic and art history field studies undertaken by Ongal Association in Samokov church district. The documenting operations were defined, organised and performed under a research project called ‘Describing, Documenting and Storage Recommendations for the Handwritten and Early Printed Books in Church Slavonic and Modern Bulgarian That Are the Heritage of the Orthodox Churches in Samokov Church District (Samokov Municipality)’, funded by Samokov Municipality and supported by the Holy Bishopric of Sofia. The start was given in 2011; the initiative came from Assoc. Prof. Elena Kotseva-Arnaudova, PhD. Until 2020, description work of early printed and handwritten book funds was performed in 28 parish churches. The range was expanded to include two monasteries, a bishopric, two

¹ Ongal Association for Anthropology, Ethnology and Folklore Studies is a non-profit organisation. It was set up in 1991 by university lecturers, research workers, teachers, local historians and university students, who were ethnologists and specialists in Bulgarian and Slavic studies. The organisation’s goal is to perform research work on the Bulgarian nation in the context of the ethno-cultural, religious, linguistic and socio-economic processes in Eurasia that have been running since ancient times. The research focus is on the Bulgarian folklore traditions and the Bulgarian anthropology, ethnology and language. (www.ongal.net)

Autograph of the priest hadji Aleksiya Manoilovich from Samokov, December 1778, Church parish library. AAO. © Photo by Konstantin Rangochev

museum collections and a private collection. The project was promoted by a number of research publications (Kotseva 2011; Dimitrova 2012; Georgieva 2013; Malchev, Rangochev 2019). The results were compatible to the results of the Association's work in churches in the church districts of Asenovgrad (1995-2010) and Popovo (2014). In this meaning of the word, they are representative for this research topic in a wider church administration and socio-cultural scope (see Malchev, Bratanov 2020).

The key points in the archaeographic project of Ongal Association:

1. The task the project participants have to perform is to photograph, describe and group in an electronic catalogue handwritten and early printed books (before 1900) kept in parish, monastery, bishopric and museum libraries in Samokov church district.
2. All handwritten and early printed books are described by the following classification markers: title, old inventory code, year of release, place of release, number of sheets, dimensions with and without cover, marginalia, and binding type.
3. The work results are digital descriptions, summarising tables and files containing photographs of the heritage books. After the final handover certificates are signed by both parties, all materials – in hard copies and on digital carriers – are delivered for storage to Samokov Municipality, Samokov City Museum of History, Samokov District Police Office, Bishop's representative and the parish church boards.

A chronicle marginal by the priest Stoyne from Popovyane village, 25 March 1796. Church parish library. AAO. © Photo by Rosen R. Malchev.

4. An expert assessment prescribes the most adequate climate for the books (temperature, humidity, ventilation), disinfection, disinsection and deratisation of the rooms, and restoration of the heritage books.

In the first years of the project, the focus of the people working on it was on the heritage books. The scope of research interest, however, was gradually enlarged to encompass icons, frescoes, woodcarving, religious and household artefacts made of metal, church plate, clergy apparel, adornments, coins and textile decoration on the altar walls, the *proskinitari* icon stands and the furniture, other items of cultural value in the church buildings and yards and in the residential, farm and museum buildings there, or owned by former local educational and cultural institutions.

In the framework of this publication, we would like to dwell on three groups of artefacts that have been observed, photographed and systematised by the Ongal researchers.

Number one for us are the archaeographic discoveries during the expeditions. After all, our project name is “Describing, Documenting and Storage Recommendations for the Heritage of Handwritten and Early Printed Books in Church Slavonic and Modern Bulgarian...’ While performing project tasks, we came upon unique unknown and unpublished written evidences about local history figures and events preserved (mainly) in the margins of early printed books. Their texts are self-explanatory regarding their cultural and historical value.

Dragon from a wreathed cross. 17th century woodcarving. Bishop's Representative Office in Samokov AAO. © Photo by Konstantin Rangochev

We believe that three of them are very important:

A. A 1778 autograph of Hadji Aleksia Manoilovich from Samokov in an undated 18th century Psalter². Its value is in the assumption that hidden behind the name of this man of letters is Aleksi Velkovich Popovich, the author of the first Samokov manual copy of Paisiy's *Istoriya Slavyanobolgarskaya* (Slavonic-Bulgarian History) made in 1771, or another grammarian from the same period.

B. A chronicle marginal note by the priest Iliya from Alino (Halino) village from 1796 in Prologue, for the months of September to November in the 18th century, about a brigand attack on the Iskrovete – villages along the Beli Iskar and Cherni Iskar rivers.

C. A chronicle marginal note by the priest Stoyne from Popovyane about the sufferings of the village inhabitants during the brigand raids on Samokov and its region in the same 1796, written in the same 1796 in an 18th century liturgical book with missing covers.

Number two for us are (fully or partially) unknown works of church woodcarving in churches in Samokov church district. In the middle of the 19th century, the woodcarvers from Samokov were already artists well known far beyond the church administration boundaries of the vast Samokov church district. Stoycho Fandakov

² Guided by safety considerations, the locations of the mentioned early printed books and the woodcarving works mentioned further in the text are not specified here. Our colleagues can obtain information about their location from the Research Archive of Ongal Association, which is managed by the author of this text.

Dragon from a wreathed cross. 17th century woodcarving. Private collection. AAO. © Photo by Rosen R. Malchev.

was regarded as the best of them. His teachers in the craft were the monk Andoniy from Mount Athos and the Greek Atanas Teladur. Woodcarvers from other Balkan schools of art also worked earlier or alongside with the local masters in today's Samokov church district. (Gergova 2012)

The cases in the focus of our attention here are three pairs of wooden dragons from the wreathed crosses of wood-carved iconostases in Samokov church district. They were made over a period of 150-200 years. Their stories in the past and today are different.

A. The objects in the first case are a pair of dragons from an old iconostasis in a church in Samokov church district. (Image 3). Their dating is the early 17th century. Until recently, they were kept in a former priest's home in a village churchyard used as storage. Well, the course of their fate was changed after our field research. Having found the dragons, with the assistance of ardent local Christians, being worried by their poor condition, we informed the protopriest Mihail Kolev, the Bishop's representative in Samokov church district, as well as Dr. Veselin Hadzhiangelov, Director of Samokov Town Museum. Under an agreement signed between those two institutions, the Bishop's Representative Office gave the endangered woodcarvings to the Samokov museum for restoration, conservation and preservation.

B. The objects in the second case are a pair of dragons in a private collection. (Image 4.) It is possible that they were carved in the same period like the preceding objects, or maybe a couple of decades later. Should that dating be proved, they will be among the oldest preserved woodcarvings of that type in the region. The access

to them is strongly restricted. The dragons have already been professionally restored and conserved, but no research work has been performed on them yet. Therefore, they have not been published and are not known to the public.

C. The next item is a later primitively carved wreathed cross from the modern iconostasis of an active church in a village in Samokov region. Its uniqueness is in the two obverse sides it has. One is painted and faces the nave. The other side is not painted; it faces the altar. It should be noted that the carving on backside is more skilfully made. The front side bears the features of local naive art. During our work in 28 parish churches and two monastery churches in Samokov church district, we did not register any other similar case.

The third group of sacred artefacts we would like to comment on as an object suitable for evaluation for museum purposes and for subsequent socialisation includes liturgical priest apparels and ceremonial cloth items. Because of their nature, they perish quite quickly and are easily soiled and damaged in the run of time. Their value, however, is truly high because of the information they bear about important stages of the local church and socio-cultural history. The examples we will mention here are some of the objects kept in the priest's wardrobe in the new church of Belchin

Cross made to be stitched to a vestment – front side. Sts. Peter and Paul's Orthodox Church, Belchin village. AAO. © Photo by Konstantin Rangochev

*Cross made to be stitched to a vestment – front side and backside.
Sts. Peter and Paul's Orthodox Church, Belchin village. AAO. ©
Photo by Konstantin Rangochev*

village, Sts. Peter and Paul's Church (1884–1885). The most noteworthy among them are frocks, stoles, omophorions, belts, epigonations, shrouds, antimensions, etc.

The earliest source that gives information about the priesthood in today's Samokov church district is Vladislav Gramatik's *Rilska Povest* (Rila Novel) that describes the event of moving the relics of St. John of Rila from Tsarevgrad Tarnov to Rila Monastery in 1469. Among the other participants in the church procession, it mentions only one representative of the secular clergy, Presbyter John from Belchin.

'When the congregation was convened, all brothers decided, and the abbot gave an order for the ones, who were sent to Tarnovo to go for the saint. Their names were: hieromonk Teophan, hieromonk Varlaam, brother Kelasiy, presbyter John from Belchin, and some others' (Krastanov 2003: 197).

We found information concerning a century later; it is about the local priest community in the Ottoman tax registers from the 16th century. They contain the names of priests in Samokov and the villages of Dospey, Shiroki Dol, Rayovo, Popovyane, Kovachevtsi, Yarlovo, Zlokuchane, Ochusha, Gorni Okol, Shipochane, Gutsal, Raduil, etc. (Kovachev 2001).

Belchin village had a church – the church of St. Petka - built in the 17th century

(earlier than 1653) over the foundations of a 14th century church. In a later period, it was abandoned. It went to ruins, but in 2009, owing to the efforts of the Revival for Belchin Foundation, it was rebuilt and re-consecrated. Today, one can see in it the original icons on the 17th century apostles' frieze painted by St. Pimen of Zograph and/or his students. Furthermore, the Ongal Association's expeditions (re)discovered for science the Belchin parish library. Its early printed books with handwritten marginalia on their pages (16th-20th century) were kept in the active village church of Sts. Apostles Peter and Paul. Since 2009, they were kept in the funds and the exhibitions of the Belchin branch of Samokov Town Museum of History. (Malchev 2017: 384) The earliest book is a Prayer Book (Missal) published in Venice in 1540 by Bozhidar Vukovich. That book has the earliest marginal note (1742); it gives the information that Stamo the Tailor bought that book from Deacon Negro and donated it to the late mediaeval church in Belchin. (Dimitrova 2011; Kotseva 2011; Georgieva 2013). The Belchin collection of books includes also some more handwritten and printed collection books that are now kept in Sts. Cyril and Methodius National Library and in Samokov Town Museum of History. (Dzhurova, Velinova 2002)

All the facts above are a bright evidence of the longstanding existence and history of the church and the clergy in the parish of Belchin, part of today's Samokov church district (Samokov bishopric till 1907).

The list of artefacts worth becoming museum objects that are in the churches of Samokov church district can be enlarged with the Ottoman, Austria, Russian, etc. coins donated by believers praying for health and salvation of the soul. Those coins today decorate the icons of (above all) the Mother of God; the Jerusalem icons – painted biblical images brought home from Jerusalem by local pilgrims; communion patens decorated with filigree ornaments and bearing inscriptions by the artists, who made them or the people, who donated them, and so on.

Having covered all the way from the enthusiasm of the neophyte to the objective analysis of the scholar, the researchers of the Ongal Association realised that the parish churches (the main interest of the research work), even if closed down, ostracised and neglected in the socialist period, hold unsuspected riches (that are not only related to the church and the faith) that can be legitimatised as an organic element of the local cultural tradition and integrated in the modern regional and national culture. The efforts required by that process should have three main focuses: *An active dialogue* with the national and local church administration institutions of the Bulgarian Orthodox Church, the parish priests and the church boards. *Collaboration with the local authorities*: municipal mayors, local councils, municipal administrations, museums of history, mayors' offices and mayors' representatives. The Ongal Association can share its successful practices in those two aspects. *Work on museum valorisation of*

the artefacts that are found; that is a social privilege and a professional responsibility of specialists in the municipal, regional and national museum institutions.

We do hope that it will not take long before those wishes become reality, at least as far as the Samokov church district is concerned. Our duty as ethnologists on the field is to document, classify and submit for expert assessment the results of our discoveries; as citizens, however, we urge the church and the museum institutions to show more initiative – the way we have done that many times. In a way similar to Cato Elder, who always ended his speeches in the Senate with the same appeal: ‘Furthermore, I consider that Carthage must be destroyed’.

Literature

ААО: Архив на Асоциация „Онгъл“

Георгиева, Преслава 2013. Наблюдения върху бележките в старопечатни книги от с. Белчин, Самоковско. – *Годишник на Асоциация „Онгъл“*. Т. 11. Език и етнос. София: ИИК „Род“, 384–395.

Гергова, Иванка 2012. Иконостаси от XVII век в Самоковско. – *Годишник на Асоциация „Онгъл“*. Т. 10. *Етнос и сакрална география*. София: ИИК „Род“, 141–157.

Джурова, Аксиния, Вася Велинова 2002. *Опис на славянските ръкописи от Самоков (Из миналото на Самоков, 3)*. София: Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“.

Димитрова, Маргрет 2012. Из късното ръкописно наследство на Самоковско. – *Годишник на Асоциация „Онгъл“*. Т. 10. *Етнос и сакрална география*. София: ИИК „Род“, 296–317.

Ковачев, Румен 2001. *Самоков и Самоковската каза през XVI в. според описи от Истанбулския османски архив*. София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Коцева, Елена 2011. Грамотност, книги, духовност в една гражданска общност (Белчин XII–XX век). – В: *Културното наследство на Рилския манастир – състояние и перспективи на проучването, опазването и реставрацията му*. София: Изд. Изток-Запад, 184–199.

Кръстанов, Трендафил 2004. *Легенда булгарика за българската държавност и светост*. София: ИК ДБ Митко.

Малчев, Росен 2017. *Агиология и демология. Напрежения в структурата на фолклорната вяра*. София: ИИК „РОД“.

Малчев, Росен, Константин Рангочев 2019. Археографският проект на Асоциация „Онгъл“ на територията на Самоковската духовна околия (2011–

2019). – В: *Sapere aude. Сборник в чест на проф. дфн Искра Христова-Шомова*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 315–322.

Малчев, Росен, Иво Братанов 2020. И. Нравоучение и героика. Два ръкописни текста от 1880 г. от библиотеката на храма „Св. Троица“ в село Югово, Пловдивска област. – *Език и литература*, № 1–2, „Ръкописното наследство от XIX век“, 52–71. Интернет източник: https://www.ezik-i-literatura.eu/2020/1-2/05-EiL_1_2_2020_Rosen_Malchev_Ivo_Bratanov_web.pdf (посетен на 14. 05.2021 г.)

Rosen R. Malchev, D.Sc. in Philology

Ongal Association for Anthropology,

Ethnology and Folklore Studies

Bul. Vasil Levski 134

Sofia 1527

WINE – A TRADITION INHERITED FROM THE THRACIANS (A CASE FROM SLIVEN)¹

Nikolay Sirakov

Abstract: *The most popular drink in Antiquity – wine, is a symbol of culture, of civilization. Drinking wine is a ritual form of social communication between members of the community. The various scenes on the containers, with which the drink is served, are the securest way to include the individual into the ethical norms of the ethnic group. Wine occupies an important place in the traditional way of life and culture, and it continues to excite and tempt with its taste the most sophisticated contemporary connoisseurs.*

Keywords: *Wine, Thracian Culture, tradition of winemaking, Sliven region*

Wine - one of the most ancient drinks of mankind, is a subtle challenge for the senses, intellect and spirit. Perceived as the „ambrosia“ of the gods, it immerses us in a world of taste temptations and ancient mysteries, references of some of which we find today.

The topic of wine is an object of research interest in all its aspects: from the point of view of the sacred (Marazov 2000), in a mysterious context (Marazov 1992: 143), in the heroic epic (Bochkov 2003: 125-133), in folklore (Kraev 2003). : 134-136), as a cultural product and identity (Bokova 2003: 137-144).

The oldest written information about the production and use of wine by the Thracians is that of Homer (IX-VIII century BC). They refer to the second half of the second and the first centuries of the first millennium BC.

... - Through her (Athena) the dream was deep, she also used the love of the Thracians for wine to make it insensitive. see: Iliad, Scholia 496-7 (IITT 1981: 27).

A manifestation of great generosity is the gift of the „divine drink“ by the Thracian king - priest.

- I had with me a goatskin with sweet red wine, given to me by Maron, son of Evant, priest of Apollo, who protected Ismar, because we had protected him and his child and his wife from awe, that he lived in a rich with trees forest, dedicated to Phoebus Apollo. He brought me magnificent gifts:... and then he poured into whole twelve amphorae sweet unmixed wine, a divine drink. And no one knew him - neither the maids nor the servants in the house, but only he, his dear wife and a single locksmith. And when they wanted to drink this honey-sweet wine, he filled a glass of it, mixed it with water twenty times as much, and an unspeakable pleasant fragrance wafted from the crater. See: Odyssey, Scholia

¹ The research presented was realized thanks to the project „Cultural resources, valorization of heritage and local development“, funded by the Research Fund (DN20 / 12 from 20.12.2017).

Objects from the archaeological excavations of Yakimova Mogila, Krushare village, Sliven region. The scientific team was led by Dr Georgi Kitov, 2008. Photo: Stefan Stefanov, Vifor advertising agency, Kazanlak. © RMH - Sliven.

196-211 (IITT 1981: 45).

Diodorus testifies that Dionysus, being the son of Zeus and Demeter, was torn by the Titans and cooked. After Demeter joined the parts of his body together, he was reborn young. Boiling the body parts is associated with brewing wine and mixing it with other aromatic wines and herbs. The joining of the body parts of Dionysus and their restoration can be interpreted as the restoration of the cut and pruned vines, as a new fertility (Fol 1991: 106). Dionysus is not only the discoverer of wine, but also the victor of its consequences. He held on to his victory when the drunkard placed a cooling bandage made of ivy on his forehead (Fol 1991: 252).

Wine is a sacred drink for the Thracians. It is called „Zeila“ or „Zila“, which, if we compare it with the Slavic „Zelie“, comes from the name green, but „Zelie“ is a decoction that has a magical meaning and can be poisonous, as well as Thracian wine if it is drunk undiluted. The purpose of the sacred drink is to liberate the soul: when it enters the body, it takes the place intended for God (Marazov 2003: 13-51). The preparation of wine is a very important cultural and ritual process. Wine in ancient times was called the „liquid food of Dionysus“ as opposed to the „solid food of Demeter“ - wheat. In other words, wine is equated with wheat as a cultural product and, like grain, is a hallmark of culture. Drinking wine is always perceived as a way of integrating into the culture - whenever a foreigner comes, he is served a glass of wine to be introduced to the new environment. The preparation of the wine itself is a very laborious process - you have to plant the vine, prune it and dig it up, let it grow, the grapes ripen, harvest it, crush it, fill the barrels, the wine ferments and only then can you drink it. It is this multi-phase process that makes winemaking a sign of high culture. Crushing the grapes is a kind of killing the plant, but at the same time the plant, already

like wine, is born for a new life in the process of fermentation. This is the connection between death and the new birth, which is extremely important in ritual life and in the mythological notions of the ancient world. The boiling of wine is a very important process, which is always associated with the idea of birth (<http://m.focus-news.net/?action=opinion&id=40946> – visited on 9.07.2020).

The Thracian feast has a ritual form of social communication. It is the means to integrate and maintain the unity of society. During feasts, the wine is served from a wine glass (Xen. Anab.7.3.). The importance of the rite of pouring wine determines the high position in the social hierarchy of the cupbearer. He enters into one of the roles of the king himself - to distribute the drink at the feast (Marazov 1992: 385). It is common practice for drinking to be accompanied by toasts in honor of the guest or guests as well as the host. For the Thracians, the feast has a religious significance, and the generosity of the ruler is a guarantee of abundance and prosperity of the king and the whole nation (Marazov 1992: 377). In Thracian notions, wine is identified with blood, and therefore the drinker sprinkles on himself the drops left after the toasts. -... *The Thracians generally drink wine without mixing it with water, and both they and the women, and by sprinkling it on their clothes, consider it a good custom that brings happiness* (Plato. De leg. 1: 637 d). Probably such is its semantic load in the infusions of remembrance, of fertility (Georgieva, Spiridonov, Echo 1999: 84-85).

Despite the lack of written information about the use of Thracian wine in the region of Sliven, we can get indirect information about the presence of various precious vessels of gold, silver, bronze or ceramics in the Regional Historical Museum - Sliven. They are evidence of the role of wine in the development of crafts, technology and

Objects from the archaeological excavations of Yakimova Mogila, Krushare village, Sliven region. The scientific team was led by Dr Georgi Kitov, 2008. Photo: Stefan Stefanov, Vifor advertising agency, Kazanlak. © RMH - Sliven.

Objects from the archaeological excavations of Yakimova Mogila, Krushare village, Sliven region. The scientific team was led by Dr Georgi Kitov, 2008. Photo: Stefan Stefanov, Vifor advertising agency, Kazanlak. © RMH - Sliven.

art. The need for specialized wine containers in various rituals leads to the production of a variety of forms. In the amphorae from „Dalakova Mogila“ v. Kaloyanovo wine is transferred from one place to another, in the crater of „Gureva Mogila“ in the village of Kamen the wine is mixed with water in a ratio of 1: 3 or even 1: 5. The gold and silver phials from „Dalakova Mogila“ in the village of Kaloyanovo and from „Yakimova Mogila“ in the village of Krushare are the cups from which the ruler drinks (Kitov 2007: 44-57; 2008: 49-56). The jugs - oinochoe from „Dalakova mound“ and from „Yakimova mound“ are vessels with which the wine is poured (Dimitrova 2009: 221-225; Kitov 2007: 44-57; 2008: 49-56). The cantaros

from „Golden Mound“ in Rechitsa have an extremely cult purpose. The rhytons from Dalakova Mogila and Taneva Mogila from the village of Kaloyanovo (Dimitrova 2009: 80-84; 2009a: 39-43; 2010: 221-227; Kitov 2007: 44-57; 2008: 49-56; Kovachev, Sirakov 2016: 260-281; Marazov 2009: 20-61; 2015: 68-80; Sirakov 2010: 32-38) are ritual vessels, as the wine comes from above, from the wide part of the horn and is poured from the lower part of the horn. It seems to travel from top to bottom, which speaks of the rhyton's participation in transitional rites, very often associated with deities such as the Kabirs. All these ritual sets are buried as gifts in grave mounds. They sacralize the state territory and legitimize the ruler. Therefore, when we talk about the by-products of wine culture, we must take into account the creation of new object forms, the use of precious materials, the intervention of skilled artists. At the gold ring from „Yakimova Mogila“ in the village of Krushare there is an image of a young man pouring an amphora. Pouring wine on a burning altar in ancient Thrace is the opportunity for the claimant to the throne to legitimize his power by seeking divine sanction from the god of wine Dionysus. It is necessary to pay attention to the

images of the vessels. From Yakimova Mogila, Krushare village, three black-figure lecyths are known with a wreath of intertwined ivy leaves with bunches. According to the Hellenic synthesis Dionysus in the red-figure Attic vase painting from the middle of the 6th century BC, the ivy symbolizes the victory over the enemy. The ivy originated from the Sabazian circle, but in the later Hellenic processing of the borrowings it became the final symbol of Dionysus (Fol 1991: 252). Apart from the fragmentary written information, the reconstruction of the Thracian mythology or the Thracian royal ideology can be done mainly by reading the images on the walls of the vessels (cantaros, rhytons, phials, jugs), because we have many who tell us about various mythological notions. From a grave mound in the village of Kamen we know a red-shaped columnar crater. A fragment of a scene with three human images is preserved on it. One of them serves a fruit bowl with his head down, in front of him the other image spills liquid from a vessel into the cup of the third figure (most likely a ruler, due to his dominant position and high head). On the pelican from the Kaloyan tomb is depicted a scene with the retinue of Dionysus - satyr and menadi (Chichikova 1969: 45-90). We assume that these pictorial texts are visual poems parallel to those songs that the Aedes perform during the feasts. Thus, when the ruler holds the jug, rhyton, or cantaros covered with images, and when he listens to the aeds, he can see the myth they sing depicted on these vessels. Wine helps to appear on the vessels visible poems that contain mythological and epic notions. Wine and the rituals associated with it greatly stimulated the development of the art of the ancient Thracians (<http://m.focus-news.net/?action=opinion&id=40946> – visited on 9.07.2020).

Several other monuments of the Dionysian cult are known from the region of Sliven. One is a statuary group of Dionysus with his retinue (Batsova 1966: 16-17; Kovachev 2000: 25), the other is an image of Dionysus with Heracles on a plate (Kovachev 1992: 48; 2000: 26).

At the end of the second millennium BC - the beginning of the first millennium BC the appearance of the Thracian culture is extremely influenced by the new general Thracian religious-mythological understanding of the world, defined by A. Fol as a Thracian Orphic doctrine (Fol 1972: 48-53). An essential feature of this worldview system is the idea of self-cultivation and immortality. It is basically esoteric, i.e. secret, and belongs to the enlightened into the sacred knowledge, but it is also exoteric, i.e. obvious, inherent in those who know about it but remain uninitiated. It presupposes a mystical-philosophical understanding of the cosmic and social order, i.e. the idea of the overall structure of the world. The doctrine is aristocratic, emphasizing the idea of the divine origin of royal power and the belief in the immortality of the soul. Herodotus and Strabo give information about the existence of aristocratic mysterious

cults in Thrace, but also the inscription from Seuthopolis (Dimitrov 1960: 3-15) the pictorial texts on the vessels from the Borovo, Panagyurishte and Rogozen treasures, the hydria from Bashova Mogila and others (Marazov 1992: 335-338; Marazov 2011). In this sense, the path to cultivation acquired through secret knowledge leads to immortality. Possession of secret knowledge obtained through initiation is a key element in royal ideology. The initiates go through the full cycle in their development from mortals to heroes, anthropodemons and to the qualitative determination of a god who is not only immortal, but is also perfect (Popov 2004: 491-503).

The religious teachings of the Thracians had a significant influence on the creation of Christology, and in particular on the apostle Paul's conception of the resurrection "in Christ," as well as on the "realistic view of religious experience." Zagreus - Dionysus is a metaphor of the Thracian aristocratic teaching, which is multifaceted in its Hellenic interpretation, but is also multilayered. When an interaction takes place, the metaphor of Zagreus is transformed into the metaphor of Christ, which is more directly convincing (Fol 1994: 38).

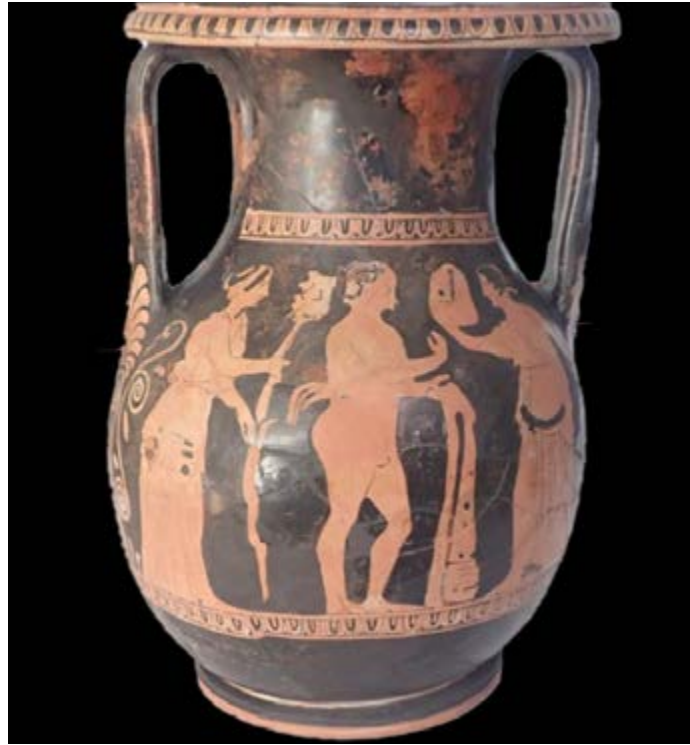
Before being captured and killed, at the Passover supper, Jesus instituted the sacrament of the Eucharist, in which believers partake of His body and blood by drinking wine and eating bread consecrated in His name. This rite is partly reminiscent of the ecstatic tearing and swallowing of Dionysus, but it differs in its mystical and bloodless character, as an update and reminiscence of Christ's sacrifice (<https://rb.gy/k1gg3i>).

The Christian saint Tryphon is the "direct" successor of Dionysus, who quickly became one of the most beloved Eastern Orthodox martyrs and healers. Saint Tryphon was born in the 3rd century in the city of Apami, the province of Phrygia in Asia Minor, which is considered one of the ancestors of the vine and wine. Therefore, quite naturally, he is considered a guardian of the vineyards and patron of wine.

Trifon Zarezan is an agricultural custom, which the tradition connects with the first economic process in the annual cycle of cultivation of the vine - its spring cutting. It is obligatory to go to the vineyard, make a cut, water the ground and naturally drink wine for health and prosperity (<https://trakiec-bg.com/vinoto-i-trakite/>).

From the late antique and medieval fortress Tuida in Sliven we know a floor mosaic found in an autonomous baptistery (VI century AD), which serves the cult among the local population. The most important Christian sacrament - baptism - is performed in the baptistery. The holy water used in this temple has a purifying function for new converts. The floor mosaic is covered with geometric and floral ornaments. An accent among the elements is a garland of ivy leaves, which frames the whole composition. The ivy leaf (personification of Dionysus) symbolizes wine, i.e. the blood of Christ (*Matt. 26:26 - 28*), (*Luke 22:19*), which is charged with a purifying role.

The wine is among the signs of the cultural specificity of Sliven and the region. The developed viticulture in Sliven requires that every house has enough space for making wine. Under the open savannah are stored the large wine vessels: sharpani, caduceus, foothills. Wide steps, plastered with soil, lead to a deep wine cellar, with barrels arranged in scaffolding, different in shape and size, where white and red wine and wormwood are poured every year. Many measures, copper funnels, necklaces and baskets complete the wine inventory (Gadjalova 1977: 3). Only in this area is grown the unique local grape variety - Sliven Shefka. The Shefka has its role in the production of ordinary but original table wines. Red Muscat

Objects from the archaeological excavations of Yakimova Mogila, Krushare village, Sliven region. The scientific team was led by Dr Georgi Kitov, 2008. Photo: Stefan Stefanov, Vifor advertising agency, Kazanlak. © RMH - Sliven.

and Damyat are old local Bulgarian wine grape varieties (Kolev 1962: 80-81; Todorov 2005: 142), which are widespread in the Sliven region. Pamid is an old local variety, cultivated by the ancient Thracians (Todorov 2005: 137). The specific vine varieties are grown here - Muscat O'Tonell and Pearl de Xaba, from which the world-famous brandy - Sliven Pearl is prepared. There are many distilleries and wine cellars in the area, which produce high quality wine that is well-known on the world market. Afuzov Wine Cellar offers wines with a modern style, accentuated fruit effects, and the careful work with oak wood - barrels, predetermine the complex nature of the luxury series of products. Domain Boyar produces a rich palette of wine styles to make connoisseurs a real pleasure. Several things are important for the creation of quality wines - passion, love for wine, professionalism and a good team. Edoardo Miroglio Wine Cellar applies the classic method of Piedmontese viticulture, adapting the technology of cultivation to the peculiarities of the region. Angels Estate Winery produces impressive and memorable wines. The high quality is the result of the tireless pursuit of uncompromising perfectionism. The wines are harmonious, complex,

intriguing and recognizable. Kermen Wine Cellar specializes in the production of young wines, a technology that is as close as possible to home. Chateau Marvin wines are characterized by saturated solid colors, characteristic varietal, pronounced fruity character, soft tannins and good phenolic preservation. Rosidi wines are produced in limited quantities, intended mainly for fine restaurants, wine shops and connoisseurs. Chateau “Windy Hills” offers small series of high quality wines, which aims to satisfy the requirements of even the most sophisticated wine connoisseurs (Wine Guide in the Sliven region).

The non-governmental organization „Public Donation Fund - Sliven“ has published a „Guide to wine in the Sliven region“, which provides information about places related to wine tourism in the Sliven region and presents the best winemakers in the region. The publication contains information in Bulgarian and English about the development of each wine cellar, the most famous products of each brand are shown. The book

also includes interesting texts about wine, the types of wine vessels found by archaeologists near Sliven, legends and ancient Bulgarian legends about the drink of the gods and more (<http://www.fund-sliven.org/index.php/home/2013-06-24-15-01-39/641-iz-patyat-na-vinoto-v-slivenskiya-krai-vi-afuzov>).

The Municipality of Sliven, in its turn, has created an Infotourism website (<https://infotourism.sliven.bg/actual/index.htm>), which will present and promote regional routes for wine tourism, as well as to advertise events, festivals and competitions related to with wine.

Traditionally, on February 14, Trifon Zarezan, a competition is held in the village of Glushnik for the best homemade wine, which brings together producers and connoisseurs. A commission

Objects from the archaeological excavations of Yakimova Mogila, Krushare village, Sliven region. The scientific team was led by Dr Georgi Kitov, 2008. Photo: Stefan Stefanov, Vifor advertising agency, Kazanlak. © RMH - Sliven.

composed of professional sommelier, tastes and ranks wines by criteria: color, density, aroma, taste. The winner of the competition was decorated with a wreath of ivy leaves and received the title - King of Wine. The name of the winner is remembered for years. An important element of this competition is the observance of the tradition passed down by the ancestors. Only the exact following of the technology inherited from the great-grandfather can bring victory, because modern chemistry “spoils” the real wine.

Objects from the archaeological excavations of Yakimova Mogila, Krushare village, Sliven region. The scientific team was led by Dr Georgi Kitov, 2008. Photo: Stefan Stefanov, Vifor advertising agency, Kazanlak. © RMH - Sliven.

The House of Wine is located in the late antique and medieval fortress “Tuida” in Sliven. Every year there is a “Festival of Winemakers”, as winemakers from the region present their wines. The drinks on display can be purchased by visitors, and the funds raised are used for charitable causes. Within the festival the competition “Wine of the people” is held, where the production of the participants is tasted and evaluated and a winner is chosen. This connection with the past gives authenticity and uniqueness to the local Sliven culture.

Literature

Бокова, Ирена 2003. Виното – наследство и традиция. – В: *Митология, изкуство, фолклор (МИФ)*. Т. 8. *Вино и култура*. София: НБУ, 137–144.

Бочков, Пламен 2003. Юнашкият пир. – В: *МИФ*. Т. 8. София: НБУ, 125–133.

Георгиева, Росица, Тодор Спиридонов, Мария Рехо 1999. Храна и хранене (края на II – I хил. пр. Хр.). – В: *Етнология на траките*. София, 71–111.

Димитров, Димитър 1960. Градоустройство и архитектура на тракийския град Севтополис. – *Археология*, кн. 2, 3–15.

Димитрова, Диана 2009. Танева могила. – В: *По пътя на миналото. Сборник научни статии по повод 65-годишнината на д-р Георги Китов*. София: ИК „Арос“, 80–84.

Димитрова, Диана 2009а. Якимова могила. – В: *По пътя на миналото. Сборник научни статии по повод 65-годишнината на д-р Георги Китов*. София: ИК „Арос“, 221–225.

Димитрова, Диана 2009б. Долината на тракийските царе продължава на изток (нови доказателства). – *Наука*, кн. 1, 39–43.

Димитрова, Диана 2010. Сребърен ритон от Далакова могила – елемент на царското угощение. – В: *Югоизточна България през II–I хил. пр. Хр.* Варна: Книгоиздателство „Зюграф“, 221–227.

Китов, Георги 2007. Долината на тракийските царе в Сливенско – *Известия на музеите в Югоизточна България (ИМЮБ)*. Т. 23, 44–57.

Китов, Георги 2008. Долината на тракийските царе продължава на изток. – *Наука*, кн.1, т. 18, 49–56.

Ковачев, Георги 1992. Оброчни плочки на Тракийския конник от Историческия музей в Сливен. – *ИМЮИБ*, т. 15, 48.

Ковачев, Георги 2000. *Божествата на Туида*. В. Търново: „Фабер“.

Ковачев, Георги, Николай Сираков 2016. Керамичен ритон с форма на хипалектрион от колекцията на РИМ – Сливен. – В: *Тракия и околният свят. Сборник с доклади от Национална научна конференция 27–29.10.2016. В памет на археолога Георги Атанасов*. Шумен: РИМ – Шумен, 260–281.

Колев, Васил 1962. *Лозарство*. София, 80-81.

Краев, Георг 2003. За един фолклорен прочит на мита за Дионис. – *МИФ*. Т. 8. *Вино и култура*. София: НБУ, 134–136.

Гаджалова, Йорданка 1977. *Къща музей на сливенския бит от XIX век (албум)*. София: Изд. „Септември“.

Маразов, Иван 1992. *Мит, ритуал и изкуство у траките*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Маразов, Иван 2000. *Траките и виното*. Русе: Дунав прес.

Маразов, Иван 2009. Ритон с глава на овен от Далакова могила. – *ИМЮБ*. Т. 24, 20–61.

Маразов, Иван 2015. *Ритон с фигура на петел-кон от Крушаре*. – *Годишник на Регионален исторически музей – Сливен*. Т. 3, 68–80.

Попов, Димитър 2004. *Древни общества и култури*. София: Лук.

Пътеводител 2018. *Пътеводител на виното в Сливенския край.* Сливен: Обществено дарителски фонд, Сливен.

Сираков, Николай 2010. Сребърният ритон – кентавър – атрибут на царската власт. – *ИМЮБ*, 25, 32–38.

Тодоров, Иван 2005. *Производство на лозов и посадъчен материал.* София: Изд. „Дионис“.

Фол, Александър 1972. *Политическа история на траките.* София: Изд. „Наука и изкуство“.

Фол, Александър 1991. *Тракийският Дионис. Кн. 1. Загрей.* София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Фол, Александър 1994. *Тракийският Дионис. Кн. 2. Сабазий.* София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Велков, Велизар, Златозара Гочева, Василка Тъпкова-Заимова 1981. *Извори за историята на Тракия и траките (ИИТТ).* Т.1. София: БАН.

Чичикова, Мария 1969. Тракийска могилна гробница от с. Калояново, Сливенски окръг. – *Известия на Археологическия институт*, 31, 45–90.

Platon. *De leg* (Croiset).

Xen. Anab.7.3. *Xenophon, Anabasis 7.3.*

Sources

Проф. Иван Маразов. „Виното е сакрална напитка за траките, използвано не само в пирове, но и в различни ритуали“. Интервю, агенция „Фокус“, 3.12.2016, 17.00 ч.: <https://bit.ly/3A491yq> (09.07.2020 г.)

Лозата и виното в Библията:Православие.бг: <https://bit.ly/2SZ3tUY> (09.07.2020г.)

Фондация „Обществено дарителски фонд“ – Сливен: <https://bit.ly/3qmlR6A> (09.07.2020 г.)

Nikolay Tanev Sirakov

Regional Historical Museum „Dr Simeon Tabakov” – Sliven

“Tsar Osvoboditel” bul. 18

8800 Sliven, Bulgaria

niki_sirakov@abv.bg

BIO-CULTURAL HERITAGE: VALORIZATION ASPECTS IN BULGARIA

Valentina Ganeva-Raycheva

Abstract: *The text dwells on the concept of bio-cultural heritage as a complex system of interdependent components manifesting the link between the local communities and their natural environment. The components include bio resources (at levels ranging from genetic to landscape) and long-standing traditions, practices and knowledge related to adaptation to environmental changes and sustainable use of bio diversity. Observations performed in Bulgaria in the recent years have given grounds to talk about the valorization aspects of local bio-cultural resources. The focus is on the capacity of bio diversity and the traditional environmental knowledge related to it to preserve local genetic resources and valorise the link with the area. There is also special attention to the social actors (local and nonlocal) involved in the valorization process, and to the creation of symbolic capital.*

Keywords: *bio-cultural resources, heritage, valorization, local communities, cultural events*

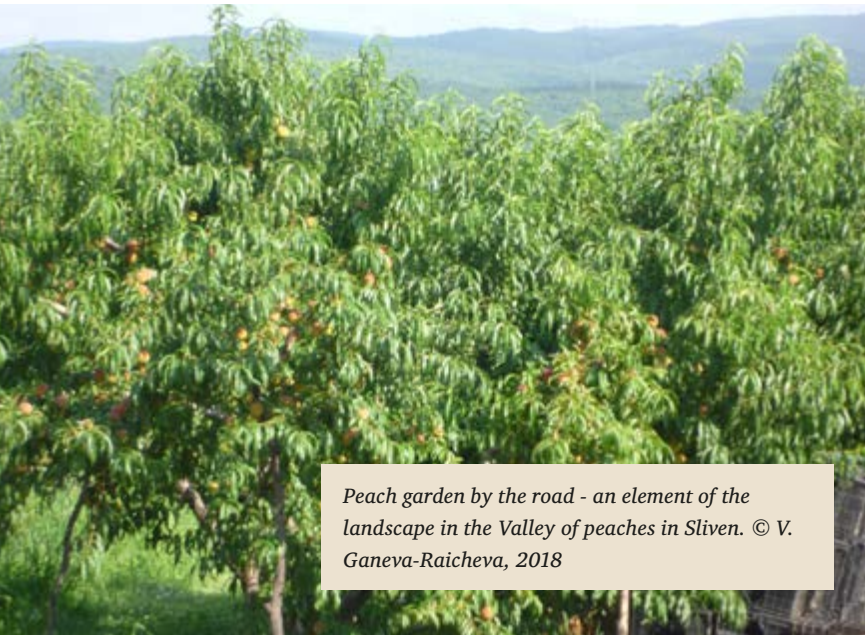
Introduction¹

We tend to relate the quality of the edible plants we appreciate to the area where they are grown: Berkovitsa strawberries and raspberries, Sliven peaches, Kyustendil cherries, Silistra apricots, Troyan plums, Smilyan and Raduil kidney beans, Smolyan and Samokov potatoes, Lyubimets watermelons, Banichan, Reselets and Peshtera onions, Kurtovo Konare peppers and pink tomatoes, Petarch cabbage, etc. That link between the product and the place suggests a mental image and visualises a particular agricultural landscape (the Peach Valley, for example) constructed as a joint product of human and non-human actors as a consequence of the interaction of cultural and natural factors.

The Peach Valley in Sliven is a bright example, especially for the generation that grew up under the socialist system. It combines the visual idea of peach orchards spreading along the Tundzha River Valley with the excellent taste of the fruit. That “picture” is generated by certain topographic, soil and climate features: rich soil that is neither heavy nor salty or chalky, of normal moisture level, good temperature and light. Technologies, skills and knowledge are needed to make such soil. Political, social, economic and cultural factors have determined agrarian landscape transformations in the run of years, and that fact reveals an important landscape feature: its processuality and development in time².

¹ This text presents work results under the project ‘Cultural Resources, Heritage Valorization and Local Development’ funded by the National Science Fund (DN20/12 / 2017).

² The valley of the Tundzha River was identified as a suitable area to grow peach orchards long ago. French and Italian varieties were planted and adaptation started even in the early 20th century. The number of varieties keeps

Peach garden by the road - an element of the landscape in the Valley of peaches in Sliven. © V. Ganeva-Raicheva, 2018

The links between plants and place, the mental images, are not constant. Their meaning and significance differs for different generations; they deteriorate or flourish, get void of contents or get filled with new contents. They reflect certain human experience, intensive or extensive, industrial or manual production, use of new hybrids or preservation of landraces. The latter can be the result of amateur or professional selection implemented and strengthened by the local community thus turning the plant into “their plant“, giving it “local identity”.

The phrases ‘sense of place’ and ‘taste of place’ also suggest an evaluating connection to the territory; it includes sensual perception of the place as a unity of the environment, the lifestyle, the cultural idiosyncrasy of the local population, and so on. Those images – pictures related to experienced emotions – are the outcome of biological, economic, social, cultural and symbolic resources, be they existing or potential, that are objectivised in the course of social action and interaction.

Bio-cultural Heritage

The concept that biological and cultural diversity are not separate parallel worlds but a complex whole based on interrelated adaptations has found its expression in the creation of the term ‘bio-cultural diversity’ that later grew into the complete science-based concept of its nature and manifestations (Maffi 2001; Maffi 2005; Maffi, Woodley 2010). The concept was adopted in anthropology; it is widely applied in ethno-biology, ethno-botany, conservation, interdisciplinary environmental, cultural landscape and bio-diversity research (see also Pieroni, Quave 2014; Agnoletti 2014;

growing. Professional local selection was also performed, and it was on a large scale especially after the 1950s, when the Peach Valley became known as one of the three main regions for plan-based industrial peach orchard growing in Bulgaria. ‘Peach Valley’ was the name given to the industrial agrarian complex created in 1970, with headquarters in the village of Gavrailovo (Йорданов 2018: 9). The other two famous peach regions are the Black Sea area and the region of Petrich and Sandanski. Nearly 70% of the peach orchards in South-East Bulgaria in the early 21st century were in Sliven region. They are rich in varieties: common, cruncy (pavia, cling) and nectarines, suitable for direct eating or processing (Михайлов, б.г.).

Agnoletti, Rotherham 2015; Agnoletti, Emanuelli 2016).

Natural and cultural resource preservation and keeping the link between man/communities and a specific environment that has been given value are in the focus of a system of policies and find their expression in many international conventions³. Despite their attention to a particular heritage domain, each of them shows relations to other parts thereby creating the basis for links and possible interactions between them (Санцова 2017: 23–24). The efforts to achieve synergy and harmony between heritage preservation tools and schemes used under different conventions are discussed at international conferences of countries that are parties of those conventions, and that leads to common decisions, resolutions and recommendations. In its Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention UNESCO highlights a number of ‘interdependence areas’ between biological and cultural diversity, thus forming the basis of bio-cultural heritage: language diversity, tangible culture, knowledge and technologies, self-support activities (including land farming), business relations, social relations and systems of beliefs. Integrative approach to biological and cultural diversity is recommended, as together they constitute the diversity of life (UNESCO 2008: 9). In most general terms, the same document defines biological and cultural diversity as living organisms and habitats the present characteristic of which are the result of cultural activities in time and place (UNESCO 2008: 8).

In 2010, UNESCO and the Secretariat of the Convention on Biological Diversity started a joint programme called ‘Linking Biological and Cultural Diversity’ (UNESCO SCBD 2010), and in 2014 they developed the Florence Declaration (UNESCO SCBD 2014). It explains the significance of the bio-cultural diversity and makes an appeal to researchers and politicians to promote small land farms around Europe that, after the industrialization, are among the few places of cultural bio-diversity, and the gardens, especially family gardens, are the *bio-cultural refugia*⁴ that shelter valuable genetic resources as well as knowledge of working with them. The Florence Declaration certainly gives political indications concerning the joint programme performance; it just as well highlights some of the most critical issues of research work on promoting the bio-cultural diversity concept (Agnoletti, Rotherham 2015). The document identifies the landscape level as the best perspective for the understanding and implementation of this concept, especially in Europe.

The need to introduce clarity of terminology has led to attempts at defining key terms and concepts, including bio-cultural diversity. Decision Nr. 14 of the 2018 Biological Diversity Conference offered a definition of bio-cultural diversity as reflecting the

³ See also UNESCO: World Heritage Convention, 1992; Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003; UN: Convention on Biological Diversity, 1992; Council of Europe: Landscape Convention, Florence 2000; Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro, 2005.

⁴ The term was suggested and justified by Stephan Barthel (Barthel, Crumley, Svedin 2013; 2013a).

complete approach of many indigenous peoples and local communities. That holistic and collective conceptual approach also recognizes knowledge as ‘heritage’, thereby reflecting its safeguarding and intergenerational nature. The cultural landscapes inscribed in the World Heritage Convention are examples of bio-cultural heritage (CBD 2018: 6).

The research community makes critical analyses of the term ‘bio-cultural heritage’ (Bridgewater, Rotherham 2019). Different variations are offered, such as ‘biological cultural heritage’ based on the term ‘biological cultural traces’ (Eriksson 2018). Notwithstanding the critical attitude, researchers interpret bio-cultural heritage as a complex system of interdependent components encompassing biological resources (from genetic to landscape level) and long-standing traditions, practices and knowledge of adaptation to environment changes and sustainable use of biological diversity. Those valuable resources have been preserved, ‘domesticated’ and improved by many community generations and have been perceived as a value. The range of interrelations between biological and cultural assets can be also seen in the growing varieties of environmental sub-fields and in research efforts linking beliefs and views on the world, livelihood and practices, bases of knowledge, languages, norms and institutions (e.g. Crumley, Lennartsson, Westin 2018).

Bio-cultural heritage construction is supported by several important pillars. The first three reflect bio-cultural resource specifics. Being the basis of bio-cultural heritage, they are like memory tanks where environment-related ‘memories’ are held and activated. *Eco-systems* form one type, namely bio-physical characteristics, living organisms different from man yet changed or directly or indirectly affected by people. The second type includes *landscapes* and represents perceptible materialized human practices and landscaping methods: constructed environment, residential systems, land ownership and land use systems, archaeological sites, etc. The third type are *memories about places*; they are related to intangible living features of human knowledge and communication manifested in know-how, locality names, oral traditions, arts, ideas and culture created, preserved and passed on between generations. The fourth pillar is the *integrated landscape analysis*, which is a set of tools and a concept of knowledge building and management based on the interrelations between the three elements of bio-cultural heritage. The fourth pillar – *management and change* – is the activity and capability of memory tanks exploration and use in view of the future, of the transfer of knowledge to politics and governance and the creation of joint innovations and identity (Lindholm, Ekblom 2019).

Even a glimpse on the research work and international agreements reveals that bio-cultural heritage is often related to the indigenous population (e.g. Maffi 2005) and the local rural communities. The rural landscape is interpreted also as a multi-functional bio-cultural landscape presenting a key platform where biological and cultural diversity can be integrated for the welfare of the people. Reasons are stated

In anticipation of buyers - connoisseurs of Sliven peaches. © V. Ganeva-Raicheva, 2018

that bio-cultural diversity helps to strengthen recognisable cultural landscapes, bearing in mind that a lot of the heritage that is manifested later is of intangible nature. Local traditional knowledge is usually linked to farming bio-diversity⁵. The interaction between man and nature generates the sense of ‘place’ and local idiosyncrasy.

Eco-cultural resource comprising bio-cultural heritage integrated in the cultural landscape can be identified at the landscape level (Agnoletti, Rotherham 2015; Rotherham 2015). The key to success in environment and cultural expression preservation is the recognition and the adequate management of those bio-cultural elements. A global threat for the bio-cultural diversity is identified in the cultural and environmental homogenization (bio cultural homogenization, see Rozzi 2018). It is pointed out that the approach integrating research, policies and specific practices for their implementation is a prerequisite for an effective mechanism for multi-level decision makers and can interconnect heritage preservation processes of differing nature.

Regardless of the unclear and incomplete definitions that will be improved by experience, the social actors engaged in bio-cultural heritage policies and research have hopes that the integrated approach may yield pragmatic solutions for effective bio-cultural resource preservation.

⁵ For Bulgarian examples see Петров, Петрова 2018.

Valorization

Heritage valorization needs resource mobilisation and asset transformation⁶. If that process is a success, the resulting symbolic capital can be significant for the development of the place and the better quality of life. Valorization is a process that requires the interaction between different groups of institutions and social actors in the framework of the state. One of the groups create and implement heritage policies (state institutions and NGOs). The second group includes professionals having knowledge in science, i.e. the respected experts behind the heritage valorization processes. The third group are the local communities – the local knowledge and experience bearers, the successors, the resource owners. The fourth group includes institutions with a role in promoting and valorising heritage, that are usually external actors with access to resources and influencing networks (mass media, shopping chains, market organisations, tour operator companies, etc.).

Here I will turn the focus only to professionals and local communities. An important player in resource valorization are the museums with their powerful expertise and their capacity to create and share heritage images, to act as mediators for different communities, groups and individuals in their communication with heritage and even to ‘become part of the whole story about local heritage’ (see Ненов 2019). Considering the valorization of the bio-cultural heritage, the Bulgarian museums are still making their first steps. Good illustrations can be seen in the performance of the Regional Museum of History in Rousse. I will mention one. Since 2001, in collaboration with a large variety of partners, they have been exploring the fishing communities along the Danube. That initiative generates knowledge about the environment and the unity of its biotic (living organisms), abiotic (non-living nature) and anthropogenic (environment-related human activities) components, and outlines the cultural landscape along the Danube and its transformations over time. Various exhibitions and museum activities construct knowledge about the world of fishermen communities, the valorised link of man to nature, different forms of inherited heritage and preserved knowledge (Ненов 2020)⁷.

Other important players in the local resource valorization are researchers. Regrettably, the number of interdisciplinary research projects on bio-cultural resources and heritage in Bulgaria is not large⁸. The representatives of the research domains of biology and ecology are focused on identifying local varieties/populations and eco-system services, and on encouraging local communities to preserve their genetic resources, including their business valorization. The latter can be expressed in developing adequate business models, using European quality schemes, international

⁶ This is related to Pierre Bourdieu's ideas of the capital multitude and convertibility – social, cultural, economic and symbolic (Bourdieu 1994; Bourdieu, Vacquant 1992).

⁷ The latest example is the exhibition opened in April 2021 – ‘Fishermen from Lom and Orsoya’.

⁸ See also. Ганева-Райчева, Димитрова, Иванова 2018; Ганева-Райчева, Иванова, Димитрова, Босева 2021.

The peach festival in the village of Gavrailovo, Sliven region, attracts companies that offer plant protection products, agricultural machinery, attachments and more. © V. Ganeva-Raicheva, 2018

heritage promotion networks, etc. Anthropologists and ethnologists are focused on the cultural aspects of bio-cultural assets, passing on traditional knowledge, resource valorization aspects including the creation of symbolic capital, possibilities to construct local⁹ or tourism products and so on.

Special attention is paid to celebrations and festivals of the biological and cultural resources that were started in the early 21st century. The research focus on the new celebrations includes pre-industrial and land/animal farming technologies, cooking, and local animal breeds or special local varieties of plants, as well as home-made food. The celebrations are analysed in their social, cultural and psychological aspects. There is a special focus on the way they are turned into a show that is public yet not participatory, on the consolidated scenario of the cultural valorization of certain products, on making them part of the experience economy, etc. (Γαβριλοβα 2018; Βαροβα 2018; Γαβριλοβα 2020; Σμουλοβα 2020). The celebrations are analysed as a field to unfold communication, a kind of social transformation, part of a local branding strategy, etc. The processes that are explored are related to food being turned into cultural heritage, the rediscovery of the link to the local tradition, and the invention of traditions. Festivity is perceived as a consequence of new alliances between different social actors ‘rediscovering’ and ‘upgrading’ their connection with the existing tradition. An important highlight in the cultural valorization of ‘rediscovered food’ is the fact that it is developing on the global stage of heritage, with its positive and negative sides. The festival format is analysed as a globalisa-

⁹ On terroir product specifics see Bérard, Marchenay 2004; Trubek 2008.

tion effect, and also as part of the neo-localism and gastro-localism processes running in relation to the construction of 'authentic' products (Сμούлова 2020). In the modern philosophical definition, authenticity is a concept of 'identity with your own self' (Γαβριλόβα 2020). Festive events are interpreted as part of the consumer culture, and at the same time, as a specific type of sensor experiences of that culture.

Stepping aside from the research perspectives, it is important in this case to mention that the new celebrations related to biological and food resources are a tool the local communities actively use to valorise them¹⁰. The festive practices include a large variety of themes. I will use examples related to culinary and cultural traditions.

Festivities can be related to just one crop type that used to be a product of extensive gardening for family needs, and later became a small-scale market product. An example of this type is the Smilyan kidney bean that has numerous landraces of the common (*Phaseolus vulgaris* L.) and the multiflora (*Phaseolus coccineus* L.) bean, a product of a very long selection made by common people to improve its taste and use. The Smilyan Bean festival has been held since its first event in 2003 in Smilyan village, Smolyan region. It promotes the product in a larger area, in the village on the Upper Arda¹¹. Furthermore, the Smilyan bean is connected to the magic of the Rhodope Mountains: the grandeur of Nature, fresh air, harmonious lifestyle, retreat from the daily stress. The plant is used to promote the area, the lifestyle of its inhabitants, their knowledge and skills.

The festivity practice can just as well be related to a crop that was grown on industrial basis in the socialist era. An example for this type is the peach production in the region of Sliven and the Peach Festival in Gavrilovo village, Sliven region (since 2002). The event theme can combine several crops, culinary and other traditions (usually some crafts): The Festival of Pepper, Tomato, Traditional Food and Crafts in Kurtovo Konare village, Stamboliyski municipality (since 2009). The cultural event can present the food diversity of a large region as a set of local resources, not only plants, and the traditional types of food related to them: The Culinary Heritage of Thrace Festival of Traditional Food, Living and Crafts in Ivaylovgrad (since 2012).

Most of those events were first initiated under projects funded by rural

¹⁰ The reflexions that follow regarding celebrations related to bio-cultural heritage are based on field research that included thematic and in-depth interviews with representatives of various institutions, amateur stage performers, observations on cultural events, reading local studies, etc. In cases when personal observations were not performed, the sources of information are explicitly mentioned.

¹¹ In 2007, the Credit Union Cooperative of Private Land Farmers – Smilyan was given the right to use the verbal brand 'Smilyan'. The name 'Smilyan bean' can be used for bean crops and products thereof made in the geographical area indicated as 'the Valley of the Upper Arda River' that spreads on the land of the places on either bank of the Arda River, from Byala Reka village in Rudozem municipality, then Smilyan, Koshnitsa, Mogilitsa, Arda, Gorna Arda and the hamlets, and Smolyan municipality. That way, the verbal brand became a tool to unite the local communities for the sake of common business interests and the preservation of the local genetic resources (Γанева-Райчева, Димитрова, Иванова 2018: 371).

Belasitsa Nature Park - billboards in front of the park directorate in the village of Kolarovo. © V. Ganeva-Raicheva, 2019

development or environmental programs or programs for cultural heritage preservation and promotion. Few of them are not project products; they usually get born by the ideas of local government representatives or cultural institutions, such as the reading clubs, for example.

An example of this type is the Apple Festival in Ekzarh Yosif village in Borovo municipality; it was started in 2007. The initiative came from the then Regional Governor of Rousse Region, Maria Dimova. The reason was the growing apple production in that village, which was related to Prof. Atanas Mitkov, Honorary Citizen of Rousse and former Rector of Angel Kanchev University of Rousse. He had land-farming ideas, and he found the appropriate conditions for their implementation in Ekzarh Yosif village, where the soil and the climate are very good for apples. The professor made an apple tree nursery garden and in the run of many years he enlarged the number of varieties, trying to achieve product stability without any need of chemical treatment. He woke the interest of the local people by giving them free saplings to plant. According to information given by the mayor's office, there are ca.1000 decares of apple plantations on the village land, and the orchards on nearly 800 of them already give fruit. More than 300 of the local producers have apple orchards larger than 1 decare. Today, in this village one can see and taste 28 of the total of 44 certified apple varieties growing in Bulgaria¹².

The Apple Festival is certainly an occasion for entertainment and presentation of the local singing and dancing traditions, but it is also used as an opportunity to promote new varieties and to sell saplings. Besides, it is a place suitable to market various cosmetic and consumer products in which apples are used as raw material:

¹² Including: Chadel, Melrose, Florina, Charden, Jonagold, Mutsu, Zlatna Prevazhodna, Chervena Prevazhodna, Idared, Fuji, Granny Smith, Bell Golden, Enterprise.

apple vinegar, rakia, juice, soap, shampoo, washing powder, etc. At the culinary exhibition one can buy desserts with diverse apple varieties: strudel, pastry, cakes, croissants.¹³

Observations have shown sustainability of cultural events when their coordinators manage to engage the local communities, to enlarge their network of partners and to relate the promotion of local cultural traditions to possible business benefits such as more production, new jobs, stable local livelihood. An important goal of the celebrations connected to bio-cultural resources is the promotion of local business capacity growth.

The village of Gavrilovo is a good example. The Peach Festival is jointly organized by local and external institutions: the mayor's office (a key player), Slantse-1928 Reading Club, the Fruit Growing Institute in Plovdiv, the Bulgarian Peach Ltd. organisation of peach producers in Sliven, the National Agricultural Advisory Service (NAAS). The patron of the festival is the Minister of Land Farming, Food and Forests. The event has many components as it is the meeting point of business, cultural and social aspects and processes and runs on two parallel tracks: business and entertainment. A key focus of the event is the sharing of knowledge and modern peach growing technologies. The festival program includes a round table on the peach production trends, with professionals from the Fruit Growing Institute in Plovdiv participating in the discussions. The event is used by participating companies to promote plant protection products, packing equipment for peach transportation, land farming equipment, trailers, drip irrigation systems, etc. There are also discussions on the

¹³ The information about the festival is taken from Darik News programs and materials of Agro TV, BNT2 from Rousse, <https://rousse.info>, https://www.actualno.com/ruse/lubitelite-na-naj-poleznejat-plod-jabylkata-praznuvaha-v-rusensko-selo-news_814786.html (22.02.2021), etc.

possibilities to start and support businesses through EU agricultural programmes. An unvarying festival component is the best-maintained fruit-bearing peach orchard competition. A panel of experts of the NAAS office in Sliven evaluates the orchards on the basis of six criteria: size, weeding level, tree health, irrigation regime and tree habitus, crop load (Ганева-Раїчева 2020).

Although small in number, some of the festival events are part of a strategy promoting a specific ecosystem. One of the examples is the annual Chestnut Festival, which was first organized in 2012 in Kolarovo village in Petrich municipality. Belasitsa Nature Park is the newest nature park in Bulgaria (since 2007). Belasitsa was included in the list of protected areas in order to preserve the local species of plants and animals, including old-growth forests with dominating beech and chestnut trees, and natural plane tree habitats. The Chestnut Festival was started under a project as part of the new nature park management plan. The key organizers of that cultural event were the nature park professionals and the eight places in the Podgorie¹⁴ area. The secondary school students in Kolarovo and the students of the high school of economics and tourism in Petrich are engaged in the festival. The students from Kolarovo cook meals and make pictures using chestnuts, while the students from Petrich go on a quest for local recipes, and also cook for the festival. The festival aims at helping small producers sell their chestnut products, attracting tourists, and engaging the local people offering tourist services. The event has special stands that promote our interdependence with nature, and natural resource preservation. Apart from the festival, the local people are active in the training and promotion activities organized by the park. Their knowledge and skills in using and preserving natural resources and in presenting their folklore and culinary traditions make them good mountain guides and guest house hosts.

Such festivals offer possibilities to identify local genetic resources, valorise local traditional knowledge of nature and existing endemic plant races that used to be widespread in the past but have been abandoned or forgotten for decades (the so-called neglected crops), and promote traditional production technologies for iconic local products.

The Popski Fasul butter bean (*Phaseolus lunatus*) in Kurtovo Konare village was identified incidentally by biology researchers as a decoration element at one of the stalls during the festival. The scholars assisted in listing that plant, along with the Kurtovo pink tomato, Kurtovka apple and Kurtovska Kapia pepper, in the Slow Food Foundation Ark of Taste world catalogue of valuable local food products that may disappear¹⁵. The promotion of the butter beans among Bulgarian chefs interested in ‘unique’ Bulgarian products gradually turned that variety from a decoration plant in the family garden into a business activity.

¹⁴ Belasitsa, Kolarovo, Samuilovo, Yavornitsa, Gabrene, Klyuch, Skrat, Kameno.

¹⁵ Ark of Taste, <https://www.fondazione Slow Food.com/en/what-we-do/the-ark-of-taste/>.

Zelnik, stuffed with early spring greens, is a popular food in the Ivaylovgrad region. Zelnik, represented by a local initiative group for raising funds for the restoration of the church "St. The Prophet Elijah" - Ivaylovgrad. Festival of traditional foods, livelihoods and crafts "Culinary heritage of Thrace", Ivaylovgrad. © V. Ganeva-Raicheva, 2017

One of the focuses of the Culinary Heritage of Thrace Festival of traditional food, living and crafts in Ivaylovgrad is the *zelnik*, which is cooked in this area with a large variety of early spring wild green plants, the so-called *divo zele* (wild greens). A research made by biologists in the region of Ivaylovgrad and in the wider Haskovo district has revealed that the plants for the *zelnik* filling belong to 15 families in two groups: wild/semi-cultivated are 14 taxa, and cultivated leafy greens/poales are 10 taxa (Иванова, Боцева, Ганева-Райчева, Думитрова 2021). The researchers' interest motivated the local people for exploration work in order to restore the knowledge about edible wild green plants. That

simple home-made food, the *zelnik*, has been perceived as heritage, as an iconic traditional local food product that can be shown to strangers. We should not ignore the fact that its cooking is related to the modern trend of *foraging* (obtaining food by picking plants, mushrooms and fruit).

During the festival in Ivaylovgrad, sesame and tahini are presented at many stalls as traditional local products. The Ivaylovgrad tahini is highly likely to become an icon of local identity and a product with geographical indication, and that will open new business opportunities in the region (larger fields of local sesame, protection for the local tahini producers using the traditional technology, fair product price, etc.). Unfortunately, objective and subjective reasons have halted the process. The main problem, like elsewhere, is the lack of trust and the unwillingness of producers to cooperate and nominate a local leader to coordinate the geographical indication application process (Ганева-Райчева, Думитрова, Иванова, Боцева 2019).

In Conclusion

Bio-cultural heritage valorization brings many economic, environmental, social and cultural benefits to the local communities. It is a tool to preserve biological diversity in its interaction with transmitted knowledge, skills and experience. Furthermore, it triggers business interest in growing old varieties sheltered as heritage in the home garden, as they can be offered as products on the market. It becomes a local business

Tahini from the village of Plevun, prepared by traditional technology from the local "yellow" sesame. Festival of traditional foods, livelihoods and crafts "Culinary heritage of Thrace", Ivaylovgrad. © V. Ganeva-Raicheva, 2017

growth resource and creates jobs; it is also a resource for environment-friendly flexible land farming and healthy food production. Last but not least, it reduces the negative effects of climate changes, supports agrarian and eco system sustainability and builds better self-confidence in the local communities.

In brief, bio-cultural resource valorization is a tool to preserve heritage and a possibility to become an engine of sustainable local development in the unity of its social, economic, cultural and environmental aspects and to ensure responsibility to local community traditions and characteristics. In Bulgaria, it is making its first step, yet there are already promising examples. It will be still an exaggeration to state that there is an integrated approach to heritage and an adequate management of the processes of preserving it for the future.

Literature

Барова, Вихра 2018. Сирена и трюфели – храната като наследство. – *Българска етнология*, 44 (4), 438–451.

Гаврилова, Райна 2018. Храна и публичност: срещи с празника. – *Българска етнология*, 44 (4), 488–506.

Гаврилова, Райна 2020. Новата автентичност или тъждеството със самия себе си. – *Семинар_BG*, № 19, <https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy19/item/584-novata-avtentichnost-ili-tazhdestvoto-na-samiya-sebe-si.html>.

Ганева-Райчева, Валентина 2020. Новите земеделски празници – валоризация на биокултурни ресурси и трансформация на капитали. – *Известия на Регионален исто-*

рически музей – Русе. Кн. 22. *Стари места – нови празници*. Русе: РИМ – Русе, 178–191.

Ганева-Райчева, Валентина 2021. Живите наследства в икономиката на преживяванията и в неформалното образование. – В: *Нематериално културно наследство. Актуални проблеми. Доклади от Международна научна конференция „Актуални проблеми в изучаването на нематериалното културно наследство и прилагането на Конвенция 2003. Приносът на учените от БАН“*. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 85–98.

Ганева-Райчева, Валентина, Десислава Димитрова, Теодора Иванова 2018. Растения и идентичност: от биокултурните характеристики към валоризацията на местни растителни ресурси. – *Български фолклор*, 44 (3), 361–389.

Ганева-Райчева, Валентина, Десислава Димитрова, Теодора Иванова, Юлия Босева 2019. Местни растителни ресурси и културен туризъм. – *Годишник на Висше училище по мениджмънт*. Т 12. *XV международна научна конференция „Науката в полза на бизнеса. Съвременни проблеми на науката, бизнеса, образованието и туризма“*, посветена на 150 години от създаването на Българска академия на науките, 03–05 юли 2019. Добрич: ВУМ – Варна, 24–36.

Ганева-Райчева, Валентина, Теодора Иванова, Десислава Димитрова, Юлия Босева 2021. Щрихи към биокултурната същност на баничанския лук. – В: Петров, Петър, Валентина Ганева-Райчева (съст.). *Растения и хора. Приближения към биокултурните връзки*. София: Ерове, 75–100.

Иванова, Теодора, Юлия Босева, Валентина Ганева-Райчева, Валентина, Десислава Димитрова 2021. „То не от хубаво, от зор се е яло“. Наследено етноботаническо знание за употребата на раннопролетни тревисти растения в Югоизточна България. – В: Петров, Петър, Валентина Ганева-Райчева (съст.). *Растения и хора. Приближения към биокултурните връзки*. София: Ерове, 101–129.

Йорданов, Йордан 2018. *Гавраилово – минало и настояще*. Без издател. 207 с.

Михайлов, Цоло б.г. Прасковата – особености, видове, разсаждане, размножаване, болести, <https://dryanovo.net/home/%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%89%D0%V0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/7814-2011-04-29-15-57-10> (22.02.2021).

Ненов, Николай 2019. Живите наследства в репрезентациите на музея. – *Живи наследства*, № 1–2, 4–18.

Ненов, Николай 2020. Проучване на рибарските общности по Долен Дунав. – *Известия на Регионален исторически музей – Русе*. Кн. 22. *Стари места – нови празници*. Русе: РИМ – Русе, 10–18.

Петров, Петър, Иванка Петрова (съст.) 2018. *Агрокултурни трансформации в условията на европеизация и глобализация*. София: ИК „Гутенберг“.

Сантова, Мила 2017. Приканва секретариата... Опазване на нематериалното културно наследство днес: синергия, хармония, устойчиво развитие. – В: *Опазване на културното наследство. Идеи и практики. По случай 60 години от присъединяването на България към ЮНЕСКО*. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 21–29.

Стоилова, Елица 2020. Кулинарните фестивали: фестивализация, неолокализъм

и гастролокализъм. – *Семинар_BG*, № 19, <https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy19/item/585-kulinarnite-festivali.html>.

Agnoletti, Mauro 2014. Rural Landscape, Nature Conservation and Culture: Some Notes on Research Trends and Management Approaches from a (Southern) European Perspective. – *Landscape and Urban Planning*, 126, 66–73.

Agnoletti, Mauro, Francesca Emanuelli (eds.) 2016. *Biocultural Diversity in Europe*. Florence: Springer.

Agnoletti, Mauro, Ian Rotherham 2015. Landscape and Biocultural Diversity. – *Biodiversity and Conservation*, 24 (13), 3155–3165, <https://doi.org/10.1007/s10531-015-1003-8>.

Barthel, Stephan, Carole Crumley, Uno Svedin 2013. Biocultural Refugia. Combating the Erosion of Diversity in Landscapes of Food Production. – *Ecology and Society*, 18 (4): 71 (www.ecologyandsociety.org/vol18/iss4/art71).

Barthel, Stephan, Carole Crumley, Uno Svedin 2013a. Bio-Cultural Refugia. Safeguarding Diversity of Practices for Food Security and Biodiversity. – *Global Environmental Change*, 23, 1142–1152.

Bérard, Laurence, Philippe Marchenay 2004. *Les produits de terroir – Entre culture et règlements*. Paris: CNRS Editions.

Bourdieu, Pierre 1994. *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*. Paris: Édition du Seuil.

Bourdieu, Pierre, Loïc J. D. Vacquant 1992. *Réponses. Pour une anthropologie réflexive*. Paris: Édition du Seuil.

Bridgewater, Peter, Ian Rotherham 2019. A Critical Perspective on the Concept of Biocultural Diversity and its Emerging Role in Nature and Heritage Conservation. – *People and Nature*, vol. 1, Issue 3, 291–304, <https://besjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pan3.10040>.

Crumley, Carole L., Tommy Lennartsson, Anna Westin (Eds.) 2018. *Issues and Concepts in Historical Ecology: the Past and Future of Landscapes and Regions*. Cambridge: Cambridge University Press. (Вж. 182-239)

Eriksson, Ove 2018. What is Biological Cultural Heritage and why should We Care about it? An Example from Swedish Rural Landscapes and Forests. – *Nature Conservation*, 28, 1–32, <https://natureconservation.pensoft.net/article/25067/>.

Lindholm, Karl-Johan, Anneli Ekblom 2019. Framework for Exploring and Managing Biocultural Heritage. – *Anthropocene*, 25, 2-9.

Maffi, Luisa 2001. Introduction. – In: Maffi, Luisa (Ed.). *On Biocultural diversity. Linking Language, Knowledge, and the Environment*. Washington: Smithsonian, 2001, 1–50.

Maffi, Luisa 2005. Linguistic, Cultural, and Biological Diversity. – *Annual Review of Anthropology*, 34 (1), 599–617.

Maffi, Luisa, Ellen Woodley 2010. *Biocultural Diversity Conservation. A Global Sourcebook*. London, Washington: Earthscan.

Pieroni, Andrea, Cassandra L. Quave (Eds.) 2014. *Ethnobotany and Biocultural Diversities in the Balkans: Perspectives on Sustainable Rural Development and Reconciliation*. New York: Springer.

Rotherham, Ian 2015. Bio-cultural Heritage and Biodiversity: Emerging Paradigms in Conservation and Planning. – *Biodiversity and Conservation*, 24 (13), 3405–3429.

Rozzi, Ricardo 2018. Biocultural Homogenization: A Wicked Problem in the Anthropocene. – In: Rozzi et al. (Eds.). *From Biocultural Homogenization to Biocultural Conservation*, 21–48.

Trubek, Amy B. 2008. *The Taste of Place: A Cultural Journey into Terroir*. Berkeley: University of California Press.

Международни документи

Faro Convention 2005. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680083746>.

UNESCO 2008. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. UNESCO World Heritage Centre, Paris, <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>.

UNESCO SCBD 2010. UNESCO–CBD Joint program between biological and cultural diversity. UNESCO, Paris, <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/special-themes/biodiversity-initiative/biodiversity-culture/unesco-cbd-joint-programme/>.

UNESCO SCBD 2014. Florence declaration on the links between biological and cultural diversity. UNESCO, Florence, http://www.landscapeunifi.it/images/pdf/UNESCO-CBD_JP_Florence_Declaration.pdf.

CBD 2018. Voluntary Glossary of Key Terms and Concepts within the Context of Article 8(j) and Related Provisions. – Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity. Fourteenth meeting Sharm El-Sheikh, Egypt, 17-29 November 2018, <https://www.cbd.int/doc/decisions/cop-14/cop-14-dec-13-en.pdf>.

Valentina Ganeva-Raycheva

Institute of Ethnology and Folklore Studies

with Ethnographic Museum –

Bulgarian Academy of Sciences

Acad. Georgi Bonchev Str., bl. 6

1113 Sofia, BULGARIA

valrai@abv.bg

CULTURAL HERITAGE VS. TOURIST ATTRACTIONS. A DIFFERENT PERSPECTIVE ON LOCAL HERITAGE

Irena Bokova

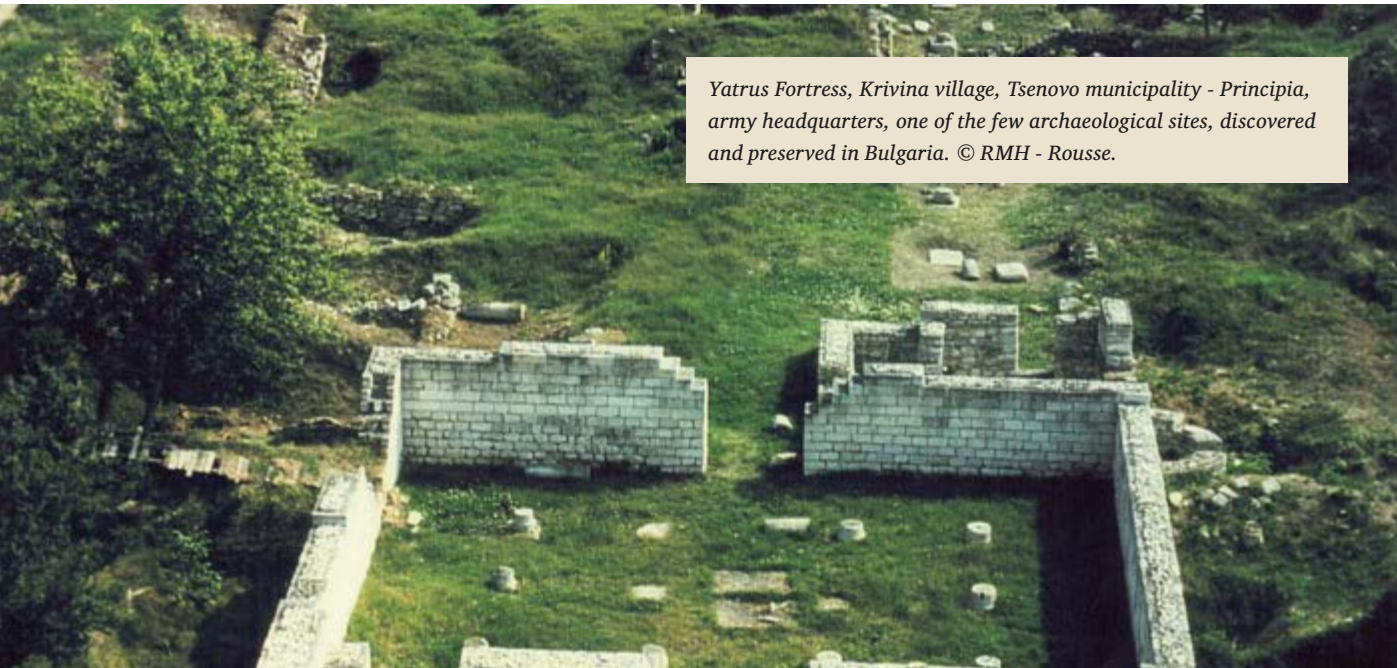
Abstract: *This paper addresses the dynamic relationships between cultural heritages and tourist attractions as an element of the tourism offering, in the context of their different value for diverse communities. While cultural heritages lie at the core of identifying strategies for the communities, they also have an impact on local development strategies. Their integration into the local tourism offering results in the involvement of residents, researchers, and managers in a variety of relationships pertaining to the functions of the relevant heritage, its management and development. The examples given here concern two types of archaeological sites that have been transformed into local cultural heritages of interest to tourists, or left as a resource having the potential to be transformed into heritage.*

Keywords: *cultural heritage, structuring of the heritage, tourism, tourist attraction*

In the course of my discussions with experts from various institutions having in interest in cultural heritages, I have noticed a certain frustration on the part of representatives of the Ministry of Culture whenever the term ‘tourist attraction’ was used to denote a site, event or natural landscape having the status of heritage. The value of the cultural heritage seemed to provoke conflicting sentiments in part of the participants whenever I mentioned its potential functioning as a tourist attraction. That circumstance has prompted me to write this text, whose idea it is to analyze the rationalization and recognition of cultural resources as heritages and tourist attractions¹.

Cultural heritage is a notion that encompasses important facts and phenomena related to the way of life of groups of people, communities and entire nations. It may exist in the physical world, where it can be seen and touched, but it also concerns cultural practices or creative activities whose performance is limited in time. What is meant here are objects and locations related to ‘the rural’ and ‘the village’, as well as ‘the fields’, ‘the mountain’ as charged with a wide range of nostalgic feelings for the lost ‘local treasures’. There are also newer heritages, such as working class cultures, architectural complexes and industrial sites. We cannot list all heritages as they are the product of a choice on the part of a local community, or group. The transformation of those choices into heritage requires support and an indication of their signifi-

¹ This research was executed within the framework of the project ‘Cultural resources, heritage valorization and local development’ project number ДН 20/12 – 2017, IEFSEM-BAS. The examples cited here are from the cities of Rouse and Sliven and, respectively, from the districts of Rouse and Sliven where the fieldwork was conducted. See: <https://www.facebook.com/nasledstva/> (30.01.2020). I express my gratitude to Prof. N. Nenov PhD, I Velikov PhD of the Regional Museum of History in Rouse; N. Sirakov PhD and Assoc. Prof. V. Demirev PhD of the Regional Museum of History in Sliven, for their support and input in the course of my fieldwork on this subject matter.

Yatrus Fortress, Krivina village, Tsenovo municipality - Principia, army headquarters, one of the few archaeological sites, discovered and preserved in Bulgaria. © RMH - Rouse.

cance by researchers and scholars. In order to become publicly established, they need to be recognized and codified in legal texts and administrative ordinances issued by the relevant local, regional or central authority.

A heritage is more than a list of holidays, rituals, cultural landscapes and techniques, etc., that are significant for the community. A heritage is a tool for bonding with the past that is needed and relevant today. Therefore, communities, groups of people construct and reconstruct important, meaningful sites and objects, knowledge, cultural techniques and diverse performing skills in order to tell others about their culture as it existed over time, providing a link between generations. The heritage (Davallon 2003) is part of the present-day culture, of today's life, with an emphasis on the preservation of traditions in different spheres, part of the narrative about a specific place and its inhabitants, but also an important element of activities with a social, economic and political effect. Heritage is a resources that requires management (Micoud 1996). It is a process of selection on the part of a human community of its past/tradition, followed by its development as a local resource, driven by the idea of the transmission of such an important event, cultural practice, or knowledge, to the future generations.

The items, sites or objects of cultural heritage have been explored and analyzed from a multitude of perspectives. They are interpreted in terms of an economic, symbolic and religious resource, as the basis for identification of groups, communities and territories, as a domain for generating different discourses, whether overt or hidden (Bondaz, Isnart et Leblon 2012). This refers to the actual sites, objects, phenom-

ena, events etc., that have been identified as important and meaningful for a group of people, to the various ways of ‘talking’ about their essence, to the involvement of certain groups, communities, and stakeholders in such ‘talking’, in the structuring and management of those heritages.

It is necessary to point out the bond between the cultural heritages and the places of their existence, and then their mutual amplification and influence. The place plays the role of a guarantor of the item of cultural heritage in terms of its significance, while the heritage amplifies the symbolic power of the territory, irrespective of whether this refers to local products (Berard, Marchenay 2000) or a broader spectrum of heritages (Micoud 1996; Micoud 2004). The scientific information about a given place and local knowledge may encounter each other, and combine with each other in the development of local resources and their transformation into cultural heritages. Studies show that the informal presentation of a place (Berard, Marchenay 2007: 44-52) without institutional presence, but with an active local participation in the quest for local products, local crafts, or generally in uncovering local and regional cultures, produces a synergy between diverse actors². Which is of special significance in the process of constructing a heritage with an emphasis on a specific location and its representations at a specific historical moment.

In the age of transformation of cultural and historical resources into heritage, which in itself is a long period of time featuring the active involvement of international organizations such as the UN and UNESCO, societies tend to shift the emphasis in their interpretation of such treasures. If at first the idea was to own samples of the masterpieces of humanity, today the idea is to create a narrative of who I am and where I come from in time and space (Fabre 2006; Fabre 2010; Tornatore 2017). From the narrative and the presentation of the nation, today attention has shifted towards the stories of specific communities and their places of habitation, towards showcasing their way of life, and what is at stake here is the value of cultural differences and their diversity in a political aspect.

This is a matter of creating identities, positive images of self-representation and creating messages addressed to the others, those that are different than us. This is why there are emotions involved, and different social interpretations, which bind people and places together in dynamic relationships. In recent decades, special attention is also given to the economic aspects of the cultural heritages, to their potential to generate income for the local communities and support their economic development.

That is why tourism is one of the economic sectors where heritages play a major role. In the course of many years UNESCO has been placing an emphasis on the con-

² An example from the article referenced here is the creation of an image of the local with the idea of attracting visitors, whether local or from elsewhere: „Artisans d’ici, spécificités de chez nous” („Local artisans, specialties from home”).

Performance of the story of Romulus and Remus with participants of "Theatrical Vacation at the Museum", 2017. © RMH - Rousse.

nection between the World Cultural Heritage List and the opportunities to pursue a tourism industry (Prigent 2011). Safeguarding the heritages and promoting tourism go hand in hand with ideas for improving the quality of life. Culture is one of the main factors attracting people to any given destination. This does not only apply to tourists but also to new residents, a fresh influx of investment, etc. Such an impact can only become possible subject to certain conditions that guarantee respect for the local cultures (Saidi 2010, 5–22; Proulx 2016; Cazes, Courade 2004). The promotion of cultural heritages as a marketing strategy does not necessarily have an unequivocally positive effect on the local quality of life³. Every tourist destination that features cultural heritages in its offering is also a place inhabited by ‘locals’. Encounters between locals and visitors constitute, in fact, a gathering of a wide diversity of individuals, each having their different interests, different cultural practices and specificities, which presupposes an organization and management of the co-existence of differences (Delaplace, Schut and Baron 2020). It is therefore important to analyze not just the economic aspects of the cultural heritages, resp. the tourist destinations, but also their social aspects, their various registers of use and symbolic values.

Where do cultural heritages meet tourist attractions: is it in the context of the economic reality or in the context of experiencing those cultural heritages, wheth-

³ It may have a negative impact on the prices of services, the real estate market, the spatial re-planning of populated areas and, in general, the image of the place.

er on their own or as part of the tourism product⁴? In scientific research papers in and specialized publications related to tourism, two terms are in circulation: cultural heritage and tourist attraction, as derivatives of the latter⁵. Diverse programs for support of local development affect the heritages, the attractions or both. The term **tourist attraction** has a limited number of definitions and is used 'by default' in accordance with the specific context. An attraction is associated with a tourism product in terms of activities, services and goods, and concerns the 'tourist's experience' acquired through a visit to a certain place, or an experienced event. A tourist attraction comprises three elements: a subject matter (object, event, or site); a process of presentation and disclosure of the value of the subject matter (object, event, or site); and the actual tourist⁶ who may be attracted by the subject matter (de Grandpré 2007). According to the Ministry of Tourism, in Bulgaria a tourist attraction should be defined as any 'man-made site created for recreational purposes, which provides services of a cognitive or educational nature and/or opportunities for rest and recreation'. The category comprises within itself attractions/locations such as museums, theme parks, national archaeology reserves, gardens, houses, fortresses and other tourist sites⁷. In this case it is important to note that the cultural heritages can be used as tourism resources for the creation of a tourism product that would enable visitors to get a feeling of the place/site/event similar to that experienced by the local inhabitants. This implies experiencing the bond with the specific location and, respectively, generating within oneself a feeling of satisfaction as a result of the use of the tourism product. The tourism product represents goods whose characteristics are experienced by the consumers only after they have been purchased, or, to put it another way, the tourism product is made by the tourists themselves (de Grandpré 2007). In the sphere of cultural heritages we are talking about experience and things experienced, which transcends the world of everyday experience. These are feelings and knowledge that have their ties and relationships with the visited locations, are activated by memories, captured in photographs or objects that refer back to the landscape or are kept as an element of the 'tasted culture'.

Comparison shows that there are different perspectives of the same site or event and the ways it is managed in the relationship between 'locals' and 'tourists'. The cul-

⁴ For the relationship between cultural heritages and tourism in a Bulgarian source material see: Марков 2021 (North-Central Region, including Rouse District), Бокова 2021⁶, Наумов, Вараджакова 2021 and Алексиева 2017: 140.

⁵ Touristification, attractiveness, mass appeal, etc.

⁶ Here, while accepting the distinction between locals and tourists, in a broader context we could also include the locals. The development of urban areas and the improvement of the quality of life in them helps retain the local inhabitants while attracting visitors. In this case, we have a tool of local development aimed at changing the urban environment, the idea being for the 'urban dwellers/locals' to be attracted to the urban locations as though they were tourists.

⁷ Similar definitions are shared by tourism actors, whether international organizations or corporate entities.

tural heritage in the sphere of tourism can also be transformed into a tourist attraction, but under certain conditions that do not generate tension between ‘locals’ and ‘visitors/tourists’ with respect to its value, its safeguarding, conservation and management. The diversity of uses of a location: for recreation, sports, vacation, work, transit etc., by different categories of people (residents, tourists, commuters, transit travelers) leave their imprint on every location (Delaplace, Schut and Baron 2020). Therefore, according to a number of researchers, the utilization of the cultural heritage as the basis for creating a tourism product or tourist attraction presupposes connecting that heritage to the local culture with the idea of its development over time, of safeguarding the actual heritage and respect for the local communities, and the involvement of local social actors in the process of its creation and maintenance (Virginie Proulx 2016; Davallon 2019).

In the context of the theoretical framework, namely, the cultural heritages as an important element of structuring the images of communities and locations, but also as a potential resource for local development and an element of the tourism offering, this paper analyzes **several case studies of the areas around Rouse and Sliven**. Two of the cases show evidence of a discrepancy between the external assessment of the significance of the cultural heritage, its interpretations by the local communities and the management of the potential cultural heritages. Two other cases present the functioning of the cultural heritage also as a tourist attraction without generating tension between the discourses of the locals, the heritage managers and the tourists or as a result of the uses of the locations of those cultural heritages by their diverse audiences.

In Bulgaria, extremely close attention has been paid in recent decades to archaeological discoveries, not without the involvement of foreign financial donors⁸ and pan-European projects such as ‘Frontiers of the Roman Empire’ and their cultural significance. One of the major achievements of Bulgarian archaeology has been the exploration of the **Roman and Early Byzantine castle of Iatrus** (with an area of 3 hectares), located at the village of Krivina, Tzenovo Municipality, near the mouth of the river Yantra⁹. This, according to the professional literature, is the best studied Late Roman military encampment in present-day Bulgaria. The beginning of its exploration is associated with Karel Škorpil, an iconic name in the history of Bulgarian science and the founding father of Bulgarian archaeology, which gives additional weight to that archaeological site. In the words of archaeologist Lyudmil Vagalinsky,

⁸ A case in point is the America for Bulgaria Foundation, which pursued a program in support of archaeological research and continues to work in that direction: <https://us4bg.org/bg/>.

⁹ <https://www.facebook.com/museumruse/posts/3048070461912943/>.

Group of historical re-enactments "The first Thracian cohort" of the Fortress Sexaginta Prista. © RMH - Rousse.

the Iatrus Castle is better known outside of Bulgaria than it is here¹⁰. The fortress is entered on the UNESCO Indicative List of New Sites, alongside 'Frontiers of the Roman Empire', part of a pan-European project¹¹. The significance of the castle is subject to conflicting interpretations. On the one hand, following the unearthing and exploration of the site, the entire responsibility for, and commitment to, its management and development as a tourist site has been transferred to the local authorities, in this case Tzenovo Municipality. Consequently, the local authorities have been accused of doing nothing to ensure that the site would 'rake in money from a constant stream of tourists'. On the other hand, in a discussion with a local resident I heard a different opinion: 'Some Iatrus...', as the most accurate comment so far on the absence of a direct relation and actual correlation between the scientific value of the site and its significance for the way of life in the municipality. One possible explanation that is normally brought to the fore is the proximity of the site to the point of confluence of the river Yantra into the Danube, resulting in the limited accessibility of the fortress at high water. This, however, is an issue that is not impossible to resolve, given the fact that Iatrus Castle is an important part of the exposition of the Rouse museum¹².

¹⁰ Lenin and the Fishermen (an ethnographic film, produced by Arena Media, directed by N. Nenov): <https://www.youtube.com/watch?v=GHaVbH1d5dM>; <https://www.facebook.com/watch/?v=848616608846532>.

¹¹ The boundary of the Roman Empire as part of the world cultural heritage and the documents submitted in support of Bulgarian application for inclusion of the 'Bulgarian section': <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6474/>.

¹² The various options involve building a visitor information center, as is the established practice with other archaeological sites such as the Thracian tombs near the town of Kazanlak, at the village of Aleksandrovo, Haskovo

In interviews with the regional media, residents of Tzenovo Municipality have indicated a growing inclination towards welcoming visitors and regarding the ancient fortress as a tourist attraction. In reality, however, the fortress is not part of the cultural heritage of the place (the villages of Krivina and Novgrad, Rouse District); nor is it a mainstay or guardian of the collective memory related in any way to events in the past or present-day festive occasions of significance to the local communities. The most important local holiday that draws a large gathering of people to this place is the periodic marking of an important event of our national history: the landing at this point of the bank of the Danube of the gang of insurgents led by the national revolutionaries Hadji Dimitar and Stefan Karadja, who fought for the liberation of Bulgaria from Ottoman domination. In the celebrations of the day of the village of Krivina, the Botev Festival, we discover new elements and practices that are attractive to young people. The fortress remains a 'scientific value' on the UNESCO Indicative List, but is not involved in a narrative of the specific location, of the municipal territory, because it is not yet an established part of the local way of life, nor is it integrated into ideas in support of local development. This is not a problem solely for the small municipality of Tzenovo; rather, it concerns archaeological finds in general and the policies for their development into significant sites of Bulgaria's cultural heritage, which however is beside the point for the purposes of this paper. The institutionalized narrative in

The University of Rouse presents joint projects with the Regional Museum of History regarding the digitization and 3D production of artefacts during the Roman Market of Sexaginta, 2020. © RMH - Rouse.

District, and elsewhere. Perhaps this could provide the foundation for a new type of presentation, with an obstacle to visitors being transformed into an asset familiarizing them with the way of life in subsequent historical periods or through a 'time lapse'.

this case has not been transformed into a potential cultural landscape, i.e. a type of heritage, due to the absence of social significance and co-experience of the fortress.

The **Thracian Tomb at the village of Kaloyanovo, Sliven Municipality**, was discovered in 1963 by local residents. That burial mound is the only one along the middle course of the river Tundja featuring a man-made structure: a stone edifice, as Dr. Nikolay Sirakov, the Director of the Sliven Regional Museum of History, points out. It contains a lavishly decorated tomb of a Thracian chieftain, buried together with his horse. Among the items unearthed in the mound are a gold breastplate, gold trim for garment decoration, spearheads, a bronze sword, a.o.¹³ In the course of the fieldwork, the burial mound was presented by our interlocutors as an important part of the local heritage. Its location, however, never got transformed into a place suitable for visits. It does have its value, attributed to it by the scientific community, but without fitting into the ‘way of life’ of the locals due to factors way beyond their control. Efforts to cultivate a perception of the site as an important element of the village narrative have so far received no support at the respective levels of government¹⁴. The municipal council of Sliven decided that the Thracian Tomb of Kaloyanovo be handed over by the state, without compensation, to the care of the municipality. This resolution was prompted by the desire on the part of the Simeon Tabakov Regional Museum of History to open the mound to visitors and turn it into a permanent exposition. A local entrepreneur came forward ready to secure and gentrify the place, but was given no such chance. The burial mound now stands out among all others as the only one that is left overgrown with weeds and in a state of complete and utter neglect and decay.

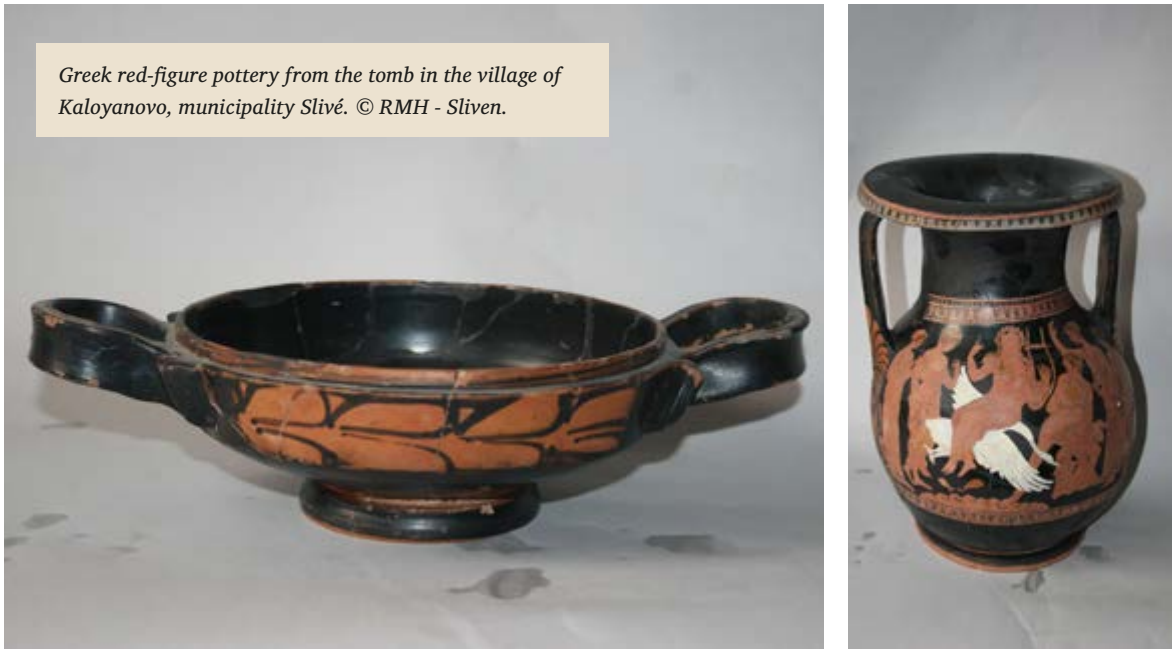
The items found in the mound form part of the new museum narrative of 2013¹⁵, adopted to mark the Centennial of the establishment of the museum; that fact itself is an indication of the scientific value of the discovery and its significance for the city and the region. But the problems and challenges, as well as the ideas for the management of the tomb, have been a constant fixture in the media since 2016. In late 2019, there were reports about a new project being in the pipeline, this time under the EU Program ‘Regions in Growth’, in which the Tomb had been included. The goal was to make it accessible to tourists, to place tourist information boards and signposts all around it, to create an integrated tourism product, and to provide digi-

¹³ Part of the objects were featured in the exhibition ‘Legends in Gold. Thracian treasures from Bulgaria’, designed and executed with the financial support of Norwegian Financial Mechanisms, Bergen, September 2017 – <https://historymuseum.org/bg/news/izlojbata-ay-legendi-v-zlato-trakijski-sykrovishta-ot-bylgarija-au-be-otkrita-v-grad-bergen/> (20.02.2021).

¹⁴ <https://slivensega.wordpress.com/2019/03/05/Сливен-поиска-калояновската-тракийс/>; <https://trud.bg/община-в-сливен-поиска-калояновска/>(20.02.2021).

¹⁵ <https://museum.sliven.net/obekti-rim> (20.02.2021).

Greek red-figure pottery from the tomb in the village of Kaloyanovo, municipality Slivé. © RMH - Sliven.

tal representation of artefacts and all tourists sites, hotels and hospitality establishments¹⁶. The project, however, remains stuck in the pipeline, whereas the Thracian Tomb continues its existence as an important and valuable asset for the scholarly community and the residents of the village of Kaloyanovo. Stories about the village dwell mostly on the tradition of masked games, the mummery, the local livelihoods of viticulture and winemaking, and the Tomb fits into their historical context. As it is, without any regulation of its management and future development, it remains a resource of great potential, whether or not it will be recognized for its value by the local communities, the local authorities or the academic community.

The **ancient fortress with ancient necropolis of Sexaginta Prista** is located in the city of Rouse, on a hilltop by the bank of the river Danube. The discovery of the fortress is associated with the name of Felix Kanitz, one of the early explorers of Bulgarian antiquity, and with the Škorpil brothers, the founding fathers of Bulgarian archaeology in early 20th century. Excavations conducted in later times and continuing until the present day were followed by conservation of the exposed structures (1976-1978, 2002) and the opening to the public of the **Sexaginta Prista** open-air exposition curated by the Rouse Regional History Museum. In the past several years the site has been socialized and is now one of the museum expositions drawing the most foot traffic from both Rouse residents and tourists (Ненов 2016). A major element of the presentation of Sexaginta Prista are the displayed collections of artefacts

¹⁶ <http://sliven-news.com/oldsite/index.php/pozitzii/15715-десислава-илиева-европейски-проекти-за-близо-35-млн-лв-са-изпълнявани-от-община-сливен-през-мандата-2015-2019-година.html> (20.02.2021).

unearthed in the Roman fortress. The main part of that exposition is on display in the halls of the history museum, as part of the leading theme of the Roman Limes, while another part is arranged within the Roman fortress itself and comprises about 50 scale models of actual structures created by 3D printing. The fortress is part of the Bulgarian submission of important sites along the outer frontier of the Roman Empire and is listed under No. 22 on the UNESCO Indicative List. Among the significant events especially popular with the city's residents is the 'Roman marketplace at Sexaginta Prista', described as 'the most colorful autumn event mixing culture with entertainment, an opportunity to co-experience the heritage as part of the calendar of the Autumn Salon of Arts and Culture of Rouse Municipality'¹⁷. Launched in 2012 as a local attraction for Rouse residents drawing in traditional craftsmen and artisans from the surrounding countryside active in diverse spheres (jewelers, wine-makers, local dairy producers, apiculturists, etc.), the event provides public visibility to independent creative artists, painters, as well as to associations of disadvantaged persons or people in day care centers. The public appeal of the fortress as an emblematic location within the city limits is also associated with the re-enactment of milestone events of ancient history complete with period costumes and accessories; preparation of local dishes and other activities designed to transform spectators into involved participants. Such 'making of memories' with the active participation of the audiences also encompasses diverse music genres and creative activities for children, adolescents and adults.

Since 2017, a graffiti by artist Iva Valentinova has been drawing the attention of passers-by, thus creating a visual link between the fortress and the neighboring building. The public perception of the fortress as a major part of the city's heritage is also evidenced by the frequency of the usage of the name 'Prista' in the urban environment¹⁸. The fortress is a venue for cultural events: theatrical performances, concerts and other shows, drawing diverse audiences. Quite often, it is integrated into cultural initiatives involving different urban spaces at the same time, e.g. 'A Night at the Museum'. The open-air exposition attracts researchers, college students and museum workers willing to engage in professional discussions; it serves as the venue for the launch of training programs or as backdrop for various educational purposes. An important archaeological site for the city, closely linked to the development of Bulgarian archaeology, a venue for an open-air exposition, it is a widely recognized piece of the city's

¹⁷ History and experience complement each other – <https://www.youtube.com/watch?v=BS2RPMTyt-c> (20.02.2021).

¹⁸ See: Ненов, 2016. A quick internet search will yield various usages of the name: in addition to the well-known 'Prista' bed (featuring a mechanism for raising the frame to access the space underneath and an integrated bedding chest), we can find a chalet by the same name, and the eponymous Rouse-based tourist society, as well as business entities like Prista Oil Holding EAD, Prista Land (farm land trade and management), events like the Prista RUN Danube Marathon, etc.

cultural heritage and draws tourists from near and far.

The **late antique and mediaeval fortress of Tuida** is located on the Hisalika Hill in the city of **Sliven**, right next to the Novo Selo (New Village) neighborhood. Archaeological studies (conducted since 1982) have uncovered the existence of an ancient settlement consisting of a marketplace (emporium, from the Greek ἐμπόριον),

Educational program for children. © RMH - Sliven.

a farming community and a trading post, located within the present-day city limits¹⁹. While the fortress is still under exploration, as a result of a project being implemented as part of the Regional Development Operational Program (2007–2013) it has meanwhile undergone a socialization stage and is today a major attraction for researchers, tourists and members of the general public, featuring an information center, a ‘Wine House’, and a summer theater, all fully equipped and accessorized for their intended purpose.

The socialization of the fortress is based on its strong links with the regional and local cultures, both historically and in a present-day context, in view of their current specifics. One major aspect of that are present-day cultural techniques rooted in traditions of the past, for instance, viticulture and winemaking. The ‘Wine House’ set up on the grounds of the complex is a self-contained element of the open-air exposition. Visitors to the fortress have an opportunity to learn about the regional specificities in viticulture and winemaking, while for their part local wineries get a chance to showcase their products demonstrating the development on the industry in recent decades; interestingly, during the COVID-19 pandemic, proceeds from the sales of local wines have been used for charitable purposes, supporting small municipal hospitals in Sliven District.

Another highlight of the fortress as a tourist attraction are the re-enactments of historical scenes related to the Middle Ages. Visitors are offered an entertaining op-

¹⁹ <https://tuidacastle.sliven.bg/bg/крепостта/история-на-крепостта.html>.

portunity to become familiar with mediaeval weaponry and everyday household objects, or to shoot arrows from a bow. Also re-enacted are mediaeval ‘games’ in which visitors can apply their newly-acquired knowledge about weapons, period costumes and everyday practices from the thematic workshops. Participants in the workshops are also given a chance to manufacture their own copies of mediaeval objects, which they are then free to take home with them as a souvenir. Felting is a particularly attractive skill as it enables visitors to not just see and hear, but to also get a hands-on experience of the ‘mediaeval technique’ of making unwoven textiles. The employees of the information center make objects from felt on a year-round basis, using themes inspired by the traditional holiday calendar, which adds a certain specificity to the objectified world, i.e. the souvenir items and their perception by the wider audience. In addition to their entertainment value, educational programs also rely on participant feedback. Trainees are expected to fill in workbooks, to reply to questions on different subjects, so that trainer would know what they have learned and what it was that drew their attention during the course.

The fortress welcomes large groups and extended families, but in the context of the restrictions imposed by the COVID-19 pandemic, visitor interest is limited to small groups and nuclear families. There has been a great increase in the share of single visitors. Interest on the part of companies with numerous personnel in holding corporate events and team-building exercises there remains high.

The Tuida fortress fits nicely into the significant urban spaces and the calendar of urban events. The network of institutions engaged in the conservation of cultural and natural heritages includes the Regional History Museum, The Textile Industry Museum (an affiliate of the National Polytechnic Museum), and the Sinite Kamani (Blue Ridge) Nature Park. Joint projects target school pupils and young people with the aim of presenting knowledge about nature, combined with experience of cultural techniques: dying of fabrics using natural colors, indigo, etc.

The outdoor stage on the fortress grounds draws in theatrical productions and visitors, allowing people with special needs to appear before an audience; it is routinely used for celebrating anniversaries of major events, for marking important dates on the calendar and promoting cultural diversity²⁰; in doing that, it functions as a shared space for local residents, casual visitors and tourists.

The findings of my field research shared in this paper point towards several **conclusions**. The archaeological sites referred to have scientific value; part of them are associated with the beginnings of Bulgarian archaeology, which gives additional

²⁰ В програмите се включват клубове на пенсионери, ромски организации, младежки организации, съюзи на хора в неравностойно положение (Ден на белия бастун) и др.

meaning to their existence. In my interviews with local residents and experts, the respondents recognized the value of those sites, describing them as a resource, whether actual or potential, for local development. In actuality, only two of the sites function as elements of the cultural heritage: the fortresses Sexaginta Prista in Rouse and Tuida in Sliven. It is tempting to attribute their development as cultural heritage to their location in major administrative centers, which surely contributes to their proper management. However, the fortresses are anything but frozen in time as a publicly accessible archaeological site or an open-air exposition; rather, they exist as an important element of the urban spaces and with their high value attract large and diverse audiences. The Thracian burial mound at the village of Kaloyanovo, Sliven Municipality, enjoys a similarly strong interest on the part of local residents, the local authorities and entrepreneurs, as well as the active efforts of the Sliven Regional History Museum aimed at its inclusion into the body of cultural heritage of the region. However, at present it is just an archaeological site having the potential to become a cultural resource. The mound remains off the list of tourists attractions kept by the Ministry of Tourism, where all others appear. The Iatrus fortress is another interesting example of apparent recognition of its significance as a scientific discovery that has, however, been ignored by the cultural policies and shared ideas of heritage of the local residents. Thus its scientific value remains attributed from without, it is alien to the municipality and there is no advocacy for its involvement in the transformation of the site into heritage.

The cases presented here come as evidence of the different extent of recognition of these sites as heritage by local residents, by researchers and the local governments. This is why they are unequally attractive to locals and tourists. The study of places (*loci*), of local cultures, their presentation to diverse groups of visitors, as well as their integration into local culture as an important topic for narratives about the local way of life, is a long-term process with numerous participants. The greatness of the ancient Roman culture of the Iatrus fortress has been recognized by both the local people and the academic community, but without there being any genuine bond between the site and the residents of Tzenovo Municipality – thence the lack of opportunities for the management of the site as an element of the local heritage. While the Thracian burial mound at the village of Kaloyanovo maintains another type of relationship with the surrounding communities and some of the institutions, it likewise has failed thus far to become an integral part of the cultural landscape. The high scientific value of the archaeological facts, in itself crucial for a site, location, or event to be declared cultural heritage, has had little direct impact on local development. The examples brought forth herein reflect a different register of the relationship between heritage, local community and institutions, one that lacks the

The fortress team participates in a medieval festival in Plovdiv. © Fortress of Tuida - <https://www.facebook.com/kreposttuida/>.

appropriate interactions. The existence of a site that has meaning only to a single community, whether local, academic, or institutional, does not automatically lead to that site's transformation into heritage, or into a tourist attraction for that matter. The institutionalized academic narrative has not become an integral part of a potential cultural landscape/heritage, due to the lack of social significance for the local community or any enabling opportunities for its integration onto the living space and its respective management and development.

The institutionalized academic narrative about the fortresses Tuida and Sexaginta Prista has been assimilated by the residents of the respective cities and transformed into part of the present-day urban culture: these are places for 'hanging out' with people of one's social circle, venues for various events, amusements and recreational activities. The acknowledgment of the heritage by an academic institution and the local authorities, as well as by the communities of urban dwellers, enables the creation and marketing of a tourism product. The Tuida fortress places a special emphasis on the creation of a tourist attraction and is clearly headed towards the tourism market (i.e. towards *marchandisation*).

Museums in this country are faced with the challenge of showcasing a collective memory, of reflecting cultural diversity and providing evidence of cultural interactions in the context of a constantly changing world, in which human individuals change, too. They are active participants and leading social actors in the presenta-

tion, visualization and promotion of a new kind of relationships with communities and territories. At least this is what successfully developed and implemented projects demonstrate²¹, whose outcomes and their further development provide the basis for the ever more complete integration of these locations as part of the urban structure (e.g. the fortresses at Rouse and Sliven).

The examples cited come as evidence of the active role of the regional history museums of Rouse and Sliven for a thorough reappraisal of the value of cultural heritages. However, they each are but one of a multitude of social actors dealing with cultural resources and in a position to turn these into heritage. Many studies show that the key role in reconsidering the value of heritages belongs to the local communities and their representatives. Their involvement and transformation from onlookers into actors is a *sine qua non* for the exploration and utilization of a cultural resource, and its subsequent transformation into a tourism product.

The very notion of cultural heritage invariably implies two types of logic regarding its interpretation and utilization, which either contradict each other or, at least, are a challenge to synchronize. The shared heritage of a community or group gives expression through verbal or visual images to their specifics or identity, while individual market interests follow a different logic of development (de Grandpré 2007). The high symbolic value and social significance of the expression ‘who I am and where I come from’ is not always in synch with the principles of the marketing of cultural heritages and the adjustment of public interest in them based on demand and supply. In the context of the ever more stringent requirements for safeguarding and conservation of heritages, there is a powerful tendency towards their interpretation as a resource that would enable the raising of the funds necessary for their conservation and development (Gravari-Barbas 2014).

The different perspectives of the cultural heritage, whether as an expression of identity with the past and one’s ancestors, the way we need them today, or as a tourism resource, enable its development and management with a preference for the sphere of politics or economics (Бокочева 2020; Алексеева, Бокочева 2013: 99–122, 241–270). Each one of these has its rationale and set of logics, its value and significance for a certain group or community. The involvement and inclusion of the locals, of the residents of the village, municipality or region, however, is the *sine qua non*

²¹ In Rouse, the project is named ‘Restoration and socialization of the Roman fortress Sexaginta Prista with the financial support of OP Regional Development 2011-2013, co-financed by the EU through the ERDF’. In Sliven the project is called, respectively, ‘In time and with time: an integrated project for development of natural, cultural and historical attractions and tourism infrastructure in Sliven, with the financial support of OP Regional Development 2011-2013, co-financed by the EU through the ERDF’.

without which no selection of procedures for construing the cultural heritage can be made, irrespective of its scientific value or the willingness of external social actors for change of the situation.

Literature

Алексиева, Соня 2017. Парадоксите на културния туризъм (глобални и локални измерения от Марко Поло до Алеко Константинов). – В: *Местната идентичност и глобалният туризъм. Десети черноморски туристически форум*. Варна: Изд. „Славена“.

Алексиева, Соня, Ирена Бокова 2013. *Туризъм и културно наследство*. София: НБУ.

Бокова, Ирена 2021. Културният пейзаж – музейни разкази и туристически атракции. – В: *Сборник с доклади от международна научна конференция „Туризмът и глобалните кризи“*. Велико Търново: ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“: <https://books.google.bg/books/about?id=EMEqEAAAQBAJ> (6.05.2021).

Бокова, Ирена 2021a. Културните наследства – между икономика и политика. – В: М. Сантова, И. Станоева, М. Иванова, М. Любенова, Ст. Ненова, Д. Фокас (съст.) *Опазване на културното наследство – анализи, документи, практики. Сборник с материали от научната конференция „Опазване на културното наследство – анализи, документи, практики“*. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 101–123/ Bokova, Irena 2021a. Cultural heritage – between economics and politics. – In: M. Santova, I. Stanoeva, M. Ivanova, M. Lyubenova, St. Nenova (Eds.). *Safeguarding of Cultural Heritage – Analyses, Documents, Practices. Collection of Papers from the Scholarly Conference „Safeguarding of Cultural Heritage – Analyses, Documents, Practices“*. Sofia: Prof. Marin Drinov Publishing House of BAS, 101–123.

Бокова, Ирена 2021b. Градският туризъм – перспективи и предизвикателства в епидемичен контекст. – В: *Рестарт на туризма – нова надежда. Четирнадесети черноморски туристически форум*. Варна, 2021. Варна: Изд. „Фил“, 67–76.

Бокова, Ирена 2016. Музей и културен пейзаж. – *Български фолклор*, 42 (3), 248–265.

Марков, Иван 2021. Интегрираната териториална стратегия за развитие на Северен централен район от ниво 2 като възможност за рестарт на туризма в района. – В: *Рестарт на туризма – нова надежда. Четирнадесети Черноморски туристически форум*. Варна, 2021. Варна: Изд. „Фил“, 29–42.

Наумов, Никола, Десислава Вараджаклова 2021. Култура и туризъм по време на пандемия: предизвикателства и перспективи пред културно-историческия туризъм. – В: *Рестарт на туризма – нова надежда. Четирнадесети черноморски туристически форум*. Варна, 2021. Варна: Изд. „Фил“, 77–86.

Ненов, Николай 2019. По пътя на римските императори и дунавския път на виното – в търсене на местно наследство. – *Български фолклор. Местни наследства – преосмисляне и трансформация*, 45 (3), 259–272.

Ненов, Николай 2019a. Живите наследства в репрезентациите на музея. – *Живи*

наследства, бр. 1–2, 4–18. София: Регионален център – ЮНЕСКО.

Ненов, Николай 2016. *Общуване с наследството. В търсене на музейни траектории.* София: ИИК „РОД“.

Cazes Georges, Georges Courade 2004. Les masques du tourisme. – *Revue Tiers Monde*, 2 (2), 247–268. – <https://doi.org/10.3917/rtm.178.0247> (15.12.2020).

Davallon, Jean 2019. Les paysages, patrimoine européen ? – *Culture & Musées*, № 33. – <http://journals.openedition.org/culturemusees/2748> (15.12.2020).

Delaplace, Marie, Pierre-Olaf Schut and Nacima Baron 2020. Coprésences, conflits, complémentarités dans les usages des lieux par les touristes et les habitants. – *Téoros* (Online), 1, 39. – <http://journals.openedition.org/teoros/3910> (3.02.2021).

de Grandpré, François 2007. Attractions, attractions et produits touristiques : trois concepts distincts dans le contexte d'un développement touristique regional. – *Théoros*, 26-2. – <https://journals.openedition.org/teoros/106> (3.02.2021).

Gravari-Barbas, Maria (coordinatrice de l'ARP PACT) 2014. Nouveaux défis pour le patrimoine culturel. Atelier de réflexion prospective. Rapport Final, 113–114. – https://www.pantheonsorbonne.fr/fileadmin/Colloques_IREST/Rapport_final_29_04_14.pdf.

Saidi, Habib 2010. De la culture touristique au tourisme patrimonial. – *Ethnologies*, volume 32, No 2, 5–22. – <https://www.erudit.org/fr/revues/ethno/2010-v32-n2-ethno5003573/1006303ar/>.

Irena Bokova

Department of Anthropology

Building II, suite 615

New Bulgarian University

21 Montevideo St.

Sofia 1618, Bulgaria

irena_bokova@abv.bg

HERITAGE IMAGES AND PATTERNS IN THE ARCHAEOLOGICAL EXHIBITIONS IN THE MUSEUMS IN SLIVEN AND ROUSSE¹

Nikolay Nenov

Abstract: *The present glimpse at the museums of Rousse and Sliven is part of the efforts to identify and explore local forms of heritage and cultural resources as they play a key role in the pursuit of a dialogue between heritage sites and local communities. During the research process under the project searching for cultural resources and their relation to the local communities, we tried to identify elements that can be valorised and become cultural heritage. One of the specific activities is the research of the methods and practices in constructing and exhibiting the type of heritage that can highlight the role the museum plays in bridging the gaps between local communities. The text dwells on some of the exhibitions in Sliven and Rousse, namely the ones connected to heritage research carried out in archaeological setting.*

Keywords: *cultural heritage, museums, archeology, images of heritage*

Observations and analyses of similar moments of exhibitions in different museums reveal the category of ‘patterns’ - a key element in building the museum narrative (Velikov2020: 90). The pattern is a story-building cornerstone that constructs the meanings of the messages and offers them to the visitors. Distinguishing the content patterns of any museum that are seen as narrative elements of the museum story is a method to highlight places that are similar in different museums. We see that method as a specific tool to ‘read’ the museum in numerous contexts, and that tool will give us the opportunity to understand the messages of the museum and its bonds with different communities.

Since the formation of communities, regardless of their dimensions, comes as a result of systematic activities meant to identify common categories that describe them, we can suggest that their public presentations in the museums also the output of constructing processes.

The archaeological exhibition in Sliven. The archaeological exhibition that is in the Sliven museum was opened in 2013, on occasion of two anniversaries; 135 years of museum work and 100 years of founding the history museum in the town. The museum website points that the leading exhibition principle is the chronology of a theme, but linear narration has no alternative in the presentation. It is noteworthy that the Prehistory artefacts do not build an image of a systematically researched village; instead, the exhibited objects are focused on unquestionably recognisable

¹ This text comes as a result of the activities under the Cultural Resources, Heritage Valorisation and Local Development project funded by the Research Fund, IEFESM-BAS (DN20/12 of 20.12.20)

elements that are descriptive for that period. Stone hammers and bronze axes are specific products related to land farming and war; earthenware vessels are evidences of the command of certain technologies; the cult figurines carry information about religious life. Among those elements, at the front end of the exhibition, one can see earthenware fragments with signs carved on them; they are presented as proto-writing (Seventh millennium Before Christ, Nova Zagora).

Sliven Region is publicly promoted as part of the Valley of Thracian Kings so that it gets integrated in familiar images and truthful messages. Long before its opening, the museum invested in archaeological research and invited Dr. Georgi Kitov to explore several Antiquity tumuli. “The latest finds have reconfirmed Dr. Kitov’s simple yet far-sighted assumption that the Valley of Thracian Kings spreads on the east as far as the large turn of the Tundzha River, and there was just the same kind of active life like in the area around Kazanlak². That very same museum policy can be seen implemented in the main part of the exhibition, with treasures from numerous royal burials; it is an unquestionable reconfirmation that the region belongs to that very popular destination. The objects recreate the ritual context; they are grouped by sites; the excavated tumuli are specified, and that way many places in the region are associated on the basis of origin. The exhibited objects reveal the life of the aristocrats and their capacity to do trade and exchange (red ceramic artefacts with Greek mythology scenes), to lead wars (a parade silver helmet, weapons, horse ammunition decoration) and religious ceremonies (funeral masks, phialae and silver rhytons with images of mythological characters). Hierarchy is beyond any doubt an important element of the theme; it has material expression in various evidences of the past times, including the ring of a ruler, with his name and portrait on it. Tumuli presented as a kind of a cultural text is a leading concept in the museum messages³; that is why the exhibition is centred around the life of the Thracians and also in many occasions on the work of their researcher Dr. Kitov.

The large number of jewels is a direct consequence of excavating necropolises. Burials reveal a large diversity of objects, quite often made of precious metals, not to mention the good condition in which they are found. The interest in excavating necropolises is an opportunity for the museums to add many more details to people’s life in the past.

The funeral offerings lead to the question of land farming because of the ploughshare that was found, as it was unusual for that moment. Objects that are part of the mythology and are identified as “Zagreus’s toys” are placed in the framework of the Thracian system of rituals. Apollo’s return from the land of the Hyperboreans is a

² A publication dated 22.10.2008, <https://new.sliven.net/sys/news/index.php?id=6506>, visited on 11.02.2021.

³ <https://museum.sliven.net/obekti-rim>, visited on 11.02.2021.

theme from another object; a bronze wash basin is an evidence of ritual washing. As a general rule, artefacts carry a lot of information that is regarded noteworthy although it is hard to interpret without a guide. Many of the objects are described as ritual and are placed at the basis of Thracian cults and religious practices.

Votive tablets with images of different gods and heroes that are often found on the Balkan peninsular, marble fragments and bronze figurines illustrate the dominating cults in Roman times; the unearthed medical instruments give an idea of the concept of humanity in that period.

A special highlight in the exhibition is the Tuida fortress very close to the town; it has become part of the modern face of local tourism. The fortress is in the group of contradictory projects for “tourist attractions” that have won European funding. In this case, however, there are no significant intrusions on the archaeological environment. Tuida existed in the time of Rome and Byzantium and, although it was part of the mediaeval Bulgarian system of mountain pass defence, the highlight is the diversity of inhabitants rather than, for example, ‘Centuries Old Sliven’. Therefore, along with the marble piece reading the fortress name in ancient Greek, among the exhibited objects we can see a stamp of King Boris-Michael the Baptiser as well as a Pecheneg cauldron and a Viking sword.

On the last floor of the archaeological exhibition is the special exhibition ‘Rock Sanctuaries in Sliven’, which is the fruit of the time-consuming research work of the folklore researcher Dr.Vladimir Demirev. Showing the relation between historical legends, local memory and folklore history, the museum becomes the centre of the local knowledge of the forms heritage has. At the same time, it institutionalises that type of knowledge and becomes its guardian. And, as the value transmission mechanism seems to have failed and the number of folklore memory carriers diminishes, the museum is turning into a key custodian of the inherited knowledge that can become cultural heritage through its responsible and hard work. Kralimarko’s step and table by the Pointed Rock near the village of Chokoba, the Chobra sanctuary near Kotel, the rock sanctuary by Harsulgrad near the village of Kipilovo are significant elements of the local beliefs and ritual practices that have faded away with time. Purposeful cultural policies designed to create new festivity traditions link the old cult sites with new events: folklore festivals, review of amateur stage performing groups and community celebrations. However, because of the dynamic situation the desired link between old sites and new celebrations fails to achieve the anticipated sustainability.

The museum attic is used as a multifunctional room. It holds and exhibition of archaeologists’ fieldwork showing their typical instruments and numerous photographs of the excavation process. There is a special place for the theme of artefact reconstruction - “...the idea is to unveil the invisible part of our museum work. Objects get found,

and then the most important work is in the labs, when our restoration professionals give them a new life... This here is for the children, to get interested and have fun. When we make 'Holidays in the Museum', we have special classes with a restorer. " (Interview with Nikolay Sirakov, June 2020, N.N.) The museum is at the start of its audience-focused initiatives, which will increase its level of responsibility in the run of time. Probably they will be much more impressive if a designer works on them, and the need to work with meaningful texts is still a challenge for the museum team because a lot of the knowledge concerning the artefacts remains unrevealed.

The archaeological exhibition in Rousse. The process of shaping the images of heritage in Rousse region started in the 19th century: Cherven and its defence tower that survived in the run of time are mentioned in one of Rakovski's poems, in the travel notes of the Hungarian researcher Felix Kanitz and in the Skorpil brothers' publications. The public interest was followed by professional interest; it provoked Vasil Zlatarski to make the first excavations of a church in the own. The Sexaginta from the Antiquity was again first identified by Felix Kanitz; the research of the Pre-history settlement – the future Rousse Tell – was performed by Karel Skorpil. Right after the Liberation, in 1879, the *Slavyanin* newspaper that was printed in Rousse published for the first time a text about the rock churches close to the village of Ivanovo, stating thereby the local community interest in heritage. The museum must have been impressive for the local people in the period between the two wars because its collections built the world of objects in the first Bulgarian novel about Pre-history people, the novel *Ru* by Zmey Goryanin. In that book he described objects he knew from the period of his education at the High School for Boys. The writer used images of stone axes and hammers to describe the hunter named Ru as a cultural character, forefather of a tribe, who drew pictures in caves, domesticated a dog and got married, just like in a fairytale. The image of that character was important for the Bulgarian society in the 1930s when it was trying to find its identity in the then modern **ego** philosophy trends, in new leaders 'messages in combination with the uniqueness of origin since the dawn of mankind' (Nenov 2016).

The joint Bulgarian-German excavations on the Yatrus castle that lasted 40 years, with the support of the Roman-German Commission, were a key moment in shaping the images of heritage. 1974 was the year when the Borovo treasure was unearthed; even today the silver treasure objects are among the most representative artefacts of the Thracian culture in Bulgaria and anywhere in the world. The fact of its discovery gave a strong impulse for further regional research of the Thracian period and for the excavation of mounds, sanctuaries and tombs.

The strong earthquake in 1977 in Vrancea, Romania, caused damages that forced

the Rousse museum to close its archaeological exhibition for 30 years. In 2007, new exhibitions focused on Prehistory and Antiquity were opened in the former Regional Government Building. ‘Mammoth Hunters and Land Farmers’ is an exhibition centred on the collection of 6,000,000 years old mammal fossils and objects from Rousse Tell. It upgrades the museum experience based on temporary exhibitions and connects the beginning of human existence far back in Prehistory with the places of human life in the region. The mammoth bone collection is presented as an evidence of human presence, and it serves as grounds to create the Hunters- Land Farmers opposition. Part Two of that opposition presents different aspects of a Prehistory village with different forms of culture, hierarchies and crafts existing in it. That section of the exhibition “inhabits” museum showcases made in 1902, and is certainly trying to visualise a link leading back to the start of the museum in the archaeology and natural history classrooms of the High School for Boys.

The other section of the archaeological exhibition is called ‘Sexaginta Prista-Yatrus’; it is focused on life in Roman times although the first showcases are related to elements of the life of then Thracians, while the end of the exhibition is pointing to the First Bulgarian Kingdom. In fact, all through that time there was life on the archaeological sites. Those two rooms have new showcases; the interior design was made by the ARKA Company that was winner in the competition announced by Rousse Municipality. The exhibition includes interactive themes and ‘tactile’ elements. The emphasis is the Roman presence in those two Roman fortresses on the Danube. The new research on Sexaginta Prista in Rousse is focused on key units of the urban plan: the Principia (the army headquarters, one of the four Principia buildings found in Bulgaria) and the Sanctuary of Apollo that reveals names of deities as well as names of donors. The earlier excavations of Yatrus by the outflow of the Yantra River have already been part of an exhibition shown in Bucharest and in several German towns. The experience accumulated in making temporary exhibitions has yielded new exhibitions with undeniable highlights and museum story elements that attract the attention of the audience. Two years later, a special armoured showcase was placed on the upper museum floor and the Borovo treasure was exhibited in it. Placed at a distance from the context of all other artefacts, it demonstrates “the visible myth” (Ivan Marazov’s expression) that is in the image narrative on the jug showing the mythological scene of Dionis and Ariadna’s wedding.

The existing archaeological exhibitions in Rousse were opened in 2014 as part of the final phase of an EU-funded project that again belonged to the category of ‘tourist attractions’ yet for building a museum, not for interventions on the archaeological

environment⁴. Digital touch screen presentations are installed in the exhibition narrative; special videos illustrate some of the themes created for a specific exhibition moment. Instead of three rooms, the archaeological exhibition occupies six rooms. Prehistory is presented without the ‘mammoth hunters’; its focus is on Rousse Tell as a ‘proto-town’ in which the diverse functions of its inhabitants present the high cultural level and the development of cults starting from animism, going through zoomorphism to come to anthropomorphism. The exhibition generates various messages rooted in the artefacts: about fishing in the Danube, which was not a border river in that period, about gold processing and the Varna chalcolithic necropolis (the earliest processed gold in the world), about the transformation in the character of the inhabitants in the region in the late Stone-Copper Age. The last episode uses the ‘first person singular’ narrative through the make-believe story of a local woman (Nenov 2014) that helps to bridge the audience-artefacts gap.

The Thracian regional story density is getting more saturated; among the new artefacts is a stone tomb door that had a groove to slide. Notwithstanding all that, the leading Antiquity theme still is the presentation of the Roman heritage along the Danube crystallising in the Danube Roman Limes that was the frontier of the empire. The focus on that theme has come as a consequence of the research interest of the new generation of archaeologists in the museum, the XXII International Limes Congress⁵ that was in Bulgaria for the first time and last but not least, of the work on the application of the Danube Limes⁶ for an inscription in the UNESCO world heritage list.

Bulgaria’s mediaeval history is another major exhibition aspect marked by the plentiful presence of Ispereh’s Bulgarians and also by the Christian centres in this region and their special highlight: the Ivanovo rock churches that are a UNESCO site. The Middle Ages have a particular significance for us because then we won the right to live south of the Danube. That is the meaning of the exhibition artefacts: grave objects of a rarely found burial of a mounted warrior of Ispereh’s army in the village of Krasen; he was buried with his weapons. Centuries later close to Krasen the monk named Joachim chiselled out the first cells and a church that became part of the widely known today monastery by Ivanovo village. Rock churches were one of the local habitation characteristics; that is why special highlights are the earliest stone inscriptions – from 921 – by the village of Krepcha, and the 9th century gravestone

⁴ Out of a total of around 30 projects, only Sofia and Rousse invested in museums; some of them were renewed, and two new museums appeared: The Museum of Sofia (Regional Museum of History) and the Ecomuseum & Aquarium in Rousse.

⁵ The congress was organised in 2012 in Rousse by the National Archaeological Institute with Museum of BAS, with support from Rousse Municipality and Rousse Museum.

⁶ In 2016, the Danube Roman Limes was included in the tentative list of UNESCO as a group object of Croatia, Serbia, Romania and Bulgaria.

of the monk Manasiy. That unique stone has inscriptions in Greek and in Bulgarian, and there are three scripts on it: the Glagolitic, the Cyrillic and the Greek. It is among the few evidences of an era that kept the memory of the Holy Brothers and of the first teachers on our lands, such as the monk Manasiy. The artefact tells about the beginning of the Slavic Orthodox Christian civilisation that was born as a consequence of the policy of the Bulgarian state.

On the upper floor in the museum two rooms contain exhibitions related to the research work on the Mediaeval Town of Cherven; there are some rescued frescos found in some of the churches in Ivanovo. The main themes cover the functions of that mediaeval town that was the largest centre of iron mining in North Bulgaria; it was also a bishop's seat with 16 churches, and had various crafts.

As much as the major exhibition story in the archaeological exhibition in Sliven is largely focused on the discoveries in the recent decade illustrated with photographs of the excavation process and of the researching archaeologists, we can presume that we are witnesses of one of the most important periods of this museum's development. An unquestionable evidence of that assumption is the magnificence of the significant finds in the showcases. The museum in Rousse, in its turn, is willing to present the continuity in the researchers' work, as the explorations on the Mediaeval Town of Cherven and on Sexaginta Prista have been going on for more than a century now. The museum keeps some of its original showcases and uses them to display objects; they were first used by the Town Museum in 1902. This is a deliberate element in the continuity story that came in response to the three decades in which there was no appropriate exhibition.⁷

Although created in the same period, those two museum exhibitions reflect the different attitudes of their communities to the forms of heritage because the valorisation processes concerning the different historical periods develop in different ways in different places. The Sliven museum counts today on super-reading when interpreting the Thracian cults and mysteries, while the Rousse museum is after context reading, with descriptions of special interaction parameters that outline local forms of culture and ancient life. Apparently the museums, although following the same time frame chronology, try to formulate different messages for their audiences as a way to create local identity forms.

Patterns. A key point in the Bulgarian museum narratives is their link to the National narrative.

Regardless of whether the topic is a local event or history, specific people or a one-off event, the exhibition presentation line is a segment of the Big History (Velikov 2020: 77) which in this text includes in its framework not only the 19th century period when the Bulgarian national awareness was growing, but also the visions

⁷ The exhibition of archaeology and the one in revolutionary movements were closed after the earthquake in Vrancea, Romania in 1977.

of the Bulgarians regarding the past in general. The national narrative of the Revival period has a broader presence, hence its structuring frames can be found in the majority of exhibition spaces, beyond the heroic time chronology. That commitment of the museums to the national story “obliges” the exhibitions to follow familiar presentation models to present the past in relation to certain themes. I will mention as an example the large photograph of the Madara Rider in the Blagoevgrad museum; its function is probably to mark the region as part of the national space.

In his research on the Revival museums Dr. Iskren Velikov created a museum exhibition presentation model stepping on the existing verified manifestations of shared “patterns” in the museum story. The author speculates on the reiteration of the same phenomena in the exhibition narrative content; the frequent registration of similar images that are defined as ‘obligatory’ because of their sustainability and multiplication leads to the formation of groups identified as ‘patterns’ - recurrent thematic exhibition elements having a direct equivalent in patterns found in the national narrative (Velikov 2020:90).

They reveal the museum presentation model structure corresponding to the particular period or theme. The recurring story lines, however, do not cover the complete content of the historical narrative relevant to that time. What is more, the pattern they construct sometimes needs “additions” to the narrative that are taken from the national narrative. All said above shows the need of specific segments to be included in the museum presentation in order to meet the unwritten requirements for “canonicity” in presenting the Bulgarian history. The identification of patterns in the museum content shows the exhibition narrative capacity to reveal the cultural contexts that have led to its creation. A key moment in the exhibition narratives in the country is indeed the link to the national narrative; the intersections between local and national lead to collisions that generate the fascination and uniqueness of the specific museum story. When we define the pattern as a cornerstone around which a narrative is built and at the same time we presume that the story can arise, we mean its capability to create meaningful messages for the visitors. The familiar content of the pattern is not constructed for the exhibition story needs. Patterns are used for object content recognition; they support the element of something familiar for the visitors, thus making them involved in the purpose of the exhibited artefacts. In this context, patterns are useful above all for the local audience. However, they contain some universal themes that can be recognised by the international audience as much as archaeology, especially if related to the Antiquity period, is familiar to many.

The archaeological exhibitions in the museums in Rousse and Sliven are relatively new in time; therefore, it is normal to expect similarities in them, including similar topics and messages formulated in the first decades of the new millennium. Both museums started from the archaeological exhibitions in their high schools for boys, and the founders were the same: the brothers Hermengild and Karel Skorpil. They were

teachers in both towns: in Sliven in the 1880s, in Rousse in the 1890s and the early 20th century. They collected the first artefacts and created conditions for an interest in exhibiting heritage objects to appear. In 1902 in Rousse and 1905 in Sliven people were already talking about town museums, although their actual development was just about to start. Anyhow, the beginning of the collections in those two museums in correspondence with specific local sites predetermined some of the differences between them. Other differences have appeared because of the priorities of the local professionals: they fit in the framework of preceding research work and at the same time experience the influence of the development of the towns and the local myths. That way, given also the will of the people working in them, the museums present such heritage forms that have been identified as significant and prestigious by the local communities together with the researchers.

Furthermore, the patterns that can be found in the archaeological museums are connected to major anthropological categories, because archaeology itself is a constituent of anthropology.

‘Power’ is a pattern related to the creation of hierarchies in the ancient communities and with the emergence of characters: rulers and kings, who showed their differences through a variety of insignia such as weapons, coins, special burial places, offerings.

‘Religious cult’ as a pattern focuses people’s attention to idols, votive tablets and numerous objects that often have no other interpretation thus highlighting the mindset of our predecessors.

‘Crafts’ is a pattern related to the knowledge of technologies that appeared with the social development, often related to mythology and cult to ancestors. Nearly all artefacts of the exhibitions are the product of materialised human skills; nevertheless, the focus on a particular craft relates not only to places of knowledge and skills, but also to places having resources.

‘The earliest gold’ is a pattern oriented to a link with the content of the Varna Chalcolithic Necropolis – the earliest processed gold in the world. There are many exhibitions around the country that build correlations to that prestigious element. That way, on the one hand they benefit by standing side by side with something already popular and well-known, while on the other hand they provide the phenomenon with a wider context and, to a high extent, try to enlarge its area.

‘Thracian treasure’⁸. This pattern does not necessarily reflect some local heritage or a character related to a particular artefact. It makes a reference to the exhibition of Thracian treasures highly esteemed in the country and around the world; it has been presented for decades as our country’s input to Antiquity.

⁸ An unquestionable rarity, the number of Thracian treasures in the country grew tremendously in the middle of the 1970s, when, according to the observations of the archaeologist Dr. Varbin Varbanov, the new type of land farming equipment could plough deeper. Then for the first time different layers of soil were turned over, accidentally showing objects that had been placed in the earth like in a treasury.

‘Thracian burial’ is a pattern incorporating the presentation of tombs, pots, masks, fortune-telling tools – the content of a Thracian burial placed in a broad context and interpreted as part of the religious practices of the ancient nation, with a focus on their rituals constructed on the basis of mythology.

‘Stone signs, carvings and sculptures’ – those direct evidences of the past have direct links to names and places and can therefore be presented as stone archives. The pattern develops in building special places, ‘lapidaria’, that serve as depositories for the treasures of stone carvings or signs of the museums.

The creation of patterns in the museum narrative predetermines heritage interpretation and promotion approaches for different audiences and outlines the key museum policies concerning heritage.

The images of heritage are recognisable elements of themes covering national or local narratives seen as part of the heritage. They exist parallel to the processes of its valorisation, but can also become popular as independent carriers of representative heritage features and that is the reason why they get integrated in museum messages. The images of heritage are elements that are needed to construct distinctiveness. They fit into the local identity forms and currently have fundamental functions in the process of communicating with the past.

The images of heritage get formed as a consequence of the effect of the national narrative; their local manifestations either fit into it or develop differentiation forms that highlight the uniqueness of the place. The national literature and history characters create identity forms that are included in larger communities; those in the museums can distinguish the local cultural input. The replacement of some images of heritage with other ones indicates their significance for certain communities, and the successors of that shared heritage recognise that significance. Heritage images contain the context in which they were born and are therefore recognisable for a large variety of users and fit to their common perspectives.

It often happens that the creation of heritage images follows the national narrative; therefore, they are related to it and build a dialogue concerning the National vs. Local dimension. Images that are nation-wide recognised and popular affect the creation of local heritage images. The local history in turn tries to focus on individual characters who, although local, have won their place in the National Pantheon (based on T. Iv. Zhivkov).

The knowledge of their diversity makes it possible for the heritage images to be seen in their tangible and intangible dimensions: artefacts, memory places, knowledge, skills and stories; the way they are regarded is not frozen in time, so they are equally important in the valorisation process. Seeing the meaning of the heritage images and promoting that meaning create a basis of a dialogue between institutions and communities that construct heritage in the context of their own experience, imagining

or actual needs. That way, through communicating with their heritage the local communities, leading all the time a dialogue with all the rest, create images that make heritage sharing distinctive rather than visual. The changes registered in the temporary museum exhibitions and in new monuments (in 2020, Rousse also got a monument of Vasil Levsky), in setting museum exhibitions the missions of which is to highlight time slices from the whole history of the town and the region show the way the local communities interact with the past in order to construct heritage images for their future that will be recognised and accepted by all. In that process we perceive the visual as a tool of knowledge; it is not an illustration in our work, but part of the research of museums and heritage. In the cases we monitor, we will notice among the heritage images a deliberate choice to present the Thracians and the 'valley of kings' in Sliven⁹, and the Roman heritage along with the Limes – the frontier of the Empire – in Rousse. The choice of this kind of heritage elements is institutionalised, while their representative capacity is, in a certain sense, in progress because it is hard to perceive beyond the museum spaces.

Museums and heritage construction The cultural heritage valorised and materialised in museums is also a cultural memory constituent because objects are a form of cultural meaning preservation and reproduction (Assmann 2001:20). That is exactly the reason why the memory institutions believe that active sharing of cultural heritage in broad audiences is just as important as its research and preservation. The heritage socialisation processes quite often become important in shaping the memory of the nation because the nation, like any other group, aspires at creating spaces for its memories and later regards them as part of its identity, filling them with meanings (Halbwachs 1996). The relations between different social groups and memory require conscientious attitude to the way the past dwelling in the cultural heritage is regarded, and the scale of its social role can be measured by the recognised values and possible identities. That way the cultural heritage forms become valued priorities,

A fundamental prerequisite for an expression form to become cultural heritage, according to Prof. Ivan Kabakov, is that it becomes a shared value within a community, and that shared value as the basis of cultural heritage suggests the need to protect it and preserve it as a memory carrier (Kabakov 2015: 15-16). The author underlines the role of the memory institutions in activating the processes of transformation from an expression form into cultural heritage and memory carrier.

Museums can present past forms in a situation of not knowing what happened,

⁹ Although it may seem that the archaeologist Dr. Kitov is included in the archaeological exhibition because of his enormous role in the local discoveries, in fact the unfolding of stories about Dr. Kitov and other archaeologists (Assoc. Prof. Demirev and the Pointed Rock by the village of Chokoba) is a manifestation of a special kind of institutional heritage produced by the museum because he valorised the input of archaeologists in constructing the regional heritage, as their active cooperation, research and creative work visualised and assigned a high value to particular elements of the past that have become a major factor in the life of the local communities today and they find in them their identification symbol. (O'dell, Gradén 2019).

especially concerning peoples that used no writing. However, even if there are written sources, the information in them is almost never relevant to the needs of the local museum because it may be part of a text recognised by our contemporaries as an important evidence of the past yet not necessarily having any connection to the world we live in today. That is the reason why in our country archaeological work is often expected to “elucidate” the unknown of the past. On the other hand, the fragments of the distant past that get unearthed can hardly build a systematic narrative because as a rule the traces of human activities hidden in the earth are just remains of a former existence. The sites under excavation in Bulgaria rarely get fully studied; reaching a ‘sterile layer’ does not mean the end of the work. Museums, with the support of the science of archaeology, can see the difference between artefacts and can show them as important, prestigious or rare because they place them in the wide context of knowledge accumulated in a long period of time. The research discourse in fact structures the main interpretation used by all the others, who either add information to the specific topic or present it using different approaches for different audiences.

The review of the archaeological exhibitions in Sliven and Rousse and the examination of the patterns each of the exhibitions contains help us differentiate local cultural expressions that make individual communities different; they are part of the self-presentation elements and build recognisable heritage images. It is normal that there can be different criteria for what valuable is for the local communities and the museum professionals; such differences arise not only from the education and the lifestyle, but also from the social standing giving the museum the privilege to “educate” about values that often go beyond the local and contribute to homogeneity when the whole is presented. At the same time, museums today can lead dialogues in their efforts to find compact forms of the local cultures and that way they can diversify and focus their visual language, their repertoire and their messages.

Being rather similar in concept and implementation, the museums in the country, regardless of the difficulties, can perform collaboration policies on certain topics (Nenov, Trifonova-Kostadinova 2019), can try to find new interpretations that will help them reach their immediate partners – the communities that need their museums. I believe that this possible dialogue will lead to new uses of the cultural heritage that will bring benefits not just as a resource of symbols but also with actual material dimensions for a larger number of interested people and groups defined under the Faro Convention as ‘heritage communities’. It is very important for the museum development to identify such communities and keep mutually beneficial relations, but at the same time that supports the sustainability and viability of cultural heritage forms, and they can be employed as a local development resource in a process that needs two parties; nevertheless, the institutions of memory should be really active.

Literature

Асман, Ян 2001. *Културната памет.* София: Планета 3. 352 с.

Великов, Искрен 2020. *Музейни репрезентации на Националното възраждане. Образи на наследството.* София: ИИК „РОД“.

Демурев, Владимир 2020. За връзката стари места – нови празници в картината на културния пейзаж. – *Известия на Регионален исторически музей – Русе.* Т. 22. *Стари места – нови празници.* Съст. Ненов, Николай, Искрен Великов. Русе: РИМ – Русе, 241–254.

Кабаков, Иван 2015. *Дилеми на културата.* София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Калоянов, Анчо 2007. *Славянската православна цивилизация. Началото: 28 март 894 г., Плиска.* Велико Търново: Фабер.

Ненов, Николай 2014. „Последните гуми на Ернестина“. Интерпретационни модели и интерактивност на посланията в музея. – В: Казаларска, Светла, Лозанка Пейчева (съст.). *Виж кой говори. Комуникационни и интерпретационни модели в музея.* София: АИ „Проф. М. Дринов“, 171–177.

Ненов, Николай 2016. Ру – древният човек от Русе на Змей Горянин. – В: *Българският език и ние. Сборник статии в чест на 65-годишнината на доц. д-р Руси Русев.* Русе: УИ „А. Кънчев“, 360–370.

Ненов, Николай, Силвия Трифонова-Костагинова 2019. „Предметите говорят“ – споделени наследства и съучастие на публики. – *Български фолклор*, 45 (3), 314–337.

Халбвакс, Морис 1996. *Колективната памет.* София: Критика и хуманизъм.

O'dell, Thomas, & Lizette Gradén 2019. *Heritagelore: Museums and the Manner in which Heritage Might Be Understood in a Framework of Place, Materiality, Narration, and Mobility.* Manuscript submitted for publication, https://portal.research.lu.se/portal/files/75450187/Heritagelore_Grad_n_and_O_Dell.pdf.

Nikolay Nenoff, Ph.D., Prof.

Regional Museum of History, Rouse

Al. Batenberg sq. 3

7000 Русе, България

nenoff@abv.bg

IMAGES OF HERITAGE AND MOTIFS IN THE MUSEUM REPRESENTATIONS IN THE REGIONS OF SLIVEN AND ROUSSE: MUSEUMS OF THE NATIONAL REVIVAL PERIOD

Iskren Velikov

Abstract: *A key moment in the exhibition narratives for the Bulgarian Revival is their relation to the National Narrative. The frequent registration of similar images in the permanent exhibitions, qualified as “obligatory” because of their sustainability and multiplication, leads to the isolation of groups, defined as “motifs” – repeating thematic elements in the exhibitions, which have direct correspondence with motifs from the National narrative (Beauko6 2020: 77).*

The present text analyses the exhibition narratives in the museums, which present the period of the National Revival in the regions of Rousse and Sliven. They illustrate an image for the period, whose messages are recognizable and to large extend – expected by the museum audiences.

Keywords: *museums, heritage, representations, interpretations, images*

A key moment in the exposition narratives for the Bulgarian Revival is their connection with the National Narrative. Whether they are presenting a local event or history, a specific character or a single event, the presentation line of the exhibitions is a segment of the Large History of the forming of the Bulgarian nation in the 19th century. This commitment “oblige” the expositions for the Revival to follow some established and recognizable models for informational and exhibition presentation in relation to specific topics of the period. The frequent registration of similar images in the permanent exhibitions, qualified as “obligatory” due to their stability and multiplication, leads to the formation of groups defined as “motifs” - recurring thematic elements in the expositions that are directly consistent with motifs from the National narrative.

The present text analyses the expositional narratives in the museums that represent the National Revival period in the regions of Rousse and Sliven. It is part of a research within the project “Cultural Resources, Heritage Valorisation and Local Development”, funded by the Scientific Research Fund.

The museums of the national revival in the two regions

The observed sites in this category are the house museums of “Zahari Stoyanov” in Medven and in Rousse, “Baba Tonka”, “Hadzhi Dimitar”, “Dobri Chintulov”, as well as the Pantheon of the National Revival Heroes in Rousse and the Pantheon of Rakovski in Kotel. They illustrate an idea of the period of the National Revival, whose messages are recognizable and largely expected by the museum audiences.

The permanent exhibition in the House Museum “Zahari Stoyanov” in Rousse

was opened on the occasion of the centenary of the Liberation of Bulgaria - in March 1978. Initially, it covered only the house built by the wife of the Chronicler of the April Uprising - Anastasia Obretenova. In 1985, as part of the exposition layout, the house of Nekez Hristo Stoyanov was reconstructed in the yard of the property. In its current form, the exhibition was designed in 2016-2020¹.

The House museum of “Zahari Stoyanov” in the village of Medven was opened in 1968 on the initiative of the National Pioneer Headquarters, which at that time was named after the Chronicler of the April Uprising. The exposition is developed in three rooms of a two-storey house, bought by the widow of Zahari Stoyanov - Anastasia Obretenova (Бонева 2020: 340).

The permanent exhibition of the House Museum “Baba Tonka” was opened for visitors in the house of Nikola Obretenov in Rousse on June 2, 1958. At that time, the museum story covered only five rooms on the first floor of the building, and the remaining rooms were used for administrative purposes by the museum. In 1992, due to restitution and construction problems, the exhibition was closed. The museum reopened on March 3, 2015.

The Pantheon of the National Revival heroes in Rousse is a national monument, where the memory of 453 activists of the national liberation movement is honoured. It was opened on February 28, 1978 as part of the national celebrations of the 100th anniversary of the Liberation of Bulgaria. In addition to the memorial part, the Pantheon also contains an exposition story about the destruction of the temple of “All Saints” and the memory of the fighters for freedom.

In 1981, as part of the national celebrations of the 1300th anniversary of the founding of the Bulgarian state, the Pantheon of Georgi Rakovski was built and opened in Kotel. The building also presents the permanent exhibition “Kotel Revivalists”, divided into three main categories: Awakeners, Enlighteners and Revolutionaries.

The House museum “Hadzhi Dimitar” is one of the oldest preserved buildings in Sliven. It was turned into a museum in 1955, and the current exhibition was built in 20082. The museum complex includes both the native house of Hadzhi Dimitar and the restored inn of Hadzhi Nikola Assenov with the adjacent farm buildings.

In 1975 the “Dobri Chintulov” House Museum was opened in Sliven. In three halls on the first floor of the building there is a documentary exposition; the premises on the second floor recreate interiors from the Renaissance and the first years after the Liberation.

¹ Author of the exhibition concept “Zahari Stoyanov – Chronicler of the April Uprising and of Modern Bulgaria” is Prof. Nikolay Nenov, PhD.

² Authors of the current exhibition concept are the curators Maria Kirova and Rositza Georgieva from the “Dr. Simeon Tabakov” Regional Museum of History in Sliven.

Interior from the “Zahary Stoyanov” House Museum in Rousse. © I. Velikov, 2020

Motifs in the permanent exhibitions

A summary of the motifs in the exhibitions shows that most of them are related to manifestations of Modernity. The search for ways to achieve national independence with a view to the development that Europe underwent in the nineteenth century is understandable, at least due to the fact that the status quo that the Ottoman Empire “offers” is pre-Modern. Hence, a simple dependence is created in the minds of the Bulgarian revolutionaries, in which the desired freedom derives from the European ideas of the New Age, while the enemy is conservative and does not want development. This concept uses the idea of the Revival period as a restoration of the glorious past of the Bulgarian state; it outlines the image of the nomination rather as a propaganda request - one of the tools for “national awakening”, but without leading to fundamentalist manifestations.

The motif “Movement for New Bulgarian Education” reflects one of the three steps identified during the Renaissance as necessary for achieving political freedom. Due to the wide geographical distribution of the events, the movement for modern Bulgarian education is recognizable and perceived at the national level, and the stories about it, although local, present extremely close dimensions. The main motive in the stories rejects the soundness of education from the pre-modern era (church schools) and illustrates the desire for more modern, comprehensive and secular education, typical of European societies of the nineteenth century.

Field observation in the Exposition “Kotel Revivalists” testifies to the presence of a phenomenon used by Bulgarian museums in representing the theme of building a new educational system during the Renaissance - a phenomenon that we can tentatively call the “old school”. It goes beyond the museum window and offers a restoration of the interior of a period room. Examples of such exposure solutions observed in the

field show the repetition of many elements. These are small rooms with five or six rows of wooden desks and benches. The first three lines are always different because they show different systems for writing exercises - with sand in a box, with small blackboards and ink on paper. Mandatory elements in each of the reconstructions are the black teacher's board, the index, the geographical maps (in many cases and globes), the multiplication tables on the walls. The strict system of incentives and penalties is represented by the signs given to students in connection with their actions - "careless", "embarrassing", "liar", "thief", as well as the two tables - red for incentives and black for penalties. Each of the reconstructions also includes a motto written in large letters on the wall. In the museums in Varna, Kotel, Kalofer and Gabrovo this is "One place for everything and everything in its place" - words that have become emblematic of the history of schooling in Bulgaria³. The overall image of the "old school" in all museums suggests the idea of orderly organization, order and equality in teaching, and their universal perception as virtues makes them a prerequisite for success in the process. The topic of modern Bulgarian education is one of the fields for the development of the story of the role of women in the Renaissance.

One of the common motives in the stories of these museums is the "Detachment Movement". Its image illustrates the transition between the traditional and the modern in the context of the struggles for national liberation. The clothing and appearance of the voivodes and guerrillas of the 1860s still bear the marks of the old haydouks - with numerous pistols and battle knives girded at the waist, with a sought-after aggressive appearance.

The motif "Revolutionary activists and committees" is another general segment of the stories in the exhibitions. Against the background of the representatives of the bandit and the Chetnik movement, the images of the revolutionaries of the Internal Revolutionary Organization broadcast entirely messages related to Modernity. They are young, often educated in Europe, their professions are related to the entry of new practices in the Bulgarian lands - doctors and pharmacists, postal workers, railway officials. Many of them are the basis for the creation of the network of community centers, new schools.

The motif "Personal Weapon" contains the "charisma of the original", and the objects themselves perform the functions of a kind of anchor in the construction of the museum story, which legitimizes it in terms of chronology and fact. The weapon is an unconditional symbol of the hero's heroic behaviour and equally attractive for "mastering" within the exposition story, regardless of whether it is cool or firearms. By themselves, the two types of weapons carry the charge of different eras - scythes,

³ This is also the title of a mobile exhibition, created by the National Museum of Education in Gabrovo in 2017.

The birth room of Hadzhi Dimitar in his house museum in Sliven. © I. Velikov, 2017

cleavers, swords symbolize more the period before Modernity. Firearms, especially those that show the experiments typical of the beginning of the Industrial Revolution, belong to the “unknown” and desired world of freedom, which is presumably different from the perceived ossified status quo of the Ottoman province.

The motif of “Russo-Turkish War (1877-1878)” is complex, but it is obligatorily present in most exposition stories about the Revival. This is due to the connection of the military conflict with the end of the Revival and the restoration of the Bulgarian statehood. For example, the exposition of the House Museum “Baba Tonka” presents the theme of the military conflict between the two empires in the context of the narrative for the liberation of the Rouse region. In the 1870s the Ruschuk fortress housed one of the strongest Ottoman garrisons - part of the Fortified Quadrangle of Rouse-Shumen-Varna-Silistra. Some of the fiercest battles during the war were fought near the villages of Mechka and Trastenik, and the Rouse fortress itself was surrendered only after the signing of the Edirne armistice. The exposition of the house-museum interweaves the story of the war in the context of the Bulgarian volunteers and the memory of them after the Liberation.

The Heroes' biographies⁴

Along with the real world, another phenomenon creates a material expression of

⁴ Regarding the biographic narratives in museum environment in the two regions, see Великов 2019.

the memory of a person perceived as a hero of the community - his home. Memorial houses are a space for contact with the “world of the hero” (Hehoß 2016: 177). The expositional stories, however, go beyond the spatial limits of the home, the chronological framework of living on the part of the hero; in most cases, the stories go beyond the image of the hero, presenting the story of a whole process.

For example, the memorial moment in the exposition of the House Museum “Hadzhi Dimitar” is embodied by the native room of the hero. It, together with the living room and the kitchen, are designed to represent the key moment in the whole story - the setting in which the birth of the duke took place, as well as the setting around him when he was formed as a person. Within the narrative constructed in this way, all the accompanying characters are secondary. Closest to the central figure of the voivode Hadji Dimitar, mostly from the point of view of historical events, is Stefan Karadzha. The image of Panayot Hitov, also a native of Sliven, is presented in the context of the band of bandits from 1861, the detachment, which under his leadership crossed the Danube in 1867 in synchrony with the actions of Philip Totyu, and especially in connection with the correspondence between him and Hadji Dimitar. There is no complete story about the life of Panayot Hitov, which is understandable in the context of the specific house-museum.

In the permanent exhibition of the House Museum “Baba Tonka” in Rousse the images of the three voivodes are presented within the story of the Rousse Revolutionary Committee, the “Zora” Community center and the Revolutionary Detachments movement in the 1860s. It presents Panayot Hitov, Hadzhi Dimitar and Stefan Karadzha relatively equally, with a certain predominance over the image of the latter. This is due to one of the most sought-after items in the exhibition - the skull of Stefan Karadzha, which is important on several different levels, including in connection with the transformation of Nikola Obretenov’s house into a museum. The revolver saber of the voivode, donated to the Rousse Museum in the 1980s, is on display. In another hall is exhibited the tombstone of Stefan Karadzha, made in the fashion of the tombstones of the era, and placed on his grave a year after his death. Constructed in this way, the story of the life and death of the voivode goes beyond the theme of his heroic deed and illustrates the process of valorisation of his memory as a legacy, as well as the use of his image as an emblem of the Internal Dobrudzha Revolutionary Organization during the Interwar period.

Within the same exposition, the voivode Panayot Hitov is presented in two chronological topics. The first is the Chetnik movement, where the character is one of the central figures as a detachment leader in 1867, and the second is about his life after the Liberation. At that time Panayot Hitov settled in Rousse, where he lived until his death in 1918. During this period, he developed an active public position - a

participant in the Unionist Movement and in the Macedonian Society, a member of the National Assembly. In the halls of the museum “Baba Tonka” are exhibited his personal belongings from this period, as well as part of the salon furniture from his home in Rouse.

The exhibition narrative in the two house museums of Zahari Stoyanov was introduced by recreating the interior environment - a “room” in Medven, and an tailor’s workshop in Rouse. The room in the native house of the Chronicler contains the “traditional” for this type of reconstructions elements - hearth, couch, utensils. These reconstructions are extremely widespread among the memorial museums of National Revival figures in Bulgaria and to a large extent resemble each other. For its part, the reconstruction of Nekez Hristo’s tailor workshop in the Rouse house museum “Zahari Stoyanov” performs slightly different functions. It is a reference to the history of this part of the building (the house built in 1899 is attached to an older building), and in turn the biography of the tailors illustrates the connection between local craftsmen and the activities of the Rouse Revolutionary Committee. In addition, the interior restoration gives rise to the presentation of the early biography of Dzhendo (Zahari Stoyanov) - his origin and journey before his arrival in Rouse.

The considered examples show an ambiguous presentation of the biographies of the characters in a museum environment. In the first place, this is dictated by the presence or absence of a memorial house of the character. The biographies of Hadzhi Dimitar and Zahari Stoyanov, in the context of the museums of Rouse and Sliven, are presented in full - from the birth of the hero, through his activity in the struggle for national liberation, to his death. This type of presentation is contextualized with the history of the settlement, which in this case is an environment for the “spiritual growth” of the character. This environment is complemented by an interior reconstruction from the era - the home of the hero (usually a room), which, despite the presence of physical restrictions on access, is designed to introduce the visitor to an atmosphere with claims to authenticity.

On the other hand, the presentation of the images of Stefan Karadzha and Panayot Hitov is fragmentary - a fact that can be explained by the absence of a memorial house for each of them. In these conditions, the voivodes are always an addition to the main motive in the story, regardless of the equality of Hadzhi Dimitar and Stefan Karadzha in terms of their united detachments and their fate of 1868, or regardless of the Sliven origin of Panayot Hitov. An exception to this rule is the example of the “Baba Tonka” House Museum in Rouse, where none of the characters is a patron of the museum house, and their biographies fit into the story of Rouse during the National Revival period.

Equality in the presentation of the biographies of the heroes are the museums

mentioned as additional examples in the present text - Varna, Plovdiv, Novgrad, the Pantheon of the National Revival heroes in Rousse. It is in the context of general historical exhibitions (and also due to the presence or absence of “relics” - owned by the museum) that the story of the voivodes is placed on an equal footing of historical processes and allows a broad view of the period.

The house museums illustrate the attitude of the local community towards a certain character. The transformation of the character’s home into a museum object is an expression of gratitude for his actions, while the space is used for the needs of the ceremony of honouring anniversaries. In addition, the local community “draws” from the prestige that the image of the hero brings, and whose material expression

*The topic “Movement for modern Bulgarian education”
in the Kotel museum. © I. Velikov, 2017*

is the presence of a museum object of this type. Recognized as a value at the local or national level, these places receive sanction from the state and are transformed into museum sites.

The museums that completely copy the structure of the Great Narrative (Грузов 2016: 344) for the Bulgarian Revival rely on national history and reproduce its messages. This model of building a museum story is sustainable and widely applicable, regardless of the typology of the specific museum institution - a memorial house of a national hero, a hall within a general exposition of local history, or a museum with national status. “Static in a museum environment” is the subject of scientific interest

in one of the studies of Dr. Radostina Sharenkova and Dr. Igljka Mishkova. Although in the context of ethnographic expositions, they consider the “transmission” of the immobility of tradition on the means of exposition (Шаренкова, Мишкова 2011: 98)⁵. The situation illustrated by them is extremely close both in terms of broadcasting and message to the expositions for the Bulgarian Revival. Research on the period of the nation’s formation has more than a hundred years of history, based on numerous published memoirs, sought-after documents and preserved artifacts. The main parameters of the period - events, characters, relationships - have been published for a long time, and their continuous reproduction both in the scientific community and in front of the general public, makes their image unconditional. Researchers of local history have studied the less visible details related to minor characters and manifestations. Taken as a whole, the National Revival period seems “exhausted” from a scientific point of view, which gives rise to its comparison with the static traditional culture, the “conservation” of which is placed in the 1960s predetermines the continuous reproduction of the perceived “latest edition”. By analogy, the decades-old paradigm of narrating the National Revival finds expression in museum representations of the era, without loud discoveries that fundamentally changed perceptions of the period.

The statements of the museum audiences

During a field research in the mentioned museums, I had the opportunity to photograph the pages of the Book of Impressions in the native house of Hadzhi Dimitar in Sliven. This type of visitor feedback, especially for museums that present themes from the National Narrative, contains vastly repetitive messages. Therefore, with a great deal of confidence we can accept the analysis of the particular book as representative of all National Revival museums.

The Book of Impressions in the Sliven House Museum presents messages to visitors left in the period from January 30, 2016 to April 22, 2017. Its content can be segmented and divided into six conditional groups of impressions: praise, manifestations of local patriotism, manifestations of national pride, adoration of the hero, statements with pathos, negative reviews.

The comments in the Book of Impressions in the House Museum of Hadzhi Dimitar in Sliven provide information on several aspects related to the behaviour of the visitor, as well as his perceptions. As an element of the National Narrative, the image of the character is reflected on his native house, thus causing admiration and admiration. To express this feeling, visitors often resort to cliché expressions that are widely used in public speaking. They give a clear sign of the direction of associative thinking in

⁵ “The adopted concept for static of tradition is skillfully delivered through the immovability of the exhibition means” (Шаренкова, Мишкова 2011: 98).

the minds of museum audiences, especially in the context of the Renaissance and the manifestations of the national liberation movement.

The episodic manifestations of “dissatisfaction” in this particular case can also be interpreted as an expression of a popular belief. This is the visitor’s perception of a story that has not been fully told; for secrets that the institution keeps out of sight of its visitors. Although with a comic sound, the comments wanting all rooms of the house-museum to be open to visitors illustrate a basic line of human behaviour registered by Western museology of the 1970s and 1980s - the pursuit of discovery as a road for individual disclosure of knowledge in the space of heritage (Jordanova 1989: 23).

Similar examples are provided by the observation on the Book of Impressions from the Pantheon of the Revivalists in Rousse. It is the only copy from the unveiling of the ossuary in 1978, and the first message was signed by Todor Zhivkov. The recorded impressions create the feeling that the book (respectively the opportunity) for expression is rarely given and only to certain personalities - such as the first Bulgarian cosmonaut pilot, or foreign delegations from the socialist camp. After 1990, the book was preserved, but again offered to visitors only in exceptional cases. For this reason, from 2009 to 2015, the opinions of 29 people were recorded, most of them filled with pathos, national pride and attachment to the emblematic image of Grandmother Tonka Obretenova. Only three people during the mentioned chronological section give voice to their dissatisfaction with the condition of the ossuary related to

The presentation of the skull of Stefan Karadzha in the “Baba Tonka” museum. © I. Velikov, 2016

the structural problems of the building.⁶

Conclusion

In the context of the use of the exposition stories about the Revival for the needs of the national identity, one of the strongest messages that the motives send is that of the opposition of the traditional and the modern. In the skeleton of this construction, the manifestations of pre-modern times are perceived as positive (when they provide a basis for the development of society and allow it to be open to the practices of Modernity) or negative (when they are inherent in the status quo and power in the Ottoman Empire). The European ideas and practices adopted by the Bulgarian intelligentsia from the 19th century, in the way they are presented in the museum narratives, are entirely in favor of the Bulgarian society, because they offer opportunities for rejection of foreign power and ways to achieve freedom.

The museums of the National Revival in the regions of Rousse and Sliven fit completely into the established model for museum presentation of the period of formation of the Bulgarian nation. The recurring plots in the considered expositions, regardless of their type, do not fully cover the content of the historical narrative, relevant to the region; moreover, the pattern they construct sometimes requires “supplementing” the narrative with elements of the National Narrative. All this reflects the need for the presence of specific segments in the museum representation in order to meet the unwritten requirements for “canonicity” in the presentation of the Bulgarian Revival.

Museum representations of the Renaissance create and affirm images of the period, the manifestations of which go beyond the institutions of memory. The reasons for the wide influence of the heritage from this period can be found both in its national-consolidating role and in the performative aspects of the museum narrative (Казаларска 2018), which “allow” the visitor to read the story beyond the control of the museum institution.

Literature

Алексиева, Анна 2019. Героят и музеят. Сюжети от туристическите книги за впечатления – В: *Критика и хуманизъм*, 50 (1), 59–70.

Бонева, Вера 2020. *Мемориалните музеи и експозиции в културната инфраструктура на съвременна България*. София: Изд. „Фабер“, с. 508.

⁶ The Pantheon of the National Revival Heroes suffers problems with drainage of rainwater since its construction. In 2000, related to changes in the outlook of the building, the step-shaped base is covered with earth, but the isolation layer continued to allow entrance of water into the interior of the building. Because of this, one of the sustainable associations of the visitors is the feeling of air humidity, and the presence of containers for collecting water around some of the burial chambers is among the main arguments for dissatisfaction.

Великов, Искрен 2019. Войводите в музея: биографични наративи от Русенско и Сливенско. – *Български фолклор*, 45 (3), 303–313.

Великов, Искрен 2020. *Музейни репрезентации на Националното възраждане. Образи на наследството.* София: ИИК „РОД“.

Григоров, Григор Хар. 2016. Къщата музей на героя: какъв е възможният разказ? – В: Казаларска, Светла, Николай Вуков, Иглика Мишкова (съст.) *Музеят отвъд нацията?* София: Гутенберг, 343–372.

Казаларска, Светла 2018. Музей и разказ – *Пирон*, № 15: <http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2018/03/Svetla-Kazalarska-Museum.pdf> (08.07.2021)

Ненов, Николай 2016. *Общуване с наследството. В търсене на музейни траектории.* София: ИИК „РОД“.

Ненов, Николай (съст.) 2000. *Русе – портрет на века.* София: ИИК „РОД“.

Шаренкова, Радостина, Иглика Мишкова 2011. Проектът „Открит музей“: песечна точка между минало и бъдеще. – *Българска етнология*, № 4, 95–111.

Jordanova, Ludmilla 1989. Objects of Knowledge: A Historical Perspective on Museums. – In: Vergo, Peter (ed.). *The New Museology.* London: Reaction Books, 22–40.

Iskren Velikov,

Curator in the department of recent history

Rousse Regional Museum of History

3 Knyaz Alexander Battenberg Square

7000 Rousse, Bulgaria

iskren.velikov@gmail.com

THE CITY – THE STAGE – THE MUSEUM. ON SOME NEW MODELS OF URBAN FESTIVALS (EVIDENCE FROM THE TOWN OF SAMOKOV IN SOFIA REGION)

Konstantin Rangochev

Abstract: *The research presents the transformation of Samokov Town Museum of History into a stage and a place that has become a natural participant in constructing and organising the new Samokov Festival – August 21, the day of the death of St. Simeon of Samokov, who is declared the town's patron saint. The Samokov Festival was initiated in 2002 and in the course of its relatively short history it is easy to see its development, elements, places, topoi and events. Since 2011, Samokov Town Museum of History has become part of the festival structure as a stage and venue for events giving intensive personal experiences.*

Keywords: *urban ethnology, new festivals, rituality, Samokov Festival*

1.0 The article presents a key structural element of Samokov Festival (Rangochev 2021) constructed close to the day of St. Simeon of Samokov, August 21, namely the transformation of Samokov Town Museum of History, with its interior and exterior environment, into a stage for highly specialised professional art.

2.0. *The beginning:* 1994-1995. Archaeological excavations were performed in *Belyo's Church* of the Nativity of the Blessed Virgin Mary. The church is 1.5 km south of Samokov on the way to Borovets. A necropolis with 56 burial structures dated to the period between the 9th and the 19th century was unearthed during the excavation process. On the last day of the excavation works, the archaeologist B. Hadzhiangelov, while working on making an air duct to help preserve the frescos in the church narthex right next to the building foundations, found a grave located 0.55 m beneath the surface. It was covered with three stone slabs. A bronze gospel lock, fragments of a leather book cover, a corroded tip of a crosier, bronze buttons and fragments of bishop's habits made of fabric with interwoven gold threads were found in the eastern segment of the burial pit. There was no skeleton; only three finger bones and two ribs were found. The finds revealed the burial of a bishop. But who was he? The handwritten history of *Belyo's Church*, written in 1912 by S. Peshov, shows without any doubt that the person buried in that grave was the holy martyr St. Simeon Popovich, bishop of Samokov.

3.0. *The holy martyr St. Simeon of Samokov* was bishop of Samokov diocese from September 1734 until his end of a martyr on 21 August 1737. Information about him was obtained from a chronicle note from 15 Dec. 1734, handwritten by him in the Rila Panegyric of Vladislav Gramatik, a number of marginalia about his death of a martyr, and a legend about his holy grave. He took part in the preparation of a riot

against the Ottoman rule during the 1737–1739 Austro-Turkish War. The plot was revealed, and the holy martyr St. Simeon of Samokov, along with more than 350 priests, monks and citizens of Sofia, was hanged without any trial. The holy martyr St. Simeon was tortured for three days to deny Jesus and get converted to Islam. He refused. He was hanged on 21 August 1737 behind St. Sofia's Church, at the place where Vasil Levski was hanged many years later. But where are the saint's relics? The answer is probably hidden in a curious fact. In the Samokov region, the reburial custom was practiced until the mid 19th century (Рангочев, Хаджуангелов 2005: 163–171). *‘The body in the grave decays till the seventh year. They believe that it is good to open the grave after that period. When that is done, they take out the bones, wash them and place them in a bag. The priest holds a prayer service for the departed, and the bones are reburied with the new corpse. The parts of the body that have been used to do a sin do not decay. If a son slaps his mother, his hand does not decay after his death. In such case, a priest holds a prayer service for forgiveness of the sins. However, old people say that only the mother's forgiveness can help’* (Мухайлова и Христова 1943: 208).

Probably in the very end of the 18th century, St. Simeon of Samokov's grave was opened, the bones were reburied, and the skull was taken to Rila Monastery (Памев, Хаджуангелов 2003: 57). That was the time when Philotey, Bishop of Samokov (18th century - 1820), who was the first bishop of Samokov diocese after the Ipek Patriarchate was liquidated (Семерджиев 2014: 37–39) and Samokov diocese became part of Istanbul Diocese, donated money to Rila Monastery to build a charnel house. That made the citizens of Samokov eligible to a reburial in Rila Monastery; most probably, only the deceased's skull was taken there.

4.0. *The Festival*. Under Samokov Town Council Resolution 1148 of 27 June 2002, the holy martyr St. Simeon of Samokov was declared patron of the town; the day he is honoured – the day of his death – became the town day. In the same year, on 20 August 2002 in the late afternoon, thousands of people came in front of Samokov Museum of History to take part in something extremely rare in Bulgaria – the transfer of St. Simeon of Samokov's relics to the place where he had served and had been buried – *Belyo's Church* of the Nativity of the Blessed Virgin Mary. The procession with gonfalons was headed by Patriarch Maksim and members of the Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church. Escorted by church gonfalons and the sound of church bells, St. Simeon of Samokov's relics started on their way to the future church whose patron he was going to be, wherefrom they would be taken to *Belyo's Church* – the place where they had been found. The new day on 21 August started with a grand liturgy and a vigil; that was the beginning of the new Day of Samokov.

5.0. As of its very beginning, *Samokov Festival* has been constituted in two relatively separate parts. Part A: The focus is on the Orthodox Church service forms.

On 20 August, Tuesday, in the late afternoon, a church procession with gonfalons moved the saint's relics to *Belyo's Church*; a vigil was held in the night. On 21 August, Wednesday morning, there was a grand liturgy at the same place, followed by a memorial meal and then a folklore concert of amateur companies coming from the town and the villages in Samokov valley, and a local craft bazaar. Part B: The focus of this part is on public entertainment. On the same day in the evening, the celebration moved to Zahariy Zograf central town square; there was a special concert, a disco for the young, and Miss Samokov competition.

6.0. In 2011, the team of *Samokov Town Museum of History* decided to add a completely new element to the festival. From an institution supporting the festival organisation, the museum turned into an active structural part of it. The museum people offered to the organisers in Samokov Municipality to introduce a new celebration element. The idea was to make the museum and the environment around it a stage for specialised art at a high professional level. It is worth mentioning that the museum building is very suitable to become a stage, even though for a short time. The building was designed by the architect Yurdan Yurdanov in the late 30ies of the 20th century. The first sod was turned in 1940 by Bogdan Filov, the then Prime Minister of Bulgaria. The construction, however, was completed after the end of WW2. The museum moved to its existing building in 1943¹. The museum building has a terrace that is easy to be transformed into a stage after the railings are dismantled². The outer space in front, between the museum, Prof. Vasil Zahariev Street, Otets Paisiy Reading Club and Rilski Skior Street, is easy to transform into an 'indoors' concert hall with portable chairs. In the first two years of the implementation of that idea, the museum team invited renowned performers like Intro Quartet and the violinist Vasko Vasilev³. The success achieved by that initiative encouraged Samokov Municipality to cover the expenses of the invited performers. Follows a list of those moments in the years the festival took place.

Day Two of the festival (Пангочев 2021): 19 Aug. 2011, Friday. Samokov Museum of History. Ceremony of recording the event in the annals of the municipality; concert of the INTRO quartet at 7.00 p.m.

Day Five. 20 Aug. 2012, Monday. Samokov Museum of History, 7.30 p.m., concert of Amadeus quartet; 8.15 p.m., concert of the violinist Vasko Vasilev.

Day Six, 19 Aug. 2013, Monday. Town Museum of History, 8.00 p.m., open-air

¹ About the museum building - [https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9_\(%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%B2\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9_(%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%B2)) (22.06.2021).

² Objective reasons have led Samokov Town Museum of History to the decision of using that stage for high standard specialised professional art: the stage is „above” the audience because it is on the terrace on the upper floor.

³ Their fees were paid from the budget Samokov Municipality had planned for the festival.

concert of Theodosii Spassov and the Heavenly Strings quartet.

Day Four, 18 Aug. 2014, Monday. Town Museum of History, 8.00 p.m., concert of Vesko Eschkenazy.

Day Five, 19 Aug. 2014, Tuesday. Itinerant Summer Cinema. Living Legends, starring Orlin Pavlov; film director Niki Iliev, at 8.30 p.m.

Day One, 14 Aug. 2015, Friday. Prof. Vasil Zahariev Town Art Gallery, 6.30 p.m., international painting and sculpture plein air event – exhibition opening

Day Four, 17 Aug. 2015, Monday. Town Museum of History, 8.00 p.m., ceremony of recording the event in the annals; 8.30 p.m. - concert of Open Source Trio.

Day Four, 18 Aug. 2016, Thursday. Museum of History. 6.00 p.m. – Samokov Festival as seen by Fabio Gentili's camera; 9.00 p.m. - Itinerant Summer Cinema, Zahariy Zograf square.

Day Five, 19 Aug. 2016, Friday. Museum of History, 8.00 p.m., concert of The Mystery of the Bulgarian Voices.

In 2017, Samokov suffered from a disastrous flood. The Bokludzha River went out of its bed and flooded a large part of the town⁴. A state of emergency was declared. The town council cancelled many of the events planned for Samokov Festival, and the program was heavily reduced. Day One, 15 Aug. 2017, Tuesday. Celebration of the patron of the bishop's Church of the Dormition. 8.00 a.m. – liturgy; 11.00 – memorial meal blessing ceremony; 12.00 – folklore concert. Day Two (20 August, Sunday), *Belyo's Church of the Nativity of the Blessed Virgin Mary*: 8.00 a.m. – liturgy; 11 a.m. memorial meal blessing ceremony. Day Three (21 August, Monday) – *the day of the holy martyr St. Simeon of Samokov, the patron saint of Samokov*. Zahariy Zograf Central Square: 7.30 p.m. – holy water ceremony; 7.50 p.m. – banner-raising ceremony; 8.00 p.m. – ceremony of giving certificates to Samokov Municipality scholarship students; 8.15 p.m. - concert of Toni Dimitrova; 9.25 p.m. - fireworks; 9.30 p.m. - concert of Iva Davidova and a dance company.

Day Two, 16 Aug 2016, Thursday, 9.00 p.m. Sofia Film Fest visiting with the Itinerant Summer Cinema in the Tourist park.

Day Three, 17 Aug. 2016, Friday, 7.30 p.m. in Samokov Museum of History – *The Best of Musical and Operetta* evening concert in the museum performed by Stefan Makedonski National Music Theatre. Conductor – Yuli Damyanov.

Day Two, 16 Aug. 2019, Friday, in Samokov Museum of History, 7.30 p.m. – an Evening in the Museum, with Musica Al Vivo concert of Stara Zagora Opera Company. Conductor – Vladimir Boshnakov; soloists: Antoaneta Dobрева – Neti, Rusalina Mochukova, Nikolay Motsov.

⁴ About the disaster in the town – <https://bntnews.bg/bg/a/bedstveno-polozhenie-zaradi-navodnenie-v-samokov> (22.06.2021).

Day Five, 19 Aug. 2019, Monday, 8.30 p.m., Sofia Film Fest film marathon in the Tourist Park. It kept going on the sixth day, 20 Aug. 2019, Tuesday.

In 2020, the world pandemic of the COVID-19 virus led to a ban of all public events.

7.0. *Some conclusions.*

In its two decades of existence, Samokov Festival became Samokov Festival Week. A number of celebration 'sections' were formed. The citizens who like highly professional specialised art can enjoy the 'hall' and the stage provided by the Town Museum of History, with the Evening in the Museum offered there.

The religious component of the festival – the church procession with gonfalons, the liturgy and the memorial meal - were transformed from central events into part of the celebration. A constituent part, indeed, yet a part.

It is easy to see that the idea of the organisers is to make Samokov Festival a celebration for the whole community by making sure that there will be something attractive for every community segment. In 2019, for example, the fans of specialised art could listen to the Musica Al Vivo concert of the Stara Zagora opera company; the older audience could listen to the concert of The Foundation; there was a concert of Rositsa Peycheva for the folklore fans, and finally, there were fireworks for all.

Literature

Михайлова хаджу Христова, Евтима 1943. *Етнографско изследване на град Самоков. Дипломна работа.* София, СУ „Св. Климент Охридски“.

Патев, Иван, Веселин Хаджуангелов 2003. *Бельова църква „Рождество Пресв. Богородици“.* Св. Симеон Самоковски. София: Исторически музей – Самоков.

Рангочев, Константин 2021. Нови празници и нови модели: локалната идентичност в началото на XXI в. (По материали от град Самоков, Софийска област). – В: *Живи наследства в града.* Сборник с доклади от международна конференция, София, НБУ, 06.07.2020 г. (под печат).

Рангочев, Константин, Веселин Хаджуангелов 2005. Градът. „Неправилните“ мъртвци през XII – XIX век (по материали от град Самоков и Самоковско). – В: *Етнология URBANA.* София: ИИК „РОД“, 163–171. Интернет адрес: http://ongal.net/editions/Ethnourbana/8Ethnourbana_Rangochev_Hadzhiangelov_web.pdf (12.09.2020 г.)

Семерджиев, Христо 2014. *Самоковъ и околността му. Приносъ къмъ историята имъ отъ турските завоевания до Балканската война.* Самоковъ, София: Исторически музей – Самоков.

Internet Sources

Исторически музей Самоков: [https://bg.wikipedia.org/wiki/Исторически_музей_\(Самоков\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/Исторически_музей_(Самоков)) (22.02.2021 г.)

БНТ новини: <https://bntnews.bg/bg/a/bedstveno-polozhenie-zaradi-navodnenie-v-samokov> (22.02.2021 г.)

Konstantin Rangochev

Institute of Mathematics and Informatics – Bulgarian Academy of Science

Ongal Association for Anthropology, Ethnology and Folklore Studies

Bul. Vasil Levski 134

Sofia 152, Bulgaria

krangochev@yahoo.com

VALORISATION OF HERITAGE IN THE CREATIVE DISTRICTS KAPANA (PLOVDIV) AND TALYANA (VARNA)

Zlatina Bogdanova

Abstract: *The formation of the “creative districts” Kapana (Plovdiv) and Talyana (Varna) is a result of cultural policies related to the valorisation of architectural heritage in urban centers. With regard to these historical city cores the paper presents the main agents of change, their ideas and activities as well as specific projects and urban development concepts, which involve an ever wider community of connoisseurs of cultural heritage - architects, urban planners, cultural managers, local government officials, entrepreneurs and artists.*

Keywords: *architectural heritage, valorisation, urban memory, creative districts*

My research, set as an individual project within the CHHNMSD program¹, focuses on the formation and development of creative districts in the historic urban cores that have tourist, economic, and cultural potential and which in recent years have become the focus of attention of various NGOs, civil and youth associations with educational or creative orientation. These urban districts are “hot spots” for experimenting with new creative ideas, developing consumer practices, creating food, clothing, and beverage brands, and generally contributing to the development of youth (sub) cultural communities. Also in the form of various festivals and cultural initiatives approaches and concepts for the preservation of urban memory and revitalization of “deserted” in the recent past urban spaces are tested and implemented.

“Place – making” – a concept for “creating a place”

The guests and participants in such events are involved in “the crating of a place” - a concept known in the West as place-making² – this is an idea and a practical approach to improve the district, city or region. The “place-making” concept inspires people to rethink and rediscover public spaces as centers of community by strengthening the connection between residents and the places they share. This is how a joint process develops, through which we can shape our urban environment in order to maximize its shared value. The concept of “place-making” facilitates the application of creative models for the use of urban spaces, paying special attention to the physical, cultural and social characteristics and identities that define a place and support its ongoing evolution. These ideas have been popularized since the 1960s through the work of two American urban planners in New York, Jane Jacobs and William H. White. They

¹ The author acknowledges the support by the Bulgarian Ministry of Education and Science under Cultural and Historical Heritage, National Memory and Social Development National Research Program, approved by DCM No. 577 of 17 August 2018.

² Information on this concept can be found on the website: “What Is Placemaking?” Project for Public Spaces, 2007 - <https://www.pps.org/article/what-is-placemaking> (20.02.2021).

have introduced innovative approaches to designing cities for people, not just for cars and shopping malls. Their work is focused on the social and cultural importance of the busiest districts and attractive public spaces: Jacobs encourages citizens to become owners of the streets by the idea of “eyes on the street”, while White outlines key elements to create a lively social life in public spaces. As a result of the application of such concepts districts in Bulgaria such as *Kapana* in Plovdiv, *Talyana* in Varna and *KvARTa-la* in Sofia are now defined as shared public spaces with a focus on people, their creative and entrepreneurial activity.

At the core of this study is the valorisation of heritage, considered as architectural heritage and urban environment in *Kapana* and *Talyana* by conducting cultural policies and projects in support of creative industries and development of sustainable cultural tourism. The research methodology includes fieldwork done according to the model of the multi-sited ethnography of George Marcus (1995), which defines ethnographic work in more than one place. So far I have studied 3 districts in different cities of the country. In 2018 and 2019 I did my first research steps in *Kapana* – a group monument of culture.

For several years (2014-2019) the district has become an attractive center for entrepreneurs, youth (sub) cultures, creative industries and various cultural operators from the country and abroad, who with the assistance of the Municipal Foundation “Plovdiv 2019” succeeded in revitalizing this desolate urban space. The project “*Kapana*” within the “Plovdiv – European Capital of Culture 2019”³ was launched with a focus on “creative industries” as a concept for urban development, developed and implemented for the first time in the UK.⁴

The advent of the creative industries in *Kapana* (2014–2015)

The “residential” campaign for attracting creative industries to *Kapana* started back in 2014, when the Foundation “Plovdiv 2019” announced the first call to artists to establish their ateliers, workshops and design studios in the district. The selected ten start-up projects were supported by providing free accommodation for one year: “Melformator” - audio-visual team / studio; “Plovediv” - shop and gallery, graphic design; “Kashe Atelier” - studio for architecture and design; “House on the Plate” - gallery and a shop for gramophone records; “Hakafe” – a shared workplace; Design space of Sariev Gallery; Photographic gallery “Rubber Gallery”; Gigi Sisters- workshop

³ The group immovable cultural property “*Kapana District*”, Plovdiv was declared by protocol №13 from 11.12.1998 of the National Council for Preservation of Cultural Monuments, approved by the Minister of Culture, and has the status of a group immovable cultural property. In *Kapana* 6 buildings are single cultural monuments in the category “local significance”, and in the category “ensemble” - 108 buildings.

⁴ Official site of “Plovdiv - ECOC 2019”: <https://plovdiv2019.eu/en> (20.02.2021).

and shop for handmade accessories and paper souvenirs; Gallery Point Blenk; “What a monster”- a t-shirt shop;

The call, published on the official website of the project, provides the following explanation:

The aim was to assist various cultural entrepreneurs to invest their energy in the place, feel it and make it as their own and thus help them begin and develop their creative activities precisely here, thus helping to transform the neighborhood into the first in Bulgaria creative district - to support the development of the Bulgarian creative sector by helping to launch and further develop the creative environment; To help the economic and social development of Kapana and Plovdiv through the growth of local business and tourism; To contribute to Plovdiv’s candidacy for European Capital of Culture in 2019 and to the overall development of culture in the city.”⁵

The result was attracting “cultural entrepreneurs” who established their creative projects in *Kapana*. In the following months, “Galleries, workshops, ateliers, bars and restaurants opened up next to the few existing. For the 12 months of the Phase I, the winners initiated dozens of exhibitions, attracted a variety of (new) audiences, the project became recognizable, and the actors themselves began to identify themselves as “ambassadors” of the idea of turning Kapana into a district of the creative industries.”⁶ Of the original ten winners in 2014/2015 only about a half were still in *Kapana* during my fieldwork in 2018/2019.

Phase II of the project (2015–2016) and subsequent calls

After Phase I of the project, the Foundation initiated the next Phase II in 2015-2016. In this period a second call for attracting artists and audiences in *Kapana* has been announced:

“Kapana Creative District Project Phase II commenced in April 2015 when Plovdiv 2019 Foundation implemented the second open call for projects devoted to Kapana. This time there were two concepts: the first was continuing the line of settlement of industries in Kapana “Establishment in Kapana”- providing the rent for a period of one year of a creative ateliers/ and the other was “Projects and events in Kapana”- supporting events implemented in the neighbourhood or devoted to its development- concerts, exhibitions, workshops, performances- aiming to attract the local citizens and the tourists from the country and abroad to the district.”⁷

As a result of this Phase six more industries received a rent subsidy for a year. Furthermore, thirteen projects and events were supported, including the following:

⁵ For the concept of “creative industries”, see Bogdanova 2019.

⁶ <https://visitkapana.bg/en/2017/05/16/20142015/>.

⁷ Ibid.

Festival of the Bulgarian handmade beer. /September, October 2015/ “Pod Tepeto” Ltd.; “Cheese in the trap”- theatrical performances in Kapana /June, July 2015/- Key Turn Foundation (Hand Theatre); “Heard and Seen in Kapana”- Project for photography, calligraphy, printing and distribution of cards with quotes, inquired after a consultation with the residents from Kapana. /May- June 2016/ “Lastici” Ltd.; TEB.E.SHIR /Chalk/- exhibition, presentations and discussions for the educational environment, carried out jointly with Creative Complex “Incubator” /September - October/. Association “Transformatori”; Craftsmen shop for T- shirt printing through cyanotype “Dress the moment” “What a Monster” Ltd. /September - October 2015/; Graffiti in Kapana- Graffiti in Kapana. /May, June, September 2015/ Dimitar Mehandjiyski;⁸

The next call for financial support was titled “Kapana: Events and interventions in public spaces - FOCUS: French culture.”⁹ This initiative was launched as a collaboration between “Plovdiv 2019” Foundation and Institut français de Bulgarie. Among the many supported projects, implemented from November 2017 to May 2018, was the creation and promotion of a boutique perfume called EAU DE KAPANA, distributed in the store for medicines and cosmetics “Baraka Naturals”.

The final creative focus in *Kapana* was related to the promotion of youth cultures and subcultures: thus, the last open call for 2019 was announced as “Kapana Creative District. Focus: Youths Core”.¹⁰ The proposed creative ideas were centered on and around the Core (“Yadroto”) – a stage built in the heart of *Kapana*, surrounded by bars, small cafes and ateliers. According to the conceptual framework set for this cultural initiative, the “artistic interventions in public spaces” were developed by youth organizations and included campaigns and performances, street art, contemporary circus, and other creative forms: dance, theater, literature, music and cinema. “Yadroto” stage is flanked on two sides by high walls decorated with impressive graffiti.

Kapana continues to host a variety of events, including the private initiative *Kapana Fest* held twice a year. The program of the festival includes music concerts, a bazaar of entrepreneurs and handicrafts; advertising and charity campaigns are carried out during the event. Thus the “festivalization” of the city and the revitalization of the urban districts take place according to the “place-making” model.

The heritage of *Kapana* (2019–2020)

In July 2019, *Kapana* won the “Guardian of the Bulgarian Architectural Heritage” Award of the Chamber of Bulgarian Architects. And despite the high recognition,

⁸ <https://visitkapana.bg/en/2017/05/16/20152016/>.

⁹ Ibid.

¹⁰ <https://visitkapana.bg/en/2017/08/18/20172018/>.

there were still concerns about the current consequences of gentrification in the district. On July 24, 2019, “Maritza” newspaper published the statement made by architect Antoaneta Topalova under the title *“Kapana” mutates under the pressure of market interest. Subjective taste and scale are increasingly entering the new investment intentions and realizations:*

“Most of the problems are rooted in the **increased investment interest** in the district. Part of Kapana’s previous fascination gives way to market mechanisms, leading to a clear loss of identity. Subjective taste and scale are increasingly entering the new investment intentions and realizations. Market interest, undisturbed by specific rules and restrictions, leads to a mutation of the building substance, which is the reason for the loss of the authentic street silhouette, scale and character. Another significant problem is the high number of storeys in the art district in recent years. Attics, dormers, bay windows and balconies, alien to the delicate structure of the heritage, sprout in Kapana. Details and shaping, foreign to the environment and aesthetic criteria, are realized. Impressive is the use of river pebbles for plinths, granite and glass for facades, balustrades, etc. This gradually leads to **functional overloading of the territory**. Gradually, functions are introduced for which appropriate conditions are not provided - hotels, offices and residential buildings are built, profane trade is developed, etc., without the provision of parking lots and access to the respective sites.”¹¹

The latest news, published in November 2020 on the project’s website, states “Plovdiv among the best cities with Cultural Heritage in Europe”, and it is further emphasized:

“The first district dedicated to creative industries in Bulgaria – Kapana is already part of the European list of cities that have developed innovative solutions for preserving and promoting their cultural heritage. The area was chosen following a procedure that began in February 2020 due to the local policies and long-term plans for the development of the cultural heritage it represents. Kapana Creative District is one of the leading projects, launched with the initiative European Capital of Culture in Plovdiv, and today continues to build on various entrepreneurial activities and social partnerships. The Kapana Creative District, along with 31 other places in Europe, has been included in a catalogue that recommends successful models to other cities with cultural heritage, which search for ways to revive their areas. The catalogue includes good practices from Austria, Belgium, the Czech Republic, Denmark, France, Italy, and others. In addition to Plovdiv, it includes three other European Capitals of Culture – Glasgow, England (1990), Dublin, Ireland (1991), Valletta, Malta (2018), as well as a variety of good examples. The Kapana Creative District is described as a successful

¹¹ [https://visitkapana.bg/en/2019/03/27/2019/.](https://visitkapana.bg/en/2019/03/27/2019/)

transformation from a historic craft district into the first Bulgarian District dedicated to creative industries, as an urban environment with special attention to open public spaces and an attractive center for artists. We use the opportunity to remind that in the recent history of Plovdiv the district managed to actively engage the local society, communities and potential. The profound change in the recent history of the district comes through the initiative European Capital of Culture and the transformation of the place into a pedestrian zone. In the following years, after winning the title, Kapana Creative District became a preferred urban brand, an attractive investment core and way of life for young people.”¹²

The European examples of good practice, displayed in the catalogue, point to possible models of sustainability in the management and valorisation of specific categories of heritage, namely by participatory governance of cultural heritage, adaptive reuse of built heritage, and promoting the quality of interventions on cultural heritage.¹³ The issue of heritage valorisation and preservation and its connection to creative industries has been addressed earlier in other EU documents:

Europe’s cultural heritage, both tangible and intangible, is our common wealth - our inheritance from previous generations of Europeans and our legacy for those to come. It is an irreplaceable repository of knowledge and a valuable resource for economic growth, employment and social cohesion. It enriches the individual lives of hundreds of millions of people, is a source of inspiration for thinkers and artists, and a driver for our cultural and creative industries. Our cultural heritage and the way we preserve and valorise it is a major factor in defining Europe’s place in the world and its attractiveness as a place to live, work, and visit” (European Commission 2014: 2).¹⁴

Kapana in Plovdiv is a model for the development of heritage tourism by establishing international partnerships aimed at stimulating creative industries. Thus, at the intersection of global trends with local development policies this ongoing research aims to uncover how heritage tourism, based on strategic valorisation of unique cultural resources (architectural heritage, urban environment, creative and entrepreneurial skills), helps strengthen the identity and economy of the local community by creating new jobs, improving the quality of life and visitor satisfaction, which at the same

¹² <https://www.marica.bg/imoti/kapana-mutira-pod-natiska-na-pazarniq-interes> (20.02.2021).

¹³ The “Cultural Heritage in Action” selection happens with the support of the “Creative Europe” programme with the leading participation of organizations such as EUROCITIES, ERRIN, Europa Nostra, and the Architects’ Council of Europe. They come together to select cities and regions in Europe that have developed innovative policies, projects, and events and are currently being successfully implemented by local authorities: <https://visitkapana.bg/en/2020/11/16/5393/> (20/02/2021).

¹⁴ Introduction by Mariya Gabriel to Cultural Heritage In Action Catalogue Of Good Practices: https://issuu.com/yourculturalheritageinaction/docs/cultural_heritage_in_action_catalogue_of_good_prac (20.03.2021).

time could reinforce the process of urban regeneration and social revitalization. Such research in 2021 will take place in the context of a declared global corona virus pandemic, which generally reduces tourism services and travel, as well as related consumption and economic revenues.

Valorisation of the architectural heritage in *Talyana*

Very soon the Plovdiv district served as an example for other major cities in Bulgaria - Varna and Sofia, which soon came up with their projects for the development of historic city cores. During the past 2020 in Varna I was introduced to the concept of remodeling *Talyana*, developed by “Talyana” Association¹⁵. Unlike *Kapana* in Plovdiv, where the project started with the announcement of open calls for project proposals and funding within the ECOC campaign, in *Talyana* no financial support is offered to developing businesses. Rather, the idea is to promote self-generated business initiatives - mainly youth projects that give a good example of “*economic accessibility to cultural heritage*”, as they develop in buildings with a certified cultural value. And since this district has the largest concentration of buildings with such status, the Association “Talyana” has committed to mediate and assist entrepreneurs and all related parties, as well as educate the general public in regard to the value of architectural heritage which receives new functions and adjusts accordingly. The team of the Association has based its educational activities on the concept of the English historian Simon Thurley for a cycle of heritage: Enjoyment – Understanding – Appreciation – Care. Based on this idea, a series of creative workshops, exhibitions and informative events were developed to share know-how and local / foreign experience, in addition to raising cultural awareness and competence of experts.

One of the current projects of the Association, **aDOORable Academy**¹⁶, includes the creation of an online learning platform¹⁷ available to the general public. Through a series of educational lectures it aims to raise the level of awareness of the architectural heritage of Varna and the need to protect the buildings designated as cultural valuables. As other researchers point out, a key issue in sustainable tourism is the involvement of the local community in the decision-making process. This, in turn, requires awareness-raising campaigns. The education and information events

¹⁵ European Commission. 2014. “Towards an Integrated Approach to Cultural Heritage for Europe” (2014) 477 final. European Commission, BRussels: https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/publications/2014-heritage-communication_en.pdf (20.02.2021).

¹⁶ I would like to express my gratitude to the team of “Talyana” Association for their assistance in the course of my research on the topic.

¹⁷ The project is implemented with the support of the DESIGNSCAPES consortium under the Horizon 2020 framework program: Design-Enabled Innovation in Urban Environments (H 2020-SC 6-CO- CREATION -201 6-3 Project number: 763784).

must first be organized by and for the community, so that it could have the chance to define its sense of identity. Namely, the heritage of a place is often misinterpreted and neglected by its own inhabitants who do not cooperate in the process of its maintenance or marketing, as there is a lack of previous knowledge and connection with this heritage; therefore they are unable to enjoy or appreciate it. To make the awareness-raising activity sustainable, it should be structured on a long term “education for life” basis by allowing a sustainable community to live in harmony and dignity and become more sensitive not only to the value of heritage of their own place, but also to the world around them (De Camargo 2007, 239–55 cited in Afrić Rakitovac & Urošević 2017: 205–206).

Besides the educational online platform, the Association organized a series of popular events, one of which I visited on June 27, 2020. This was a “walking workshop”, announced on the Facebook as one Adorable day in *Talyana*. The walking tour of the district included 10 small businesses developed in respective buildings - cultural valuables. The event opened in the bar Hashtag Studio with a presentation by the team of the Association. In the early 2020 the owners opened the bar as an independent business that was not initially related to *Talyana's* concept. Much later they became informed and enthusiastically endorsed the cause. We learned that the operational concept of these small businesses is not just to offer paid consumption of food and drink, but also value-added products - for example, Hashtag Studio regularly organizes events such as Quiz 51, and often provides “stand - up comedy” entertainment. In addition, the interior of the bar, the youth environment, the building - a cultural value, are also components of the product that is “consumed”. In a burst of creative energy - imagination and enthusiasm, things are done with a personal attitude in opposition to mass tourism; the tourists of today are much more travelers and explorers, lovers of stories about buildings and history, rather than ordinary consumers. In contrast to the situation in *Kapana*, the creative district *Talyana* is being rehabilitated independently of centralized bodies - the “bottom-up” approach.

The participants in the walking tour were divided into 4 groups, each of which was assigned a guide and route. Each group visited 2 sites during the tour. So I had the opportunity to see the hostel “Musala” and the Social Teahouse. The hostel “Musala” is located in a cultural value building, one of the symbols of Varna, built in 1927 by architect Dabko Dabkov. The investor, Metodi Gandev, had seen the NY skyscraper *Flatiron Building*. Later he wanted to build a similar structure in Varna. Dabkov was sent to the US, where he studied the 22 storey high skyscraper built in 1902. The Grand Hôtel “Musala” was nationalized after 1944. Since 1951 it operated within the structure of the state tourist enterprise “Balkanturist”. After the restitution in 1992, “Musala” was neglected and unusable for a long time. Renovated in 2008, it is now

privately owned and converted into a family-run hostel. A fragment of a street with a canal from the ancient Odessos during the Roman era is now exhibited in front of “Musala”.¹⁸

The Social Teahouse employs young people from family-type accommodation centers. They are trained in the Mentoring Program of the “Idea” Association, “which aims to develop their social skills and emotional intelligence so that they can improve and grow personally”. Over 40 young people have passed the training, and thus the Teahouse has been established as a successful example of social entrepreneurship. It opened in 2015 with the support of the Municipality, which provided the building with the status of an immovable cultural value, built in the late 19th century (probably in 1892) for offices and shops. It was renovated in 1936, after being bought by “Primorska Popular Bank Varna”.¹⁹ In recent years, the Social Teahouse has been repaired floor by floor and currently uses all three floors. On the first floor there is a cafe, where recently, in addition to soft drinks, snacks are also offered. On the second floor there is a room for events - lectures, screenings. And the last, third floor is rented out as a *co - working space*.

After the walking tour the participants together with the organizers from “Talyana” Association met for a final discussion at the cafeteria 43:12 - a business specialized in freshly roasted coffee and tea. This building is also a cultural monument built by architect Atanas Nestorov in 1909, and known as Burov’s former bank.²⁰

The other sites on the planned routes included small businesses, mainly cafes and bars with characteristic names, which I also visited from 6 to 13 July 2020 - MALINKA CAKERY AND CATERING, JASMIN COFFEE ROASTERY, and THE VAULT BAR. Additionally I had conversations with the sales consultant at the “Province” Antique store, located in the district. According to my observations of the entrepreneurial activities in *Kapana* and *Talyana* often one already developed and successful entrepreneurial concept elsewhere is subsequently replicated in the creative districts – in such a way good and established business models appeared in *Kapana* and *Talyana* - for example, “Sakptobara” – a fast food restaurant specialized in American burgers in Sofia, has also opened a venue in *Kapana*, and Hashtag Studio was established in Varna, after it had been a successful enterprise in Burgas.

¹⁸ For more on “Musala” Hostel, see the following information: https://petel.bg/Hotel---Musala---nyakogabil-biserat-na-CHerno-more__5172; <https://www.varnaheritage.com/declared-nkc/hotel-musala-bul-knyaz-boris-i-no2-g-ul-musala>; (20.02.2021).

¹⁹ <https://www.varnaheritage.com/declared-nkc/administrativno-trgovska-sgrada-ul-preslav-no53-g-ul-ohrid> (20.02.2021).

²⁰ <https://www.varnaheritage.com/declared-nkc/zhilishchna-sgrada-ul-preslav-no15-ul-drzki-no12> (20.03.2021).

Here I want to focus on **the differences** that I have found in the development of the two projects – *Kapana* and *Talyana*. In Varna no municipal subsidies for business development were provided – the private enterprises evolved independently, and from the very beginning operate on market principles. The team of “Talyana” has mostly focused on the preservation of architectural heritage, since most members of the Association are architects who are professionally engaged in the topic. But what is the **similarity**?

Both districts were conceptually defined and formed as a result of European projects - in Plovdiv it was the title of the “European Capital of Culture 2019”, while Varna was titled “European Youth Capital for 2017” when many creative youth projects were developed in *Talyana*. Then a group of enterprising young people was formed, which later united in the Association “Talyana”, initially headed by the director of the “youth capital”, Sergey Petrov who chaired the Association until mid-2020, when the architect Yavor Panev²¹ was elected. These young enthusiasts decided to continue the initiatives related to the district, so as not to lose and scatter this creative energy. Subsequently, more experts were attracted to the idea of preserving the cultural and architectural heritage of Varna.

The name *Talyana* is semantically related to *Kapana* (in the meaning of *trap*) - “talyan” or “dalyan” from Turkish is a gear for catching fish, i.e. a trap for fish. *Talyana* is not an administrative unit, but a historical center, which in the early 20th century was the commercial heart of Varna. The main road to the port passed through the district, which was then a major commercial port, not an industrial one as it is now. Therefore, commercial and financial activities took place there; hence many of the buildings were banks. With the construction of the new central part of Varna, the district has lost its popularity and business significance and stayed away from the tourist flow.

What is my position as a researcher vis-à-vis the two districts? In Plovdiv I have been working on *Kapana* since the end of 2018, i.e. I saw the district already completed as a concept. In 2020 and 2021, I was observing the development of *Talyana*, and finding that many of the businesses have been there recently - from the end of 2019 or the beginning of 2020. But yet some, such as the Antique store and the Social Teahouse, have been operating for years.

The current situation in terms of the global pandemic of corona virus has negatively affected the tourist market and businesses in *Kapana* and *Talyana* due to the reduced

²¹ See the interview with the title “Architect Yavor Panev: A good urban environment is one in which there is a comfortable, safe and “live” presence of people”: <https://varnautre.bg/2020/10/05/167899/arhitekt-javor-panev-dobra-city-Wednesday-e-tazi-v-kojato-ima-udobno-bezopasno-i-zhivo-prisastvie-na-hora> (20.02.2021).

number of visitors in Varna and Plovdiv. The imposed lockdowns in 2020-21 have forced the owners of restaurants, hotels and travel agencies to find ways of preserving their businesses in a crisis situation.

At the beginning of 2021 a “Petition for the rescue of buildings - cultural values with funds from the EU Recovery and Sustainability Plan of the EU” was publicized online. It was an open letter in connection with the statement of the Association “Talyana” - Varna, published in the portal for public consultations, containing a proposal to use part of the funds under the “Recovery and Sustainability Plan” to increase energy efficiency, conservation and restoration of buildings with cultural values. The letter was addressed to ministers, with a copy to national and regional media. The petition from 21 January 2021 states:

“One of the main types of alternative tourism - cultural, is unthinkable without the presence of buildings with the status of immovable cultural values. As an essential part of the material culture, they testify to the tastes and traditions, characteristic for the respective regions in different historical periods, present cultural layers and accumulations, marking the identity of the respective places. The good condition of buildings and entire ensembles of ICV is decisive for the development of the creative districts - Plovdiv’s “Kapana”, Sofia’s “KvARTal”, Varna’s “Talyana” and others. This type of urban space also attracts tourists and diverse audiences. And the professionals who work there in the field of creative industries are relied on to create innovative products and services that will make Bulgaria more competitive in the context of globalization, liberalization and digitalization. In this sense, the creative districts are a kind of business card of each country, and the condition of their building stock and living environment is of great importance. We can summarize that tourism in its various forms – international and domestic, mass and alternative, is impossible without a well-maintained architectural heritage. Therefore, investments in energy efficiency, conservation and restoration of ICV buildings would make Bulgarian municipalities, on the one hand, more “green” and - on the other, more competitive in their efforts to attract tourists - Bulgarian and foreign. We appeal that the programs the Bulgarian government will propose for funding under the EU RSP include a program for a complex renovation of ICV buildings, including increasing energy efficiency, conservation and restoration.”²²

Architects, cultural managers, hostel owners and tour operators have signed the petition. The ideas expressed in this document for preservation and management of the architectural heritage in the creative districts of Bulgaria lead to the conclusion that heritage tourism, which “takes care of the culture it consumes while cultivating

²² See the full text of the petition on the following site: <https://www.peticia.com/307754> (20.02.2021).

the consumer” (Richards 2007:1), is a sustainable alternative to mass tourism. In this context, the valorisation of unmovable cultural valuables blends well with the initiatives to strengthen the local identity and economy, create and retain jobs, improve living conditions and attract investors.

Conclusion

The presented study demonstrates how European programs and projects, implemented in the creative districts of Plovdiv and Varna *Kapana* and *Talyana* respectively, has enabled the two cities to valorise their heritage by transforming the urban environment and architecture into creative spaces for shared civic initiatives in the field of culture, education and urban planning. In this way, new for Bulgaria ideas and concepts for urban development and heritage management are applied at the local level and intercultural interaction is carried out with partners from abroad. The practices of “place-making”, festivalisation of the city, sharing of streets help overcome the alienation of people from the environment they inhabit. By the models of participatory governance of cultural heritage, adaptive reuse of built heritage, and increased quality of interventions on cultural heritage a qualitatively new and updated approach to heritage preservation is realized. Heritage has been valorized as a higher quality of life, symbolic and social capital, an economic asset and a resource for developing cultural tourism. Last but not least, heritage becomes the basis for constructing a shared identity in communities that could value and care for its preservation.

Literature

Afrić Rakitovac, Kristina & Urošević, Nataša 2017. Valorisation of Cultural Heritage in Sustainable Tourism. – *Management*, 12 (3), 199-215: <https://doi.org/10.26493/1854-4231.12.199-215> (20.02.2021)

Bogdanova, Zlatina 2019. Kapana in Plovdiv as the first “creative industries district”: reality or illusion. – *Антропология/Anthropology. Journal for Sociocultural Anthropology*, 6, South-West University „Neofit Rilski“, 5-26.

De Camargo, Patricia 2007. Using Tourist Resources as Tools for Teaching and Creating Awareness of Heritage in a Local Community. – In: Richards, Greg (ed.) *Cultural Tourism: Global and Local Perspectives*. New York: Haworth Hospitality Press, 239–256: цум. no Afrić Rakitovac & Urošević 2017: 205-206

Gabriel, Mariya 2004. Introduction. – In: *Cultural Heritage In Action. Catalogue Of Good Practices*, 4: https://issuu.com/yourculturalheritageinaction/docs/cultural_heritage_in_action_catalogue_of_good_prac (20.02.2021).

Marcus, George E. 1995. Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. – In: *Annual Review of Anthropology*, vol. 24, 95–117: www.jstor.org/

stable/2155931. (20.02.2021).

Richards, Greg (ed.) 2007. *Cultural Tourism: Global and Local Perspectives*. New York: Haworth.

Internet Sources

Информационен регистър за недвижими културни ценности – Варна: <https://www.varnaheritage.com/za-proekta>

Панев, Явор 2020. Добра градска среда е тази, в която има удобно, безопасно и „живо“ присъствие на хора. – Варна утре/VARNAUTRE.bg (5.10.2020): <https://varnautre.bg/2020/10/05/167899/arhitekt-javor-panev-dobra-gradska-sreda-e-tazi-v-kojato-ima-udobno-bezopasno-i-zhivo-prisastvie-na-hora> (20.02.2021).

Петиция за спасяването на сгради – културни ценности със средства по Плана за възстановяване и устойчивост на ЕС от 21 януари, 2021 г.: <https://www.peticia.com/307754> (20.02.2021).

Проект Adorable: <https://adorable-academy.thinkific.com/>

Топалова, Антоанета 2019. „Капана“ мутира под натиска на пазарния интерес. В новите инвестиционни намерения и реализации все по-осезаемо навлиза субективен вкус и мащаб. – в. Марица, 24.07: <https://www.marica.bg/kapana-mutira-pod-natiska-na-pazarniq-interes-Article-222894.html> (20.02.2021).

ISSUU - Cultural Heritage In Action 2020. Catalogue Of Good Practices: https://issuu.com/yourculturalheritageinaction/docs/cultural_heritage_in_action_catalogue_of_good_prac

European Commission 2014. Towards an Integrated Approach to Cultural Heritage for Europe. COM (2014)477 final. European Commission, BRussels. – Available at: https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/publications/2014-heritage-communication_en.pdf (20.02.2021).

European Commission 2020. Design-Enabled Innovation in Urban Environments (H2020-SC6-CO-CREATION-201 6-3 Project number: 763784): <https://cordis.europa.eu/project/id/763784>

Kapana Creative District: <https://visitkapana.bg/>

“What Is Placemaking?” Project for Public Spaces, 2007: <https://www.pps.org/article/what-is-placemaking> (20.02.2021).

Zlatina Bogdanova

Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum – Bulgarian Academy of Sciences

Moskovska str. 6A

1000 Sofia, Bulgaria

zlatina_bogdanova@abv.bg

ABSTRACTS

Atanaska Stancheva

The village as a resource for entrepreneurship. Imagining, exploiting and consuming the rural space

This paper seeks to present the manners of manifestation of pan-European tendencies towards a post-productivist transition and multi-functionality of Bulgarian agriculture, by analyzing how the village/rural space imagine themselves and how the concepts and meanings attributed to them are used in multiple activities and practices as a resource for entrepreneurship. This analysis follows the approach of Michael Woods (2011) of dealing with the village while drawing attention to two aspects of engagement with the rural space and life reflecting the changes that occurred in the rural areas under the impact of the tendencies referred to above. These are: the exploitation and consumption of the rural space and the produce coming in from the village, and the activities resulting from them: adding value to rural products and the transformation of landscapes, natural scenery, peace and quiet, heritage etc., into commercial products that can be sold and bought.

The study deals with the relationship between man and the environment; therefore its focus is on such entrepreneurs who proclaim and promote the sustainable use of natural resources with minimum negative impact on nature.

Vesselka Toncheva

The Dobarsko Grannies: conserving and revisiting the local song and folklore heritage in a present-day context

This paper presents the Dobarsko Grannies folklore troupe, inscribed on the National List of Living Human Treasures of Bulgaria (the name comes from the village of Dobarsko, Razlog Municipality, Blagoevgrad Region), and their role for safeguarding and revisiting the local song and folklore heritage in a present-day context. The functioning of this troupe over a prolonged period of time has been the contributing factor for transmitting and reproducing the local song repertoire among members of the relevant community; this is a repertoire that contains ancient specimens of folk song, especially those associated with an Epiphany Eve ritual emblematic of the village and practiced nowhere else. The focus of this study will be on one specific element of the wedding ritual, which remains present in contemporary weddings and is accompanied by a wedding song: the making of the *fergulitza* ritual flag. It is that element of the local heritage, perceived as authentic and valuable for the community, that occupies a central place in the 'performance' of the Dobarsko Grannies delivered to foreign visitors in the courtyard of the Saints Theodore Tiro and Theodore Stratelates Church, which is the main tourist attraction of the village.

Vladimir Demirev

Projections of local knowledge and valorization of heritages

This presentation proceeds from the premise that local knowledge is the product of the collective consciousness of local communities, with their specific features and original structure and volume,

and their own dynamic of life and reproduction.

Local knowledge constitutes a broad spectrum of multi-faceted and multi-layered information. Its determinant feature is the systematic nature of its life and reproduction at any point in time and in every concrete historical situation. Coded in the local knowledge is a hereditary cultural text whose role is defining for the reproduction dynamic of that knowledge.

The key structure defining element of local knowledge is sacrality. The inheritance of sacrality is supported by legends and myths, folklore and Christian rituals, and is essentially a variant of the valorization of the heritage with a view to the recreation of spirituality. Often that process has its concrete projection in actual space.

In support of that claim, this presentation will review a number of sacral locations in the area around Sliven, which have received, in one form or another, a 'new lease of life', reaffirming a desire for preserving their own identity as a prerequisite for future prosperity.

Kristian Kovachev

Co-experiencing the Middle Ages

This report seeks to identify the connection between the ever expanding 'network' of global, regional and local festivals reenacting the mediaeval way of life and the changes observed in the profile of the present-day tourist. The tourist of the 21st century is an individual who is no longer content with viewing, exhibited in glass cases, items like arrowheads, parts of ordinance, royal seals, coins and pottery dating from the period of the Middle Ages; he or she aspires to 'touch' that age, to experience it, to get a taste of it, to put on a mediaeval suit of armor or some fancy garment from that epoch. This is more than a conscious escape route from the problems of the present, it goes beyond the act of co-experiencing, co-sharing and co-participation in mediaeval lore; it is a way of revisiting the past.

Nacho Dimitrov

'I like those sheep both as animals and as heritage'. Rediscovery and valorization of local breeds of farm animals as cultural heritage, and of the farmers as keepers of the tradition

The European Union's Common Agricultural Policy places an emphasis on the conservation of biodiversity and genetic resources by making it possible to subsidize the raising of farm animals from endangered local breeds. During the 2000-2015 period in Bulgaria, this has enabled an increase in both the number of animal breeders' associations operating in that niche and in the number of breeds and total size of the herds. More and more actors show an interest in applying for lucrative subsidies by joining in the processes of conservation of existing breeds, restoration of those threatened with extinction and invention of new ones. A determining factor for the dynamic of the processes analyzed here are the values with which endangered animal breeds are associated. On the one hand, these are environmental values, in the sense that the local breeds constitute an integral part of the European and global genetic resources. On the other, there are the cultural and national-political values, which define those breeds as part of our cultural heritage and, thus, an element of our national identity. What strategies and narrative approaches do farmers and breeders' associa-

tions apply in their fight for the coveted subsidies, in order to corroborate and increase the cultural significance of one breed or another, is the subject of discussion in this report.

Natalia Rashkova

Folklore as cultural value and heritage (Examples from the Rousse region)

This report, based upon field research in the Rousse district of Bulgaria, highlights the value status of folklore culture or of inherited elements of the folk tradition in the present-day cultural and social life of the local people. It seeks to answer questions such as what part of that cultural heritage is of value to the present-day human being, how does it acquire value and get recognized as a significant marker of cultural belonging and specific identity for one community or another, and how the desire to safeguard and utilize that cultural heritage is realized in institutions and forms of organization.

Petyo Krastev

The regional music and dance culture: new significance and transformations

This paper reflects two points of view, of the scholar/researcher and direct participant/observer, on the transformation of elements of the regional music and dance culture of Southwestern Bulgaria. The body of evidence has been collected through a series of interviews with Slavcho Zhlebinkov, who has worked for many years in the sphere of *chitalishta* (community cultural centers) and amateur dance troupes. The ethno-musicological study represents a comparative analysis from two perspectives of the revisiting of tradition in processes starting since the mid-20th century and continuing through the present.

Tanya Mareva

Exarch Stefan: an iconic personality for the village of Shiroka Laka

The last Bulgarian Exarch, Stefan (secular name: Stoyan Popgeorgiev Shokov) was an eminent member of the higher Eastern Orthodox clergy and a church dogmatist from the first half of the 20th century, who, despite his doubtless credit for the rescue of Bulgarian Jews from deportation to the death camps of Nazi Germany, was not universally accepted by his fellow nationals. For his native village of Shiroka Laka, he is anything but a 'forgotten' personality; his contribution to the education and cultural development of his fellow countrymen remains unchallenged, despite the efforts of the communist authorities to banish him into oblivion. After the fall of the totalitarian regime, Exarch Stefan has been re-discovered as one of the emblematic figures in the history of Shiroka Laka and the Rhodope Mountains in general. This paper traces his place in the local memory and the social actors that rediscovered him: authorities, institutions, civil society, as well as the external influences in the process of revisiting the historical facts: academic research, the Jewish and the Freemason communities.

АВТОРИТЕ

Агела Пукл, магистър, е съветник и уредник в Словенския етнографски музей, като отговаря за колекциите на Отдела за духовна култура. Изследователските ѝ интереси са насочени към карнавалните маски и празници, музиката и музикалните инструменти, суеверията, както и към словенските търговски марки. Активно участва в изпълнението на задачите на музея като Координатор за опазване на нематериалното културно наследство в Словения.

Аня Йерин, магистър, е съветник в Отдела за нематериалното културно наследство към Словенския етнографски музей; отделът е създаден през 2011 г., когато музеят поема ролята на национален Координатор за опазване на нематериалното културно наследство. През първите години на работата си в музея, тя работи в Архивния отдел. Понастоящем изследователските ѝ интереси са насочени главно към нематериалното културно наследство и фотографията.

Атанаска Станчева е доктор, главен асистент в секция „Етнология на социализма и постсоциализма“ в Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН. Основните ѝ интереси са в областта на антропологията на околната среда, политическата екология, устойчивостта и устойчивото развитие, алтернативните хранителни движения, мултифункционалността и постпродуктивизма в селските райони, визуалната антропология. Има над 10 научни публикации и е участвала в над 20 теренни етнографски проучвания. E-mail: atanaska.stancheva@iefem.bas.bg

Валентина Ганева-Райчева, доцент, доктор, Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН, работи по теми, свързани с всекидневно разказване, нематериално културно наследство, културни специфики на етнически и професионални общности, българската диаспора, градски изследвания, политики към наследството, културата като ресурс за местно развитие, културна идентичност, интеркултурни взаимодействия, миграции и мобилност, трансгранични изследвания, градината като място на биокултурно разнообразие, проблеми на съвременната музеология. Автор е на три самостоятелни монографии, на една в съавторство и три колективни.

Владимир Демирев е доцент, доктор по фолклористика. Основните му изследователски интереси са в областта на фолклористиката, етнологията и антропологията – обреден фолклор, хайдушки фолклор, местно знание (легенди, предания, местна история, сакрална топография, топонимия). Автор е на над 80 научни публикации, седем самостоятелни издания и три книги в съавторство. Съставител на научни сборници, главен редактор и член на редколегии на научни издания на Регионален исторически музей – Сливен, на поредицата Известия на музеите в Югоизточна България. Автор на 36 филма за обредната култура в Сливенско. Член на СУБ – клон Сливен, председател на секция „История, философия и богословски науки“. Експерт-координатор на Регионалния академичен център на БАН – Сливен.

Веселка Тончева е доктор по етномузикология, доцент в Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН. Изследва различни общности: българи мюсюлмани от Тетевенско, българи във Виена, българи в Албания; обредност и музика в България и на Балканите; фолклор и медиуми. Автор на монографиите „Фолклористът Николай Кауфман“ (2005), „Българите от Голо Бърдо, Албания“ част I и III (2009, 2016), „Непознатата Гџра“ (2012). Автор е на сценарии за етнографски и документални филми за БНТ и грузи медиуми.

Златина Богданова е главен асистент в Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН. Публикува изследвания в областта на градската антропология: културни политики и наследство, творчески индустрии и квартали, туризъм. Има проучвания върху младежките общности в България – студентски трудови миграции и рокерски субкултури.

Ирена Бокова е доцент по културна антропология, доктор, преподавател в департамент „Антропология“ – НБУ. Научните ѝ изследвания обхващат градски изследвания, културни наследства и културни политики, мобилност, колективни идентичности, отношенията общество и природа в съвременен контекст, туризъм и културни ресурси. Автор на две монографии в съавторство, студии и статии, публикувани в български и чужди научни издания. Главен редактор на сп. „Живи наследства“ (Регионален център – София, ЮНЕСКО). Носител на отличителния знак на Ордена на академичните палми на Република Франция (2013).

Искра Тодорова работи като уредник в отдел „Етнография“ на Регионален исторически музей – Русе. Член на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл“. От 1988 г. участва в теренни етноложки изследвания на различни селища и общности. Интересите ѝ са в областта на традиционната и градската етнология, фолклористиката, антропологията, музеологията и ономастиката.

Искрен Великов, доктор, е уредник в отдел „История на България XV-XIX век“ на Регионален исторически музей – Русе. Научните му интереси са в областта на музеологията, историческите процеси през XIX и XX век, визуалната антропология. Автор е на монографията „Музейни репрезентации на Националното възраждане. Образи на наследството“ (2020).

Йоана Баскервил притежава докторат по лингвистика и фолклор, като от 2006 г. насам е щатен старши научен сътрудник в Отдела за етнология на Румънската академия на науките, клон Яш. Член е на Националната комисия за опазване на нематериалното културно наследство към Министерството на културата на Румъния, национално лице за контакт по линия на Конвенцията на ЮНЕСКО от 2003 г. за опазване на нематериалното културно наследство. Основните ѝ научни интереси са: фолклор, европейска етнология, антропология на религията, изследвания на миграцията, музеология, културно наследство в образованието, критични изследвания на наследството.

Константин Рангочев е доктор, доцент в Секция „Математическа лингвистика в Института по математика и информатика при БАН, секретар на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл“. Основните му научни интереси са в областта на антропологията, етнологията и езика на българите, компютърната лингвистика, мултимедийните и езиковите технологии, технологиите за представяне и обработка на знания, методите и средствата за цифровизация на комплексни и хетерогенни артефакти, цифровите библиотеки с мултимедийно съдържание. Има над 140 научни публикации, участва в повече от 120 теренни етнологички и археологички проучвания. E-mail: krangochev@yahoo.com

Кристиян Ковачев е докторант в програма „Теория и история на културата“ (ЮЗУ). Дисертацията му е свързана с отражението на „Великата схизма“ в образната система на средновековния Охрид. Научните му интереси засягат средновековната духовна и визуална култура, спомена за средновековното минало днес и неговото репрезентиране. Гост преподавател в катедра „Културология“ (ЮЗУ), води упражнения по „Антропология на Средновековието“, „Културна антропология“, и др. Автор на книгата „Между сакралното и профанното: Тросковският манастир“.

Кристиян Постаджиян, доцент, доктор, е преподавател по реклама в НБУ и създател на магистърска програма „Рекламен мениджмънт и визуален брандинг“. Автор е на десетки статии в областта на маркетинговите комуникации, както и на монографията «Похвати за изграждане на потребителска ангажираност в рекламата». Член е на журито на BAAWARDS (маркетингови комуникации) и Effie Bulgaria (най-успешни комуникации в рекламната и маркетинговата индустрия). Сред основателите е на „Рекламна академия“ – уникален образователен формат на НБУ, Българската асоциация на комуникационните агенции и Българската асоциация на рекламодателите.

Наталия Рашкова е етномузиколог, доктор по изкуствознание, доцент в Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН. Научните ѝ изследвания са свързани с музикалната антропология, регионалните проучвания на българския музикален фолклор, инструменталното фолклорно изпълнителство, културната идентичност на български общности зад граница и други мигрантски общности. Преподава в бакалавърски и магистърски университетски програми.

Начо Димитров, главен асистент, доктор, работи в секция „Етнология на социализма и постсоциализма“ в Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН. Области на професионален интерес: жизнен свят, всекидневна култура, трудова мобилност, идентичност, конструиране на наративи, агрокултурни процеси. Автор е на монографията „Трудова мобилност на каракачаните в България“ (2015).

Нжде Йеранян е доктор в областта на археологията. Научните му интереси са фокусирани върху археологията на Кавказ, проблемите на културното наследство в конфликтни зони и опазването на културното наследство. Той е заместник по научната дейност на Ис-

сторически музей на Армения, научен сътрудник в Института по археология и етнография на Национална академия на науките на Република Армения.

Николай Ненов, доктор, е професор по етнология и музеология, директор на Регионален исторически музей – Русе. Преподавател по фолклор и етнология в Русенския университет. Основните му научни интереси са в полето на културните наследства и музеите, в областта на градската етнология и визуалната антропология. Организатор на Панаир на музейните изложби от 2009 г., член на Националния съвет за нематериално културно наследство към Министерството на културата. Публикувал е 10 книги, има 150 научни публикации.

Николай Супраков, доктор, е археолог в Регионален исторически музей „Д-р Симеон Табаков“ – Сливен. Проявява интереси в областта на тракийската и античната култура по средното течение на река Тунджа. Прилага комплексен модел на изследване като съчетава археологически проучвания с история, изкуствознание и културология. От 2017 г. е научен ръководител на редовните археологически проучвания на късноантична и средновековна крепост „Туца“ в Сливен. В момента заема длъжността директор на РИМ – Сливен.

Панайота Агрианопулу (род. 1973 г.) е завършила археология и етнология. Работи като етнолог в гръцкото Министерство на културата, като професионалните ѝ интереси са в сферата на нематериалното и материалното културно наследство. От февруари 2018 г. е назначена за ръководител на Отдела за издирване, събиране, изследване и документиране на фолклорно изкуство в националния етнографски Музей на модерната гръцка култура (ММГК). Преминала обучение като фасилитатор на ЮНЕСКО по въпросите на нематериалното културно наследство през 2011 г., тя е водила множество семинари за изграждане на капацитет.

Петьо Кръстев е доктор по етномузикология и главен асистент в Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН. Изследователските му интереси включват традиционни музикални стилови системи и тяхното обновяване, интонация и интонационни процеси във фолклорната музика, традиционни модели на музикално мислене, интерпретационни модели на фолклорна музика, музикално-танцово взаимодействие във фолклорната култура и др. Автор е на монографията „Инструментални стилове във фолклорната музика на Югозападна България: традиция и обновление“ (2020). Автор е на музика за репертоара на фолклорните ансамбли „Пирин“, „Тракия“, „Българе“, „Пазарджик“, „Тунджа“ и др., музика към документални и художествени филмови продукции на БНТ, обработки на фолклорни песни за популярни изпълнители.

Росен Росенов Малчев е роден през 1960 г. в гр. София. Той доктор на филологическите науки на СУ „Св. Климент Охридски“, главен секретар на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл“, старши учител по български език и литература в 48. ОУ „Йосиф Ковачев“. Основните му научни интереси са в областта на културните традиции на българите, българската антропология, етнология и език, взаимодействието между религията и фолклора.

Силвия Трифонова-Костадинова е специалист „Връзки с обществеността“ в Регионален исторически музей – Русе. Научните ѝ интереси са в сферата на музеологията – тенденции в развитието на българските музеи, форми за споделяне на наследството, нематериално културно наследство, комуникационни процеси, кураторство, теренни проучвания на публични, образователни програми. От 2020 г. се занимава активно с изследване на COVID и (пост)COVID ситуацията и българските музеи.

Таня Марева, етнолог, бивш директор на Регионалния исторически музей в Смолян. Автор на студии и статии по проблемите на културното наследство на населението в централните части на Родопите. Ръководител и ключов експерт в изследователски и приложни проекти, свързани с културата, историята и развитието на туризма в граничещата с Гърция Смолянска област. Продължава да прави изследвания, свързани с нематериалното наследство, трансформациите на наследството, локалната памет.

Тони Димитрова е завеждащ филиал Музей на текстилната индустрия, Сливен. Разработва тематични изложби и образователни програми, свързани с историята на текстила. Ръководител е на проекти за опазване и представяне на наследството, за проучване и реконструкция на традиционни текстилни практики и създаване на нови музейни продукти. Носител е на награда „Златен век“ и „Печат на Цар Симеон Велики“ - златен, на Министерството на културата за 2020 г.

Хайкухи Мурадян е докторантка в катедра Културология – Исторически факултет, Ервански държавен университет (ЕДУ). Научните ѝ интереси са фокусирани върху културната антропология, антропологията на политиката и управлението на наследството. Тя изнася лекции в катедрата по културология и води курс по теории на културния геноцид в Катедрата за изследване на геноцида на Института за арменознание, ЕДУ.

AUTHORS

Adela Pukl, MA, is a museum counsellor and curator at the Slovene Ethnographic Museum where she is responsible for the collections of the Department of Spiritual Culture. Her research interests focus on carnival masks and festivals, musical instruments and music, superstition, and Slovenian trademarks. She is actively involved in the implementation of the tasks of the Coordinator for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage in Slovenia.

Anja Jerin, MA, is a museum counsellor working in the Slovene Ethnographic Museum in the Department for Intangible Cultural Heritage, established in 2011 when the museum took on the role of the national Coordinator for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. During her first years in the museum, she worked in the Department for Documentation. Nowadays her research focuses mainly on intangible cultural heritage and photography.

Atanaska Stancheva, PhD, is a chief assistant in the section “Ethnology of Socialism and Post-Socialism” at the Institute of Ethnology and Folklore Study with the Ethnographic Museum - BAS. Her main interests are in the field of environmental anthropology, political ecology, sustainability and sustainable development, alternative food movements, multifunctionality and post-productivism in rural areas, visual anthropology. She has over 10 scientific publications and has participated in over 20 field ethnographic studies. Email: atanaska.stancheva@iefem.bas.bg

Christian Postadjian, PhD, Associate Professor, is a lecturer in advertising at New Bulgarian University and creator of the master’s program „Advertising Management and Visual Branding“. He is the author of dozens of articles in the field of marketing communications, as well as the monograph „Techniques for building consumer engagement in advertising.“ He is a member of the jury of BAAWARDS (marketing communications) and Effie Bulgaria (the most successful communications in the advertising and marketing industry). He is among the founders is the „Advertising Academy“ - a unique educational format of NBU, the Bulgarian Association of Communication Agencies and the Bulgarian Association of Advertisers.

Ioana Baskerville, holds a PhD in Linguistics and Folklore Study, and since 2006 she is a full-time senior researcher at the Department of Ethnology of the Romanian Academy – Iasi Branch. She is a member of the National Commission for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage of the Ministry of Culture of Romania, and the national focal point for the 2003 UNESCO Convention on Intangible Cultural Heritage. Her primary research interests are: folklore, European ethnology, anthropology of religion, migration studies, museum studies, cultural heritage in education, critical heritage studies.

Haykuhi Muradyan is a PhD student at Department of Cultural Studies, Faculty of History, Yerevan State University. Her research interests focus on cultural anthropology, anthropology of politics and heritage management. She is lecturing in the department of Cultural Studies, YSU. She also teaches a course on theories of Cultural Genocide at the Department of Genocide Studies of the Institute of Armenian Studies, YSU.

Irena Bokova, PhD, is an associate professor of cultural anthropology, lecturer in the Department of Anthropology, New Bulgarian University. Her research covers urban studies, cultural heritage and cultural policies, mobility, collective identities, Society - Nature relations in a contemporary context, tourism and cultural resources. Author of two co-authored monographs, studies and articles published in Bulgarian and foreign scientific journals. Editor-in-Chief of Living Heritage Magazine (Regional Center - Sofia, UNESCO). Holder of the badge of the Order of Academic Palms of the French Republic (2013).

Iskra Todorova works as a curator in the Ethnography Department of the Rousse Regional Museum of History. Member of the “Ongal” Association for Anthropology, Ethnology and Folklore Study. Since 1988 he has been participating in field ethnological research of various settlements and communities. Her interests are in the field of traditional and urban ethnology, folklore study, anthropology, museology and onomastics.

Iskren Velikov, PhD, is a curator in the Department of History of Bulgaria XV-XIX centuries of the Rousse Regional Museum of History. His research interests are in the field of museology, historical processes in the nineteenth and twentieth centuries, visual anthropology. He is the author of the monograph “Museum Representations of the National Revival. Images of Heritage”(2020).

Konstantin Rangochev, PhD, is a associate professor in the Department of Mathematical Linguistics at the Institute of Mathematics and Informatics at the Bulgarian Academy of Sciences, secretary of the „Ongal“ Association for Anthropology, Ethnology and Folklore Study. His main research interests are in the field of anthropology, ethnology and language of Bulgarians, computational linguistics, multimedia and language technologies, technologies for presentation and processing of knowledge, methods and tools for digitization of complex and heterogeneous artifacts, digital libraries with multimedia content. He has over 140 scientific publications, participates in more than 120 field ethnological and archaeographic studies. Email: krangochev@yahoo.com

Kristian Kovachev is a PhD student in the program „Theory and History of Culture“, Southwest University. His dissertation is related to the reflection of the „Great Schism“ in the image system of medieval Ohrid. His scientific interests concern the medieval spiritual and visual culture, the memory of the medieval past today and its representation. Guest lecturer at the Department of Culturology (SWU), conducts exercises in „Anthropology of the Middle

Ages“, „Cultural Anthropology“, etc. Author of the book „Between the sacred and the profane: the Trosov monastery“.

Natalia Rashkova is an ethnomusicologist, PhD of Arts, Associate Professor at the Institute of Ethnology and Folklore Study with the Ethnographic Museum at the Bulgarian Academy of Sciences. Her research is related to music anthropology, regional studies of Bulgarian musical folklore, instrumental folklore performance, the cultural identity of Bulgarian communities abroad and other migrant communities. She teaches in bachelor's and master's university programs.

Nacho Dimitrov, PhD, Assistant Professor, works in the section „Ethnology of Socialism and Post-Socialism“ at the Institute of Ethnology and Folklore Study with the Ethnographic Museum at the Bulgarian Academy of Sciences. Areas of professional interest: life world, everyday culture, labor mobility, identity, narrative construction, agricultural processes. He is the author of the monograph „Labor mobility of the Karakachans in Bulgaria“ (2015).

Nikolay Nenov, PhD, is a professor of ethnology and museology, director of the Rousse Regional Museum of History. Lecturer in Folklore Study and Ethnology at the University of Rousse. His main research interests are in the field of cultural heritage and museums, in the field of urban ethnology and visual anthropology. Organizer of the Fair of Museum Exhibitions since 2009, member of the National Council for Intangible Cultural Heritage at the Ministry of Culture. He has published 10 books and has 150 scientific publications.

Nikolay Sirakov, PhD, is an archaeologist at the Regional Historical Museum „Dr. Simeon Tabakov“ - Sliven. He is interested in the field of Thracian and Ancient culture along the middle reaches of the Tundzha River. Applies a complex model of research by combining archaeological research with history, art history and culturology. Since 2017 he has been the scientific director of the regular archeological excavations of the late antique and medieval fortress „Tuida“ in Sliven. He currently holds the position of Director of Sliven Museum of History.

Nzhdeh Yeranyan is a PhD in the field of Archaeology. His research interests focus on Archaeology of The Caucasus, Cultural heritage problems in Conflict zones and Cultural heritage preservation. He is Deputy in the field of scientific activities of History Museum of Armenia. He is also researcher of Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA.

Panayiota Andrianopoulou, born in 1973, studied Archaeology and Ethnology. She works as ethnologist in the Hellenic Ministry of Culture, dealing with intangible and tangible cultural heritage. Since February 2018, she is appointed Head of the Department of Collections, Research and Documentation of Folk Art of the national ethnographic Museum of Modern Greek Culture (MMGC). Trained as a UNESCO Intangible Cultural Heritage facilitator in 2011, she has facilitated numerous capacity building workshops.

Rosen Rosenov Malchev is a doctor of philological sciences at Sofia University „St. Kliment Ohridski”, General Secretary of “Ongal“ Association for Anthropology, Ethnology and Folklore Study, Senior Teacher of Bulgarian Language and Literature at the 48th Primary School “Yosif Kovachev”. His main research interests are in the field of cultural traditions of the Bulgarians, Bulgarian anthropology, ethnology and language, the interaction between religion and folklore.

Silvia Trifonova-Kostadinova is a Public Relations Specialist at the Rousse Regional Museum of History. Her research interests are in the field of museology - trends in the development of Bulgarian museums, forms of heritage sharing, intangible cultural heritage, communication processes, curatorship, audience research, educational programs. Since 2020 he has been actively involved in the study of COVID and the (post) COVID situation and Bulgarian museums.

Tanya Mareva, ethnologist, former director of the Smolyan Regional Museum of History. Author of studies and articles on the problems of the cultural heritage of the population in the central parts of the Rhodopes. Leader and key expert in research and applied projects related to culture, history and development of tourism in the Smolyan region bordering Greece. He continues to do research related to intangible heritage, heritage transformations, local memory.

Toni Dimitrova is the head of the Museum of the Textile Industry, Sliven. Develops thematic exhibitions and educational programs related to the history of textiles. He is the leader of projects for preservation and presentation of heritage, for research and reconstruction of traditional textile practices and creation of new museum products. He is the winner of the Golden Age Award and the Seal of Tsar Simeon the Great - gold, of the Ministry of Culture for 2020.

Valentina Ganeva-Raycheva, PhD, is Associate Professor in Institute of Ethnology and Folklore Study with the Ethnographic Museum at the Bulgarian Academy of Sciences, works on topics related to everyday storytelling, intangible cultural heritage, cultural specifics of ethnic and religious communities, the Bulgarian diaspora, urban studies, heritage policies, culture as a resource for local development, cultural identity, intercultural interactions, migrations and mobility, cross - border research, the garden as a place of biocultural diversity, problems of contemporary museology. He is the author of three independent monographs, one co-authored and three collective monographs.

Veselka Toncheva is a PhD of ethnomusicology, associate professor at the Institute of Ethnology and Folklore Study with the Ethnographic Museum at the Bulgarian Academy of Sciences. He researches different communities: Bulgarian Muslims from the Teteven region, Bulgarians in Vienna, Bulgarians in Albania; rituals and music in Bulgaria and the Balkans; folklore and media. Author of the monographs “The Folklorist Nikolay Kaufman” (2005), “Bulgarians from Golo Bardo, Albania” part I and III (2009, 2016), “The Unknown Gora” (2012). He is the author of screenplays for ethnographic and documentary films for Bulgarian national television and other media.

Vladimir Demirev is an associate professor, PhD of folklore study. His main research interests are in the field of folklore studies, ethnology and anthropology - ritual folklore, haidouk folklore, local knowledge (legends, legends, local history, sacred topography, toponymy). He is the author of over 80 scientific publications, seven independent editions and three co-authored books. Compiler of scientific collections, editor-in-chief and member of editorial boards of scientific publications of the Regional Historical Museum - Sliven, of the series Notices of Museums in Southeastern Bulgaria. Author of 36 films about ritual culture in Sliven region. Member of the Union of Scientists - Sliven branch, chairman of the section "History, Philosophy and Theology". Expert coordinator of the Regional Academic Center of Bulgarian Academy of Sciences - Sliven.

Zlatina Bogdanova is a senior assistant at the Institute of Ethnology and Folklore Study with the Ethnographic Museum at the Bulgarian Academy of Sciences. He publishes research in the field of urban anthropology: cultural policies and heritage, creative industries and neighborhoods, tourism. There are studies on the youth communities in Bulgaria - student labor migrations and rock subcultures.

© Издание на Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българската академия на науките, 2021.

© Всички права са запазени.

Това издание или отделни негови части не могат да бъдат размножавани, публикувани и/или предавани по електронен, механичен или фотокопирен или друг начин, както и въвеждани в информационни системи, включително компютърни, без изричното писмено съгласие от авторите и издателите.

Публикуваните текстове и снимки представят единствено вижданията на авторите и по никакъв начин не изразяват вижданията на издателите. Авторите носят отговорност за използването на информацията, която се съдържа в тях, както и за границите на картите и регионите.

© Published by the Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum – Bulgarian Academy of Sciences, 2021.

© All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced or published and/or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying or otherwise, or by any information storage and retrieval system, including a computerized one, without permission in writing from its authors and publishers.

The texts and photographs published in this book reflect only the authors' views and by no means express the standpoint of the publishers. The authors bear the responsibility for the information contained therein as well as for the boundaries of regions shown on maps.

ISBN 978-954-8458-54-2

Сборникът „Местни общности, културни наследства и музеи“ представлява сериозно и качествено изследване, което ще има определено значение за развитието на нашето познание по анализирани проблематики и ще намери както своята специализирана аудитория, така и своите ангажирани читатели.

*проф. д-р Владимир Пенчев,
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей –
Българска академия на науките*

Сборникът предлага съвременен, критичен поглед на проблематиката на културното наследство в антропологична, музеоложка и етнологична перспектива. Съдържанието на включените публикации засяга редица аспекти на осъзнаването, разбирането, управлението и възможностите на различните научни, административни, граждански и групи социални сфери, ангажирани с културното наследство.

*доц. д-р Оксана Минаева,
Нов български университет*

Local Communities, Cultural Heritage and Museums is a collection offering a profound high quality research that will certainly be important for the development of our knowledge on the analyzed matters and will find its specialized audience as well as its committed readers.

*Prof. Vladimir Penchev, PhD,
Institute of Ethnology and Folklore Studies
with Ethnographic Museum – Bulgarian Academy of Sciences*

This research collection offers a contemporary analytical view on the problems of cultural heritage from the perspective of anthropology, museology and ethnology. The texts of the publications included here cover many aspects of seeing the capabilities, comprehending, understanding and managing the diverse research, administrative, civil and other social spheres engaged with cultural heritage.

*Assoc. Prof. Oksana Minaeva, PhD,
New Bulgarian University*

ISBN 978-954-8458-54-2

